

VIRGIL PANĂ

***Minoritari și majoritari în Transilvania
interbelică***

**Studiu de caz asupra fostelor județe
Mureș - Turda și Târnava Mare
- ediție revăzută și completată -**

**ACEASTĂ CARTE A VĂZUT LUMINA TIPATULUI CU SPRIJINUL
FONDURILOR NERAMBURSABILE PRIMITE DIN PARTEA CONSILIULUI
JUDEȚEAN MUREȘ**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Marcel Știrban
Prof. univ. dr. Vasile Dobrescu
Prof. univ. dr. Csucsuja István
Prof. univ. dr. Alexandru Porțeanu

ISBN 973-721-025-5

Editura Ardealul, Tg.-Mureș
Culegerea și corectura textului: Autorul
Consilier editorial: *Eugeniu Nistor*
Copiright © *Virgil Pană* 2007
Apărut 2007

VIRGIL PANĂ

***Minoritari și majoritari în
Transilvania interbelică***

Studiu de caz asupra fostelor județe
Mureș – Turda și Târnava Mare

**Editura Ardealul
Târgu-Mureș, 2007**

CUPRINS

Argument / 7

CAP. I

Repere istoriografice / 11

CAP. II

Protecția minorităților etnice, o dimensiune bipolară / 32

I. Dimensiunea internațională a problemei minorităților etnice / **32**

2.1. Protecția minorităților etnice din cele mai vechi timpuri până la începutul celui de al II-lea Război Mondial / **32**

2.1.1. Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema protecției minorităților etnice (1919-1939) / **47**

II. Dimensiunea națională a problemei minoritare / **62**

2.2. Politica statului român față de minoritățile sale etnice. Cadrul instituțional / **62**

2.2.1. Cadrul constituțional și legislativ / **64**

CAP. III

Realități demografice în Transilvania interbelică. Cazul fostelor județe Mureș și Târnava Mare / 81

3.1. Situația demografică a Transilvaniei între cele două Războaie Mondiale / **81**

3.2. Numărul și structura etnică a populației din fostele județe Mureș și Târnava Mare / **86**

CAP. IV

Prezența etnicilor minoritari în structurile politice și administrative ale Transilvaniei interbelice. Cazul fostelor județe Mureș și Târnava Mare / 94

4.1. Considerații privind reprezentarea populară în structurile politice și politico-administrative românești / **94**

4.2. Structuri politice minoritare în Transilvania interbelică / **105**

4.3. Prezența minorităților naționale din Transilvania în structurile politico-administrative și judiciare ale provinciei / **123**

4.4. Prezența etnicilor minoritari din fostele județe Mureș-Turda și Târnava Mare în structurile politice, politico-administrative și judiciare / **131**

4.5. Etnicii minoritari din fostele județe Mureș și Târnava Mare în administrație și justiție / **149**

CAP. V

Prezența etnicilor minoritari în structurile economice ale Transilvaniei interbelice. Cazul fostelor județe Mureș-Turda și Târnava Mare / 170

5.1. Situația etnicilor minoritari în agricultura Transilvaniei interbelice / **172**

- 5.2. Cooperația minoritară în Transilvania interbelică / **180**
- 5.2.1. Cooperația maghiară / **183**
- 5.2.2. Cooperația germană / **186**
- 5.3. Prezența etnicilor minoritari din Transilvania interbelică în industrie, comerț și sistemul de credit / **188**
- 5.4. Situația etnicilor minoritari în economia fostelor județe Mureș - Turda și Târnava Mare / **209**
- A. În agricultură / **209**
- B. În cooperatie / **223**
- C. În industrie, comerț și sistemul bancar / **227**

CAP. VI

Învățământul și cultele minoritare în Transilvania interbelică. Cazul fostelor județe Mureș și Târnava Mare / 242

- 6.1. Starea învățământului minoritar din România interbelică / **242**
- 6.2. Starea învățământului minoritar în Transilvania interbelică / **245**
- 6.3. Starea învățământului minoritar din fostul județ Mureș-Turda / **253**
- 6.3.1. Învățământul primar / **253**
- 6.3.2. Învățământul profesional / **266**
- 6.3.3. Învățământul secundar / **269**
- 6.4. Starea învățământului minoritar în fostul județ Târnava Mare / **272**
- 6.4.1. Învățământul primar / **272**
- 6.4.2. Învățământul profesional / **278**
- 6.4.3. Învățământul secundar / **279**
- 6.5. Situația cultelor minoritare din România interbelică / **283**
- 6.6. Situația cultelor minoritare din Transilvania interbelică / **291**
- 6.6.1. Situația cultelor minoritare din fostul județ Mureș-Turda / **294**
- 6.6.2. Situația cultelor minoritare din fostul județ Târnava Mare / **298**

CAP: VII

Presa minorităților etnice din Transilvania interbelică. Cazul fostelor județe Mureș și Târnava Mare / 301

- 7.1. Considerații generale privind rolul presei / **301**
- 7.2. Presa minoritară din România interbelică / **303**
- 7.2. Presa minorităților etnice din Transilvania / **307**
- 7.2.1. Presa maghiară / **307**
- 7.2.2. Presa germană / **311**
- 7.3. Presa minorităților etnice din fostele județe Mureș-Turda și Târnava Mare (1919-1939) / **314**
- 7.3.1. Presa de limbă maghiară / **314**
- 7.3.2. Presa de limbă germană / **316**

Încheiere / 323

Majoritaires et minoritaires dans la Transylvanie d`entre les deux guerres mondiales (Résumé) / 329

Bibliografie selectivă / 337

Anexe / 351

ARGUMENT

Interferențele dintre popoarele învecinate, particularitatea geografică a așezării românilor, complexitatea realităților istorice - cărora li s-au adăugat spiritul și litera Tratatelor de Pace de la Paris (1919 – 1920) - au creat o problemă necunoscută României interbelice, *chestiunea minorităților etnice*.

Cu o astfel de problemă nu s-a confruntat doar România ci, în general, majoritatea statelor naționale nou formate sau întregite. Ca urmare, însă, a contextului politic european marcat de apariția și amplificarea mișcărilor revizioniste, problematica minoritară a degenerat în vehemente accente contestatate devenind unul dintre pilonii de susținere ai tendințelor tot mai evidente de demolare a tratatelor de pace încheiate la sfârșitul Primului Război Mondial.

Disfuncționalitățile, de cele mai multe ori motivate, care au împiedicat, nu de puține ori, asigurarea unui standard de viață în conformitate cu reglementările internaționale și interne, au fost de așa manieră mediatizate încât au devenit pretexte în plus pentru dezintegrarea sau fragmentarea unor state ca: Cehoslovacia, Polonia și România.

Până la evenimentele din decembrie 1989, în urma cărora regimul totalitar din România a ajuns la pragul de jos al colapsului, acest subiect a fost puțin cunoscut fiind cu grijă ocultat de istoriografia marxistă în scopul creerii unei iluzorii armonii sociale. Pornind tocmai de la acest considerent, găsesc oportună reabordarea unei astfel de teme propunând o metodă inedită de analiză a modului în care România a încercat să rezolve această chestiune cu semnificații și implicații multiple, atât la nivel național cât și internațional. Astfel, la baza construcției ideatice a acestei lucrări stă *principiul reprezentării proporționale* a grupurilor etnice din România în structurile politice și politico-administrative, apoi în cele economice și cultural-spirituale, așa cum acesta a fost înscris parțial și în Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918.

Studiul de caz asupra fostelor județe Mureș - Turda și Târnava Mare, care ocupă un spațiu consistent în economia cărții, este menit a da mai mult contur realităților din plan local, prin faptul că aceste unități politico-administrative sunt emblematice pentru problema pusă în discuție, în primul rând din punctul de vedere al importanței demografice a elementelor naționale reprezentative în ansamblul populației (județul Mureș - Turda: 45,8% români, 44,6% maghiari; județul Târnava Mare: 44,8% români, 39,7% germani). Din alt punct de vedere, o bună parte din patrimoniul teritorial al fostului județ Târnava Mare se află, actualmente, în

componenta județului Mureș, principalele fonduri arhivistice aflându-se la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale din Târgu-Mureș.

De la bun început, consider că orice investigație, chiar și atunci când se efectuează în domenii deja cercetate și când nu poate, deci, revendica atributele ineditului, se constituie într-o nouă verigă în lanțul cunoașterii. Mă gândesc, de exemplu, la faptul că problema pe care o abordez în lucrarea de față a constituit obiectul cercetărilor precedente, fie într-o formă conturată, fie doar ca semne de întrebare sau incertitudini, ce nu și-au putut găsi explicația în epoca respectivă, dar au sugerat piste reale, sau false, uneori, pentru studii ulterioare. În aceeași măsură, sunt convins că o investigație actuală este indisolubil legată de cea care îi urmează pentru că, la rândul ei, generează alte probleme pe care ea însăși nu își propune, sau nu poate să le rezolve, lăsând soluționarea lor în sarcina investigațiilor ulterioare. Amintind aceste adevăruri, de altfel arhicunoscute, subliniez că lucrarea de față nu revendică formularea unor adevăruri definitive.

Reabordând problematica națională din România interbelică cu privire specială asupra Transilvaniei, ne lovim de o încărcătură considerabilă de judecăți și prejudecăți, de noțiuni și categorii înțelese, de cele mai multe ori, eronat, de adevăruri și supoziții, fiecare în parte și toate împreună constituind puncte de sprijin, instrumente de cercetare, adică ceea ce reprezintă în esență cunoașterea până la zi a subiectului analizat. Această încărcătură conține, pe lângă adevăruri autentice și o cantitate apreciabilă de reziduuri politice și ideologice, care, de multe ori, au limitat orizontul gândirii, au antrenat-o pe piste greșite, au ademenit-o spre formule și soluții perimate, au determinat-o să ajusteze realitatea conform tiparelor epocilor respective. Eforturile gândirii pentru asimilarea noului sunt, astfel, complicate și amplificate de obstacole multiple și de capcanele pe care le implică detașarea de vechi. Și când vechiul este format din așa-zise *bunuri deja cucerite* și îndeobște acceptate sau din aserțiunile unor autorități în materie, atunci forța lui inhibitoare asupra gândirii este deosebit de puternică, generând, printre altele, încercări de a realiza o conciliere a concluziilor juste impuse de cercetare, cu falsele adevăruri preexistente.

Leit-motivul care străbate această lucrare este *conceptul de protecție a minorităților etnice*, așa cum el a fost formulat la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), urmărind pas cu pas, după o schemă pe care o consider logică, atât regăsirea *Tratatului pentru protecția minorităților*, semnat și de România, în legile fundamentale și în celelalte acte legislative ale statului român, cât și aplicarea acestora în practică, în câteva dintre domeniile vitale ale vieții sociale.

Demersul științific pornește, așa cum este și firesc, de la ceea ce s-a acumulat până în prezent în planul istoriografic, zestrea fiind completată, îndeosebi,

cu mărturii de arhivă, menite să elucideze unele aspecte controversate sau să evedențieze altele mai puțin reliefate.

Trebuie subliniat de la început faptul că, în pofida unei adevărate explozii de articole, studii și cărți cu referire la problema minoritară din România elaborate atât între cele două Războaie Mondiale, dar și după, în prezent, în istoriografia românească, există doar o singură lucrare de sinteză, cea aparținând istoricului Silviu Dragomir, publicată în 1934 (*La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*), celelalte abordând doar secvențial problema, de cele mai multe ori cu un vădit caracter polemic. Politizarea excesivă a unora dintre acestea conduce, de multe ori, la concluzii eronate, la aprecieri neconforme cu realitatea, la exagerări apologetice de ambele părți ale baricadei științifice.

Pe de altă parte, majoritatea acestor lucrări poartă în sine limita documentară a epocii respective, completarea lor fiind necesară, în special cu documentele de arhivă produse atât de oficialitățile românești, cât și de instituțiile minoritare asupra cărora se focalizează investigația.

Din păcate, însă, ca urmare a legilor de organizare a arhivelor naționale din România interbelică, care au venit destul de târziu, a lipsei de fermitate a acestora și a selecționării documentelor conform unor criterii imperfecte, ne aflăm în situația de a nu putea realiza o lucrare coerentă, nici sub aspect cronologic și nici sub cel al exhaustivității diferitelor aspecte analizate. Ca urmare, am fost nevoiți, uneori, să lucrăm pe eșantioane documentare mai puțin reprezentative, pe care le-am completat cu informații din lucrările mai vechi, cât și din presa vremii, lipsuri care, deși nu pot influența decisiv concluziile finale, induc, totuși, un anumit grad de relativitate.

Pe parcursul documentării mi-am putut da seama de fragilitatea unor teze care, de prea multe ori, au servit cauze nedrepte și ingrate. Deformării și vulgarizării realității prin literatură comercială, i-am preferat stilul mai tehnicist și mai convingător al investigației științifice, al analizei documentare pus în beneficiul adevărului istoric. Nu fac apologii, dar nici nu ocolesc sublinierea datelor expresive ale problemelor. Așa cum aprecia și profesorul Victor Jinga, într-o lucrare de referință asupra devenirii istorice a Transilvaniei (*Probleme fundamentale ale Transilvaniei*), consider depășită epoca tristă a șovinismelor și a puseurilor naționaliste.

Data fiind politizarea, uneori excesivă, a majorității lucrărilor care tratează acest subiect, fapt care denaturează realitatea istorică, cât și intenția de a nu polemiza, cartea de față se fundamentează, îndeosebi, pe documente oficiale, pe care le consider mai apropiate de adevăr, având în vedere faptul că acestea au fost întocmite pe baza datelor solicitate din teritoriul de către organismele de resort.

Pentru realizarea acestei lucrări, aduc mulțumiri tuturor celor care, într-un fel sau altul, m-au încurajat, mi-au limpezit ideile prin sugestii calificate și m-au convins să nu mă întorc din drum. Într-o ordine cu totul aleatorie, rămân recunoscător, în mod deosebit: domnului profesor universitar dr. Marcel Știrban, conducătorul științific al acestei teze de doctorat, domnului profesor universitar dr. Vasile Vese, domnului profesor universitar dr. Csucsuja István domnului profesor universitar dr. Gheorghe Iancu, domnului prof. univ. dr. Alexandru Porțeanu, tuturor colegilor de la Arhivele Naționale ale României, de la Bibliotecile Academiei Române, de la arhivele și bibliotecile județene și locale. Pentru sprijinul primit în traducerea textelor din limba maghiară și germană, autorul mulțumește regretatei doamne Tereza Periș-Chereji și domnului dr. Dorin Rus.

CAP. I

REPERE ISTORIOGRAFICE

Problematika minoritară din România interbelică, îndeosebi cea din Transilvania, a produs, de-a lungul timpului, o literatură istorică, juridică și sociologică atât de bogată încât, așa cum se exprima un autor din epoca respectivă, în această chestiune se poate vorbi de o adevărată *știință a minorităților*.¹

Întreaga istoriografie românească privind etniile minoritare conlocuitoare cu poporul român majoritar, cunoscute sub numele de minorități etnice sau minorități naționale, se poate etapiza în trei segmente principale, în funcție de perioada în care a fost produsă, cât și de interesele politice și ideologice care au modelat gândirea părților „combatante”: 1 perioada cuprinsă între cele două Războaie Mondiale; 2. perioada regimului totalitar; 3. perioada consumată de la evenimentele din decembrie 1989 până în prezent.

Unul dintre elementele esențiale care diferențiază scrisul istoric din cele trei perioade amintite este, după părerea noastră, „*comanda politică*”, care răzbate evident din fiecare lucrare publicată: apărarea tânărului stat național, între cele două războaie; realizarea armoniei sociale pentru buna funcționare a sistemului social-politic în perioada postbelică; integrarea României în structurile europene și euro-atlantice, după 1989.

Analizând orientările istoriografice, în funcție de acest comandament, se observă că fiecare între acestea își au adevărurile, exagerările, apologia și mistica lor care au creat și mai creează, încă, adevărate perdele de fum din care cu greu se pot identifica elementele de adevăr.

Tendința păguboasă a fiecărui regim politic românesc de a nega, uneori în totalitate, valorile culturale și spirituale create de predecesorii săi, s-a reflectat și se mai reflectă încă și în plan istoriografic. Astfel, de exemplu, istoriografia interbelică a fost calificată de către unii istorici ai perioadei totalitare drept *burgheză*, lipsită de percepția rolului determinant al maselor populare în devenirea istorică, iar unii dintre reprezentanții generației postdecembriste merg și mai departe, considerând tot ce s-a scris înaintea lor, în chestiunea analizată, drept expresia unui *naționalism primitiv*, care a iritat și irită încă etniile conlocuitoare.

¹Alfred Schlosser, *Problema minorităților naționale europene*, în „*Societatea de mâine*”, nr. 4-5, 1932, p. 58-60.

Asemenea judecăți vicioase sunt posibile ca urmare a „decupării” perioadei supusă atenției din conjunctura istorică generală și a analizării ei prin prisma unor unități de măsură nespecifice perioadei investigate, concluziile fiind, astfel, de cele mai multe ori, eronate. Un caz concret îl reprezintă tendința unor autori contemporani de a judeca această chestiune doar prin mijlocirea normelor de protecție a minorităților elaborate de către Consiliul Europei.

Desăvârșirea unității statului român a reprezentat începutul unei noi epoci și pentru istoriografia românească, în general, și îndeosebi pentru cea din Transilvania. În noua conjunctură politică, aceasta și-a dublat eforturile pentru motivarea și menținerea unității statului român în fața acțiunilor revizioniste din vest, sud și est.

După cum arăta și istoricul Alexandru Lapedatu, într-un discurs de recepție la Academia Română, istoriografia românească din Transilvania „a fost determinată și îndreptată de la început până la sfârșit de însăși desfășurarea vieții politice a neamului nostru.”² Dacă această trăsătură se poate observa, încă, din primele pagini de istorie propriu-zisă elaborate de românii ardeleni ale căror condeie s-au aflat tot timpul în serviciul luptei pentru obținerea și conservarea drepturilor naționale chiar și după integrarea politică și administrativă a Transilvaniei în granițele României, date fiind noile amenințări la adresa unității statale românești, această direcționare s-a păstrat. Căutând tot timpul să răspundă taberei adverse, lucrările elaborate în această perioadă nu s-au detașat de influența politicului, astfel că postulatul lui Tacit, *sine ira et studio*, care ar trebui să-i lumineze pe toți istoricii care își respectă profesiunea și personalitatea, nu a fost atins nici în această epocă. Rare au fost lucrările în care să nu fi pătruns flagelul politicului. Dar, chiar și cele „virusate”, aveau perfect la tendințele generale ale vremurilor respective, dobândind, după părerea unora, un interes și mai deosebit.³

Odată cu realizarea Unirii, condițiile în care a evoluat istoriografia transilvăneană s-au modificat substanțial. Dacă, până atunci, toată truda celor care o slujeau pe Clio fusese un efort mai curând individual, după primul Război Mondial s-a putut organiza și travaliul științific organizat, după normele impuse de sentimentul datoriei față de propria persoană și față de poporul pe care istoricii îl serveau.

² Alexandru Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, în „Academia Română, Discursuri de recepțiune”, LV, București, 1923.

³ Vezi în acest sens, Aurel Decei, *Istoriografia română transilvăneană în cei douăzeci de ani de la Unire*, în „Gând Românesc”, VII, nr. 7-9, 1939, p. 191-208.

Istoriografia românească dintre cele două Războaie Mondiale a fost influențată, afirmă unii autori, de orientarea subiectivă și de atitudinea partizană față de primordialitatea intereselor naționale. Din acest motiv, după părerea acestora, studiile elaborate în perioada amintită au fost viciate prin angajarea celor care le-au produs în serviciul propagandei oficiale pusă în serviciul apărării statului unitar. Trebuie să recunoaștem că afirmațiile de acest gen sunt corecte, dar ne punem, totuși, întrebarea: în serviciul cui trebuia să se afle acești istorici, dacă nu în cel al statului național, din moment ce acesta era considerat drept „*forma de asociere esențială, forma normală și cea mai perfecționată de colectivitate*”?⁴ De altfel, în perioada investigată, dată fiind conjunctura generată de transformările politico-statale de după primul război, este greu, dacă nu imposibil, de identificat vre-un istoric detașat totalmente de atracția politicului.

Istoriografia românească din Transilvania interbelică a avut privilegiul să numere în rândurile sale unele dintre cele mai reprezentative personalități care au fost, în același timp, exemple pentru generația mai tânără a epocii respective: Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir, Ștefan Meteș Zenovie Pâclișanu, Teodor V. Păcățian, Nicolae Drăganu, Ion Mateiu, Onisifor Ghibu, Gheorghe Ciuhandu, Victor Motogna, Virgil Șotropa ș.a.

În condițiile integrării politice a Transilvaniei în statul român unificat, nu se poate vorbi despre o școală istorică transilvăneană, întrucât istoricii români din această provincie, ca și cei din Vechiul Regat, departe de a se cantona în probleme regionale, au încercat să realizeze o unitate de vederi. Pe lângă ardelenii care s-au angajat să materializeze strategia cercetării istorice transilvănene în lucrări durabile prin consistență și obiectivitate științifică s-au aflat ilustre personalități din Vechea Românie recunoscute și pe plan internațional precum: A.D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga ș.a. O dovadă elocventă a acestui front comun o constituie opera bibliografică concepută sub auspiciile cunoscutei „*Revue de Transylvanie*” de către Ioachim Crăciun, sub titlul *Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916-1936*, care consemnează, selectiv, tot ce s-a publicat în acest răstimp, fie în limba română, fie în alte limbi, de către români sau de către reprezentanții altor naționalități.⁵

Patriarhala viață culturală și științifică românească caracterizată, până la 1918, de sintagma „*preoți cu crucea-n frunte*”, a fost înnobilită și proiectată pe un plan superior prin fondarea universității românești din Cluj. Rămânând și pe mai departe una dintre preocupările intelectuale ale diletanților (preoți, învățători, avocați ș.a.), *istoriografia majoră* și-a consolidat statutul, devenind mai exigentă cu problemele tratate.

⁴ Louis le Fur, *Races, Nationalités, États*, Paris, 1922, p. 90.

⁵ „*Revue de Transylvanie*,” III, nr. 4, 1936, p. 3-359.

În întreaga activitate, desfășurată sub egida acestei instituții de învățământ superior și de cercetare științifică, se constată o manieră urbană de prezentare a faptelor și evenimentelor. Istoria scrisă în cei douăzeci de ani de după Unire a identificat caracteristicile românismului integral subliniind, în același timp, și valorile originale fecunde și determinante ale etnicilor minoritari din Transilvania.⁶

Această concepție, care considera Transilvania ca parte integrantă și întregitoare a României, dar, care, în același timp, căuta să-i determine coordonatele proprii, este prezentă în toate problemele puse în discuție.

În lipsa perspectivei istorice, istoriografia transilvăneană din această perioadă se remarcă doar prin studii care urmăresc elucidarea anumitor probleme, precizarea anumitor fapte, explicitarea unor nepotriviri logice etc., care au contribuit într-o măsură mai mare la limpezirea premergătoare a unor concluzii finale. Pe lângă lucrările de istorie propriu-zisă, o serie de alte studii vin în completarea acestora, chiar dacă fac parte din sfera juridicului sau sociologiei.

O lacună serioasă a istoriografiei românești, în general, și, în particular, a celei din Transilvania, este lipsa lucrărilor de istorie economică, care au rămas pe planul al doilea, accentul fiind pus pe studiile de istorie politică considerate mai adecvate pentru motivarea și susținerea ideii de unitate națională.

Deoarece, atât analiza calitativă a numeroaselor lucrări dedicate acestui subiect, cât și numai simpla enumerare a celor mai semnificative ar fi o imposibilitate pentru cadrul restrâns al acestui capitol (neajuns pe care încercăm să-l suplinim prin lista bibliografică de la sfârșitul lucrării), ne vom limita doar la prezentarea sumară a unor lucrări a căror valoare se remarcă atât prin personalitatea autorilor, cât și prin fundamentarea științifică, constituind, din acest punct de vedere, adevărate repere istoriografice pentru fiecare din cele trei perioade amintite anterior.

Referitor la prima perioadă a istoriografiei românești asupra problematicii minoritare, trebuie remarcate lucrările juriștilor români, maghiari, germani sau ale altor naționalități, care au încercat să limpezească baza juridică pe care se sprijineau conflictele, de cele mai multe ori artificial create, dintre statul român și minoritățile sale etnice, nemulțumiri a căror rezonanță a ajuns până la instanțele supreme ale Ligii Națiunilor. Având drept surse de documentare lucrările celor mai cunoscuți juriști ai epocii, care au îmbinat nuanțat argumentele istorice cu cele de

⁶ Ioan Lupaș, *Individualitatea Transilvaniei*, în „*Studii, conferințe și comunicări istorice*”, București, 1928.

drept, demersurile științifice ale acestora au adus un real folos statului român, care, astfel, de fiecare dată, a avut câștig de cauză în fața forurilor internaționale.⁷

Deși, majoritatea lucrărilor românești cu caracter juridic constituie replici la avalanșa de tipărituri cu caracter revizionist, acest lucru nu le diminuează valoarea, fiecare, în parte, constituind analize din multiple planuri a principiului de protecție a minorităților în scopul dovedirii lipsei de consistență a reclamațiilor înaintate Consiliului Ligii Națiunilor.

Dintre istoricii transilvăneni, cu aport deosebit în studierea chestiunii minorităților etnice, s-au detașat Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș și Silviu Dragomir.⁸ Chiar dacă aceștia au fost participanți activi la viața politică românească prezentând, de multe ori, o realitate puțin cosmetizată, totuși, o bună parte din afirmațiile lor pot constitui repere istoriografice pentru subiectul pus în discuție.

Respingând exclusivismul, Alexandru Lapedatu se pronunța pentru investigarea istoriei minorităților etnice din spațiul transilvan îndemnând tânăra generație spre o comunicare între români, maghiari și germani. *„Departee de noi de-a le ignora sau deprecia trecutul – scria cum am fost noi ignorați și depreciați în trecutul nostru, vom studia și aprecia acest trecut potrivit rolului cultural și civilizator ce fiecare din ele l-au avut și potrivit facerilor de bine, cum zicea Kogălniceanu, pe care ele l-au lăsat în cursul prezentului și oamenilor acestor țări.”*⁹

⁷ George Sofronie, *Protecțiunea minorităților de rasă, de limbă și religie sub regimul Societății Națiunilor*, Oradea, 1930. Idem, *La procédure en matière de minorités devant la Société des Nations*, Craiova, 1931; Idem, *Problema integrării noului drept internațional în constituțiile naționale*, în *„Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”*, București, nr. 3-4, 1935; Idem, *Contribuțiuni de reconstituire a dreptului minorităților*, București, 1936; Balogh Arthur, *L'action de la Société des Nations en matière de protection des minorités*, Paris, 1937, vol. I-III; Radu Budișteanu, *La condition juridique des minorités ethniques selon les dernières Traités de Paix*, Paris, 1927; Idem, *Un capitol nou în dreptul internațional public și privat*, București, 1928; Radu Meitani, *La protection des minorités; état actuel et vues d'avenir*, Bucarest, 1930; Idem, *Le traité pour la protection des minorités devant la Commission des Nouveaux Etats et des minorités*, în *„Revue de Transylvanie”*, Cluj, 1938, IV, nr. 3-4; Cornelius Rudasco, *Études sur la question des minorités de race, de langue et de religion*, Lausanne, Genève, Berne, 1929; Radu Cernea, *La Roumanie et le révisionnisme*, Paris, 1930; Viorica Boteni, *Les minorités en Transylvanie*, Paris, 1938, Pierre Bănescu, *Les minorités nationales dans „l'Europe nouvelle”*, Paris, 1935; Traian Bratu, *Problema minorităților din România*, București, 1923; Cornelius Codarcea, *Le litige roumano-hongrois*, București, 1937; N. Petrașco, *La réforme agraire roumaine et les réclamations hongroises*, București, 1931; Vasile V. Teodorescu, *Transilvania sub maghiari și români*, București, 1941.

⁸ Vezi Gheorghe Hristodol, *Istorici clujeni despre problema minorităților în perioada interbelică*, în *Transilvania între medieval și modern*, Cluj-Napoca, 1996.

⁹ Alexandru Lapedatu, *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale*, în *„Anuarul Institutului de Istorie Națională”* 1921-1922, 1, p. 18.

Referindu-se la politica statului român față de minoritățile sale etnice, Lapedatu aprecia că acesta nu putea promova una identică cu cea a fostului regim maghiar care încercase să schimbe realitatea etnică din această provincie în detrimentul populației românești: „*Această fatalitate, ca toate cele de felul ei, nu poate fi astfel reparată prin răsturnări de situațiuni etnice pierdute, căci ar duce, fatalmente, la aplicarea vechilor sisteme și mijloace de deznaționalizare, pe care noua concepție a politicii de naționalități, impusă lumii prin războiul general, nu le mai admite*”.¹⁰

Această atitudine de respectare a drepturilor minorităților etnice care se armoniza cu normele instituțiilor europene devine și mai evidentă în problema românizării orașelor transilvănene. Cu toate că se dăduse câștig de cauză românilor – scria istoricul - aceștia nu trebuiau să pătrundă cu violență în spațiul urban, ci printr-un proces natural de infiltrare îndelungată, deoarece aceste orașe se aflau poziționate în marea masă rurală românească. Lapedatu opina pentru urbanizarea românilor, fără ca, însă, acest proces să-i deposedeze pe minoritari de drepturile lor naționale sau chiar să le diminueze.¹¹

Într-un studiu scris în preajma Conferinței de Pace de la Paris, autorul sublinia că de puține ori teritoriul etnic se suprapune perfect peste cel politic. În această situație, „*minorități etnice, chiar formând unități teritoriale, vor trebui să rămână, fatalmente, în organizațiuni politice străine*”, acestea beneficiind, în virtutea principiului naționalităților, de autonomie culturală și chiar administrativă, care să le asigure o viață națională specifică.¹²

Totuși, Alexandru Lapedatu a avut o intervenție tranșantă în legătură cu întinderea drepturilor amintite. Astfel, unei cereri formulate de către un grup de episcopi maghiari, în anul 1920, de a se înființa, la Cluj, o universitate maghiară interconfesională care să pregătească nu numai preoți și profesori, ci și medici, specialiști în comerț și industrie, precum și viitori magistrați și funcționari, istoricul român le răspundea că pregătirea specialiștilor maghiari pentru necesitățile juridice și administrative ale Transilvaniei echivala cu tendința de a se crea stat în stat, ceea ce constituia o atitudine provocatoare la adresa unității noii României.¹³

Înțelegând pe deplin dorința minorităților conlocuitoare de a-și conserva identitatea națională și culturală, prin toate scrierile sale referitoare la această problemă, Lapedatu, a făcut tot timpul apel la o necesară colaborare, dar și la o

¹⁰Idem, *Câteva relațiuni și considerațiuni cu privire la granița de Nord-Vest*, în „*Miscelaneea. Cuvinte comemorative, panegirice, ocazionale și politice*”, București, 1926, p. 60-63.

¹¹*Ibidem*, p. 68.

¹²Idem, *Teritoriul etnic și politic al românilor din Transilvania și Ungaria*, în „*Miscelaneea...*”, p. 155-156.

¹³*Ibidem*, p. 188-189.

exprimare sinceră a fidelității față de statul român, pentru ca, de prosperitatea țării, să se bucure toți cetățenii săi.

Un alt istoric român aparținând școlii clujene, care s-a impus prin dimensiunea, varietatea și răspândirea operei sale, a fost profesorul Ioan Lupaș, despre care Lucian Boia scria că „știuse, ca răspuns la grele încercări îndurate, să țină sus, cu nespusă dârzenie, steagul ideii de neam și al conștiinței naționale.”¹⁴

Dintre lucrările sale care abordează și chestiunea minorităților etnice din România ne reține atenția cea intitulată *Paralelism istoric*, în care a reunit numeroase articole publicate în decursul a 30 de ani, în diverse periodice transilvănene având ca subiect aspecte ale raporturilor culturale și politice dintre români și maghiari, în perioada 1906-1936.

Deși, însemnările înmănușiate în această carte au ca temă combaterea teoriilor revizioniste susținute de diferite personalități maghiare în străinătate, sau de susținătorii europeni ai revizionismului ungar (lordul Rothermere, de pildă), privită în întregul său, lucrarea constituie un instrument de cercetare pentru pasionații acestei probleme.

Spre exemplificare, reținem articolul cu titlul *Cum asuprește România minoritățile*, scris cu ocazia vizitării Clujului de către o delegație britanică condusă de Katharine Marjory Ramsay, mai cunoscută sub numele de ducesa de Atholl, o distinsă apărătoare a integrității teritoriale a României în Parlamentul britanic.¹⁵ Cu această ocazie, Lupaș și-a manifestat prețuirea pentru strădania englezilor de a cunoaște țara direct „fără a urma metoda unor călători occidentali care se lasă amăgiți a crede că starea sufletească a cetățenilor din România ar putea fi cunoscută și înțeleasă printr-o excursie de agrement până la Viena sau până la Budapesta”.¹⁶ Istoricul român a căutat să-și convingă oaspeții că agitația revizionistă, prin care se încerca acreditarea ideii că România ar duce o politică de distrugere a tradițiilor culturale și spirituale ale minorităților, este o mistificare grosieră. În sprijinul demonstrației sale, Lupaș, reproduce o parte din interviul acordat de fostul episcop al Bisericii reformate din Transilvania, Makkai Sándor, ziarului budapestan „*Uj Magyarország*,” în care acesta arăta că în timpul celor 10 ani, cât păstorise credincioșii din Transilvania, a reușit nu numai să păstreze toate așezămintele de cultură maghiară moștenite de la înaintașii săi, dar să le și sporească numărul.¹⁷ Tot în acest articol, istoricul român amintește și de o

¹⁴Lucian Boia, *Ioan Lupaș. Istoric al unității românești*, în „*Memoriile Secției de Științe istorice*”, 1980, 5, p. 95.

¹⁵ Vezi în acest sens *Ducesa de Atholl vizitează România*, în „*Gazeta ilustrată*”, VI, nr. 1-2, ian.-febr. 1937, p. 3-6.

¹⁶Ioan Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 363.

¹⁷*Ibidem*, p. 367.

conferință ținută la Universitatea din Berlin, în anul 1934, în care a „*înfățișat situația din trecut și din timpul de față a minorităților confesionale din România arătând cu date științifice neîndoielnice numărul considerabil de școli ungurești și germane care își continuă activitatea sub stăpânirea de azi, chiar cu mai multă intensitate decât cea dinainte de 1919*”.¹⁸ Prin această intervenție, istoricul român spera să-și fi convins auditoriul german că regimul românesc nu „*a desființat fără milă toate școlile minoritare*.”

Prin obligațiile impuse de catedra de profesor universitar, de mandatul de parlamentar în câteva legislaturi și de membru al guvernului român, între anii 1926-1927, Lupaș a fost pus, adeseori, în situația de a-și face publică părerea în felurite chestiuni de ordin didactic și în probleme privind organizarea școlii românești. Aceste intervenții tipărite în *Monitorul Oficial*, în reviste și ziare cu rezonanță deosebită în cercurile românești și străine au fost înmănunchate în lucrarea *Probleme școlare*.

Referindu-se la legea bacalaureatului din 1925, autorul afirma că „*nu e bine a lipsi nici o categorie a corpului didactic de dreptul firesc de a-și examina elevii și de a se bucura de recolta muncii sale cinstite. Și în profesorii de la liceele confesionale minoritare trebuie să avem încredere și să-i considerăm buni patrioți până nu se va dovedi contrariul; nu este just să-i bănuim gratuit*”.¹⁹

Într-un alt articol referitor la confuziile și nedreptățile produse de amendarea legii bacalaureatului în 1931, Lupaș scria că, în ciuda faptului că li s-a atras atenția candidaților minoritari de faptul că legea le asigură dreptul de a face uz și de limba minoritară a școlii în care au studiat, pe lângă limba română, dintre cei 19 candidați minoritari care s-au prezentat în fața unei comisii nici unul nu s-a folosit de acest drept preferând să scrie și să răspundă oral în limba română. În felul acesta, continua Lupaș, s-a rezolvat, prin opțiunea candidaților, o problemă care fusese dezbătută cu aprindere în corpurile legiuitoare și în presă.²⁰

Într-un alt registru, de altă tonalitate și dimensiune în concepția și tratarea problemei minorităților, se situează Silviu Dragomir, ale cărui cărți, studii sau articole privind această chestiune au fost scrise în limba franceză sau engleză, în ideea de a prezenta opiniei publice internaționale adevărul despre realitățile din Transilvania.

¹⁸ *Ibidem*, p. 376-377; vezi în acest sens și Ioan Lupaș, *Ursprung und Entwicklung der bedeutendsten konfessionellen Minderheiten in Rumänien*, în colecția *Von Leben und Wirken der Rumänien*, editată de Ernst Gamillschag, 11, Rumänische Reihe, Heft 8, Jena und Leipzig, 1936.

¹⁹ Ioan Lupaș, *Probleme școlare*, București, Ed. Cugetarea, f.a., p. 29.

²⁰ *Ibidem*, p. 43.

Dintre aceste lucrări, se detașează amintita monografie *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, publicată în 1934, un studiu care pune în lumină complexe aspecte ale interferenței dintre românii și minoritarii acestei provincii.

Cartea, care debutează cu o privire istorică de ansamblu asupra Transilvaniei, este structurată în opt capitole, tratând aspectele demografice, confesionale, școlare, intelectuale, economice și politice, specifice acestui spațiu multiethnic.

Privită în ansamblul său, această lucrare se remarcă prin structura sa logică, printr-o documentare și o argumentare convingătoare pentru epoca respectivă, precum și printr-o interpretare corectă și adecvată, elemente care demonstrează profesionalismul autorului, cărora li se alătură convingerea acestuia că între români și minoritari numai înțelegerea și cooperarea puteau oferi perspectiva unei dezvoltări materiale și spirituale.²¹

Un alt studiu al lui Silviu Dragomir, care întregește într-un chip fericit monografia publicată în 1934, este cel intitulat *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, scris și tipărit în timpul refugiului universității clujene la Sibiu. Deși a fost redactat în împrejurări dramatice pentru România, autorul păstrează, totuși, un ton echilibrat, în limitele unor argumente științifice credibile. Ideile și tezele expuse în monografie sunt reluate, într-un cadru mai restrâns, fiind, însă, completate cu noi argumente și convingeri rezultate din practica sa de fost ministru al minorităților, între anii 1939-1940.

Dintre lucrările în limba maghiară, care abordează un asemenea subiect, amintim pe cea intitulată *Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936*, aparținând unui colectiv de 18 autori maghiari din Transilvania, care, inspirându-se din inițiativa baronului Apor Péter²² de a scrie, în 1736, o lucrare cu acest titlu, schițau transformările survenite în viața politică, economică, socială și intelectuală a maghiarilor din Transilvania în decursul celor 18 ani de după Unire.

Sentimentul care i-a inspirat pe autorii volumului amintit, așa cum reiese din introducerea acestuia, este acela că: „după marile erori ale trecutului, venise momentul înlăturării obstacolelor care se opuneau unei sincere înțelegeri dintre românii și maghiarii care trăiesc pe pământul transilvănean”.²³ Preocuparea izvora și din convingerea că: „această țară de coline este o forță de iradiere care, dincolo de

²¹Pentru detalii, vezi Gheorghe Hristodol, *ibidem*, p. 14-16.

²²Apor Péter baron de Altorja (n. 3 iunie 1676, Altorja - d. 22 septembrie 1752, Altorja) a fost un scriitor, poet și memorialist, aristocrat secui din Transilvania.

²³*Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936*, Ed. Az Új Transylvania, Cluj, 1937, p. 5.

*schimbările istorice și de transformările politice, a accentuat apartenența comună a acestor popoare de limbi diferite care locuiesc această provincie”.*²⁴

În capitolul privind viața politică, autorul acestuia amintește faptul că în timpul marilor transformări care au condus la Unirea de la 1 Decembrie 1918, liderii maghiarilor din Transilvania au lipsit de la datorie, unii dintre aceștia adăpostindu-se în palatele lor din Budapesta, așteptând, alții plecând mai târziu, fără a face nici un gest pentru apărarea populației maghiare. În conjunctura disoluției Monarhiei austro-ungare, după revoluția comunistă din martie 1919 și proclamarea republicii sovietice la Budapesta, „maghiarii transilvăneni își puneau speranțe în armata română, care avansa în unități compacte pentru a restabili situația. Astfel, se explică un fapt aparent incredibil. Cetățenii maghiari din mai multe orașe transilvane, care au cunoscut teroarea roșie, i-au salutat pe soldații români ca pe eliberatorii lor (la Satu-Mare, Oradea etc.)”.²⁵ În aceste împrejurări, continuă autorul, dacă s-ar fi găsit un conducător prevăzător pentru a da cuvântul de ordine: „*Nimeni nu pleacă, toți să depună jurământul (de fidelitate față de statul român - n.a.), soarta maghiarilor transilvăneni ar fi fost cu totul diferită.*”²⁶

Referitor la evoluția socială a maghiarimii transilvănene, demnă de reținut este ideea că populația maghiară din această provincie a acceptat cu greu trecerea de la poziția de element dominant pe care o avea înainte de 1918 la cea de minoritate în statul român. De fapt, arăta autorul capitolului, ea nu a fost pregătită de către oamenii săi politici să înțeleagă și să suporte transformarea. „*Această minoritate politică restrânsă (autorul se referă la elita politică maghiară - n.a.) care, înainte de război avea în propriile sale mâini întreaga putere politică și economică, a cultivat în rândul maselor populare câteva dogme politice. Una dintre ele a fost și supremația maghiară, considerată drept o lege naturală, o predestinație divină. Când Jászai Oszkár a atras atenția poporului asupra faptului că soluționarea democratică a problemei naționale este necesară pentru menținerea unității țării, acesta a fost închis și considerat trădător.*”²⁷

Aristocrația, se scria mai departe, a devenit în scurt timp stăpâna vieții bancare și politice. Fără să consulte masele, ea și-a arogat conducerea politică a maghiarilor în numele trecutului care le-a refuzat maselor muncitoare maghiare dreptul la progresul economic și spiritual.

Autorul capitolului privind literatura maghiară din Transilvania interbelică scria că, înainte de război, viața maghiarilor din această provincie se derula lent,

²⁴ *Ibidem*, p. 6.

²⁵ *Ibidem*, p. 7-8.

²⁶ *Ibidem*, p. 9.

²⁷ *Ibidem*, p. 16.

mediocru și fără inițiativă, centrul cultural fiind la Budapesta. Maghiarii ardeleni se mulțumeau dacă știau să citească. Guvernele maghiare, pentru care problemele culturale din această parte a țării nu prezentau vre-un interes deosebit, nu doreau să vadă în această provincie o viață spirituală specifică. Odată cu înlocuirea regimului politic, continua autorul, totul s-a schimbat. Presa a cunoscut o puternică dezvoltare, luând naștere și o literatură maghiară cu specific transilvănean. Totodată, însă, a apărut și „*transilvanismul*” ermetic, ai cărui întemeietori se temeau să privească realitatea concretă, refugiindu-se în romantismul istoric sau în literatura castei aristocrate. Autorul considera această cale ca fiind greșită, întrucât aristocrația, funcționarii și marii proprietari reprezentau trecutul, depășite fiind ideile și obiceiurile care aparțineau acestei caste. În opinia acestuia, prezentul aparținea burgheziei, micilor proprietari, salariaților, proletariatului etc. Prin urmare, literatura națională maghiară din Transilvania trebuia să reflecte gândirea, obiceiurile și problemele vitale ale acestora.²⁸

Viața politică a maghiarilor din Transilvania unită cu România a constituit subiectul unei voluminoase lucrări scrise de Mikó Imre și publicată la Budapesta, în 1941.²⁹ Cartea analizează prezența minoritarilor maghiari în toate structurile vieții politice românești, autorul ei fiind contemporan cu perioada pe care o analizează.³⁰

În general, lucrarea prezintă cu obiectivitate devenirea politică a etnicilor maghiari din această provincie. După ce juristul maghiar afirmă, la începutul cărții, cum că perioada pe care o investighează reprezintă o mostră cum nu trebuie făcută politica minoritară într-o țară cu „*populație poliglotă*”, în partea ultimă apreciază că în perioada regimului autoritar carlist li s-au asigurat maghiarilor „*adevărate privilegii, încât nu erau exagerate afirmațiile că ei se bucurau în cadrele statului român de mai multe drepturi decât românii însși*”. Mulți maghiari au intrat în Frontul Renașterii Naționale, realizându-se, astfel, pentru întâia oară, după expresia autorului, solidarizarea deplină a maghiarimii transilvănene. În acest context „*minoritatea maghiară a progresat așa de mult, încât, după Budapesta, a devenit Bucureștiul cel mai mare oraș maghiar, săvârșindu-se aici o muncă de organizare cum nu s-a mai întâmplat niciodată. Astfel, organizarea FRN, în loc să fi prilejuit o renaștere națională în sens românesc, a deschis largi posibilități pentru renașterea minorității maghiare*”.³¹

²⁸Vezi și recenzia semnată de I. Moga în „*Revue de Transylvanie*”, IV, nr. 1-2, 1938, p. 156-161.

²⁹Mikó Imre, *Huszonkét év. Az Erdélyi Magyarország Politikai Története. 1918 December 1-től- 1940 Augusztus 30- ig*, A Studium kiadása, Budapest, 1941.

³⁰Vezi și recenzia lui Ioan Lupaș, în „*Anuarul Institutului de Istorie Națională*”, 1943-1944, p. 533-537.

³¹Mikó Imre, *ibidem*, p. 247; vezi și Gheorghe Hristodol, *ibidem*, p. 113.

Poziția lui Mikó Imre, care a fost unul dintre cei consultați la redactarea *Statutului minorităților*, deci persoană oficială, apropiată, de altfel, de regele Carol al II-lea, este de apreciat și prin prisma faptului că și-a păstrat obiectivitatea chiar și atunci când a scris această carte, respectiv în condițiile anului 1941.

Concepția lui Szekfű Gyula Ignác³² - reprezentant de marcă al istoriografiei ungare - despre știință și politică, ca instrumente de evaluare a adevărului istoric, a stat la baza unor lucrări apărute, în anul 1940, sub patronajul Academiei Ungare și al Institutului de Drept Minoritar de pe lângă Universitatea „Pázmány”, prin care se urmărea fundamentarea științifică a pretențiilor Ungariei asupra fostelor sale teritorii pierdute în 1918. Majoritatea tezilor, susținute la momentul respectiv, s-au perpetuat până în zilele noastre.

Andreas Ronai scria că: *„În Transilvania au fost împărțite, aproape fără excepție numai proprietăți care aparțineau maghiarilor și celorlalte minorități, pe când proprietarii români de pământ au fost scutiți de împărțire.”*³³ Lăudând progresul industrial al Vechiului Regat al României, același autor afirma că centrele industriale ale Transilvaniei - prin schimbarea imperiului - au ajuns într-o situație periferică și că *„noua Românie nu avea nici un interes în dezvoltarea acestor centre, în parte, pentru că păstrarea acestor regiuni era nesigură și primejduită, iar pe de altă parte, pentru că aici activitatea industrială nu se desfășura prin elemente românești, ci prin maghiari, germani, evrei ș.a.”*³⁴

În aceeași tonalitate se exprima și Andreas Fall, afirmând că: *„Regimul românesc a poticnit dezvoltarea industriei ardelen. În Ungaria, Transilvania era o regiune industrială foarte dezvoltată și înfloritoare. Industria se afirmase deja înaintea războiului mondial. După detașarea de patria mamă (Ungaria – n.a.), industria transilvană rămăsese fără capitaluri.”*³⁵ Populațiile din Transilvania *„sunt într-o stare economică și culturală rea /.../ România Mare, în cei 20 de ani de guvernare defectuoasă, a tăiat orice dezvoltare și a redus la mizerie populațiile ardelen. Cei 20 de ani de regim românesc au demonstrat că Transilvania nu poate*

³² Szekfű Gyula Ignác (Székesfehérvár, 23 mai 1883 - Budapesta, 29 iunie 1955), istoric, jurnalist, profesor universitar, membru al Academiei Maghiare de Științe, cercetător al istoriei Ungariei moderne timpurii; ideologul principal al regimului horthyst; a ocupat poziții proeminente și în perioada postbelică a Ungariei.

³³ Dr. Rónai András: *Das wirtschaftliche Leben Siebenbürgens in Rumänien*, în vol. *Siebenbürgen*, Budapesta, 1940, p. 266-267.

³⁴ *Ibidem*, p. 130.

³⁵ Dott. Andreas Fall, *I dritti dell' Ungheria sulla Transilvania*, editată de Institutul de Drept Minoritar al Universității „Pázmány”, Budapesta, 1940, p. 40-41.

*să trăiască fără Ungaria, nu numai pentru motive istorice și geografice, ci și pentru motive economice.*³⁶

În cele două decenii care se interpun între primul și al doilea Război Mondial, sașii ardeleni au produs o istoriografie care a vizat îndeosebi istoria proprie în contextul transformărilor politice care au dus la desprinderea Transilvaniei din Imperiul Austro-Ungar și unirea ei cu România. Literatura istorică germană de la 1918 până în trecutul cel mai recent reflectă, în primul rând, nerespectarea de către statul român a promisiunilor de la 1 Decembrie 1918, în integralitatea lor. Cornelius R. Zach a făcut o admirabilă radiografie a istoriografiei referitoare la perioada supusă atenției noastre, din care ne permitem a prelua unele elemente spre exemplificare.³⁷

Astfel, Ernst Wagner, citat de autorul amintit, afirma că integrarea în noul stat român nu le-a adus sașilor nici o clarificare asupra situației lor ca grup, nici garanții pentru viitor, deoarece articolele referitoare la minorități înscrise în Hotărârea de la Alba Iulia au reprezentat, tot timpul, o promisiune care trebuia redobândită, niciodată îndeplinită pe deplin, niciodată ratificată.³⁸ Aceasta a fost tot timpul discutată, aprofundată, subminată, mereu trunchiată și pusă sub semnul întrebării. Decizia a avut un caracter preliminar, a fost pripită, negândită și regretată ulterior, opinie căreia i se alătură și Cornelius Zach.³⁹

Literatura cu caracter istoric și politologic, inspirată din înțelegerea eronată sau denaturată a art. III (punctele 1 și 2) din Rezoluția de la Alba Iulia, poate fi completată cu două lucrări aparținând a doi autori germani din Transilvania, neamintiți în studiul domnului Zach. Primul dintre aceștia, în ordine cronologică, a fost Hermann Müller, în concepția căruia Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul trebuiau să obțină, pentru o perioadă de tranziție de 25 de ani, autonomia în interiorul statului român.⁴⁰ Al doilea autor, Michael Kausch, susținea că revendicările germanilor din Transilvania trebuiau să

³⁶ *Ibidem*, p. 44.

³⁷ Cornelius R. Zach, *Sașii între tradiție și noi opțiuni politice 1930-1944*, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*, p. 171-184.

³⁸ Ernst Wagner (editor), *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, în *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens*, 1, Köln und Wien, 1981, p. 264-266.

³⁹ Ciato Ludovic, *Kisebbségi kérdés Nagy-Romániában* Târgu-Mureș (Marosvásárhely) Bolyai Irod. Int. és Kny. 1924; Cornelius Zach, *Der Statut der Siebenbürger Sachsen in Rumänien - gesetzliche Verankerung und Wirklichkeit 1919-1933*, în *Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheit im Donauraum“*, coord. Edgar Hosch și Gerhard Seewann, München, 1991, p. 233-255.

⁴⁰ Hermann Müller, *Das autonome Siebenbürgen*, Sibiu, 1926.

aibă ca obiect recunoașterea dreptului acestora de a se organiza pe bazele unei autonomii personale.⁴¹

Un alt subiect, care a devenit un *leit-motiv*, ce s-a perpetuat în majoritatea scrierilor germane, este cel conform căruia statul român a distrus proprietățile țăranilor sași și implicit situația lor economică.⁴² Cornelius R. Zach, scrie că reforma agrară din anul 1921 a dăunat și Bisericii Evanghelice C.A. din România, care, în situația când guvernele de la București nu au plătit, în repetate rânduri, subsidiile școlare prevăzute, a trebuit să ceară de la părinți sume importante pentru școală.⁴³

Literatura străină, dintre cele două Războaie Mondiale, referitoare la problema minorităților din spațiul fostului Imperiu Austro-Ungar, a fost inspirată fie din memoriile înaintate Consiliului Ligii Națiunilor, toate defavorabile statelor nou formate sau întregite la 1918, fie din rapoartele întocmite de către reprezentanții forului european, după vizitele de documentare făcute în Transilvania.

Realitatea falsă, sau intenționat deformată, care își găsește locul în multe dintre aceste scrieri, este rezultatul imparțialității autorilor care se opreau, fie la Budapesta, culegând informații de la autoritățile ungare, fie străbăteau Transilvania stând de vorbă numai cu reprezentanții minoritarilor. De cele mai multe ori, cărțile acestora sunt reproducerea fidelă a dișeelor puse în circulație de către birourile și agențiile oficiilor maghiare răspândite în întreaga lume. Lipsește din aceste lucrări nota personală de sinceritate care să contureze o opinie proprie. Lipsește, de asemenea, aparatul critic, atât de important pentru a se putea verifica precizia informațiilor.⁴⁴

⁴¹Michael Kausch, *Neue Rechtsgrundsätze durch die Karlsburger Beschlüsse*, Timișoara, 1940; pentru amănunte vezi și Tudor Drăganu, *Câteva considerații asupra literaturii germane privitoare la Banat*, în „*Transilvania*”, Sibiu, 1944, nr. 10-12, p. 789-815.

⁴²Pentru situația economică a sașilor transilvăneni în perioada interbelică vezi și Alfred Csallner, *Zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der Siebenbürger Sachsen 1910-1950*, Köln und Wien, 1989; Erwin Wittstock, *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung Sieben-Richter-Waldungen*, în „*Klingsor*”, Siebenbürgische Zeitschrift, 1931, p. 193-234. Tezele privind distrugerea etniei germane din Transilvania se regăsesc chiar și în unele lucrări mai recente cu caracter enciclopedic. Astfel, în *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, editat la Innsbruck, în 1993, operă colectivă coordonată de prof. dr. Walter Myss, se dă de înțeles că reformele de după 1918 s-au făcut exclusiv în favoarea românilor, statul inițiind o politică de „masivă românizare” (p. 393), net dușmănoasă minorităților, ceea ce a dus la apariția și dezvoltarea mișcării revizioniste ungare (p. 471). Din 1918 și până în prezent, afirmă autorul amintit, românii au urmărit o Transilvanie curată, fără minorități.

⁴³Cornelius R. Zach, *ibidem*, p. 172.

⁴⁴Vezi în acest sens, Aldo Dami, *Les nouveaux martyrs. Destin des minorités*, Fernand Sablot, Paris, 1937; *The Hungarian minorities in the Succession States* by Robert Gower, London, 1937; Lilio Cialdea, *La Transilvania. Aspetti diplomatici e politici*, Milano, Istituto per gli studi di politica internazionale, 1940.

Din mulțimea lucrărilor străine apărute în perioada amintită, majoritatea favorabile Ungariei posttrianoniene, se desprind câteva care abordează, într-o altă tonalitate și cu alte mijloace de investigație, realitatea din statele successorale cu minorități naționale, etnice sau religioase.

Una dintre acestea aparține autoarei americane Henriette M. Tichner, care a locuit în România între anii 1922-1925.⁴⁵ După ce afirmă că autorii de dinaintea sa au abordat subiecte referitoare la România, fără să cunoască limba română, Henriette M. Tichner, fostă studentă în Elveția, Franța, Germania, Cehoslovacia și România, scrie că lucrarea sa este o replică dată altor cărți cu acest subiect, ai căror autori s-au lăsat influențați de punctele de vedere ale minoritarilor (autoarea se referă la lucrarea *The Religious Minorities in Transylvania, compiled by Louis C. Cornish*, Boston, 1925).

Despre cartea autoarei americane, sub titlul „*Minoritățile din România*”, ziarul „*Național Zeitung*”, din Basel, scria, în numărul din 29 octombrie 1925:

„*România se prezintă mai bine decât îi merge vestea /.../ Schimbarea rolurilor în Ardeal, unde, altădată, ungerii stăpâneau mai aspru decât astăzi românii, îi umple de o firească amărăciune. Tocmai a apărut o broșură de 100 de pagini a unei americance /.../ care cunoaște bine România. Observațiile pe care le face asupra acestui subiect le încheie cu următoarea frază: pot da asigurări: 1. că greutățile, lipsurile și abuzurile practicate în România, și care sunt rezultatul războiului, vinovat de mizeria din întreaga lume, există în toate țările; 2. că atât majoritățile cât și minoritățile suferă, deopotrivă, de pe urma lor și că nu este vorba aici de o politică de opresiune din partea guvernului român, după cum se afirmă destul de des; 3. că majoritățile și minoritățile ar ajunge ușor la o înțelegere pașnică /.../ dacă conducătorii minoritari nu s-ar lăsa prea mult influențați de inspirații din afară*”.⁴⁶

O altă lucrare, de data aceasta scrisă din perspectivă mai amplă, aparține englezului Carlile Aylmer Macartney, o personalitate cu o reputație incontestabilă în literatura dedicată fostei Monarhii Austro-Ungare și a minorităților etnice din Europa interbelică.⁴⁷ Apărută sub auspiciile Institutului Regal pentru Afaceri Internaționale, cartea are ca obiect de studiu Tratatul de la Trianon și consecințele sale pentru geografia politică a părții orientale și sud-est europene.

În urma unei călătorii de documentare prin noile state naționale, C. A. Macartney prezintă, în linii generale, și situația minorităților din Transilvania (p. 291-

⁴⁵Henriette M. Tichner, *Roumania and her religious minorities*, Beacon Press of Boston, 1925.

⁴⁶Vezi în acest sens și „*Viitorul Mureșului*”, Târgu-Mureș, 15 noiembrie 1925.

⁴⁷*Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919–1937*, by C. A. Macartney, London, 1937 .

330); mai întâi condițiile politice care le-au fost asigurate, cât și raporturile acestora cu organele administrației românești, apoi problemele culturale și religioase, îndeosebi situația școlilor minoritare, iar spre sfârșit, un tablou al situației lor economice și sociale. Cu toate că simpatiza cu revizionismul ungar, autorul formulează un set de concluzii cu care nu putem să nu fim de acord. Astfel, el constată că: statul român s-a arătat într-o mare măsură generos cu funcționarii maghiari pe care i-a moștenit în noile provincii; niciodată folosirea limbilor minoritare nu a fost împiedicată în relațiile dintre particulari; minoritățile întâmpinau foarte puține dificultăți din punct de vedere religios; bisericile minoritare erau mai bogate decât cele românești; cifrele bugetelor arătau că, efectiv, Biserica ortodoxă a primit subvenții mai mici, pe cap de credincios, decât bisericile minoritare; statul român a admis, de bună voie, sistemul școlilor confesionale, le-a extins în teritoriile alipite și le-a acordat libertăți relativ numeroase; situația culturală a germanilor din România a fost mult mai înfloritoare decât în timpul regimului maghiar; România avea o lege a presei extraordinar de liberală, care făcea un contrast foarte favorabil cu cea care exista în Transilvania înainte de război; maghiarii și germanii beneficiau de un număr considerabil de periodice, dintre care, cea mai mare parte, fuseseră fondate după Unirea din 1918; 9. România a fost cea mai generoasă dintre toate statele successorale pentru că a permis difuzarea literaturii maghiare pe teritoriul său, absorbind, în medie, 50% din operele literare exportate de Ungaria; în ceea ce privește aplicarea reformei agrare, nu s-a făcut nici o deosebire între proprietarii maghiari și cei români și, în general, România a perseverat în principiul rațional de a rezerva pământul pentru populațiile locale; structura socială și politică a Transilvaniei a fost mai democratică decât cea din Ungaria.⁴⁸

Istoriografiei străine cu referire la minoritățile din România interbelică, îi aparțin și nume ca: Pablo Azcarate y Flores, fost director al Secțiunii minorităților din cadrul Ligii Națiunilor,⁴⁹ René Marie Mouton, profesor universitar la Grenoble,⁵⁰ Raymond Pearson,⁵¹ Stephen Fischer - Galați,⁵² s.a.⁵³

Regimul totalitar, instaurat după anul 1947, și-a subordonat complet istoriografia în interesul său, ignorând, de cele mai multe ori, adevărul istoric,

⁴⁸Vezi și recenzia făcută de Silviu Dragomir în „*Revue de Transylvanie*”, Cluj, 1938, nr. 1-2, p. 90-98.

⁴⁹Pablo de Azcarate y Flores, *La Société des Nations et la protection des minorités*, Genève, 1969.

⁵⁰Marie Renée-Mouton, *La Société des Nations et la protection des minorités. Exemple de la Transylvanie (1920-1928)*, Grenoble, 1969.

⁵¹Raymond Pearson, *National Minorities in Eastern Europe 1848-1945*, London and Basingstoke, Macmillan, 1983.

⁵²Stephen Fischer - Galați, *A Rumania. A Bibliographie Guide*, Washington, DC, 1968.

⁵³Pentru detalii vezi Adrian Liviu Ivan, *La Roumanie et ses minorités ethniques entre les deux guerres*, în *Revista Bistriței*, 2000, nr. 14, p. 139-141.

preluând chiar teze din arsenalul istoriografiei străine antiromânești. Lucrările cu caracter istoric au fost scrise sub impactul ideilor staliniste și sub lozinca armonizării raporturilor dintre majoritate și minorități, ocultând, aproape în totalitate, argumentele istoricilor interbelici, considerați exponenți intelectuali ai fostelor regimuri burghezo-moșierești. Toate studiile și articolele, elaborate în această perioadă, abordează, cu precădere, tentativele de apropiere dintre români și minoritari, care, ca să fim cinstiți, au existat la diferite nivele ale societății românești, ambele părți fiind interesate, din varii motive. Ceea ce deranjează, însă, cititorul avizat, este supradimensionarea bunelor relații dintre partidele de stânga, românești și maghiare, în condițiile în care, cel puțin în cazul Transilvaniei, foarte puțini români fuseseră atrași de ideile socialiste și comuniste.

Lăsând la o parte articolele și studiile scrise în perioadele amintite, care, de altfel, sunt amintite în *Bibliografia istorică a României*, considerăm ca reprezentative, pentru modalitățile de abordare a problemei, două lucrări aparținând unor reprezentanți ai etniilor conlocuitoare.

Prima dintre acestea, semnată de Monica Barcan și de Adalbert Miltz, este, așa cum ne spune și subtitlul, un documentar privind devenirea istorică a populației germane din România socialistă.⁵⁴ Afirmând că hotărârile Rezoluției de la Alba Iulia cât și obligațiile prevăzute în tratatul de la Trianon nu au fost respectate de către guvernele burghezo-moșierești din perioada interbelică, cei doi autori scriau: „*De altfel, în perioada interbelică statul român nu a întreținut școli în limba naționalităților, iar bacalaureatul se putea da exclusiv în limba română, în fața unei comisii formată numai din români; la facultăți a fost aplicată legea numerus clausus valachicus.*”⁵⁵ Din acest text nu reiese, nici la ce fel de școli se refereau autorii, preuniversitare sau universitare, iar condițiile restrictive, de care se face amintire, se refereau doar la evrei, în perioada de maximă apropiere politică față de Germania nazistă. Așa cum demonstrează documentele, este adevărat că minoritatea germană nu s-a bucurat, în prima parte a perioadei investigate, de școli primare de stat cu predare în limba germană, pentru faptul că reprezentanții acesteia nu le-au cerut și nici nu le-au acceptat.

A doua lucrare, care ne reține atenția, aparține autorului L. Bányai, care face istoria relațiilor dintre români și maghiari, de la începuturile conviețuirii până la momentul apariției cărții.⁵⁶ Referitor la perioada dintre cele două Războaie

⁵⁴Monica Barcan, Adalbert Miltz, *Naționalitatea germană din România*, Editura Kriterion, București, 1977.

⁵⁵Idem, p. 24.

⁵⁶L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971; Idem, *De la oprimarea habsburgică la scuturarea jugului hitlerist*, în *Naționalitatea maghiară din România*, București, Ed. Kriterion, 1981, p. 60-89.

Mondiale, dacă facem abstracție de puternicul avânt al mișcării revoluționare comuniste, supradimensionată și de data aceasta, istoricul maghiar, participant direct la unele evenimente descrise, tratează corect aspecte privind: reforma agrară din 1921, evoluția vieții economice din România interbelică, activitatea politică a minorității maghiare, atitudinea minorităților etnice din Transilvania față de Dictatul de la Viena etc.

În ultimii zece ani ai regimului comunist, istoriografia românească a abandonat aproape în totalitate tezele staliniste, punând accent, uneori prea pronunțat, pe latura națională a evenimentelor consemnate și analizate. La suprafața istoriei apare, acum, tot ce fusese tănuit anterior. Astfel, referitor la problematica minoritară, alături de aspectele pacifiste dintre majoritari și minoritari, reale sau imaginare, apar și cele cu caracter antagonist sau antinațional. Ilustrativă pentru această perioadă și pentru noua manieră de abordare a subiectului sunt studiile lui Nicolae Dascălu, Vasile Ciobanu, Eduard Eisenburger, Susana Heiss, Mihai Iacobescu, Marin William, Traian Rus, Monica Vlaicu ș.a.⁵⁷

De remarcat este faptul că articolele, studiile și cărțile scrise în această perioadă nu se limitează doar la informațiile puse în circulație de istoriografia interbelică, acestea fiind completate cu noi surse arhivistice și lucrări apărute în țară și străinătate, la care aveau acces doar un număr restrâns de cercetători.

După anul 1990, ca urmare a liberului acces la sursele de documentare, se înregistrează o adevărată „explozie” a literaturii dedicată minorităților etnice, asemănătoare deceniilor interbelice. În timp ce istoriografia minoră produsă în ultimul deceniu al secolului trecut abordează masiv tezele cu caracter naționalist care circulau în perioada anilor '30-40, majoritatea depășite și învechite din punct

⁵⁷Vezi în acest sens: Nicolae Dascălu, *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, XX, 1983, p. 51-66; Idem, *La presse des minorités nationales dans d'entre deux guerres (1919-1939). Analyse statistiques*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire” vol. XX, București, 1981, p. 45-61; Vasile Ciobanu, *Betrachtungen zur siebenbürgisch - sächsischen Presse in der Zwischenkriegszeit*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde”, 31 (1986), 1, p. 61-78; Eduard Eisenburger, *Rudolf Brandsch, Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*, Cluj-Napoca, 1983; Heiss Susana, *Considerații asupra fondării Partidului German în condițiile vieții social-politice ale României interbelice (1918-1923)*, în „Cercetări de științe sociale”, Târgu-Mureș, 1982, III, p. 420-441; Idem, *Unele aspecte ale dinamicii învățământului naționalităților conlocuitoare în primul deceniu interbelic*, în „Cercetări de științe sociale,” II, 1984; Mihai Iacobescu, *Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema ocrotirii minorităților naționale (1919-1935)*, în „Anuarul Institutului de istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, 25 (1982), p. 149-173; William Marin, *Kurze Geschichte der banaten Deutschen*, Timișoara, 1980; Traian Rus, *Reforma agrară din 1921 în Transilvania și naționalitățile conlocuitoare*, în „Revista de Istorie”, 36 (1983), 4, p. 333-348; Monica Vlaicu, Gernot Nussbächer, *Aspecte privind adeziunea sașilor la actul din 1 Decembrie 1918, oglindită în presa germană din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași XXI, 1988, vol. 2, p. 237-242.

de vedere al susținerii documentare, cea instituționalizată, reprezentată prin noua și tână generație de istorici de la *Centrul de Studii Transilvane* din Cluj-Napoca, de exemplu, încearcă o tratare mai modernă a problemei, în spiritul normelor de protecție a minorităților, elaborate de instituțiile europene. Din păcate, însă, la baza unor studii, de altfel remarcabile prin maniera de abordare, se află, îndeosebi, bibliografia străină referitoare la perioada dintre cele două războaie, care prezintă destule lacune informaționale și concluzii discutabile.

Din perioada postdecembristă a istoriografiei referitoare la minoritățile etnice din România interbelică se detașează, în opinia noastră, trei lucrări valoroase prin conținut și manieră de abordare și interpretare a problemei.

În ordine cronologică, prima dintre acestea aparține lui Vasile Ciobanu, cercetător științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu al Academiei Române, personalitate științifică deja recunoscută prin studiile publicate în limba germană, în revistele științifice din țară și străinătate⁵⁸.

Bazat pe o documentare solidă realizată în arhivele românești și germane și pe studierea în original a lucrărilor editate în țară și străinătate, autorul prezintă, pe parcursul a patru capitole și a 29 de subcapitole, evoluția istorică a sașilor transilvăneni, în perioada cuprinsă între Unire și sfârșitul celui de al doilea Război Mondial, respectiv: recunoașterea noului stat național român, activitatea economică, organizațiile politice, viața culturală ș.a.

A doua lucrare aparține cunoscutului istoric clujean Gheorghe Iancu, cartea domniei sale cuprinzând între copertile sale o parte din investigațiile personale făcute în arhivele din București, Geneva, Londra și Budapesta, respectiv rapoartele întocmite de către doi șefi ai Secției administrative și minorități din cadrul Societății Națiunilor, respectiv Erik Colban, diplomat norvegian, și Pablo de Azcárate y Flóres, diplomat spaniol, în urma călătoriilor de documentare efectuate în România, în anii 1923, 1924, 1926, respectiv 1930 și 1932.⁵⁹ Publicate în original, traduse și în limba română și însoțite de explicațiile științifice necesare, cele cinci documente reprezintă, fără îndoială, instrumente de lucru fără de care nu se poate concepe o lucrare despre situația minorităților etnice din România interbelică, care se dorește a fi științifică și credibilă, în același timp.

Lucrarea domnului Gheorghe Iancu debutează cu un excelent studiu istoric prin care autorul, ca, de altfel și Vasile Ciobanu, avansează o viziune diferită de cea

⁵⁸Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918 – 1944*, Editura Hora, Sibiu, 2001.

⁵⁹Gheorghe Iancu, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor. Le problème des minorités ethniques de la Roumanie dans des documents de la Société des Nations. Ethnic Minorities from Romania in Documents from the Nations' Society*, Editura ARGONAUT, Cluj-Napoca, 2002.

a istoriografiei românești de dinainte de 1989, relativ la evenimentele cardinale care s-au derulat în toamna anului 1918. Unirea Transilvaniei cu România, după cum pe bună dreptate apreciază domnul Iancu, nu a fost un marș triumfal, iar aderarea minorităților etnice la noua structură politico-statală nu a cunoscut un entuziasm debordant.

A treia carte este semnată de istoricul maghiar György Béla, care pune la dispoziția celor interesați un număr de 110 documente din fondul arhivistic al Partidului Maghiar, o sursă prea puțin exploatată.⁶⁰ Acestea sunt procese verbale ale Comitetului Executiv, Consiliului Prezidențial, ale grupului parlamentar și ale Congresului din 1937, fiecare cu o prefață și un studiu introductiv. *Appendicele* lucrării cuprinde o listă bibliografică cu peste cinci sute de cuvântări ale deputaților și senatorilor maghiari din Parlamentul României, un instrument de lucru extrem de valoros pentru cei care abordează subiecte privind activitatea reprezentanților minoritari în forul legislativ suprem al țării.

Un eveniment care trebuie evidențiat, de foarte mare importanță pentru cei care abordează subiecte privind problematica minorităților din România interbelică, este și apariția primelor volume de documente, editate de Arhivele Naționale ale României.⁶¹ Beneficiind de introduceri consistente, semnate de nume avizate în acest domeniu ca Ion Scurtu și Gheorghe Iancu, aceste lucrări colective cuprind, în mod selectiv, mărturii de arhivă și bibliografice referitoare la integrarea minorităților în viața politică, economică, culturală și spirituală a noului stat român creat după 1918.

Celor trei volume amintite, li se alătură alte trei, semnate de Adrian Năstase, dintre care ultimul cu trimitere directă la perioada investigată.⁶²

Referitor la cele două județe, respectiv Mureș și Târnava Mare, perioada și problematica supusă atenției noastre, nu au constituit subiecte predilecte pentru slujitorii lui Clio. Cel puțin pentru primul, cele câteva articole și studii cu caracter științific abordează doar aspecte secvențiale sau limitate la un anumit areal geografic. În contextul acestora, remarcăm interesul pentru reforma agrară din anul

⁶⁰ *Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez 1*, Összeállította György Béla, Pro-Print Könyvkiadó – Erdelyi Múzeum Egyesület Csíkszereda – Kolozsvár, 2003.

⁶¹ *Minoritățile naționale din România, 1918-1925. Documente*, vol. I, coord. Ioan Scurtu și Liviu Boar, București, 1995; Idem, vol. II, 1925-1931, coord. Ioan Scurtu și Ioan Dordea; Idem, vol. III, 1931-1938, coord. Ioan Scurtu.

⁶² Adrian Năstase, *Drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale*. Vol. 3. *Reglementări în dreptul românesc (1918-1989)*, București, 1998.

1921, care i-a preocupat, în egală măsură, pe istoricii din cele două unități administrativ-teritoriale.⁶³

Pentru județul Târnava Mare, există o monografie, publicată în anul 1943, care, în cea mai mare parte, se bazează pe informații adunate în 1938, când se pregătea sărbătorirea, cu mare fast, a celor 20 de ani ce trecuseră de la înfăptuirea Unirii. Redactată într-o epocă în care se exalta excesiv românismul, lucrarea, care oferă abundente referințe la situația demografică, economică și culturală a județului, trebuie acceptată cu reținerile necesare.⁶⁴

⁶³Rus Traian, *Aplicarea legii de reformă agrară din 1921 în așezările județului Mureș*, în „*Marisia*”, 1979, IX, p.443-474; Idem, *Reforma agrară din 1921 în Transilvania și minoritățile conlocuitoare*, în „*Revista de istorie*”, 1983, 36, nr. 4, p. 333-348; idem, *Aplicarea legii de reformă agrară celor în drept*, în „*Marisia*”, 1981-1982, 11-12, p. 391-405; Tereza Șerban, *Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921 în județul Mureș*, în „*Marisia*”, X, 1980, p. 389-446; Vasile Popa, *Reforma agrară din 1921 în județul Târnava Mare*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1975.

⁶⁴ *Monografia județului Târnava Mare*, Sighișoara, 1943.

CAP. II

PROTECȚIA MINORITĂȚILOR ETNICE – O DIMENSIUNE BIPOLARĂ

I. Dimensiunea internațională a problemei minorităților etnice

2.1. Protecția minorităților etnice din cele mai vechi timpuri până la începutul celui de al II-lea Război Mondial

Ceea ce la prima vedere pare, în zilele noastre, o inovație sau un mijloc de imixtiune din partea celor puternici în viața și treburile interne ale „*celor mici*” nu a fost, în realitate, decât aplicarea unui principiu de drept internațional care, sub formă de excepție sau de favoare, a cunoscut primele înfăptuiri cu multe veacuri înaintea Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920). Oricât de original și de conturat ar fi părut el pentru cei care îl concepuseră la Paris, sistemul de protecție a minorităților de etnie (*de rasă*, așa cum apare în documentele epocii respective), de limbă și de religie nu s-a născut în timpul lucrărilor marelui forum internațional amintit, ci, așa cum pe bună dreptate afirmă și istoricul Gheorghe Iancu, la vremea respectivă acest sistem atinsese momentul său de vârf.⁶⁵ Juristul român, George Sofronie, considera că evoluția sistemului a cunoscut, de-a lungul timpului, trei perioade: 1. de la cele dintâi tendințe ale unor guverne de a asigura protecția elementelor etnice minoritare sau a naționalilor și coreligionarilor lor din diferite state mai puțin dezvoltate, până la Congresul de Pace de la Berlin (13 iunie -13 iulie 1878); 2. din acest moment până la începutul primului Război Mondial; 3. perioada inaugurată de Conferința de pace de la Paris⁶⁶.

O privire chiar sumară asupra hărții etnografice a Europei este suficientă pentru a releva diversitatea populației continentului nostru din punct de vedere

⁶⁵Gheorghe Iancu, *Protecția minorităților etnice în perioada interbelică*, în *Transilvania între medieval și modern*, Cluj-Napoca, 1996, p. 96.

⁶⁶După părerea lui Romulus Seișanu, autorul unei lucrări mai puțin mediatizate la vremea respectivă (*Principiul naționalităților*, București, 1935, reeditată de Editura Albatros, 1996), protecția minorităților care fac parte din alte comunități etnice sau religioase decât majoritatea populației unui stat nu a pornit de la un principiu de drept sau de la un comandament moral ci dintr-un sentiment uman de ospitalitate și îngăduință. Atât în Antichitate, cât și în Evul Mediu, minoritățile etnice sau religioase n-au fost niciodată considerate – spune autorul – decât grupuri tolerate, ospitalizate, protejate.

național, îndeosebi în partea sa centrală și orientală. Acest mozaic se datorează, pe de-o parte, migrației popoarelor și pe de alta, diferitelor colonizări ulterioare. Cu toate că situația datează încă din zorii Evului Mediu, din cauze diferite, chestiunea minorităților apare ca problemă specială abia după Revoluția franceză. Lucrul este explicabil dacă luăm în considerare faptul că în perioada anterioară actului revoluționar predomina forma de *stat absolutist*, în care populația nu participa la actul de conducere. Pe atotputernicii monarhi ai timpurilor respective nu-i interesau prea mult naționalitatea supușilor, ci, îndeosebi, religia acestora și capacitatea lor de plată. În urma ideilor lansate și promovate de Revoluția franceză, situația s-a schimbat radical. Poporul, până atunci ținut la distanță de conducerea statului, apare ca putere de decizie („*Toate puterile emană de la națiune*”). Cum, însă, în lipsa unei educații civice adecvate, *conștiința apartenenței statale*, era insuficient conturată la vremea respectivă, acest concept nu putea fi luat ca bază a organizării statului. S-a recurs atunci la conceptul de *națiune*. Pusă la baza construcției etatice, aceasta a dat naștere *statului național*. În secolul al XIX-lea, numit și *secolul naționalităților*, propagarea ideilor naționale a trezit în conștiința colectivă a fiecărui popor dorința de a se conduce prin propriii săi reprezentanți, după legile lui firești. Cum însă, într-un stat național, dreptul de conducere nu se identifica decât cu populația majoritară, ar fi fost necesar ca fiecare naționalitate conlocuitoare cu națiunea majoritară să-și aibă statul său. Acest lucru nu putea fi, însă, realizat, deoarece s-ar fi produs o fragmentare prea accentuată a forțelor economice, iar, pe de altă parte, era pur și simplu o imposibilitate teritorială. Având în vedere faptul că orice construcție statală reclamă un teritoriu distinct, iar popoarele europene, în special cele din Europa centrală și de sud-est, nu locuiesc decât accidental în mase compacte și pure din punct de vedere etnic, o delimitare pe criterii exclusiv naționale a fost și este irealizabilă. În acest sens, reprezentantul minorității germane din Lituania interbelică, Werner Hasselblatt, în urma unui calcul riguros, ajungea la concluzia că și dacă s-ar fi permis stat național fiecărei minorități locuind în masă compactă de minimum 500 000 de suflete, totuși ar fi rămas un număr impresionant de 25 milioane de minoritari fără posibilitatea unei organizări etatice.⁶⁷ Prin urmare, punerea în relație directă a problemei minoritare cu aceea a revizuirii tratatelor de pace, idee mult discutată după Conferința de Pace de la Paris, nu putea constitui o fundamentare solidă pentru acțiunile revizioniste ale statelor nemulțumite de configurația politică a Europei interbelice. Niciunul dintre statele europene nu era locuit de o populație pură din punct de vedere național, ci numai de popoare majoritare. În fața acestei stări de lucruri, s-a născut fireasca întrebare: care trebuia să fie situația de drept și de fapt a fragmentelor de popoare înglobate

⁶⁷ Alfred Schlosser, *ibidem*, p. 58.

Într-o organizație de stat care se identifica cu comunitatea națională a poporului majoritar?

În general, popoarele majoritare au perceput minoritățile conlocuitoare drept corpuri străine, periculoase pentru unitatea statului. Pornind de la această prejudecată, aproape toate popoarele „*de stat*” au încercat să le elimine pe cât posibil, prin mijloace diverse. Modalitatea cea mai frecvent folosită a fost deznaționalizarea sau asimilarea națională, fie prin promisiuni ademenitoare, fie prin forță. Acest atentat împotriva individualităților culturale și etnice s-a conjugat, nu de puține ori, cu o sistematică luptă pe teren economic. Pe lângă aceste procedee s-a dus și o subtilă politică prin care s-a încercat „convingerea” acestor fracțiuni etnice să ia calea emigrației spre alte țări. Exemplul clasic în acest sens l-au constituit Grecia și Turcia, care și-au schimbat minoritățile între ele ca pe o marfă oarecare.

Față de o astfel de acțiune, nu era de așteptat decât o reacție energică din partea grupurilor minoritare din punct de vedere demografic și politic. S-au născut astfel multiple conflicte interne cu repercusiuni importante și în planul relațiilor internaționale ale statului respectiv, deoarece tratamentul vitreg al minorităților a provocat indignarea conaționalilor organizați în state naționale.

În tendința statelor de a-și proteja naționalii, sau mai precis coreligionarii cu rezidență în străinătate, își are, conform unor autori, sorgintea principiul de protecție a minorităților. Înainte de Revoluția franceză, individul nu era protejat în calitate sa de ființă umană, ci de subiect religios. Până la amintitul eveniment epocal din istoria Franței, care a avut o puternică rezonanță în plan internațional, situația unui individ minoritar a fost aceea a unui străin fără patrie. Odată, însă, cu formarea statelor moderne, apare și industrialismul care a reclamat alte tipuri de relații interumane. În condițiile unui mai accentuat schimb de produse și tehnologii, industriașii și specialiștii care își desfășurau activitatea în alte state au primit un tratament de favoare din partea acestora.

Reforma religioasă a reprezentat un substanțial pas înainte, chestiunea minorităților religioase creștine căpătând o importanță deosebită. În Europa se discuta mai serios despre o asemenea problemă, înregistrându-se chiar tentative de introducere a acesteia în dreptul public al statelor. Prin Tratatul de pace de la Westfalia⁶⁸ (1648), de pildă, s-a proclamat egalitatea confesiunilor. Dar, în virtutea

⁶⁸ Prin Pacea Westfalică, care a pus capăt Războiului de 30 de ani, au fost reafirmate prevederile Păcii Religioase de la Augsburg (1555), prin care religia catolică și cea protestantă (luterană) erau privite ca religii egal îndreptățite, și, totodată, aceste prevederi au fost extinse, cuprinzând și confesiunea calvină din imperiu.

principiului *cujus regio, ejus religio*, doar un singur cult a fost recunoscut oficial de către stat.

În secolul al XVIII-lea, minoritățile creștine din Imperiul Otoman s-au bucurat, în baza câtorva tratate, de o anumită protecție, mai mult teoretică decât efectivă. Aceste convenții dădeau dreptul Rusiei și Austriei să intervină în Turcia, nu însă fără scopuri politice ascunse.⁶⁹

Revoluția franceză, prin *Declarația drepturilor omului*, a proclamat individul drept *ființă umană*, statul în care trăia fiind obligat să-i asigure exercițiul integral al acestui drept. În perioada care a urmat, mișcarea pentru protecția minorităților câștigă în amploare. Principiul naționalităților apare și el timid, fiind eclipsat de ideea de stat și de cea de echilibru între state.

La **Congresul de pace de la Viena** (1815), s-a acceptat egalitatea tuturor confesiunilor creștine. Un progres remarcabil a fost acela că s-au acordat drepturi și evreilor, care, până atunci, se bucuraseră doar de un drept de *ospitalitate*. Articolul XVI, aliniatul II din *Pactul Confederației germane*, elaborat de plenipotențiarilor germani la Congresul de la Viena, vorbește despre "*ameliorarea situației acelor care profesază religia evreiască*". Deși, garanția acestor drepturi nu a fost pusă sub controlul tuturor statelor, ci numai al statelor germane din Confederație, juriștii au apreciat acest document ca având un caracter internațional, deoarece legăturile stabilite de pactul de confederație între diversele sale state erau considerate de natură internațională.⁷⁰

Pentru România antebelică, problema evreiască, la care se reducea, de fapt, întreaga chestiune minoritară de la noi, s-a pus, pentru prima dată, din punct de vedere internațional, la Conferința de la Constantinopol (1856) și în cea de la Paris (1858). Articolul 46 din Convenția de la Paris, confirmând dispozițiile protocolului din 11 februarie al Conferinței de la Constantinopol, stipula că "*Moldavii și Valachii vor fi egali în fața impozitului și, de asemenea, admisibili în funcțiunile publice. Moldavii și Valachii de rit creștin se vor bucura, de asemenea, de drepturi politice; bucurarea de aceste drepturi va fi întinsă altor culte prin dispozițiuni legislative*". După opinia juriștilor, prin această formulare vagă, Marile Puteri înțelegeau pe evreii care, până la data respectivă, fuseseră considerați străini.⁷¹ Întrucât, clauza

⁶⁹ Amintind despre intervenția Rusiei în politica internă turcească, cu scopul protecției creștinilor, precum și de rezultatele acesteia – desființarea Turciei – I.I.C. Brătianu aprecia, la Conferința de pace de la Paris, că opera atunci fusese „simpatică”, dar logică doar pentru asigurarea independenței acestor popoare (Gheorghe Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, Ediția a 2-a, București, 1940, p. 79).

⁷⁰ Krstitch Dragoljub, *Les minorités, l'État et la communauté internationale*, Paris, 1924, p. 169.

⁷¹ Teza este susținută de J.F. Duparc în lucrarea citată, cât și de V.N. Vlădoianu în lucrarea *La protection des minorités en droit international*, Paris, 1921, p. 24.

nu preciza în mod expres, cei care au întocmit Constituția română din 1866 au uzat de această imperfecțiune juridică, refuzând evreilor dreptul la naturalizare, fapt ce a provocat, la scurt timp, protestele Angliei, Franței, Austriei și S.U.A.⁷²

Începând cu anii 1856-1858, chestiunea evreiască s-a pus nu numai sub aspect religios ci și etnic, național și economic. *La Congresul de Pace de la Berlin (1878)* i s-a impus României articolul 44, care, prin aliniatul I, stipula că: „Deosebirea de credințe religioase și de confesiuni nu putea fi opusă nimănui ca motiv de excludere și de incapacitate în ce privește bucurarea de drepturi civile și politice, admiterea în funcțiunile publice, funcțiuni și onoruri sau exercițiul diferitelor profesii și meserii, oricare ar fi localitatea”. Pentru a nu se repeta situația din 1866, Marile Puteri au mandatat Austria să intervină la București pentru înlocuirea articolului 7 din Constituție cu articolul 44.

Ca urmare a prevederilor art. 44 din Tratatul de la Berlin, la 13 octombrie 1879, în Senat, și la 18 octombrie, în Camera Deputaților, s-a votat o lege cu două articole care acorda naturalizarea israeliților care participaseră la Războiul pentru Independență, în număr de 888, ca și a văduvelor și a celor morți sub drapel până la promulgarea acestei legi.

În Constituția modificată, din 1884, art. 7 al Constituției din 1866 era și el amendat în sensul că evreii puteau obține cetățenia română în urma unor cereri, dar condiționat de: 10 ani domiciliu în țară, cu o dispensă specială pentru cei care contribuiseră în chip deosebit la prosperitatea ei economică .

Prin urmare, naturalizarea în masă a populației evreiești a fost constant refuzată de guvernele românești antebelice.

Pe drept cuvânt, se naște întrebarea de ce această controversă înverșunată față de o problemă atât de simplă la prima vedere? Explicațiile produse de-a lungul vremii sunt multiple, unele contradictorii, altele acceptabile, dar nici una suficient de satisfăcătoare. O teză care nu trebuie ignorată și care explică și pretenția evreilor la un statut de minoritate națională aparține lui Krstitch Dragoljub. Acesta afirmă că una din cauzele tratamentului diferit al evreilor stabiliți în țările din estul și sud-estul Europei ar fi și apartenența acestora la două civilizații diferite. Cei stabiliți în România, spunea autorul mai sus amintit, sunt mai mult de cultură germană, veniți din Europa occidentală și centrală (din Germania și Austria, de

⁷²În scrisoarea către Charles François Marie Comte de Rémusat, ministru de externe al Franței în 1872, Elihu B. Washburne, secretarul de stat al afacerilor străine al S.U.A. amintea că: „Deși guvernul Statelor Unite nu era una dintre părțile semnatare ale tratatului, plângerea despre care este vorba aici e atât de flagrantă și are, de altfel, un caracter atât de universal și cosmopolit încât toate guvernele și toate credințele religioase au interesul să ceară redresarea ei” (apud Krstitch Dragoljub, *op. cit.*, p. 187).

pildă), dominată de spiritul politic hegelian care a dus la crearea statelor intolerant naționaliste. În concepția hegeliană, statul de drept divin nu găsea termeni de conciliere cu o minoritate care nu aprecia îndeajuns „*interesele superioare*” ale acestuia. Această sevă de civilizație germanică a creat la evreii din România o mentalitate particulară care, departe de a se fi destrămat după contactul cu mentalitatea politică românească, s-a fortificat și mai mult. În realitate, după părerea autorului, noii veniți în acest spațiu geografic nu au schimbat decât un mediu moral, cultural, și mai ales economic. Mediul politic, în ceea ce-i privește, a rămas același, cu mici deosebiri de nuanțe. Văzându-se marginalizați și în noua lor patrie, străini – în accepția politică a cuvântului – în mijlocul unei colectivități mult mai numeroase, neacordându-li-se dreptul de cetățenie, noilor veniți nu le-a rămas decât posibilitatea de a se organiza în colectivitate minoritară, deoarece neacceptarea lor de către stat a trezit în aceștia o conștiință colectivă națională. Așa se explică – după părerea celui amintit – de ce concepția naționalistă a statului transformă indivizii în minoritate națională care, în mod normal, n-ar trebui să fie decât minoritari religioși.⁷³

Antisemitismul clasei politice din România antebelică a rămas o enigmă care a dat posibilitatea formulării unei multitudini de ipoteze ce numai în integralitatea lor ar putea oferi o imagine corectă a fenomenului.

O ipoteză lansată în literatura de specialitate a fost și aceea a rolului predominant al factorului extern în alimentarea și încurajarea antisemitismului românesc din epoca respectivă. În condițiile în care Franța, tradiționala sprijinitoare a intereselor românești, pierduse hegemonia după tratatul de la Frankfurt (1872), Austro-Ungaria și-a activat politica de expansiune în Balcani favorizând, de fiecare dată, Turcia, care era încă suzerană în Principatele Unite. În această conjunctură, speranțele românilor nu puteau fi realizate decât cu ajutorul Rusiei, care ducea o politică net antiotomană și antiaustriacă. În felul acesta, România putea servi drept obstacol în calea imperialismului austriac și astfel se poate admite că ea a acționat după sugestiile Rusiei, care nu recunoștea evreilor nici un drept politic considerându-i străini, o adevărată pacoste pentru indigeni. Marea majoritate a evreilor din România fiind emigranți din teritoriile supuse Austriei, activitatea lor economică era inspirată de Viena. Cum nu putea îngădui acest discret imperialism

⁷³Teza nu cuprinde toate elementele necesare pentru a o face pe deplin satisfăcătoare. În lipsa unei definiții consacrate pentru perioada analizată, privind conceptul de minoritate națională, vom accepta că acesta se referă doar la grupurile minoritare substanțiale rupte din trupul unei națiuni și nevoite să trăiască în alt stat ca urmare a unor realități istorice impuse de destrămarea imperiilor multinaționale și de formare a statelor naționale pe baza principiului naționalităților. Din acest punct de vedere, evreii din România, care au primit cetățenia statului în perioada dintre cele două Războaie Mondiale, nu pot fi considerați decât minoritate etnică sau religioasă.

economic, Rusia a angajat o adevărată politică de gherilă internațională pe riscul prestigiului românesc și a altor state aflate în situația României. Chiar dacă în 1883, România s-a orientat spre Tripla Alianță, prin convenția secretă cu Austro-Ungaria, poziția sa față de evrei a rămas aceeași. Ea avea de luptat pe mai multe fronturi, plasându-se întotdeauna împotriva dușmanului cel mai periculos care, după alungarea turcilor, a fost Rusia. În această conjunctură, politica României s-a dovedit duplicitară. Alături de Austria contra Rusiei, dar și o politică de rezistență împotriva influenței Austro-Ungariei în Balcani. Atitudine n-a displicut Rusiei care avea tot interesul să limiteze expansiunea germană.

Desigur că antisemitismul românesc din epoca respectivă nu se poate explica numai prin prisma politicii externe. Acest reducționism ar duce la o tratare vulgarizatoare a problemei.

O cauză principală, credem noi, care a contribuit la menținerea stării de spirit agitată amplificând nemulțumirile împotriva evreilor a fost și situația economică a populației autohtone care, în toate timpurile, a fost critică.

Începând cu primele decade ale veacului al XVIII-lea, evreii din Galiția și Rusia încep să migreze spre Moldova și Basarabia. Acest fenomen a avut și consecințe economice caracteristice acestei etnii și care sunt identice în toate țările aflate în aceeași situație. Comerțul, industria și meseriile erau acumulate de străini, printre care evreii se aflau în prim plan.⁷⁴

Penetrația civilizației occidentale în Vechiul Regat a avut drept urmare debutul unei evoluții de urbanizare care a devenit evidentă sub toate aspectele ei mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar, primele elemente care s-au regăsit în majoritatea orașelor au fost cele străine, evreii având un aport substanțial la această evoluție. Din cauza împrejurărilor istorice particulare, cât și a sărăciei populației, România s-a aflat în imposibilitatea de a furniza acestei evoluții spre civilizație materialul uman și spiritual pe care aceasta îl reclama. Boierii, mulți dintre ei, erau prea bogați ca să-și poată permite luxul unei reflecții asupra situației precare a țărănimii, constituind, în același timp, o piedică serioasă atât în calea creării unei clase mijlocii românești, cât și a pătrunderii civilizației capitaliste. În această situație, evoluția socială și economică a României și-a continuat drumul utilizând elementele care i s-au oferit. Rezultatul a fost existența unei clase mijlocii străine, foarte puternică, fapt care a determinat măsuri restrictive împotriva

⁷⁴În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din 37800 firme comerciale, 26000 aparțineau evreilor și altor străini; în comunele urbane, meseriile se aflau, de asemenea, în mâini străine; din 1272 negustori de cereale numai 85 erau români. În industria de îmbrăcăminte, din 1971 firme, 1358 erau evreiești și numai 380 românești. La începutul secolului al XX-lea, băncile erau astfel repartizate: 86 românești, 36 străine și 186 evreiești (Pavel Pavel, *Protecția minorităților în Europa nouă*, în „*Viața românească*”, 1931, nr. 9-10, p. 319).

evreilor, element predominant al acestei categorii. Culpabilizarea lor pentru imagine bariere puse în calea dezvoltării normale a societății românești s-a tradus prin măsuri legislative refuzându-li-se dreptul de cetățenie pentru a li se limita, în primul rând, ascensiunea politică.

Cu toate aceste restricții, regimul juridic al populației evreiești din cele două țări românești a fost mai permisiv decât cel din Austria, de pildă, unde legislația iozefiniană, promulgată în deceniul nouă al secolului al XVIII-lea, s-a dovedit a fi o formă fără fond.⁷⁵

În amintitul Tratat de pace de la Berlin își află rădăcinile primele încercări de protecție a minorităților după un sistem practic, apropiat de cel folosit după primul Război Mondial. În articolele 4, 5, 23, 35 și 44 se găsesc prevederi precise în favoarea minorităților din statul bulgar, aflat pe atunci sub suzeranitatea Turciei, iar pentru recunoașterea independenței celorlalte state, printre care și România, principiul stipulat impunea adevărate condiționări, nu destul de precise, însă. Toată opera acestui tratat, în ceea ce privește protecția minorităților, se rezumă doar la înlăturarea piedicilor sau decăderii din drepturi ca urmare a deosebirilor religioase.

Fără sancțiuni și posibilitate de control, clauza de ocrotire a minorităților religioase nu a avut prea multe efecte pozitive. Masacrele de creștini din Turcia, petrecute și după anul 1878, cât și pogromurile din Rusia au relevat lipsa de eficacitate a sistemului.⁷⁶

Ca o consecință a situației create în favoarea minorităților religioase, prin Tratatul de la Berlin, Pacea de la București (1913), încheiată în urma Războaielor balcanice, a reprezentat o completare și o extindere a sistemului de protecție. Pe

⁷⁵ *Izvoare și mărturii...*, p. XXXI.

⁷⁶ Deși, prin art. 61 al Tratatului de la Berlin Turcia se angaja să introducă, cât mai repede posibil, în favoarea armenilor din Imperiu, unele reforme impuse de necesitățile locale și să le garanteze acestora securitatea împotriva kurzilor și a circasienilor, aceste amendamente nu s-au aplicat peste tot. În timp ce sultanul Abdul Hamid, care visa extinderea panslavismului în dauna creștinilor, trimitea studenți armeni la universitățile europene, populația rurală era supusă tot timpul jafurilor turcești. Neliniștit de programul de emancipare al armenilor și găsind pretextul într-o manifestare pașnică a acestora, desfășurată la Constantinopol (30 septembrie 1895), amintitul sultan a ordonat un masacru general. Timp de trei luni, la Trebizond (octombrie 1895), Ezerum, Van, Bitlis, Diarberik, Kharput, Alep și Mersina a avut loc un adevărat carnagiu oficial înregistrându-se peste 10000 morți la Van, peste 1400 la Diarberik, 1700 case și 2400 magazine arse și prădate. Problema evreiască a cunoscut o evoluție antisemită îndeosebi în Polonia (partea rusească) unde evreii formau majoritatea în câteva gubernii, în timpul țarului Alexandru al III-lea (1880-1894). Pe lângă faptul că poliția rusească a instrumentat pogromuri și masacre în toată regula (de ex. pogromul de la Elisabetgrad din 15 aprilie 1881), evreilor li s-a permis să se stabilească, fie și temporar, doar în 10 provincii și 15 guvernământuri din sud-est. Accesul la funcțiile administrative li s-a interzis, iar numărul studenților evrei a fost limitat la 10% în universitățile din provincie, la 2% la cele din Moscova și Sankt-Petersburg (pentru detalii a se vedea *Histoire Universelle*, Quillet, Paris, 1938, VI., p. 223-225).

lângă precizarea ocrotirii prin consacrarea dreptului la autonomie școlară și religioasă, România a obținut, pentru instituțiile cultural-religioase ale macedo-românilor din Serbia, Grecia și Bulgaria, dreptul de a le subvenționa în mod direct.

Apariția, după primul Război Mondial, a statelor naționale pe baza principiului naționalităților concretizat prin dreptul la autodeterminare, pe de o parte, cât și cele 5 tratate internaționale care consfințeau, din punct de vedere juridic, lichidarea conflagrației mondiale, pe de altă parte, au creat o nouă problemă internațională, necunoscută îndeajuns până la epoca respectivă, aceea a minorităților etnice.

Deoarece era o imposibilitate de a se fixa frontiere naționale perfect suprapuse elementelor etnice în acele teritorii în care conviețuiau mai multe etnii, se vorbeau mai multe limbi sau se practicau mai multe religii, autorii tratatelor de pace au conceput un sistem de protecție al acestor minorități, care garanta indivizilor ce le compuneau drepturi de natură civilă și politică.

Propunerea privind noul sistem a pornit, în opinia unor autori, de la concepția wilsoniană a justiției imparțiale, care, se spunea, nu cunoaștea favoriți și nu avea alte reguli decât egalitatea în drepturi a popoarelor interesate. Noul cadru juridic a fost conceput în termeni identici aceluia din Tratatul de la Berlin, doar cu adăugirea stipulării egalității politice în favoarea minorităților trecute sub suveranitatea altor state.

Sarcina elaborării acestui sistem a revenit *Comisiei Statelor noi și a protecției minorităților*, înființată la 1 mai 1919 în cadrul Conferinței de Pace, formată din reprezentanți ai Franței, Marii Britanii, S.U.A., Italiei și Japoniei. Aceasta urma să elaboreze Tratatul minorităților, al căror model a fost cel semnat cu Polonia, în 28 iunie 1919⁷⁷.

În fața Comisiei, delegațiile evreiești de pe lângă Conferința de Pace au prezentat, la 10 mai 1919, un amplu memoriu privind drepturile minorităților, în general, și ale evreilor, în special.⁷⁸ Acest *Memorandum* cuprindea un proiect de tratat pentru protecția minorităților, care trebuia semnat de toate statele noi sau care își întregiseră teritoriul, cât și o expunere de motive. Analizii acestui memoriu și-au pus pe bună dreptate întrebarea dacă, în acest caz, trebuie văzută „o

⁷⁷ Vezi și Virgil Pană, Câteva considerații privind activitatea României la Societatea Națiunilor în problema protecției minorităților naționale, în „Sargetia”, V (XLI), 2014, p. 319-340.

⁷⁸Referindu-se la acest Memorandum, C.A. Macartney susținea că originea acestor tratate nu trebuie căutată în concepțiile adânci ale autorilor lor, ci, aproape exclusiv, în acțiunea continuă și neobosită a organizațiilor internaționale evreiești și îndeosebi a puternicilor reprezentanți ai evreilor americani care își propuseseră să asigure izraeliților din toată lumea o protecție juridică internațională, îndeosebi față de două state: Polonia și România (C.A. Macartney, *National State and National Minorities*, Oxford and London, 1934, p. 135).

generozitate sau o abilitate supremă".⁷⁹ De fapt, nu putea fi vorba decât despre o abilitate specifică celor care întocmiseră acest document deoarece grija cu totul deosebită privind protecția minorității evreiești reieșea clar din expunerea de motive în care se făcea aluzie, în mod special, la ineficiența Tratatului de la Berlin pentru evoluția istorică a evreilor din România.⁸⁰ Aceste demersuri, deși nu pot fi ignorate, nu trebuie nici absolutizate.

Principiul soluționării situației juridice a minorităților etnice a fost înscris în primul proiect de pact al Societății Națiunilor, la articolul 21, ca obligație generală, egală pentru toate statele, indiferent de mărimea sau puterea acestora. Aplicat, însă, la scară mondială, acest principiu ar fi avut drept consecință, printre altele, și destrămarea imperiilor coloniale, fapt pentru care delegația engleză i s-a opus categoric, propunând, în schimb, aplicarea lui numai în cazul statelor nou constituite sau întregite în urma destrămării Monarhiei Austro-Ungare.⁸¹

Prin urmare, *Pactul Societății Națiunilor*, noua *Chartă* a Comunității internaționale, nu cuprindea principiul drepturilor minorităților sub dublul său aspect – de repartiziție teritorială și de drept public. Prima consecință a acestei omisiuni a fost ignorarea unuia dintre drepturile fundamentale ale oricărui stat, acela de a fi egal cu celelalte. Această neînscrisere a dus la impunerea Tratatelor minorităților doar anumitor state.⁸²

Sistemul de protecție avea la bază acte juridice cu caracter internațional, unele formulate în perioada întocmirii tratatelor de pace și dezvoltate cu timpul, altele ulterior. Principalele documente diplomatice, în ordinea elaborării lor, au fost următoarele: 1) *Capitolele speciale* inserate în tratatele de pace, încheiate între Principalele Puteri Aliate și Asociate cu învinșii războiului (Tratatul de Pace cu Austria, semnat la Saint-Germain la 10 septembrie 1919, art. 62-69; cu Bulgaria, semnat la Neuilly, la 27 noiembrie 1919, art. 45-57; cu Ungaria, semnat la Trianon, 4 iunie 1920, art. 45-60; cu Turcia, semnat la Sèvres, la 10 august 1920, art. 37-45, abrogat, însă, prin Tratatul de la Lausanne din 24 iulie 1923);⁸³ 2) *Tratatele*

⁷⁹J.F. Duparc, *op. cit.*, p. 174.

⁸⁰Pentru susținerea tezei se invocă chiar și problema Sabbatului, susținută cu un argument considerat hotărâtor și anume că împiedicându-i pe evrei să-și exercite afacerile duminică, acest lucru ar fi echivalat cu o privare a acestora de a șasea parte din puterea lor economică, ceea ce reprezenta o punere în inferioritate a acestei etnii în lupta pentru existență.

⁸¹Constantin Botoran, *Chestiunea protecției minorităților și tentativa marilor puteri de a se amesteca în treburile interne ale României și ale altor state mici*, în *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Cluj-Napoca, 1983, p. 344.

⁸²Gheorghe Iancu, *ibidem*, p. 96.

⁸³Dintre țările învinse, neobligate la măsuri speciale pentru protecția minorităților se afla numai Germania. Tratatul de Pace de la Versailles, încheiat între această țară și Principalele Puteri Aliate și Asociate, la 28 iunie 1919, cuprindea doar obligațiile Cehoslovaciei față de minoritatea germană (art.

minorităților, încheiate între Principalele Puteri Aliate și Asociate cu statele nou create sau întregite (cu Polonia la 28 iunie 1919, pus sub garanția Societății Națiunilor la 13 februarie 1920; cu Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, semnat în virtutea art. 51 din Tratatul de la Saint-Germain și pus sub garanție la 29 noiembrie 1920; cu România, semnat în virtutea art. 60 din Tratatul de la Saint-Germain, la 9 decembrie 1919, pus sub garanția Societății Națiunilor la 30 august 1921; cu Grecia, semnat în virtutea art. 46 din Tratatul de la Neuilly și a art. 73 și 86 din Tratatul de la Sèvres, la 10 august 1920, abrogat apoi prin Tratatul de la Lausanne);⁸⁴ 3) *Declarațiile făcute în fața Consiliului Societății Națiunilor* de către statele care doreau să fie acceptate în acest organism: Albania (2 octombrie 1921), Estonia (17 septembrie 1923), Finlanda, pentru insulele Aaland (27 iulie 1921), Letonia (7 iulie 1923), Lituania (12 mai 1922), Irak (30 mai 1932); 4) *Convențiile reciproce* încheiate între două sau mai multe state.⁸⁵ 5) *Rezoluțiile Consiliului și ale Adunării Societății Națiunilor*.

84-86), ale Poloniei (art. 91) și ale Danemarcei (art. 112-113). Exceptarea acestui stat învins de asemenea obligații s-a făcut pe motivul că înaintata sa cultură presupunea de la sine, în mod firesc, de altfel, și respectarea drepturilor omului. S-a ignorat însă că avansata sa civilizație nu o împiedicase să se facă vinovată de acte de crud despotism față de minoritatea poloneză de pe teritoriile sale.

⁸⁴Tratatele se refereau doar la statele nou create sau legitim întregite, ca urmare a eforturilor depuse de Marile Puteri. Acestea din urmă, deși cuprindeau între frontierele lor minorități etnice, erau exceptate deoarece unele dintre ele nu înregistraseră sporuri teritoriale și, în plus, fiind membri permanenți ai Societății Națiunilor, nu se puteau angaja unele față de altele. Astfel, se explică faptul că Italia, stat care-și mărise teritoriul în urma dezmembrării Austro-Ungariei și care cuprindea pe teritoriul său minorități etnice, nu a fost obligată la semnarea tratatului minorităților.

⁸⁵Dintre acestea, doar cu titlu de exemplu, amintim: 1) Convenția greco-bulgară, relativă la emigrația voluntară și reciprocă a minorităților, semnată la Neuilly, la 27 noiembrie 1919; 2) Convenția austro-ceslovacă, referitoare la naționalitate și la protecția minorităților, semnată la Brünn, la 7 iunie 1920, completată prin convenția suplimentară de la Karlsbad, din 23 august 1920, relativă la problemele școlare și la arbitraj. 3) Acordul Lahaney între aceleași state, semnat la 10 decembrie 1921; 4) două convenții între Polonia și orașul liber Danzig: prima din 9 noiembrie 1920, a doua din 24 octombrie 1921; 5) Tratatul italo-iugoslav de la Rapallo, din 12 noiembrie 1920; 6) Tratatul polono-ceslovac, semnat la Praga, în 29 noiembrie 1920; 7) Tratatul dintre Estonia, Finlanda, Letonia și Polonia, semnat la Varșovia, în 17 martie 1922; 8) Tratatul de Pace dintre Polonia, Rusia și Ucraina, semnat la Riga, în 18 martie 1921; 9) Convenția germano-polonă asupra Sileziei Superioare, semnată la Geneva, în 15 mai 1922; 10) Convenția polono-ceslovacă, semnată la Praga, în 23 aprilie 1925. În ceea ce privește România, paralel cu măsurile întreprinse în interior pentru crearea cadrului corespunzător asigurării egalității tuturor cetățenilor, statul român a acționat și pe plan extern pentru rezolvarea unor probleme ale minorităților românești din străinătate. Astfel, printr-o Convenție cu Grecia, s-a reglementat problema școlilor românești din Macedonia. După răscăla românilor din Banatul sârbesc, din aprilie 1921, au avut loc tratative româno-iugoslave care s-au finalizat printr-un acord încheiat între cele două state semnat la Bled, în august 1927. Convenția reglementa problemele școlare și culturale pentru românii din Banatul sârbesc și pentru sârbii din Banatul românesc, pe bază de reciprocitate. Conform acesteia, școlile minoritare românești din Iugoslavia deveneau școli publice, cu

Deși cuprindeau numeroase elemente comune în ceea ce privește drepturile fundamentale ale minorităților, conținutul acestor documente juridice nu era identic, nici ca suprafață de întindere, nici ca volum de obligații. Poloniei, de pildă, i-au fost impuse clauze mai dure; României, prevederi atât pentru noile teritorii unite în 1918, cât și pentru Vechiul Regat; Iugoslaviei numai pentru teritoriile unite cu Serbia în 1918.

Elementul nedorit introdus de aceste documente diplomatice în viața internațională a fost globalizarea chestiunii minoritare, care devenea astfel vulnerabilă din cauza schimbării raportului de forțe și a contradicțiilor dintre marile puteri, cât și a oficializării dreptului de monitorizare și de intervenție al statelor membre ale Societății Națiunilor și al statelor conaționale cu minoritățile, în politica internă a țărilor obligate, sub pretextul protecției minorităților.

Tratatele minorităților consacrau în prima parte drepturile omului, pe care A.N. Mandelstam le grupează în: *dreptul la viață, dreptul la egalitate și dreptul la legalitate*.⁸⁶ În consecință, constituiau obligații de ordin internațional: respectul vieții, al libertății, al conștiinței religioase, al tuturor cultelor a căror activitate nu era contrară ordinii publice și bunelor moravuri. Din acest capitol este de remarcat, în primul rând, că dreptul la cetățenie se obținea fără restricții, prin simplul fapt al nașterii pe teritoriul statului, prin domiciliu sau indigenat. De asemenea, era garantat dreptul la opțiune asupra cetățeniei.

În partea a doua, tratatele cuprind drepturile cetățeanului, proclamând egalitatea în fața legii (politică sau civilă) pentru toți supușii statului, indiferent de etnie, limbă sau religie. Aceste principii erau concretizate în art. 7 și 8. din Tratatul cu Polonia, inserate, apoi, în toate celelalte tratate. Un progres remarcabil introdus de aceste documente juridice este faptul că se stipula egalitatea nu numai de drept, ci și de fapt. Ca urmare, statul nu trebuia să se limiteze doar la respectarea acestor principii prin includerea lor în legislația sa internă, ci să urmărească ca egalitatea proclamată să fie asigurată și în practică.

În categoria drepturilor civile era inclusă, în primul rând, libera folosire a unei limbi sau a alteia. Cu rezerva dreptului guvernului de a stabili o limbă oficială, anumite facilități urmau să fie acordate supușilor care nu vorbeau limba oficială în

limba de predare a minorității respective (art. 1). Totodată, minoritarii din cele două țări puteau să înființeze, pe cheltuială proprie, școli confesionale (art. 18). În anii 1930, 1931 și 1932 s-au încheiat noi înțelegeri româno-bulgare și româno-grecești în problema protecției reciproce a minorităților (pentru detalii a se vedea Mihai Iacobescu, *Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema ocrotirii minorităților naționale*, p. 149-174; Silviu Dragomir, *La Convention scolaire entre la Roumanie et Jugoslavie*, în „*Revue de Transylvanie*”, Cluj, 1935, I, nr. 4, p. 477-488).

⁸⁶André N. Mandelstam, *La protection des minorités* (Recueil des cours de l'Academie de Haye), 1928, I, p. 434.

mod curent, pentru a o putea folosi pe cea maternă înaintea tribunalelor, fără a se specifica, însă, folosirea acesteia și în administrație.

Se acorda minorităților etnice, de religie sau de limbă și dreptul de a înființa, pe cheltuiala lor, de a administra și conduce școli și așezăminte de educație, de binefacere, confesionale, ca și instituții sociale. Acestea, trebuia să li se repartizeze o parte echitabilă din sumele înscrise în bugetele locale pentru educație, religie sau binefacere, în zonele în care populația minoritară prezenta o proporție considerabilă (cel puțin 20% din totalul populației).

Partea a treia a acestor documente cuprinde clauze speciale care nu interesau decât anumite state sau anumite categorii de persoane.⁸⁷ (Vezi și Anexa I)

De-a lungul vremii, în dezbaterile de idei și în literatura de specialitate s-au confruntat opinii diverse cu privire la interpretarea acestor instrumente diplomatice. Unii autori au susținut că aceste tratate nu protejau doar indivizii ci întreaga minoritate, privită ca entitate colectivă. O analiză atentă și obiectivă a acestora evidențiază faptul că nu există argumente din care să rezulte acordarea de drepturi colective, îndeosebi de natură politică. Astfel de drepturi ar fi creat o diferențiere și o organizare particulară a grupurilor minoritare în stat, care ar fi avut ca efect recunoașterea minorităților drept noi persoane de drept internațional, ceea ce ar fi condus la reînvierea conflictului dintre stat și minorități.⁸⁸ Nu există nimic în aceste tratate care să justifice afirmațiile conform cărora acestea ar fi conferit personalitate juridică grupurilor minoritare sau că terțe state ar fi avut vreun drept de intervenție în politica internă a statelor semnatare, sub motivul protecției minorităților. Aceasta ar fi însemnat crearea unui antagonism grav între stat și minorități, cât și recunoașterea unui conflict între cele două aspecte ale principiului naționalităților: primul care se referea la soluțiile teritoriale și al doilea care reprezenta normele juridice de protecție a unor grupuri umane. Din contră, autorii tratatelor au urmărit să armonizeze cele două teze în discuție fiind convinși, la vremea respectivă, că statul se prezintă, din punct de vedere istoric, drept forma de asociere esențială, normală și cea mai perfecționată de colectivitate.⁸⁹

Dacă lucrurile s-ar fi prezentat altfel, soluția adoptată putea deveni periculoasă pentru stabilitatea internă a fiecărui stat semnatar cât și pentru cea

⁸⁷Una din aceste clauze se referea la statutul juridic al evreilor din Polonia și Lituania, care se bucurau de drepturi speciale: comitete școlare desemnate de comunitățile evreiești asigurau, sub controlul statului, repartizarea părții proporționale din subvențiile publice destinate școlilor izraelite cât și organizarea și conducerea acestora; de asemenea, evreii erau scutiți de a îndeplini vreun act care să constituie încălcarea Sabbatului. În consecință, Polonia și Lituania trebuiau să evite chiar și fixarea alegerilor locale sau generale în ziua de sâmbătă.

⁸⁸Paul Fauchille, *Traité de droit international public*, Paris, 1922, I, p. 1.

⁸⁹Louis le Fur, *Races, Nationalités, États*, Paris, 1922, p. 90.

internațională. Pentru că dacă egalitatea de tratament a tuturor locuitorilor unei țări este un element de stabilitate politică și socială, recunoașterea de drepturi minorităților, ca entități politice separate, le-ar fi putut mări coeziunea și sentimentul de forță, elemente potențiale pentru o separare de statul din care făceau parte.⁹⁰

Un argument în plus care vine în sprijinul celor afirmate este și acela că documentele juridice privitoare la protecția minorităților evitau folosirea sintagmei *minorități naționale*. De aici, ca urmare, și lipsa de personalitate juridică a acestora și nelegitimitatea tendințelor separatiste, cât și recomandarea ce rezulta din spiritul tratatelor de a colabora efectiv și sincer cu statul la care au fost atașate.⁹¹

Protecția minorităților etnice nu putea merge până la organizarea lor ca și colectivități distincte în stat deoarece acest lucru ar fi creat adevărate state în stat. „*Străină prin sentiment* – scria profesorul polonez Joseph Blociszewski – *minoritatea ar fi fost cu atât mai mult străină prin organizarea sa în caz de autonomie*”.⁹² Din această rațiune, tratatele se referă doar la locuitorii care diferă de restul populației prin etnie, limbă sau religie sau la supuși (*resortisanți*), la persoane aparținând minorităților etnice, de religie sau de limbă. Iar dacă, scria A.N. Mandelstam, cu totul excepțional, tratatele folosesc termenul de minorități în locul expresiilor amintite, acesta nu trebuie perceput în accepțiunea sa literală, ci doar ca o abreviere pentru cel de persoane sau instituții minoritare.⁹³

Chiar dacă drepturile acordate minorităților nu erau de natură colectivă, ele erau totuși suficiente pentru menținerea caracterului distinctiv de etnie, limbă și religie. Dar, pentru ca acestea să devină o realitate și să se stabilească o armonie între minoritate, stat și comunitatea internațională, ele trebuiau înțelese ca implicând loialitatea și adaptarea la ideea de stat național din partea celor care beneficiau de ele. Deoarece, nu se pot concepe drepturi fără îndatoriri, Societatea Națiunilor a stăruit asupra acestei strânse legături căutând pe parcurs să suplinească grava lacună din tratatele minorităților, aceea privind absența oricărei dispoziții referitoare la îndatoririle minorităților corespunzătoare drepturilor

⁹⁰Joseph Blociszewski, *La Constitution polonaise de 17 mars 1921*, în „*Revue de sciences politiques*”, janvier-mars 1922, p. 54.

⁹¹În acest sens, punctul III al Rezoluției celei de-a treia adunări a Societății Națiunilor, din 21 septembrie 1922, era formulat astfel: „*Adunarea, recunoscând dreptul fundamental al minorităților de a fi protejate de către Societatea Națiunilor împotriva oricăror opresiuni, insistă asupra îndatoririlor care incumbă persoanelor aparținând minorităților de rasă, de religie și de limbă de a coopera ca cetățeni loiali cu națiunea de care aparțin acum*” (*Actes de la troisième Assemblée de la Société de Nations. Séance plénière*, p. 86, apud George Sofronie, *Principiul Naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, București, 1936, p. 161, nota 335).

⁹²J. Blociszewski, *ibidem*, p. 51.

⁹³A. N. Mandelstam, *ibidem*, p. 431.

acordate, dar, de cele mai multe ori, sub forma unor simple recomandări fără vreun efect juridic.

Pentru a înțelege atenția specială pe care autorii au acordat-o noului regim de protecție, trebuie subliniat faptul că el a fost înconjurat de o dublă garanție: garanția împotriva oricăror modificări de către puterile suveranității naționale și garanția punerii lui în practică, înscrise în însăși tratatele respective. Prin aceasta, cei care l-au conceput au urmărit ca obligațiile contractate să nu rămână simple manifestări de principii și să atenționeze statele predispuse a le încălca asupra respectului angajamentelor asumate. Ținând seama de experiența trecutului, autorii tratatelor au făcut din chestiunea garanțiilor punctul central. Sau, așa cu se exprima juristul francez Jaques Fouques Duparc, această chestiune le domina pe toate celelalte și, în același timp, le cuprindea pe toate.⁹⁴

Garanția stipulată în Tratatul minorităților îmbrăca două aspecte distincte și esențiale: unul de *ordin constituțional* (care urma să fie pus în practică de către puterile naționale) și al doilea de *ordin internațional* (încredințat spre realizare Societății Națiunilor). Cele mai multe discuții s-au purtat în jurul aspectului constituțional înscris în primul articol al tratatelor sau al capitolelor speciale din tratatele relative la minorități. Garanția impunea ca stipulațiile tratatului amintit (sau numai unele dintre ele) să fie recunoscute de către stat drept legi fundamentale. Acest lucru nu presupunea, însă, ca respectivul stat să-și modifice Constituția, deoarece ar fi reprezentat o serioasă atingere a suveranității sale naționale. Stipulațiile urmau, însă, să se bucure de toate garanțiile pe care constituția statului respectiv le acorda legilor de această natură, în raport cu legile ordinare. Declarate legi fundamentale, cele privitoare la minorități se deosebeau chiar de celelalte legi fundamentale prin faptul că ele nu puteau fi modificate sau abrogate pe calea legislativă decât cu acordul Comunității internaționale. Din acest punct de vedere, ele deveneau, conform raportului Tittoni,⁹⁵ adevărate constituții internaționale.

Al doilea aspect, cel de ordin internațional, este inserat în art. 12 al Tratatului cu Polonia, text reprodus apoi în toate celelalte. Conform acestuia, stipulațiile din tratatele minorităților declarate legi fundamentale ale statului constituiau obligații de drept internațional fiind puse sub garanția Societății Națiunilor. Ele nu puteau fi modificate fără consimțământul majorității Consiliului Societății Națiunilor. Aceasta a fost cea mai importantă inovație în materie de drept

⁹⁴J. F. Duparc, *ibidem*, p. 256.

⁹⁵Tomaso Tittoni (1849-1931) om de stat și diplomat italian; șeful delegației italiene la Conferința de pace de la Paris (1919-1920); delegat la Societatea Națiunilor; membru fondator al Academiei diplomatice internaționale.

comunitar, care reprezenta un remarcabil progres al tratatelor din 1919-1920, față de cele anterioare, acela de a fi substituit garanția Marilor Puteri, fie ea individuală sau colectivă. După cum au evoluat însă lucrurile, inovația a rămas doar la stadiul de bune intenții.

Protecția minorităților etnice se prezenta, în concepția autorilor acestora, sub două aspecte fundamentale: 1) garantarea limbii, religiei și etniei indivizilor împotriva tendinței statului de a-și confunda interesele sale cu cele ale majorității dominante și 2) protejarea statului împotriva tendințelor centrifuge ale minorităților aflate de cele mai multe ori în spatele revendicărilor lor de ordin politic, material și cultural.

Aceste documente juridice au fost parafate, însă, cu două lacune congenitale: nu au definit cine se afla în situația de minoritar și nici obligațiile corespunzătoare drepturilor acordate. O greșeală nu imposibil de depășit și nu atât de extinsă încât să permită o interpretare peste noțiunea globală a minorităților. Omisiunea s-a dovedit, totuși, suficientă pentru a deschide o fereastră pentru toate tendințele de revanșă ale statelor învinse, materializate în tot felul de reclamații trimise către Geneva la intervale aproape matematice și cu o insistență chiar supărătoare.

Chiar și proporția de 1/4 sau 1/5 a ponderii demografice a minorităților de limbă, religie și etnie în populația totală a unui stat, care să le confere acestora posibilitatea unei vieți naționale proprii, presupunea o discuție mai serioasă la vremea când a fost propusă Conferinței de Pace. Procentul s-a dovedit, de cele mai multe ori, inoperant, deoarece nu toate minoritățile sunt identice. Acestea se deosebesc între ele prin natura și condițiile lor de viață, elemente la care concură o mulțime de factori: vechimea lor în țară, repartitia lor în teritoriu (compactă ori dispersată), importanța numerică, cultura, situația economică și socială, vecinătatea națiunii lor de origine.

Cu toate aceste lipsuri și imperfecțiuni, specifice oricăror opere născute din compromis, tratatele minorităților, puse sub garanția Societății Națiunilor, au jucat, pentru o bună perioadă de timp, rolul unui element amortizant, determinând fiecare stat să asigure minorităților sale etnice o legislație prudentă și justă, împiedicând, în acest fel, manifestarea oricăror forme de naționalism violent într-o Europă ale cărei frontiere erau imperfecte.

2.1.1. Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema protecției minorităților etnice (1919-1939)

Pentru a preveni potențialele convulsii naționale și internaționale, Marile Puteri Aliate și Asociate au făcut dependentă recunoașterea suveranității noilor state apărute după primul Război Mondial de condiția ca acestea să se oblige printr-un tratat special, pus sub supravegherea Societății Națiunilor, că vor respecta dreptul la existență și dezvoltare a minorităților etnice cuprinse între granițele lor.

Cu toate că protecția minorităților cădea sub jurisdicția Societății Națiunilor, totuși, reglementarea ei juridică nu s-a făcut prin statutul acestui organism internațional, ci prin amintitele tratate speciale. În felul acesta, Marile Puteri s-au eschivat încă odată de la asemenea obligații.

În literatura românească de specialitate, *Tratatul de Pace cu Austria* și *Tratatul pentru protecția minorităților* sunt analizate într-o manieră sincronă, fapt lesne de înțeles întrucât al doilea instrument juridic și diplomatic nu este altceva decât „*actul dezvoltător*” al articolului 60 din primul, ambele fiind elaborate cam în aceeași perioadă.

Întrucât istoria tratatului cu Austria a constituit obiectul a numeroase studii temeinic argumentate, iar actul juridic, ca atare, a fost analizat sub toate aspectele sale de către personalități prestigioase ale vieții științifice românești și străine,⁹⁶ ne propunem ca în continuare să prezentăm, atât cât ne permit documentele, necesitatea, geneza și consecințele celui de-al doilea instrument diplomatic, care a constituit, de fapt, statutul juridic internațional al minorităților etnice din România, între cele două Războaie Mondiale.

Toate măsurile pe care Marile Puteri le-au considerat necesare pentru protecția minorităților, formulate în baza art. 60, aliniatul 1 din Tratatul cu Austria, au constituit obiectul unui tratat special care a fost impus doar statelor succesorale Imperiului Austro-ungar (Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, România, Grecia), de acceptarea căruia fiind condiționată recunoașterea acestora pe plan internațional.

Consiliul Suprem al Societății Națiunilor a întocmit cele două tratate fără a consulta statele direct interesate punându-le, astfel, în fața faptului împlinit. Dacă Polonia și Cehoslovacia, state nou create, lipsite deci de un pronunțat orgoliu național, au primit întru totul dispozițiile art. 60 și implicit toate clauzele ce derivau din acesta, primele guverne ale României întregite au inițiat o adevărată bătălie în jurul regimului minorităților al cărei obiectiv era păstrarea intactă a independenței și

⁹⁶A se vedea în acest sens, *România în relațiile internaționale 1699-1939* (cap. IX, 1919-1933), Iași, Ed. Junimea, 1980; Paul Mantoux, *Les délibérations du Conseil des Quatres*, Paris, 1955, vol 2; House Edward Mandell, Charles Seymour, *Ce qui se passa réellement à Paris en 1918-1919, histoire de la conférence de la paix, par les délégués américains, publiée par le colonel House et Charles Seymour*, Paris, Payot, 1923; Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967; Nicolae Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Editura Al Terek, Iași, 1936; George Sofronie, *Protecțiunea minorităților sub regimul Societății Națiunilor*, Oradea, 1930 etc.

suveranității naționale. Dacă mijloacele folosite au fost cele adecvate sau nu, este dificil de stabilit, deoarece „actorii” români care au însuflețit scena diplomatică europeană au fost personalități politice de prim rang și ca urmare toată literatura istorică relativă la opera lor este mai mult sau mai puțin politizată și polemică, în același timp. Cert este că istoria le-a dat dreptate fiecăruia în parte, ceea ce dovedește cota relativ ridicată a diplomației românești la momentul respectiv.

Sistemul pentru protecția minorităților, impus statelor succesoriale sau celor care își măriseră legitim teritoriul pe seama patrimoniului fostelor imperii multinaționale dispărute, s-a datorat, îndeosebi, acțiunii evreilor americani, prin presiunile pe care aceștia le-au făcut asupra președintelui Theodor Woudrow Wilson, înaintea Conferinței de pace de la Paris⁹⁷. Acest lucru este confirmat și de către David Hunter Miller care arăta că, în urma acestor acțiuni, în al doilea proiect de pact propus de președintele american era introdusă o clauză referitoare la minorități (angajamentul suplimentar numărul 6), formulată astfel: *„Societatea Națiunilor va cere tuturor statelor noi, ca o condiție prealabilă, pentru a fi recunoscute ca state independente și autonome, să se angajeze să acorde tuturor minorităților de rasă sau de naționalitate, în jurisdicțiile lor, aceleași drepturi și aceeași securitate pe care o acordă majorităților de rasă sau religie”*. Aceeași clauză era înscrisă și în al treilea proiect de pact (art. 7) dar, de data aceasta, se referea atât la noile state cât și la cele care solicitau admiterea în Societatea Națiunilor.⁹⁸

La ședința Consiliului Suprem, din 1 Mai 1919, ca urmare a unor noi presiuni, președintele american a atras atenția asupra situației în care se găseau evreii în anumite țări și asupra necesității de a se garanta, fără întârziere și în mod special, drepturile celor din Polonia și România.

La propunerea lui Wilson s-au asociat (cu anumite limite, însă) și delegații britanici, lucru confirmat și de Lloyd George în memoriile sale: *„La sfârșitul lui aprilie – scria cel amintit – a fost întocmit un memoriu de către secțiunea economică a delegației britanice la Conferința Păcii în care se preconiza ca un anumit gen de garanții să fie impuse noilor state cu privire la interesele populațiilor trecute sub stăpânirea lor. Cazul de interes imediat era cel al Poloniei.”*⁹⁹

Istoricul Gheorghe I. Brătianu identifica o coincidență care nu putea fi ignorată și anume că, tocmai la sfârșitul lunii aprilie a anului 1919, chestiunile

⁹⁷Nathan Fleinberg, *La question des minorités a la Conférence de la Paix de 1919-1920 et l'action juive en faveur de la protection international des minorités* Paris, 1929, p. 70-71.

⁹⁸David Hunter Miller, *The Drafting of the Covenant*, I, p. 40; II, p. 1364, apud Radu Meitani, *Le traité pour la protection des minorités devant la Commission des Nouveaux Etats et des minorités*, în *„Revue de Transylvanie”*, Cluj, 1938, IV, nr. 3-4, p. 264.

⁹⁹Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, II, p. 1364, apud Gheorghe Brătianu, *op. cit.*, p. 79.

petroliere se aflau în discuția factorilor economici ai Conferinței. Interesele Marilor Puteri priveau într-o oarecare măsură Polonia cu câmpurile sale petrolifere din Galiția, dar și România. Deoarece problema unui control internațional al regimului minorităților s-a pus aproape în același timp, îl făcea pe cel amintit să conchidă că: *„această problemă a petrolului, tezaur mai blestemat decât aurul din legenda Nibelungilor, constituie cheia tuturor evenimentelor care au urmat.”*¹⁰⁰

Referindu-se la istoria tratatului pentru protecția minorităților pe care trebuia să-l semneze și România, după ce aprecia că preambulul acestuia reprezenta o rușinoasă umilire a țării, juristul Viorel Virgil Tilea considera că documentul fusese astfel formulat tocmai pentru a putea fi negociat. Greșeala pe care a făcut-o I. I. C. Brătianu, prost sfătuit, după părerea lui Nicolae Titulescu, de către consilierul său, Victor Antonescu, a fost aceea că prim delegatul României nu a vrut să intre în negocieri pentru modificarea clauzelor prea „brutale”, persistând în punctul său de vedere în a protesta împotriva principiului în sine a unui asemenea tratat. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, fie pe cale particulară, fie prin note oficiale, i s-ar fi sugerat posibilitatea că în cazul unei politici mai conciliante și a semnării tratatului cu Austria: *„conferința va fi fericită să examineze modificările ce vor putea fi aduse la clauzele interne.”*¹⁰¹

Propunerea făcută de președintele american, la 1 mai 1919, a fost încununată de succes. Într-o întrevedere pe care a avut-o în aceeași zi cu Georges Clemenceau, președintele Conferinței de Pace, și cu Lloyd George, premierul britanic, s-a hotărât înființarea unei *Comisii pentru examinarea obligațiilor internaționale* pe care trebuiau să le accepte Polonia și celelalte state nou formate, printre care se afla și problema minorităților. Comisia își fixase ca bază de discuție două documente relative la protecția minorităților din punct de vedere religios și politic pregătite de președintele american.¹⁰²

Lucrările amintitei comisii au debutat cu elaborarea clauzelor care urmau să fie inserate în Tratatul special cu Polonia. Neputându-se încadra în timp util pentru ca dispozițiile să poată fi inserate în Tratatul de Pace cu Germania s-a recurs la soluția unui tratat adițional. În cea de a doua ședință, s-a hotărât pregătirea unor

¹⁰⁰Gheorghe Brătianu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁰¹V.V.Tilea, *Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919 - mart. 1920*, Sibiu, 1925, p. 21.

¹⁰²1. „... convine și primește să nu pună nici o piedică și să nu intervină în liberul exercițiu al oricărei religii și credințe a căror practică nu va fi incompatibilă cu ordinea publică sau cu bunele moravuri și că în întinderea jurisdicției sale, nici o persoană nu va fi împiedicată în viața sa, în libertatea sa, sau în căutarea fericirii sale, din motive datorate adeziunii sale la orice fel de religie sau credință”.

2. „... convine și primește să acorde tuturor minorităților de rasă sau de naționalitate, în întinderea jurisdicției sale, exact același tratament și aceeași securitate, în drept și în fapt, pe care le acordă majorității de rasă sau de naționalitate a poporului său”. (Radu Meitani, *ibidem*, p. 226).

stipulații identice și pentru celelalte state noi, printre care fusese inclusă și România. Deoarece mandatul acestei comisii se limita doar la noile state și cum România și Grecia nu făceau parte din această categorie, s-a cerut, prin intermediul lui Philippe Berthelot, președintele *Comisiei însărcinată cu determinarea naturii garanțiilor ce urmau să li se acorde minorităților la Conferința de pace*, autorizația formală de a-și extinde competența și asupra acestora. La 13 mai 1919, textul a fost finalizat și supus Conferinței de pace de către delegația S.U.A. Referitor la România, acest document afirma că „*acceptă și consimte să insereze într-un tratat încheiat cu principalele Puteri Aliate și Asociate dispozițiile pe care aceste puteri le vor socoti necesare în vederea protecției locuitorilor din România care se deosebesc de majoritatea populației prin rasă, limbă sau religie.*”¹⁰³ Textul, destinat să fie introdus în Tratatul de Pace cu Austria și Ungaria a fost aprobat de către Consiliul Suprem în aceeași ședință.

La 21 mai 1919, Comisia a trecut la examinarea problemelor privind protecția minorităților în România și a hotărât, în mod definitiv, că aceste clauze trebuiau să facă obiectul unui tratat separat care să conțină, în principiu, dispoziții identice aceluia din tratatul special cu Polonia.

În memorabila ședință a Conferinței de Pace, din 31 mai 1919, în care s-a supus dezbaterii Tratatul cu Austria, I.I.C. Brătianu, în numele statelor în cauză, a protestat energic împotriva procedurii folosite, acela de a nu fi invitați și reprezentanții acestor țări să-și prezinte opiniile privind măsurile pe care Marile Puteri le considerau necesare pentru protecția minorităților. Fără a refuza garanția internațională, premierul român a propus ca textul referitor la România, care urma să fie inserat în tratatele de pace, să fie modificat astfel: „*România acordă tuturor minorităților de rasă, de limbă sau religie care locuiesc în interiorul noilor frontiere, drepturi egale cu ale celorlalți cetățeni români*”. Prin această formulare, vechiul Regat al României ar fi fost exceptat de la aplicarea tratatului, așa cum, mai târziu, Iugoslaviei i s-a îngăduit recunoașterea valabilității tratatului similar doar pentru teritoriile desprinse din fosta Monarhie Austro-ungară.

La încheierea intervenției sale, reprezentantul României sublinia că țara sa, ca stat independent, nu solicita pentru sine un tratament preferențial, dar că nici nu putea să primească a suporta un regim special la care nu se aliniază toate statele în cauză.

Modalitatea în care România și-a prezentat refuzul decurgea, după părerea lui Nicolae Titulescu, din felul în care s-a ridicat această problemă la Conferința de pace. În proiectul inițial al Pactului Societății Națiunilor exista amintitul articol 21

¹⁰³ Radu Meitani, *ibidem*, p. 266-267.

care prevedea protecția minorităților din toate țările.¹⁰⁴ Acest articol a fost însă eliminat pe motivul că se încălca suveranitatea statelor, fiind înlocuit cu tratatele speciale numai pentru teritoriile unde, în trecut, ca urmare a nedreptății minorităților, s-au înregistrat convulsii interetnice. Oricât de justificată era argumentația lui Brătianu care se baza pe egalitatea statelor suverane, era dificil să se impună o servitute internațională Angliei și Franței într-un moment când victoria acestora, conjugată cu sacrificiile românești, a condus la extinderea teritoriului național al României.

Impunerea unor obligații considerate incompatibile cu suveranitatea unui stat a fost motivată de necesitatea eliminării elementelor de dezordine care puteau pune în pericol climatul de pace și prin garantarea noilor frontiere. Ca răspuns, după opinia lui N. Titulescu, România ar fi trebuit să declare categoric că, drept contrapartidă la această securitate și numai în aceste condiții, acceptă Tratatul minorităților și cere ca formularea lui să fie modificată.¹⁰⁵ Atitudinea delegației române a făcut, pe moment, o puternică impresie în unele cercuri ale Conferinței de Pace cât și în rândul opiniei publice interne și internaționale¹⁰⁶.

La 6 iunie 1919, cu puțin timp înainte de a părăsi Parisul, I.I.C.Brătianu i-a adresat președintelui american o scrisoare de mulțumire pentru atenția deosebită cu care acesta a luat în considerație argumentele românești, însoțită de două anexe. Prima dintre acestea expunea istoria pătrunderii evreilor în România, reglementarea problemei evreiești prin Tratatul de la Berlin, precum și evoluția sa ca urmare a dezvoltării economice a țării, a schimbării statutului de emigranți cât și a egalității în drepturi cu populația majoritară acordată acestora după război.¹⁰⁷ Începând cu această dată, remarca Radu Meitani, s-a înregistrat o scădere

¹⁰⁴Textul este identic cu cel de la nota 96 punctul 1, doar cu deosebirea că în locul rezervat pentru țările semnatare apărea sintagma „*Înaltele Părți Contractante*”.

¹⁰⁵Pentru detalii, vezi Nicolae Titulescu, *Minoritățile*, la Adrian Năstase, *op. cit.*, 514-532.

¹⁰⁶A se vedea în acest sens, Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 677-680. Mircea Djuvara, membru al delegației României, își amintea un episod care scoate în evidență felul cum a fost apreciată atitudinea lui Brătianu de către ceilalți reprezentanți ai țărilor cu probleme similare cu cele ale României, dar și spiritul în care se desfășurau ședințele acestui forum european: „*Ședința tocmai se ridicase. În învălmășeala sfârșitului, unul din primii delegați ai unei mici țări aliate, personalitate azi cu o mare suprafață* (este vorba de Eduard Benes, primul-ministru al Cehoslovaciei- n.a.) *se apropie entuziast de Brătianu cu cuvintele « Dumneata ești adevăratul nostru șef! Ești adevăratul european, iar ei, și-i arată pe cei mari, ei sunt balcanicii». Clemenceau însă observă de departe. El veni grăbit, cu degetul amenințător spre acest delegat: «Cum, și dumneata ești nemulțumit?»*, iar acesta din urmă, încovoindu-se și făcând mai mulți pași înapoi în fața președintelui, care înaintă cu ochi fulgerători, răspunse repede și intimidat: « Nu, domnule președinte...nu... noi nu avem nici un motiv de nemulțumire ».

¹⁰⁷Radu Meitani, *ibidem*, p. 272-284.

a interesului pentru evrei, aspect reflectat și în proiectul tratatului. Astfel, este sesizabil faptul că, în 7 iunie, nu s-a mai insistat prea mult asupra introducerii clauzei privitoare la *Sabbat* și a celei referitoare la supravegherea de către comitetele evreiești a distribuirii fondurilor culturale, clauze care figurau în tratatul cu Polonia.

De fapt, cazul României nu era identic cu cel al Poloniei. Dacă cea din urmă era dispusă să accepte aproape totul pentru a obține câștig de cauză în privința altor puncte (trasarea frontierelor, de exemplu), România era deja un stat independent încă înainte de 1914. Acest lucru explică și de ce aceasta era mai puțin dispusă să accepte clauze care să-i limiteze suveranitatea.

În ședința din 7 iunie 1919, reprezentantul Marii Britanii, istoricul și diplomatul James Wycliffe Headlam - Morley, a supus *Comisiei noilor state și a minorităților* proiectul unei clauze privind autonomia locală a secuilor și sașilor din Transilvania, referitoare la problemele religioase și școlare, care a devenit art. 11 din forma finală a tratatului.

Trebuie remarcat, însă, că această autonomie era mult mai restrânsă decât a evreilor din Polonia sau a rutenilor din Cehoslovacia. Delegatului britanic i se datorează și proiectul preambulului care, după opinia lui V.V.Tilea, însemna o rușinoasă umilire a României.

La 16 iulie 1919, *Comisia pentru România* a înaintat Consiliului Suprem raportul și proiectul de tratat. În prima parte a raportului, se afirma că România se găsea într-o situație care, cu toate că nu era compatibilă cu cea a Poloniei, se apropia de aceasta din cauza marilor creșteri teritoriale obținute. Insistând asupra faptului că o limbă, alta decât cea română, fusese folosită până atunci în justiție și în instituțiile publice din provinciile unite cu România, cât și asupra numărului mare de confesiuni, se atrăgea atenția asupra poziției dificile a evreilor, avansându-se ideea că diferitele părți ale națiunii trebuiau să se unească într-un același sentiment de loialitate față de statul român. În partea a doua, se făcea istoricul art. 44 din Tratatul de la Berlin și a felului cum acesta fusese aplicat. Acest segment al raportului era în întregime dedicat istoriei evreilor din România dând, celui interesat, după cum se exprima Meitani, impresia că dacă în România ar fi vreo minoritate de protejat, aceasta nu putea fi decât cea evreiască.¹⁰⁸ Despre ea se amintea pe tot cuprinsul raportului, în timp ce sașii și secuii nu erau menționați decât în câteva propoziții, la sfârșit.

În încheierea raportului, se făcea din nou aluzie la Tratatul de la Berlin în sensul că Marea Britanie, Franța și Italia nu puteau să se dezică de responsabilitatea pe care și-au asumat-o în 1878, de a asigura poporului român

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 269-270.

egalitatea în spirit și formă. Se sugera astfel că angajamentele și vechile obligații trebuiau reformulate pentru a corespunde noilor necesități ivite ca efect al creșterii teritoriale a României.

În ceea ce privește proiectul de tratat anexat la Raport, preambulul acestuia insera aceeași aluzie, urmată de condiționarea semnării acestuia pentru recunoașterea României și a noilor sale frontiere. Textul final (vezi Anexa I) a fost aprobat la 7 august 1919, solicitându-i-se României, care continua să ignore lucrările Comisiei, să-și prezinte observațiile.

În timpul întrevederilor care au avut loc la Paris între ministrul României în Franța, Victor Antonescu și Philippe Berthelot, diplomatul român a declarat de fiecare dată că România era de acord să semneze Tratatul cu Austria, dar cu condiția ca acela privind protecția minorităților să fie modificat. Guvernul român protesta împotriva formei de redactare a preambulului, în sensul că aluzia la Tratatul de la Berlin să fie înlăturată, de asemenea a clauzelor referitoare la evrei și, în general, împotriva formei în care erau redactate și celelalte dispoziții.

La 9 septembrie 1919, delegația României a prezentat Conferinței de Pace un nou Memorandum prin care se argumenta dreptul la independență integrală și suveranitate națională, amintind de sacrificiile făcute în război alături de Puterile Aliate și Asociate cât și nerespectarea obligațiilor asumate de Aliți, atât în timpul războiului cât și la Conferința de Pace. Ca urmare, României îi era imposibil să semneze Tratatul cu Austria în forma în care erau redactate clauzele ce o priveau în mod direct. Acesta a fost, totuși, semnat la Saint-Germain, la 10 septembrie 1919, în absența delegației României.

La 9 noiembrie 1919, Nicolae Mișu, ministru Afacerilor Străine al României, îi trimitea lui Henry Cambon, însărcinatul cu afaceri al Franței la București, o scrisoare în care sublinia că art. 60 din Tratatul de pace cu Austria, referitor la protecția minorităților, la tranzit și comerț și Tratatul relativ la minorități sunt de așa natură concepute încât pun în pericol independența și suveranitatea României, prin posibile interpretări ulterioare.

Dorind să dea o nouă probă a sentimentelor de care era animat față de Aliți, se spunea în continuarea scrisorii, guvernul român a dat instrucțiuni delegației sale să semneze Tratatul cu Austria, trimițând, în același timp, o notă Consiliului Suprem prin care solicita ca acesta să confirme, în răspunsul său, că semnarea amintitului tratat nu trebuia să implice, pentru România, nici o obligație de a semna dispozițiile tratatului pentru minorități, așa cum fuseseră formulate în proiectul remis delegației române.¹⁰⁹

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 271.

Ignorând acest punct de vedere, printr-o telegramă, din 15 noiembrie 1919, România a fost „invitată” ca în timp de opt zile să accepte „fără discuții, fără rezerve și fără condițiuni” hotărârile Consiliului Suprem de a semna atât Tratatul de pace cu Austria cât și Tratatul minorităților.

Acest ultimatum venea după douăsprezece note trimise de Conferință, redactate într-o manieră conciliantă, dar, totuși, energică. Deoarece aceste demersuri au rămas fără nici un răspuns, sau au primit răspunsuri evazive, și pentru a arăta importanța pe care o avea poziția României, a fost însărcinat chiar și un delegat special, în persoana diplomatului englez George Norman Clark ajutat de Allen Leeper, pentru a se deplasa la București și a interveni pe lângă guvernul român. Cum nici această misiune nu a primit un răspuns precis, s-a ajuns la ultimatumul din 15 noiembrie care a pus României, după expresia lui Tilea, „cuțitul la gât.”¹¹⁰

României i se recunoștea, totuși, dreptul de a discuta redactarea tratatului, dar nu și principiul acestuia. În cazul unui răspuns afirmativ, delegația română urma să fie abilitată a transmite observațiile Comisiei care, la rândul său, trebuia ca în 24 de ore să prezinte un raport Consiliului. În continuare, se specifica că puteau fi modificate doar câteva articole și anume cele cu trimitere directă la România (art. 10, 11 și 12), cele privitoare la comitetele școlare evreiești și la autonomia școlară a secuilor și sașilor.

Răspunsul guvernului Văitoianu, format în urma alegerilor parlamentare din 3-4 noiembrie 1919, a fost remis Consiliului Suprem la 28 noiembrie. Ca și cele precedente, acesta făcea apel la dreptul poporului român la unitate și independență națională, considerând ultimatumul nedrept pentru spiritul în care se făcuse alianța și pentru declarațiile solemne ale tuturor aliaților de a lupta pentru dreptate în lume, pentru egalitatea tuturor națiunilor mari și mici.

Pe de altă parte, în urma unor demersuri întreprinse de membrii delegației române pe lângă diferite personalități politice din rândul Marilor Puteri Aliate, mai ales a intervențiilor reginei Maria, Consiliul Suprem a imprimat un anumit spirit de moderație pornirilor sale împotriva României. Acesta a acceptat să nu dea publicității ultimatumul și, totodată, să amâne termenul expirării până la 8 decembrie 1919.

¹¹⁰ „Dacă acest răspuns nu va satisface Consiliul Suprem al Alianților – se spunea în telegramă – aceștia sunt hotărâți să notifice României că ea s-a separat de aliați. Ei o vor invita ca să-și recheme imediat delegații de la Conferința Păcii și vor retrace misiunile lor de la București. În ceea ce privește reglementarea asupra frontierelor, România va fi, astfel, prin propria sa acțiune, despuată de orice titlu de sprijin din partea puterilor precum și de recunoașterea drepturilor sale din partea Conferinței.” (V.V.Tilea, *ibidem*, p. 30).

Luând în considerare obiecțiile guvernului român împotriva aluziilor la Tratatul de la Berlin, înscrise în preambul, Consiliul a decis suprimarea paragrafelor 2 și 3, pronunțându-se, în același timp, și în favoarea eliminării clauzelor referitoare la evrei. Doar delegația S.U.A. a făcut unele dificultăți susținând că înlăturarea acestora ar fi ofensat grav Polonia și că, procedând astfel, ar fi recompensat obstrucția făcută de România. Delegațiile franceză și italiană au propus introducerea unei referiri la decretul-lege din 22 mai 1919 prin care le era acordat evreilor născuți pe teritoriul României întregite sau în străinătate, din părinți domiciliați în România, dreptul de opțiune în favoarea cetățeniei române. Britanicii, fiind de părere că nici așa textul nu ar fi fost satisfăcător în totalitatea lui, au cerut introducerea unei clauze generale prin care guvernul român să recunoască drept cetățeni, fără nici o formalitate, pe evreii domiciliați pe toată întinderea teritoriului românesc, propunere careia i s-a raliat și delegația americană.

În 9 decembrie 1919, comisia s-a ocupat pentru ultima oară de acest tratat. În forma sa definitivă, nu se mai făcea referire la Tratatul de la Berlin sau la independența României, iar articolele 10 și 11 din proiect fuseseră înlocuite cu articolul 7 din forma finală. În după-amiaza aceleiași zile, delegatul României la Conferință, generalul Constantin Coandă, își punea semnătura pe Tratatul cu Austria, Tratatul minorităților și Tratatul cu Bulgaria, ultimul fiind condiționat de semnarea primelor două.

Acest instrument diplomatic a produs polemici inflamante și păreri diametral opuse în funcție de rivalitatea politică dintre partidele românești cât și de doctrina politică a acestora privitoare la rezolvarea problemelor minoritare.¹¹¹

Nicolae Titulescu, cel mai marcant reprezentant al României la Societatea Națiunilor, jurist și diplomat implicat direct în procesele instrumentate de unele grupuri minoritare din țară împotriva statului român, aprecia că dintre toate tratatele cu privire la minorități, cel mai rău a fost cel referitor la România, aducând în sprijinul acestei afirmații mai multe argumente. Unul dintre acestea se referea la

¹¹¹Rivalitățile politice dintre partidele românești au ajuns, nu de puține ori, subiecte foarte agreate de presa internațională care simpatiza cu mișcarea revizionistă. Astfel, în memoriile sale, Sextil Pușcariu menționa că, în 1923, în „*Revue de Genève*”, revistă serioasă și citită, Nicolae Iorga publicase un articol referitor la minoritățile din România, prin care arăta că acestea nu aveau motive să fie nemulțumite sub regimul românesc. În alt număr al revistei amintite – după cum afirma Nicolae Petrescu-Comnen, ministrul României la Berna – a apărut răspunsul unui maghiar ardelean care se plângea de „*nelegiuirile românești*”, aducând, ca argument, afirmațiile lui Vaida-Voevod, conform cărora, sub guvernul liberal, românii o duceau mai rău decât sub Tisza. Articolul se termina cu afirmația că ceea ce nu a izbutit în o mie de ani politica ungurească a reușit stăpânirea românească, care a reunit toate naționalitățile din Ardeal (români, unguri, sași etc.) în dorința comună de a se elibera de sub „*jugul*” Bucureștiului. Comnen i-a trimis articolul lui Maniu pentru o eventuală replică, dar acesta nu a răspuns în nici un fel (Sextil Pușcariu, *Memorii*, Editura Minerva, 1978, p. 665-666).

faptul că în România se introdusese controlul internațional nu numai asupra noilor teritorii ci și asupra celor care constituiau patrimoniul Vechiului Regat, care beneficiase de o suveranitate integrală până în momentul intrării sale în război.

Plecarea lui Brătianu de la Conferința de Pace s-a dovedit inoportună, după părerea lui Titulescu. Frontul unit greco-iugoslavo-român s-a spart în urma eforturilor întreprinse îndeosebi de Franța, care urmărea semnarea tratatului minorităților de una din aceste țări cu interese „limitate”. Din rândul acestora, Iugoslavia și-a apărut cu mai mult succes interesele naționale în schimbul acceptării amintitului document. Înainte de toate, ea a cerut ca fostul teritoriu al Serbiei să nu devină obiect al controlului internațional, solicitare satisfăcută foarte ușor. Iugoslavia a cerut, apoi, și a obținut un împrumut de 500 milioane franci francezi, echivalenți cu franci aur. Pe baza acestui împrumut care, la Conferința de la Haga, din 1929, a intrat în „oala” comună a datoriilor de război, adică a fost dat uitării, Iugoslavia a preschimbato coroanele austriece fără a mai emite noi dinari fără acoperire, redresându-se din punct de vedere financiar. În 1919, Iugoslavia a cerut 6% din suma totală a reparațiilor de război, ceea ce a obținut destul de ușor, chestiunea despăgubirilor nefiind atunci de natură imediată.¹¹² Iugoslavia a fost, astfel, motivată să semneze Tratatul minorităților la Saint-Germain en Laye, la 10 septembrie 1919.

În ceea ce privește obținerea cetățeniei, tratatul impunea României drept cetățeni români pe toți cei domiciliați pe teritoriul acesteia, în momentul ratificării lui; până în 1920, pe toți cei născuți pe teritoriile revenite României, mulți dintre aceștia fiind indezirabili pentru alții (pentru cehi, sârbi etc.), iar după această dată puteau opta pentru cetățenia română toți cei care locuiseră vreodată pe teritoriul României. Cu alte cuvinte, au devenit cetățeni români toți cei care au dorit, până în 1920, sau prin opțiune, după aceea.

Față de aceste dispoziții nedrepte, care au generat, mai târziu, problema străinilor din România, Tratatul de la Trianon reglementa pentru cehoslovaci și iugoslavi aceeași chestiune în cu totul alt spirit. Articolul 61 prevedea, ca regulă generală, că doar persoanele care s-au indigenat pe teritorii ce mai demult aparținuseră Monarhiei Austro-ungare, cu excepția maghiarilor, vor dobândi cetățenia statului care își exercită suveranitatea asupra teritoriului respectiv. Articolul 62, de pildă, stipula că în Cehoslovacia și Iugoslavia, cetățenia acestor state va putea fi câștigată doar de cei care au avut indigenat înainte de 1 ianuarie 1910. După data amintită, cetățenia se putea obține numai cu acordul statului respectiv.

¹¹²Adrian Năstase, *op. cit.*, p. 519.

Pe lângă aspectele decurgând din necesitatea apărării intereselor proprii în fața forurilor internaționale, ca urmare a reclamațiilor înaintate la Geneva de către reprezentanții diferitelor minorități etnice, care aveau mai tot timpul ceva de contestat (valabilitatea reformei agrare sau a naționalizării unor întreprinderi, înlăturarea din funcție a unor demnitari din fostul regim, reale sau pretinse abuzuri ale administrației românești etc.), unele din aceste plângeri constituind, de multe ori, fundalul unor conflicte și procese de răsunet în epocă (conflictul cu delegațiile evreiești din Paris, procesele optanților, procesele cu coloniștii maghiari din Transilvania și Banat, procesele cu unii membri ai familiei de Habsburg),¹¹³ reprezentanții României la Societatea Națiunilor s-au opus, de câte ori a fost cazul, tendințelor de revizuire a sistemului procedural de protecție a minorităților.

Astfel, încă din 1922, unele state neutre, cărora li s-au alăturat Canada și Anglia, au încercat introducerea unui adevărat regim de monitorizare a statelor cu minorități între frontierele lor. În acest sens, s-a încercat modificarea sistemului de procedură privitor la protecția minorităților prin intermediul Societății Națiunilor, prin crearea unor organe de control, de anchetă sau de arbitraj, sau propunerii unui comisar permanent care să se ocupe de această problemă. Față de această tentativă, Estonia a susținut ca principiul protecției minorităților să fie extins asupra tuturor statelor membre, iar la propunerea expresă a României, Cehoslovaciei, Poloniei și Iugoslaviei s-a votat o rezoluție care sublinia că minoritățile au obligația să dea dovadă de loialitate față de statul din care fac parte, recunoscându-i legile și acționând pentru prosperitatea lui. În felul acesta s-ar fi realizat climatul de pace atât de necesar și invocat, prin calmarea sau eliminarea în totalitate a agitațiilor minoritare.¹¹⁴

În 1925, reprezentantul Ungariei, Apponyi Albert, solicita modificarea procedurii de sesizare a Genevei în problemele minoritare, propunând ca orice biserică, instituție culturală sau economică, precum și oricare organizație politică a minorităților să poată înainta reclamații la Societatea Națiunilor. În același timp, se solicita înființarea unei Comisii internaționale permanente a minorităților, pe lângă cea oficială existentă deja, și introducerea arbitrajului obligatoriu în această problemă la Curtea de justiție de la Haga, propunere susținută și de Germania la Congresul Uniunii interparlamentare din 1926.¹¹⁵

Acestei tendințe de creare a unor organisme externe, la care minoritățile etnice să facă apel în vederea obținerii de sprijin împotriva statelor din care făceau parte, i s-au opus, din nou, România, Polonia și Grecia, care militau pentru

¹¹³Pentru detalii, a se vedea Mihai Iacobescu, *ibidem*, p. 160-171.

¹¹⁴A se vedea în acest sens Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 594-595.

¹¹⁵„*Democrația*”, V, 3, 1927, p. 41.

colaborarea acestora cu guvernele respective, pentru pregătirea condițiilor necesare realizării unei depline egalități naționale.

Controversa, având ca subiect această temă, a fost redeschisă, în iulie 1928, la cea de-a XII-a Adunare generală a Uniunii interparlamentare pentru Societatea Națiunilor, când, reprezentantul Marii Britanii, Dickinson, a propus înființarea unei comisii internaționale de anchetă care să verifice la fața locului modul cum sunt aplicate prevederile tratatelor pentru protecția minorităților și să propună, în funcție de împrejurări, modificări în legislația existentă. Demersul britanicilor a fost, din nou, sprijinit de Germania, care avansa ideea unei comisii internaționale permanente, deși exista una identică.¹¹⁶ După dezbateri îndelungate, s-a adoptat propunerea României, sprijinită și de alte state (cu o singură abținere – Italia), concretizată într-o moțiune care prevedea: obligativitatea minorităților de a-și îndeplini, în mod loial, obligațiile față de statul în care trăiau; obligația acestor state de a respecta întocmai tratatele în vigoare; identificarea instrumentelor diplomatice corespunzătoare traducerii principiului protecției minorităților într-o lege internațională pentru toate statele în cauză. Reclamațiile trimise Genevei, se preciza în această moțiune, urmau să fie, în continuare analizate de către Consiliu, care, la nevoie, putea institui o Comisie.¹¹⁷ În același an, însă, la Conferința interparlamentară de la Berlin, Ungaria, împreună cu un grup de țări nordice, a propus ca minoritățile care trăiesc în grupuri compacte să-și creeze organizații autonome cu posibilitatea de reprezentare internațională. Propunerea a fost respinsă de delegația României, condusă de Vespasian V. Pella¹¹⁸.

Acțiunile statelor revizioniste pentru modificarea sistemului internațional de protecție a minorităților s-au amplificat în 1929, pornind, și de data aceasta, tot dinspre Germania. La ședința Consiliului Societății Națiunilor de la Madrid, reprezentantul acesteia, cancelarul Gustav Stresemann, a cerut ca reclamațiile venite de la minorități să fie analizate în Consiliu și apoi aduse la cunoștința statului vizat, iar Consiliul să întocmească un raport anual cu privire la conflictele minoritare și să-l dea publicității. Aceste propuneri vizau: lărgirea comitetului pentru minorități; crearea unei comisii speciale de studiu în acest domeniu; efectuarea unor anchete în statele cu minorități; dreptul minoritarilor de a avea reprezentanți la Geneva; posibilitatea ca fiecare stat membru al Societății să poată interveni în sprijinul minorităților.

În numele statelor semnatare a tratatelor speciale, delegatul României, Nicolae Titulescu, considera că nici o modificare a acestora nu ar fi posibilă dacă n-

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 54-58; G. Tabouis, *20 de ani de tensiune diplomatică*, București, 1965, p. 62.

¹¹⁷ „*Universul*”, 9 iulie 1928.

¹¹⁸ *Idem*, 1 septembrie 1928.

ar fi acceptată și de către statele obligate care, arăta în continuare reprezentantul României, mai fuseseră odată tratate inegal când li s-au impus aceste obligații de la care Marile Puteri au fost exceptate.

Fără să conteste utilitatea publicării raportului întocmit de Comitetul de trei, destinat doar pentru membrii Consiliului, Titulescu considera că regula contrară ar fi în dezinteresul minorităților și statului. Publicitatea trebuia apreciată drept un caz excepțional. Considera inoportună creșterea numărului membrilor Comitetului de trei, dar nu s-a opus categoric publicării de date statistice cu condiția, însă, ca acestea să nu fieacompaniate de nici un comentariu și de posibilitatea de a da loc la discuții în fața Adunării.

În ceea ce privește culegerea de date suplimentare de la minorități, delegatul României aprecia că, în cazul când această inovație ar fi însemnat posibilitatea pentru Comitetul de trei de a intra în corespondență cu minoritățile, formula nu putea fi acceptată deoarece din totdeauna s-a considerat că minoritatea nu este o parte în cauză. Comunicarea acestui Comitet cu minoritățile, în condițiile ignorării guvernelor, ar fi dus la transformarea acestuia într-un fel de tribunal unde minoritățile ar fi pledat împotriva statelor din care făceau parte, făcând, astfel, din Comitetul de trei un judecător de instrucție.

Cât despre organizarea unor anchete și publicarea lor, Titulescu atrăgea atenția că aceasta ar duce la menținerea unor permanente neînțelegeri între statele cu minorități și statele interesate în revizuire. Cu toate că, în același sens, s-au exprimat și Aristide Briand, din partea Franței și Chamberlain, din partea Angliei, comisia instituită de Consiliu pentru studierea și analizarea diverselor propuneri avansate a acceptat-o pe aceea privind publicarea plângerilor și informarea permanentă a secretariatului în legătură cu rezolvarea litigiilor în materie de minorități.

Țările Micii Înțelegeri, la care s-au alăturat Polonia și Grecia, și-au manifestat de la început dezacordul, dând primele semne de a refuza colaborarea cu Societatea Națiunilor în acest domeniu. Faptul s-a dovedit cu atât mai justificat cu cât la Geneva, la 4 martie 1929, Gustav Stresemann a determinat Consiliul să voteze o rezoluție care punea, de fapt, bazele politicii de expansiune germană în Europa, autorizând minoritățile să stabilească legături culturale cu patria lor natală. Tot atunci, își amintea G. Tabouis, cancelarul german a pus în circulație o hartă a Europei în care „roșul” german trecea dincolo de frontierele Reichului, cuprinzând: din Franța – Alsacia și Lorena; din Italia – Tirolul de sud; din Belgia – Eupen și Malmédy; din Cehoslovacia – ținutul minorității sudete¹¹⁹.

¹¹⁹G. Tabouis, *op. cit.*, p. 67.

În timp ce agresiunile statelor revizioniste și revanșarde se multiplicau și statul agresor rămânea nepedepsit, Geneva era asaltată de o avalanșă mereu crescândă de reclamații generatoare de conflicte în problema minorităților. Principiul protecției acestora se transforma tot mai mult în obiect de șantaj, lucru sesizat de Titulescu încă din 1932 când informa guvernul român că Societatea Națiunilor nu mai este capabilă, în materie de protecție a minorităților, să aducă servicii utile României sugerând statului român că trebuia să ia măsurile corespunzătoare în acest sens.¹²⁰ Problema minorităților de limbă, etnie sau religie devenise un instrument de neîntreruptă agitație internațională folosită de Germania, în mod direct, susținută de Italia, în mod indirect sau pe față, după împrejurări. Această chestiune – după cum foarte just remarca N. Titulescu – se transformase într-un fel de refugiu, unde impresiile false se acumulau în masă. „*Pentru opinia publică* - spunea diplomatul român – *dornică de pace și de justiție, cuvântul minoritate a devenit deja de mult sinonimul cuvântului complicație*”¹²¹. Și aceasta, cu atât mai mult cu cât statele revizioniste insistau cu o adevărată îndărătnicie în a nu înlătura impresia ci, dimpotrivă, de a o alimenta zi de zi cu noi și alte pretenții, după logica machiavelică conform căreia: „*revendicările care se repetă mereu, devin drepturi*”.

Examinând modul în care, la Geneva, era denaturat sensul inițial al procedurii, cât și scopul intervențiilor din afară în chestiunea minorităților, statele Micii Înțelegeri au procedat, în 1935, la ruperea legăturilor cu instituțiile geneveze în materie de protecție a minorităților.

La 28 septembrie 1935, Nicolae Titulescu îl înștiința pe Pablo Azcarate y Flórez, directorul Secțiunii minorităților, că România va înceta să accepte procedura privitoare la minorități, cu alte cuvinte controlul internațional, care, de fapt, nici nu fusese ratificată de Parlament, însă ea va continua să respecte întocmai Tratatul semnat la 9 decembrie 1919. Această întrerupere a avut un caracter vremelnic deoarece, după înlocuirea lui N. Titulescu de la Ministerul Afacerilor Străine, Victor Antonescu, succesorul său, în urma unor serioase presiuni, a reluat colaborarea cu Comitetul de trei.

Sistemul de protecție a minorităților instituit la Paris, la Conferința de Pace, s-a dovedit, în scurt timp, falimentar din mai multe cauze. Una dintre acestea a fost transferul prerogativelor privind protecția minorităților din cadrul național în cel al relațiilor internaționale, sub controlul Marilor Puteri. În felul acesta, s-a pus sub semnul neîncrederii capacitatea noilor state naționale de a-și rezolva ele însele problema națională. S-a dat apoi posibilitatea exponenților politici ai grupurilor

¹²⁰Mihai Iacobescu, *ibidem*, p. 170.

¹²¹Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 273-276.

minoritare, majoritatea foști privilegiați ai imperiilor dispărute, să invoce principiile înscrise în tratatele minorităților și cadrul internațional creat pentru a-și păstra vechile privilegii politice și economice refuzând colaborarea cu statele pe teritoriul cărora locuiau. Statele învinse, conaționale cu minoritățile din teritoriile pe care le pierduseră, s-au folosit de instituția de la Geneva și de conjunctura internațională pentru a pregăti, prin propagandă și agitație, acțiunea de revizuire a frontierelor.

II. DIMENSIUNEA NAȚIONALĂ A PROBLEMEI MINORITARE

2.2. Politica statului român față de minoritățile sale etnice. Cadrul instituțional

Integrarea minorităților etnice în organismul statal românesc reclama, în primul rând, crearea unui cadru instituțional specific acestei necesități, a unui organism special care să urmărească atât traducerea în fapt a măsurilor legislative care priveau această categorie de cetățeni, coordonarea inițiativelor cât și elaborarea unor soluții adecvate, în concordanță cu interesele minoritarilor și cu interesul general al statului.

Preocupări în acest sens au existat pe parcursul întregii perioade interbelice, dar rezultatele nu au fost întotdeauna pe măsura intențiilor. Unele nerealizări s-au datorat, în mod deosebit, lipsei de tradiție și experiență în gestionarea problemelor minoritare explicabilă, în mare măsură, la românii care, până la vremea respectivă, nu se întâlneau cu o asemenea chestiune. Lipsei de experiență i s-a adăugat și confruntarea doctrinară privind rezolvarea unor astfel de probleme care a avut loc între partidele politice românești, aflate la conducerea statului.

Primul pas pe drumul construcției instituțional-administrative a fost făcut în anul 1920, când Senatul României a votat, la 22 decembrie, înființarea, pe lângă Ministerul de Interne, a unui *Subsecretariat de stat pentru afacerile minorităților etnice*. În expunerea de motive a proiectului de lege, Constantin Argetoianu, titularul ministerului, afirma că „*minoritarii trebuie să găsească în sânul noii lor patrii aceeași solitudine și îndreptățire în fața legilor și autorităților ca și românii de origine*”¹²².

¹²²Arhivele Naționale ale României, Fond *Adunarea Deputaților*, dosar 1930, vol. I, f. 104.

Guvernul liberal constituit la începutul anului 1922 sub președinția lui I.I.C. Brătianu avea în componența sa un subsecretar de stat însărcinat special și exclusiv cu chestiunile minoritare, în persoana avocatului Nicolae Zigre din Oradea. După demisia acestui guvern, problematica minoritară a fost trecută printre atribuțiile lui Gheorghe Tătărescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne, care avea și conducerea Poliției și a Siguranței Statului. În anii 1926-1927, în guvernul Averescu, care a succedat celui liberal, chestiunile minoritare făceau parte dintre atribuțiile lui Constantin Bucșan, subsecretar de stat în cadrul aceluiași minister. A doua guvernare liberală, din anii 1927-1928, nu mai avea în componența sa nici un organism special pentru minorități.

Abia la începutul anului 1930, Iuliu Maniu, premierul guvernului național-țărănesc, a creat, la Președinția Consiliului de Miniștrii, un *Serviciu de studii* însărcinat cu monitorizarea manifestărilor minoritarilor din țară cât și din celelalte state care puteau interesa, direct sau indirect, conducerea României. O dată cu venirea la conducerea țării a guvernului prezidat de Nicolae Iorga (aprilie 1931 – iunie 1932), s-a înființat, tot la Președinția Consiliului de Miniștri, un *Subsecretariat de stat al minorităților*, condus de Rudolf Brandsch, asistat de maghiarul Arpád Bettáy. În preambulul proiectului de lege inițiat în acest sens, adoptat la 15 iulie 1931, se sublinia că acest subsecretariat este organul consultativ al guvernului pentru chestiunile minoritare și că, în această calitate, putea lua inițiativa măsurilor de orice natură, necesare pentru stabilirea armoniei între minoritari și populația majoritară.¹²³ Neavând atribuțiile precis delimitate, acest organism, care îngloba și Serviciul de studii, creat de Iuliu Maniu, nu a dat rezultatele așteptate nici sub guvernarea lui Iuliu Maniu, nici sub întâia guvernare a lui Alexandru Vaida-Voievod (mai 1932 – octombrie 1932) în care fruntașul minorității germane a fost menținut. Revenind în fruntea guvernului, în toamna anului 1932, Iuliu Maniu nu a mai considerat necesară menținerea Subsecretariatului de stat păstrând doar Serviciul de studii și informații creat la începutul anului 1930. Din nou în fruntea guvernului, în ianuarie 1933, Alexandru Vaida-Voievod a revenit la soluția Subsecretariatului de stat numind în acest post pe Mihail Șerban, rectorul Academiei de Agricultură din Cluj. Nici această variantă nu s-a dovedit prea rodnică, tot din cauza aceleiași lipse de precizie a atribuțiilor.

La sfârșitul anului 1933, guvernul Alexandru Vaida-Voievod a fost înlocuit de guvernul I.G.Duca. Acesta l-a însărcinat cu chestiunile minoritare pe Ion Nistor, atunci ministru de stat. Într-un comunicat oficial, dat a doua zi după instalarea

¹²³Adrian Năstase, *ibidem*, p.90-91; vezi în acest sens și raportul lui Charles S. Wilson, ministrul S.U.A. la București, către Departamentul de Stat, în *Minoritățile Naționale din România 1931-1938*, București, 1999, p. 91-92.

guvernului său, I.G.Duca declara că, după deschiderea Parlamentului, va fi creat, prin lege, un minister al minorităților. Fiind asasinat în împrejurările cunoscute, acest minister nu a mai luat ființă. I. Nistor a continuat să se ocupe de chestiunile minoritare, tot în calitate de ministru de stat, până în primăvara anului 1934 când a trecut în fruntea Ministerului Muncii, locul său fiind luat de Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor. La 1 iunie 1934, Subsecretariatul de stat al minorităților a fost trecut de la bugetul Președinției Consiliului de Miniștri la bugetul Ministerului Cultelor, la *Direcția Minorităților*. Legea de organizare a Ministerului Cultelor și Artelor, din martie 1937 (art. 14), stabilea astfel obiectivele acestei direcții: „Cercetarea problemelor minoritare și informarea asupra situației minorităților etnice și confesionale din țară.”¹²⁴ Direcția minorităților a funcționat în cadrele acestui minister până la 1 mai 1938 când a fost transformată în *Comisariatul General pentru Minorități*, pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, în fruntea lui fiind numit Zenovie Pâclișanu.¹²⁵ Acest organism urma să supravegheze modul de aplicare a măsurilor legislative sau administrative cu referire la minorități, să studieze problemele pe care legislația țării le-ar fi putut crea în funcționarea organismului minoritar, identificarea și propunerea de soluții în consonanță cu interesul general (art. 2).

La începutul anului 1939, odată cu instalarea celui de-al treilea guvern Miron Cristea (1 februarie – 6 martie 1939), Comisariatul General pentru Minorități a fost transformat în Secretariat de stat, a cărui conducere i-a fost încredințată lui Silviu Dragomir.¹²⁶

2.2.1. Cadrul constituțional și legislativ

Primul document cu caracter constituțional, care cuprinde elemente privind protecția minorităților etnice înglobate în România întregită poate fi considerată *Rezoluția* Adunării Naționale de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918. Această declarație de principii născută din entuziasmul revoluționar de la momentul respectiv reflectă, în primul rând, hotărârea românilor de a nu se transforma din oprimați în opresori, cât și concepția acestora privind principiile fundamentale de guvernare ale noului stat român unificat. Hotărârea de la Alba Iulia prevedea: deplina libertate națională pentru toate naționalitățile conlocuitoare, fiecare popor având dreptul de a se instrui, administra și judeca în limba sa proprie, prin indivizi

¹²⁴ Adrian Năstase, *ibidem*, p. 100.

¹²⁵ *Monitorul Oficial al Regatului României* (în continuare *M. O.*), nr. 101, din 4 mai 1938.

¹²⁶ Vezi în acest sens și Virgiliu Z. Teodorescu, *Problema minorităților în deceniul patru al secolului XX*, în „*Angustia*”, 6, 2001, p. 193-199

din rândul său; de asemenea, fiecare naționalitate primea drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării, proporțional cu numărul membrilor fiecăreia (III, 1); egalitate juridică și autonomie confesională completă pentru toate confesiunile din stat (III, 2).¹²⁷.

Maniera interpretabilă în care au fost redactate punctele 1 și 2 ale art. III, paragrafe prin care se dorea și definirea structurală a viitorului statut juridic al minorităților etnice din România, a făcut ca acestea să fie adeseori invocate, îndeosebi de către maghiari și germani, în scopul revendicării unor drepturi mult mai extinse decât cele acordate prin *Tratatul pentru protecția minorităților*. Deși, amintitele puncte nu puteau avea decât valoarea unor simple propuneri pentru noua constituție a statului român, ca urmare a faptului că preambul amintitului articol le proclama drept principii fundamentale la alcătuirea României întregite, acestea au fost interpretate și susținute de minoritari drept teze fundamentale cărora trebuia să li se supună statul român, în calitate de comandamente supra-constituționale.¹²⁸ Referitor la acest aspect al problemei, trebuie subliniat încă o dată faptul că aliniatele invocate nu puteau avea o influență atât de decisivă pentru minorități deoarece Adunarea de la Alba Iulia a fost convocată doar pentru un singur scop: acela de a proclama unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat și „țara ungurească” și a teritoriilor locuite de aceștia cu România (art. I). În afara acestuia, grandioasa manifestare politică a românilor a fost aceea a reprezentanților unei provincii istorice care nu putea avea pretenția să impună reguli proprii de conducere și organizare pentru noul stat român la care, anterior, aderaseră și Basarabia și Bucovina.

Textele din Rezoluție, referitoare la minorități, au fost dezvoltate ulterior, până la Constituția anului 1923, prin decretele Consiliului Dirigent. O chestiune căreia acesta i-a acordat o importanță deosebită a fost aceea a dreptului la folosirea limbii materne. În învățământ, de pildă, această problemă a fost „rezolvată” prin Decretul I, care stipula că în școlile de stat, secundare și superioare din ținuturile cu majorități alogene, toate obiectele de învățământ să fie predate în limba majorității populației din regiunea respectivă.¹²⁹ În felul acesta, amintitul decret extindea *Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților*, din anul 1868, în favoarea minorităților etnice, având în vedere că respectiva lege maghiară foarte democratică în spirit și literă, dar care pentru români nu s-a manifestat

¹²⁷ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 102-103.

¹²⁸ Vezi mai în detaliu, Virgil Pană, *Considerații privind articolul III al Rezoluției de la Alba Iulia și interpretarea sa de către minoritățile naționale din România*, în „*Acta Musei Porolissensis*”, XXII, Zalău, 1988, p. 639-650.

¹²⁹ Textul integral al decretului a fost publicat în „*Gazeta oficială*” a Consiliului Dirigent, Sibiu, 14/27 ianuarie 1919.

niciodată în practică în integralitatea sa, stabilea, pentru aceleași tipuri de școli și pentru aceleași împrejurări, doar câte o catedră pentru limba și literatura fiecărei naționalități. Dat fiind melanjul etnic transilvănean, se contura situația paradoxală, pentru noua structură etatică, de a înființa școli de stat maghiare pentru români.

În ceea ce privește întrebuintarea limbii proprii în administrația de stat, într-o prelegere ținută la Institutul Social Român, în anul 1924, Iuliu Maniu propunea ca în serviciile publice din comunele, orașele și județele, în care minoritățile se aflau în proporții considerabile, să se introducă două limbi oficiale, una internă și alta externă. Prima reprezenta limba de contact oficial în viața și mecanismul oficiului (conducerea registrelor, purtarea corespondenței, rapoartele interne și procesele verbale), iar cea de-a doua urma să fie limba de comunicare cu părțile solicitante, oral și în scris. Într-o astfel de limbă urmau să se redacteze procesele verbale și să se comunice hotărârile către părțile interesate. Pentru ca limba minoritară să fie declarată oficială, internă sau externă, se punea condiția ca vorbitorii să formeze cel puțin, 20% din populația comunei, orașului sau județului. Numai în oficiile publice cu caracter central (armata, telecomunicațiile, vama etc.), limba oficială internă urma să fie doar româna.¹³⁰

Conform datelor statistice, la nivelul anului 1927, folosirea unui asemenea sistem ar fi condus la următoarea situație: 1) limba română ar fi fost singura oficială doar în patru județe (Alba, Făgăraș, Hunedoara, Turda); 2) româna și maghiara în 11 județe (Bihor, Brașov, Cojocna, Ciuc, Mureș, Odorhei, Satu-Mare, Sălaj, Târnava-Mică, Trei-Scaune); 3) româna și germana în 4 județe (Brașov, Sibiu, Târnava-Mare, Timiș-Torontal); 4) româna și idiș într-un singur județ (Maramureș); 5) româna, maghiara și germana într-un singur județ (Brașov).¹³¹

Extinderea acestui sistem la nivelul întregii țări ar fi însemnat o adevărată babilonică lingvistică care ar fi făcut imposibilă administrarea unitară a statului.

Dacă doctrina P.N.R. din Transilvania, privitoare la tratamentul minorităților, a fost caracterizată, de multe ori și pe bună dreptate ca nesigură, nebuloasă, fără o bază solidă de drept, fără percepția clară a noțiunilor juridice cu care opera în formulele sale, defecte grabnic speculate de către cei direct interesați, aceasta s-a datorat, în bună măsură, reflexului de sentimentalism romantic care i-a copleșit întotdeauna pe cei dezrobiți în clipele sublime ale eliberării lor. Sau, cum se exprima Sever Stoica, „concluzia ultimă a patrimoniului de gândire a unui popor obijduit”.¹³²

¹³⁰ Iuliu Maniu, *Problema minorităților*, în *Dreptul la memorie*, Cluj-Napoca, 1992, p. 332-340.

¹³¹ I. Mateiu, *Doctrina Partidului Național Ardelean privitoare la minorități*, în „*Democrația*”, V, 5, 1927, p. 68.

¹³² Sever Stoica, *Alba Iulia în umbra Trianonului*, Cluj, 1929, p. 19. Vezi în acest sens și Nicolae Dascălu, *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România*, p. 51-66.

Rezoluția de la Alba Iulia va rămâne, pentru totdeauna o splendidă declarație de principii și nimic mai mult. Ea a fost concepută la momentul în care se credea că respectul dreptului și al justiției triumfase sub toate aspectele, când popoarele lumii, epuizate de atâtea războaie, vor avea drept călăuză în dezvoltarea lor istorică doar idealul păcii. Cei ce se reuniseră la Alba Iulia credeau, în idealismul lor, că naționalitățile conlocuitoare cu poporul majoritar nu vor întârzia să se încadreze în ritmul unei noi vieți de stat. Din păcate, însă, cei douăzeci și doi de ani, care au despărțit actul de la 1 Decembrie 1918 de Dictatul de la Viena, au dezmințit, în bună măsură, idealismul generației Unirii. Din acest motiv, punctele de la Alba Iulia au încetat să mai prezinte vreo semnificație morală, chiar și pentru cei care le-au conceput și propus.

Implementarea în legislația românească a normelor juridice internaționale referitoare la minorități cât și materializarea acestora în practică nu au întâmpinat opoziții insurmontabile și ca urmare a aversiunii poporului român față de orice politică de asimilare forțată sau de deznaționalizare. Profitând de o superioritate numerică absolută, cât și de o repartitie teritorială favorabilă, românii nu s-au preocupat de constituirea unor majorități artificiale în detrimentul grupurilor etnice.

În România interbelică, minoritățile etnice s-au bucurat de aceleași libertăți politice ca și populația românească majoritară. La baza rezolvării chestiunii minoritare a stat *principiul egalității de tratament* în toate sferele existenței, imperfecțiunile democrației românești interbelice fiind suportate de întreaga populație, indiferent de originea sa etnică. Drepturile și libertățile cetățenești acordate minorităților etnice din România interbelică, au fost circumscrise cadrului legal oferit de societatea românească din perioada respectivă.

Accesul în mod egal, la drepturile civile și politice și în consecință înlăturarea tuturor piedicilor puse în exercitarea acestora, constituie o condiție esențială în dezvoltarea normală a vieții politice, aspect conștientizat și de conducătorii statului român la epoca respectivă. *Dreptul la cetățenie*, înscris în articolele 3-7 din Tratatul pentru protecția minorităților, drept fundamental pentru integrarea minoritarilor în organismul statal românesc, s-a obținut pe baza principiului general stipulat în amintitul tratat și anume că pentru acordarea cetățeniei române era necesar ca interesații să fi avut domiciliul în provinciile care, la 1 Decembrie 1918, hotărâseră să se unească cu Vechiul Regat. Acest elementar principiu de drept internațional a fost înscris în *Legea relativă la obținerea și pierderea naționalității române*, din 24 februarie 1924, la art. 56, care prevedea că sunt și rămân cetățeni români, fără obligația de a îndeplini vreo formalitate, toți cetățenii din Bucovina, din Banat, din

Transilvania, din Crișana, din Sătmar și din Maramureș care posedau indigenatul (cetățenia) la 1 decembrie 1918.¹³³

Constituția anului 1923, aplicând principiul acestei egalități, exprimat, atât prin art. 10 al Constituției din 1866, cât și prin clauzele Tratatului pentru protecția minorităților (în cazul de față art. 8 aliniatul 1), stipula faptul că în România nu se admitea nici o deosebire de naștere sau de clase sociale. Toți românii, indiferent de originea etnică, de limbă sau de religie, erau egali în fața legii și numai ei erau admisibili în funcții și demnități publice, civile și militare. Articolele anterioare celui citat, art. 7 de exemplu, stipula că deosebirea de credințe religioase și confesiuni, de origine etnică și de limbă nu constituiau o piedică în dobândirea de drepturi civile și politice și în exercitarea lor. Articolul 119 venea în completarea celorlalte, stipulând că tot românul, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, făcea parte din unul dintre elementele puterii armate, conform legilor speciale.¹³⁴

A doua Constituție a României interbelice, cea promulgată la 27 februarie 1938, menținea principiul egalității de tratament, stipulând, prin art. 5, că toți cetățenii români, fără deosebire de origine etnică și credințe religioase, erau egali înaintea legii, căreia îi datorau respect și supunere. Articolul 27 care, prin nuanța sa restrictivă, a fost invocat ca argument constituțional pentru legislația cu caracter antisemit din anii 1938-1940, stipula că numai cetățenii români de origine erau admisibili în funcțiile și demnitățile publice, civile și militare, ținându-se seama de caracterul majoritar și creator de stat al națiunii române.¹³⁵

Aceste principii constituționale, relative la drepturile minoritarilor, au fost traduse în legi și regulamente de aplicare, care le-au dezvoltat și au precizat detaliile necesare pentru aplicarea lor. *Regulamentul privind funcționarea Comisariatului General al Minorităților*, promulgat la 4 august 1938, care sintetiza atât clauzele constituționale relative la minorități cât și hotărârile similare cuprinse în legile care au pus în aplicare principiile constituționale promulgate de-a lungul perioadei interbelice, sublinia, prin art. 3, că: cetățenii români fără deosebire de limbă, etnie sau religie, erau egali în fața legii (3,2); legile în vigoare asigurau tuturor cetățenilor români, indiferent de etnie sau religie, aceleași drepturi civile sau politice, același tratament și aceleași garanții (3,3).¹³⁶

Dreptul la libera folosire a limbilor materne în administrație, în justiție, în relațiile comerciale ca și în reuniunile și adunările autorizate înscris la art. 8, aliniatul 3 și 4 din Tratatul minorităților (aspectele relative la religie, presă sau

¹³³C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XI-XII, p. 280-298.

¹³⁴M.O., nr. 282/27 martie 1923.

¹³⁵Idem, nr. 48 din 27 februarie 1938.

¹³⁶Idem, nr. 178 din 4 august 1938.

publicații vor fi tratate în capitole speciale), a fost recunoscut minorităților etnice din România prin legile care au reglementat funcționarea acestor domenii ale existenței sociale. Dreptul la liberă folosire a limbii materne în fața oficiilor administrației românești, deși insuficient precizat în tratatul invocat, a fost înscris și în legile administrative ale României. *Legea pentru unificarea administrativă*, adoptată la 13 iunie 1925, menționa în mod expres libertatea minorităților de a-și folosi limba maternă în raporturile lor cu administrația locală (art. 398).¹³⁷ La rândul său, *Legea administrativă* din 27 martie 1936 aducea precizări noi prevăzând că, în comunele rurale, consilierii, care nu cunoșteau limba oficială a statului puteau folosi, în dezbateri, limba lor maternă (art. 136).¹³⁸ *Legea administrativă*, din 14 august 1938 mergea și mai departe extinzând dreptul de folosire al limbilor materne în adunările comunale, fie rurale, fie urbane, în localitățile unde majoritatea populației aparținea unei minorități etnice (art. 41).¹³⁹ Aceste dispoziții au fost completate prin *Jurnalul Consiliului de Miniștri* nr. 1750/bis, din 1 august 1938, considerat drept statut al minorităților etnice din România, conform căruia „cetățenii minoritari care nu posedă încă limba statului, pot înainta primăriilor locale cereri și în limba lor maternă” (art. 14). Tot în intenția de a facilita raporturile dintre minoritari și autoritățile locale, același Jurnal prevedea că „funcționarii din comunele minoritare vor trebui să cunoască și limba minoritară respectivă” (art. 16). În același spirit în care a fost reglementată folosirea limbilor minoritare în raporturile cu autoritățile administrative, a fost conceput și art. 17 care prevedea că „în comunele în care locuiește o proporție considerabilă de cetățeni români aparținând minorităților etnice de limbă sau religie primarul sau ajutorul de primar va fi numit dintre minoritari.”¹⁴⁰ *Statutul Minorităților*, votat la 1 august 1938 de către Consiliul de Miniștri, concentrează în 28 de articole toate drepturile acordate minoritarilor până la epoca respectivă, cu mici completări punctuale. Deosebit de elocvente pentru liberalismul politicii minoritare românești sunt atât art. 12 care admitea că originea etnică sau diferența de limbă sau religie nu constituiau nici o piedică pentru accederea în funcțiile administrative, cât și art. 13 care stipula că orice cetățean minoritar din consiliile comunale se poate exprima, în dezbaterile acestora, în limba sa maternă. Fiind în deplină concordanță cu Constituția, articolele amintite prezentau o importanță deosebită pentru minoritari, dar nu prin ceea ce decretau, ci, mai ales, prin ceea ce legiuitorul omisese: *principiul proporționalității etnice*, raportat, așa cum era firesc într-un stat unitar, la numărul total al cetățenilor din

¹³⁷Idem, nr. 128, 14 iunie 1925.

¹³⁸Idem, nr. 73 din 27 martie 1936.

¹³⁹Idem, nr. 187 din 14 august 1938.

¹⁴⁰Idem, nr. 178 din 4 august 1938.

țară și nu la nivel regional sau local, așa cum a fost înțeles de către cei interesați. În ceea ce privește întrebuințarea limbilor materne în relațiile comerciale, în afara deciziei nr. 402/14 octombrie 1924 a Consiliului Superior Permanent care stabilea că limbile minoritare nu puteau fi considerate limbi străine și că, în consecință, firmele comerciale purtând inscripționări în aceste limbi nu puteau fi impozitate la un tarif superior față de cele în limba română, art. 25 din Jurnalul Consiliului de Miniștri, din 1 august 1938 stabilea că firmele de comerț urmau să fie scrise în limba română, dar minoritarii le puteau inscripționa și în limba lor întrebuințând, însă, caractere și spațiu egal. În felul acesta, comercianții din Transilvania au utilizat, maghiara și germana pentru însemne și reclame.

Referitor la raporturile minoritarilor cu autoritățile juridice românești, angajamentul pe care și-l asumase guvernul român, prin art. 8, aliniatul 4 din Tratatul minorităților, de a acorda facilități minoritarilor pentru a-și folosi limba maternă în fața tribunalelor, s-a regăsit într-o serie de dispoziții legislative elaborate într-un spirit de acceptare a celor care nu stăpâneau încă limba oficială. În acest sens, *Legea pentru accelerarea judecăților*, din anul 1925, prevedea la art.1 că actele de care părțile implicate doreau să se servească ca probe puteau fi depuse în orice limbă, cu o singură condiție și anume aceea de a fi însoțite de traduceri certificate de un traducător oficial. Pentru a veni în ajutorul petenților, art. 67 din amintita lege autoriza Ministerul Justiției să stabilească, prin regulament, condițiile de capacitate și de funcționare a corpului de traducători autorizat pe lângă instanțele judiciare. *Regulamentul* promulgat la 18 decembrie 1925 prevedea existența, pe lângă aceste instanțe, a unui grup având rolul de a efectua traduceri autorizate pentru declarațiile verbale sau piesele de la dosar scrise în limbile materne ale minorităților pe baza cărora urmau să se pronunțe autoritățile judiciare (art. 1). La rândul său, *Codul de procedură penală transilvană* prevedea că, în tribunalele de circumscripție, acțiunea putea fi intentată și verbal (art. 135) ceea ce însemna că minoritarii puteau să formuleze acțiunea și în limba lor maternă, judecătorul având datoria, fie personal, fie prin altă persoană autorizată, să o traducă în limba oficială. Aceste măsuri dovedindu-se nesatisfăcătoare pentru interesele locale, prin decizia nr. 29949/1927, Ministerul de Justiție a autorizat notarii publici să efectueze ei traducerea actelor. *Legea pentru accelerarea judecăților*, din 11 iulie 1929, stipula că, în fața instanțelor judiciare, proba putea fi adusă fără nici un fel de restricție, prin acte redactate în limbile materne traduse și certificate de către partea depunătoare (art. 1). Numai în cazul în care partea adversă contesta exactitatea traducerii, era necesară o traducere autorizată (art. 17).¹⁴¹ În practică, însă, facilitățile prevăzute prin aceste texte legislative au avut o

¹⁴¹C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XVII, 1929, p. 372, 584.

aplicabilitate mult mai extinsă, dat fiind faptul că marea parte a magistraților cât și a funcționarilor din justiție și administrație era formată fie din minoritari, fie din români care cunoșteau limbile minoritare și care uzau de acest lucru pentru a ușura înțelegerea mutuală dintre părți. În felul acesta, Jurnalul Consiliului de Miniștri, din 1 august 1938, consacra o simplă stare de fapt când preciza, prin art. 16, că funcționarii din comunele minoritare trebuiau să cunoască și limba minoritară respectivă

Aplicarea acestor măsuri în Transilvania a înlocuit sistemul existent în vigoare la momentul Unirii conform căruia naționalitățile nu puteau folosi, în raporturile lor cu autoritățile publice, o altă limbă decât maghiara.

În ceea ce privește accesul la funcțiile administrative, *Legea asupra Statutului funcționarilor publici*, din 19 iunie 1923, a extins dispozițiile constituționale de admisibilitate acceptând că oricine, indiferent de etnie, limbă, religie sau poziție socială, putea obține o funcție publică dacă îndeplinea condițiile de vârstă, cetățenie, aptitudini psihice și studii, dacă avea serviciul militar satisfăcut și nu suferise vreo condamnare penală¹⁴².

În ceea ce privește *libertatea de asociere*, aceasta era garantată de Constituția României prin amintitul articol 29. Principiul constituțional a fost pus în practică prin *Legea asupra persoanelor juridice*, din 6 februarie 1924, care, prin art. 31-65, reglementa constituirea, organizarea și lichidarea asociațiilor fără scop lucrativ.¹⁴³ În virtutea acestor reglementări constituționale și legislative au luat ființă numeroasele asociații politice, economice și culturale aparținând minoritarilor din Transilvania, statul român respectându-și, astfel, și angajamentul pe care și-l asumase prin art. 9 din Tratatul special de protecție a minorităților.

Integrarea juridică a provinciilor istorice în organismul statal românesc presupunea și unificarea sistemului de învățământ

Învățământul primar a fost reorganizat pe baza *Legii pentru învățământul primar al statului și învățământul normal primar*, din 26 iulie 1924, care consacra unitatea acestuia la nivelul întregii țări (art. 5). Articolul 3 al legii preciza că școlile primare publice nu sunt numai acelea înființate de stat ci și cele înființate de comune și județe cu autorizația Ministerului Instrucțiunii Publice prin care urma să se facă atât numirea cât și plata personalului didactic. După ce stipula că, în școlile publice învățământul primar se realiza în limba română, art. 7 proclama dreptul și posibilitatea elevilor minoritari de a se instrui în propria lor limbă: „În comunele cu populație de altă limbă decât cea română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școli primare cu limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și

¹⁴² *Ibidem*, vol. XI-XII, p. 309.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 244, 261.

în comunele românești. În aceste școli, studiul limbii române va fi, însă, obligator, în numărul de ore stabilit prin regulament". Ulterior, textul acestui articol a fost amendat în sensul că în localitățile cu populație minoritară numeroasă, în cazul în care existau cel puțin 20 de copii minoritari de vârstă școlară, pentru aceștia trebuiau create fie secțiuni în cadrul școlii de stat, fie școli separate, în care limba de învățământ să fie cea a minorității interesate, în circumstanțele în care aceste minorități nu aveau școli confesionale. Articolul 201 prevedea că în școlile normale, în care elevii minoritari reprezentau cel puțin 20%, să se predea pentru aceștia, în mod obligatoriu, și limba lor maternă astfel încât, la rândul lor, să poată preda limba respectivă, de asemenea și religia.¹⁴⁴ La 26 octombrie 1938, prin *Decizia ministerială nr. 189210*, în baza art. 7 și 8 din Legea învățământului primar, în școlile normale care pregăteau învățători pentru localitățile cu populație minoritară, se introducea, ca obiect de studiu, una din limbile minoritare: germana, maghiara, rusa și sârba. În virtutea acestei hotărâri, limba maghiară urma să fie introdusă în școlile normale de fete din Arad, Târgu-Mureș și Cluj; limba rusă, la școala normală de băieți din Cernăuți, la școala normală de băieți din Chișinău și la școala normală de fete din aceeași localitate, iar limba sârbă la școala normală de băieți din Timișoara.¹⁴⁵ Articolul 11 din Legea învățământului din 1924 preciza că învățământul primar este obligatoriu și gratuit pentru copiii tuturor cetățenilor români. *Legea învățământului particular*, din 22 decembrie 1925, poate fi apreciată drept un cod cultural al minorităților etnice, deoarece reglementa în mod amănunțit dreptul acestora de a-și organiza învățământul în cadrul grădinițelor de copii, școlilor primare și școlilor secundare, teoretice și practice. Articolele 3 și 7 prevedeau dreptul de a înființa, întreține și controla școli particulare de toate gradele. Nu se puteau înființa, pe cale particulară, școli normale și școli superioare cu caracter universitar (art. 8). Articolele 24, 26 și 27 prevedeau redactarea tuturor însemnelor, actelor, registrelor și certificatelor și în limba de predare a școlii, alături de cea română. Articolul 35 specifica că, în școlile particulare, limba de predare este limba maternă a elevilor, iar art. 39 prevedea că, în aceste școli, limba română, istoria și geografia României urmau să se predea în limba română, începând numai cu clasa a III-a primară. Articolul 62 preciza că școlile particulare puteau dobândi dreptul de publicitate, prin care se asimilau școlilor de stat, iar prin articolul 110, școlile particulare de toate gradele, care, la intrarea în vigoare a legii amintite aveau acest drept obținut în condiții legale, și-l păstrau și în continuare.¹⁴⁶ Instituțiile de învățământ din această categorie aveau deplina libertate să aplice sau nu programa

¹⁴⁴M.O., nr. 161, 26 iulie 1924.

¹⁴⁵Idem, nr. 249, 26 octombrie 1938.

¹⁴⁶Idem, nr. 283, 22 decembrie 1925.

de învățământ oficială. Acelea care o aplicau și aveau o vechime în funcționare neîntreruptă de cel puțin un an, local corespunzător, personal didactic cu pregătire superioară, matricolele, condicile și registrele întocmite conform regulamentelor școlare, obțineau fără probleme dreptul de publicitate, adică puteau elibera diplome care aveau aceeași valoare cu cele eliberate de către școlile de stat. În plus, conform dispozițiilor art. 186 din *Legea pentru organizarea funcționării Ministerului Instrucțiunii Publice*, din 1930, toate sumele prevăzute în bugetele comunale pentru școli se repartizau în mod proporțional acestora, fie că erau de stat sau particulare, precizare care se regăsește și în *Regulamentul de funcționare al Comisariatului General al Minorităților*, la art. 3¹⁴⁷.

Prin aceste stipulații, referitoare la minorități, cuprinse în legislația care reglementa funcționarea sistemului de învățământ, statul român își onora obligația pe care și-a asumat-o prin semnarea Tratatului minorităților, respectiv textul art. 10. Deși, acesta se referea doar la învățământul primar sub toate aspectele sale, s-au acordat facilități și pentru învățământul secundar minoritar.

Legea pentru învățământul secundar, care a creat efecte începând cu 15 mai 1928, prevedea, la art. 9, că și particularii, fie individual, fie constituiți în societăți culturale sau comunități religioase, puteau înființa școli secundare, conformându-se acestei legi și celei privind învățământul particular. Articolul 11 preciza că, în regiunile cu populație minoritară în număr precumpănitor, se vor putea înființa, pe lângă liceele de stat, secțiuni în care învățământul să se facă în limba minorității respective. O astfel de secțiune se putea constitui numai în cazul existenței unui minim de 30 de elevi de gimnaziu și 25 de elevi pentru cursul superior. Pentru a se evita posibile acțiuni de deznaționalizare, în aceste secțiuni urmau să fie admiși numai elevi de aceeași naționalitate și a căror limbă maternă era identică cu limba de predare a secțiunii respective. Oricare ar fi fost, însă, limba de predare a secțiunii minoritare, limba română, istoria românilor, geografia României și instrucțiunea civică trebuiau predate, în mod obligatoriu, în limba română. Legea amintită îngloba și regulamentul de susținere a bacalaureatului, care era, deja, operant începând cu 11 aprilie 1925.¹⁴⁸

Bacalaureatul a fost conceput de legiuitorul român drept o formă de evaluare a cunoștințelor dobândite în anii de liceu, care să permită aprecierea maturității intelectuale a elevilor. Acest examen a suscitat numeroase proteste și reproșuri, îndeosebi din partea maghiarilor și germanilor, care apreciau că dificultatea acestuia, de altfel reală, conducea la reducerea numărului de intelectuali minoritari. Obiecția s-a dovedit a fi argumentată insuficient deoarece

¹⁴⁷C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 432-475.

¹⁴⁸*M.O.*, nr. 105, 15 mai 1928.

statistica învățământului secundar pentru perioada 1930-1935, de pildă, consemnează o diminuare constantă a elementului românesc din școlile secundare în favoarea elementului minoritar. Pe parcursul celor cinci ani, numărul elevilor maghiari a crescut de la 1866, în 1930/31, la 2736, în 1934/35, al germanilor de la 4004 la 5170 și al evreilor de la 1939 la 3772.¹⁴⁹ În ceea ce privește proporția ridicată a elevilor refuzați la bacalaureat, acest lucru s-a constatat chiar și în liceele în care nu exista nici un elev maghiar. De exemplu, la Liceul „Gheorghe Lazăr” din București, în sesiunea iunie 1935, s-au prezentat 111 candidați din care au fost declarați admiși doar 20, cei refuzați reprezentând în acest caz 81,98%.¹⁵⁰ Odată cu aplicarea legii menționate, folosirea limbii române era obligatorie pentru susținerea examenului la materiile „naționale” (limba română, istoria românilor, geografia României, instrucțiunea civică), cât și pentru materiile științifice (matematica, fizica, chimia). Printr-o decizie a Ministerului Educației Naționale, din 22 februarie 1939, elevii minoritari urmau să fie examinați în limba lor maternă și la aceste obiecte de învățământ (art. 1).¹⁵¹ Pentru elevii școlilor confesionale, Jurnalul Consiliului de Miniștri din 1 august 1938 preciza ca, în viitor, elevii minoritari să fie examinați în limba lor maternă la toate obiectele pe care le studiaseră în această limbă și ca, în comisiile de bacalaureat, să fie numiți profesori cunoscători ai limbii materne a elevilor pe care îi examinau (art. 8). Ca urmare a legislației școlare promovată de statul român, în această perioadă, învățământul minoritar a înregistrat un progres evident față de epoca anterioară, atât din punct de vedere logistic, cât și științific și naționalitar. Sub rezerva tratării amănunțite a acestui subiect la capitolul special, amintim doar că, după datele puse în circulație de publicistul maghiar Szeben András care, în 1936, făcea un bilanț al învățământului maghiar în timpul a 15 ani de administrație românească, maghiarii din Transilvania aveau la vremea respectivă 258 744 copii între 5 și 18 ani obligați, conform legii, să frecventeze școala primară. Pentru aceștia existau 1 244 de școli din care 822 erau confesionale, create și susținute de bisericile istorice (catolică, lutherană și unitariană). Restul era reprezentat de școli și secțiuni de școli primare de stat în care limba de învățământ era cea maghiară. Din aceste informații rezultă că pentru 208 elevi maghiari exista o unitate de învățământ primar, în situația în care Legea învățământului din 1924 prevedea un număr de 220 de elevi pentru o instituție școlară.¹⁵²

¹⁴⁹Romulus Ioan Fodor, *M. Stéphane Bölöni et la question des minorités en Transylvanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, IV, nr. 3-4, 1935, p. 384.

¹⁵⁰*Ibidem*, p.385.

¹⁵¹*M.O.*, nr. 44, 22 februarie 1939.

¹⁵²Romulus Ioan Fodor, *loc. cit.*, p. 380.

Principiile fundamentale ale *regimului juridic al cultelor minoritare* din România interbelică au fost înscrise în Constituția din 1923. Prin art. 22, statul român proclama libertatea de conștiință ca absolută angajându-se să garanteze tuturor cultelor o „*deopotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale statului*”, principii erau înscrise și în Constituția din 1938, la art. 19. Prima constituție a României unite anunța și promulgarea a două importante legi, care urmau să traducă în fapt principiile libertății și egalității cultelor: cea conform căreia trebuia să se organizeze Biserica Ortodoxă și cea care urma să reglementeze raporturile statului cu diferitele culte care își făcuseră apariția pe teritoriul României. Situația juridică a cultelor minoritare a fost reglementată prin *Legea regimului general al cultelor*, din 22 aprilie 1928. Respectând principiile constituționale, aceasta acorda tuturor cultelor o deplină libertate și egalitate de tratament conferind părților constitutive (comunități, decanate, mănăstiri, parohii, capitluri etc.) personalitatea juridică (art. 11). Legea prevedea că: a. administrarea patrimoniului și a fundațiilor revenea propriilor organisme, sub supravegherea autorităților ecleziastice superioare (art. 12); b. statul avea asupra tuturor cultelor doar dreptul de control și supraveghere, exercitat prin Ministerul Cultelor (art. 25); c. cultele puteau să înființeze, să administreze și să controleze instituții de cultură și de caritate (art. 14); d. cultele aveau dreptul de a înființa și de a conduce instituții speciale de învățământ pentru formarea clerului (art. 15); e. puteau organiza instrucțiunea religioasă pentru elevii aparținând cultului respectiv în școli publice și particulare, iar preoții acestora puteau oficia pentru credincioșii lor servicii religioase de orice natură în cazărmi, spitale civile și militare, orfelinate, penitenciare (art. 16); f. cultele religioase minoritare aveau dreptul de a întreține cimitire proprii (art. 17); g. aveau posibilitatea de a-și impozita credincioșii pentru întreținerea instituțiilor, contribuții care, la cerere, puteau fi percepute prin organele fiscale ale statului (art. 30); h. cultele minoritare își puteau numi întregul personal fără nici o intervenție din partea statului, doar pentru desemnarea șefilor supremi (mitropoliți, arhiepiscopi, episcopi și superintendenți) fiind necesară aprobarea regală (art. 27); i. cheltuielile de întreținere a cultului și a instituțiilor religioase urmau să fie acoperite, în limita posibilului, prin mijloacele proprii ale bisericilor statul acordând subvenții complementare, proporționale cu numărul credincioșilor, cu situația lor materială și cu necesitățile reale (art. 29 și 31); j. atât veniturile clerului cât și salariile funcționarilor ecleziastici puteau fi completate de către stat, conform normelor generale și în concordanță cu salariile funcționarilor publici (art. 32); k. pentru obținerea unui ajutor de la stat în vederea întreținerii, parohiile și comunitățile nou create trebuiau să aibă (în afara excepțiilor bine motivate) cel puțin 400 de familii în comunele urbane și 200 de familii în comunele rurale (art.

33); I. patronatul a fost desființat (art. 38). Legea amintită nu recunoștea decât două categorii de culte: 1. *cultele istorice*, respectiv cele care, la intrarea în vigoare a legii, se practicau pe teritoriul statului român unificat – cultul ortodox român, cultul greco-catolic, cultul catolic de rit latin, rutean și armean, cultul evanghelic-lutheran, cultul reformat-calvin, cultul armean-gregorian, cultul mozaic cu diversele sale rituri și cultul musulman (art. 21); în vederea recunoașterii, singura obligație a acestora era de a se adresa Ministerului Cultelor, în interval de un an de la publicarea regulamentului legii, cu o copie a statutelor de organizare întocmite în spiritul acestei legi; 2. *cultele noi*, sau mai exact corporațiile religioase sau sectele care aspirau la demnitatea de culte și la privilegiile ce decurgeau din această situație. Pentru obținerea recunoașterii oficiale, acestea trebuiau să supună unui examen al Ministerului Cultelor statutele, sistemul lor de organizare, principiile lor religioase și morale.¹⁵³Situația cultului catolic definită prin Legea Regimului general al Cultelor, fusese, parțial, reglementată prin Concordatul, încheiat între România și Vatican, la 10 mai 1927, ratificat la 11 mai 1929 și publicat la 12 iunie 1929. Prin acest document care privea cultul catolic în totalitatea se asigura deplina libertate de acțiune a Bisericii catolice (art. 1); libera comunicare între episcopii, clerul și credincioșii cultului catolic cu Sfântul Scaun și invers, în materie spirituală și ecleziastică (art. 3); deplina libertate a episcopilor în exercitarea funcțiilor și în conducerea diecezelor; aceștia își puteau exercita toate drepturile și se puteau bucura de toate prerogativele fixate de minister, în conformitate cu disciplina Bisericii Catolice, numai de ei depinzând ceilalți membri ai clerului în ceea ce privește nominalizarea acestora și exercitarea misiunii lor sfinte (art. 2); numirea arhiepiscopului metropolitan și a episcopilor de către Sfântul Scaun (art. 15); libertatea episcopilor în crearea de noi parohii primind ajutor de la stat doar acelea care numărau 400 de familii la orașe și 200 la sate (art. 12); constituirea unui patrimoniu sacru cu titlu de rentă de stat în administrarea Consiliului episcopilor diecezani, pentru întreținerea episcopilor, seminariilor de teologie, a canonicilor și a personalului parohiilor (art. 13); trecerea Fondului catolic și a Fondului general de studii în administrarea Consiliului episcopilor, acestea urmând a fi scutite de obligații fiscale față de stat (art. 13, a); administrarea de către autoritățile diecezane a proprietăților școlare ale instituțiilor de educație și caritate (art. 14); suprimarea drepturilor de patronat, de orice natură (art. 15). Concordatul reglementa și situația Ordinilor și Congregațiilor religioase stabilind de o manieră precisă drepturile Bisericii Catolice de a acorda asistență religioasă credincioșilor săi în armată și în spitale, de a avea și de a întreține, pe proprie cheltuială, școli primare, secundare și normale (art. 18 și 19). În școlile secundare de stat, elevii

¹⁵³M.O., nr. 89, 22 aprilie 1928.

catolici urmau să fie instruiți, în problemele de învățământ religios, de către profesori catolici numiți de comun acord de către episcopi și Ministerul Instrucțiunii Publice, urmând ca aceștia să fie plătiți de către stat. În școlile primare de stat, frecventate de elevi catolici, în număr considerabil, religia catolică urma să fie predată de către un preot desemnat de către episcop sau de către un laic catolic. Programa învățământului religios pentru catolici era stabilită de către episcopi și comunicată ministerului. Textele manualelor de religie catolică trebuiau aprobate de către episcop, care avea și dreptul de a supraveghea învățământul religios în școlile amintite (art. 20).¹⁵⁴

Atât principiile constituționale referitoare la reglementarea funcționării sistemului confesional din România, cât și legislația care decurgea din acestea, au respectat angajamentul pe care statul român și-l asumase odată cu acceptarea art. 9, 10 și 11 din Tratatul minorităților. Referitor la art. 11, care obliga statul român să acorde autonomie sașilor și secuilor din Transilvania în chestiunile religioase și culturale, trebuie evidențiat faptul că legile românești au acordat tuturor grupurilor etnice minoritare din România mai multe drepturi decât le-au fost acordate prin Tratatul minorităților. Autonomia comunității maghiare, de pildă, a fost respectată prin regimul cultelor din România, care a acordat nu numai o autonomie locală, cum preciza Tratatul minorităților, ci și o autonomie regională, în ceea ce privește decanatele și chiar o autonomie provincială în ceea ce privește episcopiile. Această autonomie s-a încadrat într-una culturală mult mai extinsă, deoarece instituțiile amintite puteau, la rândul lor, să înființeze alte instituții culturale sau de caritate. În lumina acestor considerații, problema autonomiei comunităților maghiare și germane nu necesita o rezolvare prin includerea sa într-o lege specială a minorităților, din moment ce era cuprinsă în Legea Regimului general al Cultelor.

Între anii 1919-1940 nu a existat o lege specială a presei în România, cu toate că s-au înregistrat încercări în acest sens¹⁵⁵.

În timpul monarhiei constituționale (1919-1938), regimul juridic al presei a fost stabilit pe baza Constituției din 1866 și respectiv a celei din 1923. Articolele 5, 25, 26 și 105 ale celei din urmă cuprindeau principiile fundamentale ale statutului juridic al presei din România. Articolul 5 menționa, printre altele, libertatea presei pentru cetățenii români; articolul 25 stipula libertatea comunicării ideilor și opiniilor,

¹⁵⁴Idem, nr. 126, 12 iunie 1929.

¹⁵⁵În anul 1927 a fost elaborat un proiect de lege referitor la garanția și reglementarea libertății de difuzare a ideilor și opiniilor, dar, în urma protestului asociațiilor jurnaliștilor, acesta a fost retras din Parlament. La începutul anului 1931, guvernul român a elaborat un nou proiect care a fost calificat de către sindicatele din presă din Oltenia drept: „o monstruoasă încercare de a paraliza libertatea presei”. În 1935 s-a făcut o ultimă încercare de introducere în Parlament a unui proiect asemănător dar și acesta a fost respins din aceleași motive.

oral sau în scris, fiecare fiind responsabil pentru abuzurile comise conform codului penal; nici cenzura și nici alte măsuri preventive nu puteau fi puse în aplicare (în timpul stării de normalitate politică – n.a.); nici o publicație nu putea fi suprimată sau suspendată; articolul 26 reglementa modalitatea responsabilității pentru delictele de presă. Analizată prin comparație cu alte acte juridice de acest fel, ca, de exemplu, Legea XVI/1914 privind presa din Ungaria (care stipula expres necesitatea unei autorizații speciale pentru fondarea de periodice cât și depunerea unei cauțiuni), prevederile din constituția românească erau, incontestabil, pozitive. Cu toate limitele sale (nemenționarea în mod expres a libertății presei, renunțarea la juriul în competența căruia intrau delictele de presă etc.), Constituția României din 27 februarie 1938 stipula, prin articolul 22, libertatea de a comunica și publica ideile și opiniile prin grai, prin scris, prin imagine sau prin alte mijloace, în limitele și condițiile legii.¹⁵⁶ Articolul 18 din Jurnalul Consiliului de Miniștri, din 1 august 1938, cuprindea elemente și mai concrete relative la regimul presei minoritare. Conform acestuia, în titulatura ziarelor, revistelor, organelor de publicitate etc., numele localităților în care apăreau astfel de publicații putea fi inscripționat și în limba minoritară respectivă, procedură ce fusese în vigoare și până la data apariției respectivului Jurnal. În interiorul acestor publicații, continua textul articolului menționat, se putea întrebuița doar limba minoritară pentru desemnarea acestor localități. Prin Intermediul Direcției Presei, statul a folosit o serie întreagă de mijloace care vizau, în primul rând, prevenirea utilizării ei drept mijloc de incitare la dezordine publică. În momente considerate critice pentru securitatea statului, a fost introdusă starea de asediu, când controlul presei s-a efectuat prin: 1. autorizație specială pentru fondarea de periodice; 2. cenzura preventivă; 3. suspendarea definitivă sau temporară a anumitor publicații sau doar confiscarea anumitor ediții; 4. trimiterea în justiție a unor redactori sau a publicațiilor propriu-zise, pentru inserarea de articole considerate susceptibile să pericliteze securitatea statului sau pentru calomnii; 5. controlul parțial al mijloacelor de informație externe prin cumpărarea principalelor agenții de informații din România – *Societatea Radio Orient* (Rador), de exemplu – sau prin cenzurarea presei străine în momentul intrării sale în țară; 6. subvenționarea de către stat, direct sau indirect, prin fonduri speciale sau prin abonamentele pentru instituțiile publice.¹⁵⁷ Comparând situația cu cea din alte țări europene, putem aprecia că regimul juridic al presei din

¹⁵⁶ *M. O.*, nr. 42, 28 februarie 1938.

¹⁵⁷ În perioada monarhiei constituționale (1919-1938), starea de asediu a fost decretată de atâtea ori încât folosirea mijloacelor descrise intrase în activitatea curentă a presei. Prin decrete regale, starea de asediu a fost instituită în 1919, 1920, 1921, 1924, 1925, 1927, 1928, 1929, 1930, 1933, 1934, 1935, 1336 și 1938.

România interbelică nu s-a diferențiat prea mult de cel din altă parte. Evoluția înregistrată, începând cu stipulațiile permissive, democratice și ajungând la cele cu caracter restrictiv, se încadrează în evoluția similară constatată în toate țările din centru și sud-estul Europei. Măsuri care au vizat cenzurarea periodicelor străine, de exemplu, au fost aplicate, în perioada respectivă și în Ungaria, Iugoslavia sau Polonia.

Un aspect important al regimului presei din România interbelică l-a constituit formele de asociere ale jurnaliștilor. Nici o măsură legală nu a reglementat, în această perioadă, profesiunea de ziarist, exercitarea acesteia nefiind oficial împiedicată. În România interbelică nu a existat o federație națională a jurnaliștilor. În lipsa unui asemenea for au funcționat o serie de asociații regionale sau locale.

Jurnaliștii minoritari și asociațiile lor profesionale și-au desfășurat activitatea în aceleași condiții cu acelea ale românilor. În anul 1920 a fost fondat *Sindicatul jurnaliștilor minoritari din Transilvania și din Banat*, cu sediul la Cluj, și filiale la Arad, Brașov, Oradea, Târgu-Mureș, Satu-Mare și Timișoara.¹⁵⁸ La începutul anului 1936, a luat ființă *Sindicatul ziaristilor minoritari din România*, care cuprindea 134 membrii, grupați în nouă filiale: Cluj, Timișoara, Arad, Oradea, Brașov, Satu Mare, Sibiu, București, Târgu-Mureș.¹⁵⁹ Trebuie subliniat faptul că, în pofida titulaturii acestui sindicat, majoritatea membrilor erau maghiari, evrei sau germani din Banat. Prin urmare, nici pe departe, asociația nu reprezenta toate grupurile naționale din presa minoritară din România. În mai 1934, a avut loc la Sovata (jud. Mureș) un congres al ziaristilor maghiari din România cu scopul de a fonda o organizație profesională independentă. Tentativa a fost sortită eșecului ca urmare a numărului redus al ziaristilor profesioniști minoritari din România care, între cele două Războaie Mondiale, nu depășeau numeric două până la trei sute persoane.¹⁶⁰

Din analiza reglementărilor juridice și legislative prezentate se desprinde atitudinea statului român de a implementa, în legislația internă, obligațiile internaționale pe care și le asumase, asigurând minorităților naționale câteva drepturi fundamentale pentru evoluția lor istorică: 1. dreptul la existență și la

¹⁵⁸ În anul 1925, de pildă, filiala din Târgu-Mureș număra 16 membri: Ladislau Lenyi, Gheorghe dr. Szabo, R. Maria dr. Berde, Desideriu dr. Engelbert, Ladislau Bénkö Lászlo, Lazar, dr. Czitron Coloman, dr. Dekáni, Balász Orbán, Béla Revesz, Ladislau Sebéstyen, Carol Molter, Zoltán Morvay, Stefan dr. Bias, Alexiu Kasécs, Sigmund Gyulai, Gustav Sárkány (apud G. Caligula, *Almanahul Dicționar al Presei din România și a celei românești de pretutindeni*, București 1926, p. 29; numele jurnaliștilor maghiari sunt reproduse conform grafiei folosită de către sursa de informare).

¹⁵⁹ Filiala din Târgu-Mureș număra, la data înființării, 3 membrii: dr. Sebéstyen Ladislau, Gyulai Sigismund și Bencze Albert -vezi Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Propagandei Naționale* (în continuare MPN), *Presa internă*, dosar 1919/1931, f. 31.

¹⁶⁰ Nicolae Dascălu, *La presse des minorités nationales en Roumanie*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*” (continuare RRH), 1981, nr. 1, p. 129.

păstrarea propriei identități naționale; 2. dreptul de a folosi limba lor maternă în administrație și în justiție; 3. dreptul la asociere; 4. dreptul la învățământ în limba maternă; 5. drepturi în domeniul culturii.

În spiritul adevărului istoric, trebuie să recunoaștem și faptul că acest cadru legislativ și instituțional nu a cunoscut o dezvoltare consecventă de-a lungul perioadei în discuție. Pe de altă parte, o serie de reglementări au avut un caracter declarativ și publicitar, de multe ori neexistând un mecanism pentru traducerea lor în practică. Coroborate cu lipsa voinței politice, prezentă într-o serie de cazuri, dar și cu lipsa unei răspunderi legale pentru cei în drept să le aplice, prevederile în cauză s-au prezentat, nu de puține ori, mai de grabă un pachet legislativ de intenții decât un instrument real și lucrativ. Toate aceste lipsuri, însă, în condițiile egalității de tratament a tuturor cetățenilor țării, s-au răsfrânt negativ și asupra românilor.

CAP. III

REALIȚĂȚI DEMOGRAFICE ÎN TRANSILVANIA INTERBELICĂ. CAZUL FOSTELOR JUDEȚE MUREȘ ȘI TÂRNAVA MARE

3.1. Situația demografică a Transilvaniei între cele două Războaie Mondiale

În cercetarea istorică contemporană, genericul *Transilvania* cuprinde totalitatea teritoriilor românești desprinse din Ungaria, ca rezultat al evenimentelor din toamna anului 1918 și al Tratatului de la Trianon. În studiile cu caracter geografic, elaborate între cele două Războaie Mondiale, această provincie istorică a fost tratată sub aspectul a trei unități teritoriale distincte: 1. *Transilvania propriu-zisă* sau *istorică*, care definea spațiul din interiorul Carpaților; 2. *Regiunea Crișana-Maramureș*; 3. *Banatul*.

În literatura contemporană de specialitate se acceptă tot mai frecvent a doua formulă, care este considerată corectă, întrucât toponimul *Transilvania* (țara de dincolo de munți) se potrivește doar cu teritoriului intracarpatic. De altfel, și prin art. 45 al Tratatului de la Trianon Ungaria recunoștea unirea *Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului* cu România.¹⁶¹

În urma primului recensământ efectuat de către autoritățile românești, la scurt timp de la Unire, situația principalelor naționalități ale Transilvaniei se prezenta astfel: români, 57,1% ; maghiari, 26,5% ; germani, 9,9% ; evrei, 3,3% ; alții, 3,2%.¹⁶²

Stabilirea corectă a structurii naționale a populației României căpătase, imediat după Unire, o mare încărcătură politică ca urmare a presiunilor revizioniste din exterior, susținute și de unele organizații ale minorităților conlocuitoare din țară. Ca urmare, pentru obținerea unor rezultate conforme cu realitatea, se impuneau metode corespunzătoare pentru determinarea cât mai precisă a compoziției etnice a populației. Rezolvarea acestei probleme a fost susținută de trei elemente fundamentale: *neamul* (etnia), *limba maternă* și *religia*. Din acest punct de vedere, recensământul românesc, din 29 decembrie 1930, a fost considerat drept unul

¹⁶¹Pentru detalii, vezi *Istoria României. Transilvania*, vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 14-62.

¹⁶²*Buletinul statistic al României*, seria IV, vol. XV, 1920, nr. 3, p. 156-157.

dintre cele mai corecte la vremea respectivă.¹⁶³ Întrebarea asupra *neamului* a fost determinantă în stabilirea identității etnice a fiecărui individ, lăsându-i-se acestuia libera alegere a naționalității de care se simțea legat prin sentimente și tradiții.¹⁶⁴

Conform datelor furnizate de recensământul amintit, Transilvania întregă avea o populație de 5 549 806 locuitori, din care: 3 208 767 români (57,8%), 1 353 288 maghiari (24,4%), 544 278 germani (9,8%), 178 810 evrei (3,2%), 264 663 slovaci, sârbi, țigani etc. (4,8%).¹⁶⁵

Repartiția teritorială a maghiarilor din Transilvania era, în general, difuză și insulară în mijlocul masei românești majoritare. În 12 județe din 23 aceștia nu întruneau 20% din totalul populației; în alte 4 depășeau cu puțin acest procent; în 3 județe reuneau 30% și doar în unul singur (Mureș) depășeau 40%. Dețineau, în schimb, majoritatea absolută în județele Odorhei (91,6%), Ciuc (82,7%) și Trei Scaune (80,4%). În ceea ce privește distribuția pe comune, din cele 4 087, doar 766 (18,7%) prezentau o majoritate absolută maghiară, iar dintre acestea, cele mai multe se aflau în secuime. Astfel, în majoritatea județelor transilvănene, maghiarii nu realizau procentul minim de 25%, care să le confere dreptul la o viață națională proprie.¹⁶⁶

La rândul lor, germanii nu dispuneau de majorități compacte decât în 7 comune rurale, dintre care 5 reveneau șvabilor din Banat și 2 sașilor din Județul Târnava Mare.

Din punct de vedere numeric, evreii constituiau a treia minoritate etnică a Transilvaniei. Din numărul total al acestora, 100 413 locuiau în orașe, reprezentând 10,4% din întreaga populație urbană a Transilvaniei.

Distribuția spațială a elementelor românești și minoritare în județele Transilvaniei cât și în subdiviziunile sale administrative a făcut imposibilă acordarea autonomiei teritoriale unor grupuri minoritare care, sub diferite formule, au solicitat-o în virtutea Rezoluției de la Alba Iulia.

¹⁶³Vezi în acest sens, W.Krallert, *Rumänien. Mit besonderer Rücksichtnahme auf die Zählung des Jahres 1930 und ihre Veröffentlichung*, în „*Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung*”, III, 3-4, 1939, p. 489-508; Egon Lendl, *Das letzte rumänische Volkszählungswerk. Statistische Unterlagen einer politischen Streitfrage*, în „*Südost-Echo*”, X, nr 32, 9 ianuarie 1940.

¹⁶⁴„*Trebuie să se aleagă* – scria Sabin Manuilă în prefața volumului II al Recensământului din 1930 – între postulatul unei constatări obiective, care, pe bază documentară să stabilească apartenența etnică a fiecărui individ și între declarația subiectivă a fiecărui cetățean (pentru minori, a părinților) care nu arată întotdeauna originea etnică, dar care indică faptul asimilării unui individ de către un anumit grup etnic și măsoară intensitatea acestui fenomen în ansamblul populației”.

¹⁶⁵*Recensământul General al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, București, 1938, p. XXIX; Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 72-73.

¹⁶⁶Procentul a fost solicitat de către maghiari prin art. V, paragraful 2, din Pactul de la Ciucea.

Lipsa unui recensământ general al populației României, imediat după întregirea teritoriului său, ne pune în situația de a aprecia evoluția demografică a Transilvaniei interbelice prin prisma informațiilor oferite de recensămintele maghiar din 1910, de cel regional din 1919, cu toate lipsurile sale (o parte din informații fuseseră, pur și simplu, copiate după recensământul din 1910) și după cel general din anul 1930.

Analiza mai detaliată a datelor furnizate de recensământul din 1910 este necesară întrucât această operă, susținută prin mijloace politice, a suferit un *fiasco* total în ceea ce privește construcția unui stat național maghiar cu o singură națiune (cea maghiară). El a constituit, însă, motivul principal care a stat la baza învinovățirii și contestării recensămintelor efectuate de către statele succesorale, îndeosebi de România, pe motivul dispariției populației maghiare ca urmare a unei brutale politici de deznaționalizare, aspect susținut și de unele lucrări mai recente.¹⁶⁷

Recensământul maghiar din 1910 a avut drept criteriu de stabilire a naționalității *limba vorbită de către cetățeni*, limba pe care cel chestionat „o vorbește mai bine și cu cea mai mare plăcere”. În consecință, au fost trecuți la capitolul *unguri* toți cei care vorbeau de preferință maghiara, chiar dacă aceștia erau de altă naționalitate (evreii și germanii, îndeosebi, au fost trecuți la această rubrică). Neînregistrarea naționalității după criteriul declarației celui chestionat a fost o omisiune deliberată care își avea motivația în străduințele depuse de autoritățile ungare în vederea maghiarizării naționalităților. În literatura de specialitate mai recentă se subliniază, adesea, cu directă trimitere la recensămintele, că secretul creșterii incredibile a proporției naționalității maghiare trebuie căutat, de multe ori, în abuzurile statistice.¹⁶⁸ Comparând, de pildă, datele oferite de recensământul maghiar din 1869, făcut după modelul celui austriac, cu cele din anul 1910, rezultă că ultimul recensământ din Ungaria antebelică ori conținea erori ori nu prezenta obiectiv raporturile demografice dintre populațiile acestei țări. Numai așa se poate explica faptul că, în timp ce întreaga populație a acestei țări crescuse cu 40,1% (exceptând Croația și Slovenia), numărul maghiarilor crescuse cu 82,7%, în timp ce românii, considerați poporul cel mai prolific din Monarhie, după ruteni, nu înregistraseră decât un spor de 11%. Sau, în timp ce populația Transilvaniei

¹⁶⁷Sándor Biró, *The Nationalities problem in Transylvania. A Social History of the Romanian Minority under Hungarian Rule 1867-1918 and the Hungarian Minority under Rumanian Rule 1918-1940*, New York, 1992, p. 454; Elemér Illyés, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, New York, 1982, p. 58-59.

¹⁶⁸Vezi în mod special, Ingomar Senz, *Die nationale Bewegung der ungarischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg*, München, 1977; Carol Göllner, *Annotationen*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, nr. I, 22, Sibiu/Hermannstadt, 1979, p. 134-135; Louis Roman, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*, în *Istorie și demografie*, Cluj-Napoca, 1995, p. 28.

intracarpatică crescuse cu 26,6%, maghiarii crescuseră numeric cu 66%, în timp ce românii doar cu 22%. În timp ce populația teritoriilor românești din Ungaria și Banat crescuse cu 44,6%, maghiarii înregistraseră un spor de 88%, iar românii doar de 1,5%. Această extraordinară creștere a populației maghiare se datora, după părerea specialiștilor în demografie, următoarelor cauze: a. populațiilor care nu țineau să-și marcheze caracterul etnic prin folosirea limbii materne, precum evreii (831 000, în anul 1910) și țiganii (142 000, în anul 1867); la aceștia trebuie adăugați și cei care își pierduseră limba națională (cei 125 000 de armeni din Transilvania); b. nemaghiarilor care, fie forțați de împrejurări, fie lipsiți de conștiință națională, au fost înregistrați maghiari (analfabeții, debili mintali ș.a.); c. funcționarilor statului și cadrelor militare.¹⁶⁹

Tabel nr.1

Structura etnică a populației din Transilvania
în 1910 și 1930 (%)¹⁷⁰

Naționalități	Populația totală			Populația rurală			Populația urbană		
	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.
Români	53,8	57,8	+4,0	59,1	62,6	+3,5	17,6	35,0	+17,4
Maghiari	28,6	24,4	-4,2	24,9	21,6	-3,3	52,4	37,9	-11,5
Germani	10,2	9,8	-0,4	9,4	9,1	-0,3	13,4	13,2	-0,2
Evrei	3,5	3,2	-0,2	2,3	1,7	-0,6	11,3	10,4	-0,9
Alții	4,0	4,7	+0,7	4,2	5,0	0,8	2,3	3,5	+1,2

Datele prezentate în acest tabel evidențiază câteva aspecte semnificative. Astfel, între anii 1910 și 1930 s-a produs o deplasare importantă în numărul populației fiecărui grup etnic. În primul rând, se observă o creștere a procentului elementului românesc cu 4%, ca urmare a înregistrării ca români a tuturor locuitorilor de origine etnică românească. În al doilea rând, după Unire a existat o tendință de imigrare dinspre Vechiul Regat spre Transilvania, în condițiile în care instaurarea administrației românești a făcut necesară aducerea unui important număr de funcționari, militari, profesori etc. (inclusiv a familiilor acestora). În acest context, se impune precizarea că românii transilvăneni nu și-au putut crea în timpul regimului dualist o elită intelectuală, administrativă și militară pe măsura noilor necesități, iar majoritatea funcționarilor maghiari nu au depus jurământul de

¹⁶⁹ *La Roumanie devant le Congrès de la Paix. La Transylvanie et les territoires roumains de Hongrie*, Paris, f.a., Imprim. Dubois et Bauer, p. 9-11.

¹⁷⁰ Sabin Manuilă, *Aspecte demografice de la Transylvanie*, p. 35-39.

fidelitate față de statul român. Astfel, în orașul Cluj, de exemplu, au fost consemnate, în 1930, 5 250 de persoane venite de peste Carpați.¹⁷¹

Diminuarea proporției maghiarilor cu 4,2 procente s-a datorat unor cauze cu totul particulare, ivite în condițiile istorice de la sfârșitul primului Război Mondial, în nici un caz, însă, intervenției brutale și directe a statului român cu scopul deznaționalizării, așa cum se sugerează în unele lucrări. La baza acestei deplasări negative s-au aflat: declararea evreilor (178 333) ca grup etnic distinct; repatrierea în Ungaria a unui număr de 197 035 maghiari; emigrarea maghiarilor spre alte țări sau spre alte provincii ale României, îndeosebi spre Moldova și Muntenia. În ceea ce privește populația germană și evreiască, proporțiile acestora au rămas aproape neschimbate.

Unul din fenomenele demografice specifice provinciilor unite cu Vechiul Regat, în special în Transilvania, a fost caracterul minoritar covârșitor al orașelor, în timp ce populația rurală era majoritar românească. Un deosebit aport în conturarea caracterului maghiar al importantelor centre urbane ale Transilvaniei interbelice l-au constituit, în primul rând, evreii și germanii. Această stare de lucruri a încetat, însă, odată cu Unirea, când, un însemnat număr din cei care se declaraseră maghiari în 1910, au revenit, până în 1930, la conștiința propriei lor identități naționale, declarându-se români, evrei, germani, slovaci, armeni etc.

Tabel nr. 2

Structura etnică a populației urbane din județele Mureș și Târnava Mare¹⁷²

Orașe	Ani	R	%	M	%	G	%	E	%
Târgu-Mureș	1910	2983	11,7	18789	73,5	606	2,4	2775	3,4
	1920	3947	12,7	23178	74,7	446	1,4	3246	10,4
	1930	9795	25,4	22387	58,1	682	1,7	4828	12,5

¹⁷¹Sabin Manuilă, *Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania*, în „*Arhiva pentru știință și reformă socială*”, VIII, 1929, nr. 1-3, p. 91-212; *Istoria României. Transilvania*, vol II, p. 871.

¹⁷² *1910 évi Népszámlálása...*, Budapest, 1912, vol.I; *La Roumanie devant le Congrès de la Paix. La Transylvanie et les territoires roumains de Hongrie*, Paris, f.a., Imprim.Dubois et Bauer, p.9-11; Arhivele Statului din România, *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, București, 1995, p.650-651; *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, București, 1938, vol.II, p.290-291, 438-439; *Monografia județului Târnava Mare*, Sighișoara, f. a., p.89-96; Arhivele Naționale-Direcția Mureș (în continuare ANDJ-Mureș) Fond *Prefectura jud. Târnava Mare*, dos.507/1940, f.18.

Reghin	1910	1451	19,8	2170	29,7	2994	41,0	637	8,7
	1920	1557	19,2	2564	31,6	2522	31,2	1341	10,6
	1930	1812	19,5	3570	38,4	2222	23,9	1556	16,7
Sighișoara	1910	3395	29,3	2106	18,2	5486	47,3	217	1,9
	1920	3428	29,4	2253	18,1	5620	48,6	204	1,7
	1930	4366	33,4	2896	22,2	5236	40,0	146	1,1
Mediaș	1910	3004	34,8	1086	12,6	3866	44,8	354	4,1
	1920	3219	31,6	1631	16,1	4691	46,3	435	4,2
	1930	4024	25,9	3876	24,9	5976	38,5	702	4,5

R – Români M – Maghiari G – germani E - Evrei

În această situație, orașele din provinciile detașate din teritoriul Ungariei și alipite țărilor succesorale, în lipsa unei politici demografice dirijată spre popularea acestora cu elemente maghiare sau maghiarizate, urmau să-și întinerească populația din excedentul uman pe care-l puneau la dispoziție satele, mai apropiate sau mai îndepărtate, singurele generatoare demografice. Păstrând naționalitatea ruralilor instalați în centrele urbane, locuitori orașelor urmau să primească, la rândul lor, naționalitatea acestora. Această deplasare de populație s-a făcut remarcată, îndeosebi, spre centrele care au cunoscut, de-a lungul perioadei, o sesizabilă dezvoltare industrială. Astfel, se poate explica și faptul că populația urbană a județului Târnava Mare, în care industria germană avea nevoie de forță de muncă, a crescut constant de-a lungul perioadei analizate. În orașele din fostul județ Mureș, regiune mai puțin dezvoltată din punct de vedere industrial decât județul amintit, proporția demografică a principalelor etnii s-a păstrat nefavorabilă elementului românesc, deși, în structura etnică a mediului rural, maghiarii, întruneau cu 9,8 procente mai puțin decât românii.

Faptul demonstrează, o dată în plus, că statul român nu a promovat o politică de românizare forțată a orașelor din Transilvania, prin favorizarea elementului românesc în detrimentul minorităților etnice. Însuși faptul că recensământul general al populației României s-a efectuat abia în anul 1930, iar datele acestuia au fost făcute publice opt ani mai târziu, denotă lipsa de interes a oficialităților românești pentru cunoașterea în detaliu a unei realități demografice pe care să o poată modifica ulterior.

3.2. Numărul și structura etnică a populației din fostele județe Mureș și Târnava Mare

Pentru a avea o imagine cât mai corectă asupra evoluției numărului și structurii etnice a populației din cele două județe puse în discuție (Mureș și Târnava Mare), sunt necesare câteva informații relative la evoluția teritorială a acestora.

Comitatul Mureș-Turda, care luase ființă în urma delimitării de la 1876-1877 cuprindea, până la reorganizarea politico-administrativă din 1925, 203 comune grupate în 6 plăși: Bandul de Câmpie, Miercurea Niraj, Mureșul de Sus, Mureșul de Jos, Reghinul de Sus, Reghinul de Jos; un oraș cu consiliu: Reghinul-Săsesc și un oraș municipiu: Târgu-Mureș.

În urma noii împărțiri administrative, județul avea 2 comune urbane: Reghin și Toplița și un oraș municipiu, Târgu-Mureș. Cele 231 de comune rurale (cu 28 mai multe decât în vechiul județ) erau grupate în 11 plăși: Band, cu 14 comune ; Eremitul, cu 16 comune ; Gurghiu, cu 12 comune ; Miercurea Nirajului, cu 39 comune ; Mureșul de Jos, cu 37 comune ; Mureșul de Sus, cu 31 comune Râciu, cu 16 comune ; Reghinul de Jos, cu 27 comune; Reghinul de Sus, cu 23 comune și Toplița, cu 16 comune.

În urma reorganizării politico-administrative, populația românească din acest județ a câștigat 12 236 suflete, populația maghiară a pierdut 8 233 suflete, populația germană a câștigat 965 suflete, iar populația evreiască a pierdut 106 suflete¹⁷³.

Comitatul Târnava Mare cuprindea, până la 1926, 123 comune grupate în 5 plăși: Agnita, Cincu Mare, Cohalm, Mediaș și Sighișoara. Avea două orașe cu consiliu: Mediaș și Sighișoara. După noua împărțire, cuprindea două comune urbane: Mediaș și Sighișoara (ultima fiind și reședința județului). Cele 118 comune rurale (cu 5 mai puține decât în vechiul județ) erau grupate în 6 plăși: Agnita, cu 18 comune; Daneș, cu 23 comune; Hendorf, cu 15 comune; Mediaș, cu 17 comune; Rupea, cu 30 comune și Șeica Mare, cu 15 comune.

În urma acestor mișcări, populația județului Târnava Mare a câștigat 865 români și 27 evrei și a pierdut 816 maghiari și 3 014 germani¹⁷⁴.

Conform recensământului regional din anul 1919, județul Mureș avea 216 816 locuitori, iar județul Târnava Mare 148 353. Pe naționalități, situația se prezenta astfel:¹⁷⁵

¹⁷³Calculul au fost făcute prin compararea *Recensământului general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, București, 1938, p. 318-319 cu lucrarea lui V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929.

¹⁷⁴Idem.

¹⁷⁵*Buletinul statistic al României*, editat de Direcția Generală a Statisticii din Ministerul Industriei și Comerțului, seria IV, 1920, nr. 3, p. 156-157.

Tabel nr. 3

Structura națională a fostelor județe Mureș și Târnava Mare
la recensământul din anul 1919

Județe	Români		Maghiari		Germani		Evrei		Alții	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Mureș-T.	78045	36,00	24071	57,22	6698	3,09	6225	2,87	1777	0,82
T-va Mare	64835	43,70	1588	10,70	63921	43,09	957	0,65	2760	1,86

Pentru interpretarea corectă și obiectivă a datelor oferite de Recensământul general al populației României din anul 1930 relative la numărul și structura etnică a populației din cele două județe analizate, sunt necesare câteva elemente privind sporul natural al populației pe diferitele naționalități din Transilvania.

Natalitatea și excedentul natural al populațiilor din Transilvania au fost tot timpul mai ridicate la români și mai scăzute la minoritari. Din datele înscrise în *Buletinul Demografic al României*, în perioada iunie-septembrie 1933, de exemplu, natalitatea la românii din Transilvania era de 29,1‰, la maghiari de 23,3‰, la germani de 19,5‰ și la evrei de 19,4‰. În același timp, excedentul natural la români a fost de 11,9‰, la maghiari de 8,3‰, la germani de 6,0‰ și la evrei de 7,5‰.¹⁷⁶

Această situație, specifică de altfel pentru întreaga perioadă interbelică, a adus cu sine o deplasare a proporției în favoarea elementului românesc, lucru care s-a demonstrat și pe parcursul timpului.

Comparând rezultatele statistice privind populația județului Mureș, oferite de recensămintele din anii 1919 și 1930, se observă, pe ansamblu, un spor demografic pentru fiecare din naționalitățile sale.

Comparativ cu celelalte etnii, o creștere considerabilă a cunoscut-o elementul românesc (un plus de 45 172 suflete) datorată, în principal, sporului superior de natalitate (ca urmare și a faptului că populația românească din mediul rural înregistra un procentaj mai mare decât al tuturor celorlalte minorități etnice luate împreună), cât și câștigului realizat în urma împărțirii politico-administrative din anul 1925, respectiv 12 236 suflete.

Populația maghiară înregistra un spor de numai 7 474 locuitori și ca urmare a retragerii din corpul său a unui număr tot mai mare de evrei și germani care, în 1910 și 1920, se declaraseră maghiari, iar în 1930 se constituiseră în grupuri etnice distincte. La acestea trebuie adăugate și cele 8 223 suflete pierdute de maghiari în

¹⁷⁶Sabin Manuilă, *Demografia rurală a României*, București, 1940, p. 22.

urma împărțirii administrative din 1925, care au trecut la alte județe. Ca urmare a acestor realități, atât populația germană cât și cea evreiască au cunoscut sporuri demografice sensibile (8 454 și respectiv 2 408 suflete).

O situație cu totul deosebită o prezenta județul Târnava Mare, unde numai populația evreiască înregistra un spor de 95 suflete, în timp ce românii pierdeau 1 305, maghiarii 1 232 și germanii 5 009. Pierderile maghiarilor și germanilor s-au datorat, în primul rând, reorganizării administrativ-teritoriale amintite, când numărul acestora s-a diminuat cu 816, respectiv 3 014 suflete. O altă cauză a constituit-o scăderea natalității după punerea în practică a reformei agrare când, atât maghiarii cât și germanii, s-au limitat la un număr cât mai mic de copii pentru a păstra cât mai mult posibil integritatea proprietăților.

Scăderea numărului germanilor din județul Târnava Mare în 1930 față de anul 1919 nu s-a datorat însă numai aspectelor amintite ci și faptului că recensământul din 1919 înregistrase un număr mare de muncitori germani din afara județului care au fost adăugați localnicilor sași, deși nu aveau domiciliul stabil în acest județ.

Recensământul general al populației României din anul 1930 înregistra, pentru fostul județ Mureș o populație de 289 546 locuitori, iar pentru județul Târnava Mare, 147 994. Pe naționalități, tabloul demografic se prezenta după cum urmează :

Tabel nr. 4

Structura etnică a fostelor județe Mureș și Târnava Mare,
la recensământul din anul 1930¹⁷⁷

<i>Județe</i>	<i>Români</i>		<i>Maghiari</i>		<i>Germani</i>		<i>Evrei</i>		<i>Alții</i>	
	<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
Mureș-T.	132719	45,8	123317	44,6	1283	3,9	9959	3,4	1777	0,82
T-va Mare	66307	44,8	17419	11,8	58810	39,7	1061	0,7	2760	1,86

Tabel nr. 5

Proporția românilor în populația rurală și urbană a fostelor
județe Mureș-Turda și Târnava Mare

¹⁷⁷ *Recensământul General al populației României din 29 decembrie 1930*, București, 1938, vol. II, p. 290-291 și 438-439.

<i>Județul</i>	<i>Populația totală</i>			<i>Rurală</i>			<i>Urbană</i>		
	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.	1910	1930	Dif.
Mureș-T.	50,7	42,6	-8,1	46,8	40,3	-6,5	78,4	54,3	-24,1
T-va Mare	12,0	11,8	-0,2	10,2	8,9	-1,3	21,8	23,7	+1,9

Tabel nr. 6

***Proporția maghiarilor în populația rurală și urbană
a fostelor județe Mureș-Turda și Târnava Mare***

<i>Județul</i>	<i>Populația totală</i>			<i>Rurală</i>			<i>Urbană</i>		
	1910	1930	dif.	1910	1930	dif.	1910	1930	dif.
Mureș-T.	50,7	42,6	- 8,1	46,8	40,3	-6,5	78,4	54,3	-24,1
T-va Mare	12,0	11,8	-0,2	10,2	8,9	-1,3	21,8	23,7	+1,9

Tabel nr. 7

***Proporția germanilor în populația rurală și urbană
a fostelor județe Mureș-Turda și Târnava Mare***

<i>Județul</i>	<i>Populația totală</i>			<i>Rurală</i>			<i>Urbană</i>		
	1910	1930	dif.	1910	1930	dif.	1910	1930	dif.
Mureș-T.	5,5	3,9	-1,6	4,7	3,5	-1,2	11,0	6,0	-5,0
T-va Mare	40,7	39,7	1,0	39,8	39,8	0,0	46,3	39,3	-7,0

Tabel nr.8

***Proporția evreilor în populația rurală și urbană
a fostelor județe Mureș-Turda și Târnava Mare***

Județul	Populația totală			Rurală			Urbană		
	1910	1930	dif.	1910	1930	dif.	1910	1930	dif.
Mureș	3,1	3,4	+0,3	2,1	1,5	+0,6	10,3	13,4	+3,1
T-va Mare	0,8	0,7	-0,1	0,5	0,2	-0,3	2,8	3,0	+0,2

La Recensământul general al populației din anul 1930, *județul Mureș* avea : două orașe, Târgu-Mureș și Reghin, cu un total de 11 607 români (3,7%), 25 957 maghiari (86,76%) și 2 854 germani (9,54%); 7 plăși cu un total de 121 112 români, 97 360 maghiari și 8 429 germani.

Din cele șapte plăși, patru erau majoritar românești și trei majoritar maghiare. Ultimele se aflau în partea de sud-est și est a județului, întreținând raporturi strânse cu regiunea secuiască. Din cele 248 de comune, 125 erau românești, 117 maghiare și 6 germane.

Județul Târnava Mare avea: două orașe (Sighișoara și Mediaș) cu un total de 8 570 români (32,4%), 6 672 maghiari (25,22%) și 11 210 germani (42,38%), patru plăși cu un total de 57 734 români, 6 772 maghiari și 47 6000 germani. Românii aveau majoritatea în trei plăși iar germanii în a patra.

Din cele 109 comune ale județului, numai 6 erau maghiare, 57 germane și 46 românești. Acest județ a fost singurul din Transilvania unde numărul comunelor germane îl depășea pe acela al comunelor pur românești fără, însă, ca populația germană să se impună asupra celei românești, care era considerabilă aproape în fiecare comună.¹⁷⁸

De reținut este și faptul că, deși maghiarii din județul Mureș cât și germanii din județul Târnava Mare prezentau, în anul 1930, proporții mai mari de 20% în totalul populației (42,6% și respectiv 39,7%), aceștia nu locuiau teritorii compacte ci erau diseminați în masa populației românești cu care coabitau în număr mai mare sau mai mic. Din distribuția spațială a celor trei elemente etnice rezultă imposibilitatea aplicării de proiecte de autonomie teritorială. Dacă analizăm sporul natural rezultat din excedentul de natalitate (diferența dintre cei născuți vii și decedați), unul din principalii factori care determină evoluția și modificările în structura etnică a fiecărei țări, rezultă că, în perioada 1931-1939, populația județului Mureș înregistra un spor de 13 910 români, 10 044 maghiari, 249 germani și 417 evrei, corespunzător unui spor mediu de natalitate de 12,0%, 9,5%, 3,8% și 4,5%.

¹⁷⁸ *La Transylvanie*, Paris, 1946, p. 105-112.

La rândul ei, populația județului Târnava Mare înregistra următoarele sporuri: 5 257 români, 1 994 maghiari, 5 316 germani și 13 evrei, corespunzând unui indice mediu de natalitate de 9,1%, 12,3%, 8,8% și 0,04%.

Dacă facem o comparație între cifrele probabile ale anului 1939 și cele puse la dispoziție de recensământul din anul 1919, referitoare la populația celor două județe aflate în discuție, se observă o deplasare a ponderii demografice în favoarea elementului românesc: în județul Mureș se înregistra un plus de 59 082 români față de 17 518 maghiari, 5 203 germani și 2 825 evrei; în județul Târnava Mare, românii înregistrau un plus de 3 952 suflete față de 3 026 suflete la maghiari, 3 076 la germani și 108 la evrei.¹⁷⁹

Spre deosebire de celelalte orașe ale Transilvaniei, proporția minoritarilor din centrele urbane ale județelor Mureș și Târnava Mare a rămas aproape aceeași pe întreg parcursul perioadei pusă în discuție, excepție făcând municipiul Târgu-Mureș, defavorabilă elementului românesc, deși în structura etnică a mediului rural elementele minoritare cu pondere considerabilă (maghiarii în județul Mureș și germanii în județul Târnava Mare) se aflau în inferioritate față de români.

În concluzie, se poate constata că, în lumina datelor furnizate de cele trei recensăminte amintite (1919, 1930 și 1941), evoluția demografică a celor două județe puse în discuție, prezintă următoarele caracteristici: 1) în fiecare dintre cele două județe, românii aveau o majoritate relativă față de principalele naționalități (maghiarii în județul Mureș; germanii în județul Târnava Mare); 2) evoluția demografică a celor două județe a urmat un curs ascendent; între anii 1919 și 1941 populația județului Mureș a atins un spor de 37 481 suflete¹⁸⁰, iar cea a județului Târnava Mare de 22 942.¹⁸¹

Dacă aceste date ne demonstrează creșterea numerică a etniilor conlocuitoare, totuși ele nu pot oferi concluzii definitive relativ la media constantă de creștere a populației, nici în ansamblul ei și nici pe naționalități. Iar acest lucru din mai multe motive: a. populația orașelor și satelor din cele două județe a fost într-o continuă mișcare determinată de schimbările teritoriale intervenite în configurația geografică a județelor în discuție, ca urmare a celor două reforme administrative din anii 1925 și 1938; b. Județele Mureș și Târnava Mare nu au putut reține toată populația născută pe suprafața lor, deoarece o parte a acesteia s-a deplasat în alte zone ale țării, după cum și elemente străine de aceste județe s-au adăugat populației autohtone.

¹⁷⁹Vezi și Virgil Pană, *Realități demografice în județele Mureș și Târnava Mare (1918-1940)*, în „*Marisia*”, XXV, 1996, p.351-378, Anexe.

¹⁸⁰Dr. Thirring Lajos, *Az 1941. Évi népszámlálás. Előzetes erdmemenyei. Les résultats provisoires du recensement exécuté en Hongrie en 1941*, Budapest, 1941. Silviu Dragomir, *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943, p. 42.

¹⁸¹*Monografia județului Târnava Mare*, Sighișoara, f.a., p. 89-96.

Acestor cauze, de ordin general, li se adaugă altele, particulare vieții celor două județe (exodul populației maghiare spre Ungaria și al celei săsești spre Germania, exodul populației românești spre orașele altor județe mai industrializate etc.).

CAP. IV

PREZENȚA ETNICILOR MINORITARI ÎN STRUCTURILE POLITICE ȘI ADMINISTRATIVE ALE TRANSILVANIEI INTERBELICE. CAZUL FOSTELOR JUDEȚE MUREȘ-TURDA ȘI TÂRNAVA MARE

4.1. Considerații privind reprezentarea populară în structurile politice și politico-administrative românești

Amânând aproape doi ani rezolvarea reformelor esențiale pentru dezvoltarea capitalistă a României, cea agrară și cea electorală, primele guverne de după Unire s-au văzut constrânse, sub presiunea evenimentelor care au succedat primului Război Mondial, să procedeze la aplicarea lor.

În modificările constituționale din 1917, au fost înscrise și mult reclamatele reforme, iar legea propriu-zisă, care desființa sistemul electoral cenzitar și proclama votul egal, universal și secret, a fost promulgată în noiembrie 1919.

Toate aceste schimbări au făcut ca electoratul din România să arate cu totul deosebit de cel antebelic. Metamorfoza a avut loc nu numai în structura socială a acestuia, ci și în mentalitatea alegătorilor. Ca urmare a legiferării votului universal și a desființării censului, clasa rurală a ajuns să reprezinte mai bine de 2/3 din corpul electoral, ajungând, astfel, în atenția tuturor formațiunilor politice¹⁸².

După Unire, în componența corpului electoral al României au intrat și cetățenii majori din Transilvania, Bucovina și Basarabia, care, pe lângă faptul că au mărit consistent numărul alegătorilor, aduceau cu ei și mentalități proprii, specifice spațiului geografic, cultural și spiritual din care proveneau. Între noii alegători, un număr apreciabil erau de naționalitate străină: maghiari, germani, evrei, ucraineni, ruși etc.

În Vechiul Regat, Dobrogea și Basarabia, în primele trei alegeri pentru Parlamentul României (1919-1922), s-a aplicat sistemul reprezentării proporționale, împrumutat din legea electorală belgiană, amendată cu unele principii din legea

¹⁸²Vezi detalii la Sorin Radu, *Electoratul din Transilvania în primii ani după Marea Unire*, în „Apulum”, XXVII/2, 2000, p. 229-445.

elvețiană.¹⁸³ Conform decretului-lege electoral din 14 noiembrie 1918, toate județele țării erau reprezentate în funcție de proporția populației lor și anume: se alegea un deputat la 30 000 de locuitori și la fracțiunea suplimentară superioară numărului de 20 000 de locuitori.¹⁸⁴

În cazul Transilvaniei, componența corpului electoral pentru Camera Deputaților și Senat a fost stabilită printr-o lege electorală specială, elaborată de Consiliul Dirigent și votată de Marele Sfat Național în august 1919.¹⁸⁵ Liderii Partidului Național, îndeosebi Iuliu Maniu, deși nu agreau extinderea legislației electorale a Vechiului Regat elaborată de liberali, au folosit, totuși, modelul decretului –lege electoral promulgat de regele Ferdinand, la 16 noiembrie 1918.¹⁸⁶ Potrivit legii transilvănene, pentru Camera Deputaților, corpul electoral din această provincie era alcătuit din toți cetățenii români majori, de la 21 de ani în sus, iar pentru Senat din cetățenii români, de la vârsta de 40 de ani împliniți. Nu beneficiau de drept de vot femeile și cei loviți de o incapacitate, nedemnitate sau incompatibilitate (cei puși sub interdicție, cei în stare de faliment declarat, cei condamnați pentru crimă sau pentru anumite delict grave, prevăzute în codul penal, persoane care dețineau case de prostituție sau jocuri de noroc, dezertorii, militarii în activitate). Astfel formulată, *Legea electorală pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* reprezenta un pas înainte pe calea democratizării și modernizării vieții politice, în comparație cu situația anterioară, dar și unul înapoi față de prevederile Rezoluției de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, care proclama votul obștesc, direct și egal pentru ambele sexe. Se pare că această mult discutată omisiune s-a datorat necesității realizării unei concepții unitare la scara României Mari întrucât nici decretul – lege electoral din Vechiul Regat nu prevedea acest drept. În interesul unificării instituționale, Maniu cedase demersurilor lui Alexandru Vaida-Voevod și ale lui I. I. C. Brătianu. Neînscierea acestui drept în legea transilvănă s-a datorat, după părerea unor autori, și analfabetismului existent în rândul femeilor de naționalitate română care le-ar fi pus în imposibilitate să-și exercite votul, în comparație cu cele maghiare și germane, care ar fi mărit ponderea electorală a acestor minorități.¹⁸⁷

Legea electorală pentru Transilvania și Bucovina a avut drept principiu sistemul electoral de majorități absolute, prevăzându-se că, în cazul prezentării unui

¹⁸³ Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice, 1919-1932*, Sibiu, 1933, p. 6.

¹⁸⁴ *M.O.*, nr 191, 16/29 noiembrie 1918, p. 3357-3360.

¹⁸⁵ *M.O.*, nr 103, 26 august 1919, p. 5734-5777; vezi și „*Gazeta oficială a Consiliului Dirigent*”, nr 50-53, 26-30 august – 4 - 6 septembrie 1919.

¹⁸⁶ Sorin Radu, *ibidem*, p. 230.

¹⁸⁷ Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, București, 1997, p. 103; Sorin Radu, *ibidem*, p. 231.

singur candidat pentru un loc de deputat, președintele biroului electoral îl declara ales. Astfel, în Transilvania, s-a votat, în 1919, în 24 de circumscripții din 79, iar în 1922, în 87 din 121.¹⁸⁸

În anul 1920, au fost modificate dispozițiile decretului-lege din 1919 în sensul că un deputat revenea unui număr de 50 000 de locuitori și unei fracțiuni superioare numărului de 30 000 de locuitori, fără însă ca un județ să aibă mai puțin de 4 deputați. În felul acesta, numărul deputaților din Parlamentul României s-a redus de la 568, în anul 1919, la 369, în anul 1920, situație care s-a menținut până la promulgarea legii electorale unificatoare din anul 1926. Pe provinciile istorice, cei 369 deputați se repartizau astfel¹⁸⁹:

Tabel nr. 9

Provincia	1919		1920	
	Circumscripții	Număr deputați	Circumscripții	Număr deputați
Vechiul Regat și Dobrogea	34	247	34	180
Basarabia	9	90	9	51
Bucovina	12	26	12	17
Transilvania și Banat	24	205	22	121
Total	79	568	77	369

Din analiza acestui tablou rezultă că, în Parlamentul României, ponderea electorală a provinciilor istorice se diminuase în anul 1920 față de anul 1919 pentru fiecare, mai mult pentru Basarabia (cu 43,33%) și Transilvania (cu 40,98%) și mai puțin pentru Vechiul Regat (cu 27,13%) și Bucovina (cu 34,62%).

Alegerile parlamentare din mai 1926 s-au efectuat pe baza legii electorale votată de Parlament la 24 martie 1926, amendată și publicată la 26 și respectiv 27 martie 1926.¹⁹⁰ Pentru a se obține majorități parlamentare solide, evitându-se, astfel, coalițiile hibride din punct de vedere ideologic și doctrinar, s-a introdus

¹⁸⁸Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 6; vezi și Gh. I. Florescu, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de Istorie-Arheologie A.D.Xenopol” Iași, IX, 1972, p. 313-332; Gh. Iancu, *Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, *Series Historia*, fasc. I, 1973, p. 91-120; Idem, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în *Studia...* fasc I, 1974, p. 103-131; I. Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din mai-iunie 1920*, în „Carpica”, 1972, p. 251-265.

¹⁸⁹Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 6.

¹⁹⁰C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 1054-1084.

principiul grupării majoritare și al recompensării ei, respectiv a aceleia care întrunea cel puțin 40% din totalul voturilor pe țară. Aceasta era declarată grupare majoritară, iar celelalte, grupări minoritare (art. 90). Se calculau apoi procentele pe circumscripții, iar acolo unde se obținea majoritatea absolută (peste 50%) se atribuiau mandatele conform procentului obținut. Apoi se totalizau mandatele obținute în circumscripții de către partidele înscrise în cursa electorală, suma obținută scăzându-se din totalul mandatelor atribuite pe țară (art. 92). Restul obținut din scădere, precum și voturile din circumscripțiile în care nici o grupare nu obținuse majoritatea absolută, se atribuiau, în proporție de 50%, procent care constituia „prima electorală” care mergea spre gruparea declarată majoritară. Celelalte 50 de procente erau împărțite proporțional între toate grupările participante la alegeri, inclusiv cea declarată majoritară (art. 93). Astfel, gruparea care realiza 40% din totalul voturilor pe țară putea obține 70% din mandate. În cazul acestui procedeu, viciul procedural era evident, întrucât mai puțin de 50% din alegători desemnau mai mult de 70% din deputați.

Acest sistem a fost folosit pentru prima dată în Italia, unde a fost introdus în anul 1923. Potrivit legii italiene, partidului care obținea 25% din voturile exprimate în toată țară i se atribuiau 2/3 din locurile din Cameră, restul de 1/3 împărțindu-se între celelalte partide participante la alegeri. Prin folosirea acestui procedeu, s-a ajuns ca mișcarea fascistă să obțină, la alegerile din 1924, 2/3 din locurile din Cameră.¹⁹¹

Legea electorală din 1926, care a rămas în vigoare până în 1938, nu acorda drept de vot militarilor în activitate îndepărtând, astfel, o parte însemnată din populația adultă de la viața publică a țării. În ceea ce privește Senatul, alegerea lui o făceau bărbații care aveau 40 de ani împliniți. Aceștia desemnau numai o parte din senatori, întrucât legea prevedea și un număr de senatori de drept, dintre care unii pe viață.¹⁹² Numărul circumscripțiilor electorale și numărul deputaților de ales au fost din nou, modificate stabilindu-se următoarea repartitie, care a rămas valabilă pentru întreaga perioadă investigată¹⁹³:

¹⁹¹Gh. Iancu, *Sistemul electoral*, București, 1998, p. 28-29.

¹⁹²*Legea electorală pentru adunarea deputaților și senat*, în „Biblioteca legilor uzuale adnotate” vol. 4, Institutul de arte grafice și editură „Curierul judiciar”, București, 1926, p. 31-75.

¹⁹³Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 7.

Tabel nr. 10

<i>Provincia</i>	<i>Nr. deputați</i>	<i>Nr. circumscripții</i>
Vechiul Regat	179	30
Transilvania	122	23
Dobrogea	17	4
Basarabia	51	9
Bucovina	18	5
Total	387	71

Pentru a aprecia importanța diverselor regiuni, din punct de vedere politico-electoral, vom analiza mai întâi aportul procentual de alegători votanți al diverselor provincii în raport cu numărul total pe țară. Făcând media anilor 1919-1922 și 1926-1932, obținem următoarea repartitie (%) ¹⁹⁴:

Tabel nr. 11

<i>Provincia</i>	<i>1919-1922</i>	<i>1926-1932</i>
Vechiul Regat	51,00	43,00
Transilvania	21,30	34,30
Basarabia	18,05	13,86
Bucovina	5,11	4,80
Dobrogea	4,54	4,04

Comparând cifrele înscrise, rezultă că Transilvania venea cu un aport de alegători de 34,3% din totalul înregistrat pe țară, pentru care primea 31,52% din totalul mandatelor parlamentare.

Efectul imediat al legii electorale din 1926 a fost reducerea numărului de partide înscrise în cursa electorală. Față de 12 partide, care își disputau întâietatea la alegerile din 1922, în anul 1926 mai rămăseseră doar 7. Acestea rezistaseră datorită structurii și viabilității lor, în condițiile în care noua lege favoriza, în general, partidele mari, prin ridicarea pragului electoral la 2%.

După alegerile din anii 1926, 1927 și 1928 se înregistrează o pronunțată tendință de scădere a „popularității guvernamentale”, care a determinat o creștere neobișnuită a numărului formațiunilor politice, de la 7, în 1928, la 14 și alte 53 de grupări și liste independente, în 1937. Majorarea nu s-a datorat, în primul rând,

¹⁹⁴Idem.

aparitiei de noi grupari politice, ci fracturarii partidelor mari din cauza simpatiei politice a masei alegatorilor. Până atunci, în mare parte, nediferențiată din punct de vedere politic, de data aceasta, o mare parte a populației se manifesta pentru partidele și dizidențele noi apărute nemaivotând cu guvernul. Multiplicarea numărului de partide, care a avut loc și pe fondul creșterii nivelului de cultură politică al maselor de alegători, a condus, în alegerile din 1937, la falimentul „zestrei guvernamentale”, nici un partid înscris în cursa electorală ne mai obținând minimul de 40% din sufragii. La scrutinul amintit, corpul electoral a anulat una dintre principalele îngrădiri circumscrisă votului universal, respectiv „prima majoritară”. Totodată, rezultatele au constituit expresia opoziției electoratului român față de puterea executivă lovind în prerogativa monarhiei de a numi guvernul fără să țină seama de voința corpului electoral ignorând, în felul acesta, Camera și Senatul, ca instituții principale ale regimului parlamentar.

Pentru clarificarea lucrurilor, trebuie subliniat faptul că în democrațiile parlamentare, itinerariul parcurs de către un partid politic spre guvernare implică pronunțarea în favoarea sa a majorității corpului electoral, în cadrul unor alegeri bazate pe universalitatea votului, desemnarea noului guvern de către Parlament, pe baza rezultatelor alegerilor (în care partidul sau coaliția câștigătoare deține majoritatea mandatelor), sancționarea de către șeful statului a voinței naționale. În România interbelică, însă, erau parcurse, ca număr, aceleași etape, dar în sens invers: șeful statului desemna, în virtutea art. 88 din Constituția din 1923, premierul; acesta își forma guvernul care stabilea majoritatea parlamentară. Guvernul astfel instalat organiza alegerile prin care se consacra parlamentul.

Mecanismul propriu funcționării sistemului parlamentar din România a condus la transformarea Monarhiei în factorul determinant al promovării diverselor grupări politice la putere, la limitarea rolului Parlamentului, la concentrarea eforturilor partidelor politice pentru obținerea unor poziții cât mai influente la Palat. În această situație, orientarea corpului electoral nu a avut, de regulă, o însemnătate hotărâtoare în propulsarea grupărilor politice spre guvernare.¹⁹⁵

În acest context, este de înțeles de ce principalele minorități etnice, îndeosebi germanii, au ales calea alianțelor electorale sau au mers, de fiecare dată, pe listele partidului aflat la guvernare. Motivația acestei atitudini politice era aceea a garantării drepturilor câștigate cât și speranța dobândirii altora noi. Pe de altă parte, guvernul putea miza pe un număr constant de voturi ușor de anticipat, întrucât minoritarii votau în bloc cu partidul românesc care le reprezenta interesele. O asemenea tactică a dus la transformarea electoratului german și maghiar într-o adevărată „zestre guvernamentală”. Astfel, grupurile minoritare au devenit simple

¹⁹⁵ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România 1919-1940*, București, 1976, p. 98.

elemente politice puse în balanța guvernelor ori de câte ori era nevoie să se obțină succesul electoral.¹⁹⁶

În ceea ce privește administrația publică, în sensul larg al cuvântului aceasta cuprindea întreaga activitate a statului care, după expresia lui Paul Negulescu, nu era nici strict legislativă nici strict judecătorească.¹⁹⁷ În sens mai restrâns, prin administrație se înțelegea la vremea respectivă Administrația Ministerului de Interne și Administrația locală.¹⁹⁸

În plan legislativ, guvernul liberal, ajuns la putere în 1922, a continuat să pună de acord baza juridică cu noile realități ale țării întregite. Un eveniment deosebit l-a constituit adoptarea Constituției din 1923 care punea, la temelia organizării administrative a statului, principiul modern al separării puterilor: cea legislativă, cea executivă și cea judecătorească.

Domeniul administrativ a constituit un element definitoriu în programul partidelor politice care au format guvernele interbelice, un mijloc de a-și impune politica, de a ajunge la putere cu sprijin popular, de a-și păstra sau spori electoratul. Prin urmare, politica administrativă s-a încadrat în ansamblul politicii generale a partidelor care aspirau la putere sau a guvernelor formate de către acestea. Astfel se explică și faptul că modificările intervenite în legislația administrativă au fost mai dese și mai de esență decât în celelalte domenii ale vieții sociale.

Pentru a se înțelege interesul elementelor minoritare pentru ocuparea cât mai multor funcții în plan local, mai mult decât în forul legislativ superior, considerăm necesară o scurtă prezentare a coordonatelor de bază ale sistemului administrației publice din România interbelică.

Constituția anului 1923 a stabilit ca unități administrative *județul și comuna* (rurală sau urbană), pe care le-a investit cu personalitate juridică (art. 4) lăsând ca legile administrative să stabilească numărul, întinderea și subdiviziunile lor teritoriale. Până în 1938, a funcționat ca subdiviziune teritorială județeană *plasa*, fără personalitate juridică, însă.

¹⁹⁶Vezi în acest sens, N Ghiulea, *Minoritarii în politica românească*, în „*Societatea de mâine*”, Cluj, 4-11 iulie 1926, p. 185; Ioan Băilă, *Minorități naționale și minorități politice*, în „*Societatea de mâine*”, 2 mai, 1926, p. 337.

¹⁹⁷P. Negulescu, *Les principes dominants de l'organisation administrative roumaine*, în „*Revista de Drept Public*” (în continuare *RDP*), 1926, 1, nr. 2, p. 180; Iulian M Peter, *Trăsăturile generale ale evoluției administrației publice*, în *RDP*, 1937, 12, nr. 4, p. 545; Gh. Iancu, *Unificarea legislativă. Sistemul administrativ al României (1919-1939)*, în *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939*, București, 1988, p. 49.

¹⁹⁸Idem.

În conformitate cu legile administrative din 1925, 1936 și 1940, în fruntea județului se afla prefectul numit prin decret la propunerea ministrului de interne fiind inclus în ierarhia aceluși minister în dubla sa calitate de reprezentant al puterii centrale și de șef al administrației locale. Ca șef al administrației județene, prefectul era șeful ierarhic al tuturor funcționarilor județeni pe care, împreună cu delegația permanentă a consiliului județean (legea din 1925) sau numai el (legea din 1936) îi numea, îi înainta, îi revoca și îi disciplina. Prin legea din 1938, odată cu împărțirea administrativă în regiuni, județul nu mai avea personalitate juridică, astfel că prefectul a devenit un funcționar de carieră, cu atribuții mai reduse decât în epoca anterioară.

Prin Legea administrativă din 1929, care a pus și mai mult accent pe descentralizarea administrativă, prefectul rămânea doar reprezentantul puterii centrale în județ, fără a mai fi șeful administrației județene. Șeful administrației județene devenea președintele delegației permanente a consiliului județean, pe o perioadă de 5 ani. Soluția cu doi prefecti, unul politic și celălalt administrativ, nu s-a dovedit viabilă renunțându-se la ea în 1931.

Consiliul județean era un organ colegial deliberativ, care își desfășura activitatea în două sesiuni, în martie și în octombrie. Pentru intervalul dintre sesiuni, consiliul județean alegea o delegație permanentă, care avea dreptul să decidă aproape în toate chestiunile, în locul consiliului. Era și organul consultativ al prefectului, în calitatea de șef al administrației județene.

Comuna, ca unitate administrativ-teritorială, a fost înzestrată cu personalitate juridică de către toate legile administrative interbelice. Legea din 1925 a unificat tipurile de comune de pe întreg teritoriul statului român și a stabilit două categorii: comune rurale și comune urbane (reședințe de județ, nereședințe, suburbane și municipii). Această clasificare a dăinuit pe tot parcursul perioadei puse în discuție, cu diferențe nesemnificative.¹⁹⁹ La nivelul comunelor, ca și al județului, au funcționat organe deliberative (consiliul comunal) și executive (primarul, ajutorul de primar și delegația consiliului comunal). Consiliul comunal se compunea din consilieri aleși prin vot universal și din membri de drept reprezentând diferite profesii sau instituții.

Primarul era șeful administrației comunale și reprezentantul autorității centrale în comună. Până la legea din 1936, primarii au fost aleși de către consiliul comunal (1926) sau prin vot universal, în comunele rurale și urbane. Legea din 1936 (art. 30, 31), prevedea două situații în care primarul putea fi numit de către

¹⁹⁹ Legea din 1929, urmărind descentralizarea administrativă la nivelul comunei, a pus la baza organizării comunale satul, cu autorități și patrimoniu propriu. Complicat și dificil, acest experiment a fost abandonat în 1931, când s-a revenit la sistemul din 1925 de împărțire pe comune.

prefect, în comunele rurale și în orașele nereședințe de județ, și de către ministrul de interne, în cele reședință de județ și municipii. Atunci când, după două tururi consecutive de scrutin, la nivelul comunelor rurale și suburbane nici un candidat de primar nu obținea majoritatea absolută, prefectul numea primarul și ajutorul de primar dintre candidații care obținuseră același număr de voturi (art. 30). Pentru a fi ales într-o comună urbană, un candidat trebuia să obțină 2/3 din voturile exprimate. Dacă nici un candidat nu obținea acest număr, primarul era numit de către prefect, dintre candidații de primar (art. 31) pentru orașele nereședință de județ și de către ministrul de interne, pentru orașele reședință de județ și municipii (art. 13), ceea ce însemna un pas înapoi în ceea ce privește autonomia locală.

Prima lege de unificare administrativă a României a schimbat componența și modul de alegere al adunărilor locale. În primul rând, numărul membrilor consiliilor județene, orășenești și comunale a fost diminuat. Dacă pentru județ, legea maghiară din 1896, de pildă, prevedea între 120 și 600 de membri, legea românească din 1925 admitea între 24 și 36 (art. 120), cea din 1929, între 30 și 42 (art. 24), iar cea din 1938, între 5 și 12 (art. 25). Pentru comune, aceeași lege maghiară prevedea între 10 și 200 (art. 32), pe când legea din 1925, între 9 și 36 (art. 18), legea din 1929 între 6 și 26 (art. 125 și 175), legea din 1936 între 10 și 36 (art. 4 și 8), iar legea din 1938 fixa un număr de 3 pentru comunele rurale, de 5 pentru cele urbane nereședințe de județ, de 7 pentru comunele urbane reședințe de județ și de 12 pentru municipii (art. 24).

Componența consiliilor județene, orășenești și comunale s-a schimbat de-a lungul timpului, în raport de comanda politică a momentului, însă, sub diferite forme și într-o proporție variabilă, a fost tot timpul admisă prezența membrilor de drept alături de membrii aleși. Instituția membrilor de drept a fost destinată să asigure reprezentarea competențelor în diverse domenii, alături de reprezentanții curentelor de opinie. Legea unificării administrative din 1925 fixa următoarele proporții pentru toate adunările locale: 3/5 membri aleși și 2/5 membri de drept (art. 10, 17, 101). Legea administrativă din 1929 nu mai prevedea membri de drept pentru consiliile comunelor rurale menținând prevederea anterioară doar pentru consiliile orășenești și județene (art. 73, 77 și 198). De asemenea, legea nu mai fixa nici o proporție între numărul consilierilor aleși și cel al consilierilor de drept impunând, în schimb, o listă limitativă de persoane care urmau să facă parte de drept din consilii. Aceste persoane erau desemnate de către corporațiile din care făceau parte. În rândul consilierilor de drept ai adunărilor locale se aflau reprezentanții diferitelor grade ale învățământului, reprezentanții diferitelor culte recunoscute prin lege, reprezentanții ministerelor Sănătății, Agriculturii și Muncii, ai Camerelor profesionale, ai cooperăției etc. Adunările locale, astfel formate, realizau sinteza dintre interesele colective, politice, economice și intelectuale reprezentând,

din acest punct de vedere, un evident progres față de reprezentanțele din Transilvania anterioară anului 1918 care aveau un caracter pur politic întrucât funcționarii, care erau membri de drept ai adunărilor, erau desemnați de către autoritățile locale pe lângă care activau. Legea administrativă din anul 1936 a reintrodus prevederea privind membrii de drept din consiliile comunale (art. 4), aceștia fiind reprezentați de: un preot, un învățător, de medicul oficial și de veterinarul cu cel mai înalt grad din circumscripție, de agronomul și inginerul silvic de stat. În scopul de a se asigura o anumită continuitate în administrație, pe această listă a mai fost introdus și primarul care își termina mandatul (art. 9, 10). Consilierilor aleși și celor de drept li se mai adăuga o treime din numărul celor aleși ca supleanți.

Numărul consilierilor se calcula în funcție de numărul populației. Așa de pildă, orașele cu o populație între 25 – 50 000 de locuitori, situație în care se afla și Târgu-Mureș, alegeau 18 consilieri și încă doi consilieri dintre femei. Numărul consilierilor de drept se stabilea prin împărțirea cu trei a numărului consilierilor aleși, iar coeficientul obținut se înmulțea cu doi. Așa de pildă, orașul Târgu-Mureș avea 18 consilieri aleși, 12 consilieri de drept și două femei, în total 32 consilieri.

Aceeași procedură era valabilă și pentru fixarea numărului consilierilor județeni. Județele cu populație de până la 200 000 de locuitori aveau dreptul la 24 de consilieri, cele cu peste 200 000 de locuitori la 30 de consilieri, iar cele care depășeau cifra de 400 000 de locuitori, la 36 de consilieri. La acest număr se mai adăugau supleanții în valoare de o treime din numărul celor aleși. În consiliile județene nu se alegeau femei.

Adunările locale erau alese prin vot egal, direct, secret și obligatoriu, sub forma scrutinului de liste, cu reprezentarea minorității electorale (art. 17 și 101 din legea din 1925 și art. 365 din legea din 1929). Legea administrativă din 1925 prevedea, la articolul 190, reprezentarea proporțională în felul următor: 1/5 (sau 20%) din mandatele atribuite reveneau minorității electorale ale căror liste obținuseră cel puțin 20% din voturile valabil exprimate. Dacă, nici o astfel de listă nu obținea acest procent, cei înscriși pe lista majoritară ocupau toate locurile. Conform legii administrative din 1929, repartitia mandatelor era mai complicată. În principiu, fiecare listă primea un număr de mandate, proporțional cu procentul voturilor pe care aceasta le obținuse în raport cu numărul total al voturilor valabil exprimate. Listele minoritare, care nu obțineau cel puțin 20% din totalul voturilor exprimate, nu obțineau nici un mandat. În categoria listelor electorale minoritare s-au încadrat și listele minorităților etnice din județele cu majorități românești, relative sau absolute.

Din raportul lui Pablo Azcárate y Flores întocmit în urma călătoriei făcute în România, în octombrie 1930, rezultă că situația consilierilor orășenești minoritari din Transilvania se prezenta astfel²⁰⁰:

Tabel nr. 12

<i>Consilieri</i>	<i>Înainte de Legea administrativă din 1929</i>	<i>După Legea administrativă din 1929</i>
Maghiari	200	341
Germani	115	122
Evrei	64	99

Referitor la gradul de democratizare al structurilor politico-administrative locale și de data aceasta sistemul electoral românesc se dovedea superior celui din Ungaria antebelică, țară în care, în virtutea legilor XXI și XXII din anul 1896, adunările reprezentative locale ale comitatelor, orașelor și comunelor erau alese jumătate de către colegiul marilor contribuabili (*viriliștii*) și jumătate prin sufragiu universal. Conform acestor legi, reprezentanții populației erau aleși prin scrutin de liste. Reprezentarea proporțională sau orice alt mod de reprezentare al minorităților electorale erau complet necunoscute. Adunările deliberative locale erau alese pe o perioadă de șase ani fiind reînnoite, în proporție de jumătate, la fiecare trei ani urmărindu-se, astfel, continuitatea în administrație. Această măsură înțeleaptă a fost preluată și de către legiuitorul român.²⁰¹

În ceea ce privește durata mandatului, au existat concepții diferite. Cea a legiuitorului din 1925 care a încercat să asigure o continuitate în conducerea afacerilor locale fixa durata consiliilor la 8 ani, reînnoite jumătate la 4 ani. Concepția legiuitorului din 1929 a limitat durata tuturor mandatelor la 5 ani. Legea din 1936 prevedea ca durata mandatului adunărilor locale să fie nelimitată. Consiliile se reînnoiau, în proporție de jumătate, la fiecare 3 ani, astfel ca mandatul individual al unui consilier să nu depășească 6 ani (art. 12). Legea administrativă din 14 august 1938 limita durata mandatului consilierilor aleși la 6 ani (art. 27).

Regimul administrativ din Ungaria, creat prin legile din 1886, a fost modificat, în ceea ce privește componența adunărilor deliberative locale, prin legea

²⁰⁰Gheorghe Iancu, *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor*, p. 329.

²⁰¹Vezi detalii la Julien M Peter, *L'administration locale en Transylvanie*, în *RDP*, IX, nr. 9-12, p. 339-361.

XXX din 29 iunie 1929. În virtutea acesteia, adunările deliberative ale comitatelor, marilor orașe și municipiilor cuprindeau 7 categorii de membri: 1) membri aleși prin sufragiu cenzitar, adică de către cetățenii care plăteau cele mai mari impozite; 2) membri aleși prin sufragiu universal de către cetățenii majori (numai bărbați); 3) reprezentanții diferitelor servicii administrative; 4) reprezentanții diverselor confesiuni; 5) reprezentanți ai unor interese speciale; 6) membri de drept; 7) membri pe viață. Proporțiile între aceste categorii erau următoarele: 2/5 pentru consilierii aleși prin vot universal; 1/5 pentru cei din categoriile 3, 4 și 5. Aceștia li se adăugau membrii de drept într-un număr limitat prin lege și membrii pe viață al căror număr nu putea depăși 5% din totalul categoriilor 1-5.²⁰²

4.2. Structuri politice minoritare în Transilvania interbelică

În primii doi ani care au urmat Unirii, **minoritatea maghiară** din Transilvania s-a arătat dezorientată în acțiunea sa politică ca urmare a faptului că liderii acesteia considerau actul de la Alba Iulia drept un episod pasage adoptând tactica „*rezistenței pasive*”. Totuși, o parte, grupată în jurul ziarului „*Új Világ*” din Cluj condus de Lengyel Béla și Maurer Béla, s-a dovedit mai clarvăzătoare și mai progresistă, pronunțându-se constant pentru participarea la viața politică românească. Pentru a-și trimite reprezentanți în Parlamentul României, amintitul grup a hotărât înființarea unei formațiuni politice, denumită ulterior *Partidul Unit Național Secuiesc și Democrat Maghiar*. În acest scop, în octombrie 1919, a avut loc, la Sibiu, adunarea reprezentanților maghiari în care s-a hotărât înscrierea aceste grupări la tribunal pentru a dobândi personalitate juridică. Partidul urma să fie condus de către un Comitet Executiv avându-l ca exponent pe Zágoni Gábor și ca organ de presă, ziarul amintit. Pentru a se nominaliza propunerile de deputați și senatori s-a făcut apel la personalitățile politice care activaseră în vechiul regim maghiar printre care și la Bérnady György, fostul prefect de Târgu-Mureș. De fiecare dată, însă, acesta a refuzat.²⁰³

După semnarea Tratatului de la Trianon, la 4 iunie 1920, și după ratificarea acestuia și de către Parlamentul de la Budapesta, în aprilie 1921, activismul maghiar și-a marcat debutul la 5 iunie 1921 când, în urma adunării de la Huedin, s-

²⁰²Idem.

²⁰³Vezi, în acest sens: Gheorghe Iancu, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 ...* p. 124-125; C. Botoran, *The Formation of the Rumanian an National Unitary State-Result of Struggle of popular Masses*, în „*Revue d'Etudes Internationales*”, 1978, nr. 4, p. 526; de asemenea, cuvântarea rostită în Parlamentul României de către deputatul secuiei Maurer Béla, la 1 martie 1920, în *Minoritățile Naționale din România 1918-1925*, p. 192-196.

a constituit Partidul Popular Maghiar (Magyar Néppárt), avându-l ca președinte pe Albrecht Lajos.

La 6 iulie 1921 a prins forme concrete Uniunea Maghiară (Magyar Szövetség), sub președinția baronului Jósika Sámuel, organizație politică ce a avut o existență efemeră. A fost suspendată de către prefectul Clujului, Petru Meteș, sub pretextul neparticipării președintelui său la spectacolul de operă organizat în cinstea vizitării orașului de către Regina Maria, la 29 octombrie 1921.

Uniunea Maghiară a fost definitiv dizolvată de către guvernul român, în octombrie 1922.²⁰⁴ După interzicerea acestei organizații, activitatea politică a maghiarilor a fost continuată de Partidul Popular Maghiar care, la 15 ianuarie 1922, a hotărât să-și extindă activitatea la nivelul întregii provincii.²⁰⁵

La 12 februarie 1922, aristocrația și mica nobilime maghiară au înființat Partidul Național Maghiar (Magyar Nemzeti Párt), care i-a avut în prim plan pe episcopul unitarian Ferencz József, ca președinte și pe dr. Székely András, ca secretar.²⁰⁶

La inițiativa lui Grandpierre Emil, în august 1922, a avut loc adunarea generală de constituire a unei organizații politice la nivelul întregii țări. Cu această ocazie, s-a pus și problema unificării mișcării politice maghiare prin fuzionarea Partidului Popular Maghiar cu Partidul Național Maghiar, tendință care s-a accentuat după interzicerea Uniunii Maghiare. În felul acesta, a luat ființă, la 28 decembrie 1922, Partidul Maghiar (Magyar Párt), cu Jósika Samuel ca președinte, dr. Haller Augustin ca vicepreședinte administrativ și dr. Naláczy István, ca secretar.²⁰⁷

²⁰⁴Uniunea Maghiară, ale cărei baze fuseseră puse la Cluj, la 9 ianuarie 1921, și care urmărea încorporarea maghiarilor, indiferent de clasă socială, într-o singură organizație politică, nu a fost recunoscută nici oficial nici de către marea majoritate a maghiarilor. Intenționat sau nu, prefectul Clujului uitase să-l invite la acest spectacol și pe reprezentantul maghiarilor. După ce a fost admonestat de către Regina pentru această scăpare, Meteș și-a trimis în grabă secretarul la locuința baronului Jósika pentru a-l ruga să vină la spectacol. Jignit, acesta a refuzat să participe. A doua zi, Uniunea Maghiară a fost desființată și activitatea ei suspendată.

²⁰⁵*Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936*, p. 9; vezi și György Béla, *Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez*, 1, p. 13.

²⁰⁶*Ibidem*, p. 14.

²⁰⁷Vezi detalii în acest sens la Mikó Imre, *Huszonkét év. Az Erdély Magyarország politikai története...*, Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, București, 1986, vol II, P.I, 1918-1933, p. 147-151 și 716-726; L.Bányai, *Pe fâgașul tradițiilor frățești*; Kiss Géza, *Ideologia și tendințele minorității maghiare*, în *Doctrinile partidelor politice*, 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român (studiul a fost republicat în *Dreptul la memorie*, Cluj-Napoca, 1992, vol. II, p. 341-356); Gh. I. Bodea, *Lupta curenților opoziționiste în sânul Partidului Maghiar din România pentru întărirea unității frățești a oamenilor muncii*, în „Acta Musei Porolissensis”, X, 1973, p. 409-430; Mikó Imre, *Erdélyi politika*, în „Magyar Kisebbség”, nr. 3-4, 1998, p. 110-117.

Prin înființarea Partidului Maghiar, minoritatea maghiară din România reușea pentru prima oară, în noile condiții politico-statale, coagularea unui front politic. Această unitate s-a dovedit încă de la început aparentă și fragilă întrucât germenele dezmembrării se afla prezent chiar în actul de constituire al partidului. Prin alegerea ca președinte a lui Jósika Samuel și prin preponderența în conducere a elementelor conservatoare din Partidul Național Maghiar, noul partid a fost încă de la înființarea sa nepopular, lipsit de bază electorală solidă. După cum afirma Mikó Imre, jurist maghiar cu vederi de stânga, poporul de rând nu a avut acces în această formațiune politică, iar "*muncitorimea, cuprinsă de spiritul internaționalist al epocii de după război, stătea departe de lupta politică maghiară.*"²⁰⁸

În scurt timp, în interiorul noii grupări au apărut divergențe cu privire la strategia și tactica de urmat pentru integrarea activității politice a maghiarilor în noua realitate statală. Astfel, s-au conturat două curente antagoniste, două direcții politice și ideologice care au abordat demersuri diferite în ceea ce privește atitudinea lor în raporturile cu majoritatea românească.

Prima grupare, din care făceau parte foștii latifundiași, bancheri și înalți funcționari care avuseseră cel mai mult de pierdut prin schimbarea fostului regim politic, au abordat o atitudine conservatoare, de castă, încercând să găsească teren de propagandă prin agitarea și exacerbarea chestiunii minoritare în opinia publică internațională. Căutând să-și redobândească privilegiile pierdute, aceștia au dramatizat lacunele, greutățile și neajunsurile democrației românești, jucând astfel rolul unor „*carii în trupul acestui stat*”²⁰⁹.

Partidul Maghiar a etalat, aproape constant, un program de revendicări maxime care, de cele mai multe ori, erau în contradicție cu drepturile suverane și cu interesele naționale ale statului român. Axa pretențiilor înscrise în programul acestei organizații politice a constituit-o, începând din anul 1922, *autonomia națională*, în virtutea căreia se solicita: recunoașterea prin Constituție, a minorității maghiare ca subiect de drept public; guvernarea maghiarimii prin elemente din interiorul acesteia; administrație și justiție proprie; alegerea funcționarilor publici (în special a pretorilor și notarilor) pe baza votului universal în cadrele unei autonomii administrative; suprimarea tutelei administrative; introducerea limbilor minoritare în administrația de stat pe o scară cât mai mare; dreptul funcționarilor de a refuza

²⁰⁸Mikó Imre, *Huszonkét év. ...*, p. 21; Gh. I. Bodea, *ibidem*, p. 421.

²⁰⁹Mikó Imre, *idem*; pentru detalii referitoare la acțiunea politică a acestei grupări vezi și Alexandru Olteanu, *Le mouvement politique hongrois en Roumanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, Cluj, 1935, nr. 2, p. 183-203; Petre Bănescu, *L'encadrement politique des minorités ethniques de Roumanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, Cluj, 1939, nr. 4, p. 468-489; Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918-1940*, Târgu-Mureș, 1996, p. 103-155; *Idem*, *Istoria României, Transilvania*, vol II, p. 875-900.

dispozițiile autorităților superioare care, în opinia lor, se dovedeau contrare legilor etc.²¹⁰

Astfel de exagerări n-au fost de natură să câștige simpatia opiniei publice românești pentru soarta maghiarilor care vedea mai repede, în acțiunea Partidului Maghiar, negarea drepturilor statului român și subminarea tratatelor de pace. Pe de altă parte, întrucât partidul era condus de membrii fostei aristocrații acesta nu a reușit să prindă rădăcini nici în masele largi ale populației maghiare care nu-și regăseau, într-un astfel de program, cerințele și interesele specifice de moment.

Trebuie evidențiat și faptul că atitudinea Partidului Maghiar, departe de a se armoniza cu interesele generale ale statului român și de a face posibilă colaborarea cu populația majoritară, a dovedit, mai de grabă, tendințe centrifuge, această organizație politică devenind, adesea, conștient sau nu, un instrument al mișcării revizioniste ungare.

În opoziție cu acest curent, s-a situat generația mai tânără care fusese mai puțin implicată în viața politică a fostului imperiu și care milita consecvent pentru integrarea activității politice a maghiarilor în contextul general politic românesc.

În spiritul demersurilor de apropiere dintre români și maghiari, apar, în presa românească și maghiară, articole, studii, mărturii care evidențiau compatibilitatea existentă între cele două etnii pentru realizarea unui climat existențial pașnic. „*Maghiarimea - afirma Meskó Miklós - nu are nimic de împărțit cu poporul român. Noi vrem să strângem din nou mâna cu acel popor cu care de 800 de ani am trăit împreună în pace, fiind colegi de muncă, de cetățenie, camarazi de arme...*”²¹¹

Starea de lucruri din interiorul Partidului Maghiar a dus la apariția grupărilor dizidente, din rândul cărora s-au născut alte formațiuni politice.

În noiembrie 1925, în jurul ziarului „*Székel Polgár*” din Miercurea Ciuc urma să se constituie o nouă organizație politică, *Alianța secuiască*, cu o activitate independentă de cea a Partidului Maghiar. Scopul declarat al acestei formațiuni politice era „*să valideze drepturile secuilor, asigurate prin tratatele de pace.*”²¹² Fapt pentru care Alianța secuiască era „*salutăată cu bucurie în întreg ținutul secuiesc /.../ Mai presus de toate, noi, secuii - continua „Székel Polgár” - trebuie să ne constituim independent de oricare partid și să luptăm ca doleanțele noastre să fie*

²¹⁰L. Bányai, *op. cit.*, p. 145; Kiss Géza, *ibidem*, p. 233; Mikó Imre, *op. cit.*, p. 271; Alexandru Olteanu, *ibidem*, p. 185; „*Temesvári Hírlap*” din 25 mai 1929; „*Keleti Újság*”, 25 decembrie 1929; vezi și Balázs Sándor, *A Magyar Párt – ideológia – tézisekben*, în „*Korunk*”, 1991/2, p. 235-241.

²¹¹Meskó Miklós, *Románok es magyarok*, în „*Magyar Kisebbség*”, nr. 3, 1 februarie 1924, p. 104.

²¹²„*Viitorul Mureșului*”, Târgu-Mureș, 15 noiembrie 1925.

*rezolvate prin propria noastră forță. Secuii nu pot mătura înaintea porții altuia până când pridvorul lor nu este curat*²¹³

În anul 1927, grupul dizidenților format din membrii mai vechi ai Partidului Popular au părăsit Partidul Maghiar și împreună cu grupul reformiștilor bihoreni au refăcut Partidul Popular Maghiar. Această formațiune politică, care milita pentru democratizarea vieții publice maghiare și integrarea ei în cadrul noului stat, i-a avut în prim plan pe Kecskeméthy István, ca președinte, pe Kós Károly și Tabéry Géza, ca vicepreședinți și pe Deutsch Géza ca secretar.²¹⁴

În 1928, s-a desprins din Partidul Popular Maghiar gruparea lui Réthy Imre care, în 1933, va fuziona cu Blocul Economic Maghiar desprins din același partid, în 1931, punând bazele unui nou partid, Partidul Țărănesc Maghiar, în opoziție cu Partidul Maghiar. Cunoscut și sub denumirea de *Partidul Micilor Agrarieni Maghiari* (Magyar Kisgazdapárt), acesta l-a avut ca președinte de onoare pe Bárdos Péter²¹⁵ și pe Réthy Imre²¹⁶, fost deputat și jurnalist din Odorhei, ca președinte activ. Organul său de presă a fost „*A Nep*.”²¹⁷

Ideea înființării unui partid agrarian s-a născut în anul 1925 când Bárdos Péter, membru al Partidului Maghiar, făcea următoarea declarație publicației „*Ellenzek*” din Cluj: „... suntem în discuție mai mulți proprietari agricoli ca să organizăm un partid al agricultorilor, în afara Partidului Maghiar, întrucât conducerea acestui partid nu dovedește nici un fel de bunăvoință față de plângerile noastre. În al doilea rând, interesele noastre economice coincid cu interesele agricultorilor români, sași și de alte naționalități, astfel că noi, în cadrul sau în afara partidului trebuie să căutăm legăturile cu celelalte naționalități și apoi cu guvernul. Deoarece principiul conducerii Partidului Maghiar este că nu stă de vorbă cu guvernul actual, va trebui să ne luăm noi singuri soarta în mână.”²¹⁸

Prin programul partidului se urmărea: sprijinirea maghiarilor în vederea organizării activităților economice prin societăți cooperatiste; educația economică și

²¹³Idem.

²¹⁴Vezi în acest sens și György Béla, *Reformmozgalom a Romániai Országos Magyar Pártban (1926-1927)*, în „*Magyar Kisebbség*”, nr. 1, 2003, p. 123-125.

²¹⁵Bárdos Peter, născut în 1863, la Vlaha, județul Cluj. A luat parte la mișcările țărănești din cadrul fostei monarhii austro-ungare. Fost senator de Trei Scaune. A fost decorat cu „Vulturul României”.

²¹⁶Réthy Imre, născut la 6 noiembrie 1892 în județul Cenad (Ungaria). Studii: facultatea de teologie din Budapesta. Profesor la Academia de teologie și director al mai multor școli (1916-1925). Director de ziar (1926-1929). Primar al orașului Odorhei (1929-1933). Deputat în anii 1932-1933. A fost distins cu decorațiile: ofițer al Ordinului „Steaua României”, cavaler al „Vulturului României”.

²¹⁷Mircea Mușat, Ioan Ardeleanu, *op. cit.*, p. 724 și vol II 2, 1933-1940, p. 368-369; Gh. I. Bodea, *ibidem*, 429; *Politics and Political Parties in Roumania*, London, 1936, p. 274-275.

²¹⁸„*Ellenzek*”, 25 aprilie 1925.

culturală a celor de la sate; dreptul de folosire a limbii materne în viața publică; sprijinirea maghiarilor pentru ocuparea de posturi și servicii publice etc.²¹⁹

Deși, prin programul prezentat, partidul nou înființat ația un caracter democratic în comparație cu Partidul Maghiar, unele elemente liberale din Partidul Țărănesc Maghiar își exprimau îndoiala asupra conținutului real al programului ca și asupra posibilității sale reale de reprezentare a micilor agrarieni. „*S-a creat un nou partid maghiar al micilor agrarieni; dar ce fel de partid? – se întreba Kacso Sándor. Președintele Partidului Maghiar este un conte /.../ dar conții sunt prezenți și printre fondatorii partidului lui Réthy. Mici agrarieni nu sunt printre fondatori. Ei au fost reprezentați prin câțiva avocați. Réthy și partizanii săi sperau în viabilitatea noului partid, pornind de la nemulțumirea maselor față de incapacitatea Partidului Maghiar în rezolvarea problemelor vitale.*”²²⁰

De aceeași orientare a fost și amintitul Bloc Economic Maghiar care cuprindea, în rândurile sale, membrii nemulțumiți din conducerea Partidului Maghiar, conți și bancheri care, în realitate, „*n-au făcut nimic* - scria Mikó Imre – *au creat doar o cooperativă la București care a dat repede faliment.*”²²¹

La începutul anului 1933, se desprinde din Partidul Maghiar o altă grupare opoziționistă intitulată *Opoziția Partidului Maghiar* (Országos Magyarpárti Ellenek), al cărui nucleu l-au constituit intelectualii din jurul revistelor „*Erdélyi Fiatalok*” și „*Falvak Népe*” și al asociației literare „*Erdelyi Helikon*”.²²² Actul de naștere al acesteia a fost semnat la consfătuirea din 2 aprilie 1933 de la Cluj în prezența delegațiilor țărănimii nemulțumite, a muncitorilor, a meseriașilor, a clasei de mijloc, a studenților și intelectualilor cu vederi liberale. În conducerea de vârf au fost aleși 8 meseriași, un țaran, 5 muncitori, un medic, un funcționar, un mic comerciant și 8 studenți.

Un an și jumătate mai târziu, la conferința ținută la Târgu-Mureș, în 19-20 august 1934, opoziția Partidului Maghiar și-a schimbat denumirea în *Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége*, pe scurt *MADOSZ* (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România).

²¹⁹ *Politics and Political Parties in Romania*, p. 274-275.

²²⁰ Kacso Sándor, *Fogy a virág, gyűl az iszap, önéletrajzi visszaemlékezések*, vol II, București, 1974, p. 171;

²²¹ Mikó Imre, *op. cit.*, p. 164.

²²² Vezi detalii în acest sens la: Deszi József, *Crearea opoziției Partidului Maghiar – embrionul democratic al Uniunii oamenilor muncii maghiari din România și activitatea antifascistă a acesteia (1933-1934)*, în „*Lucrări științifice*”, Institutul Pedagogic Târgu-Mureș, 1970, 2, p. 243-249; Gh. I. Bodea, *Din istoricul înființării și activitatea MADOSZ-ului – organizație democratică antifascistă a naționalității maghiare din România*, în „*Cercetări de științe sociale*”, II, Târgu-Mureș, 1984, p. 427-452.

Hotărârea de constituire a noii organizații politice, din conducerea căreia făceau parte Bányai László, Mayer László, Demeter Iános, Kovács György, Sera Zoltán, Csongor Lajos, Szepesi Sándor, Peter Lajos ș.a., era motivată „*prin faptul că mișcarea noastră din interiorul Partidului Maghiar, cu toate că a încercat toate posibilitățile ca să pună programul și reorganizarea democratică a partidului, n-a reușit. Cauza acesteia a fost rezistența Partidului Maghiar, care s-a folosit de mijloacele cele mai nedemne contra noastră, spre a-și menține pozițiile economice și politice.*”²²³

Programul MADOSZ-ului viza: lupta împotriva fascismului și revizionismului; întrebuițarea liberă a limbii materne în administrație și justiție, în județele și localitățile unde locuiau și maghiari; angajarea salariaților fără nici o restricție în întreprinderile de stat și comunale; acordarea de pământ și pășuni țăranimii; acordarea cetățeniei tuturor locuitorilor care se aflau în România în anul 1921 ș.a.²²⁴

Cu toate divergențele din interior, dizidențele și chiar constituirea partidelor opoziționiste, Partidul Maghiar, care deținea, totuși, monopolul politic asupra diferitelor întreprinderi, instituții, al vieții social-culturale a minorității maghiare din România, a unor grupuri de intelectuali și asupra unei părți deloc neglijabile a micilor meseriași de la orașe, s-a autointitulat și a rămas singurul reprezentant al intereselor maghiarimii în Parlamentul României și în relațiile cu guvernele românești. O singură dată, în legislatura 30 iulie 1932-18 noiembrie 1933, Partidul Micilor Agrarieni Maghiari a reușit să trimită trei reprezentanți în forul legislativ suprem al țării. De asemenea, Partidul Maghiar avea o influență considerabilă în rândul populației maghiare din mediul rural, îndeosebi în timpul campaniilor electorale, când țăranilor li se făcea tot felul de promisiuni electorale.

Maghiarii transilvăneni au participat la toate scrutinele electorale, obținând mandate în Cameră și Senat. Analizând numărul fotoliilor de deputați și senatori din cele 10 legislaturi ale României interbelice (de la prima sesiune din 20 noiembrie 1919 până la ultima, din 1 iunie 1939) se observă că, începând cu alegerile din 1927, numărul acestora a început să scadă ca urmare a regroupărilor care au avut loc în rândul formațiunilor politice maghiare.

Tabel nr. 13

Maghiarii din Transilvania în Parlamentul României ²²⁵

²²³Apud Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, P. II, p. 372.

²²⁴*Ibidem*, p. 369-375.

²²⁵Pentru reprezentarea parlamentară maghiară vezi Vasile M. Teodorescu, *Transilvania sub maghiari și români*, București, 1941, p. 152-154; colecția revistelor „*Magyar kisebbség*” și „*Glasul minorităților*” din

<i>Anul electoral</i>	<i>Total parlamentari</i>	<i>Nr. deputați</i>	<i>% din nr. deputaților</i>	<i>Nr. senatori</i>	<i>% din nr. senatorilor</i>
1919	12	8	1,41	4	1,69
1920	6	5	1,35	1	0,42
1922	10	3	0,78	7	2,97
1926	25	12	3,10	13	5,50
1927	9	7	1,81	2	0,85
1928	22	16	4,13	6	2,54
1931	14	10	2,58	4	1,69
1932	23	16	4,13	7	2,97
1937	Alegeri anulate				
1939	16	8	3,10	8	4,44
Total	137	85	2,49	52	2,56

Din acest tablou privind participarea minorității maghiare la viața parlamentară din România interbelică²²⁶ rezultă că aceasta a fost prezentă în toate legislaturile cu un număr oscilând între 6 și 25 de reprezentanți realizând o medie generală, la nivelul întregii țări, de 2,56% din totalul parlamentarilor, în timp ce indicele demografic era de 7,9 procente.²²⁷

Deși o comparație cu Ungaria aceleiași perioade nu este concludentă într-un tot, trebuie, totuși, subliniat faptul că, dacă cei 1 353 675 maghiari din Transilvania, care, conform recensământului din 1930, reprezentau 7,5% din întreaga populație a țării, au fost reprezentați în Parlamentul României de către 149 de deputați și senatori, cei 1 283 535 minoritari din Ungaria interbelică nu au avut nici un reprezentant în Parlamentul de la Budapesta.²²⁸

Dacă ne raportăm la reprezentarea românilor în Parlamentul Ungariei antebelice, deosebirea de tratament este și mai evidentă. În ultima sesiune parlamentară (1910-1914), de exemplu, cele trei milioane de români din Transilvania, care reprezentau 15,9% din patrimoniul demografic al Ungariei, nu

anii 1923-1926, 1927, 1929, 1931, 1932, 1934, 1938; Virgil Pană, *Considerații privind mișcarea politică maghiară din România (1919-1939)*, în „*Angustia*”, IV, 1999, p. 349-352.

²²⁶În stabilirea proporției parlamentarilor maghiari s-a avut în vedere faptul că în urma alegerilor din 1919, Parlamentul României era compus din 568 deputați și 236 senatori; în 1920, numărul deputaților a coborât la 369, pentru a urca la 387, după alegerile din 1926; în ultima legislatură (1 iunie 1939 - 5 septembrie 1940), numărul deputaților a fost redus de la 387 la 258, iar al senatorilor de la 236 la 176.

²²⁷Vezi tabloul nominal al parlamentarilor maghiari la Vasile M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 152-154 sau Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania...*, p. 111-112.

²²⁸Arhivele Naționale ale României, Fond PCM, dosar 120/1939, f. 10, (tablouri comparative).

aveau decât 5 reprezentanți printre cei 256 de membri ai Parlamentului ungar, adică 1,95%, în timp ce maghiarii din Transilvania, în număr de 1 352 276, erau reprezentați de 16 deputați (6,25%) din totalul parlamentarilor.²²⁹

Tactica alianțelor electorale cu partidele românești de guvernământ care, cu puține excepții, au câștigat de fiecare dată alegerile generale a fost folosită de către majoritatea partidelor etnice care reprezentau o pondere semnificativă în viața politică românească. Prin aceste pacte politice, minoritarii se angajau să-și sprijine partenerul pentru câștigarea alegerilor în schimbul unui număr de mandate parlamentare. Pe lângă aceste mandate, partenerul român se angaja ca, în cazul în care ajungea la putere, să sprijine accesul minoritarilor în structurile politice și administrative locale, acolo unde aceștia nu formau majoritatea populației. Astfel, Partidul Maghiar a făcut carteluri electorale cu Partidul Poporului și cu Partidul Liberal, iar MADOSZ-ul a încheiat acorduri de Front Popular cu Blocul Democratic, Partidul Socialist și Frontul Plugarilor. La rândul său, Partidul German, cu o singură excepție, a mers întotdeauna cu guvernele românești.

Dintre acordurile electorale încheiate între partidele românești și cele ale etnicilor minoritari, cel mai discutat la epoca respectivă, dar și cel mai ocultat de către istoriografia românească postbelică, din motive lesne de înțeles, a fost așa numitul Pact de la Ciucea. Înțelegerea respectivă a fost prezentată doar ca un exemplu de colaborare dintre o fracțiune politică din Partidul Maghiar și un partid politic românesc nepublicându-se însă și conținutul documentului deși acesta se cunoștea *ad litteram*.²³⁰

Acordul semnat de Octavian Goga și Constantin Bucșan ca mandatar ai Partidului Poporului și de Grandpierre Emil, Gyárfás Elemer, Páll Gábor și Hajdu István, ca mandatar ai Partidului Maghiar, a fost încheiat la 31 octombrie 1923, la București, la reședința profesorului Petre Negulescu. În preambul era înscrisă dorința celor două formațiuni politice de a-și uni forțele „*pentru a le pune în serviciul intereselor superioare ale țării*”. Este cunoscut și sub numele amintit, cu toate că la Ciucea nu s-a întâmplat altceva decât că s-a organizat o masă festivă la care fiecare semnatar a primit câte un exemplar și câte o fotografie autografă a mareșalului Averescu.

²²⁹Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, p. 269; Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 227.

²³⁰Varianta în limba maghiară a fost publicată de Mikó Imre în 1941; vezi și György Béla, *Aspecte ale raporturilor dintre Partidul Maghiar cu partidele românești între 1923-1926*, în „*Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*”, III, Târgu-Mureș, 2000.

Textul propriu-zis al acordului a rămas secret pentru opinia publică din România, el fiind cunoscut doar de fruntașii celorlalte partide politice.²³¹ A fost dat publicității abia în 1937, de către Gyárfás Elemer, în paginile revistei „*Magyar Kisebbség*”, articolele fiind apoi adunate într-o broșură referitoare la politica minoritară a statului român.²³² Divulgarea conținutului acestui pact, fapt interpretat la vremea respectivă drept o știre de mare senzație, s-a făcut în scopul influențării tratativelor româno-maghiare, prin care se urmărea „pacificarea bazinului dunărean”, în sensul acestui document.²³³

Acordul a fost pus în aplicare, pentru prima oară, la alegerile parțiale din județul Mureș, din 1925, în urma cărora Octavian Goga a ajuns în Parlamentul României, ca deputat de Reghin.

Ca ripostă, o altă grupare din Partidul Maghiar, condusă de Sándor József²³⁴ a cerut, în mod deschis, cartelarea cu Partidul Național Român, pe care o solicitase la început și Partidul Poporului dar fără nici un rezultat.

La rândul său, Bernády György, în fruntea unei fracțiuni numeroase, a susținut ideea pactizării cu liberalii, abordându-l, în acest scop, pe Tancred Constantinescu, șeful organizației județene Mureș. În urma discuțiilor avute cu fruntașul liberal, s-a ajuns la încheierea unei convenții prin care, la alegerile județene și comunale din 1926, urma să se încheie un pact electoral separat.²³⁵ Sub influența lui Bernády, la 1 februarie 1926, Ugron István, președintele Partidului

²³¹În raportul lui Bernády György către conducerea Partidului Maghiar, referitor la tratativele pentru încheierea unei convenții electorale cu Partidul Național Român, din 14 octombrie 1925, se spunea că: „În cazul în care doresc (cei din P.N.R.- n.a.) încheierea unei înțelegeri cuprinzătoare a tuturor problemelor, aceasta poate fi luată în discuție numai în baza acelor revendicări minimale pe care ei le cunosc deja ca și puncte acceptabile prin Pactul de la Ciucea”.

²³²Gyárfás Elemér, *Az első kísérlet. Az Averescu paktum előzményei, megkötésének indokai, szövege felbomlása és tanulságai*, extras din „*Magyar kisebbség*”, 1937, nr. 2,3,4; vezi în acest sens și Bernády György, „*Reflexiók Gyárfás Elemér szenátor úrnak. «Az első kísérlet című a Magyar Kisebbség» 1937-évi 2-3 számában megjelent közleményére*”, Târgu-Mureș, 1937.

²³³O copie după textul documentului se găsește la ANDJ-Mureș, *Fondul personal Bernády György*, doc. nr. 33; documentul a mai fost publicat în *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, p.623-629 și de Virgil Pană, *Câteva considerații privind reprezentarea parlamentară a minorității maghiare din România (1918-1939)*, în *Sargeția*, XXVII/2, p. 483-497.

²³⁴Sándor de Packe, József, născut în 1853, la București. Studii: universitățile din Budapesta, București și Cluj, facultatea de medicină. Fondator, secretar general și vicepreședinte al Asociației culturale maghiare „EMKE”. Deputat în Parlamentul ungar, în 1896. Deputat în Parlamentul României, între 1922-1926, și senator, începând din 1926, în toate legislaturile.

²³⁵Textul acestui document se găsește, în copie, la ANDJ -Mureș, *Fondul personal Bernády György*, doc. nr. 45.

Maghiar,²³⁶ a denunțat Pactul de la Ciucea cu averescanii, dând cuvânt de ordine alegătorilor săi să voteze cu Partidul Liberal, la alegerile din 1926. La 27 martie 1926, mandatul de 4 ani al liberalilor a expirat. Aceștia s-au retras în opoziție pentru a-și reface partidul, iar cu formarea noului guvern a fost desemnat mareșalul Averescu, șeful Partidului Poporului. În noua conjunctură, conducerea Partidului Maghiar a reînnoit pactul de la Ciucea încheind cu averescanii un cartel electoral, de data aceasta, pentru alegerile parlamentare din iunie 1926.²³⁷ În felul acesta, Averescu reușea să obțină 280 de mandate din care a oferit Partidului Maghiar un număr de 25 (13 deputați și 12 senatori), un adevărat record pentru reprezentarea parlamentară a minorității maghiare din România pentru toată perioada interbelică.

În situația scrutinului de listă cu primă de guvernare introdus prin legea electorală din 1926, practica cartelurilor electorale a făcut din etnicii minoritari elementul hotărâtor pentru câștigarea aceluia *bonus electoral* de către una sau alta din listele concurente. De aici, tranzacții electorale întemeiate pe concesiile de guvernare între partidele minorităților și guvernelor românești, de aici, renunțarea, nu de puține ori, la principiile politicii de stat.

La alegerile parlamentare din iunie 1926, din totalul de 2 662 555 de voturi valabil exprimate, gruparea Partidul Poporului în cartel cu Partidul Maghiar și cel german a întrunit 1 366 160 de sufragii, adică 51,31% din total, deci o depășire suficientă a limitei de 40% impusă de legea electorală. Dar, dacă avem în vedere că aproximativ 400 000 de voturi maghiare și germane au intrat în patrimoniul electoral al guvernului, atunci 15,02% l-a reprezentat aportul elementelor minoritare. Dacă aceste voturi ar fi mers la opoziție, respectiv cartelul Partidul Național - Partidul Țărănesc care obținuse 27,73% din numărul total al sufragiilor, prima de guvernare ar fi revenit național-țărăniștilor, prin voința aceluiași etnici minoritari.²³⁸

²³⁶Ugron de Ábránfalva, István, născut la 24 septembrie 1862, la Zau de Câmpie, județul Mureș. Studii: Academia consulară din Viena. Consul al Austro-Ungariei la New-York, Alexandria și Varșovia. Consilier al ambasadei Austro-Ungariei la București (1908-1910); ministru plenipotențiar la Belgrad (1910-1913); președinte al Partidului Maghiar (1923-1926); prim-procurator al Institutului de teologie calvină din Cluj și al circumscripției calvine din Transilvania, începând cu anul 1923; președinte al Asociației Muzeului Ardelean; fost președinte al cooperativei „Hangya”. Decorații: Marea cruce a „Coroanei României”, „Crucea de Merit” (Ungaria), Marea Cruce a Ordinului „Franz Joseph”, Marea Cruce „Sf. Sava”, comandant al Ordinului „Sf. Stanislav” cu spade (Rusia), comandant al ordinelor „Medjidie” și „Osmanie”, „Sf. Ana”, „Coroana Prusiei”.

²³⁷Vezi în acest sens, *Metamorphosis Transilvaniae 1918-1936*, p. 17-18.

²³⁸N. Dașcovici, *Scrutinurile electorale și legea noastră*, în „Societatea de mâine”, Cluj, III, 20-27 iunie 1926, p. 453-454.

În afara laturii lor electorale, documentele trebuie situate, din punct de vedere politic, în circumstanțele epocii respective. În condițiile în care românizarea orașelor din Transilvania era o imposibilitate și o soluție indezirabilă din toate punctele de vedere, aceste pacte electorale, în condițiile respectării proporționalității demografice mereu invocată ca urmare a înscrierii acestui principiu în Hotărârea de la 1 Decembrie 1918, au dat posibilitatea și românilor, îndeosebi în primul deceniu interbelic, să aibă acces la etajele superioare ale administrației în orașele cu puternice majorități neromânești, iar minoritarilor mai multe mandate în Parlament.

Analizând, în mod comparativ, cele înscrise în Pactul de la Ciucea sau în cel cu liberalii cu programul Partidului Maghiar, concluzia ce se desprinde este că aceste acorduri limitau, într-o anumită măsură, pretențiile autonomiste maghiare.

Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că maghiarii, chiar dacă acceptau să coboare diapazonul pretențiilor politice, scopul urmărit rămânea același, adică accederea în număr cât mai mare în structurile administrației publice locale, în primul rând, și al folosirii limbilor minoritare în toate segmentele vieții de stat.

În ciuda tuturor defectelor sale, sistemul democratic electoral din perioada analizată a dat posibilitatea cetățenilor români, indiferent de naționalitate, să-și exprime liber opțiunile politice (chiar și unele abuzuri ale autorităților locale nu au afectat, în mare măsură, participarea minoritarilor), dar cu toate acestea, reprezentarea parlamentară maghiară nu s-a ridicat la nivelul procentului demografic de 7,9%. Nerealizarea nu se datora, în mod deosebit, viciilor democrației românești ci altora care rezultau fie din repartiția acestei minorități în spațiul românesc (de pildă, așezarea insulară în Transilvania, unde întruneau majoritatea absolută doar în cele trei județe din secuime), fie din disfuncționalitățile înregistrate în planul vieții lor politice determinate de erodarea încrederii în liderii politici, de dizidențele apărute în interiorul partidelor maghiare la începutul deceniului al 4-lea al secolului XX, de aderarea unor maghiari la partidele românești etc.

Prin instaurarea regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, în februarie 1938, activitatea tuturor partidelor politice din România a fost interzisă, înființându-se primul partid totalitar din istoria contemporană a țării, *Frontul Renașterii Naționale*. În virtutea articolului 6 din Regulamentul de aplicare a legii privind înființarea acestei formațiuni politice, care stipula că minoritățile etnice înscrise în Frontul Renașterii Naționale pot să-și valorifice, prin propriile lor secțiuni, drepturile care le erau asigurate prin lege, la 17 ianuarie 1939, minoritatea maghiară a

semnat acordul de aderare.²³⁹ În urma acestui gest, etnicii maghiari au fost reprezentați de 10 membri în Consiliul Superior Național și de unul în Directorat. Candidând pe listele acestui partid, în urma alegerilor legislative din 1 și 2 iunie 1939, maghiarii au primit 16 mandate în Parlament (8 deputați și 8 senatori).

Minoritatea germană a fost prima care, recunoscând noile realități statale, a procedat la propria-i organizare politică, prin înființarea de partide și participarea la alegerile locale și parlamentare.

Începând cu anul 1919, germanii din România s-au constituit în *Liga germanilor din România* (Verband der Deutschen in Großrumänien), procesul finalizându-se în septembrie 1921, la Cernăuți. În conducerea acesteia s-au aflat, la început: Rudolf Brandsch (președinte), H.O. Roth (secretar), Hermann Plattner (al doilea secretar) și Hans Connert (casier).²⁴⁰ Exponenții săi politici au fost, de-a lungul perioadei, Partidul German și Partidul Popular German. Această organizație, cu cea mai mare cuprindere a germanilor din România includea comunitățile locale, organizate în *Volksrath*-uri (consilii ale poporului), divizate, la rândul lor, în organizații provinciale (*Volksrath*-ul sașilor, cu sediul la Sibiu; *Volksrath*-ul șvabosăsesc cu sediul la Timișoara; *Volksrath*-urile germanilor din Bucovina și Basarabia), cu organizații județene, comunale și locale.²⁴¹

Programul politic al minorității germane a fost expus cu ocazia celei de a IV-a Adunări Naționale a sașilor ținută la Sighișoara, în 6 noiembrie 1919. Hans Otto Roth a prezentat, atunci, un document care cuprindea 32 de puncte.²⁴²

²³⁹Vezi în acest sens, Petre Bănescu, *Le nouveau régime des minorités en Roumanie*, în "Revue de Transylvanie", Cluj, 1938, IV, nr. 3-4, p. 339-346.

²⁴⁰Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 166.

²⁴¹Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Studii și documentare*, dosar 247, f. 1-3.

²⁴² Dintre acestea amintim: 1. Extinderea hotărârilor luate la Adunarea Națională de la Alba Iulia la toate provinciile locuite de germani; 2. Recunoașterea prin Constituția țării a faptului că germanii din toate provinciile României formează o unitate politică, având dreptul de a se organiza liber în domeniile religios, cultural și economic; 3. Dreptul de a impune taxe populației germane, care să fie strânse cu ajutorul fiscalului; 4. Dreptul de a organiza și crea școli de toate gradele și de orice fel; 5. Dreptul de vot universal, egal și secret; 6. Introducerea sistemului de liste și al cadastrului național pentru alegerile municipale; 7. Împărțirea administrativă a țării pe criterii naționale; 8. Autonomie administrativă locală; 9. Numirea funcționarilor conform proporției numerice a fiecărei etnii; 10. Folosirea limbii germane, vorbit și scris, în raporturile cu autoritățile și în armată; 11. Egalitatea în drepturi a tuturor confesiunilor; 12. Libertatea bisericilor de a înființa școli; 13. Contribuția proporțională a statului la bugetul școlilor germane; 14. Respectarea intereselor specifice ale provinciilor în reglementarea raporturilor economice cu Vechiul Regat și în organizarea economică viitoare; 15. Adoptarea unei legislații sociale moderne; 16. Realizarea progresivă a unificării legislative între provinciile „anexate” și Vechiul Regat; 17. Garantarea tuturor libertăților (religioase, de presă etc.); 18. Dreptul de a folosi denumirea germană a localităților în actele adresate autorităților; 19. Dreptul de a arbora culorile naționale (Idem, Fond PCM, dosar 240/1939, f. 49-50; Hans Otto Roth,

Cu tot caracterul său maximal, acest program viza, totuși, integrarea minorității germane în ansamblul intereselor statului român. "*Partidul german recunoaște fără rezerve statul român - se spunea în acest document. Voința către puterea politică a partidului se mărginește la administrația locală, la reprezentanțele alese ale comunelor, la ocuparea funcțiilor conducătoare în aceste unități administrative.*"²⁴³

În septembrie 1921, a avut loc și Congresul de unificare a organizațiilor politice ale germanilor de pe întreg teritoriul României în cadrul *Partidului Parlamentar German* (Deutsche Parlaments Partei), ai cărui reprezentanți au fost Rudolf Brandsch (1921-1922) și Hans Otto Roth (1922-1933). Începând cu ianuarie 1929, denumirea acestei organizații politice s-a schimbat în *Partidul German* (Deutsche Partei), care a rămas și în continuare o formațiune politică formată din parlamentari, fără statut de funcționare și fără structură organizatorică.²⁴⁴

Deceniul al patrulea al secolului XX a debutat cu o stare febrilă printre organizațiile politice ale germanilor din România, factorii determinanți fiind numeroși: de la conflictul între generații și insatisfacția față de conducători, până la dezacordurile asupra căilor de urmat în demersul politic. Disensiunile s-au agravat odată cu preluarea unor aspecte ale ideologiei naziste privind germanismul, în general, și cu organizarea politică a comunității, în special.

Paralel și concomitent cu ascensiunea nazismului, germanii din România au înființat noi organizații politice, iar unele dintre vechile asociații culturale și de ajutor reciproc s-au transformat în adevărate nuclee de propagandă nazistă. În interiorul Partidului German apar două curente politice distincte: unul de orientare hitleristă și altul care susținea vechea linie de colaborare și activitate comună în cadrul statului român. În 21 mai 1932, Fritz Fabritius transformă *Baugenossenschaft*-ul (Societatea Constructorilor) din Sibiu în *Mișcarea Național-Socialistă de întraajutorare a Germanilor din România* (Nazionalsozialistische Selbsthilfbewegung der

ibidem, p. 239-240; Constantin Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p.37; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, vol. II, 1918-1933, p. 151-153).

²⁴³Constantin Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *op. cit.*, p. 40; pentru evoluția gândirii politice a liderilor germani din România, vezi și: Hermann Müller, *Das autonome Siebenbürger*; Michael Kausch, *Neue Rechtsgrundsätze durch die Karlsburger Beschlüsse*; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 159-206; Virgil Pană, *op. cit.*, p. 129-151.

²⁴⁴*Sächsisch-Schwäbische Chronik. Beiträge zur Geschichte der Heimat*, Herausgegeben von E. Eisenburger und Michael Kronner, București, 1976, p. 159; Susana Heiss, *Considerații asupra Fondării Partidului German în condițiile vieții social politice ale României interbelice (1918-1933)*, în „*Cercetări de științe sociale*”, vol III, Târgu-Mureș, 1987, p. 420-441; vezi în acest sens și Klaus Beer, *Zur Entwicklung des Parteien - und Parlamentssystem in Rumänien 1928-1933*, 2 vol, Frankfurt am Main/Bern, 1983; Karl M. Reinert, *Zur politischen Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918-1928*, Tirol, 1993.

Deutschen in Rumänien), dându-i statut de partid politic, cu o structură organizatorică apropiată de cea a partidului nazist. Totodată, Fabritius se proclamă „Führer”. Programul noii formațiuni politice pune și mai tranșant problema organizării libere a sașilor din România ca națiune politică distinctă, cu drepturi în interior și exterior.²⁴⁵

Pentru a nu cădea sub incidența JCM, din 9 decembrie 1933, prin care s-a desființat Garda de Fier, gruparea politică condusă de Fabritius a renunțat, pentru moment, la titulatura de național-socialistă, luând numele de *Mișcarea de Reînnoire Națională a Germanilor din România* (Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien) păstrând, însă, aceeași organizare și doctrină de esență nazistă.²⁴⁶

În fața tendințelor de angajare a grupărilor politice de extremă dreaptă ale minorității germane din România în serviciul unei puteri străine, guvernul Tătărașcu a hotărât, la 7 iulie 1934, dizolvarea acestora. Deși scoase în afara legii, organizațiile prohitleriste și-au continuat activitatea sub umbrela manifestărilor culturale și sportive.

În interiorul comunității naționale a germanilor din România s-au manifestat și curente adversare național-socialismului, care au cuprins cercuri din cele mai diverse, de la cele burgheze la cele clericale.²⁴⁷ În cursul lunii octombrie a anului 1934, de pildă, episcopul evanghelic sas Viktor Glondys a trimis o pastorală tuturor bisericilor evanghelice prin care se interzicea acestora ca, în viitor, să mai invite, fără avizul episcopiei, conferențieri germani care se dovediseră a fi agenți ai guvernului nazist. De asemenea, Volksrath-ul din Sibiu a lansat un apel către populația germană din Transilvania și conducătorii acesteia, în special, prin care făcea apel la calmarea spiritelor dintre cele două tabere.²⁴⁸

²⁴⁵ „Noi proclamăm unitatea tuturor germanilor din lume cu care constituim un popor unic. Ne găsim într-o neclintită unire cu patria noastră pe teritoriul statului român căreia îi punem la dispoziție forța și credința noastră” (punctul 1 din program). „Toți germanii din România formează o unitate națională și politică, având drepturi în interior și în exterior” (punctul 3); pentru detalii vezi, Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, p. 165-168; vezi, de asemenea, Oschlies Wolf, *Rumänien deutsches Schicksal 1918-1988*, Wien, 1988; Glass Hildrun, *Die Auseinandersetzung einer Rumäniendeutschen Zeitung mit dem Nationalsozialismus. Das Beispiel der "Arader Zeitung" (1930-1938)*, în „*Münchener Zeitschrift für Balkankunde*”, vol 7 și 8, München, 1991, p. 407-428.

²⁴⁶ Vezi în acest sens și Cornelius Zach, *Mișcări totalitare la români și la germanii din România în perioada interbelică – premise, asemănări și deosebiri*, în *În obiectiv România*, volum editat de Krista Zach, München, 1998.

²⁴⁷ „Nici la noi nu toți germanii sunt național-socialiști - scria ziarul „Adevărul” din 20 ianuarie 1934, - cum se vede clar din atacurile furibunde ale acestora contra sașilor nehitlerști și din răspunsurile chiar ale lui «*Siebenbürgischer Deutsches Tageblatt*» (condus de Otto Roth- n.a.) la aceste atacuri”.

²⁴⁸ „*Observer*”, 8 noiembrie 1934.

În anul 1935 a avut loc o delimitare clară între curentele existente în Mișcarea de Reînoire. Curentul moderat condus de O.F. Jickeli, președintele Consiliului Național Săsesc, organism național-politic superior, a luat, în ianuarie, inițiativa apropierii și împăcării cu episcopul Viktor Glondys sprijinit de industriașii sași brașoveni de orientare antinazistă, cu Hans Otto Roth și ceilalți „conservatori”. Celălalt curent, avându-i ca exponenți pe Gust Waldemar și Alfred Bonfert, era adeptul aplicării ideilor naziste.²⁴⁹

Gust Waldemar a încercat să și-l apropie pe Fabritius, care aspira la conducerea Ligii Germanilor din România prin care dorea să-și impună programul său nazist. La 29 iunie 1935, Fabritius a fost ales în fruntea acestei organizații, înlocuindu-l pe Hans Otto Roth. Acesta i-a exclus din Mișcarea de Reînoire, care ființa ilegal, pe Gust Waldemar, Adam Minnich și Herwart Scheiner. Noua structură organizatorică a germanilor urma să poarte numele de *Comunitatea Națională a Germanilor din România* (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien), funcționând, de fapt, ca partid politic, sub denumirea de Partidul German.

Fritz Fabritius s-a raliat aripii moderate din Mișcarea de Reînoire care vedea reformarea național-socialistă a comunității germane din România pe cale pașnică încercându-se, la sugestia Berlinului, refacerea unității germanilor. Astfel, se explică și colaborarea „conservatorilor” lui H.O. Roth, care, pe de o parte, își doreau menținerea locurilor din conducere, iar pe de altă parte intenționau diminuarea zelului nazist al noului lider al Mișcării. Ei erau de acord cu schimbarea, dar nu acceptau mijloacele propuse de Fabritius (rasismul, antisemitismul, principiul *Führer*-ului etc.)

În replică, Gust Waldemar a înființat, în iulie 1935, *Partidul Poporului German* (Deutsche Volkspartei), secondat fiind de către Alfred Bonfert și Hans Beller, formațiune politică cunoscută în literatura de specialitate și sub denumirea de Partidul Național German.²⁵⁰

Prin urmare, la începutul anului 1936, minoritatea germană din România se prezenta, din punct de vedere politic, scindată în două tabere adverse. Prima, și cea mai puternică, în prim plan cu Fritz Fabritius și deputatul Hans Otto Roth, șeful parlamentarilor sași, în spatele căreia se afla întreaga burghezie săsească, a lăsat să se înțeleagă că va urmări cu consecvență vechea linie de acțiune în relațiile dintre germani și români. A doua tabără era reprezentată de Partidul Poporului German condus de medicul veterinar Alfred Bonfert și avocatul Gust Waldemar

²⁴⁹Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 199.

²⁵⁰Idem.

(adevăratul animator al mișcării), ambii din Brașov, cu un program mai extremist în comparație cu prima.²⁵¹

Acuzațiile dizidenței Bonfert-Waldemar, care au condus la scindarea mișcării politice germane, se refereau la faptul că: 1. Fritz Fabritius a trădat mișcarea de „regenerare”; 2. Hans Otto Roth, timp de 15 ani, a înlesnit pactele electorale cu guvernele aflate la putere, care nu au avut nici un rezultat favorabil pentru sași; 3. conducerea Partidului German a fost deschisă pentru colaborarea cu celelalte minorități din țară (evrei, maghiari ș.a.), ceea ce populația germană nu mai putea accepta; 4. conducerea acestui partid s-a îngrijit numai de burghezie, neglijând cu desăvârșire clasele de jos; 5. această conducere a făcut afaceri pe spinarea poporului și băncilor săsești fiind vinovată și de proiectul de lege pentru protecția muncii naționale.

În toamna anului 1938, mai precis la 27 octombrie, sub presiunea Germaniei care a decis să acționeze rapid pentru refacerea unității politice a germanilor din România sub egida sa, liderii celor două grupări au semnat un acord prin care Partidul Poporului German intra în Comunitatea Națională a Germanilor, Alfred Bonfert devenind loctiitor al lui Fabritius.

La 10 ianuarie 1939, în urma discuțiilor cu reprezentanții Frontului Renașterii Naționale, liderii Partidului German au semnat acordul de aderare la această formațiune politică, document ce cuprindea trei puncte. Primul dintre acestea stabilea că, în comunele rurale și urbane cu populație mixtă româno-germană, urmau să se înființeze secțiuni germane separate. Acestea trebuiau să fie reprezentate în Consiliul Superior al F.R.N. prin șase membrii și de unul în Directorat. De asemenea, în birourile secretariatelor urmau să fie numiți și funcționari germani. Al doilea punct preciza că toate organizațiile profesionale ale germanilor cetățeni români vor fi încadrate în diversele organizații prevăzute prin legile în vigoare la data respectivă. În comitetele directe ale acestor structuri profesionale urma să li se asigure o reprezentare proporțională cu numărul lor. Punctul al treilea menționa că, în afara manifestărilor politice, care trebuiau să se

²⁵¹Cu ocazia întrunirii organizației locale din Reghin (județul Mureș) a Partidului Poporului German, din 7 septembrie 1936, președintele acestuia, Alfred Bonfert, arăta, printre altele, că în acest oraș există un pericol evreiesc, în sensul că, în condițiile scăderii numărului sașilor, evreii ar putea ocupa locul acestora. Afirmând că Partidul German nu a făcut mai nimic în cei 15 ani de la înființare pentru rezolvarea acestei situații, problema evreiască trebuia rezolvată - în opinia sa - nu cu ajutorul statului, ci prin sași însăși. Profesorul Alfred Binder, membru al Partidului German (Fabritius) a combătut noua organizație politică germană, arătând că național-socialismul este bun în Germania, dar că în România există o situație specifică, incompatibilă cu metodele introduse de Alfred Bonfert și Gust Waldemar. Ca urmare, la alegerile locale din comunele Batoș, Uila și Logig, partidul lui Fabritius a obținut cele mai multe voturi, iar Partidul Poporului German nici unul (ANDJ - Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș, Acte politice*, dosar 13/1936,f. 23).

încadreze în F.R.N., germanii puteau să-și constituie o organizație proprie cu scopuri culturale, economice și de caritate. Aceasta a fost înființată, la scurtă vreme, conducerea fiindu-i încredințată lui Fabritius.²⁵²

Pe parcursul întregii perioade supuse atenției, liderii germanilor din Transilvania au acordat o atenție deosebită participării la activitatea forului legislativ suprem, cu atât mai mult cu cât, pentru aceștia, integrarea în viața politică a țării prin intermediul unui partid propriu, ca și naționalitate, a devenit posibilă doar după Unire.

Tabel nr.14

Reprezentarea parlamentară a germanilor din România
în perioada interbelică²⁵³

Anul electoral	Total parlamentari	Nr. deputați	% din nr. deputaților	Nr. senatori	% din nr. senatorilor
1919	12	8	1,40	4	1,69
1920	15	11	2,98	4	1,69
1922	12	8	2,17	4	1,69
1926	17	11	2,84	6	2,54
1927	8	5	1,29	3	1,27
1928	7	5	1,29	2	0,85
1931	9	8	2,07	1	0,42
1932	12	9	2,32	3	1,27
1933	11	7	1,81	4	1,69
1937	Alegeri anulate				
1939	11	5	1,94	6	3,41
Total	114	77	2,01	37	1,65

Din analiza situației prezentate, se desprinde faptul că germanii din România interbelică, marea lor majoritate aflându-se în Transilvania, au obținut, de-a lungul perioadei analizate, un procent de reprezentare în Parlamentul României de 1,83%, față de 4,1% cât reprezenta indicele lor demografic la nivelul întregii țări.

²⁵²Petre Bănescu, *ibidem*, p. 478. O prezentare detaliată a mișcării politice germane din România, vezi la Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 159-206.

²⁵³Arhivele Naționale București, Fond PCM, dosar 45/1938, f. 93-95; dosar 240/1939, f. 51; Nicolae Dascălu, *Le statut des nationalités cohabitantes depuis le parachèvement de l'unité d'Etat des Roumains (1918) jusqu'au second diktat de Vienne (1940)*, în „Revue Roumaine d'Histoire” (în continuare RRH) nr.4, 1978, p.716-718; Vasile Ciobanu, *Die politische Organisation der Siebenbürger Sachsen im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, 1988 (1-2), 31. Bd, p. 41-51.

4.3. Prezența minorităților naționale din Transilvania în structurile politico-administrative și judiciare ale provinciei

În ceea ce privește prezența minoritarilor în structurile politico-administrative ale Transilvaniei interbelice, se poate aprecia că regimul administrativ românesc a permis participarea naționalităților conlocuitoare cu românii la gestionarea și conducerea propriilor interese. Instituțiile democratice și spiritul de alteritate care s-a manifestat din totdeauna la români au dat undă verde și cetățenilor de altă naționalitate să participe la administrația publică. Majoritatea funcționarilor, indiferent de originea etnică sau de confesiune și-au putut continua nu numai exercitarea funcțiilor, dar și-au și consolidat situația, sub rezerva prestării jurământului de fidelitate și a cunoașterii limbii oficiale.

Una din falsele probleme, puternic mediatizate la vremea respectivă, a fost și aceea a situației funcționarilor publici minoritari. Principalele acuze aduse guvernelor românești, din perioada analizată, se refereau, de fapt, la două aspecte: 1) funcționarii minoritari, în special cei maghiari, au fost alungați din posturile lor imediat după Unire; 2) examenele de limba română, la care au fost supuși acești funcționari, nu aveau alt scop decât înlăturarea lor din funcțiile publice.

Referitor la primul aspect al problemei, trebuie reamintit faptul că însăși unii lideri ai maghiarilor din Transilvania au sugerat funcționarilor unguri să refuze prestarea jurământului de fidelitate față de statul român și să emigreze în Ungaria, pentru a sabota, astfel, administrația românească din această provincie.²⁵⁴ Prin promovarea unei astfel de politici, Budapesta a contribuit direct la slăbirea numerică a minorității maghiare din Transilvania.

În ceea ce privește folosirea limbii oficiale în instituțiile administrației de stat, art. 31 din *Regulamentul pentru punerea în aplicare a Statutului funcționarilor publici*, din 3 noiembrie 1923, preciza că această categorie bugetară era obligată să cunoască limba oficială a statului român.²⁵⁵ Cei care, la data publicării Regulamentului, se găseau în serviciu, urmau să fie supuși, în cursul anului 1924, pe bază de dispoziții ministeriale, la un examen de testare a cunoștințelor de limbă română. Candidații, declarați admiși, erau menținuți în funcții, iar ceilalți

²⁵⁴Conform Serviciului Central Maghiar de Statistică, în perioada anilor 1918 – 1924, au emigrat în Ungaria un număr de 197035 maghiari din Transilvania (**1918** – 40912; **1919** – 33551; **1920** – 79773; **1921** – 19879; **1922** – 13651; **1923** – 7536; **1924** – 1693 (apud *Metamorphosis Transilvaniae*, p. 13-14).

²⁵⁵Vezi în acest sens C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, p. 409 sau *M.O.*, nr. 60 din 19 iunie 1923 și 189 din 23 noiembrie 1923.

îndepărtați. Totodată, foștii funcționari, care fuseseră înlăturați anterior din serviciu din cauza necunoașterii limbii române aveau dreptul să se prezinte la acest examen urmând să fie numiți din nou pe posturile vacante, dacă erau declarați promovați.

Examenele, la care au fost supuși funcționarii minoritari, în anul 1924, au avut loc într-un spirit de înțelegere, solicitându-se din partea acestora doar o cunoaștere rudimentară a limbii și istoriei românilor. Ca urmare, cea mai mare parte a acestora au rămas pe posturi, cu toate că cea majoritatea acestora nu cunoșteau decât unele formule stereotipe pe care le repetau indiferent de împrejurări.

Atitudinea autorităților române explicabilă în 1924 ar fi fost interpretată drept o slăbiciune vinovată în 1934, la 15 ani după Unire, când s-a constatat că numeroși funcționari minoritari, departe de a face progrese, pierduseră și cele câteva rudimente de limbă română, pe care le stăpâniseră, confundând toleranța cu slăbiciunea. Prin numeroase petiții înaintate Societății Națiunilor, s-a încercat acreditarea ideii că aceste examene constituiau o violare flagrantă a Tratatului minorităților (art. 8 și 9), iar eliminarea limbilor minoritare din exercițiul administrației ar fi echivalat cu un atentat împotriva minorităților etnice.²⁵⁶ Faptul că aceste acuzații constituiau exagerări, rezultă, spre exemplificare, și din analiza situației examenelor de limba română, la care au fost supuși funcționarii minoritari din serviciul statului și al administrațiilor locale din județul Mureș.²⁵⁷

Tabel nr.15

Autoritatea care a organizat examenele	Anul	Candidați		Absenți	Pensionați
		Reușiți	Respinși		
Prefectura județului Mureș-Turda	1924	30	10	-	8
	1934	86	-	-	-
	1937	96	1	-	-
Primăria orașului Târgu- Mureș	1924	65	14	13	-
	1934	48	26	5	-
	1937	27	-	-	-
Total		352	51	18	8

²⁵⁶Pentru detalii, vezi Iulian M. Peter, *L`emploi des langues minoritaires dans l`administration*, în „*Revue de Transylvanie*,” Cluj, 1937, III, 2, p. 189-198.

²⁵⁷ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 13735/1939, f 1.

Din acest tablou rezultă că au fost supuși spre examinare un număr de 403 funcționari minoritari, din care au fost declarați promovați 352 (87,34%) și respinși 51 (12,66%).

Situația prezentată, care reflectă matematic realitatea dintr-un județ ce poate fi considerat emblematic pentru întreaga țară, în ceea ce privește atât raportul numeric dintre populația românească și cea minoritară, cât și paleta diversificată a etniilor conlocuitoare, infirmă, de exemplu, inexactitățile publicate de almanahul ziarului „*Pesti Hirlap*”, din 1934, conform cărora, imediat după Unire, autoritățile românești au acordat funcționarilor maghiari un interval de trei luni pentru a învăța limba română, cei care n-au fost în stare fiind concediați. Dacă prima parte a acestei afirmații este adevărată, faptul că în 1934 mai existau încă funcționari care trebuiau examinați, demonstrează că statul român a renunțat la deciziile pripite luate la început dintr-un explicabil puseu naționalist. Pe de altă parte, nu i se putea interzice României dreptul ca, după atâția ani, să pretindă funcționarilor săi plătiți de la bugetul statului să folosească și limba oficială, cel puțin în relațiile cu cetățenii de naționalitate română.

Ca urmare a faptului că statutul amintit definea drept funcționari publici doar pe cei care îndeplineau un serviciu permanent (civil sau ecleziastic) la stat, județ, comună sau instituții ale căror bugete erau supuse Parlamentului, guvernului sau consiliilor județene și comunale (art. 1), în aceste prevederi nefiind incluse funcțiile politice și electivă (art. 2), situația pe care o vom prezenta în continuare se referă doar la funcționarii administrativi care făceau obiectul acestui statut.

Criteriul stabilirii celor doi ani limită, respectiv 1925 și 1937, a fost cel al examenelor de limbă română, la care au fost supuși funcționarii minoritari la începutul și la sfârșitul regimului administrativ democratic românesc.²⁵⁸

Tabel nr. 16

Funcționarii minoritari
din structurile administrative ale Transilvaniei
(1925 și 1937)

<i>Anii</i>	<i>Total funcționari</i>	Din care			
		<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
		Nr.	%	Nr.	%
1925	4149	1929	46,49	2220	53,51
1937	4368	2944	67,40	1424	32,60

²⁵⁸Calculările privind participarea numerică a minoritarilor la viața administrativă a Transilvaniei au fost efectuate după *Calendarul administrativ*, pe anii 1925 și 1937.

Tabel nr.17

Funcționari administrativi județeni (prefectoriali)

<i>Ani</i>	<i>Total funcționari</i>	Din care			
		<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
		<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
1925	611	315	51,55	296	48,45
1937	1004	702	69,92	302	30,08

Tabel nr. 18

Funcționari administrativi (municipali și orașenești)

<i>Ani</i>	<i>Populația orașelor</i>		<i>Total funcționari</i>	Din care			
	<i>Români (%)</i>	<i>Minoritari (%)</i>		<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
				<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
1925	22,60	74,40	1413	630	44,58	783	65,42
1937	36,10	63,90	1167	724	62,03	443	37,97

Tabel nr. 19

Funcționari administrativi comunali

<i>Anii</i>	<i>Total funcționari</i>	Din care			
		<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
		<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
1925	2125	984	46,30	1141	53,70
1937	2197	1518	69,09	679	30,91

Dacă însumăm procentele și facem media, rezultă că, în anul 1925, cota de participare a minoritarilor la administrarea Transilvaniei a fost de circa 54%, iar în anul 1937 de 32%. Având în vedere că în anul 1930 populația minoritară reprezenta 42,21% din întreaga populație a provinciei, rezultă că, în primul caz, cota de participare a acestora a fost cu 12 procente mai mare față de ponderea demografică, iar în al doilea, mai mică cu 10,21%. Situația din anul 1937 dovedește că statul român își formase cadrele necesare pentru administrarea provinciei,

renunțând, astfel, la o parte din funcționarii minoritari care nu prezentau garanții solide de loialitate.

Analizând situația la nivelul țării, o reprezentare proporțională corectă ar fi însemnat o participare românească de 71,9% și de 28,1% pentru minoritari. În această situație, în ambele cazuri analizate, participarea etnicilor minoritari la conducerea și gestionarea propriilor interese depășea ponderea demografică, în primul caz cu 33,3% iar în al doilea cu 4,8%.

Comparând situația minorităților etnice din Transilvania interbelică cu cea a diferitelor naționalități din Ungaria antebelică, rezultă că etnicii minoritari din România au beneficiat de un tratament superior la capitolul prezenței în structurile politico-administrative ale țării. Întreaga populație a Ungariei antebelice (18 230 000 de locuitori) era formată din 54,8% unguri, 10,4% germani, 10,4% slovaci, 15,9% români, 2,5% ruteni, 1,1% croați, 2,5% sârbi și 2,3% alte etnii. În această situație demografică, prezența naționalităților nemaghiare în structurile administrative ale țării a fost următoarea²⁵⁹:

Tabel nr. 20

Situația funcționarilor administrativi
în Ungaria antebelică

<i>Categoria funcționarilor</i>	<i>Total</i>	Din care					
		<i>Români</i>		<i>Maghiari</i>		<i>Alții</i>	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Județeni	5202	170	3,27	4769	91,67	263	5,05
Municipali și orășenești	5294	41	0,77	4728	89,30	525	9,91
Comunali	12207	914	7,48	10245	83,92	1025	8,61
<i>Total</i>	22703	1125	3,84	19742	88,30	1813	7,86

Așadar, românii, care reprezentau 53% din populația totală a Transilvaniei, participau la viața administrativă a provinciei în proporție de 4,95%. La nivelul întregii Ungarii, cota de participare a acestora înregistra un minus de 10,95 procente față de raportul demografic.

În concluzie, se poate afirma că statul român nu i-a îndepărtat pe minoritari din administrația țării, la nivelul Transilvaniei cota lor de participare fiind, în anul

²⁵⁹Calculule făcute pe baza lucrării lui Zenovie Pâclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943, p. 87.

1925, cu 50,16% mai mare decât cea a românilor în fostul imperiu, și cu 28,16 procente în plus, în 1937. În ceea ce privește prezența minoritarilor în justiție și în fața acesteia, în conformitate cu art. 8, al. 4 din Tratatul minorităților și consecventă cu înțelegerea largă a condițiilor de conviețuire interetnică, guvernele românești au luat măsurile necesare pentru aplicarea normelor de folosire a limbilor minoritare în fața instanțelor judecătorești. În acest sens, s-a căutat conjugarea cât mai armonioasă a folosirii limbii oficiale, pe care însuși amintitul tratat o prevedea, cu necesitatea de a se asigura cetățenilor români, vorbitori de altă limbă, posibilitatea de a-și apăra drepturile în graiul lor matern.

Referitor la această armonizare, trebuie sesizat faptul că tratatul obliga statul român să acorde minorităților sale etnice înlesniri *rezonabile*. Analizată prin prisma tehnicii juridice, sintagma folosită nu reprezenta altceva decât dorința autorilor acestui document de drept internațional de a nu lipsi de la recursul la justiție pe cei care nu cunoșteau limba oficială a statului. Prin urmare, nu se acorda, în mod expres, acest drept și celor care cunoșteau la fel de bine și limba română. Dar, pentru a împiedica orice posibilitate de abuz, legislația românească în domeniu a permis folosirea liberă a limbilor minoritare în fața instanțelor judecătorești, indiferent dacă cei în cauză știau sau nu românește.

În practică, însă, facilitățile prevăzute de textele juridice s-au dovedit a fi și mai extinse, întrucât cea mai mare parte a corpului judecătoresc din regiunile locuite și de minoritari cunoșteau limba acestora și se foloseau de ea pentru a ușura înțelegerea dintre părți.

În legătură cu drepturile minoritarilor în justiție, trebuie subliniat faptul că nici una din legile de organizare judecătorească nu prevedeau vre-o condiție specială cu referire la originea etnică a candidaților pentru admiterea în corpul magistraților și nici în cel al funcționarilor din tribunale și judecătoria. De asemenea, nici o măsură administrativă nu a împiedicat promovarea acestora din rândul etnicilor minoritari. În anul 1937, prezența minoritarilor în structurile magistraturii din Transilvania se prezenta astfel²⁶⁰:

Tabel nr. 21

Judecători și procurori

Total	Din care			
	<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
	Nr.	%	Nr.	%
655	529	80,76	126	19,24

²⁶⁰Tabelele privind funcționarii judecătoriale și tribunalelor din Transilvania au fost realizate pe baza datelor înscrise în *Calendarul justiției pe anul 1937*, Cluj, 1938

Situația funcționarilor din tribunale și judecătoria, a notarilor publici și a avocaților care, în mod indirect, participau la actul de justiție se prezenta în felul următor:

Tabel nr. 22

Funcționarii Curților de Apel, din tribunale și judecătoria (1937)

Categoria funcționarilor	Total funcționari	Din care							
		Superiori				Inferiori			
		Români		Minoritari		Români		Minoritari	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
<i>Din Curțile de Apel</i>	273	97	35,53	15	5,49	136	49,82	25	9,16
<i>Din tribunale și judecătoria</i>	3770	800	21,22	196	5,20	2294	60,85	463	12,28
Total	4026	897	22,28	211	5,24	2430	60,36	488	12,12

Tabel nr. 23

Avocați

Total	Din care			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
3431	1605	46,78	1826	53,22

Tabel nr. 24

Notari publici

Total	Din care			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
615	600	97,56	15	2,44

Din media între cele patru categorii de funcționari care participau într-un fel sau altul la actul de justiție, rezultă că românii se regăseau în proporție de 82 % iar minoritarii de 18 procente. Dacă raportăm cota de participare a minorităților la

ponderea demografică a acestora în totalul populației transilvănene rezultă un minus de 24,21 procente, iar la nivelul întregii țări de 10,1%.

Situația se poate explica și prin facilitățile acordate minoritarilor în fața instanțelor de judecată, ceea ce a făcut ca prezența magistraților și a funcționarilor superiori din rândul acestora, îndeosebi a judecătorilor și procurorilor, să nu fie necesară în mod expres. Acest fapt, coroborat cu avantajele materiale reduse, specifice funcțiilor bugetare, i-au îndemnat pe aceștia să prefere barourile, unde se înregistrează o prezență superioară românilor.

Dacă facem comparația cu regimul anterior anului 1919, rezultă că statul român a fost mult mai permisiv în ceea ce privește participarea etnicilor minoritari la actul de justiție.²⁶¹

Tabel nr.25

Funcționarii juridici din Ungaria (1914)

Total 2736	Din care			
	<i>Unguri</i>		<i>Alții</i>	
	Nr.	%	Nr.	%
	2650	96,86	86	3,14

Din cei 86 funcționari aparținând naționalităților nemaghiare, românii erau reprezentați doar de 46, ceea ce reprezintă 1,74% față de 15,09% cât reprezenta ponderea lor demografică la nivelul întregii Ungarii.

Tabel nr. 26

Notarii publici din Ungaria antebelică

Total 300	Din care			
	<i>Unguri</i>		<i>Alții</i>	
	Nr.	%	Nr.	%
	285	95	15	5

Și de data aceasta, cotă românească de participare era de 3,37%, adică cu 49,63 procente în minus față de o reprezentare proporțională corectă, iar, la nivelul întregii Ungarii, un minus de 12,53 de procente.

²⁶¹Apud Zenovie Pâclișanu, *op cit*, p. 87; vezi în acest sens, „*Universul*”, 7 martie 1935 și „*Observator*”, 21 martie 1938.

În România interbelică, etnicii minoritari din Transilvania înregistrau un minus de numai 23,76 procente la nivelul provinciei și de 5,24 % la nivelul întregii țări.

4.4. Prezența etnicilor minoritari din fostele județe Mureș-Turda și Târnava Mare în structurile politice, politico-administrative și judiciare

Ca urmare a politicii de „rezistență pasivă” față de viața politică românească, **etnicii maghiari din fostul județ Mureș-Turda** nu au participat la primele alegeri bazate pe votul universal, respectiv la cele din anii 1919 și 1920.

La alegerile parlamentare din martie 1922, organizațiile politice din județul Mureș au prezentat liste proprii de candidați. Maghiarii au votat fie pentru candidații independenți, fie pentru cei aflați pe lista Partidului Național Maghiar.²⁶²

Pentru desemnarea celor cinci deputați, județul Mureș a fost împărțit în cinci circumscripții electorale: Târgu-Mureș, Reghin, Miercurea-Nirajului, Bandul de Câmpie și Erneiul Mare.²⁶³ În prima circumscripție a candidat și Tothfálusi Jozséf, ca independent maghiar, care a întrunit doar 234 de voturi dintr-un total de 1304. Într-o situație aproape identică s-a aflat și Szimonis László care a candidat pentru circumscripția Reghin. Dintr-un total de 7267 voturi, acesta a obținut doar 645. În schimb, Bernády György candidând ca independent pentru circumscripția Miercurea Nirajului a cules mai mult de jumătate din numărul voturilor valabil exprimate, mai precis 2776 din 5019, obținând, astfel, singurul mandat de deputat pentru populația maghiară a acestui județ.²⁶⁴

Pentru desemnarea celor doi senatori, județul a fost împărțit în două circumscripții, Târgu-Mureș și Reghin. Pentru prima circumscripție a participat ca independent și Teleky Artur care a realizat un scor electoral destul de ridicat, obținând 1214 voturi dintr-un total de 3148, adică 30,56 %.²⁶⁵ În felul acesta, s-a

²⁶²Partidul Național Maghiar din Târgu-Mureș a fost creat în ianuarie, 1922, ca replică a conservatorilor la înființarea Partidului Poporului Maghiar din Cluj. Pentru realizarea unității politice a maghiarimii mureșene, Hofbauer Aurél, conducătorul partidului, a încercat să-l atragă în rândurile sale și pe Bernády György, care se bucura de o mare popularitate printre conaționali săi din acest oraș. Dându-și seama, probabil, de neviabilitatea acestei formațiuni politice, cel amintit a refuzat oferta (vezi în acest sens "*Hetfői Ujság*", Târgu-Mureș, 22 și 30 ianuarie 1922).

²⁶³Pentru alegerile generale desfășurate în județul Mureș de-a lungul întregii perioade aflate în discuție, vezi Traian Bosoancă, Ilarie Gh. Opreș, *Alegerile parlamentare din județul Mureș 1919-1939*, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2004.

²⁶⁴ *M.O.*, nr. 280 din 14 martie 1922, p. 12267.

²⁶⁵ Idem.

aflat doar la 401 sufragii distanță față de câștigătorul mandatului de senator din această circumscripție, respectiv liberalul Ștefan Rusu.

Întrucât, nici documentele de arhivă și nici presa acestei perioade, atât cea românească cât și cea maghiară, nu oferă informații suficiente pentru conturarea unei imagini complete a participării celor două etnii de bază ale județului la amintitele alegeri generale, vom recurge tot la analiza statistică, singură în măsură să evidențieze raportul dintre populația maghiară care întrunea condițiile participării la vot și liderii politici pe care urma să îi aleagă.

Înainte de a folosi o asemenea metodă, trebuie amintit faptul că, drept urmare a amintitei politici de „rezistență pasivă”, mișcarea politică maghiară se afla într-o stare de evidentă incertitudine nereușind să-și cristalizeze partide serioase și viabile pentru confruntări de acest gen. Pe de altă parte, așa cum s-a demonstrat de-a lungul timpului, candidații independenți, cu foarte puține excepții, au pierdut întrecerea electorală, în lipsa unui partid care să-i promoveze și să-i susțină.

Matematic vorbind, din populația totală a județului Mureș care, în urma recensământului din 1919, număra 216 816 locuitori, pentru alegerile de deputați și-au exprimat votul doar 18 125, adică 7,34 %. Aplicând acest procent la populația maghiară a județului (124 071), rezultă că numărul votanților trebuia să fie în jur de 9 000. Luând în considerare doar circumscripțiile electorale în care maghiarii au avut reprezentanți, respectiv Târgu-Mureș, Reghin și Miercurea Niraj, în urma acestui calcul rezultă atât dezorientarea, cât și apatia populației maghiare față de alegeri și de candidați.

În circumscripția electorală Târgu-Mureș, care grupa satele și comunele din plășile Mureșul de Jos și Mureșul de Sus, populația maghiară înregistra un număr de 29 206 locuitori. Aplicând coeficientul de participare stabilit, rezultă că ar fi trebuit să voteze aproximativ 2 100 maghiari. Realitatea a fost că preotul Tothfálusi Jozséf a primit doar 234 de voturi, adică 10,9%. Întrebarea firească este: unde s-au dus restul voturilor? Considerând că alegătorii maghiari nu i-au preferat, în mod deosebit, pe reprezentanții românilor, Simion Mândrescu și Iustin Nestor, deducem că partea cea mai mare dintre aceștia au absentat. De altfel, numărul celor înscriși, români și minoritari, a fost de 2 393, iar al celor care și-au exprimat votul de 1 304. Doar așa se explică faptul că, într-o zonă geografică în care populația românească reprezenta doar 35,52 % din patrimoniul demografic al circumscripției, mandatul de senator a fost obținut, totuși, de un candidat român.

În circumscripția Reghin, care cuprindea comunele din plășile Reghinul de Jos și Reghinul de Sus, din totalul populației de 75 451, românii reprezentau 65,68%, iar cei 20 456 maghiari, doar 27,11 %. Reprezentantul maghiar din această circumscripție a obținut 645 de voturi, în loc de aproximativ 1500 cât ar fi trebuit să primească conform manierei de calcul amintite. Față de totalul celor care

votaseră în această circumscripție, candidatul maghiar obținuse doar 8,87 %, destul de departe de procentul demografic al etniei sale.

Așadar, drept consecință a lipsei de organizare politică a minorității maghiare la alegerile generale din anul 1922, din cei 7 parlamentari ai județului Mureș (5 deputați și 2 senatori), maghiarii au avut doar un singur reprezentant, pe deputatul Bernády György. Această situație de 5 la 1 în favoarea românilor era extrem de îngrijorătoare pentru liderii politici maghiari, întrucât se înregistra într-un județ în care raportul demografic între cele două etnii era, conform recensământului din 1919, favorabil maghiarilor.

La alegerile parlamentare din anul 1926, minoritatea maghiară din județul Mureș s-a prezentat mult mai bine organizată. Înainte cu o săptămână de constituirea oficială, la Cluj, a Partidului Maghiar, la 21 decembrie 1922, maghiarimea din Târgu-Mureș fondase deja secțiunea județeană a acestui partid, în fruntea căreia fusese ales Bernády György, ca președinte.²⁶⁶

După cum era de așteptat, organizația județeană Mureș a Partidului Maghiar a urmat, de-a lungul întregii perioade investigate, linia politică impusă de conducerea superioară, lucru ce se remarcă chiar din lucrările primului congres extraordinar al partidului care a avut loc la 22 mai 1923.

Moțiunea citită atunci de către președintele Partidului Maghiar, Ugron István, cerea retrocedarea localurilor de școli preluate de către statul român și scutirea de la expropriere a terenurilor aparținând diferitelor epitropii școlare.

Jakabffy Elemér, cel dintâi care a luat cuvântul la congres, motiva folosirea limbii maghiare în administrația din centrele cu preponderență maghiară și prin faptul că, în 1913, în timpul războaielor balcanice, Titu Maiorescu, președintele Consiliului de Miniștri al României, a solicitat ca, în Constituția Albaniei, să fie introdus și dreptul românilor din țara amintită de a se administra în limba lor și de a o folosi în școli și biserici. În același timp, vorbitorul a combătut iredentismul, făcând declarații de loialitate față de statul român. Kovács László, care a vorbit în numele Bisericii reformate, arăta cum învățătorii din școlile confessionale reformate au refuzat ajutorul statului român preferând să mănânce și pe mai departe „neagra pâine confesională”. Kovács Elek, care, ca și antevorbitorul său, făcea parte din organizația județeană Mureș a Partidului Maghiar, afirma că, întrucât toate clădirile publice cum erau, de pildă, Primăria și Palatul Culturii din Târgu-Mureș, au fost ridicate numai cu banii maghiarilor, ele trebuiau să formeze exclusiv proprietatea acestora ignorându-i cu desăvârșire pe contribuabilii români mult mai numeroși.²⁶⁷

²⁶⁶Pentru detalii vezi publicația „Ellenör”, Târgu-Mureș, 23 decembrie 1922.

²⁶⁷Vezi în acest sens: „Ellenör”, 23 mai 1923; „Az Ellenzeke”, Târgu-Mureș, 24 mai 1923; „Mureșul”, Târgu-Mureș, 27 mai 1923.

Pentru a se evita insuccesul politic înregistrat la alegerile generale din anul 1922, la cele parlamentare din 1926, reprezentanții Partidului Maghiar din județul Mureș au participat pe lista Partidului Poporului, așa cum se convenise prin Pactul de la Ciucea. Aceste alegeri au scos în evidență, chiar înainte de fracturarea Partidului Maghiar în mai multe dizidențe sau formațiuni politice, lipsa de unitate a populației maghiare, o parte din aceasta exprimându-și votul pentru reprezentanții Blocului Muncitoresc-Țărănesc. Această organizație politică, înființată în noiembrie 1925, se afla sub influența Partidului Comunist scos în ilegalitate în 1924 reprezentând interesele lucrătorilor industriali din județ. Din componența listei sale electorale, rezultă că ideile comuniste penetraseră mai puternic în conștiința maghiarilor și evreilor decât în cea românilor care, de fapt, se regăseau în număr foarte mic printre angajații întreprinderilor cu capital maghiar sau maghiaroromân.²⁶⁸

În urma numărului voturilor valabil exprimate, lista de deputați a Partidului Poporului, pe care se aflau Aurel Boeriu, Bernády György, Nicolae Suci, Szoboszlai Ladislau, Dumitru Virgil și Aurel Vancu, a fost declarată câștigătoare obținând 60,27% din totalul sufragiilor.²⁶⁹ Lista muncitorească, pe care ziarul maghiar din Târgu-Mureș o aminteau sub numele de Blocul Muncitoresc Maghiar,²⁷⁰ întrunise 8,56% din voturi.

La alegerile pentru Senat, s-a înregistrat o situație identică, lista Partidului Poporului pe care se aflau înscrși Ioan Harșia și Teleki Artur obținând 15 334 voturi, adică 70,25% din totalul celor valabil exprimate.²⁷¹

În felul acesta, cartelul electoral cu averescanii a produs efecte pozitive pentru ambele partide. Procentul obținut de lista comună reflecta o participare masivă a populației maghiare lucru demonstrat și prin faptul că, la alegerile din anul următor, lipsa suportului maghiar a plasat Partidul Poporului pe ultimul loc în acest județ, cu 3,22 % din voturi. Dintr-un total de 9 mandate parlamentare (6 deputați și 3 senatori, unul din partea consiliului județean și al celor comunale, conf. art. 4, lit. b din Legea electorală), maghiarii obținuseră trei, cu două mai multe decât în legislatura precedentă.

Alegerile generale din anul 1926, cu toate că le-au adus maghiarilor cel mai mare număr de fotolii în Parlamentul României, au declanșat, totuși, serioase

²⁶⁸Candidații B.M.Ț. erau: Simó Géza, Ballo Adalbert, Dán István, Szabó Dezső, Moldovan Gergely, Kormos Mihail. Date privind geneza acestei organizații și activitatea sa de-a lungul perioadei de ilegalitate a Partidului Comunist din România vezi la M.C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928*, București, 1981.

²⁶⁹*M.O.*, nr. 122 din 4 iulie 1926, p. 8042-8043.

²⁷⁰Vezi „*Székely Napló*”, Târgu Mureș, 29 iunie 1926.

²⁷¹*M.O.*, nr. 123 din 5 iulie 1926, p. 8134.

discuții la vârful partidului privind modalitatea de atragere a tuturor maghiarilor în jurul acestei formațiuni politice. În fața ofensivei Blocului Muncitoresc Țărănesc care, în județele cu populație maghiară considerabilă, colecta un oarecare procent din voturile acesteia, tot mai numeroși erau opozanții care criticau conducerea Partidului Maghiar pentru faptul că în componența acestuia nu se aflau decât aristocrați lipsind conducătorii muncitorimii și ai țărănimii. Controversele au devenit și mai agresive cu ocazia Congresului Partidului Maghiar de la Gheorgheni, din octombrie 1926, când memoriul înaintat conducerii partidului de către grupul reformist în frunte cu Bernády György, președintele organizației județene Mureș, a fost respins.²⁷² Dezacordurile, în ceea ce privește linia politică de urmat, s-au radicalizat și mai mult după scurta guvernare a mareșalului Averescu. În situația revenirii liberalilor la putere, grupul reformist a încercat un cartel electoral cu aceștia fără nici un rezultat concret, însă, iar apropierea de național-țărăniști, atâta timp cât liberalii controlau situația, nu era recomandabilă. În această conjunctură, marcată de insuccese și incertitudini, liderii Partidului Maghiar au adoptat o nouă tactică politică și anume aceea a încheierii unui bloc minoritar cu Partidul German condus de Hans Otto Roth. Ratificat la 16 iunie 1927, noul cartel electoral a determinat adâncirea mai vechilor contradicții din rândul Partidului Maghiar care au dus, în final, la spargerea șubredei unități a acestei formațiuni politice. O parte a disidenților, foști membri ai Partidului Popular Maghiar, au reînființat acest partid.

Cu ocazia alegerilor din iulie 1927, această formațiune politică, condusă de Kecskeméthy István, a dat publicității o proclamație prin care condamna conducerea Partidului Maghiar pentru lipsa de inițiativă în ceea ce privește apropierea dintre maghiari și români. Un alt grup, aflat în conflict direct cu conducerea Partidului Maghiar, era format din așa-numiții „rengați”, adică din cei care și după înființarea Blocului minoritar au continuat să colaboreze cu liberalii. Printre aceștia se găseau Bernády György, Ugron András, Toldalagy László ș.a. care și-au prezentat demisiile din funcțiile de conducere rămânând, totuși, membri ai partidului. În județul Mureș, din Partidul Maghiar s-a desprins, oficial, un Bloc democrat condus de Bernády György, ruptură motivată de faptul că această formațiune politică nu reprezenta majoritatea populației maghiare, iar conducerea sa era formată din reprezentanți ai evreilor.²⁷³

Prin urmare, la alegerile parlamentare din iulie 1927, maghiarii din județul Mureș au prezentat candidați pentru Cameră pe trei liste de partid, respectiv pe cea

²⁷²Vezi și György Béla, *op. cit.*, p. 83-87.

²⁷³Vezi Gh. I. Bodea, *ibidem*, p. 428-429; „A Ma”, 19 iunie 1927. În 4 iunie 1933, la cererea expresă a lui Jós Andor, șeful tineretului maghiar din Târgu-Mureș, Bernády György s-a reîntors în rândurile Partidului Maghiar („Szekelyföld”, Târgu-Mureș, 11 iunie 1933).

a Partidului Maghiar cartelat cu Partidul German, pe cea a liberalilor și pe cea a Blocului Muncitoresc-Țărănesc.²⁷⁴ Pe lista Partidului Național Liberal, alături de reprezentanții românilor se aflau susținătorii lui Bernády György (Orbán Bálasz și Erdélyi Elemér). Anterior întocmirii listei, Tancred Constantinescu, președintele organizației județene a P.N.L., i-a propus și lui Bernády să participe pe lista liberalilor dar acesta a refuzat deoarece pe aceasta figura și Emil Dandea împotriva căruia erau foarte mulți liberali locali.²⁷⁵

Lista Partidului Național Liberal a întrunit un procent de 40,97% din totalul voturilor valabil exprimate, fiind declarată câștigătoare. Blocul minoritar a obținut doar 18,52%, fapt ce l-a determinat pe editorialistul publicației maghiare „*A Ma*” din Târgu-Mureș să afirme că „*o parte din maghiarii din județ s-au dovedit trădători votând cu partidele românești producând tensiune la nivelul conducerii județene a partidului*”.²⁷⁶ Blocul Muncitoresc Țărănesc obținuse 2 249 voturi, adică 5,28 % din totalul sufragiilor populare.

Ca urmare a rezultatelor directe ale scrutinului electoral, printre cei șase deputați ai județului Mureș, se numărau și doi reprezentanți ai populației maghiare (Orbán Balázs și Szoboszlai László).²⁷⁷

La alegerile pentru Senat, reprezentanții maghiarilor din județul Mureș au participat atât pe lista Partidului Național Liberal (Bürger Albert) cât și pe cea a Blocului minoritar (Sebestyén Miklós și Ferencz Mihály Zsigmond). Întrucât, prima listă a întrunit 11 033 voturi, cu 6 478 mai multe decât a doua, mandatele de senatori au fost obținute de Ștefan Rusu și Bürger Albert.²⁷⁸

Ca urmare a insuccesului înregistrat de formula „Blocului minoritar”, pentru alegerile parlamentare din 1928, maghiarii din județul Mureș, ca de altfel din întreaga Transilvanie, s-au înscris cu liste proprii, atât pentru Cameră cât și pentru Senat.

Lista organizației județene a Partidului Maghiar a fost votată de 26,28% din populația județului,²⁷⁹ iar cea a Blocului Muncitoresc-Țărănesc a obținut un scor

²⁷⁴Lista Partidului Maghiar cartelat cu Partidul German, îi cuprindea pe Szoboszlai László, Ferenczy Zsigmond, Keitzel Eduard, Pall Árpád, Szimonis László și pe Keresztesi Dionisie. Blocul Muncitoresc Țărănesc era reprezentat de Simó Géza, Ballo Albert, Moldován Gergely, Dán István, Bardoșan Iacob și Tordai Gligor jun.

²⁷⁵„*Székely Naplo*”, Târgu-Mureș, 26 iunie 1927.

²⁷⁶„*A Ma*”, Târgu-Mureș, 9 iulie 1927.

²⁷⁷*M.O.*, nr. 153 din 14 iulie 1927, p. 9504; „*Hetfői Naplo*”, 11 iulie 1927.

²⁷⁸Idem, nr. 159 din 16 iulie 1927, p. 9741.

²⁷⁹Pe această listă se aflau György Jozséf, Árkosy Jenő, Kornhoffer Wilmos jun., Paál Árpád, Egyedi Jenő, Cristof János.

electoral de 9,68 procente neintrând în calculele pentru stabilirea deputaților.²⁸⁰ În situații și mai jenante s-au aflat P.N.L., cu 0,88% din sufragii și averescenii, cu 3,03%.²⁸¹

Celor cinci deputați țărăniști li s-a alăturat și maghiarul György Jozséf. În schimb, lista supleanților îi cuprindea pe ceilalți cinci reprezentanți de pe lista Partidului Maghiar și doar un singur român.

Pentru alegerile de senatori, au fost depuse trei liste, respectiv ale liberalilor, țărăniștilor și a maghiarilor.

Lista Partidului Maghiar, care îi avea înscriși pe Szént Király Béla și pe Viski Gyula, a obținut doar 6 661 voturi (30,31% din total), jumătate din cât strânseseră reprezentanții țărăniști, respectiv 64,36%.²⁸² În această situație, maghiarii mureșeni nu au avut nici un reprezentant în Senatul României.

Pentru alegerile de deputați din anul 1931, atât mișcarea politică minoritară din județul Mureș, cât și cea din județul Târnava Mare, și-a întărit rândurile odată cu apariția pe scena politică națională a Partidului Evreiesc. La Târgu-Mureș, organizația județeană a acestei formațiuni a luat ființă la 14 mai 1931 în prezența a 300 de participanți. Cu această ocazie, Czitrom Béla a fost ales în funcția de președinte, Gabel Sándor și Lövenstein Lajos (fostul lider al *Clubului evreilor* din județ) în cea de vicepreședinti, iar Tihanyi Dezső ca secretar.²⁸³

Alături de partidele de orientare socialistă și comunistă (Blocul Muncitoresc Țărănesc și Partidul Social-Democrat), Partidul Evreiesc a contribuit și el la spargerea unității Partidului Maghiar, știut fiind faptul că, până la apariția acestuia, majoritatea evreilor votau cu partidul maghiarilor. La alegerile amintite, maghiarimea mureșană și-a înscris reprezentanții pe trei liste electorale, respectiv pe cea a Partidului Maghiar,²⁸⁴ pe cea a Blocului Muncitoresc-Țărănesc²⁸⁵ și pe cea a Partidului Social Democrat.²⁸⁶

Lista Partidului Evreiesc îi cuprindea pe Lövenstein Lajos, Heinrich Lázár, Mihail Mendel, Iuliu Fodor, Dezideriu Diamanstein și pe Maurițiu Rothman.

După numărarea voturilor, Partidul Maghiar s-a situat pe locul al II-a, cu 25,83% din sufragii, cea a Blocului Muncitoresc-Țărănesc pe locul al III-lea, cu

²⁸⁰Pe lângă Lucrețiu Pătrășcanu și Simion Raica, pe această listă au participat și Simó Geza, Kuti Dániel, Tordai Albert și Fekete Mihály.

²⁸¹Idem, nr. 283 din 19 decembrie 1928, p. 10701.

²⁸²Idem, nr. 285 din 21 decembrie 1928, p. 10807.

²⁸³„*Szekélyföld*”, Târgu-Mureș, 17 mai 1931.

²⁸⁴Lista propusă de Partidul Maghiar îi cuprindea pe: Willer József, György József, Kornhoffer Wilhelm jun., Benkő Lajos, Váradi Árpád și Iklánci Zsigmond.

²⁸⁵Blocul Muncitoresc Țărănesc îi propunea și pe Dán István, Salat Anton, Imecs Martin și Veress Pal

²⁸⁶Pe lista Partidului Social Democrat se aflau și Bartha Cărol, Bordi István și Kádár János

10,85% din totalul voturilor, cea a Partidului Social-Democrat pe locul al al X-lea, cu 1,09%, iar Partidul Evreiesc pe locul al VI-lea, cu 3,23%. În această situație, lista majoritară a Uniunii Naționale a fost completată cu Willer József, de pe lista maghiarilor și cu Dán István, de pe cea a Blocului Muncitoresc Țărănesc.

Cu ocazia primei ședințe a Camerei Deputaților, senatorul de Mureș, Gheorghe Bogdan Duică, a introdus o contestație împotriva deputatului Dán István invocând următoarele motive: 1. acesta fusese prizonier al armatei austro-ungare în Rusia; 2. întors în România, în 1922, a fost deferit justiției pentru propagandă subversivă împotriva siguranței statutului fiind absolvit de pedeapsă prin amnistie; 3. în 1928 a fost condamnat la patru luni de închisoare, la plata a 10 000 lei amendă și la 10 ani de interdicție totală și degradare civilă și politică pentru crimă împotriva siguranței statului, pedeapsa privativă de libertate fiind executată la închisoarea de Cluj; 4. în 1929 a fost arestat pentru rebeliune comunistă. Contestația a fost admisă, Dán István, fiind înlocuit cu Ioan Maloș aflat pe lista Uniunii Naționale.²⁸⁷

Candidând pe lista guvernului, respectiv a Uniunii Naționale, germanii din județul Mureș au fost pentru prima oară reprezentați în Parlamentului României, prin persoana lui Arthur Konnert.

Și de data aceasta, printre cei 12 supleanți, se aflau 7 maghiari de pe lista Blocului Muncitoresc Țărănesc și de pe cea a Partidului Maghiar.

Pentru desemnarea celor 2 senatori, au concurat Uniunea Națională, Partidul Poporului, P.N.L. (G. Brătianu), P.N.Ț. și Partidul Maghiar, a cărui listă îi avea înscriși pe György József și pe Ferenczy Zsigmond. Scrutinul electoral a fost câștigat de Uniunea Națională cu 50,8 % din sufragii (9 446 de voturi din 18 574), astfel că minoritatea maghiară din județ nu a fost reprezentată în Senatul României.²⁸⁸

În campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1932, respectiv pentru Cameră, cei șase deputați ai județului Mureș urmau să fie aleși de pe opt liste de partid. Maghiarii²⁸⁹ și evreii²⁹⁰ au participat cu liste proprii.

Partidul Național Țărănesc aflat la guvernare a câștigat 38,8 % din voturi. Lista maghiară a obținut 30,75% din totalul voturilor, cel mai bun scor electoral înregistrat de organizația județeană a Partidului Maghiar de-a lungul participării sale

²⁸⁷ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, în *M.O.*, partea a III-a, nr. 4 din 22 iunie 1931.

²⁸⁸ ANDJ-Mureș, Fond *Primăria Târgu-Mureș, Comisia Electorală Centrală*, dosar 155/1931, fila 113; *M.O.*, nr. 131 din 10 iunie 1931, p. 5188-5189.

²⁸⁹ Maghiarii i-au desemnat drept candidați pe: Willer József, Ferenczy Zsigmond, Árkosy Jenő, Herczeg Ferencz, Kuti Dénes și György József.

²⁹⁰ Partidul Evreiesc i-a desemnat drept candidați pe: Czitrom Béla, Mendel Maurițiu, Gabel Alexandru, Kastner Maurițiu, Sebessy Béla și pe Czitrom Lazar.

la viața politică a țării. Ca urmare, primul ei reprezentant, respectiv Willer József, a obținut mandatul de deputat. Ceilalți cinci candidați maghiari au făcut parte din lista celor 12 deputați supleanți ai județului.²⁹¹

Pentru ocuparea celor două locuri de senatori ai județului Mureș, au concurat 5 liste de partid printre care și cea a Partidului Maghiar formată din Szobaslay László și Sebess Jenő care a obținut 5 796 de voturi din cele 18 748, adică 30,9%. În situația în care lista Partidului Național Țărănesc obținuse 9 824 de voturi, adică 52,04%, maghiarii nu au putut trimite nici un reprezentant în Senatul României.²⁹²

Referitor la procentul mai ridicat pe care l-a obținut organizația județeană Mureș a Partidului Maghiar la aceste alegeri față de cele anterioare, trebuie subliniat faptul că el a fost dobândit în condițiile neparticipării la runda electorală a Blocului Muncitoresc Țărănesc, o parte din simpatizanții acestuia oferindu-și sufragiile singurei liste maghiare aflată în cursa electorală.

Anul electoral 1933 a fost marcat de Congresul Partidului Maghiar care s-a desfășurat în ziua de 1 iulie 1933, la Târgu-Mureș. În prezența a 200 de delegați care au făcut neîncăpătoare sala cinematografului „Transilvania”.²⁹³ Oratorii au dezbătut, sub diverse formule, problema autonomiei culturale și economice a maghiarimii ardelen. Conform oficiosului târgumureșan „Szekelyföld”, această autonomie s-a cerut aplicată nu numai pentru teritoriul locuit de secui, așa cum preciza art. 10 din Tratatul minorităților, ci pentru toate teritoriile locuite de maghiari.²⁹⁴

La alegerile parlamentare din decembrie 1933, cei șase deputați ai județului Mureș-Turda au fost aleși din rândul celor 60 de candidați înscrși pe zece liste de partid. Lista maghiară a obținut 24,4% din totalul sufragiilor, situându-se pe locul doi după cea a P.N.L. (I.G.Duca), care obținuse 35,65 %.²⁹⁵

Lista Partidului Evreiesc a obținut 2,03% din voturi, procent insuficient pentru a fi luat în calculul desemnării viitorilor reprezentanți.²⁹⁶

O parte din reprezentanții maghiarilor și ai evreo-maghiarilor s-au înscris și de data aceasta pe listele unor partide românești (Oscar Hann, pe lista P.N.L.-I.G.Duca; Fried Nándor, pe lista P.N.L. – G. Brătianu; Bardí István, Kovács József,

²⁹¹ *M.O.*, nr. 173 din 26 iulie 1932, p. 4547-4548.

²⁹² *Idem*, nr. 176 din 29 iulie 1932, p. 4671.

²⁹³ Vezi procesul verbal la Gyögy Béla, *op. cit.*, p. 159-164.

²⁹⁴ „*Szekelyföld*”, 9 iulie 1933 și „*Magyar Kisebbség*”, XII, nr. 14, 1933, p. 435-436 .

²⁹⁵ Lista maghiară îi cuprindea pe: Bethlen György, Laár Ferenc, Ferenczi Zsigmond, Kuti Dénes, Bálint András, György József.

²⁹⁶ Evreii erau reprezentați de: Löwenstein Ludovic, Sebessy Béla, Engelbert Dezső, Schwartz József, Hirsch Albert, Wolster Kálmán.

Kövesdi István, pe lista P.S.D. ; Bierman István, pe lista Partidului Poporului cartelat cu Partidul Conservator), ceea ce a făcut să scadă cu câteva procente ponderea politică a Partidului Maghiar.

Drept urmare a scorurilor electorale, printre cei șase reprezentanți, trimiși în Cameră, s-au aflat și Bethlen György și Oscar Hann, iar pe lista supleanților se aflau cinci minoritari (Laár Ferencz, Ferenczi Zsigmond, Kuti Dénes, Bálint András și György József), dintr-un total de 12 reprezentanți.

Pentru desemnarea celor doi senatori de Mureș, Partidul Maghiar și cel evreiesc nu au participat la scrutin.

Pentru ultimele alegeri democratice din România interbelică, cele 6 fotolii de deputați rezervate județului Mureș au fost disputate de 72 de protagoniști înscrși pe 12 liste de partid. Scorurile electorale obținute de aceste formațiuni politice reflectă într-u totul fragmentarea excesivă a vieții politice românești. În această situație, organizația județeană a Partidului Maghiar a obținut, pentru prima oară, o plasare mai bună decât partidele românești. Lista maghiară a obținut cel mai mare procent de voturi, 26,49% situându-se în fața național-liberalilor care adunaseră doar 10 900 de voturi, adică 25,61%.²⁹⁷

În această constelație politică și după centralizarea, împărțirea și reîmpărțirea voturilor la nivel de țară, mandatele de deputați au fost obținute de: național-liberali – 2; Partidul Totul pentru Țară – 1 ; național-țărăniști – 1; național-creștini – 1; Partidul Maghiar – 1. Pe lista celor 24 de supleanți se regăseau și cei 5 candidați de pe lista maghiară.²⁹⁸

Pentru desemnarea celor doi senatori ai județului Mureș, în campania electorală s-au înscris 4 partide, printre care și Partidul Maghiar. Lista acestuia, pe care se aflau înscrși Sebes Jenő (avocat) și Biro József (pensionar), a obținut doar 12,10% (1646 de voturi), procent insuficient pentru a fi luat în calcul în condițiile în care lista național-liberalilor (C.I.C.Brătianu) declarată câștigătoare obținuse 46,78% din sufragii (6 360 de voturi).²⁹⁹

Alegerile parlamentare din 1-2 iunie 1939 s-au desfășurat sub impactul Legii electorale pentru Adunarea Deputaților și Senat, din 9 mai 1939, care, la articolul 5, stipula că au drept de vot toți cetățenii români știutori de carte, cu vârsta de 30 de

²⁹⁷Candidații maghiari au fost: Bethlen György – proprietar, Laár Ferencz – preot, Biró István – funcționar; Elek János – industriaș; Nanani János – avocat, Egei Jenő – avocat. Pe listele partidelor românești au mai participat: Bartha Károly, Tarkány Ágoston, Lukács Sándor, Bálint József, Náznán László-la P.S.D. (325 de voturi sau 0,79%); Zsigmond Samu, Adorjáni Gergely, Kiss János - la Partidul Agrar (794 voturi sau 1,87%).

²⁹⁸*M.O.*, nr. 301 din 30 decembrie 1937, p. 9781-9783; ANDJ- Mureș, *Fond Primăria Târgu-Mureș, Comisia Electorală Centrală*, dosar 168/1937.

²⁹⁹*M.O.*, nr. 4 din 5 ianuarie 1938, p. 49.

ani împliniți, care practicau o îndeletnicire specifică uneia din următoarele categorii: 1. Agricultură și munca manuală; 2. Comerțul și industria; 3. Ocupații intelectuale.³⁰⁰

Lista candidaților de deputați din ținutul Mureș, care avea în componența sa 9 județe (Făgăraș, Sibiu, Odorhei, Târnava Mare, Târnava Mică, Mureș, Alba, Turda și Ciuc) cuprindea, la cele 3 categorii, un număr de 44 de persoane, dintre care 10 minoritari. Dintre ultimii, au fost aleși 8 deputați, dar nici unul pentru județele Mureș și Târnava Mare (vezi și Anexa II).³⁰¹

Sașii din județul Târnava Mare, organizați din punct de vedere politic încă din iarna anului 1919, au participat la primele alegeri parlamentare din România unită cu liste proprii. În urma voturilor obținute, din cele 6 locuri de deputați repartizate județului, 3 au fost ocupate de sași (Hans Otto Roth, Arthur Poloni și Wilhelm Binder), la egalitate cu românii.³⁰² Aceeași situație s-a înregistrat și la alegerile pentru Senat când, din cele două fotolii de senatori rezervate județului, unul a fost ocupat de către germanul Johann Wolf.³⁰³

În urma modificării Decretului-lege din 1919, pentru alegerile parlamentare din mai 1920, județul Târnava Mare avea dreptul la numai 4 deputați și 2 senatori. În ambele cazuri, se constată același partaj politic ca și în situația anterioară. Astfel, două din cele patru locuri de deputați au revenit, germanilor (Wilhelm Binder și Hans Otto Roth), iar, dintre cei doi senatori, unul a fost german, respectiv Adolf Schullerus.³⁰⁴

La alegerile parlamentare din anul 1926, Partidul German a participat pe lista guvernului, adică a Partidului Poporului, obținând două mandate de deputați (Hans Otto Roth și Binder Wilhelm) și unul de senator (Arthur Connert).³⁰⁵ Ca urmare a înțelegerii cu averescanii, Arthur Connert a fost desemnat candidat unic de senator pe lista Partidului Poporului întrunind 55,33% din totalul voturilor, adică toate sufragiile oferite de populația minoritară din județ.

Pentru alegerile parlamentare din anul 1927, conform înțelegerii cu maghiarii, germanii din județul Târnava Mare și-au înscris reprezentanții (Hans Otto Roth, Wilhelm Binder, Michael Paulini) pe lista Blocului minoritar, pe care, pe locul al treilea, se afla și Apathy Gyula, reprezentantul maghiarilor din județ. Această listă a colectat 36,01% din voturi ceea ce a permis trimiterea în Cameră a lui Hans Otto

³⁰⁰Idem, nr. 106 bis din 9 mai 1939, p. 2949-2958.

³⁰¹ANDJ-Mureș, *Fond Primăria Târgu-Mureș, Comisia Electorală Centrală*, dosar 177/1939, f. 18 și 180/1939, f. 296, 383-385.

³⁰²*M.O.*, nr. 171, din 17 noiembrie 1919, p. 9641.

³⁰³Idem, nr. 172, din 19 noiembrie 1919, p. 9719.

³⁰⁴*Monitorul Oficial al județului Târnava Mare*, nr. 6/1922.

³⁰⁵„*Großkokler Boté*”, din 23 și 30 mai 1926.

Roth, alături de deputații liberali a căror listă obținuse 42,20% din sufragii.³⁰⁶ Un reprezentant german, respectiv Friedrich Sternhardt, a candidat pe lista Blocului Muncitoresc-Țărănesc, care, în acest județ, cuprindea și români. La fel ca în județul Mureș, această formațiune politică s-a dovedit lipsită de aportul muncitorimii, în marea sa majoritate de naționalitate germană, obținând doar 1,06% din voturi. Totodată, insuccesul răsunător al listei denotă faptul că Partidul German încă nu intrase în faza scindărilor, bucurându-se de mare încredere în rândul populației.

În cursa electorală pentru Senat s-au înscris doi reprezentanți germani, unul pe lista Blocului minoritar, de altfel candidat unic (Wilhelm Binder), iar celălalt, Rudolf Brandsch, a participat ca independent. Nici unul dintre cei doi nu au obținut mandatele întrucât lista „blocului” a întrunit mai puține voturi decât lista liberalilor (6 986 față de 7 604), iar candidatul german fără partid a reușit să adune doar 26 de voturi.³⁰⁷

Pentru alegerile parlamentare din anul 1928, în spiritul politicii germanilor de parteneriat cu partidele românești de guvernământ, la 21 noiembrie 1928, s-a încheiat cartelul electoral între Partidul Național Țărănesc reprezentat de Ștefan Cicio-Pop și Partidul German reprezentat de președintele său, Hans Otto Roth. În virtutea acestei înțelegeri, P.N.Ț. garanta Partidului German nouă mandate de deputați și trei de senatori.

Referitor la județul Târnava Mare, pentru Cameră se prevedea înscrierea unui candidat german pe locul doi al listei țărăniște, iar pentru Senat, P.N.Ț. trebuia să renunțe la reprezentantul său în favoarea celui german.³⁰⁸

După cum se anticipase, alegerile pentru Cameră au dat câștig de cauză listei țărăniște care a întrunit 82,08% din totalul voturilor astfel că germanii au trimis în Parlament un deputat în persoana lui Hans Otto Roth.

Maghiarii din acest județ au participat atât pe lista Partidului Maghiar formată din Apáthy Gyula, György Zsigmond, Mező Lajos și Bethlen Bálint, cât și pe cea a Blocului Muncitoresc Țărănesc pe care se aflau Simon Géza și Donáth Mihály. Cu toate că maghiarii din Târnava Mare reprezentau 11,8% din totalul populației, lista acestora a întrunit doar 7,88% din totalul voturilor. Pentru Blocul Muncitoresc Țărănesc au votat doar 0,58% din populație.³⁰⁹

Ca și în cazul alegerilor pentru Cameră, cele pentru Senat au fost câștigate cu o diferență zdrobitoare de național-țărăniști care au obținut 85,15% din sufragii.

³⁰⁶Idem, nr. 153 din 14 iulie 1927, p. 9622-9623.

³⁰⁷Idem, nr. 155 din 16 iulie 1927, p. 4747-4748.

³⁰⁸ANDJ-Sibiu, Fond *Consiliul Național Săsesc*, dosar 1/1928; vezi și *Minoritățile naționale din România 1925-1931*, p. 326-327.

³⁰⁹*M.O.*, nr. 283 din 19 decembrie 1928, p. 10719.

Astfel, candidatul acestora, Wilhelm Binder, devenea reprezentantul întregii populații a județului în Senatul României.³¹⁰

La alegerile din 1931, pentru desemnarea celor 4 parlamentari ai județului Târnava Mare, în cursa electorală s-au înscris un număr de 11 partide. Lista Uniunii Naționale, pe care au participat și reprezentanții germanilor Hans Otto Roth și Wilhelm Seiwert, a câștigat cu o majoritate absolută, de 54,58% din totalul voturilor, astfel că minoritatea germană a fost reprezentată în Cameră de Hans Otto Roth, aflat pe locul doi pe această listă. Două locuri, dintre care unul era ocupat de Wilhelm Seiwert, au fost cedate altor partide care s-au declarat susținătoare ale coaliției guvernamentale (cartelului format din Partidul Țărănist Democrat – Liga Contra Cametei și Partidului Țărănesc – N.Lupu).

Lista Partidului Maghiar, formată din Apathy Gyula, Bethlen Bálint, György Zsigmond și Nagy Sándor, a obținut 7,65% din voturi.

Lista Partidului Evreiesc, pe care erau înscriși Iosif Fried, Ernest Berger, Miksa Hiller și Iuliu Deutsch, a colectat 0,82% din totalul sufragiilor, cifră mai mare decât ponderea demografică a acestei minorități (0,72 %).

Pentru Senat, județului Târnava Mare i-a fost repartizat un singur loc pentru care au candidat patru reprezentanți pe patru liste de partid. Reprezentantul germanilor, Wilhelm Binder, a fost desemnat singurul candidat al național-țărăniștilor a căror listă a obținut 8688 voturi, adică 60% din total.³¹¹

Pe lista deputaților supleanți se aflau înscriși 7 români și un german, respectiv Wilhelm Seiwert.³¹²

Participând tot pe lista P.N.Ț., germanul Richard Schöpke a fost desemnat senator din partea colegiilor consiliilor comunale și județene. Astfel, minoritarii germani obținuseră două fotolii de senatori pentru județul Târnava Mare.

Ca și în județul Mureș, în afara celor propuși de Partidul German, reprezentanții sașilor au participat la cursa electorală și pe listele unor partide românești. Astfel, printre candidații Blocului Muncitoresc Țărănesc, formațiune politică ce reușea un procent de 2,38% din voturi se afla și Henrich Schuster.³¹³

La alegerile generale din anul 1932, cele patru locuri de deputați au fost disputate de 13 formațiuni politice, printre care se aflau și Partidul Maghiar și Partidul Evreiesc. Reprezentantul Partidului German, respectiv Hans Otto Roth, a

³¹⁰Idem, nr. 285 din 21 decembrie 1928, p. 10812.

³¹¹Idem, p. 4705.

³¹²M.O.,nr.131 din 10 iunie 1931, p. 5214-5215; vezi și „*Straja Târnavelor*”, Sighișoara, 7-14 iunie 1931.

³¹³Idem.

participat pe lista Partidului Național Țărănesc, grupare politică de guvernământ care a câștigat alegerile cu un procent de 48,06%.

Lista Partidului Maghiar, formată din Gyárfás Elemér, Apáthy Gyula, Nagy Sándor și Bethlen Bálint a obținut 6,81% din totalul sufragiilor, procent insuficient pentru obținerea vreunui mandat.

Reprezentanții evreilor, respectiv Iosif Fried, Iosif Suranyi, Spitz Rubens și Iuliu Deutsch, au obținut 0,64% din voturi, un procent foarte apropiat de ponderea lor demografică în totalul populației din județ .

Un număr mic de reprezentanți ai minorităților etnice din acest județ au participat la cursa electorală pe listele unor partide românești (Michael Richter – pe lista Partidului Țărănist Democrat, Johann Maurer – pe lista Uniunii Naționale, Ioan Uhlar – pe lista Partidului Social Democrat), obținând, însă, procente nesemnificative pentru a fi luate în calcul. În felul acesta, singurul reprezentant al minoritarilor din județul Târnava Mare în Camera Deputaților a fost germanul Hans Otto Roth.³¹⁴

La alegerile parlamentare din anul 1933, reprezentantul Partidului German, respectiv Hans Otto Roth, a participat pe lista P.N.L. (I.G.Duca), formațiune de guvernământ care a câștigat alegerile pentru Cameră cu un procent de 51,19% din totalul voturilor. Lista maghiară (Gyarfás Elemér, György Zsigmond, Nagy Sándor și Bethlen Bálint) a obținut 7,09 %, iar cea evreiască (Iosif Fenichel, Iosif Surány, Rubens Spitz și Iuliu Deutsch) 0,74%. Pe lista Partidului Țărănist-Radical, care a obținut 5,03 procente, erau înscriși și Michael Radler și Gheorghe Ghyly, iar Ioan Regman a participat ca independent obținând 0,05% din voturi.³¹⁵

Pentru reprezentantul Senatului, s-au confruntat 3 formațiuni politice: P.N.L. (care a obținut 7845 de voturi, adică 58,20%), Partidul Țărănesc (dr.Nicolae Lupu), care a adunat 3 179 voturi (23,58%) și Partidul Național Țărănesc, care a obținut 16,46% din sufragii (2219 voturi). În felul acesta, germanul Wilhelm Binder, singurul candidat al național-liberalilor, a obținut fotoliul de senator pentru întreaga populație a județului.³¹⁶

La ultimele alegeri democratice din România interbelică, cele din 1937, cei 4 deputați ai județului Târnava Mare au fost aleși dintr-un număr de 48 de candidați înscriși pe 12 liste de partid. Candidatul Partidului German, Nikolaus Hans Hockl s-a înscris în lupta electorală alături de național-liberali, lista acestora obținând cel mai mare procent din voturi (35,28%). În situația în care, în rândul sașilor n-ar fi intervenit dezbinarea politică, când o parte din aceștia, votând cu reprezentanții

³¹⁴Idem, nr. 176 din 29 iulie 1932, p. 4681.

³¹⁵M.O., nr. 300 din 29 decembrie 1933, p. 8017-8018.

³¹⁶Idem, p. 8050-8051.

Partidului Poporului German (Alfred Bonfert, Johann Kaufmes, Arthur Fink, Fritz Soner), au obținut 17,27 % din sufragii, atunci Partidul Liberal ar fi câștigat cu o majoritate absolută în acest județ, având dreptul la doi deputați în loc de numai unul. Astfel, germanii ar fi fost reprezentați în Cameră și de Nikolaus Hans Hockl, aflat pe locul doi pe lista liberalilor.³¹⁷

Lista Partidului Evreiesc (Löwenstein Ludovic-medic, Goldschlag Osias, Dezideriu Engelberg-avocați, Jakab Adolf-comerțiant, Kiselstein Moise A.-croitor, Rosenfeld Andrei-funcționar) a obținut 2,57% deși, în ceea ce privește ponderea demografică, aceștia înregistrau un minus de 0,5% față de germani.

Lista maghiară, formată din Gyárfás Elemér, Bethlen Bálint, Apáthy Gyula și György Zsigmond, a obținut un procent ceva mai mare decât la alegerile precedente (7,78% în loc de 7,09%) câștigând, însă, în contextul politic amintit, un loc de deputat în persoana lui Gyárfás Elemér.

Lista evreiască (Iosif Surány, Rubens Spitz, Heinrich Deutsch și Izsák Lajos) a colectat doar 286 voturi, adică 0,87% din total, procent care nu s-a putut pune în discuție pentru desemnarea unui deputat. Printre cei 12 supleanți se aflau și Nikolaus Hans Hockl, Apathy Gyula, György Zsigmond.

Pentru obținerea singurului loc de senator al județului Târnava Mare, au candidat 4 formațiuni politice românești (P.N.Creștin, P.N.L.-G.I.Brătianu, P.N.Ț și P.N.L.- C.I.C. Brătianu). Reprezentantul germanilor, respectiv Fritz Connert, a participat din partea liberalilor lui C.I.C. Brătianu care au și câștigat alegerile cu 7 037 voturi din 14 246, adică cu 49,39%.³¹⁸

Sintetizând aceste informații, tabloul deputaților și senatorilor români și minoritari se prezintă, din punct de vedere statistic, astfel:

Tabel nr.27

<i>Județul</i>	<i>Deputați</i>	Din care		<i>Senatori</i>	Din care	
		<i>R</i>	<i>M</i>		<i>R</i>	<i>M</i>
Mureș-T.	47	36	11	17	16	1
T-va Mare	38	25	13	12	3	9

R=Români **M**=Minoritari

Din această situație, rezultă că pe parcursul celor opt legislaturi la care au participat și reprezentanții maghiari, județul Mureș a fost reprezentat de 64 de deputați și senatori, din care 52 români (81,25%) și 12 maghiari (18,75%).

³¹⁷ANDJ - Mureș, Fond *Primăria Târgu-Mureș, Comisia Electorală Centrală*, dosar 170/1938, f. 170; *M.O.*, nr. 301 din 30 decembrie 1937, p. 9811-9812.

³¹⁸*M.O.*, nr. 4 din 5 ianuarie 1938, p. 49.

Germanii din Târnava Mare au fost mult mai bine reprezentați în Parlamentul României, motivele fiind cele pe care le-am amintit deja. Astfel, din cei 50 de parlamentari ai județului (deputați și senatori) 28 au fost români (56%) și 22 minoritari (21 germani și 1 maghiar) adică 44%, în contextul în care germanii din acest județ reprezentau, în 1930, 39,7% din totalul populației, maghiarii 11,8%, iar românii 44,8%.

După interzicerea activității partidelor politice, începând cu anul 1938, sașii din județul Târnava Mare s-au organizat în circumscripții, după modelul N.S.D.A.P. Astfel, județul a fost împărțit în 4 unități politice: 1) circumscripția Sighișoara, condusă de Alfred Pomarius, fost președinte de circumscripție al organizației locale a fostului partid german, ramura Fabritius; 2) circumscripția Rupea, condusă de Andrei Frantz, preot evanghelic-lutheran, fost membru marcant al Partidului German; 3) circumscripția Mediaș, condusă de inginerul Erhardt Roth. 4) circumscripția Agnita condusă de Gottfried Kirtscher, avocat, fost șef de circumscripție a Partidului German, ramura Fabritius.

Maghiarii, cuprinși în Comunitatea maghiară, îi aveau ca exponenți politici: la Sighișoara, pe György Zsigmond; la Mediaș, pe Timotei Trifan (șeful franciscanilor) și la Rupea pe Apáthy Gyula.³¹⁹

Interzicerea activității partidelor politice de către regimul carlist și înființarea Frontului Renașterii Naționale ca partid unic nu a însemnat înlăturarea minoritarilor din viața politică. Aceștia au aderat la noua și unica formațiune politică românească desfășurându-și activitatea în condiții specifice.

Pentru propunerile de secretari ai F.R.N., de exemplu, erau recomandați doar minoritari, pentru comunele maghiare și germane, iar pentru cele care aveau în componență și români se propunea și câte un reprezentant din rândul acestora. În felul acesta, printre cei 444 de propuși pentru funcția de secretari ai noului partid, din 148 de comune ale județului Mureș, 182 erau români (41%) și 262 minoritari (247 maghiari și 15 germani), adică 59%.³²⁰

În ceea ce privește activitatea parlamentară a maghiarilor din fostul județ Mureș Turda, aspect pe care nu dorim să-l detaliem în această lucrare, din investigațiile făcute, rezultă că, de cele mai multe ori, aceștia nu și-a făcut publice părerile cu ocazia dezbaterilor care au avut loc înaintea votării legilor care îi interesau în mod direct pe minoritarii din România (legea învățământului, a cultelor, etc.). Dat fiind faptul că majoritatea acestora nu cunoșteau, îndeajuns sau deloc limba română, prestația lor s-a remarcat, de foarte multe ori, prin absența de la ședințele Camerei sau ale Senatului.

³¹⁹Idem, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 2/1940, f. 43-45.

³²⁰Idem, dosar 4/1939.

În schimb, reprezentanții germanilor din județul Târnava Mare s-au arătat mult mai combativi, de fiecare dată când chestiunea minoritară era înscrisă pe agenda lucrărilor. Dintre aceștia, s-a remarcat ca veritabil lider de opinie al clubului parlamentarilor germani, Hans Otto Roth, fie în calitate de deputat sau de senator. De altfel, lupta politică pentru impunerea revendicărilor minorității germane a fost una din trăsăturile fundamentale ale activității parlamentare a reprezentanților Partidului German. În acest sens, aceștia au militat pentru asigurarea învățământului în limba maternă, pentru dreptul de a-și folosi limba în administrație și justiție, pentru apărarea intereselor lor economice și culturale.

Astfel, în ședința din 22 decembrie 1930, Hans Otto Roth a definit și fixat atitudinea Partidului German pentru perioada respectivă: 1. Partidul German își menține punctul de vedere potrivit căruia la soluționarea definitivă a problemei minoritare nu se poate ajunge decât prin elaborarea unei legi organice care să reglementeze în mod unitar și integral toate chestiunile esențiale privitoare la minorități; 2. Partidul German consideră de datoria sa să mențină și pe mai departe relații corecte și prietenești cu celelalte minorități; 3. Partidul German își menține punctul de vedere că nu are nici un motiv să influențeze în mod defavorabil relațiile dintre celelalte minorități și poporul majoritar.³²¹

Asupra problemei învățământului secundar pentru germanii din România, cu prilejul unui discurs rostit în Cameră, la 20 martie 1928, H.O.Roth a expus dezideratele Partidului German în această problemă formulând următoarele 6 puncte: 1. crearea secțiilor reală și umanistă; 2. modificarea sau desființarea bacalaureatului; 3. respectarea drepturilor câștigate; 4. obligativitatea studierii limbii materne; 5. înființare liceelor de stat cu limba de predare germană; 6. subvenționarea școlilor confesionale.³²²

În ședința Camerei, din 25 iulie 1931, referindu-se la *Legea pentru modificarea unor articole din legea învățământului secundar*, din 15 mai 1928, Hans Otto Roth, a abordat din nou problema bacalaureatului, fiind de părere că un examen serios de selecție ar trebui să se facă la sfârșitul ciclului gimnazial. „*Bacalaureatul nu numai că nu este folositor din punct de vedere pedagogic – spunea parlamentarul sas – dar pentru noi minoritarii s-a violat, prin introducerea lui, în modul cel mai grav, autonomia școlară. Deși, noi astăzi avem dreptul să facem învățământ la școlile noastre secundare, dar nu mai avem dreptul cel vechiu*

³²¹ M.O., P. III, DAD, 17 ianuarie 1931; *ibidem*, DA.D., ședința din 22 decembrie 1930.

³²² C. Grofșorean, *Situația politică și culturală a minorităților etnice din România la finea anului 1930*, Timișoara, 1944, p. 83.

*ca să judecăm noi singuri maturitatea elevilor noștri. În afară de aceasta, elevii sunt supuși unui chin sufletesc nemaipomenit”.*³²³

De fapt, atât problema școlilor confesionale germane cât și consecințele negative pe care le-a avut reforma agrară din 1921 pentru germanii din Transilvania au constituit, de-a lungul întregii perioade cât H.O.Roth s-a aflat în Parlamentul României, un adevărat *leit-motiv* al discursurilor sale. Astfel, în ședința din 2 noiembrie 1927, reprezentantul german se pronunța în sensul că bacalaureatul și alte măsuri „draconice” asemănătoare sunt îndeajuns pentru a provoca eșecul învățământului minoritar. „*Bacalaureatul- susține deputatul german – este flagelul cel mai groaznic ce s-a născocit vreodată pentru tineret, care va înstrăina tineretul minoritar și îl va transforma în dușman*”.³²⁴

Prin reforma agrară – spunea H.O.Roth – nu au fost păgubiți latifundiarii care, după părerea sa, nici nu existau în rândul germanilor, ci țăranii agricultori și instituțiile de ocrotire socială.³²⁵

Tot problemele învățământului au constituit și obiectul unei audiențe solicitate de parlamentarii germani președintelui Consiliului de Miniștri, în februarie 1929. O delegație, formată din deputații Hans Otto Roth, Rudolf Brandsch, Franz Kräuter și Fritz Connert a ridicat următoarele doleanțe: a. subvenționarea de către stat a școlilor confesionale; b. înlăturarea bacalaureatului; c. autonomia școlilor medii confesionale; d. despăgubiri pentru cei nedreptățiți de reforma agrară; e. modificarea legii învățământului în spiritul revendicărilor minorităților naționale.³²⁶

În strânsă legătură cu propriile lor probleme de ordin economic, deputații Partidului German au abordat frecvent, în discursurile lor, și chestiuni legate de organizarea agriculturii, în general. Astfel, deputatul Fritz Connerth a ținut o amplă cuvântare pe marginea proiectului de lege privind reorganizarea Camerelor agricole, susținând politica guvernului „*care vede în satisfacerea necesităților agriculturii sarcina principală a politicii economice. Acest lucru este cu atât mai necesar - arăta vorbitorul – cu cât agricultura se află într-o stare de gravă criză datorată consecințelor războiului, erorilor politicii economice, lipsei de credit, instabilităților valutare și nu, în ultimă instanță, reformei agrare, care a fost înfăptuită fără considerente economice, distrugându-se, în special, în Transilvania moșiile mijlocii*”.³²⁷

³²³ M.O., P.III, DA.D, Ședința din 25 iulie 1931.

³²⁴ Idem.

³²⁵ „*Bukarester Tageblatt*”, 26 martie 1929.

³²⁶ Idem, 10 aprilie 1927.

³²⁷ Idem, 8 februarie 1929.

În aceeași ordine de idei, membrii Partidului German au luat de multe ori cuvântul în legătură cu adoptarea unor legi care să contribuie la reglementarea situației economice a României. În anii 1929-1933, Hans Otto Roth, de pildă, s-a pronunțat în favoarea împrumuturilor și a stabilizării leului. „În plină cunoștință de cauză - spunea acesta - că în cursul stabilizării se vor confrunta cu greutăți, Partidul German se pronunță, totuși, pentru stabilizare, care este o necesitate”.⁸⁴

În legătură cu problemele de politică externă a României, deputații Partidului German și-au exprimat, de regulă, adevărată față de demersurile statului român pentru consolidarea poziției internaționale a României. În februarie 1929, Hans Otto Roth a dat citire în Parlament unei declarații în legătură cu notificarea Tratatului pentru renunțarea la război, ca instrument de rezolvare a diferendelor internaționale: „Sunt de acord cu principiile fundamentale ale Pactului Briand-Kellog – arată reprezentantul Partidului German – și în speranța că statele semnatare vor crea garanțiile necesare pentru pacea lumii, îmi exprim acordul cu ratificarea Pactului.”³²⁸

O poziție similară a adoptat deputatul german de Târnava Mare în legătură cu semnarea Protocolului de la Moscova. Hans Otto Roth a salutat semnarea acestui instrument diplomatic în numele tuturor locuitorilor de naționalitate germană din România și în mod special în numele celor din Basarabia, arătând că: „Partidul German consideră semnarea acestui protocol ca un pas mai departe spre securitate, pace și independența României”.³²⁹

4.5 . Etnicii minoritari din fostele județe Mureș și Târnava Mare în administrație și justiție

În seria importantelor acte de stat adoptate în spiritul democratizării și modernizării structurii administrative a României întregite au fost amintite legea pentru unificarea administrativă, din 14 iunie 1925, apoi legea electorală din martie 1926. Ultima, în virtutea căreia s-au desfășurat și primele alegeri democratice județene, orașenești și comunale din noua Românie, dădea posibilitatea ca, după aproape 12 ani, noile organe administrative de conducere, care urmau să înlocuiască comisiile interimare din fruntea comunelor, să fie alese conform voinței populare.

În județul Mureș, după semieșecul, înregistrat în alegerile generale din 1922, maghiarii, a căror țintă de a ajunge în structurile administrative în număr cât mai mare era considerată prioritară în fața celei parlamentare, au adoptat tactica

³²⁸Idem, 2 februarie 1929.

³²⁹Idem, 16 februarie 1929; pentru amănunte vezi Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 220-235.

parteneriatelor cu partidele politice românești mergând pe lista cetățenească a acestora, atât cu opoziția, cât și cu guvernul. Pragmatismul politic de care au dat dovadă reprezentanții din conducerea Partidului Maghiar a oferit posibilitatea organizației sale județene să se fragmenteze în două aripi și să participe la scrutinul electoral.

Conform procesului verbal de constituire a Consiliului Județean Mureș, din 14 iulie 1926, din cei 48 de consilieri, 34 erau români (70,83%) și doar 14 maghiari, adică 29,17%.³³⁰

După alegerile din februarie 1926, organigrama Consiliului Județean Mureș, se prezenta în felul următor:

Tabel nr. 28

Funcții și compartimente	Total membri	Din care		Numele consilierilor minoritari
		R	M	
Președinți	1	1	-	-
Vicepreședinți	3	3	-	-
Secretari	2	2	-	-
Chestori	2	2	-	-
Comisia Administrativă, financiară și de control	8	5	3	Peterfy Áron, Toldalagy M. Zsigmond, Ferencz M.
Comisia de lucrări publice	8	5	3	K. Nagy Árpád, Barabássy A., Mikó Lajos
Comisia economică	8	6	2	Keintzel E., Sárkány M.
Comisia cultelor și învățământului	8	7	1	Tövissy Géza
Comisia sanitară și de asistență socială	8	7	1	Orbán Balász
Total	48	38	10	

Pentru alegerile municipale, forțele politice din oraș au prezentat două liste comune de candidați. Pe cea a coaliției susținută de către guvernul liberal, formată din liberali, averescani, țărăniști și din susținătorii lui Bernárdy György, se aflau înscrise 24 de persoane pentru ocuparea locurilor de consilieri, printre care 14

³³⁰ Lista consilierilor minoritari îi cuprindea pe: Toldalaghi Mihály, Orbán Balász, Sárkány Miklós, Barabassy Albert, Zsigmond Ferencz Mihály, Tövissy Géza, Vérkony Gyula, Mikó Lajos, Peterffy Áron, Eduard Keintzel, Bernády György, Ugron András, K. Arpád Nagy, Konyi József („Gazeta Oficială a județului Mureș”, 30 august 1926).

minoritari.³³¹ Pe primul loc al listei sprijinită de guvern se afla maghiarul Bernády György, ca urmare a înțelegerii stabilite între președintele organizației liberale județene, Tancred Constantinescu, și gruparea maghiară condusă de cel amintit.

Pe lista opoziției unite (care cuprindea reprezentanții P.N.R, B.M.Ț. și ai Clubului evreiesc), erau înscrși 11 evrei, din cei 24 de candidați. Dintre cei 8 candidați pentru consilieri supleanți, 4 erau evrei (Engelberg Dezső, Tordai Ferenc, Antal Imre, Löte Lázár).³³²

În urma desfășurării scrutinului electoral, *Lista cetățenească*, sprijinită de guvern, a întrunit cele mai multe voturi. În această situație, ca urmare a calculului făcut pentru desemnarea celor 24 de consilieri titulari și a celor 6 consilieri supleanți, conform procesului-verbal încheiat cu ocazia ședinței de constituire a Consiliului Municipal Târgu-Mureș, fotoliile au fost ocupate de 20 de consilieri maghiari și evrei (64,51%) și de 10 români (35,49%). Punând în relație procentul electoral obținut de români cu cel care reprezenta ponderea acestora în populația totală a orașului (25,4%, în anul 1930), rezultă că parteneriatul româno-maghiar a avut consecințe pozitive în primul rând pentru cei dintâi. De fapt, o statistică din 1925 înregistra, în Târgu-Mureș, 5 308 alegători, dintre care: 1 165 români (21,95%), 3 022 maghiari (56,93%), 925 evrei (17,43%), 123 sași (2,32 %) și 46 alte naționalități (0,87%).³³³

Pentru funcția de primar al orașului au candidat 3 consilieri, care au obținut următoarele punctaje: Bernády György –15, Aurel Rus – 9 și Jaross Béla – 2.

Ca membri ordinari ai delegației permanente au fost investiți: Sebestyén Miklós, Radó Sándor și Kovács Tibor, iar ca supleanți: Ștefan Pop, Csiky Emil și Ioan Pădurean.³³⁴ Prin urmare, la conducerea efectivă a municipiului s-au aflat, pentru aproximativ 4 ani, 4 maghiari și un român.

Din cauza păstrării, doar parțiale, a documentelor din fondul Prefecturii județului Mureș, nu suntem în măsură să prezentăm situația la nivelul comunelor rurale. Dar, făcând analogia cu județul Târnava Mare, unde, în cea mai mare parte din localitățile rurale majoritar germane se instalase o conducere preponderent săsească, opinăm că și în județul Mureș se înregistrase aceeași situație. Cunoaștem

³³¹Ugron András, János Béla, Bustya Lajos, Petri Zsigmond, Bürger Adalbert, Sebestyén Miklós, Kovács Alexius, Smilovits Iacob, Radó Sándor, Fekete Andor, Csiky Emil, Benkő Lajos, Vadassy Sándor F. Din cei 8 candidați de supleanți, 5 erau maghiari și evrei (Morvay Zoltán, Dozsá György, Rád Sándor, Palossy János, Ritz Antal („*Viitorul Mureșului*”, 14 februarie 1926).

³³²Antalfy Endre, Kraus Mauriciu, Herbert Stefan, Simó Géza, Plutz József, Rottmann Mauriciu, Brutter Wilhelm, Farkas Robert, Erösdly István, Temesváry Adalbert, Cseh Zsigmond (ANDJ-Mureș, Fond *Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar 146/1926, f. 2; „*Mureșul*”, 14 februarie 1926).

³³³Emil A. Dandea, *Dare de seamă despre starea generală a orașului Târgu-Mureș în anul 1925*, p. 6.

³³⁴ANDJ-Mureș, Fond *Consiliul municipal Târgu-Mureș*, dosar 99/1926, f. 1-4.

doar că la nivelul celor 11 plăși ale județului, în consiliile comunale se aflau 372 de consilieri de drept, dintre care 148 minoritari, adică 39,78%.

În urma alegerilor locale din martie 1930, din cei 34 de consilieri județeni aleși, 14 erau maghiari și evrei.³³⁵ După ședința de constituire a Consiliului județean, biroul acestuia era format din 7 membri, 4 români și 3 minoritari (Szobaszláy Lajos – vicepreședinte, Rozsnyai György – secretar și Keintzel Eduard – chestor). De asemenea, din Delegația Consiliului Județean formată din 4 membri făcea parte și Barabási Adalbert, iar printre cei 5 membri ai Comisiei de verificare se afla și K.Nagy Arpád.³³⁶ În cursa electorală pentru ocuparea funcțiilor de consilieri municipali, s-au înscris 4 partide: Blocul Cetățenesc-Democrat Maghiar, P.N.L., P.N.Ț. și Blocul Muncitoresc Țărănesc.³³⁷ În virtutea art. 390 din Legea pentru Organizarea Administrației Locale, din 3 august 1929, propunerile de consilieri trebuiau făcute în scris, în două exemplare, semnate de un număr de cel puțin 10 alegători, pentru alegerile consiliilor satești, de 15 alegători pentru alegerile consiliilor comunale rurale, de 20 alegători pentru comunele urbane și de 30 alegători pentru Consiliile municipale și județene.³³⁸

Din lecturarea acestor liste, constatăm aceeași politică de parteneriat între formațiunile politice românești și cele ale minorităților etnice, ca și la precedentele alegeri locale din 1926. Astfel, lista Blocului Cetățenesc Democrat Maghiar cuprindea 28 minoritari și 4 români; lista P.N.L. era formată din 23 de români și 9 minoritari; pe lista P.N.Ț. erau înscrși 11 români și 21 maghiari și evrei, iar lista Blocului Muncitoresc Țărănesc era formată din 28 de minoritari și 4 români.³³⁹

În urma rezultatelor, lista Blocului Muncitoresc Țărănesc a primit 9 mandate.³⁴⁰ Din cele 16 mandate atribuite listei nr.2, respectiv a P.N.Ț., 11 au revenit minoritarilor.³⁴¹ De pe lista Blocului Cetățenesc Maghiar au primit drept de

³³⁵Szobaszláy Lajos, K.Nagy Arpád, Barabási Adalbert, Kornhofffer Wilhelm, Keintzel Eduard, Arkosi Jenő, Abos József, Hügel Lajos, Mathé Zsigmond, Rozsnyai György, Löte Jenő, Kuti Dénes, Wermescher Ernest, Vekony Gyula.

³³⁶„Gazeta Oficială a județului Mureș”, 1 mai 1930, p. 1-5.

³³⁷ANDJ-Mureș, Fond *Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar 150/1930, f. 56-57.

³³⁸C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XVIII, 1929, p. 387-388.

³³⁹ANDJ-Mureș, Fond *Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar 150/1930, f. 2.

³⁴⁰Simó Géza, Soós József, Veress Károly, Both Sándor, Both Károly, Rácz János Béla, Giliga Alexandru, Izrael Izidor, Moldovan Ioan. Consilierii Blocului Muncitoresc Țărănesc aveau următoarele profesii: Simo Gezá-profesor pensionar; Soos Iosif-zidar; Veress Carol-mecanic; Both Alexandru-zidar; Both Carol-ceferist; Rațiu Ioan Béla-comerciant; Giliga Alexandru-agricultor; Izrael Izidor-comerciant; Moldovan Ioan- pantofar (Idem, f. 58-91).

³⁴¹Jaross Béla, Szigyártó Gábor, Bustya Béla, Lakatos Sándor, Ferenczi Zsigmond, Rádo Sándor, Benkő Lajos, Bíró András, Löwenstein Lajos, Kovács Alexius, Fekete Gyula.

reprezentare 7 candidați.³⁴² În felul acesta, cele 32 de locuri de consilieri aleși au fost ocupate de 8 români și 24 maghiari și evrei.

Pentru desemnarea primarului, nici un candidat din cei 4 propuși nu a obținut 2/3 din voturi (Ioan Pantea – 10 voturi, Adrian Popescu – 13 voturi, Jakab Béla – 7 voturi, Sóos József – 9 voturi). În această situație, ministrul de interne l-a numit pe Ioan Pantea.

Situația s-a repetat și în cazul alegerii viceprimarului, funcție pentru care au concurat 3 minoritari (Jakab Béla, Rádo Sándor și Racz J. Béla). Dintre aceștia, a fost desemnat, prin aceeași procedură ca și în cazul primarului, Rádo Sándor care obținuse cele mai multe voturi, 21 față de 7 și respectiv 9).

Ca membri titulari în Delegația Permanentă a Consiliului Județean au fost desemnați 3 minoritari (Szigyártó Gábor, Ferenczi Zsigmond, Iov Roman).³⁴³

Sintetizând datele, putem aprecia că, la nivelul Consiliului Municipal Mureș se înregistra, pentru prima oară o reprezentare proporțională corectă a etniilor conlocuitoare din Târgu-Mureș. Români obținuseră 25% din mandatele de consilieri, ceea ce corespundea întru totul procentului demografic.

La Reghin, românii au fost ceva mai bine reprezentați în Consiliul orășenesc. Dintre cei 18 consilieri, 5 erau români și 13 minoritari (germani, maghiari și evrei), ultimii reprezentând 72,22%. În acest caz, populația românească obținuse 8,28 procente în plus față de ponderea sa demografică, respectiv 19,5%.³⁴⁴

În schimb, în mediul rural, românii dețineau majoritatea în ceea ce privește numărul primarilor. Cele 248 de comune erau conduse de 145 de primari români (58,47%) și de 103 primari minoritari (96 maghiari și 7 germani). Plusul de reprezentare al populației românești era, în acest caz, de 12,67 procente.

De remarcat este și faptul că, datorită frământărilor politice din interiorul partidului lor, maghiarii nu reușiseră să obțină conducerea administrației decât în 96 de comune din cele 110 cu preponderență maghiară.³⁴⁵

În schimb, s-au înregistrat cazuri în care maghiarii au ajuns primari în comune cu majoritate românească (Chendu, Troița, Adrianul Mare, Sântandrei, Dumitrești, Surda, Tirimia, Tirimioara, Satu-Nou, Suveica, Apalina, toate din județul Mureș). În acest caz, aceștia au fost beneficiarii intoleranței politice care îi măcina pe români.

³⁴²Bernády György, Petri Zsigmond, Pál Gusztáv, Jakab Béla, Biró József, Morvay Zoltán, Kassany Emeric.

³⁴³ANDJ-Mureș, Fond *Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar 149/1930, f. 37.

³⁴⁴„*Gazeta Oficială a Județului Mureș*”, 30 iunie 1930, p. 5; pentru alte comune vezi p. 14.

³⁴⁵Vezi lista comunelor cu preponderență minoritar maghiară la Adrian Năstase, *op. cit.*, p. 118-119

În stadiul actual al cercetării, cunoaștem că, în anul 1934, în județul Mureș s-au organizat alegeri locale doar la nivel județean, la celelalte nivele (orașe și comune) instituindu-se comisii interimare, numite de către prefect.

În urma scrutinului electoral din 24 iunie 1934, la care fuseseră propuse doar 2 liste, respectiv cea a liberalilor în parteneriat cu maghiarii și cea a țărăniștilor, dintre cei 30 de consilieri județeni, 23 erau români (76,67 %) și 7 proveneau dintr-o reprezentanță a Partidului Maghiar.³⁴⁶ Printre cei 4 consilieri cu drept de vot deliberativ, se afla și maghiarul Kiss Lajos. Biroul Consiliului județean era format din 6 membri, 4 români și 2 maghiari (György József – vicepreședinte și Kornhoffer Wilhelm – chestor). Printre cei 5 consilieri, care formau Comisia anuală de verificare, a fost ales prin vot și maghiarul Nagy Arpád K. În delegația Consiliului Județean, formată din 4 consilieri, se regăsea și Arkossy Jenő, iar Barabássy Adalbert făcea parte din rândul celor 3 membri supleanți.³⁴⁷

Revenirea liberalilor la putere, după alegerile parlamentare din 1933, a produs unele schimbări și la conducerea municipiului. Una dintre acestea a fost și numirea lui Emil Aurel Dandea, fost primar între 1922-1926, ca președinte al Comisiei Interimare, în conformitate cu dispozițiile art. 16 și 21 din legea pentru modificarea unor dispoziții din L.O.A.L. Potrivit acestora, Comisia s-a completat cu noi membri, români și minoritari, astfel ca numărul total al consilierilor să fie de 11, între aceștia aflându-se și cei doi vicepreședinți fixați prin lege pentru municipiul Târgu-Mureș. Astfel formată, Comisia cuprindea 6 români și 5 minoritari. Ca semn de atenție față de populația maghiară, la propunerea lui Dandea, Ministerul de Interne acordase demnitatea de al doilea vicepreședinte unui reprezentant al maghiarilor, respectiv lui Rádo Sándor. În felul acesta, pretențiile și susceptibilitățile Partidului Maghiar fuseseră îndeplinite și menajate. În primul rând, pentru că membrii desemnați, deja, de conducerea maghiară se păstrau fără cea mai mică modificare; în al doilea rând, prin faptul că se mai numise unul în plus, respectiv Bustya Béla; în al treilea rând, se acorda și vicepreședenția unui membru maghiar, lucru ce constituise una dintre arzătoarele dorințe ale partidului respectiv.

Surprinzător, însă, la depunerea jurământului membrii minoritari, atât cei vechi, cât și cei noi numiți, au declarat că refuză această formalitate și că nu vor lua parte la lucrările Comisiei Interimare întrucât conducerea Partidului Maghiar nu-și dăduse agreementul.

După mai multe încercări nereușite de rezolvare a crizei administrative, Emil Aurel Dandea a fost nevoit să ceară Ministerului de Interne, după două luni,

³⁴⁶György József, Szoboszlaj Lajos, K.Nagy Arpád, Kornhoffer Wilhelm, Ferenczi Gábor, Arkossy Jenő, Barabássy Adalbert („*Gazeta Oficială a județului Mureș*”, 9 iulie 1934).

³⁴⁷Idem, 16 iulie 1934.

înlocuirea celor 5 reprezentanți maghiari cu alți membri. Drept urmare, în locul acestora au fost numiți alți 5 fruntași români ai urbei.³⁴⁸

În schimb, la Reghin, dintre cei 7 membri ai Comisiei Interimare, 4 erau minoritari (Szabó Adalbert, Schuller Emil, Benesch Georg, Wertan Alexandru).³⁴⁹

La nivelul celor 248 de comune rurale, dintre cei 1240 de consilieri identificați, 664 erau români (53,55%) și 576 minoritari.³⁵⁰ În 97 din cele 248 de comune, în fruntea comisiilor interimare se aflau minoritari, care, de fapt, în cea mai mare parte, erau foștii primari aflați în funcție la data constituirii noilor reprezentanțe administrative. Acestea au funcționat, cu numeroase modificări, până în anul 1937(vezi și Anexa III).

Regimul autoritar al regelui Carol al II-lea, instaurat în februarie 1938, a determinat schimbări de esență și în administrația de stat, renunțându-se la calea democratică de promovare a cadrelor de conducere. Conform Legii administrative din 1938, primarii și viceprimarii erau numiți de către prefecți, urmărindu-se astfel românizarea, excesivă uneori, a structurilor administrative locale.

Cu toate că art. 17 din Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1750 bis, din 1 august 1938, stipula ca, în localitățile cu populație preponderent minoritară, primarul sau adjunctul său să fie numiți din rândul acesteia, prevederea a fost îndeplinită numai pe jumătate, în sensul că s-au numit primari români și viceprimari minoritari. Astfel, dintr-o situație datată cu 30 decembrie 1939 referitoare la viceprimarii numiți în 209 comune ale județului Mureș se poate constata că toate comunele preponderent minoritare aveau viceprimari din rândul etniei majoritare, respectiv 88 din totalul celor analizate (vezi și Anexa IV).³⁵¹

În comunele județului Mureș, **asistența juridică** era asigurată de către notarii comunali care au avut tot timpul un rol important în viața comunităților respective, în situația în care nivelul de pregătire profesională, îndeosebi juridică, al primarilor și consilierilor era destul de scăzut, sau lipsea în totalitate. În anul 1926, din cei 76 de notari comunali care își desfășurau activitatea în județ, 39 erau maghiari, germani și evrei, adică 51,31%, pentru o populație minoritară care, în 1930, înregistra 54,2% din patrimoniul demografic al județului.³⁵²

În anul 1938, „ofensiva” românilor devenise evidentă și în acest segment al vieții sociale. Astfel, din cei 80 de notari, 52 erau români (65%), 24 maghiari (30%), 2 germani (2,5 %) și 2 evrei (2,5%) (vezi și AnexaV).³⁵³

³⁴⁸ „Gazeta Mureșului,” 3 iunie 1934.

³⁴⁹ „Gazeta Oficială a județului Mureș”, 22 martie 1934.

³⁵⁰ Idem.

³⁵¹ ANDJ.-Alba, Fond *Rezidența regală a ținutului Mureș*, dosar 103/1939, f. 5-7.

³⁵² „Gazeta Oficială a județului Mureș,” 27 februarie 1926, p. 7-16.

³⁵³ ANDJ.-Alba, idem, dosar 103/1939, f. 15-16.

Referitor la notari, trebuie amintit faptul că, prin adresa nr. 124, din 2 martie 1938 a prefectului județului Mureș către Ministerul de Interne, se menționa că, pe Valea Nirajului, din cele 81 de comune secuizate grupate în 25 de notariate, 35 de comune, reprezentând 9 notariate, erau asistate de notari maghiari și evrei. În această adresă se mai menționa că din cei 79 de notari comunali ai județului, 26 erau de origine etnică străină. Ca măsură radicală se propunea dislocarea notarilor minoritari în județe din Vechiul Regat, Basarabia și Dobrogea, în schimbul notarilor români din aceste părți.³⁵⁴

În ceea ce privește funcționarii publici, la nivelul județului Mureș, situația se prezenta astfel.³⁵⁵

Tabel nr. 29

Anii	Total	Din care			
		Români		Minoritari	
		Nr.	%	Nr.	%
1925	170	65	38,56	105	61,44
1937	65	267	73,16	98	28,84

La nivelul primăriilor orășenești se înregistra o situație asemănătoare.³⁵⁶

Tabel nr. 30

Anii	Orașul	Total	Din care			
			Români		Minoritari	
			Nr.	%	Nr.	%
1925	Târgu-Mureș	165	84	50,91	81	49,09
1925	Reghin	38	2	5,26	36	94,74
1937	Târgu- Mureș	145	105	72,41	40	27,59
	Reghin	44	18	40,91	26	59,09

³⁵⁴Vezi, ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș, Acte confidentiale*, dosar 112/1938 –lista cu numele celor propuși spre strămutare.

³⁵⁵*Calendarul administrativ pe 1925*, Cluj, 1925, p. 284-286 și 295-296; *Calendarul funcționarilor administrativi pe anul 1937*, Sighișoara, p. 178-185 și 216-220.

³⁵⁶*Ibidem*, p. 309-311, 317, 318, 319; *Ibidem*, p. 179, 182, 217-219.

De remarcat, este și faptul că majoritatea posturilor importante din administrația locală erau ocupate de etnici minoritari. La primăria municipiului Târgu-Mureș, la 2 iunie 1939, situația se prezenta în felul următor:³⁵⁷

Tabel nr. 31

<i>Numele și prenumele</i>	<i>Gradul</i>	<i>Funcția</i>	<i>Studii</i>
Szigyártó G.	-	Ajutor de primar	Profesor
Maetz Erwin	Inginer cls.I	Șef serviciu teh.	Inginer
Papp Károly	Șef serv. cls.I.	Casier central	Dr.științe politice
Vadady K.	Șef serv. cls.II	Șef birou adm.	Jurist
Metz Piroska	Șef secție I	Prof. la conserv.	Profesor
Kozma Géza	Șef secție II	Prof. la conserv.	Profesor
Pásko G. El.	Șef birou I	Prof. la.cons.	Profesor
Sárosy K.	Șef secție II	Șef birou	Profesor
Bordi László	Șef secție	Șef birou	Studii comerciale
Nyaradi K.	Șef secție	Topometru	Școala de artă
Filip Irma	Subșef birou II	Impegat	7 clase de liceu
Demeter I.	Subșef birou II	Impegat	4 clase de liceu

O situație asemănătoare se întâlnește și la Primăria orașului Reghin.³⁵⁸

Tabel nr. 32

<i>Numele și prenumele</i>	<i>Gradul</i>	<i>Funcția</i>	<i>Studii</i>
Graffius Henric	Șef serviciu I	Secretar	Științe de stat
Csordacsics Egon	Șef birou I	Șef serviciu adm.	Științe de stat
Keintzel Iuliu	Arhitect șef	Șef serviciu teh.	Politehnice
Hermann Fr.	Șef birou I	Șef serv. financiar	Comerciale
Heiter Ernest	Inginer III	Dir. uzină electr.	Politehnice
Steitfert Wilhelm	Medic vet.	Șef serv. zooteh.	Medicină vet.

În ceea ce privește prezența minoritarilor în magistratura fostului județ Mureș-Turda, conform anuarelor de specialitate, se poate întocmi următoarea statistică:

³⁵⁷ ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 13370/1939, f. 1.

³⁵⁸ Idem, *Cabinetul prefectului*, dosar 131/1940.

Tabel nr.33

Judecătorii și procurorii din fostul județ Mureș - Turda

<i>Tribunalul</i>	<i>Anul</i>	<i>Total</i>	Din care			
			<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
			<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
Târgu-Mureș	1923	27	17	62,96	10	37,04
	1936	36	31	86,11	5	13,89

Tabel nr. 34

Funcționarii juridici din fostul județ Mureș,
în 1938³⁵⁹

<i>Tribunalul</i>	<i>Total funcționari</i>	Din care			
		<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
		<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
Târgu-Mureș	146	123	84,25	23	15,75

Dacă numărul judecătorilor și procurorilor proveniți din rândul etniilor conlocuitoare era destul de mic, cauzele fiind cele pe care le-am mai amintit, în schimb, numărul avocaților minoritari, definitivi și stagiari, era mult superior celui care îi reprezenta pe români.³⁶⁰

Tabel nr. 35

Avocații din fostul județ Mureș - Turda

<i>Baroul</i>	<i>Total avocați</i>	Din care			
		<i>Definitivi</i>		<i>Stagiari</i>	
		<i>Români</i>	<i>Minoritari</i>	<i>Români</i>	<i>Minoritari</i>
Mureș	130	35	77	7	11

Din acest tablou statistic rezultă că, la Baroul Târgu-Mureș, numărul avocaților de altă naționalitate decât cea română reprezenta 67,69% din total.

³⁵⁹ *Calendarul justiției pe anul 1938*, Cluj, p.125-126, 173-174.

³⁶⁰ *Agenda și Anuarul Magistraturii și Baroului 1936*, București, p. 358, 359.

În ceea ce privește personalul Curților de Apel, la cea din Târgu-Mureș, acesta era format din 75,86% români și din 22,14% minoritari,

Revenind asupra disponibilizării funcționarilor minoritari din cauza neînsușirii suficiente a limbii române, trebuie recunoscut că această hotărâre a guvernelor românești care preluaseră, la început, comportamentul celor maghiare antebelice, a determinat adevărate drame în rândul celor rămași fără serviciu, întrucât o mare parte dintre aceștia erau la vârsta la care nu se mai puteau recalifica. Un act reparatoriu, dar care venea destul de târziu, l-a constituit prevederea art. 20 din Jurnalul Consiliului de Miniștri, din 4 august 1938, prin care funcționarii din serviciul statului și comunelor erau dispensați de a se mai prezenta la un nou examen de limba română, dacă aceștia posedau diplome eliberate de școli românești de stat. De asemenea, cei care o obținuseră anterior. Minoritarii au cerut ca această dispoziție să fie interpretată în sensul ca de ea să beneficieze și funcționarii disponibilizați înainte de a intra în vigoare respectivul Jurnal. Conformându-se acestei solicitări, Ministerul de Interne a dat dispoziții prefecturilor să reexamineze situația fiecărui minoritar, urmând să fie reintegrați acei care îndeplineau condițiile art. 20.

Pe de altă parte, trebuie amintit și faptul că din cei care au fost nevoiți să-și părăsească posturile, nu toți au fost îndepărtați, ci o parte au demisionat, iar alții au fost pensionați. Astfel, dintr-o statistică oficială rezultă că din cei 4 0356 de minoritari din toată țara, care se prezentaseră la examenele de limba română până în 1938, fuseseră respinși 9 818 (24,35%). Dintre aceștia, 2 197 s-au pensionat sau au demisionat.³⁶¹

În cadrul Adunării generale a Reuniunii populare a romano-catolicilor ardeleni ținută la Târgu-Mureș, în zilele de 3-5 iulie 1936, deputatul de Târnava Mică, Gyárfás Elemér a făcut un scurt istoric al vieții minoritarilor din Transilvania arătând că nu se poate vedea altceva decât ceferiști maghiari supuși la examene de limba română, intelectuali, șomeri etc.³⁶² Demnitarul maghiar avea dreptate, întrucâtva, deoarece statistica amintită înregistra un număr de 11 809 asemenea ceferiști situând Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor pe primul loc între cele 7 ministere care organizaseră astfel de examene. De remarcat este faptul că nu doar maghiarii au avut parte de un asemenea tratament. Cu ocazia examenelor organizate în iulie 1939, amintitul minister disponibilizase, pe lângă cei 1 111 maghiari și 43 germani și 146 alte naționalități.³⁶³

³⁶¹Arhivele Naționale ale României, Fond *PCM*, dosar 116/1939, f. 6.

³⁶²Idem, Fond *Ministerul de Interne, Direcția Generală a Poliției*, dosar 50/1936, f. 5-13.

³⁶³Idem, Fond *PCM*, dosar 116/1939, f. 1.

Deputatul maghiar punea în evidență rata ridicată a șomajului din rândul ceferiștilor de origine maghiară doar pe seama severității examinatorilor români fără a aminti, însă, că o parte din aceștia fuseseră îndepărtați ca urmare a unor nereguli evidente constatate în activitatea lor.

Nu cunoaștem cifra totală a ceferiștilor maghiari din județul Mureș, disponibilizați de-a lungul anilor, dar putem arăta, spre exemplificare, că o parte fuseseră îndepărtați din motive independente de cunoașterea limbii române: fals în acte și însușire de bani, sustragere de materiale și abuzuri, indisciplină și părăsirea locului de muncă etc.³⁶⁴

Din presa vremii rezultă că numărul minoritarilor, care lucrau la căile ferate de pe raza fostului județ Mureș-Turda îl întrecea cu mult pe cel care îi reprezenta pe cei înlăturați. Așa de exemplu, la Serviciul secțiilor de întreținere CFR din Târgu-Mureș, din efectivul de lucrători nu făcea parte nici un român. Personalul Biroului Central condus de evreul Wolf Viktor era format din 4 evrei, un rus și o unguroaică, angajată ca dactilografă. Toți picherii din județ erau maghiari care nu cunoșteau limba română. La atelierul de întreținere lucrau 4 tâmplari maghiari și un evreu, care de meserie era pantofar, dar care primea salariul de tâmplar. Pe lângă aceștia mai erau 4 fierari, 4 zidari și alți 2 muncitori, toți de naționalitate maghiară.³⁶⁵

În urma alegerilor pentru Consiliul Județean **Târnava Mare**, la 1 august 1926, acesta se compunea din 37 de consilieri (24 aleși și 13 de drept), dintre care 20 români și 17 minoritari. Printre consilierii aleși, minoritarii aveau 11 reprezentanți,³⁶⁶ dintre care 9 germani și 2 maghiari. Printre cei 13 consilieri de drept se aflau și 6 germani.³⁶⁷

În urma ședinței de constituire, Biroul Consiliului Județean cuprindea 7 membri, dintre care 2 germani (Frederic Ipsen-vicepreședinte și Wilhelm Seiwertsecretar).

La nivelul comisiilor, situația se prezenta astfel:

Tabel nr. 36

Comisia	Total membri	Din care		Numele minoritarilor
		R	M	
Adm. Financiară și control	3	2	1	Seiwert Wilhelm

³⁶⁴Pentru amănunte vezi „Orașul”, Târgu-Mureș, 15 martie și 1 iunie 1925.

³⁶⁵„Înainte”, Târgu-Mureș, 14 iulie 1933.

³⁶⁶Schaser Iuliu, Adlef Iuliu, Bethlen Bálint, Ipsen Friedrich, György Zsigmond, Lutsch Johann, Weinhold Friedrich, Wagner Konrad, Seiwert Wilhelm, Folbert Ludovic, Herbert Peter.

³⁶⁷Leonhard August – primarul orașului Sighișoara, Wolff Johann, Leonhardt Alfred, Steinberg Felix, Jacobi Robert, Löw Wilhelm.

De lucrări publice	3	1	2	Bethlen B., Leonhardt A.
Economică	3	1	2	Herbert P., Schaser I.
A cultelor și învățământului	3	2	1	Wolf Johann
Sanitară	3	1	2	Weinhard Fr., Wagner K.
Total	15	7	8	

La nivelul comunelor, din cei 111 primari în funcție, la 16 decembrie 1926, 70 erau români (63,06%) și 41 minoritari (vezi și Anexa VI).³⁶⁸

Delegațiile permanente erau formate din 222 de consilieri, dintre care 133 de români (59,91%) și 89 de minoritari (69 germani și 20 maghiari). La nivelul comunelor rurale au fost aleși 1 116 consilieri, dintre care 514 erau minoritari (456 germani și 58 maghiari), adică 45,93%.

De remarcat este și faptul că nu peste tot unde predominau consilierii unei etnii, primarul era ales din rândul acestora. Așa, de pildă, s-a întâmplat la Copșa Mică, comună în care consiliul era format din 2 români, 6 maghiari și un german, dar primarul a fost ales din rândul românilor, respectiv Buchendrea Dumitru. Situații asemănătoare s-au mai înregistrat la Dopca, la Hendorf, la Cața, la Proștea, la Saschiz și în alte părți.³⁶⁹

La 1 octombrie 1926, la Prefectura județului s-au înființat, în baza art. 149 din L.U.A., Serviciul Administrației Generale și Locale (care cuprindea Biroul Administrației Generale și Biroul Comunal). În Serviciul Administrației județene se aflau 13 funcționari, dintre care 6 germani și 2 maghiari.³⁷⁰ Serviciul Administrației Generale și Comunale cuprindea 25 de funcționari, 10 români și 15 minoritari.³⁷¹

Înainte de a analiza rezultatele alegerilor locale din județul Târnava Mare, trebuie amintit faptul că Legea pentru organizarea administrației locale, din anul 1929, acorda dreptul de vot, în alegerile pentru consiliile comunale și unor categorii restrânse de femei care îndeplineau, pe lângă calitățile generale ale alegătorilor bărbați, și una din următoarele condiții: a. să fie absolvente ale ciclului inferior secundar, normal sau profesional; b. să fie funcționare de stat, județ, sau comună; c. să fie văduve de război; d. să fi fost decorate pentru activitatea desfășurată în timpul războiului; e. să facă parte din conducerea societăților cu personalitate

³⁶⁸ANDJ -Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 34/1935, f. 2.

³⁶⁹Idem, dosar 90/1926.

³⁷⁰Ernest Weisskircher-șef serviciu, Frederic Mild-șef birou; Samoil Kroner-șef birou, Carol Kohl-subșef birou, Adalbert Szóke, Hermine Ligner, Máthyás Ferenc, Ioan Schwartz-funcționari.

³⁷¹Michael Schuster, Francisc Major, Johann Loy, Friedrich Walter -șef serviciu, Friedrich Gagesch, Iuliu Roth, Robert Gross, Hüve Adalbert, Cseh Agoston -subșefi servicii, Guillon Müntz, Kénossy Tibór, Máthiás Gergely, Andrei Simen, Robert Zerbes, Elisabeta Simen-funcționari (*„Gazeta Oficială a județului Târnava Mare”*, 7 august 1926, p. 1-2).

juridică, cu scop de revendicări sociale, propagandă electorală sau asistență socială. Aceste stipulații au avut efect, îndeosebi, în județul amintit, întrucât numărul săsoaicelor care îndeplineau aceste condiții a fost cu mult superior românelor și unguroaicelor. Astfel, la Sighișoara, de exemplu, 645 alegători erau femei (14,92%). Dintre acestea 398 erau săsoaice (61,71%), 127 românce (19,69%) și 120 unguroaice (18,60%).³⁷² La Mediaș, celălalt oraș al județului, din cei 3620 de alegători, numărul femeilor cu drept de vot se ridica doar la 303 (8,37%). Dintre acestea, 234 erau săsoaice (77,23%), 40 românce (13,20%) și 29 unguroaice (9,57%).³⁷³ Ca urmare a acestei situații, este evident faptul că ascensiunea reprezentanților germani trebuia să fie mai puternic susținută decât cea a românilor sau a maghiarilor.

Din păcate, însă, documentele referitoare la alegerile locale din județul Târnava Mare, din anul 1930, nu s-au mai păstrat decât într-o foarte mică măsură. Prin urmare, nu putem ști care a fost componența etnică a Consiliului județean, dar o cunoaștem pentru cele două orașe. Astfel, din cei 18 consilieri ai Sighișoarei, 12 erau minoritari reprezentând 66,67% din total, procent aproape identic cu ponderea demografică a populației minoritare (germani, maghiari, evrei) din oraș, respectiv 66,5%.³⁷⁴ Printre cei 7 consilieri de drept cu vot deliberativ, în Consiliul orașului Sighișoara se găseau și 3 germani (Iuliu Holitzer-reprezentant al școlilor secundare particulare cu drept de publicitate; Johann Wolf-reprezentantul bisericii minoritare cu cel mai mare număr de credincioși; Michael Heidl-reprezentantul industriașilor și comercianților).

La Mediaș, minoritarii erau reprezentați de către 11 consilieri din totalul de 18, cifră care reprezintă 61,11% din total.³⁷⁵ În această situație, etniile minoritare din acest oraș înregistrau un minus de reprezentare de 11,78 de procente.

Pentru alegerile din comunele rurale, s-au păstrat documentele doar pentru 61 dintre ele. În fruntea acestora se aflau 34 de primari români (65,74%), 25 de primari germani (40,98%) și 2 primari maghiari (3,28%). Aceștia erau ajutați de 43 viceprimari români, 17 viceprimari germani și de un viceprimar maghiar.³⁷⁶

³⁷²ANDJ -Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 138/1930.

³⁷³Idem, dosar 100/1930.

³⁷⁴August Leonhardt, Wilhelm Seiwert, Gabos István, Heinz Brandsch, Alfred Leonhard, Albert Horváth, Csulak József, Hans Letz, Rudolf Hubatsch, Hermann Matzok, Fritz Breihofer, Johann Hügel (Idem, dosar 138/1030, f. 10).

³⁷⁵Iuliu Stenzel, Wilhelm Binder, Samuel Karrer, Rudolf Theil, Victor Rideli, Carol Mantsch, Heinrich Connerth, Lotte Binder, Mihail Ambrozi, Carol Müller, Michael Dengel (Idem, dosar 100/1930).

³⁷⁶ANDJ -Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48-50, 51, 53, 54, 56 ș.a.m.d. până la 159/1930.

Naționalitatea primarilor reflectă, în mare măsură, compoziția etnică a consiliilor comunale. Astfel, din cei 549 de consilieri comunali identificați, românii reprezentau 59,93%, iar minoritarii 40,07%. În cazul delegațiilor permanente s-a înregistrat o situație asemănătoare. Dintre cei 122 de consilieri, care reprezentau împreună cu primarii organismul executiv al administrațiilor comunale, 75 erau români și 47 minoritari. Întrucât nu deținem documentele necesare pentru toate cele 108 comune ale județului, situația întocmită prezintă o apreciabilă doză de relativitate.

În urma alegerilor din martie 1934, Consiliul județean era format din 13 români și 11 minoritari (9 germani și 2 maghiari).³⁷⁷ Raportată la ponderea demografică, reprezentarea românilor înregistra un plus de 9,37 procente, iar cea a minoritarilor un minus de aceeași valoare. Tabloul consilierilor de drept cuprindea 16 poziții, 8 dintre ele fiind ocupate de minoritari.³⁷⁸

Dacă la nivelul Consiliului Județean, reprezentarea minorităților înregistra o valoare mai mică față de indicele demografic, la nivelul orașului Sighișoara, de exemplu, Consiliul orașenesc era preponderent minoritar. Astfel, dintre cei 15 membri, 13 erau germani și maghiari.³⁷⁹ De asemenea, cei 5 membri supleanți erau toți minoritari (Hans Letz, Heinz Brandsch, Hans Markus, Frederic Breihofer, Johann Rohan). Dintre cei 10 membri de drept, 3 erau germani (Iuliu Jacobi-reprezentantul cultului evanghelic lutheran, Enric Neugeboren-reprezentantul Ministerului Lucrărilor Publice, Enric Hausenblass-reprezentantul Camerei de Industrie și Comerț). Egalitatea se înregistra doar la capitolul celor două femei cooptate în funcția de consilieri: Alexandrina Mosora și Josefina Siegmund.³⁸⁰ Raportul între ponderea demografică a fiecărei etnii a orașului și reprezentarea sa în Consiliu arată că românii, în procent de 33,4% din populație, se regăseau în structurile administrative doar în proporție de 13,33%.

La nivelul comunelor rurale, au fost aleși 1 060 de consilieri, dintre care 469 germani și maghiari (44,25%). Din cei 106 primari, doar 36 proveneau din rândul etniilor minoritare (36,96%). Numărul acestora depășea cu 7 pe cel al comunelor cu populație preponderent minoritară. De asemenea, primarii români din 38 de

³⁷⁷ ANDJ -Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 45/1935, f. 90.

³⁷⁸ August Leonhard- primarul orașului Sighișoara, Johann Wolf și Alfred Leonhardt-consilieri comunali, Felix Steinberg-reprezentantul Ministerului Sănătății Publice, Toth Antal-reprezentantul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Robert Jakobi -reprezentantul Ministerului Lucrărilor Publice; Mihail Schuller-reprezentantul Bisericii evanghelice C.A., Wilhelm Löw - reprezentantul Camerei de Industrie și Comerț (Idem, dosar 34/1935, f. 89).

³⁷⁹ August Leonhardt, Johann Wolf, Michael Keul, Hans Balthes, Albert Leonhardt, Hermann Matzak, Iuliu Adleff, Johann Hügél, Alfred Leonhardt, Michael Haydel, Gábos István.

³⁸⁰ Idem, f. 102.

comune erau secondatți de tot atâția viceprimari germani și maghiari.³⁸¹ Ca și la alegerile comunale din 1930, dar de data aceasta într-un mod și mai pronunțat, s-au înregistrat cazuri în care, în comunele cu majorități germane, au fost aleși primari români, lucru valabil și pentru unele comune românești în care au fost aleși primari din rândul etniilor minoritare. Situația se explică, în primul rând, tot prin cauzele de natură politică, pe care le-am amintit anterior (Vezi și Anexa VII).

Relativ la alegerile comunale din anul 1937, care nu au prea mare importanță întrucât, în 1938, acestea au fost în mare parte anulate, zestrea documentară este extrem de săracă. Există, totuși, o listă cu consilierii comunali și cu primarii din județul Târnava Mare după alegerile complementare. Conform acestui document, din cei 1 080 de consilieri aleși, 450 erau germani și maghiari (41,67%). Aceeași listă evidențiază faptul că dintre cei 96 de primari (în 12 cazuri nu se specifică numele acestora), 35 erau germani și maghiari, adică 36,46% (vezi și Anexa VIII). În 97 de cazuri (pentru 11 poziții nu sunt specificate numele) primarii români au fost ajutați de 36 de primari minoritari.³⁸²

Pentru regimul autoritar carlist, pentru județul Târnava Mare avem o situație completă doar la nivelul anului 1940. La 5 iunie, anul amintit, din 107 primari comunali, doar 10 erau de origine germană. Tot la această dată, existau doar 16 viceprimari numiți și delegați din rândul minoritarilor.³⁸³

Tabel nr.37

Tabloul viceprimarilor din fostul județ Târnava Mare în anul 1940

<i>Nume și prenume</i>	<i>Localitatea</i>	<i>Originea etnică</i>
Adleff Iuliu	Sighișoara	germană
Harhoiu Dionisie	Mediaș	română
Schnell Mihail	Apold	germană
Wulkasch Johann	Beșa	germană
Schneller Gustav	Copșa-Mare	germană
Folbert Mihail	Criț	germană
Henning Martin	Daia	germană
Konrad Paulus	Hetiur	germană
Roth Mihail	Noul-Săsesc	germană
Schneller Georg	Valchid	germană

³⁸¹ANDJ -Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 5/1937, f. 1-17.

³⁸²Idem, dosar 34/1935, f. 200-204.

³⁸³ANDJ -Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 2/1940, f. 161-163 și 165.

Mattes Francisc	Biertan	germană
Karsai János	Copșa-Mică	maghiară
Sterner Andrei	Moșna	germană
Frank Andrei	Dealul-Frumos	germană
Maretini Michael	Movile	germană
Andree Johann	Noistat	germană
Fronius Georg	Axente Sever	germană

Referitor la notarii comunali din județ, la 12 octombrie 1934, se aflau în funcție un număr de 78, dintre care 38 erau minoritari (29 germani, 8 maghiari și 1 șvab), ceea ce reprezenta 48,72% (vezi Anexa IX).³⁸⁴ De remarcat este faptul că 23 dintre cei minoritari fuseseră angajați înainte de anul 1918, fapt ce demonstrează lipsa de seriozitate a afirmațiilor conform cărora statul român a renunțat la serviciile funcționarilor din fosta Ungarie, concediindu-i în masă

În ceea ce privește **funcționarii publici**, județul Târnava Mare prezenta o situație asemănătoare cu cea a fostului județ Mureș. Pentru cei doi ani limită, se poate întocmi următorul tablou:³⁸⁵

Tabel nr. 38

Anii	Total	Din care			
		<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
		Nr.	%	Nr.	%
1925	154	57	41,56	98	58,44
1937	354	224	63,28	130	36,72

La nivelul orașelor importante, gradul de reprezentare al minoritarilor în structurile administrative era ceva mai ridicat decât în județul amintit³⁸⁶:

³⁸⁴ Idem, dosar 27/1934, f. 42-43.

³⁸⁵ *Calendarul administrativ pe 1925*, Cluj, 1925, p. 295-296; *Calendarul funcționarilor administrativi pe anul 1937*, Sighișoara, p. 216-220.

³⁸⁶ *Ibidem*, p. 317- 319; *Ibidem*, p. 217-219.

Tabel nr. 39

Anii	Orașe	Total	Din care			
			<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
			Nr.	%	Nr.	%
1925	Sighișoara	39		7,69	36	92,31
	Mediaș	15		13,33	13	86,67
1937	Sighișoara	81	46	56,79	35	43,21
	Mediaș	66	39	59,09	27	40,91

Aceeași situație se constată și la alte categorii de funcționari. Astfel, în organigrama Serviciului Financiar și de Contabilitate al județului Târnava Mare se aflau 11 angajați, dintre care 3 germani și 3 maghiari care ocupau posturi de șefi sau de subșefi de birou încă de pe vremea fostului regim maghiar.³⁸⁷

Tabel nr. 40

<i>Numele și prenumele</i>	<i>Funcția</i>	<i>Localitatea</i>	<i>Anul numirii</i>	<i>Naționalitatea</i>
Hulea Virgil	Șef serv. finan.	Sighișoara	1919	Română
Walther Friedrich	Șef birou	Sighișoara	1900	Germană
Lang Johann	Șef birou	Sighișoara	1904	Germană
Cseh Agoston	Șef birou	Sighișoara	1917	Maghiară
Hüve Adalbert	Subșef birou	Sighișoara	1912	Maghiară
Bercan Melania	Subșef birou	Sighișoara	1925	Română
Gross Robert	Subșef birou	Sighișoara	1911	Germană
Carolini Gizela	Impiegat	Sighișoara	1916	Maghiară
Chiorean Victoria	Impiegat	Sighișoara	1926	Română
Buzea Tiberiu	Impiegat stag.	Sighișoara	1934	Română
Moldovan Rafila	Impiegat	Sighișoara	1920	Română

În anul 1940, în serviciile Prefecturii județului Târnava Mare și ale primăriilor orașelor Sighișoara și Mediaș se aflau în funcție un număr de 24 șefi de servicii de origine etnică germană.³⁸⁸

³⁸⁷ Idem, f. 46.

³⁸⁸ Idem, Fond Prefectura județului Târnava Mare, Cabinetul prefectului, dosar 131/1940.

Tabel nr. 41

<i>Numele și prenumele</i>	<i>Funcția</i>	<i>Instituția în care își desfășoară activitatea</i>
Gross Albert	Șef secție cls.I	Prefectura jud. T-va Mare
Drotlef Hilda	Subșef birou cls.I	Prefectura jud. T-va Mare
Löv Arnold	Impiegat cls.I	Prefectura jud. T-va Mare
Roth Robert	Inginerarh. cls.III	Prefectura jud. T-va Mare
Roth Johann	Șef secție cls. II	Prefectura jud. T-va Mare
Adleff Iuliu	Viceprimar	Primăria or. Sighișoara
Hart Enric	Șef serviciu cls.I	Primăria or. Sighișoara
Siegmund Conrad	Inspector silvic onor.	Primăria or. Sighișoara
Zimmermann Otto	Șef serv.contencios	Primăria or. Sighișoara
Ernst Frederic	Șef serv. veterinar	Primăria or. Sighișoara
Zelgi Gustav	Șef secție cls.II	Primăria or. Sighișoara
Gross Iuliu	Impiegat cls.I	Primăria or. Sighișoara
Kleisch Gustav	Impiegat cls. I	Primăria or. Sighișoara
Jacobi Robert	Șef serv. tehnic	Primăria or. Sighișoara
Binder Wilhelm	primar	Primăria or. Mediaș
Gross Carol	Arhitect L.A.	Primăria or. Mediaș
Frühn Johann	Șef birou cls.I	Primăria or. Mediaș
Brandsch Rudolf	Administrator abator	Primăria or. Mediaș
Țitera Terezia	Subșef birou cls.I	Primăria or. Mediaș
Burtkovski Maria	Impiegat cls.I	Primăria or. Mediaș
Țitera Carolina	Impiegat cls.I	Primăria or. Mediaș
Gunesch Mihail	Arhivar	Primăria or. Mediaș
Alezi Iosif	Mecanic șef abator	Primăria or. Mediaș
Römmer Carol	Ing. Șef serv. tehnic	Primăria or. Mediaș

Referitor la prezența minoritarilor în magistratura județului Târnava Mare, conform anualelor de specialitate, se poate întocmi următoarea statistică:

Tabel nr. 42

Judecătorii și procurorii fostului județ
Târnava Mare

<i>Tribunalul</i>	<i>Anul</i>	<i>Total</i>	<i>Din care</i>			
			<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
			<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
Sighișoara	1923	21	12	57,14	9	42,86
	1936	16	11	68,75	5	31,25

Tabel nr. 43

Funcționarii juridici din fostul județ
Târnava Mare, în 1938³⁸⁹

<i>Tribunalul</i>	<i>Total funcționari</i>	Din care			
		<i>Români</i>		<i>Minoritari</i>	
		<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
Târnava Mare	79	57	72,15	22	27,85

Tabel nr. 44

Avocații fostului județ Târnava Mare

<i>Baroul</i>	<i>Total avocați</i>	Din care			
		<i>Definitivi</i>		<i>Stagiari</i>	
		<i>Români</i>	<i>Germani</i>	<i>Români</i>	<i>Germani</i>
T-va-Mare	68	21	39	4	4

Prin urmare, în Baroul Sighișoara germanii reprezentau 63,23 de procente din total, ceea ce semnifica un plus consistent de reprezentare.

În ceea ce privește personalul Curții de Apel Brașov, la care era arondat și Tribunalul Sighișoara, din totalul funcționarilor juridici, 86,95% erau români și 13,04% minoritari.

Relativ la *folosirea limbilor minoritare în administrație și justiție*, ziarul maghiar din Cluj „*Keleti Ujság*”, în numărul din 11 aprilie 1930, scia: „*conform unui obicei de 10 ani, în consiliile județene și municipale, populația maghiară și-a folosit liber limba sa maternă*”. Afirmția este întărită de o mulțime de documente de arhivă, dintre care menționăm două semnificative, după părerea noastră. Conform unuia dintre ele, la Sovata, primarul Agoston István oficia cununiile, indiferent de naționalitatea mirilor, numai în limba maghiară, întrucât nu o cunoștea pe cea română. Același document precizează că la primăria comunei, din 6 funcționari, numai 2 erau români.³⁹⁰ În comuna Porumbeni, se notifica în celălalt document, la toate convocările consiliului comunal, format din 6 români și 4 maghiari, primarul român, Man Ioan, le vorbea numai în limba maghiară, deși toți consilierii minoritari cunoșteau și limba română. Aceasta, în pofida Ordonanței

³⁸⁹Calendarul justiției pe anul 1938, Cluj, p. 125-126, 173-174.

³⁹⁰ANDJ-Mureș, Fond Prefectura județului Mureș, Acte politice, dosar 13/1936, doc. 216/11 iulie 1936.

21510/23 octombrie 1936 a Prefecturii județului Mureș care îi obliga pe toți funcționarii de stat să folosească limba oficială.³⁹¹

³⁹¹Idem, doc. 4/25 noiembrie 1936.

Cap. V

PREZENȚA ETNICILOR MINORITARI ÎN STRUCTURILE ECONOMICE ALE TRANSILVANIEI INTERBELICE. CAZUL FOSTELOR JUDEȚE MUREȘ ȘI TÂRNAVA MARE

Structura vieții economice a etnicilor minoritari era eminentamente agrară, cu puține accente capitaliste. Caracteristicile fundamentale ale regimului proprietății funciare, în toate provinciile istorice ale României întregite era, la momentul 1918, prezența marii proprietăți și locul important pe care aceasta îl ocupa în economia agrară.

În vechea Românie, necesitatea repartiției mai echitabile a pământului a fost solicitată în repetate rânduri după împrumutarea din 1864. Nemulțumirile clasei țărănești au cunoscut manifestări violente în 1888 și mai cu seamă în 1907 obligându-i pe cei care se aflau la conducerea țării să se gândească la o reformă agrară. Înfăptuirea acesteia devenise de maximă urgență în anii 1917-1918, în timpul desfășurării războiului. Factorii principali care i-au accelerat mersul au fost atât promisiunile făcute țăranilor de pe front, care alcătuiau cea mai mare parte a armatei române, cât și succesul revoluției ruse din 1917, care, prin *Decretul asupra pământului*, viza desființarea marii proprietăți, fără nici o despăgubire. Aceste împrejurări, ale căror potențiale consecințe nedorite au fost intuite de către „actorii” scenei politice românești, puteau reinvia și direcționa nemulțumirile țărănești spre o rezolvare radicală a problemei repartiției fondului funciar, cu atât mai mult cu cât această clasă socială avea, la momentul respectiv, armele în mâinile sale. Prin urmare, în iulie 1917, Parlamentul de la Iași a modificat Constituția României în sensul unei posibile exproprieri *pentru rațiuni de utilitate națională*. Abia după un an și jumătate, în decembrie 1918, a fost promulgat primul decret de reformă agrară, iar procesul de legiferare al acesteia la nivelul întregii țări avea să se încheie după alți doi ani și jumătate, timp în care marii proprietari de moșii și-au putut aranja formalitățile legale pentru ca o bună parte din terenurile sortite exproprierii să fie trecute în categoria celor exceptate.³⁹²

³⁹²Pentru pregătirea legislativă a reformei agrare din 1921 din România vezi Marcel Știrban, *Legislația agrară privind arendările forțate în anii 1919-1921*, în „*Marisia*”, V, 1975, p. 283-312; Marcel

Referitor la hotărârea Parlamentului de la Iași, Petre Poruțiu făcea o asemănare între inițiativa acestuia și atitudinea Camerei Lorzilor care votase, în 1832, reforma electorală pentru introducerea votului universal. Dar, afirma cel amintit, gestul clasei conducătoare românești depășea, în proporții, pe cel al lorzilor englezi întrucât, la Iași, toți cei care, prin naștere sau spirit constituiau elita țării, și-au sacrificat bunurile imobile pe altarul națiunii.³⁹³

Această constatare nu este lipsită de importanță în condițiile în care unul din principalele capete de acuzare ridicate împotriva reformei agrare românești de la 1921 a fost și acela că, în provinciile unite cu Vechiul Regat al României, aceasta a fost îndreptată, în primul rând, împotriva proprietarilor de altă etnie. Ori, această acuzație cade de la sine dacă se are în vedere atât conjunctura nefavorabilă la vremea respectivă pentru România în care realizarea idealului unirii se îndepărta tot mai mult, cât și imensele sacrificii consfințite de bună voie de către statul român și de marii proprietari din Vechiul Regat. Pentru a sublinia importanța acestui act fundamental pentru viitorul economiei românești, Regele Ferdinand a dat primul exemplu în sensul că terenurile cultivabile ale Domeniului Coroanei au fost expropriate.

Reforma agrară din 1921, care trebuia să înlocuiască sistemul cvasi-feudal de exploatare a pământului și să dea undă verde pătrunderii mai accentuate a capitalismului în agricultura românească, a defavorizat pe toți marii proprietari de pământ, indiferent de naționalitate, dar, în același timp, au beneficiat de ea în măsură egală, toți lucrătorii pământului, indiferent dacă erau români sau minoritari. La nivelul întregii țări, au fost împroprietăriți 1 396 647 țărani, din care: 1 256 000 români (89,95%), 46 069 maghiari (3,31%), 24 815 germani (1,78%), 37 709 ruși (2,7%), 1 583 polonezi (0,11%), 12 725 bulgari (0,91%) și 17 746 alte etnii (1,25%).³⁹⁴

Faptul că numărul românilor îndreptățiți și beneficiari ai reformei agrare a fost mai mare decât al celorlalte naționalități se explică prin distribuția inegală din punct de vedere social și național a fondului funciar, îndeosebi în Transilvania antebelică.

Știrban, Gheorghe Iancu, *Documente privind legislația agrară din 1919-1920, referitoare la Transilvania*, în „*Revista Arhivelor*”, 1976, nr. 1, p. 28-35; Ioan Agrigoroaiei, *De la decretele legi de expropriere din 1918 la proiectul legislativ pentru reformă agrară din 1921*, în „*Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza Iași*”, Istorie, 1981, 27, p. 69-80.

³⁹³Petre Poruțiu, *Principiile expropriării în reforma agrară*, în „*Transilvania*”, 75, nr. 8-9, p. 635.

³⁹⁴Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Studii și documentare*, dosar 223, f. 1-8 (Reforma agrară din România); pentru detalii și bibliografie vezi: D. Sandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975 și Gh. Hristodol, *Agricultura României între anii 1919-1939, în Dezvoltare și modernizare în România interbelică*, p. 139-172.

Un lucru cert și de o importanță care cu greu poate fi contestată este că, dacă marii magnați au pierdut o parte din patrimoniul lor funciar, zeci de mii de țărani minoritari au primit loturi de pământ la fel ca și concetățenii lor români. Reforma agrară românească a diminuat sensibil – cel puțin în mediul rural – imensa distanță care îi separa pe cei bogați de cei săraci. Și aceasta, fără deosebire de etnie, religie sau limbă. Din acest punct de vedere, reformarea fondului funciar a reprezentat o operă de justiție socială.

După unirea Transilvaniei cu România, țăranii maghiari deveniți proprietari ca și cei români și beneficiind și de votul universal s-au integrat în viața socială românească a provinciei respingând primii pasivitatea politică. Conducându-se, în primul rând, după interesele sociale și economice, între oamenii satului s-a consolidat, în scurt timp, o solidaritate umană izvorâtă din spiritul de alteritate al unei îndelungate conviețuiri.

5.1. Situația etnicilor minoritari în agricultura Transilvaniei interbelice

În momentul Unirii Transilvaniei cu România, repartitia proprietății funciare din această provincie purta încă amprenta secolelor anterioare când inegalitatea socială era asociată cu cea națională.

Datele obținute prin Recensământul maghiar din 1895, care nu îngloba, însă, decât 64,1% din suprafața provinciei, evidențiază faptul că proprietățile mai mari de 100 iugăre reprezentau circa 37-40% din suprafața totală a exploatațiilor agricole (în Transilvania, categoria de mare proprietate reprezenta suprafața care depășea 100 iugăre, respectiv 57,5 ha). Recensământul amintit nu înregistra, însă, proprietățile comunale ale sașilor din cele patru comitate constituite în *fundus regius* (Bistrița-Năsăud, Brașov, Sibiu, Târnava Mare), care cuprindeau 38% din terenurile comunale din întreaga Transilvanie. De asemenea, era omisă marea proprietate constituită în interiorul posesoriatelor.³⁹⁵

Marea proprietate funciară se afla în posesia a mai puțin de 700 latifundiari, a statului și a altor instituții reprezentând, în 1910, în jur de 5 720 000 iugăre, sau 33% din întreaga suprafață agricolă a Transilvaniei. Marile exploatații particulare totalizau în jur de 3 565 000 iugăre, adică 20% din suprafața agricolă a provinciei.

³⁹⁵ Pentru detalii a se vedea: E. Petrini, *Reforma agrară*, în „România agricolă”, București, 1929; L.Vaida, *Relațiile agrare și situația țăranimii din Transilvania la începutul secolului XX*, în Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăranimii din România 1904-1906*, București, 1961, p. 98; V.Liveanu, *Origine des clauses agraires de la Déclaration d'Alba Iulia et leurs conséquences pour l'évolution de la grande propriété foncière*, în "RRH", VII, 6, București, 1968, p. 1145-1172.

Ceva mai mult de 1/3 din marea proprietate (particulară și altele) era constituită din pământ arabil.³⁹⁶

Concentrarea unei părți însemnate a solului transilvan în posesia marilor proprietari avea drept consecință lipsa de pământ pentru țărani. Pe de altă parte, dezvoltarea capitalismului și dezagregarea clasei țărănești au contribuit la formarea unui important contingent de țărani complet lipsiți de pământ sau cu pământ puțin, insuficient pentru a supraviețui.

Conform amintitului recensământ, 591 485 exploatații agricole (80% din total) aveau o suprafață mai mică de 10 iugăre fiecare, deținând aproximativ 11,6% din suprafața solului transilvan. Doar 152 695 exploatații (18 % din total) dispuneau de 10–20 iugăre fiecare, suficiente pentru o familie țărănească; aceste gospodării dețineau 11,8 % din suprafața agricolă a provinciei. Prin urmare, 88% din exploatațiile cu mai puțin de 20 iugăre dețineau o suprafață mai mică decât marea proprietate.³⁹⁷

Structura națională a marii proprietăți prezenta și ea o inegalitate flagrantă între diversele naționalități ale Transilvaniei, elementul românesc, majoritar ca număr fiind cel mai defavorizat. Conform recensământului maghiar din 1910, din totalul marilor proprietari care dețineau între 100 și 1000 iugăre, 58,4% erau maghiari, 20,2 % germani și de alte naționalități și numai 24,1 % români. Latifundiarii (cu mai mult de 1000 iugăre) erau astfel reprezentați: 85,7% maghiari, 8,8% germani și alte naționalități și 5,5% români. Din totalul țăranilor care aveau în posesie mai puțin de 5 iugăre, românii reprezentau 70,5%, maghiarii 19,1%, germanii și alții 10,4%. Categoria țăranilor cu 5-10 iugăre era formată din 69,3% români și 18,8% maghiari. Elementul românesc ocupa un loc important (36,7%) printre țăranii înstăriți, procent inferior, totuși, ponderii pe care aceștia o dețineau în ansamblul populației rurale din Transilvania.³⁹⁸

Din analiza datelor prezentate rezultă că majoritatea marilor proprietari de pământ din Transilvania erau de naționalitate maghiară, în timp ce partea cea mai mare a țăranimii paupere, a proletariatului și semiproletariatului agricol era de naționalitate română.

Inegalitatea economică existentă între țăranii români și cei maghiari, îndeosebi, nu se datora numai lipsei suportului financiar necesar achiziționării de terenuri ci, în mod deosebit, inegalității de șanse, ca urmare a piedicilor sistematice

³⁹⁶ V. Liveanu, *ibidem*, p. 1147.

³⁹⁷ *Ibidem*, p. 1149.

³⁹⁸ L.Vaida, *op.cit.*, p.131; I.L.Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania*, București, 1931, p. 28-29; V.Liveanu, *ibidem*, p. 1150.

puse de către autoritățile maghiare în calea ascensiunii economice a elementului românesc.³⁹⁹

Politica de maghiarizare promovată de Ungaria antebelică avea ca obiectiv principal slăbirea elementului românesc și consolidarea celui maghiar. În această filozofie, posesia pământului a fost considerată cel mai sigur mijloc pentru atingerea acestui scop, fapt ce explică eforturile autorităților maghiare de obstrucționare a achiziționării pământului de către români. Această politică a devenit și mai agresivă o dată cu colonizările din 1880 care au fost finanțate de către instituții de credit special create în acest scop: *Creditul funciar maghiar* (1871), *Creditul micilor proprietari* (1879), *Centrala tovărășiilor de credit* (1898), *Asociația regnicolară maghiară a institutelor de credit*, denumită și *Banca altruistă* (1911). La începutul secolului al XX-lea, acțiunea maghiară cunoaște o dinamică deosebită. Astfel, în 1909, ministrul agriculturii, Ignác Daranyi, a elaborat un proiect de lege care prevedea o subvenție de 10 milioane coroane anual, pe timp de 12 ani, pentru colonizări. Statul avea drept de preemțiune la licitarea oricărui teren scos la vânzare pentru proprietățile care depășeau 50 iugăre. Începând cu anul 1912, Banca altruistă, cu un capital de 15 000 000 coroane, la care statul participa cu 8 000 000, a pus la dispoziția maghiarilor și germanilor care doreau să se colonizeze în Transilvania capital considerabil salvând, în acest fel, falimentarea unui număr de 840 proprietari care, devenind insolabili, erau amenințați cu pierderea pământului.⁴⁰⁰

Schimbările din structura socială intervenite ca urmare a dezvoltării capitalismului au produs și o fortificare a elementului românesc înstărit. Capitalul românesc, ale cărui plasamente în industrie erau limitate de tot felul de îngrădiri ridicate de către statul maghiar în calea emancipării economice a românilor, a fost valorificat în agricultură cumpărându-se, cu ajutorul lui, o parte din pământurile scoase la vânzare de către magnații maghiari ruinați. În această acțiune, un rol important l-a jucat *Banca Albina*, cu ajutorul căreia românii au cumpărat, între anii 1903-1911, de pildă, 166 000 iugăre dintre care 96 000 arabile, restul păduri. Cea mai mare parte a pământului achiziționat pe această cale a intrat, însă, în posesia marilor proprietari români, țărănimea cumpărând mai puțin de 8% din suprafața amintită.⁴⁰¹

Protestele lui Tokaji László,⁴⁰² ale contelui Bethlen⁴⁰³ și ale altor personalități politice maghiare, care vedeau în această acțiune o relaxare a dominației maghiare

³⁹⁹Ioan Iacob, *Chestia agrară în Ardeal*, Cluj, 1924, p. 77.

⁴⁰⁰Dr. Ioan Luca Ciomac, *op. cit.*, p. 18-22.

⁴⁰¹Idem.

⁴⁰²Idem.

în Transilvania, l-au determinat pe ministrul ungar de resort să limiteze dreptul de cumpărare de terenuri în Transilvania, prin *Ordonanța ministerială nr. 4000/1917*. Prin aceasta s-a introdus restrângerea circulației pământului condiționându-se orice înstrăinare, închiriere sau arendare pe timp mai îndelungat de 10 ani, dacă acesta era situat în județele ardelene, în special a celor locuite de români (Alba, Arad, Brașov, Caraș, Cluj, Făgăraș, Hunedoara, Maramureș, Mureș, Năsăud, Odorhei, Sălaj, Sătmar, Târnava Mică, Turda), de aprobarea organelor anume instituite de către Ministerul Agriculturii în înțelegere cu Ministerul de Interne. Aprobarea putea fi și refuzată, lucru pe care l-au pățit, în majoritatea cazurilor, românii, pe motivul că înstrăinarea, închirierea sau arendarea aduceau prejudicii interesului public. Faptul că ascuțișul acestor măsuri era îndreptat, în primul rând, împotriva românilor, este evident, pe de o parte, prin enumerarea județelor pe al căror teritoriu se aplicau, iar pe de altă parte, din dreptul acordat ministrului agriculturii de a desemna alt cumpărător în locul aceluia care cumpărase prin bună învoială sau prin licitație.⁴⁰⁴

Ca urmare, evoluția naturală a proprietății funciare a fost deturnată de la cursul său firesc îndeosebi în detrimentul românilor care constituiau populația majoritară. Din punct de vedere al repartiției pământului pe naționalități, în 1910, situația se prezenta astfel: 2 574 922 agricultori români aveau în posesie 3 598 669 iugăre, revenind, în medie, 1,39 iugăre de persoană, iar 1 832 362 agricultori de alte naționalități erau proprietarii a 11 293 318 iugăre, revenind fiecăruia, în medie, 6,16 iugăre.⁴⁰⁵

O situație asemănătoare rezultă din examinarea proprietății statului și a bisericilor. În timp ce în comitatele (județele) secuiești și în cele colonizate cu germani, statul maghiar deținea suprafețe ne semnificative (2 iugăre în Ciuc, 45 iugăre în Treiscaune, 377 iugăre în Odorhei, 71 iugăre în Brașov, 4 354 iugăre în Bistrița-Năsăud), în schimb, în comitatele (județele) cu majoritate țărănească de naționalitate română, proprietatea de stat prezenta o extindere apreciabilă (525 187 iugăre în Maramureș, 377 028 iugăre în Caraș-Severin, 148 757 în Hunedoara, 55 831 în Turda-Arieș, 43 175 în Făgăraș și 38 040 iugăre în Alba).⁴⁰⁶ La fel de semnificativă se dovedește și repartiția proprietăților care aparțineau bisericilor, 47,8% din patrimoniul funciar ecleziastic aflându-se în dotarea Bisericii catolice, din care 38,6% se afla în județul Bihor. Bisericele evanghelică, reformată și unitariană dețineau, respectiv, 6,1%, 2,2% și 2% din total. Biserica greco-catolică deținea

⁴⁰³Tokaji László, *Eladó ország*, Kolozsvár, 1913.

⁴⁰⁴Grof Bethlen István, *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó öt évben*, Budapest, 1912.

⁴⁰⁵Pentru detalii vezi Petre Poruțiu, *ibidem*, p.551-582.

⁴⁰⁶Jacques Russu, *Quelques considérations sur la réforme agraire en Transylvanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 2, nr. 3, 1936, p. 368.

30,6%, în timp ce Biserica ortodoxă doar 10,7%. Din întreaga proprietate a celei din urmă, 52% era situată în Banat și aparținea, în mare măsură, bisericilor sârbești. Astfel, 58,2% din fondul funciar ecleziastic se găsea în proprietatea bisericilor minoritare (romano-catolică, calvină, unitariană și evanghelică-lutherană).⁴⁰⁷

În urma acestor sumare considerații, se poate aprecia că marea proprietate funciară din Transilvania antebelică și, implicit, raporturile socio-economice generate de aceasta împiedicau dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură, agravau situația materială a țăranilor români și de alte naționalități, mențineau sistemul opresiunii naționale, toate împreună constituind un serios obstacol în calea progresului general. În consecință, prezența chestiunii agrare în programul de la Alba Iulia, așezată printre „*principiile fundamentale ale noului stat român*”, constituia reflexul anacronicelor realități istorice care trebuiau înlocuite, a necesităților sociale presante.

Odată Unirea realizată, reforma agrară, înscrisă în *Rezoluția* de la Alba Iulia, devenea parte inseparabilă a reformei agrare din întreaga Românie. Ducerea la îndeplinire a hotărârii luate de Adunare Națională a fost mandatată Marelui Sfat Național care, la rândul său, a transferat sarcina Consiliului Dirigent. În temeiul art. 5 al *Decretului-lege nr.3632/25 decembrie 1918*, privitor la instituirea serviciilor publice în Transilvania – care preciza misiunea Consiliului Dirigent de a prezenta în cel mai scurt timp, pentru zona sa de competență, proiectul de reformă electorală pe baza votului universal și proiectul de reformă agrară – și în conformitate cu punctul 5 al art. III din *Rezoluție*, guvernul provizoriu al Transilvaniei, după lucrări pregătitoare (conscrierea moșiilor și a celor îndreptățiți la împrumut) a întocmit proiectul de decret pe care l-a dat publicității și l-a supus spre discutare și amendare în trei „*anchete*”: la Alba Iulia, cu proprietarii români; la Sibiu, cu proprietarii sași și la Târgu-Mureș, cu maghiarii. În urma acestor întâlniri, la 10 septembrie 1919, a fost promulgat *Decretul-lege nr. 3911*, care, prin art. 1, stabilea principiile exproprierii și dreptul statului de expropriere pentru următoarele cauze de *utilitate publică*: 1. pentru creșterea, completarea și integrarea economică a proprietăților rurale țărănești; 2. pentru progresul economiei rurale, păstrându-se sau înființându-se, după împrejurări, proprietăți mijlocii și ferme model; 3. pentru încurajarea industriei naționale, păstrându-se terenuri pe seama existentei sau viitoarei industriei; 4. pentru ridicarea nivelului de trai în orașe și în centrele miniere, industriale și balneare, rezervându-se terenuri în vederea creării de mici gospodării pentru muncitori și pentru alți locuitori cu mijloace modeste de trai.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷I.L.Ciomac, *op. cit.*, p. 40-41.

⁴⁰⁸Jacques Russu, *ibidem*, p. 377.

În virtutea acestui decret, au fost expropriate proprietățile absenteiștilor, ale străinilor, proprietățile date în posesie după 1 noiembrie 1917 prin Ordonanța 4000 a fostului regim maghiar, proprietățile mai mari de 30 iugăre care au fost lucrate în arendă mai mult de 12 ani, în perioada 1900-1918, proprietățile mai mari de 200 și 500 iugăre. Exproprierea s-a făcut pe baza declarației proprietarului, iar țăranii erau obligați la despăgubirea acestuia.

Moșiile mai mari de 200, 300 și 500 iugăre au fost expropriate în funcție de densitatea mare, mijlocie și mică a populației din zona respectivă. În regiunile cu populație densă se puteau expropria, cu avizul Comitetului Agrar, și moșiile între 100 și 200 de iugăre, iar în cazul izlaurilor și cele care depășeau 50 iugăre.

Spre deosebire de motivația care a stat la baza expropriierilor din vechea Românie, *pentru cauză de utilitate națională*, legea pentru Transilvania folosește sintagma *pentru cauză de utilitate publică*, urmărind, prin această diferențiere, intenția legiuitorului de a îngloba în prevederile acestui act juridic și interesele minorităților etnice.

În asemenea condiții, lovitura pe care a primit-o aristocrația maghiară, prin reforma agrară din România, a fost mult mai ușoară decât s-ar crede. *"Decăderea economică a aristocrației - scria Turnovszky Sándor - nu a avut proporții atât de tragice cum părea la început și cum a fost trâmbițată în întreaga lume de către presa maghiară. Marile domenii ale magnaților, la data anunțării reformei agrare, erau înscrise pe numele a mai multor persoane; astfel, suprafețele, lăsate prin lege fiecărui proprietar în parte, au constituit proprietăți foarte respectabile. Pe urmă, moșierul avea dreptul de a desemna el partea din moșie care urma să fie expropriată. Și, în acest fel, firește, pe mâna țăranilor, îndreptățiți la împrumut, au ajuns pământurile cele mai lipsite de valoare, în timp ce partea rodnică a moșiei a rămas în stăpânirea moșierului. Astfel, au rămas în Transilvania, și după reforma agrară, destul de multe moșii de 4-5-600 iugăre de calitate întâi, dar au rămas și câteva moșii de 1000 de iugăre.*⁴⁰⁹Un ajutor semnificativ l-au primit marii latifundiați maghiari și din partea politicianilor corupți din România interbelică. *„Deputații și senatorii deveniseră, în foarte multe cazuri, simpli samsari, care își exploatau demnitatea lor publică pentru a servi, fără nici o rezervă și fără nici o rușine clienții, în contul și în contra Statului – așa cum aprecia, în 1928, Onisifor Ghibu. Mai ales în noile provincii - continua acesta - au fost nenumărate cazuri în care «reprezentanții ai națiunii- și nu numai localnici, ci adeseori tocmai cei din Capitală, cu legături și influențe mari - au intervenit ca avocați, ca procurori sau ca însărcinați, pentru scutirea de expropriere a conților și baronilor unguri revizionști...»*⁴¹⁰

⁴⁰⁹Metamorphosis Transylvaniae 1918-1936, p. 28.

⁴¹⁰Onisifor Ghibu, *La o răscruce a vieții mele. Un bilanț și o mărturisire*, Cluj, 1928, p. 5.

Analiza atentă a decretului evidențiază faptul că la baza operei de reformare a structurii fondului funciar al Transilvaniei nu a stat ideea fixă de a se crea gospodării țărănești cu orice preț, în limitele unor anumite forme și întinderi-tip. Reforma agrară din Transilvania a ridicat pământului caracterul de rentă și ținând seama de mijloacele și capacitatea de muncă a foștilor proprietari le-a lăsat atât pământ cât puteau exploata în regie proprie, iar plusul l-a oferit aceluia care îl munciseră în trecut cu brațele lor. Marea proprietate a fost fixată, în general, la 500 iugăre cadastrale pământ cultivabil, cifră stabilită în funcție de circumstanțele economice și agricole specifice fiecărei zone a provinciei în cadrul planului general de reorganizare și consolidare economică a țării, iar, în cazuri concrete, cifra putea fi modificată în sus sau în jos. Pentru o agricultură intensivă, într-un mediu cu tendințe de industrializare crescândă, întinderea de 500 iugăre a fost apreciată ca suficientă, uneori chiar prea mare. Aceste considerații au determinat formularea regulii care îngăduia, în cazuri specifice și concrete, exproprierea suprafețelor sub 200 iugăre și, în cazuri excepționale, și sub această limită. În felul acesta, locul marii proprietăți, situată în ținuturi unde, față de nevoile întregii populații, nu puteau să primeze interesele individuale în fața celor colective, urma să fie luat de exploatarea agricolă mijlocii și de fermele model, fără ca echilibrul proprietății rurale și posibilitățile de culturi agricole sistematice să fie compromise. Restrângerea proprietății mari și reducerea ei la proprietatea mijlocie și mică trebuia compensată prin valorificări mai favorabile ale produselor agricole pe piețele centrelor industriale, care, la rândul lor, urmau să fie alimentate cu capitalurile obținute din prețul pământului expropriat, plasate în industrii cu o rentabilitate superioară celei din agricultură.

Prețul terenului primit în posesie era achitat de către stat, în proporție de 50%, cel împroprietărit achitând restul, pentru a se facilita, astfel, achiziționarea de către cel împroprietărit a utilajului agricol necesar.

Sume considerabile din totalul rentei de expropriere au intrat în posesia absenteiștilor care, în virtutea art. 61 din Tratatul de la Trianon, se declaraseră optanți. Până în anul 1930, de exemplu, statul român plătitese deja titluri de rentă în valoare de 138 519 537 lei unui număr de 19 optanți unguri din totalul celor 345 din Transilvania. Latifundiarul Banffy Miklós, de exemplu, primise 1 234 800 lei pentru moșiile Băița, din județul Mureș, Babița, Odești, Orțița, Cornu, Cehu Silvaniei, Horvatu Român, Oarța de Jos, Oarța de Sus, Ineu și Benesat, din județul Sălaj. Aceste sume preciable au fost, aproape fără excepție, scoase din țară sub formă de capital de către beneficiarii lor.⁴¹¹

⁴¹¹D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 și acumulările de capitaluri ale moșierimii*, în „*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol*”, Iași, XXI, 1984, p. 279, nota 34.

După datele puse la dispoziție de Casa Centrală a Împroprietăririi, până la 1 ianuarie 1929, dată la care s-a considerat, în general, încheiată etapa de punere în posesie a pământului celor îndreptățiți la împroprietărire, s-au dat în stăpânirea țăranilor 632 923 000 iugăre, din care 300 196 000 prin împroprietări definitive și 321 727 000 prin arendă. Din numărul total al celor înscriși în tabelele de împroprietărire (454 673 familii din care: 337 082 familii de români și 117 591 familii de minoritari) au primit pământ: 212 803 familii de români, adică 46,8% din numărul total și 63,13% din numărul românilor îndreptățiți; 45 628 familii de maghiari, adică 10,03% din total și, respectiv, 38,80% din numărul minoritarilor înscriși; 15 934 germani, sași și șvabi, adică 3,5% din total și, respectiv, 13,5%; 6 314 alte minorități, adică 1,38%, respectiv, 5,3%.

Tabel nr. 45

Repartiția proprietății funciare din Transilvania
înainte și după reforma agrară din 1921

<i>Suprafața</i> (în ha)				
<i>Categoria proprietății</i>	<i>Înainte de reformă</i>	<i>% din suprafața totală</i>	<i>După reformă</i>	<i>% din suprafața totală</i>
1 – 10 ha	2536738	34%	4200547	56,45
10 – 100 ha	2153117	29%	2153117	28,94
peste 100 ha	2751457	37%	1087648	14,61
Total	7441312	100	7441312	100,00

Prin urmare, suprafața proprietăților țărănești mai mică de 10 ha a cunoscut o creștere apreciabilă, de la 34% la 56,45%, în timp ce marea proprietate care, înainte de reformă, ocupa 37% din suprafața totală, după reformă nu mai reprezenta decât 14,61%. Totodată, trebuie remarcat că, în celelalte provincii istorice ale României, procentul mării proprietăți era mult mai redus, îndeosebi în vechiul Regat, unde aceasta nu depășea 7,75%; în Basarabia, 8,43% și în Bucovina, 7,71%.

Dacă analizăm structura națională a proprietății funciare din Transilvania antebelică, comparativ cu cea stabilită în urma schimbărilor intervenite în natura acesteia ca urmare a reformei agrare din anul 1921 obținem următoarea situație⁴¹²:

⁴¹²Idem.

Tabel nr. 45

Înainte de reforma agrară (în 1919)

Naționalitatea	Populația rurală		Suprafața deținută (în iugăre)		Media pe un agricultor
	Cifre	%	Cifre	%	
Români	270259	62,17	3598669	24	1,33
Minoritari	1644136	37,83	11335172	76	6,89

După reforma agrară (în 1930)

Naționalitatea	Populația rurală		Suprafața deținută (în iugăre)		Media pe un agricultor
	Cifre	%	Cifre	%	
Români	2873340	62,6	6598969	44,02	2,29
Minoritari	1716660	37,4	8355172	55,98	4,86

Chiar dacă datele prezentate cuprind o doză de aproximație specifică, de altfel, oricărui recensământ, se poate, totuși, afirma că și după aplicarea reformei agrare românești, partea cea mai mare a fondului funciar al Transilvaniei a rămas tot în posesia minorităților etnice, iar media deținută de un agricultor minoritar, de două ori și ceva mai mare decât cea deținută de un agricultor român, anulează orice afirmație privind *caracterul național* al reformei agrare din Transilvania.

5.2. Cooperăția minoritară în Transilvania interbelică

Cooperăția, sau *economia populară*, a fost o formă complementară a economiei agricole din România interbelică. Cele mai importante instituții ale acestui tip de economie au fost cooperativele de diverse profiluri, create și activate îndeosebi de către populația rurală.⁴¹³

Spiritul liberal al statului român care a marcat pozitiv și legislația din sfera cooperăției a fost sesizat și de specialistul maghiar Nagy Zoltán, autor al mai multor lucrări din domeniul acestui gen de economie. „*Codul cooperăției din 12 iulie 1928 – scria acesta – asigură mai multă independență cooperărilor. Acest cod acordă*

⁴¹³Vezi în acest sens, Eugen Pavelescu, *Originile cooperăției*, București, 1931; Mircea Pienescu, *La coopération agricole en Roumanie*, Rome, 1934.

federalelor sau uniunilor dreptul de a exercita controlul disciplinelor. Mulțimea sarcinilor și a formalităților dispăre, pe cât posibil, iar acelea care rămân trec deasupra organelor superioare, înlesnindu-se astfel dezvoltarea liberă a unităților cooperatiste. Amestecul statului este micșorat. Rolul acestuia constă încă în finanțarea cooperăției și chiar și în această privință este temporar, pentru a se permite cooperăției să adopte un spirit cu adevărat cooperatist!⁴¹⁴ Despre Legea de organizare a cooperăției, din 25 martie 1929, același autor afirma că „aceasta înlocuiește tutela etatistă cu inițiativa individuală a cooperativelor, printr-o colaborare a statului cu cooperăția. O organizare descentralizată și democratică în conducerea cooperăției, o autoguvernare și democratizare a instituțiilor cooperatiste sunt realizate prin lege.⁴¹⁵

La sfârșitul anului 1937, în registrele Institutului Național al Cooperăției figurau 9 864 cooperative, dintre care 1942 (19,79%) se găseau în curs de lichidare. Din totalul celor active (7 922), 6 671 aparțineau românilor (15,79%). Organizația cooperatistă din România avea un caracter preponderent rural întrucât 87,6% din numărul acestor instituții funcționau în mediul sătesc.⁴¹⁶

Cele 1217 cooperative minoritare (34 cooperative nu trimiseseră bilanțul, astfel că acestea nu au fost luate în calcul) se distribuiau, pe naționalități, după cum urmează:⁴¹⁷

Tabel nr. 46

Naționalitatea cooperativelor	Total	Din care			
		De credit		Economice	
		Nr.	%	Nr.	%
Maghiare	750	281	7,47	469	62,53
Săsești	236	185	8,39	51	21,61
Șvăbești-germane (Bucovina)	171 60	69 60	0,35 100,00	102 -	59,65 -
Total	1217	595	8,99	622	51,11

⁴¹⁴Nagy Zoltán, *Les Regimes legaux des coopératives en Transylvanie*, Dijon, 1935, p. 178.

⁴¹⁵*Ibidem*, p. 187. Autorul face comparația cu Patenta imperială din 26 noiembrie 1852 (Legea asociației), cu Codul comercial maghiar, din 1875 (legea XXXVII) și cu Legea maghiară XXIII, din 1898, referitoare la cooperativele de credit și industriale (care au acționat în paralel cu codul comercial), prin care statul controla sever acest gen de asociere. Aceste prevederi legale au înstrăinat naționalitățile nemaghiare de activitatea cooperatistă.

⁴¹⁶*Anuarul Cooperăției Române*, București, 1939, p. VIII, XIV și XV; dr. Nagy Zoltán, *A román szövetkezeti mozgalom, képe számok tükrében*, în "Szövetkezés", 19 noiembrie și 5 decembrie 1993.

⁴¹⁷*Anuarul Cooperăției Române*, București, 1939, p. XI.

Cele 622 de cooperative economice aparținând etnicilor minoritari aveau următoarele profiluri: 371 cooperative de consum, 192 de producție (lăptării), 28 de aprovizionare, 3 forestiere și 28 diverse.⁴¹⁸

Analiza relației dintre starea de progres a agriculturii și starea băncilor populare de credit conduce la concluzia că în țările cu o agricultură avansată, modernă, cu venit brut ridicat și investiții mari la hectar numărul cooperativelor economice a fost mai ridicat decât al celor de credit. Situația a fost inversă în țările cu agricultură extensivă, cum a fost și cazul României. În Elveția, de pildă, care ocupa primul loc într-o statistică realizată în anul 1928, cooperativele de producție și vânzare reprezentau împreună 93,3% din total. Față de această țară, în România, tipul acestor cooperative atingea procentul de 31,98% din numărul total, existând doar 2 200 de cooperative economice din 6 879. În Elveția, capitalul unui membru cooperativ era, în medie, de 5 883 de franci aur, în condițiile în care capitalul investit la hectar era de 7 748 de franci aur, iar venitul brut de 1 258 de franci aur. În România, capitalul pe cap de societate era de 220 franci aur, capitalul activ la hectar de 756 franci aur, iar venitul brut de 226 franci aur.⁴¹⁹ Prin urmare, media valorilor prezentate era de 14,18 ori mai mare în Elveția față de România.

Din cele 6 671 cooperative românești numai 34,2% aveau profil economic, pe când în rândul minorităților proporția acestora se ridica la 51%. Această situație deosebită trebuie atribuită, în primul rând, standardului de viață mai ridicat al populației minoritare cât și agriculturii intensive practică de aceasta care au creat, ca urmare, un număr mai mare de necesități, deci, relații mai numeroase cu piața comercială și forme mai variate de cooperare.

Analizii acestei forme de economie au ajuns la concluzia că proporția mai ridicată a cooperativelor economice se poate atribui și unor forme speciale de organizare. Astfel, în rândul cooperativelor rurale din Ungaria, societățile comerciale reprezentau o pondere de 65%, aproape identică cu cea pe care o înregistrau cooperativele maghiare din Transilvania. Dimpotrivă, la sași, proporția cooperativelor economice a fost mult mai redusă, iar la germanii din Bucovina nu funcționau alte cooperative decât cele de credit. Faptul că aceste sisteme de organizare, pe care minoritarii le aduceau cu ei, fie din țările de origine, fie din statele din care s-au desprins după primul Război Mondial, au dăinuit și în România interbelică, denotă că statul român nu a intervenit cu nimic pentru a le modifica sau a le distruge. Dimpotrivă, autoritățile românești nu au luat nici o măsură – nici directă, nici indirectă – împotriva cooperării minoritare fiind convinse că dezvoltarea unei puternice conștiințe cooperatiste la naționalitățile minoritare va ajuta considerabil la

⁴¹⁸Idem.

⁴¹⁹Gr. Mladenatz, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, București, 1940, p. 637-638.

integrarea lor în organismul economic românesc, la înțelegerea și colaborarea productivă dintre majoritari și minoritari.

5.2.1. Cooperația maghiară

În primii ani după integrarea politică a Transilvaniei în structura noului stat român, cooperația maghiară din această provincie istorică a traversat o perioadă dificilă. Deprinsă cu permanentul și substanțialul sprijin financiar al statului, având în funcționarii publici pe întemeietorii și susținătorii ei principali, atunci când toate aceste raporturi au dispărut, mișcarea cooperatistă maghiară a slăbit în intensitate. Pe de altă parte, a lipsit și puternica conștiință cooperatistă prin care să se facă față noilor realități.⁴²⁰

Această situație de incertitudine alimentată și de unele speranțe iluzorii de revenire la vechile realități a fost în scurt timp depășită de operatorii maghiari care au realizat că esența mișcării cooperatiste este acțiunea. La 3 iulie 1920, a luat ființă la Aiud (sediul fostei reprezentanțe a Centralei de la Budapesta) *Centrala cooperativelor Hangya* (Furnica) cu un capital de 919 500 lei, la care s-au afiliat, la momentul respectiv, 450 de societăți de consum. La 9 august 1920, a fost fondată, la Cluj, Centrala acestui tip de cooperative sub numele de *Alianța cooperativelor maghiare de credit și economie* la care au aderat un număr important de instituții de credit de tip cooperatist.

Structura și cadrul juridic sunt elocvente, atât pentru conturarea direcției pe care statul dorea să o imprime, cât și pentru atribuțiile pe care și le asuma în legătură cu controlul dezvoltării acestei economii.

Pentru a compara spiritul în care s-a legiferat cooperația în Ungaria antebelică și în România interbelică în scopul identificării minusurilor sau plusurilor din epocile amintite, se impune o examinare sumară a atitudinilor politico-juridice ale celor două state.⁴²¹

În fosta Ungarie, *Patenta imperială* din 26 noiembrie 1852 (Legea asociației) reglementa asociația a cărei dezvoltare trebuia să concorde cu interesele administrației publice și să aibă loc în *ordine și siguranță*.⁴²² Din textul acestei

⁴²⁰ „Teza de dinainte de război – afirma un autor maghiar – că în viața secuimii, atât din punct de vedere politic cât și economic, se simte lipsa acelei solidarități care, în această privință, a făcut cu neputință, decenii de-a rândul, sporirea forțelor economice și însușirea unei idei conducătoare, este și astăzi în vigoare” (Bözödi György, *Székely bánya*, Cluj, 1938, p. 121).

⁴²¹ Pentru statutul juridic al cooperației din România, vezi I. Ființescu, *Legislația cooperatistă*, în *Enciclopedia României*, București, f. a. vol. I, p. 621-627.

⁴²² Vezi în acest sens *Allgemeines Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*, Wien, 1852, apud Victor Jinga, *op. cit.*, p. 621.

Patente se desprinde lipsa de încredere a autorităților în formulele de asociere ale căror intenții și acțiuni dorea să le controleze. Ca urmare, autorizațiile de funcționare se obțineau cu greutate, toate garanțiile pe care le solicitau autoritățile și toate demersurile întreprinse tindeau, mai degrabă, să împiedice înființarea asociațiilor, să-i descurajeze pe inițiatori și să-i determine să renunțe. *Codul comercial maghiar*, din 1875 (Legea XXXVII) cuprindea un capitol care se referea, în special, la societățile cooperative pe care le trata ca pe o categorie specială a societăților comerciale. Rezultatul a fost că acestor cooperative li s-a imprimat un caracter capitalist, transformându-se în societăți comerciale.

În perioada anilor 1898-1920, cooperația transilvăneană s-a aflat sub regimul juridic al *Legii XXIII* din 1898, referitoare la cooperativele de credit, agricole și industriale, lege care acționa în paralel cu codul comercial. În conformitate cu acest act juridic, cooperativele puteau fi înființate numai cu concursul autorităților administrative, al unei corporații publice (Reuniune agricolă, Cameră de comerț și industrie, Corporație industrială etc.), sau cu concursul asociației centrale de credit instituită prin lege. În felul acesta, s-a dezvoltat o puternică rețea de cooperative oficiale în dauna cooperației autonome libere și conștiente.⁴²³ În spiritul legii amintite, Adunarea generală constitutivă a unei cooperative trebuia prezidată de delegatul autorității care întemeia asociația, de cel al cooperației sau de delegatul centralei cooperative (art. 5). Consiliul de administrație trebuia să cuprindă cel puțin trei membri, printre care și persoane care nu erau membri ai asociației (art. 30), dispoziție valabilă și pentru comitetul de cenzori. În felul acesta, autoritatea tutelară putea introduce pe oricine în conducerea asociației. Articolul 48 al legii înființa și organiza *Asociația centrală de credit* care, în felul acesta, nu constituia expresia liberei asocieri sau federalizării a asociațiilor existente. Centrala desemna câte un membru în Consiliul de administrație și în comitetul de cenzori al fiecărei asociații afiliate, care avea drept de control și supraveghere asupra gestionării afacerilor. Prin lege, se acorda cooperativelor avantaje atâta timp cât acestea făceau parte din centrală, facilitățile încetând odată cu retragerea sau excluderea lor (art. 47).⁴²⁴ Aceste prevederi legale au înstrăinat naționalitățile nemaghiare de activitatea cooperatistă. Spre deosebire de români, slovaci, sârbi etc., doar germanii au reușit să-și consolideze o activitatea cooperatistă proprie, ca urmare a condițiilor speciale în care li se aplicau aceste legi restrictive.

⁴²³Pentru detalii vezi N. Ghiulea, *Cooperația în Ardeal. Regimul juridic în care a trăit și s-a dezvoltat*, în „*Buletinul secției de studii cooperatiste al Institutului Social-Român*”, nr. 2-3, 1927-1928, p. 188-189.

⁴²⁴Vezi și *Les Régimes légaux des coopératives en Transylvanie*, thèse pour le doctorat en droit de l'Université de Dijon (sciences économiques) / par Zoltán Nagy, 1934.

Prin *Decretul nr. 1 al Consiliului Dirigent al Transilvaniei*, din 27 ianuarie 1919, Codul comercial din 1875 și Legea cooperăției din 1898 au fost menținute în vigoare, în mod provizoriu. La 26 septembrie 1920, s-a extins, tot în mod provizoriu, *Legea băncilor populare* din Vechiul Regat și a *Casei Centrale* a acestora.

Dacă cooperăția maghiară a avut, totuși, de depășit momente dificile, acestea au pornit chiar din interiorul ei. Băncile maghiare, de exemplu, care trebuiau să alimenteze asociațiile cu creditele necesare, cel puțin pentru reactivarea și demararea activității acestora, au dat dovadă de o inconștientă lipsă de solidaritate națională. „*Schimbarea de regim politic – scria Deszéri György – a ajutat într-o largă măsură la dezvoltarea băncilor maghiare. Ele s-au restabilit foarte repede. Veniturile acestor bănci au fost împărțite între capitaliștii din Budapesta și București /.../ Băncile maghiare din Transilvania sunt înfloritoare. În loc de dobânda de 15 sau 20%, ele cer, țăranelui maghiar și celorlalți minoritari, 30 sau 40%. A trebuit experiență de ani grei și falimentul a mii de existențe pentru ca micul burghez ungur și țărănul sărac să-și dea seama că, în spatele politicii maghiare șovine, este un interes de clasă*”.⁴²⁵

Maghiarii din Transilvania interbelică au putut dezvolta variate forme de propagandă culturală, economică și socială, pe care au dus-o până în cele mai îndepărtate cătune (biblioteci cu profil cooperatist, presă cooperatistă, cinematografe și teatru cu caracter cooperatist, serbări, conferințe de propagandă cooperatistă, cercuri culturale cooperatiste, învățământ cooperatist etc.).⁴²⁶ Studiul cooperăției în învățământul public și particular, de pildă, a fost introdus în instituțiile de învățământ preuniversitar de toate gradele. Dintre diversele forme ale acestui gen de promovare, un bun mijloc pentru pregătirea cooperatistă pe teren practic a copiilor și a tineretului școlar l-au reprezentat *cooperativele școlare*, înființate pe lângă unitățile de învățământ și pe lângă biserici. La 1 iunie 1940, în Transilvania funcționau un număr de 48 cooperative școlare maghiare, pe lângă școli primare și confesionale și un număr de 26 pe lângă gimnazii.⁴²⁷

Cu toate dificultățile pe care le-a întâlnit în această perioadă și care, după însăși opiniile autorilor maghiari amintiți, nu s-au datorat atitudinii statului român, mișcarea cooperatistă maghiară din Transilvania a înregistrat un curs ascendent.

Conform statisticilor Centralei cooperative din Budapesta, în anul 1918, în ținuturile alipite României, funcționau 518 cooperative diverse cu un număr de 163

⁴²⁵Deszéri György, *Az Erdély Magyar középosztály*, în „*Korunk*”, Cluj, februarie 1933.

⁴²⁶Vezi în acest sens, *Propaganda cooperatistă* în „*Buletinul Secției de studii cooperative*”, II, 1929, nr. 1-3, p. 148-151.

⁴²⁷Dr.Nagy Zoltán, *Iskolaszövetkezeti szervezetünk évi beszámolója*, în „*Szövetkezes*”, Aiud, 1940, 1 iulie, p. 344 și *Iskolaszövetkezeteink eredményes vizatétele*, în „*Szövetkezes*”, Aiud, nr 7-17 (10 aprilie – 1 septembrie 1940).

939 de membri.⁴²⁸ La 1 ianuarie 1940, numărul cooperativelor maghiare, afiliate la „*Alianța*” din Cluj și la „*Hangya*” din Aiud, se ridica la 794 cu 162 684 membri. Dintre acestea, 287 erau cooperative de credit cu 97 486 membri, 336 cooperative de consum, cu 52 610 membri, 142 lăptării cu 10 027 membri și 29 cooperative de producție diverse cu 2 561 membri.⁴²⁹

Prin urmare, în cei 21 de ani de regim românesc, cooperativele maghiare au înregistrat o creștere de 258 de unități, adică cu 49,8% mai multe unități decât în anul 1918. În schimb, numărul membrilor scăzuse cu 1 255.

De remarcat este și faptul că mișcarea cooperatistă maghiară nu a fost organizată pe baze pur naționale. Astfel, în 1932, funcționau 287 cooperative maghiare de credit și o bancă federală, la care erau afiliate 70 de cooperative de producție. În cele 357 cooperative, erau înscriși 103 911 membri, din care 73,6% maghiari, 16,1% români, 8% germani și 2,3% alte etnii⁴³⁰.

5.2.2. Cooperația germană

Departate de țara lor de origine, populația germană din Transilvania a dovedit tot timpul o coeziune sufletească și națională superioară celorlalte etnii. La baza mișcării cooperatiste germane s-au aflat instituțiile specifice acestei economii, cu o vechime de veacuri: *Nachbarschaften* (mutualitățile dintre vecini), *Bruder* și *Schwesterschaften* (de ajutor interfamiliar) etc.⁴³¹

Pentru coordonarea și intensificarea activității agricole a populației rurale germane, s-a înființat, în 1845, *Siebenbürgisch-Sächsischer Landwirtschaftsverein*, care s-a preocupat, îndeosebi, de problema soluționării creditului țărănesc. Această asociație agrară a promovat, cu concursul Camerei de Comerț din Brașov, o cooperatie în sistemul Schultze-Delitzsch.⁴³² În 1862, a luat ființă *Mediascher Vorschussverein* care a dinamizat acțiunea de înființare a cooperativelor, numărul acestora acoperind aproape toate comunele germane. „Arhitectul” sistemului

⁴²⁸ „*Enciclopedia României*”, București, vol. I, p. 649.

⁴²⁹ Victor Jinga, *op. cit.*, p. 633.

⁴³⁰ „*Enciclopedia României*”, București, vol. I, p. 649.

⁴³¹ Victor Jinga, *op. cit.*, p. 635; pentru primele asociații germane de tip cooperatist, îndeosebi în zona Târnavei Mari, vezi și Raica V. Ioan, *Wahrheiten über Sachsen und Nachbarschaften im Kokeltal*, Târgu-Mureș, 1995.

⁴³² După numele politicianului și economistului german Franz Hermann Schulze-Delitzsch (29 August 1808 – 29 Aprilie 1883), creatorul și organizatorul primelor bănci populare de credit din lume pe care le-a pus în serviciul dezvoltării cooperatiei în Germania.

cooperatist german din Transilvania a fost Karl Wolf,⁴³³ redactor al publicației „*Hermannstädter Tageblatt*”, apoi director al băncii *Hermannstädter Sparkasse*.

Tabel nr. 47

Cooperative românești și cooperative minoritare
în Transilvania interbelică

Total cooperative și federale	Din care					
	Românești		Maghiare		Germane	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
2222	1019	45,86	776	34,92	27	19,22

Tabel nr. 48

Membrii instituțiilor cooperatiste din Transilvania

Total membri	Din care:					
	Cooperatori români		Cooperatori maghiari		Cooperatori germani	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
360148	138421	38,43	162628	45,16	59099	16,41

Din tabelele prezentate rezultă faptul că gradul de cooperativizare al populației minoritare din Transilvania era mult superior față de cel al populației românești.

Analizând situația din punct de vedere al participării fiecărei etnii din Transilvania la activitatea cooperatistă, rezultă că românii, care reprezentau 57,8% din totalul populației, participau în proporție de 38,4%; maghiarii, cu o pondere demografică de 24,4%, participau în proporție de 45,2%, iar germanii, care reprezentau 9,8% din totalul populației, participau în proporție de 16,4%.

Față de perioada antebelică, când românii, care reprezentau 53% din întreaga populație a Transilvaniei, participau la sistemul cooperatist doar cu 112

⁴³³ Karl Wolff (11 octombrie 1849, Sighișoara - 3 octombrie 1929, Sibiu) economist, jurnalist și politician sas din Transilvania. În anul 1874 a preluat conducerea ziarului *Siebenbürgisch-Deutsches Tagesblatt* din Sibiu. A fost director al Casei de Economii din Sibiu, iar din 1895 membru fondator al cooperativa Raiffeisen din Sibiu. Pentru date biografice despre Carl Wolf, vezi „*Buletinul societății de studii cooperative*”, II, 1929, nr. 4, p. 50-51;

cooperative, reprezentând 9,6% din numărul total, principalele etnii devenite minoritare (maghiarii și germanii), care, împreună realizau un procent de 34,7% ca pondere demografică, dețineau 1 203 cooperative, adică 54,14% din totalul acestor instituții.

5.3. Prezența etnicilor minoritari din Transilvania interbelică în industrie, comerț și sistemul de credit

Legile privind încurajarea industriei naționale, sub umbrela cărora s-a dezvoltat și industria etnicilor minoritari, au urmărit să creeze condiții favorabile de dezvoltare și să protejeze produsele fabricate în România în fața celor din străinătate. Nici una dintre acestea nu cuprindea, însă, restricții de ordin național pentru întreprinderile care beneficiau de avantaje de la stat și nici obligativitatea expresă pentru patronii acestora de a angaja o anumită proporție de cetățeni de etnie română.

Ca urmare a creșterii numărului cetățenilor străini din întreprinderile industriale ale minoritarilor în dauna cetățenilor români, la 3 aprilie 1934 a fost promulgată *Legea pentru protejarea muncii naționale*. Aceasta a fost completată prin *Legea pentru folosirea mâinii de lucru românești*, din 16 iunie 1934. Conform acesteia, 50% din membrii Consiliilor de administrație trebuiau să fie cetățeni români, iar, în privința componenței etnice a personalului, acesta trebuia să cuprindă 80% cetățeni români, indiferent de etnie. De asemenea, președintele consiliului de administrație trebuia să fie cetățean român.⁴³⁴

După doi ani de la aplicarea legii, s-a constatat că aceasta nu a produs efecte discriminatorii pentru minoritari, așa cum se plângeau aceștia prin toate mijloacele mass-media. Locul angajaților străini, al căror număr scăzuse, a fost luat de către aceștia, astfel că criteriul cetățeniei nu a determinat românizarea întreprinderilor, ci a micșorat numai proporția străinilor. Numărul minoritarilor din personalul administrativ crescuse de la 30,8% la 58,3%, al celor din personalul tehnic superior de la 32% la 50%, iar al lucrătorilor calificați de la 23% la 47,7%.⁴³⁵

Atât în presa minoritară din țară, cât și în cea internațională, au apărut, la epoca respectivă, acuzații împotriva guvernelor românești care ar fi neglijat, intenționat, alimentarea cu credite ieftine a industriei etnicilor minoritari, îndeosebi a celei din Transilvania.

⁴³⁴Vezi în acest sens Valère Roman, *La protection du travail en Roumanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, Cluj, 1935, II, nr. I, p. 41-44; *M.O.*, nr 161, 16 iulie 1934, p. 4618-4619.

⁴³⁵Constantin Botoran, *Participarea populației evreiești la viața economică a României până la al doilea război mondial*, în „*Revista istorică*”, 1992, 3, nr. 3-4, p. 345-356.

Conform unei statistici a *Societății naționale de credit industrial*, pe anul 1927, rezultă că, la data respectivă, au beneficiat de astfel de credite cu dobândă scăzută un număr de 1 074 întreprinderi, din care: 572 (53,26%) în Vechiul Regat; 477 (44,41%) în Transilvania; 16 (1,49%) în Bucovina și 9 (0,84%) în Basarabia. Începând cu 1 ianuarie 1924, 687 din aceste întreprinderi fuseseră constant alimentate cu credite ieftine, care, pe un interval de 4 ani, se ridicau la suma totală de 3 435 873 000 lei. Cea mai mare parte din aceste sume au fost alocate unui număr de 472 întreprinderi din Vechiul Regat (1 992 223 000 lei) și unui număr de 190 de întreprinderi mari din Transilvania (1 296 950 000 lei). În felul acesta, suma medie pentru o unitate industrială din fosta Românie era de 4 220 811 lei, iar pentru una din Transilvania, de 6 826 052 lei. Din aceste date, însă, revista „*Magyar Kisebbség*”, afirma că întreprinderile din Transilvania au fost defavorizate față de celelalte întrucât, „*partea cea mai considerabilă a întreprinderilor mari din Transilvania formează proprietatea minoritarilor.*”⁴³⁶ În realitate, industria mare din Ardeal a fost favorizată în dauna industriei mici, care, în cea mai mare parte, era românească. Față de 1 296 950 000 lei cât primiseră marile unități industriale, industriei mici i se acordase, până la 31 decembrie 1927, doar 110 976 209 lei, adică de 8,55 de ori mai puțin.

După unirea Transilvaniei cu România, marii industriași maghiari din Ardeal, ignorând tendințele autarhice și autonomiste ale Partidului Maghiar,⁴³⁷ s-au integrat în *Uniunea Generală a Industriașilor Români* (U.G.I.R.) intrând, astfel, în contact cu factorii de conducere ai industriei românești.⁴³⁸ Întreprinzătorii germani din România și-au creat, în anul 1928, *Asociația Industriașilor Germani* (Deutsche Gewerbeverein), în componența căreia se aflau: *Verband siebenbürgisch-sächsischer Bürger-und Gewerbeverein*, *Deutsch-Schwäbischer Handels-und Gewerbeverband als Fachsindikat* și *Bukowinaer Gewerbebund*. Această organizație s-a impus, conform afirmației lui Gustav Adolf Klein, și ca urmare a faptului că, din

⁴³⁶Dr. Fritz Lászlo, *Societatea Națională de Credit Industrial (Nemzeti Iparhitel Intezét R.T)*, în „*Magyar Kisebbség*”, 1928, 1 aprilie, p. 240-244.

⁴³⁷La Congresul Partidului Maghiar, din 3 septembrie 1937, senatorul Gyárfás Elemér, președintele Secțiunii economice a partidului, declara: „... *întregul venit maghiar constituie un tezaur național. Împotriva noastră se dă lupta în domeniul economic. Trebuie deci profitat de greșelile adversarilor noștri și să le expunem solidaritatea tuturor. Da, noi muncim pentru a crea în toate domeniile o autarhie minoritară. Noi dorim ca numai compatrioții noștri să se bucure de fructul muncii maghiare.*” (Alexandru Olteanu, *După Congresul Partidului Maghiar*, în „*Curentul*”, 25 septembrie 1937).

⁴³⁸Din cei 41 de membri ai Comitetului Central al Uniunii Generale a Industriașilor din România, ales în adunarea generală din 17-28 mai 1924, 23 erau minoritari. (Arhivele Naționale ale României, Fond *Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere din România*, dosar 4/1924, f. 105-106; *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, p. 678-679).

numărul total al industriașilor și meseriașilor (aproximativ 100 000 în întreaga țară), 25 000 erau germani.⁴³⁹

În domeniul comerțului, poziția minorităților etnice a fost la fel de solidă. Conform statisticii întocmite de Departamentul Industriei și Comerțului, din cele 137 145 de firme comerciale individuale existente în 1937 în România, 83 821 (48,41%) erau românești, iar celelalte aparțineau minorităților, din care cele evreiești reprezentau 32,7%.⁴⁴⁰ Valer Pop, ministrul liberal al industriei, arăta, cu acte și date oficiale, că, sub național-țărăniști, 99% din licențele de import-export s-au dat minoritarilor, mai ales evreilor.⁴⁴¹

Disproporția înregistrată între ponderea demografică a populației românești și a celei minoritare și reprezentarea etniilor conlocuitoare în structura națională a industriei și comerțului a fost prezentă și în domeniul creditului bancar din România. În anul 1930, de pildă, din cele 7 733 bănci importante, inclusiv filialele, 55,8% din acestea aparțineau minoritarilor.

Așadar, minoritățile etnice au dominat economia României, pe tot parcursul perioadei interbelice. Dincolo de analiza statistică, o investigație mai profundă și mai detaliată demonstrează că majoritatea firmelor românești își desfășurau activitatea în mediul rural și la periferia orașelor având ca principal obiect de activitate mica industrie și serviciile, în timp ce marea activitate industrială și comercială de la orașe constituia apanajul minoritarilor.⁴⁴² „*Avem o industrie cu capital majoritar străin – se aprecia în Enciclopedia României – cu conducere tehnică, comercială și administrativă minoritară aproape în totalitatea ei și cu un personal muncitoresc, în Vechiul Regat, în majoritate român, în noile teritorii minoritar.*”⁴⁴³

Prin unirea Transilvaniei cu România, pe lângă aportul teritorial (102 280 km²) și demografic (5 208 345 locuitori), provincia de peste munți venea și cu un considerabil patrimoniu economic.

În anul 1919, în Transilvania se aflau 42% din numărul întreprinderilor industriale, care concentrau 37% din totalul capitalului, 55% din forța motrice și

⁴³⁹ Dr. Gustav Adolf Klein, *Wirtschaftsfragen der deutschen in Rumänien* în „*Nation und Staat*”, Deutsche Zeitschrift für das Europäische Minoritäten Problem, Wien, März 1929, p. 397-409.

⁴⁴⁰ Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul de Interne. Documentare*, dosar 245, vol I, f. 55-64.

⁴⁴¹ „*Glasul Mureșului*”, Târgu-Mureș, 28 martie 1937.

⁴⁴² Vezi și Ioan Scurtu, *ibidem*, p. 17.

⁴⁴³ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 112.

52% din personal. Unitățile industriale din Ardeal dădeau 38% din producția industrială a țării.⁴⁴⁴

La momentul Unirii, mica industrie, cea mijlocie și comerțul transilvănean erau reprezentate prin 37 115 întreprinderi și firme, pentru ca, în 1940, numărul acestora să se ridice la 96 111, înregistrându-se deci o creștere de 160,3%. În ceea ce privește marea industrie, aceasta număra, în 1919, 1 161 întreprinderi cu un capital de 1 048 468 000 lei și un personal de 81 589 salariați. Valoarea producției anuale se ridica la cifra de 446 411 000 lei. În anul 1937, se înregistrau 1 691 întreprinderi mari cu un capital de 1 6 683 148 000 lei. Acestea foloseau 129 603 salariați și ofereau o producție anuală de 24 850 322 000 lei.⁴⁴⁵

Așadar, numărul marilor întreprinderi crescuse, într-un interval de 18 ani, cu 45,65 procente; al personalului care le deservea, cu 58,84%; al capitalului de 14,91 ori, iar al producției anuale de 5,38 ori.

În anul 1930, situația întreprinderilor industriale și comerciale din Transilvania, după vechimea acestora, se prezenta astfel⁴⁴⁶:

Tabel nr. 49

Provincia	Total întreprinderi		Vechimea (%)			
	Nr.	%	Înainte de 1914	1914-1918	1919-1930	Nedeclarată
Pe ansamblu	96611	100	33,9	4,5	54,3	7,3
Transilvania istorică	55045	100	34,8	4,4	52,8	8,0
Banat	18854	100	31,7	4,2	56,7	7,4
Crișana-Maramureș	22712	100	33,4	5,1	55,8	5,7

Cele 96 611 întreprinderi foloseau un număr de 362 125 de salariați. Rezultă că media pentru o unitate industrială sau comercială era de 7,37 persoane, ceea ce însemna că predomina industria mică și mijlocie.

Cei 21 de ani care au separat momentul Unirii de vremelnicul Dictat de la Viena, au permis, așa cum demonstrează statisticile, realizarea unor progrese

⁴⁴⁴ C.S.Negoescu, *Ardealul nostru. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1919, p. 45, 48, 50, 53; pentru detalii, vezi *Istoria României, Transilvania*, vol. II, Cluj-Napoca, 1999, p. 932-992.

⁴⁴⁵ Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918-1940*, p. 19.

⁴⁴⁶ Vezi în acest sens, Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, în *La Transylvanie*, București, 1938, p. 793-856.

remarcabile în toate sferile activității economice, îndeosebi în cea industrială. Avântul înregistrat în acest plan se datorează și regimului românesc, fiind cunoscut faptul că această provincie a fost marginalizată în Ungaria antebelică din punctul de vedere al activității industriale, fiind luată în calcul doar ca o sursă de produse agricole și de materii prime care alimenta industria ungară concentrată în jurul Budapestei.

Libertatea pe plan politic și egalitatea de șanse în obținerea diferitelor avantaje de la stat au menținut și în perioada investigată superioritatea elementelor minoritare care activau viața economică a Ardealului, față de elementul autohton. Cu toate că românii și etnicii minoritari s-au angajat pe același drum al economiei capitaliste, nu toți s-au bucurat, la start, de condiții identice. *„Capitalul și comerțul maghiar – scria Erdélyi Jénő în 1928 – și-au menținut pretutindeni superioritatea lor în statele successorale. Astfel, în Ardeal, din 61000 de întreprinderi industriale, 46000 sunt în mâini maghiare sau germane; din 1780 întreprinderi comerciale, 1312 sunt în posesia maghiarilor, iar din 21000 de comercianți, 18000 sunt maghiari sau germani /.../ Cointeresările capitalului maghiar au rămas neatinse în statele successorale și astfel veniturile capitalurilor investite acolo curg mereu spre Ungaria, sub formă de dividende și câștiguri, sporind averea națională a Ungariei. Totodată și comerțul din teritoriile pierdute a rămas dependent de Budapesta”.*

Situația sesizată de autorul maghiar în primii ani după Unire, s-a menținut, cu doar mici diferențe, neschimbată pe toată durata perioadei interbelice.

De remarcat este faptul că poziția economică a etnicilor minoritari din Transilvania era solidă chiar și în regiunile în care, fără să întrunească majoritatea demografică absolută, aceștia reprezentau, totuși, o cotă supradimensionată în domeniul industrial. În județul Timiș-Torontal, de exemplu, una dintre unitățile administrativ-teritoriale cele mai industrializate ale Transilvaniei, din cele 330 de întreprinderi industriale doar 7 erau românești (2,12%); din 313 societăți anonime doar 14 (4,24%) erau românești. Cele 42 de întreprinderi mari foloseau, în total, 8 843 de angajați, din care 7 194 erau minoritari (81,35%).⁴⁴⁷ Aceasta, în situația în care structura națională a populației județului prezenta, în 1930, următoarea configurație: 37,6% români, 15,4% maghiari, 34,9% germani, 1,7% evrei, 10,4% diverși.

Personalul amintitelor întreprinderi era astfel repartizat:

⁴⁴⁷Constantin Stoicănescu, *Un aspect al vieții naționale la frontiera occidentală*, în „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*” 1936, nr. 15, p. 29.

Tabel nr. 50

Funcții	Total personal	Din care			
		Români		Minoritari	
		Nr.	%	Nr.	%
Consiliul de administrație	244	59	24,18	185	74,82
Comisia de cenzori	123	24	19,51	99	81,49
Personal administrativ superior	54	3	5,55	51	94,45
Personal administrativ inferior	89	8	8,99	81	91,01
Personalul asimilat muncitorilor calificați	469	12	2,56	457	97,44
Muncitori calificați	1307	259	19,82	1048	80,18
Personalul asimilat muncitorilor necalificați	88	30	34,09	58	65,91
Muncitori necalificați	6469	1231	19,03	5238	80,97
Total	8843	1626	18,39	7217	81,61

Cazul județului Timiș-Torontal nu era singular în peisajul industrial bănățean. Din totalul muncitorilor din Brașov, oraș a cărui populație era formată din 49,9% români, 26,6% maghiari, 19,8% germani, 1,5% evrei și 2,2% alte etnii, 52% erau maghiari, 29% sași, 2% evrei și 17% români.⁴⁴⁸ Conform unei statistici din anul 1928 a Camerei de Comerț și Industrie din Cluj, se poate stabili că, în cele 5 județe arondate acesteia (Cluj, Năsăud, Sălaj, Someș și Turda), proporția industriașilor români era următoarea: 8,21% în marea industrie și 37,52% în mica industrie, față de 91,79% și respectiv 62,48% pentru minoritari.⁴⁴⁹

În stadiul actual al cercetării, nu dispunem de date complete referitoare la structura etnică a capitalurilor și nici a personalului din toate întreprinderile provinciei. *Societatea anonimă* constituia, din punct de vedere juridic, forma de activitate economică a marilor unități industriale, deși exista o lege care prevedea nominalizarea acțiunilor. Din cauza lipsei de fermitate dovedită de ministerele care trebuiau să o aplice, de multe ori chestionarele solicitate reveneau cu lipsuri sau, pur și simplu, nu se întorceau la solicitant.

În anul 1938, Victor Jinga a întreprins o „anchetă” la nivelul a 15 județe transilvane pentru stabilirea compoziției etnice a consiliilor de administrație, a comitetelor de cenzori și a procuratorilor din Societățile anonime. Chiar dacă

⁴⁴⁸Virgil Pană, *op. cit.*, p. 170.

⁴⁴⁹Petre Suciu, *Clasele sociale ale românilor din Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, București 1929, vol. I, p. 292-293.

informațiile strânse sunt incomplete, din datele obținute, coroborate cu alte surse locale și regionale, se pot desprinde concluzii cu valabilitate generală.⁴⁵⁰

Tabel nr. 51

Județe	Nr. societăți	Consilieri		Cenzori		Procuriști	
		R.	M.	R.	M.	R.	M.
Alba	18	64	71	41	27	8	10
Bihor	45	74	180	35	109	3	28
Brașov	83	78	341	38	143		61
Ciuc	12	14	30	6	-	-	1
Făgăraș	5	22	8	4	-	1	3
Maramureș	18	32	52	6	35	-	6
Mureș	38	35	137	2	85	2	19
Odorhei	3	4	13	3	5	-	1
Satu-Mare	45	104	127	47	91	1	43
Severin	26	64	84	40	37	12	30
Sibiu	49	49	199	34	115	2	23
Târnava Mare	34	22	213	8	47	2	33
Târnava Mică	12	52	32	23	19	1	6
Timiș-Torontal	42	62	188	26	98	-	61
Trei-Scaune	1	10	26	4	4	1	10
Total	441	686	1701	337	815	53	335

Așadar, din cei 3 927 de consilieri, cenzori și procuratori angajați la cele 441 de Societăți anonime, românii reprezentau 27,40%, în situația în care structura demografică a județelor analizate prezenta valori medii de 49,7% români și 50,3% minoritari.

Marea industrie germană din Transilvania, concentrată în orașele cu pronunțat caracter săsesc și șvăbesc (Brașov, Mediaș, Sibiu și Timișoara), a înregistrat, între cele două Războaie Mondiale, o dinamică ascendentă.

Astfel, în județele în care germanii reprezentau o pondere demografică considerabilă, statistica întreprinderilor industriale care le aparțineau, se prezenta astfel⁴⁵¹:

⁴⁵⁰Victor Jinga, *ibidem*, p. 114.

⁴⁵¹*ibidem*, p. 115.

Tabel nr. 52

Județe	Total întreprinderi	Din care:		Vechimea nedeclarată
		Înființate înainte de 1918	Între 1919- 1930	
Brașov	4332	1475	2541	316
Năsăud	2399	1024	1189	186
Sibiu	4462	1484	2474	504
T-va Mică	1936	603	1177	156
T-va Mare	2640	992	1430	218
Timiș-Torontal	11892	4111	7022	759
Total	27661	9689	15833	2139

Lăsând la o parte cele 2 139 firme care nu-și declaraseră vechimea, din tabloul prezentat rezultă că, din cele 27 661 întreprinderi germane existente în 1930, 57,24% luaseră ființă după Unire, în numai 10 ani.

În activitatea lor economică, germanii din Transilvania au adus și au manifestat atitudini formate într-o îndelungată tradiție de muncă și onestitate. În meserii, comerț și industrie au folosit experiența conașionalilor din Germania. Atașamentul spiritual și cultural față de țara lor de origine a înlesnit dezvoltarea activității economice a acestora. Pe de altă parte, Germania a reprezentat tot timpul o piață sigură de desfacere și de furnizori, fapt pentru care industriile și comerțul acestei minorități s-au detașat vizibil în raport cu celelalte etnii.

La nivelul Transilvaniei, industriașii sași erau organizați în *Asociația industrială din Transilvania* (Bund der Siebenbürgischen Industriellen) fondată în 1928 care organiza și cursuri de specializare în diferite centre săsești. Din această organizație centrală făcea parte și *Uniunea comercianților și industriașilor șvabi din Banat* (Deutsch-schwäbischer Handels-und Gewerbebund) înființată în 1928.

Interesele comercianților germani erau protejate de *Uniunea corporațiilor comerciale germane* (Verband deutscher Handelsgremien), fondată la Brașov, în 1923, care avea o școală proprie pentru formarea și educarea tinerelor generații de comercianți germani (*Gremienhandelschule*) frecventată, în 1929, de peste 700 de elevi. Organul de publicitate al acestei uniuni a fost săptămânalul „*Siebenbürgische Handelszeitung*.”⁴⁵²

⁴⁵²Vezi și Transylvanus, *Les minorités ethniques de la Transylvanie*, Paris, 1935, p. 39-45 și Silviu Dragomir *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, p. 217-234.

România unită a creat un mediu favorabil și pentru dezvoltarea sistemului bancar din Transilvania. Noul cadru statal a permis unificarea instituțiilor de credit de pe întreg teritoriul României, băncile românești și cele ale etnicilor minoritari contribuind cu capitalul lor propriu la funcționarea complexului economic național.

La începutul anului 1919, Consiliul Dirigent a asigurat instituțiile de credit ale etnicilor minoritari din Transilvania că își vor păstra toate drepturile, putând să-și exercite activitatea pe cuprinsul întregii țări.⁴⁵³

Referitor la instituțiile de credit ale maghiarilor din Transilvania, schimbarea de regim politic de la 1918 a demonstrat cât de nocivă a fost punerea vieții economice din Ardeal în dependență exclusivă față de Budapesta. Când s-au rupt firele care țineau legătura cu capitala Ungariei – scria Gyárfas Elemér – a încetat și *circulația de sânge* a institutelor bancare. Fără capital, fără conducere, fără îndrumare, acestea au fost lăsate cu totul în grija soartei și a inițiativei exclusive a conducătorilor lor, care au fost nevoiți să-și definească cât mai rapid o nouă orientare. O parte dintre acestea, ca, de exemplu, *Cassa de Păstrare Agrară din Târgu-Mureș* și cea din Timișoara s-au desprins din cercul de interese ale *Băncii Maghiare Agrare și de Rente* din Budapesta trecând la *Banca Comercială Italiană și Română* din București. Această mișcare s-a dovedit extrem de importantă pentru viața maghiarimii ardelene, îndeosebi în cazul *Cassei de Păstrare Agrară din Târgu-Mureș*, care avea o rețea extinsă de sucursale în secuime. Exemplul cel mai elocvent al lipsei de program și a unei directive unitare – opina autorul citat – l-au oferit filialele ardelene ale *Băncii Britanico-maghiare*, dintre care *Banca Timișoreană* și *Societatea Comercială Anonimă*, cel mai mare institut maghiar de credit din Transilvania și cu cel mai extins cerc de afaceri, s-au alăturat băncii *Marmorosch Blank*. Tot astfel, *Banca Unită din Oradea* s-a afiliat *Băncii Comerciale Italiene*, iar *Banca Populară* din Alba Iulia a trecut la capitalul românesc, prin afilierea sa la *Isvorul*.⁴⁵⁴

Lăsând la o parte aceste mutații instituționale, majoritatea unităților maghiare de credit din Transilvania au căutat să prindă rădăcini cât mai solide în ținuturile locale, să-și consolideze existența independentă sprijinindu-se pe propriile forțe. La 31 decembrie 1922, situația rețelei maghiare de credit din Ardeal se prezenta astfel:⁴⁵⁵

⁴⁵³Vezi în acest sens, Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, p. 140.

⁴⁵⁴E. Gyárfas, *Institutele financiare ardelene cu caracter unghuresc*, în „*Buletinul Institutului Economic Românesc*”, V, 1926, p. 176-177.

⁴⁵⁵*Ibidem*, p. 177; din tabelul prezentat lipsește județul Timiș-Torontal, care nu dăduse publicității bilanțurile bancare.

Tabel nr. 53

Județe	Numărul instituțiilor de credit	Capitalul social
Alba	12	4 870 000
Arad	18	67 974 000
Bihor	35	43945725
Bistrița-Năsăud	1	1 000 000
Brașov	2	2 200 000
Caraș-Severin	17	12 047 700
Ciuc	7	3 340 000
Cojocna	9	68 225 000
Făgăraș	1	300 000
Hunedoara	13	2 857 800
Maramureș	3	1 600 000
Mureș-Turda	6	12 100 000
Odorhei	6	1 900 000
Sălaj	13	5 190 000
Sătmar	20	29 892 000
Solnoc-Dobâca	12	4 910 000
Târnava Mare	2	1 400 000
Târnava Mică	5	1 400 000
Trei Scaune	9	5 901 000
Turda-Arieș	6	3 335 000
Total	197	274 888 826

„Transformarea grandioasă” prin care a trecut statul român între anii 1918-1920 - conchidea cunoscutul jurist și director de bancă maghiar - a pus organizațiile de credit ale țării în fața unor datorii uriașe, dar, totodată, le-a și deschis perspectivele unei dezvoltări favorabile.⁴⁵⁶

Integrarea organică a capitalului bancar transilvănean în noul spațiu economic a avut loc prin conjugarea intereselor burgheziei românești din fostul Regat cu cele ale burgheziei minorităților etnice din Ardeal, în special cu cea maghiară și germană.

Diversificându-și activitatea, nevoia de lichidități s-a amplificat considerabil. Pentru a și le spori prin credite de reescont toate băncile ardelenene s-au orientat spre

⁴⁵⁶ *Ibidem*, p. 179.

Banca Națională a României și spre alte bănci mari din București.⁴⁵⁷ Patrimoniul financiar al băncilor maghiare și germane s-a întărit și prin credite de reescont din străinătate, respectiv din Ungaria și Germania.⁴⁵⁸

Relativ la reescontul acordat de Banca Națională a României, au existat numeroase nemulțumiri atât din partea minoritarilor, cât și din cea a românilor, față de modul cum acesta era acordat instituțiilor de credit din țară.

Gustav Adolf Klein, cunoscut specialist sas în domeniul financiar, sublinia, în 1929, că, deși existau „relații armonioase” cu marile bănci din București, instituttele bancare săsești primiseră, în anul 1927, drept credite de reescont doar un fond echivalent cu 1/5 din capitalul lor, față de o sumă egală cu dublul capitalului primită de băncile românești.⁴⁵⁹

Relativ la creditele de reescont, amintim că prin unificarea monetară din 1920, care a eliminat din circulație coroanele austro-ungare, rublele Romanov și Lwov, precum și biletele emise de Banca Generală Națională în teritoriul ocupat, s-a făcut loc colaborării dintre Banca Națională și organizațiile de credit din noile provincii.

Fixarea unui plafon a pus capăt creșterii circulației monetare, în felul acesta inflația de credit fiind limitată. Neadaptarea pieței de capital la noile realități a făcut ca solicitările de credite să rămână stăruitoare, iar nivelul dobânzilor să crească. În această situație, Banca Națională a României a încercat, pe de o parte, contingentarea creditelor de reescont, iar pe de alta să influențeze dobânda pieței prin alte mijloace decât taxa de scont.

Printr-un acord încheiat cu băncile solicitante, la 1 aprilie 1928, Institutul Român de Emisiune le-a solicitat să nu perceapă de la băncile mici dobânzi care să depășească 10%, pentru ca acestea, la rândul lor, să încaseze de la debitori cel mult 18%.⁴⁶⁰

În timp ce băncile săsești s-au conformat cerințelor impuse de B.N.R. coborând dobânzile între 6 și 8 %, cele maghiare au rezistat. Însuși senatorul Gyárfás Elemér facea cunoscut faptul că marile instituții financiare ale maghiarilor

⁴⁵⁷Victor Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economiei postbelice a României*, în „*Revista de Istorie*”, tom 30, 1977, nr. 5, p. 934-935.

⁴⁵⁸Creditul de reescont primit din partea Băncii Centrale era utilizat de către instituțiile financiare solicitante pentru a-și reînoui lichiditățile și a-și asigura, în felul acesta, refinanțarea (vezi în acest sens, Bernard & Colli, *Vocabular economic și financiar*, Humanitas, 1994, p. 330-331 și *DEX*, 1996, p. 906).

⁴⁵⁹G.A. Klein, *Wirtschaftsfragen der Deutschen in Rumänien*, în „*Nation und Staat*”, Wien, II, 1929, nr. 6, p. 407 (Apud Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p.142).

⁴⁶⁰*Enciclopedia României*, București, 1940, vol. IV, p. 546.

din Transilvania nu aveau nici un interes să ceară băncilor mai mici dobânzi de până la 10%, considerând mai avantajoasă plasarea directă a capitalurilor disponibile.⁴⁶¹

În ședința Secțiunii economice a Partidului Maghiar, din 13 octombrie 1928, preotul Leitner din Deva, aducea în discuție faptul că populația minoritară nu mai putea suporta dobânzile de 25-30% percepute de către băncile maghiare. „După părerea mea – spunea acesta – nu există instituții financiare minoritare; este o greșeală de a se vorbi despre acestea în partid și presă.”⁴⁶²

Pentru remedierea situației, a fost constituită o comisie pentru studierea condițiilor în care s-ar fi putut înființa o bancă centrală cu capital străin, cu sediul la Cluj. Întemeiată cu fonduri de la Budapesta, aceasta ar fi avut rolul de a acorda credite de reescont celorlalte bănci maghiare din Transilvania, permițându-le, în felul acesta, să diminueze dobânzile.⁴⁶³

Nerealizarea proiectului, a însemnat menținerea stării anterioare de fapt care a adâncit și mai mult criza economică pe care o traversa, în egală măsură, și populația maghiară, alături de toate etniile din Transilvania. Ca urmare, de pildă, a faptului că timp de 10 ani filiala din secuime a băncii maghiare „Transylvania” din Cluj a perceput dobânzi de 38-44%, în anul 1930, secuii din Gheorgheni au organizat o întrunire publică în care au protestat împotriva acestei stări de lucruri, trimitând și o delegație la Alexandru Vaida-Voevod, pe atunci ministru de interne, care a intervenit pe lângă guvernul României în sprijinul acestora.⁴⁶⁴

Pentru a masca acest fapt, economiștii maghiari au afirmat de nenumărate ori că B.N.R. nu a acordat marilor bănci maghiare creditele de reescont promise. Conform, însă, datelor făcute publice de Sulyok István, situația numerică și financiară a acestora, în primul deceniu interbelic, se prezenta astfel:⁴⁶⁵

Tabel nr. 54

Anii	Număr bănci	Capital propriu (în milioane lei)	Reescontul B.N.R. (în milioane lei)
1923	98	228	1,5
1925	119	322	19,9
1926	214	398	25,0
1927	214	531	30,0

⁴⁶¹Katolnay Béla, *A magyarság hitelélet – válsága*, în „*Független Ujság*”, 4 -11 și 11-18 ianuarie 1936.

⁴⁶²Alexandru Olteanu, *Le mouvement politique hongrois en Roumanie*, p.189.

⁴⁶³Kabos Armin, *Romániai magyarok országos bankjáról*, în „*Temesvári Hirlap*”, 2 februarie, 1929.

⁴⁶⁴„*Observator*”, București, 8 noiembrie 1934.

⁴⁶⁵Sulyok István, *Erdélyi Magyar Évkönyv*, Cluj, 1930, p. 247-250, 253-257, 258, 262.

1928	207	642	107,0
1929	197	848	150,0

De-a lungul primului deceniu interbelic, unitățile maghiare de credit au cunoscut o dinamică ascendentă înregistrând creșteri apreciabile la toate capitolele.

O situație comparativă exactă pentru anii 1922 și 1930 este cea pe care o face publică tot Gyárfás Elémer, în 1935:⁴⁶⁶

Tabel nr. 55

- în milioane lei -

Număr bănci	1922	1930
	98	89
Capital social	174	636
Capital de rezervă	54	306
Depozite	868	4742
Creanțe	379	961
Portofoliu	375	3 750
Debite	907	2 322

Din acest tablou rezultă că, față de anul 1922, în 1930, numărul băncilor maghiare afiliate la sindicat se diminuase cu 9,2%, dar capitalul propriu al acestora sporise cu 413 %.

Conversia datoriilor agricole și urbane declanșată de criza sistemului de credit din România, între anii 1932-1934, îndeosebi *Legea lichidării datoriilor agricole și urbane* contractate înainte de 18 decembrie 1931, publicată în 7 aprilie 1934⁴⁶⁷ a fost de multe ori exploatată de către etnicii minoritari, îndeosebi de maghiari, servind ca armă politică și instrument de propagandă. Adevărul este că legislația economică care a declanșat criza în primii ani ai deceniului IV al secolului XX a lovit, în egală măsură, atât băncile românești cât și pe cele aparținând etnicilor minoritari. Doar consecințele nu au fost suportate în egală măsură. Cele mai afectate au fost băncile cu caracter agricol care, ca urmare a legii amintite, au trebuit să consimtă la cele mai grele sacrificii. În această categorie au intrat, cu puține excepții, aproape toate cele 154 de bănci românești membre ale sindicatului „Solidaritatea”. Ca urmare a caracterului comercial al marilor bănci maghiare din Transilvania, criza nu a lăsat asupra acestora amprente dureroase. Multe fiind afiliate băncilor budapestane, au refuzat debitorilor condițiile de plată fixate prin

⁴⁶⁶ Gyárfás Elemér, *Lesz-e Erdélyi Magyar Bank-politikánk...*, în „*Magyar Kisebbség*”, XIV, nr. 16, 1 august 1935, p. 414.

⁴⁶⁷ Vezi *M.O.*, nr. 83/aprilie 1934 sau *Codul Hamangiu*, vol. XXII, 1934, p. 96-121.

legea din 1934 continuuînd a efectua operațiuni bancare chiar și în perioada cea mai ascutită a crizei.

Dar, după cum încercau să demonstreze unii economiști maghiari, această lege ar fi paralizat complet băncile acestora, care au fost, practic, aduse în stare de faliment de către legiuitorul român. Afirmatia exagerată poate fi demontată chiar de cifrele statistice puse în circulație de partea maghiară, conform cărora portofoliul celor 64 de bănci maghiare, în valoare de 2 170 067 904 lei înainte de conversiune, la sfârșitul anului 1934 se diminuase cu 948 751 197 lei, adică cu 43,7%.⁴⁶⁸Fără îndoială că mulți deponenți ai mai multor bănci maghiare din Transilvania au suferit pierderi importante, dar acestea nu s-au datorat exclusiv legii conversiunii ci și altor cauze bine mascate. Pentru exemplificare, vom analiza situația a două mari bănci maghiare, respectiv amintita bancă „Transylvania” și „Casa de Păstrare și Bancă de Credit”, ambele din Cluj. Cele două instituții de credit se aflau în pragul falimentului încă de la sfârșitul anului 1930, iar, în toamna anului 1931, deci înainte de mult discutatele legi ale conversiunii, din 1932 și 1934, au fost nevoite să-și închidă ghișeele. Dar, prin cererea de concordat cu moratoriu, depusă la Tribunalul din Cluj, în 2 noiembrie 1931, au obținut pentru creditori o rambursare de 50% din creanțe, eșalonată pe mai mulți ani. Mai mult, Legea lichidării datoriilor, din anul 1934, nu numai că nu a însemnat ruina totală a acestor bănci, ci, din contră, le-a oferit o nouă posibilitate de a acționa în continuare pe terenul economic, prin revocarea concordatelor încheiate și prin autorizarea, conform art. 52 din amintita lege, a încheierii cu creditorii a unui angajament de plată a datoriilor.⁴⁶⁹Amintitele bănci, resuscitate fiind de această posibilitate de înțelegere între creditori și debitori, nu au fost singurele care și-au datorat existența legii conversiunii din 1934. Aceasta a permis anularea unor afaceri păguboase făcute anterior, prin înregistrarea pierderilor la rubrica „*Pierderi ocazionate de legea conversiunii*”.

O dovadă în plus a puterii financiare a unităților bancare maghiare din Transilvania care au reușit să depășească cu mai mult succes criza conversiunii, spre deosebire de cele românești, îl constituie un studiu al *Sindicatului băncilor ardeleni* întocmit de același Gyárfás Elemér, în 1935, pentru un număr de 64 de unități. Conform acestui document, cifra totală a pierderilor, luând ca bază beneficiul conversiunii de 50%, putea atinge suma de 948 751 197 mii lei, sumă

⁴⁶⁸ Traian Nichiciu, *Les banques hongrois de Transylvanie*, în „Revue de Transylvanie”, II, nr.1, 1935, p. 81.

⁴⁶⁹ „Instituțiile de credit de orice fel – stipula acest articol – societăți anonime, care vor avea un plasament supus prevederilor acestei legi, mai mare de 10% din totalul creanțelor lor și care au acceptat pentru toți debitorii lor dispozițiile capitolului I și II, vor putea face cu creditorii lor un aranjament de plată a datoriilor instituției respective. Aranjamentul va fi considerat ca valabil și obligatoriu pentru toți creditorii, dacă va întruni adevărată scisă a creditorilor care reprezintă majoritatea creanțelor instituției”.

care raportată la plasamentul integral de 2 170 067 904 lei, plus imobilele, efectele și acțiunile, adică la un activ total de 2 431 022 208 lei, reprezenta o cotă de 43%. Chiar dacă beneficiul conversiunii s-ar fi majorat în anii următori apariției legii la 70% pentru datoriile agricole și la 35% pentru cele urbane, pierderile totale urmau să se ridice la 60-70% din întregul activ, fapt care, însă, „nu va periclita echilibrul financiar al celor 64 institute de credit maghiar.”⁴⁷⁰ Desigur că în cele 60-70 de procente se aflau și afacerile prost gestionate sau chiar ilicite ale trecutului.

Bilanțurile anului 1935 și rapoartele consiliilor de administrație evidențiază o renaștere a activității unora dintre băncile maghiare și chiar progresul frapant al unora dintre acestea. Într-un raport aparținând unei bănci maghiare de primă importanță din Transilvania, respectiv *Banca Ardeleană și Casa de Economii S.A.* din Cluj, afiliată la Banca Comercială Maghiară din Budapesta, este consemnată următoarea afirmație : „Suma de 158 milioane de lei provine exclusiv din creditele pe termen scurt acordate pentru finanțarea producției și exportului din care a crescut stocul plasamentelor începând din anul trecut”. Această instituție de credit, care acoperise întreaga Transilvanie cu o rețea de succursale, a deschis în anul 1934 una și în București. În continuare, raportul menționa că „ Succursalele noastre din Arad, Brașov, Oradea, Satu Mare, Sibiu, Târgu-Mureș și Timișoara au funcționat și anul trecut (1934 – n.n.) cu rezultate satisfăcătoare, jucând un rol important în viața economică a regiunilor respective. Reședința noastră din București, cu toate că este de puțin timp în activitate, a dezvoltat o circulație foarte intensă, facilitând, astfel în capitala țării reglementarea afacerilor comerciale a sediilor noastre din diverse regiuni ”.⁴⁷¹

Progresul realizat și de alte bănci maghiare importante rezultă din datele cuprinse în tabelul de mai jos :

Tabel 56

Situația patrimonială a principalelor bănci maghiare
din Transilvania în anul 1935

Instituții bancare	Capital social	Depozite	Beneficiul net
Banca Ardeleană S.A. Cluj	120000000	806069032	7188352
Banca Timișoarei și Coc. Com. Timișoara	62500000	236828288	4480608
Casa de Păstrare și Bancă de Credit Cluj	41250000	63705682	2243038
Banca Transylvania Cluj	40000000	38048798	969662
Casa Generală de Păstrare Arad	32000000	45553305	2041731
Casa de Păstrare a județului Bihor	300000000	16205152	-

⁴⁷⁰ „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, 1935, nr. 13, p. 206.

⁴⁷¹ Traian Nichiciu, *L`activité des banques minoritaires de Transylvanie en 1935*, în „Revue de Transylvanie”, II, nr. 4, 1936, p. 558

Banca de Scont S.p.A Timișoara	24000000	66292689	3452732
Casa de Păstrare Arad-Cenad	20000000	13741361	45819
Casa de Păstrare a județului Arad	13000000	51962542	820278
Casa de Păstrare Cărașană, Lugoj	15000000	57614562	2048491
Casa de Păstrare a județului Sătmăr	12000000	41674003	1516651
Casa de Păstrare a județului Trei Scaune	12000000	932924	183424
Banca de Scont și Schimb din Ardeal, Cluj	1000000	59862124	108279
Casa de Păstrare Gheorgheni	10000000	3687191	41882
Banca Populară S.A. Brașov	9000000	24745492	150304
Banca Populară Oradea	6000000	14314114	368719

Sub raport bancar, viața economică și financiară a sașilor a fost concentrată în jurul a trei mari bănci – din cele 36 câte aveau – și anume: Casa Generală de Economii din Brașov (Kronstädter Allgemeine Sparkasse), fondată în 1834; Casa Generală de Economii din Sibiu, (Hermannstädter Allgemeine Sparkasse), fondată în 1841; Creditul Funciar din Sibiu (Boden-Kreditanstalt), fondată în 1872.⁴⁷²

În perioada investigată, aceste instituții financiare au înregistrat considerabile progrese, atât în privința măririi capitalului, a rezervelor, a depunerilor și a operațiunilor de credit, cât și în ceea ce privește beneficiile nete. La baza acestor dezvoltări s-au aflat, în primul rând, forța financiară a minorității germane, încrederea nelimitată a acestora în instituțiile sale de credit, politica de încurajare și stimulare a economiilor, prudența plasamentelor și dobânzilor. Emblema acestora a rămas identică cu cea a fostelor „Case de Economii” din epoca antebelică, adică deviza „*Arbeite, Sammle, Vermehre*” (Lucrează, adună, înmulțește).

Tabel nr. 56

Situația marilor bănci germane din Transilvania
în primul deceniu interbelic⁴⁷³

(în lei)

<i>Banca</i>	<i>Anii</i>	<i>Capital</i>	<i>Rezerve</i>	<i>Depuneri</i>	<i>Beneficii</i>
Casa de Economii Brașov	1920	5007000	1510402	4376475	453006
	1925	30007000	15362284	165395956	6784859
	1930	100000000	40796339	648449841	15652327
Casa de Economii Sibiu	1920	10000000	6113539	33029280	684 938
	1925	50000000	17923626	254776874	10500372

⁴⁷² Pentru detalii, vezi Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 139-158.

⁴⁷³ Arhivele României, Fond *MPN, Studii și documentare*, dosar 31/1930, f. 1,3,4,5.

	1930	154000000	80338062	106812827	20578362
Creditul Funciar Sibiu	1920	14 000000	4704	3459941	1125923
	1925	57000000	87520946066	200841947	10679094
	1930	62500000	55497602	395255612	8716 895

Din acest tabel rezultă că, în 1930, capitalul celor trei mari bănci săsești crescuse de 11 ori față de anul 1920, rezervele de 15 ori, depunerile de 23 de ori și beneficiile de 20 de ori.

Spre deosebire de băncile maghiare care nu au fost preocupate de nevoile de credit ale clasei țărănești, băncile germane au sprijinit financiar toate segmentele populației săsești și șvăbești. Acestea au finanțat în întregime comerțul, industria și agricultura conaționaliilor lor, participând astfel, în mod substanțial, la dezvoltarea economică a provinciei. Spiritul tradițional de solidaritate națională al sașilor care s-a manifestat, îndeosebi, pe teren economic și financiar și care a animat deopotrivă atât pe depunători cât și pe liderii economici a făcut posibil depășirea dificultăților crizei și totodată salvarea instituțiilor de credit. Depunători și acționari, împreună, au consimțit la aceste enorme sacrificii. Încă de la debutul crizei, ca urmare a unui moratoriu de tip *Stillhalten*, creditorii au pus băncile la adăpost de depunătorii alarmați. Într-o *Dare de seamă* din 1934 a Casei Generale de Economie din Sibiu (Hermannstädter Allgemeine Sparkassa) se preciza că „organizarea unei afaceri nu a fost în mod esențial influențată de autorizația dată de Banca Națională a României pentru operațiunile de devize în virtutea căreia centrala noastră și sucursalele din Timișoara și Arad au avut mai întâi dreptul de a furniza garanții pentru export. Mai târziu, această autorizație a fost extinsă la toate operațiunile de devize admise prin lege”. Rezultatele financiare ale acestor operațiuni au fost spectaculoase prin creșterea depozitelor și a conturilor curente de la 38 400 000 lei la 93 600 000 lei.⁴⁷⁴

Tabel 57

Starea financiară a marilor bănci germane din Transilvania la sfârșitul anului 1935

<i>Instituții de credit</i>	<i>Capital social</i>	<i>Depozite</i>	<i>Beneficii</i>
Casa Generală de Economii (Hermannstädter Allgemeine Sparkassa) Sibiu	82200000	220150320	851820
Băncile Unite Bănățene (Banater Bankverein), Timișoara	52000000	113160739	1342649
Casa Generală de Economie (Kronstädter Allgemeine Sparkassa) Brașov	51000000	150452932	955896
Banca pentru Circulația Mărfurilor (Warenverkehrbank)	45000000	3678849	-

⁴⁷⁴ Traian Nichiciu, *loc. cit.*

Banca Populară (Volksbank) Sighișoara	20000000	8821889	962058
Vereinigte Gewerbe Hypotekenbank, Sighișoara	20000000	31434724	1038156
Spar u. Kreditbank, Mediaș	17700000	3047637	443334
Vereinigte Landwirtschaftsbank, Hălchiu	11000000	8616645	10215
Banca Industrială și Comercială Sibiu	6000000	7534411	316405

Prin urmare, statistica prezentată ne arată că nici băncile germane, nici cele maghiare nu aveau prea multe motive întemeiate pentru a se olânga de situația avută sub regimul românesc, în ciuda unor crize violente declanșate de factori care nu au depins de acesta.

Trebuie, de asemenea, evidențiat faptul că atât criza economică cât și legile conversiunilor din anii 1932-1934 au afectat, în primul rând, băncile românești întrucât acestea, spre deosebire de cele ale minoritarilor, și-au plasat creditele, în cea mai mare măsură, în mediul rural bazându-se substanțial pe o clientelă provenită din rândul țărănimii și a micii burghezii.

Intervalul dintre anii 1934-1937 a fost considerat drept perioada de consolidare a sistemului bancar din România interbelică. Acțiunea începută în anul 1934 prin *Legea de asanare a datoriilor agricole și urbane* și prin cea a organizării și reglementării comerțului de bancă, a continuat prin cea a înlesnirii și refacerii creditului, din 1935. Scopul urmărit de cea din urmă a fost acela de a încuraja fuziunile băncilor prin accelerarea procedurilor, acordarea de scutiri fiscale etc. Cu ajutorul acestui „pachet” de acte juridice, s-a diminuat numărul prea mare al băncilor față de necesitățile vieții economice românești rămânând în funcțiune doar cele care se dovedeau viabile.⁴⁷⁵

La promulgarea *Legii bancare*, din 8 mai 1934, în Transilvania activau 410 unități bancare independente⁴⁷⁶ (din totalul de 1009 pe țară), în afară de sucursalele marilor bănci bucureștene, de cooperativele de credit săsești, șvăbești, germane și maghiare și în afara băncilor populare înființate după război și care funcționau pe baza legii cooperăției.

Prin fuziune, prin exceptarea unora de la dispozițiile legii bancare, precum și prin punerea altora în stare de faliment, din cele 410 bănci ardeleni (dintre care 57,7% erau minoritare) mai funcționau, la 31 decembrie 1937, numai 363 (dintre care doar 43% erau românești)⁴⁷⁷ din totalul de 863, pe întreaga țară.

⁴⁷⁵ *Enciclopedia României*, București, 1940, vol. IV, p. 548.

⁴⁷⁶ Dintre acestea, 174 erau românești, 116 maghiare, 75 germane și 45 evreiești sau evreo-maghiare.

⁴⁷⁷ Între acestea, 156 românești erau românești, 99 maghiare, 66 germane și 42 evreiești sau evreo-maghiare.

Față de proporția etnică a românilor (57,8%), din totalul băncilor transilvănene 34,6% aparțineau acestora și 65,4% minoritarilor.⁴⁷⁸

Situația patrimonială a acestora se prezenta astfel:⁴⁷⁹

Tabel nr. 57

- în procente -

<i>Capitolul</i>	<i>Bănci românești</i>		<i>Bănci minoritare</i>	
	1934	1937	1934	1937
Activ	30,2	24,2	69,8	75,8
Plasamente	25,6	20,1	74,4	79,9
Creanțe	39,1	38,8	60,9	61,2
Pierderi	43,2	45,9	56,8	54,1
Creditori	20,7	8,2	79,3	91,8
Depuneri	25,9	25,6	74,1	74,4
Capital	30,8	30,5	69,2	69,5
Rezerve	28,6	31,8	71,4	68,2

Cifrele procentuale de mai sus dezvăluie situația de vădită inferioritate a elementului etnic românesc din Transilvania, principalul izvor de bani și muncă pentru statul român, față de elementele minoritare, în ceea ce privește și posibilitățile de credit bancar din aceasta provincie. Față de puterea numerică a elementului românesc și a celor minoritare, situația din sistemul de credit era invers proporțională. Astfel, în 1937, la totalul *Activului* din provincie, participația românilor reprezenta 24,2 %, în situația în care băncile românești dețineau 38,8 % din totalul creanțelor în conversiune și 45,9 din totalul pierderilor, deci, cu mult peste cota amintită. Ultimele două procente situează elementul etnic românesc într-o și mai vădită inferioritate față de elementele minoritare. Pe de altă parte, cota de participare a aceluiași bănci românești față de cele minoritare se afla, în 1937, sub media generală de 24,2% la creditori (respectiv, 8,2%) și plasamente (20,1%).

Dinamica Activului și Pasivului se prezenta în felul următor :

Tabel nr. 58

a. au crescut între anii 1934 - 1937

⁴⁷⁸Au fost luate în calcul doar băncile care dispuneau de un capital propriu de cel puțin 5 milioane lei, care reprezentau circa 90% din total

⁴⁷⁹Sofronie Roșca, Aurel Iordăchescu, *Bănci românești, bănci minoritare între anii 1934-1937*, București, 1939, p. 13.

<i>Capitolul</i>	<i>La băncile românești (%)</i>	<i>La băncile minoritare (%)</i>
Cassa	121,4	113,8
Imobile	7,0	7,4
Capital	5,1	6,9
Beneficii	241,7	211,1

b. s-au redus între anii 1934 – 1937

Tabel nr. 59

<i>Capitolul</i>	<i>La băncile românești (%)</i>	<i>La băncile minoritare (%)</i>
Creanțe în conversiune	25,9	25,0
Pierderi	83,5	85,2
Rezerve	14,1	26,0
Depuneri	5,6	3,9
Reescont B.N.R.	36,4	47,6
Reescont de la alte bănci	78,9	29,5

Din aceeași sursă, rezultă că, între anii 1934-1937, totalul Activului a scăzut cu 14,1% la băncile românești și a crescut la cele minoritare cu 16,9% ; în același timp, plasamentele băncilor românești s-au diminuat cu 3,7%, pe când ale celor minoritare au crescut cu 32,2% ; numărul creditorilor a scăzut, la băncile românești, cu 10,5% și a crescut, la cele minoritare, cu 60,9%. În opinia analiștilor financiari, la baza progresului mai consistent pe care l-au înregistrat instituțiile minoritare de credit, comparativ cu cele românești, s-au aflat mai mulți factori, dintre care trei s-au detașat la mare distanță: 1. psihologia etniilor minoritare care, în noul stat unitar român, au demonstrat mai multă coeziune și un spirit mai pronunțat de inițiativă particulară; 2. starea materială relativ mai bună a minoritarilor care, la sate, dețineau pământ mai mult și de calitate mai bună, iar, la orașe, majoritatea industriilor și întreprinderilor comerciale; 3. sprijinul din străinătate.

Comparând situația creditului bancar din Transilvania, indiferent de caracterul său etnic, cu starea celui din restul țării, rezultă, pentru perioada supusă

atenției noastre, o cotă de progres superioară pentru primul. Realitatea s-a datorat atât faptului că instituția creditului bancar organizat din Ardeal avea o vechime mai mare, populația de aici fiind mai obișnuită să lucreze cu băncile, cât și existenței unui număr mai mare de întreprinderi comerciale și industriale mai bine organizate care se foloseau de aceste instituții. Referitor la viața economică a evreilor, atât la nivel național cât și pe teritoriul Transilvaniei, statisticile oficiale sunt extrem de lacunare întrucât, spre deosebire de maghiari și germani, aceștia nu și-au organizat instituțiile economice pe baze naționale.⁴⁸⁰ Analizând stratificarea economică a evreilor din România, economistul D. Komorovsky identifica un număr de 2 000 de familii (1% din totalul populației israelite) care alcătuiau grupul magnaților industriali și bancari. Aceștia erau înfeudați politiciii liberale sau țărăniști, uneori chiar organizațiilor de dreapta. În consiliile de administrație se găseau politicieni români de toate culorile. De capitalul lor, sublinia Komorovsky, populația evreiască nu profita decât în mică măsură, numele celor din administrația întreprinderilor și a băncilor nefiind întâlnite nici în instituțiile evreiești de caritate, decât cu unele excepții.⁴⁸¹ Din statisticile întocmite de Camerele de Comerț și Industrie, îndeosebi după anul 1936, rezultă că proporția evreilor în stucturile economiei transilvănene era supradimensionată în raport cu ponderea lor demografică în ansamblul populației din provincie (3,2%). La nivelul județului Timiș-Torontal, de exemplu, în care evreii reprezentau 1,7% din totalul populației, din cei 9 417 comercianți, cabaretieri și meșteșugari, 2 830 erau evrei, adică 30,5%. În consiliile de administrație ale celor 42 de mari întreprinderi ale județului analizate anterior, din numărul total al membrilor (274), 164 erau evrei, adică 42,33%. De asemenea, la nivelul orașului Cluj, în care evreii reprezentau, în 1930, 12,95% din totalul populației, din cei 2 621 meșteșugari, înregistrați la Camera de Comerț și Industrie⁴⁸² în anul 1937, 665 erau evrei, adică 46,65%⁴⁸³.

Preponderența elementului evreiesc în industria și comerțul transilvănean își avea originile în deceniile anterioare datorându-se, în cea mai mare parte, politiciii de maghiarizare a naționalităților din Ungaria antebelică. În acest sens, Beksics Gusztáv afirma că „*maghiarizarea industriei și comerțului nostru se datorează, în primul rând maghiarizării populației izraelite. Dacă comerțul este 54% maghiar,*

⁴⁸⁰Livia Dandara, *Populația evreiască în contextul integrării Transilvaniei în viața economică, socială, politică și culturală a României (1919-1940)*, în „*Anale de Istorie*”, nr. 1, 1985, p. 91.

⁴⁸¹D.Komorovsky, *Specificul evreiesc în economia mondială și în economia României*, în „*Almanahul ziarului Tribuna evreiască*”, Iași, 1937, p. 112-115.

⁴⁸²C. Stoicănescu, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁸³O. Buzea, *Clujul 1919-1939*, Cluj, 1939, p. 216.

acest frumos rezultat este opera incontestabilă a evreilor, dat fiind că acei negustori unguri sunt în realitate evrei.⁴⁸⁴

5.4. Situația etnicilor minoritari în economia fostelor județe Mureș - Turda și Târnava Mare

A. În agricultură

În județul Mureș-Turda, la fel ca în întreaga Transilvanie, categoriile de proprietăți agricole nu prezentau o dispunere armonioasă, nici ca număr, nici ca întindere. Proprietatea mică (1-10 iugăre) era pulverizată; cea mijlocie (10-100 iugăre) redusă, iar cea mare (peste 100 iugăre) avea un caracter latifundiar.

În lumina datelor oferite de către statisticile maghiare, acest comitat ocupa, din punct de vedere al repartiției inegale a fondului funciar, un loc de frunte între celelalte comitate ale Transilvaniei, la începutul secolului al XX-lea, fiind devansat doar de Bihor și Sătmar care aveau gospodării latifundiare mai întinse.⁴⁸⁵

Studiile publicate pe această temă evidențiază repartiția vicioasă a proprietății funciare din acest comitat. Raportând situația la cea a Transilvaniei, pe ansamblu, obținem următoarele: în timp ce la nivelul întregii provincii marile exploatații agricole (cu suprafețe între 100-1000 iugăre) dețineau 35,74% din fondul funciar, iar latifundiile cu peste 1000 iugăre, 21,13%, în comitatul Mureș-Turda acest procent reprezenta 24,58% și respectiv 47,75%.⁴⁸⁶

Din întreaga suprafață agricolă a comitatului, doar un procent de 51,03% revenea gospodăriilor țărănești, ceea ce, având în vedere numărul mare al acestora, însemna foarte puțin. Adică, un număr de 333 553 de exploatații țărănești aveau în patrimoniu o suprafață egală cu cea deținută de 366 mari proprietari și latifundiar. În felul acesta, unei gospodării țărănești, din categoria sub 10 iugăre, îi revenea, în medie, 8,17 iugăre, fiecărei proprietăți mari și latifundiare revenindu-i 741,45 iugăre.

Același tablou reliefează faptul că majoritatea țăranilor din această categorie posedau loturi sub 5 iugăre, unii dintre ei având o suprafață de teren care nu le asigura nici cele mai elementare necesități de subzistență familiilor care înregistrau

⁴⁸⁴Beksics Gustáv, *Magyarosodás és magyrositas*, Budapest, 1883, p. 58.

⁴⁸⁵Pentru detalii vezi Traian Rus, *Structura agrară la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în comitatul Mureș-Turda*, în „*Marisia*”, V, 1975, p. 181-203; Tereza Șerban, *Aspecte ale aplicării reformei agrare din 1921 în județul Mureș*, în „*Marisia*”, X, 1980, p. 389-446.

⁴⁸⁶Maior Gheorghe, *Politica agrară la români. Dezvoltarea chestiunii agrare la țările locuite de români în secolele XVII, XVIII și XIX*, București, 1906, p. 320.

și cel mai mare număr de membri. Astfel, de exemplu, 11 086 de gospodării reprezentând 33,2% din totalul proprietăților țărănești exploatau doar 11,09% din suprafața deținută de acestea revenind, în medie, 2,72 iugăre pentru fiecare. Situația cea mai critică o prezentau gospodăriile care posedau pământ până la 1 iugăr. Cele 7 201 proprietăți aflate în această situație, adică 21,5% din totalul gospodăriilor țărănești, dețineau 2 880 iugăre revenindu-i fiecăruia, în medie, doar 0,4 iugăre. Din totalul gospodăriilor țărănești cu loturi sub 1 iugăr, 3 903, mai mult de jumătate, nu dețineau pământ arabil fiind condamnate la o viață de mizerie.

În situația pământului de calitate medie, calculele economiștilor agrarieni au stabilit că unei familii compuse din 4-5 membri îi erau necesare 8-10 iugăre pentru a trăi din ceea ce îi oferea propria gospodărie. În cazul comitatului Mureș -Turda, unde predominau zonele de deal și de munte, neprielnice producției agricole, chiar și această suprafață era insuficientă.

Numărul exploatațiilor țărănești cu suprafețe de pământ sub 10 iugăre, în special cu suprafețe până la 5 iugăre, a crescut pe măsura înaintării în secolul al XX-lea. În primul deceniu al veacului amintit, numărul gospodăriilor țărănești, cu suprafețe mai mici de 5 iugăre, crescuse de la 18 287 la 19 039, reprezentând 54,23% din totalul gospodăriilor comitatului, procent mai ridicat decât în comitatele secuiești (49,2%) și cele din Ungaria (52,23%).⁴⁸⁷ În 1915, numărul țăranilor, cu pământ până la 5 iugăre ajunsese la 24 584, iar al celor care nu dețineau suprafețe cultivabile de nici un fel, la 14 733. Această realitate situa comitatul Mureș -Turda printre cele cu numărul cel mai mare de țărani săraci⁴⁸⁸.

Pământul exploatat de gospodăriile țărănești, în special de cele mici, situate în zona de deal și de munte, era, în cele mai multe cazuri, dispersat la mari distanțe, departe de căile de transport, greu accesibil pentru a fi lucrat în condiții corespunzătoare. Adeseori, aceste loturi, din cauza pulverizării lor și a împărțirii în parcele, deveniseră fâșii înguste, în unele cazuri doar de câțiva pași. În satul Petelea, de exemplu, suprafața de 5 iugăre a unui țăran era divizată în 10 bucăți mici situate în 7 părți diferite, la distanțe mari de localitatea de domiciliu⁴⁸⁹.

Acestor gospodării țărănești defavorizate li s-a adăugat categoria numeroasă de țărani cu statutul de proletari agricoli, argați și zilieri, lipsiți aproape complet de pământ. La începutul secolului al XX-lea, existau 19 518 muncitori agricoli, adică 27% din populația ocupată în agricultură, dintre care numai 5 579 (33,70%) aveau

⁴⁸⁷Idem

⁴⁸⁸Barabás Endre, *Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely törvényhatósági joggal felruházott és szabad királyi város közgazdasági leírása*, Budapest, 1907, p. 43.

⁴⁸⁹Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăranimii din România la începutul secolului al XX-lea (1904-1906)*, p. 108.

gospodării proprii deținând o suprafață nesemnificativă de pământ (locul de casă și grădina). În aceste condiții vitrege, aceștia erau nevoiți să întrețină 41 259 membri de familie.⁴⁹⁰ Un număr mai mare de muncitori agricoli, raportați la numărul populației ocupate în agricultură, se înregistra doar în comitatele Arad (33%), Treiscaune (30%), Satu Mare (32%), Turda-Arieș (32%) și Torontal (32%).⁴⁹¹ În 1910, numărul muncitorilor agricoli s-a ridicat la impresionanta cifră de 42 098⁴⁹².

Procesul de pauperizare a țăranilor a fost accelerat și de politica fiscală a autorităților maghiare. În comparație cu impozitele la care erau supuși marii proprietari, sarcina financiară pe care trebuia să o suporte micile proprietăți țărănești ajungea să fie și de cincizeci de ori mai mare⁴⁹³.

Repartiția inegală a pământului a determinat și o stare de subalimentație cronică în rândul țăranimii, îndeosebi a celei din categoria analizată până aici. Chiar și un autor maghiar era nevoit să recunoască faptul că familiile secuilor din comitatul Mureș-Turda „*făceau mare economie la mâncărurile pregătite cu carne, în cazul în care aceștia aveau așa ceva. În tot timpul anului, rareori se coace puțină pâine și aceasta mai ales după seceriș, când porumbul vechi este pe terminate. Întreaga lor alimentație se bazează pe mămligă, pe care o consumă cu brânză, magiun /.../ rareori cu lapte.*”⁴⁹⁴ În aceste condiții, bolile făceau ravagii în mediul rural, mai ales că asistența medicală era ca și inexistentă. La începutul secolului al XX-lea, de exemplu, în întregul comitat, unui medic îi revenea 7 927 locuitori.⁴⁹⁵

Din analiza structurii naționale a proprietății funciare, rezultă că în comitatul Mureș-Turda, ca de altfel în toate diviziunile administrative ale Transilvaniei, distribuția pământului era favorabilă cetățenilor de origine neromână. Conform datelor statistice, oferite de recensământul maghiar din 1910, se poate întocmi următorul tablou cu privire la numărul exploatațiilor agricole, al categoriilor acestora cât și al naționalității posesorilor⁴⁹⁶.

⁴⁹⁰ *Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat*, 2, Budapeșt, 1907, p. 85.

⁴⁹¹ Traian Rus, *ibidem*, p. 200.

⁴⁹² Rubinek Gyula, *Magyarország gazdacímátára*, Budapeșt, 1911, p. 421.

⁴⁹³ Kálmán Antal, *Új dualismus*, Budapeșt, 1909, p. 171.

⁴⁹⁴ Barabás Endre, *A nép táplálkozása Maros-Torda vármegyében*, în „*Közgazdasági Szemle*”, 1907, vol. XXXVII, p. 42.

⁴⁹⁵ Ion și Iuliu Enescu, *Ardealul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*, București, 1920, p. 158-159.

⁴⁹⁶ *Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat*, vol 56, Budapeșt, 1915, p. 438, 446, 470, 486.

Tabel nr. 58

Categoria proprietății	Numărul proprietarilor							
	Români		Maghiari		Germani		Alții	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1-5 iugăre	6873	46,00	7649	51,19	419	2,80	-	-
5-10 iugăre	4383	42,08	5626	54,01	396	3,80	10	0,09
10-50 iugăre	5313	43,57	6877	56,39	-	-	3	0,02
50-100 iugăre	223	34,73	412	64,17	7	1,09	-	-
100-1000 iug.	33	24,53	156	72,22	7	3,24	-	-
peste 1000 iug.	1	5,55	17	94,44	-	-	-	-
Total	6826	43,81	20737	3,99	829	2,16	13	0,05

Raportând situația la suprafața agricolă a comitatului, în întindere de 730 360 iugăre, rezultă că românii exploatau 315 808,25 iugăre, maghiarii 394 175,29 iugăre, germanii 20 157,36 iugăre, iar celelalte naționalități 219,10 iugăre.

Recensământul maghiar din 1910 evidențiază și situația marii proprietăți. Din totalul de 234 mari exploatații agricole cu o întindere între 100 și peste 1000 iugăre, 173 aparțineau maghiarilor (83,33%), 54 românilor (15,04%) și 7 germanilor (1,63%).

Din documentele întocmite de *Comisia de expropriere și împroprietărire* a județului Mureș, rezultă că 338 mari proprietari neromâni, majoritatea maghiari, posedau 391 moșii în suprafață de 392 252 iugăre, iar 39 proprietari români dețineau 39 moșii în suprafață de 10 142 iugăre. În felul acesta, unei exploatații agricole maghiare îi reveneau, în medie, 1 003 iugăre, iar uneia românești 260.

Situația era aproape identică și în cazul proprietății mijlocii (10-100 iugăre). Astfel, din totalul suprafețelor deținute de gospodăriile cu proprietăți între 50-100 iugăre estimate la circa 37 000 iugăre, românii dețineau doar 5 700 iugăre, adică 15,4%.

În aceste condiții, reforma agrară care, în Transilvania, mai accentuat poate decât în Vechiul Regat, a fost impusă de mișcările țărănești din toamna anului 1918, venea să pună capăt stării nefaste de lucruri, generată, în mod special, de împărțirea antisocială și antinațională a pământului.⁴⁹⁷ Având la bază principiile democratice înscrise în Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, *Legea de reformă agrară pentru Transilvania* s-a aplicat deopotrivă atât românilor cât și

⁴⁹⁷Pentru mișcările țărănești din toamna anului 1918, din arealul geografic al județului Mureș, vezi Ioan Pop, *Mișcările țărănești din Câmpia Transilvaniei la sfârșitul anului 1918*, în „*Marisia*”, XI-XII, 1981-1982, p. 343-371.

minoritarilor cu scopul de a ameliora situația precară a țărănimii și de a crea un echilibru social.

Exproprierea, fază determinantă a procesului de reformă agrară, s-a realizat și în comitatul Mureș-Turda fără a se face deosebire de calitatea proprietarului, de capacitatea lui juridică, sau de caracterul imobilului expropriat. Nu s-a făcut nici o discriminare între naționalități, sub același regim căzând proprietățile românilor, maghiarilor, sașilor, cât și ale cetățenilor străini.⁴⁹⁸

Pentru a nu se face abuzuri, legii i s-a imprimat un caracter imperativ, lucru ce a împiedicat discutarea și denaturarea acesteia de către organismele însărcinate cu aplicarea ei. Ca urmare, de la început, statul a știut ce se va expropria, iar moșierului ce suprafață îi va rămâne. În componența comisiilor de expropriere și de împrumut, s-au aflat atât cetățeni români cât și minoritari.⁴⁹⁹

În conformitate cu textul legii de reformă agrară, în județul Mureș trebuiau expropriate 329 867 iugăre din patrimoniul a 516 proprietari și instituții maghiare (67% din totalul suprafețelor în discuție), a 125 români (22,77%) și a 40 de sași (10,23%).

În urma exproprierii, pe naționalități, situația se prezenta în felul următor:⁵⁰⁰

Tabel nr. 59

(în iugăre)	Români	Maghiari	Germani	Total
Înainte de expropriere	63895,1331	225502,1425	40289,2220	329687,1028
Suprafața expropriată	55787,1640	125588,1260	21221,3030	202957,1470
Suprafața rămasă proprietarilor	81081,1670	99914,1650	19067,1429	127090,1110

Din acest tablou rezultă că suprafața reală expropriată a fost de 405553,7400 iugăre (care proveneau din patrimoniul imobiliar a 771 de persoane

⁴⁹⁸Autorii studiului *Mémoire de la Ligue pour la protection des minorités nationales au sujet de la réforme agraire de Roumanie*, publicat la Budapesta, în 1921, erau de altă părere. „*Repartiția proprietăților pe teritoriul românesc - spuneau aceștia - s-a făcut de maniera cea mai crudă și cea mai violentă; popi și învățători români, oratori populari, necivilizați, conduc comitetele populare care dezorganizează toate marile proprietăți din Transilvania, întrerupând pașnicele munci ale câmpului, însușindu-și pământuri pentru a le lăsa necultivate, transformând terenurile agricole în pășuni, împiedicând întreaga industrie agricolă*” (p. 15).

⁴⁹⁹Conform procesului verbal din 24 februarie 1922, Comitetul agrar local din Târgu-Mureș avea următoarea componență: Bardoșan Jakob, Petru Cociș, Ludwig Szöcs, György Gyéresi.

⁵⁰⁰ANDJ-Mureș, Fond *Comisia de expropriere și împrumut a județului Mureș*, dosar 319/1926, f. 21-27.

fizice și juridice maghiare, române și germane) la care s-au adăugat aproximativ 7 774 iugăre primite din partea altor județe în urma reorganizărilor administrative din perioada respectivă, adică un procent de 61,40%.

Din această suprafață, 28% o reprezentau proprietățile românești, 61% cele maghiare și circa 11% cele săsești. După cum era firesc, având în vedere numărul mult mai mare al proprietarilor maghiari, suprafața cea mai mare supusă exproprierii trebuia să fie a acestora. Raportând însă suprafața expropriată la suprafața deținută de fiecare naționalitate înainte de aplicarea legii agrare rezultă că, dacă cifrele sunt corecte, suprafețele cele mai întinse au fost expropriate de la proprietarii români și instituțiile românești. Explicația ar putea fi în faptul că marii proprietari maghiari, îndeosebi, avuseseră timpul să-și fărâmițeze proprietățile pentru a nu mai cădea sub incidența legii. Astfel, din cele 63 895,1331 iugăre aparținând românilor sau instituțiilor românești, s-a expropriat întinderea de 55 541,1640 iugăre, adică 87%. Procentul este cu mult mai mic în cazul maghiarilor (aprox. 55 %) și al sașilor (52%).

Dacă analizăm situația proprietății funciare a celor 22 de latifundii din județul Mureș, cu un patrimoniu imobil de peste 1000 iugăre fiecare, existenți la data aplicării legii de reformă agrară, după expropriere, situația acestora era următoarea⁵⁰¹:

Tabel nr. 60

Nr. Crt.	Numele și prenumele	Suprafața deținută înainte de expropriere	Suprafața expropriată		Suprafața rămasă	
			Iugăre	%	Iugăre	%
1	Familia Bánffy	31918	5823	18,24	26095	81,76
2	Bissingen Ottóné	1547	1290	83,38	257	16,62
3	Bethlen István	2668	2668	100,00	-	-
4	Balintith Jozsef	1199	957	79,81	242	20,19
5	Eltető Albert	9888	1824	18,44	8064	81,56
6	Eltető Jozsef	2451	1488	60,70	963	39,30
7	Farkas Mendel	4357	4357	100,00	-	-
8	Fritsch Károly	4097	1310	31,97	2787	68,03
9	Huszár Károly	2816	-	-	2816	100,00

⁵⁰¹Pentru cei care se ocupă în mod special de această problemă, un important instrument de lucru îl poate constitui memoriul deja amintit, care inventariază posesorii tuturor moșiilor expropriate din Transilvania intracarpatică, oferind valoroase informații despre toate bunurile senioriale, cu indicarea numelor foștilor proprietari, întinderea suprafețelor expropriate, a sumelor pe care cei expropriați trebuiau să le primească din partea statului român etc.

10	Kemény Ioan	24814	8213	33,09	16601	66,91
11	Kunn Josef	1466	-	-	1466	100,00
12	Máriaffy Albert	1387	346	24,94	1041	5,06
13	Schwarcz M.	11125	347	3,11	10778	96,89
14	Schuller Frygies	1053	-	-	1053	100,00
15	Toldalagy László	1927	981	50,90	946	49,10
16	Teleki Domokos	2153	2153	-	-	100,00
17	Teleki József	1252	1072	85,62	180	14,38
18	Teleki Gyula	1223	-	-	1223	100,00
19	Teleki Károly	2193	2193	100,00	-	-
20	Teleki Samuel	3802	3471	91,29	331	8,71
21	Teplanszki Emil	2270	327	14,40	1943	85,60
22	Urmánczy Jeromos	11573	5933	51,26	5640	48,74

Din acest tablou rezultă că marii proprietari, majoritatea de origine maghiară și evrei maghiarizați, suferiseră o diminuare a patrimoniului funciar în medie cu 43,05%, procent care justifică, doar în parte, afirmațiile privind distrugerea marilor proprietăți.

Nu lipsit de importanță este și faptul că din suprafața de 405533,7400 de iugăre, care a fost expropriată, în jur de 41 719 iugăre (aprox. 10,29%) aparținuseră, prin succesiune, statului român și instituțiilor ecleziastice românești, îndeosebi bisericilor greco-catolice.

Proprietarii expropriați au primit despăgubiri, întreaga reformă dovedindu-se pentru ei o afacere rentabilă. Cei care se considerau nedreptățiți se puteau adresa Curții de Apel din Târgu-Mureș care, pe baza dovezilor aduse de către proprietari în sprijinul majorării prețurilor, pronunța o sentință judecătorească definitivă. În urma analizării acestor sentințe, putem aprecia că, în medie, prețurile s-au fixat în felul următor: teren arabil clasa I, 2 000 lei, clasa a II-a, 1 800 lei, clasa a III-a, 1 600 lei, clasa a IV-a, 1 400 lei, clasa a V-a, 1 200 lei, clasa a VI-a, 1 000 lei; fânațe clasa I, 2 900 lei, clasa a II-a, 2 000 lei, clasa a III-a, 1 800 lei, clasa a IV-a, 1 600 lei, clasa a V-a, 1 400 lei, clasa a VI-a, 1 200 lei⁵⁰².

La 20 octombrie 1937, situația lichidării financiare se prezenta astfel: din cele 732 moșii expropriate, reprezentând o suprafață de 405553,7400 de iugăre, aveau întocmite referate de 100%, 536 moșii, în suprafață de 175 913 iugăre și 1348 stânjeni, pentru care trebuia să se plătească 90 154 605 lei; cu referat de 80% se aflau 37 moșii, cu o suprafață de 13 921 iugăre și 283 stânjeni, pentru care trebuiau să se plătească 8 370 689 lei; pentru 159 moșii nu erau întocmite referate

⁵⁰²ANDJ-Mureș, Fond *Comisia de expropriere și împrumut* a județul Mureș, dosar 279; Tereza Șerban, *ibidem*, p. 389-445.

de plată. Din această ultimă categorie, pentru 44 moșii nu se făcuseră formele legale de plată deoarece s-a dat pământ în schimbul lor, astfel că urmau să mai fie plătite doar 115 moșii expropriate. Tot din această statistică rezultă că, până la data întocmirii ei, se debitase suma de 108 680 693 lei, din care, conform procentului celor expropriați, maghiarilor le-ar fi revenit 6 556 222,73 lei, românilor 30 35 594,04 lei, iar sașilor 1 965 876,23 lei⁵⁰³.

Din suprafețele expropriate au fost împrorietăriți toți țăraniii îndreptățiți din județ, indiferent de naționalitate. Până în anul 1937, când rezolvarea problemei agrare în județul Mureș se apropia de final, fuseseră împrorietăriți 16 926 țărani din totalul de 24 630 înscriși inițial în tabelul de împrorietărire, rămânând neîmprorietăriți 7 704 țărani, aceștia neîntrunind condițiile stabilite de lege.

După 7 ani de la votarea acestei legi, erau împrorietăriți 14 061 țărani din așezările județului, fiind repartizați după naționalitate, în felul următor⁵⁰⁴:

Tabel nr. 61

Regiunea agricolă	Numărul țăranilor împrorietăriți						Total
	Români		Maghiari		Germani		
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
Band	2982	76,38	922	23,62	-	-	3904
Mureșul de Sus	1125	49,21	1161	50,79	-	-	2286
Mureșul de Jos	671	40,06	725	51,94	-	-	1396
Miercurea Niraj	213	28,14	544	71,86	-	-	757
Reghin	1887	57,06	392	40,19	91	2,75	3307
Teaca	1898	78,72	375	15,55	138	5,72	2411
Total	8776	62,41	5119	35,96	229	1,63	14061

Raportând numărul îndreptățiților și împrorietăriților români și minoritari din județul Mureș la numărul populației totale rezultă că țăraniii români mureșeni au beneficiat de împrorietărire într-o cotă de 6,61%, iar cei din rândurile minorităților conlocuitoare de 6,12%.

Analiza structurii proprietăților mari și mijlocii din județul Mureș conduce la următorul tablou⁵⁰⁵:

⁵⁰³Idem, dosar 268; *ibidem*, p. 397-398.

⁵⁰⁴Idem, dosar 319/1926, f. 21-27; Traian Rus, *ibidem*, p. 399, 400, 403.

⁵⁰⁵ANDJ-Mureș, Fond *Reforma agrară din județul Mureș*, dosar 320/1927, f. 10-15.

Tabel nr. 62

Categoria proprietății	Români		Maghiari		Germani		Evrei	
	Nr. propr.	Suprafața deținută (ha)	Nr. propr.	Suprafața deținută (ha)	Nr. propr.	Suprafața deținută (ha)	Nr. propr.	Suprafața deținută (ha)
25-50 ha	181	6068,84	179	224,21	38	1320,94	6	206,29
50-100 ha	57	3956,93	78	5351,28	22	1492,48	3	234,26
Peste 100 ha	1	22292,96	78	65438,94	4	1860,57	9	11877,24
Total	239	32318,73	335	69014,43	64	4673,99	18	12317,79

Din situația prezentată se desprinde faptul că 239 proprietari români (36,43% din total) dețineau, la nivelul anului 1927, 27,9% din totalul suprafeței aferentă acestor categorii de proprietăți, iar 417 proprietari minoritari (63,51% din total) dețineau restul de suprafață, adică 72,1%.⁵⁰⁶

De remarcat este și faptul că prezența minoritarilor s-a făcut simțită și în organismele județene și locale, care aveau atribuții în domeniul dezvoltării agriculturii. Astfel, după alegerile din 25 octombrie 1930, componența comitetelor agricole din județul Mureș se prezenta în felul următor⁵⁰⁷:

Tabel nr. 63

Localitatea	Total membri	Din care:	
		Români	Minoritari
Band	38	34	4
Miercurea-Niraj	101	12	89
Mureș	132	56	76

⁵⁰⁶ Modalitatea de aplicare a reformei agrare din 1921, în județul Mureș, a fost contestată de foștii mari latifundiari. La 26 septembrie 1921, la adunarea „Agronomilor mici, mijlocii și mari” proprietari din Ardeal, care a avut loc la Târgu-Mureș, s-a cerut revizuirea legii agrare, întrucât conținutul ei, ca și măsurile luate de autoritățile românești în materie de reformă agrară „jignesc interesele economice câmpenești”. În același an, la 9 octombrie, din inițiativa contelui Teleky, s-a organizat, la Gornești, județul Mureș, o „serbare a agricultorilor” unde participanții au fost îndemnați să „cimenteze legăturile între cetățenii unguri, pentru a putea ține piept oricărui atac din orice parte ar veni”. Într-un articol intitulat „Ne jignește dureros”, apărut, la 2 martie 1927, în publicația maghiară „Az Ellenzek” din Târgu-Mureș, se arăta că reforma agrară era îndreptată împotriva minorităților, îndeosebi împotriva maghiarilor. „Pe noi vrea să ne strângă în pînteni, să ne zdrobească” – se încheia într-o tonalitate sumbră articolul (pentru detalii vezi Traian Rus, în „Revista de istorie” nr. 4, 1983, p. 537)

⁵⁰⁷ „Gazeta oficială a județului Mureș” 30 noiembrie 1930, p. 4-8.

Râciu	32	27	5
Reghin	131	95	36
Teaca	49	32	17
Toplița	21	19	2
Târgu-Mureș	3	1	2
Reghin-oraș	2	1	1
Total	509	77	232

De asemenea, din cei 31 de membri ai Camerei de Agricultură a județului Mureș, 18 erau români și 13 minoritari.⁵⁰⁸

Referitor la viața economică a germanilor din Transilvania, Gustav Adolf Klein afirma că, din cei 600 000 de germani din această provincie, 450 000 activau în agricultură, toți fiind proprietari liberi ai pământului. „Pe așa numitul pământ regesc al sașilor, se dezvoltă o democrație țărănească liberă și curată, în care nu existau stăpâni și slugi, ci numai proprietari de pământ, țărani egali și neatârnați.”⁵⁰⁹ Faptul că germanii erau proprietari liberi ai pământului lor, afirma același autor, explica inexistența marilor proprietari latifundiați (cu peste 1000 iugăre) cât și a proletariatului agricol lipsit de pământ. Conform statisticii din 1910, în Transilvania se înregistrau 37 795 proprietari sași, dintre care: 8 764 dețineau suprafețe sub 5 iugăre; 10 433, între 5-10 iugăre; 17 528, între 10-50 iugăre; 835, între 50-100 iugăre și 235 peste 100 iugăre.⁵¹⁰

În județul Târnava Mare repartitia proprietăților funciare țărănești, la începutul secolului al XX-lea se prezenta astfel⁵¹¹:

Tabel nr. 64

Categoriile de proprietăți	Gospodăriile				Suprafața (%)	
	Transilvania		Târnava Mare		Transilvania	Târnava Mare
	Nr.	%	Nr.	%		
Sub 1 iugăr	180954	20,45	4030	13,88	0,97	0,50
1-5 iugăre	260632	29,46	7901	26,02	9,75	7,66
5-10 iugăre	194278	21,97	7208	23,75	18,79	17,82
10-25 iugăre	158435	17,91	7433	24,44	29,60	35,37
25-50 iugăre	78840	8,91	3535	11,64	30,66	33,27
50-100 iugăre	11496	1,30	250	0,82	10,22	5,38
Total	884635	100	30357	100	100	100

⁵⁰⁸Idem.

⁵⁰⁹ Gustav Adolf Klein, *Viața economică germană din Ardeal, Banat și Satu-Mare, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1929, vol. I, p. 572.

⁵¹⁰*Ibidem*, p. 576.

⁵¹¹Vasile Popa, *op. cit.*, p. 23.

Din situația prezentată, rezultă că numărul gospodăriilor țărănești mici (până la 10 iugăre) reprezentau 63,65% din totalul exploatațiilor țărănești, în timp ce suprafața deținută atingea procentul de 25,98%.

Proprietățile mijlocii (10-100 iugăre) făceau obiectul a 11 218 gospodării, care reprezentau 36,35% din totalul exploatațiilor țărănești. Acestea dețineau 74,02% din suprafața întregă a gospodăriilor țărănești din județ.

Marea proprietate funciară (latifundiară) prezenta următoarele caracteristici:⁵¹²

Tabel nr. 65

Categorii de proprietăți	Gospodării		Suprafața (%)
	Nr.	%	
100-250 iugăre	68	56,13	16,95
250-500 iugăre	40	31,25	20,86
500-1000 iugăre	8	6,25	10,30
peste 1000 iugăre	12	6,27	51,89
Total	128	100,00	100,00

Cunoscând că suprafața agricolă a județului Târnava Mare era de 579 466 iugăre și că marile exploatații agricole (de peste 100 iugăre) dețineau 15,93% din aceasta, rezultă că patrimoniul funciar al acestei categorii reprezenta în jur de 92 309 iugăre, iar al proprietăților țărănești de 48 157. În felul acesta, media pentru o gospodărie țărăneasă era de aproximativ 16 iugăre, iar pentru una moșierească de 721 iugăre, raportul dintre aceste două valori fiind 1:45. Din acest punct de vedere, situația țărănimii din județul Târnava Mare era cu mult mai bună decât a celei din județul Mureș, unde, raportul între cele două valori amintite era de 1:90.

Din punct de vedere al apartenenței naționale a marilor proprietari, din cei 128 din județul Târnava Mare, 42 erau de origine maghiară, 40 de origine germană, 21 de origine evreiască, 7 proprietari și 2 arendași de origine română, iar ceilalți proprietari, 16 la număr, erau persoane juridice, respectiv diferitele parohii ale confesiunilor existente în județ.⁵¹³

⁵¹²Calcululele au fost efectuate după datele publicate în lucrarea *A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. törvényzikk alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenkint*, Budapest, 1897, p. 670-681.

⁵¹³Vasile Popa, *op. cit.*, p. 25.

O situație și mai concretă, privind naționalitatea acestor exploatații agricole, este oferită de recensământul maghiar din 1910⁵¹⁴.

Tabel nr.66

Categoria proprietăți	Din numărul proprietarilor							
	Germani		Români		Maghiari		Alții	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1-5 iugăre	4091	35,73	6394	55,40	909	7,88	57	0,49
5-10 iugăre	4872	43,07	5696	50,36	725	6,41	18	0,16
10-50 de iugăre	9552	61,05	4948	31,62	1147	7,33	-	-
50-100 de iugăre	295	82,17	48	13,37	16	4,46	-	-
100-1000 de iugăre	53	67,09	12	15,19	14	17,22	-	-
Peste 1000 de iugăre		-	1	50,00	1	50,00	-	-
Total	18863	48,55	17099	44,01	2812	7,24	75	0,19

Referitor la repartitia proprietăților pe naționalități în județul Târnava Mare, tabloul reflectă, într-adevăr, caracterul mai democratic al acesteia față de județele locuite preponderent de maghiari în sensul că germanii, care reprezentau 44,1% din totalul populației, dețineau doar 57,82% din numărul proprietăților; românii, în procent de 42,55%, aveau 33,27%, iar maghiarii, cu 7,23% cotă demografică, dețineau 8,77% din numărul proprietăților funciare. De asemenea, sașii nu dețineau nici o proprietate cu caracter latifundiar (peste 1000 iugăre). Totuși, în acest climat de „democrație țărănească”, 60,65% din țărani proprietari (21,65% sași, 33,89% români, 4,81% maghiari și 0,10% alții) dețineau suprafețe cuprinse între 1 și 5 iugăre, adică se aflau la limita inferioară a sărăciei.

Situația proprietăților și a proprietarilor s-a modificat, ca urmare a vânzărilor și cumpărărilor de pământ de la începutul secolului al XX-lea, până în 1917. În urma acestora, a fost afectată, în parte, marea proprietate a maghiarilor, prin transferul unei părți a acesteia în proprietatea românilor. Fenomenul a determinat o sporire a proprietății mijlocii, fără a împiedica însă, procesul de pulverizare a micii proprietăți.⁵¹⁵

Situația proprietății funciare și a numărului de proprietari întocmită înainte de aplicarea legii de reformă agrară din 1921 este concludentă în ceea ce privește mutațiile înregistrate în evoluția proprietății funciare pe teritoriul județului Târnava Mare.

⁵¹⁴ *Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat*, vol 56, Budapest, 1915, p. 440, 472, 478, , 488.

⁵¹⁵ Vezi în acest sens, Petre Suci, *Clasele sociale ale românilor din Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, București, 1929, p. 605; Emil Petrini, *ibidem*, p. 290; Vasile Popa, *op cit*, p. 27.

Tabel nr. 67

<i>Categoriile de proprietăți</i>	<i>Numărul proprietăților</i>	<i>%</i>	<i>Numărul proprietăților</i>	<i>%</i>	<i>Suprafața (iugăre)</i>	<i>%</i>
Sub 0,5 iugăre	10702	26,54	10297	20,05	3683	0,72
1-5 iugăre	21548	53,42	19617	8,21	45647	8,54
5-10 iugăre	8866	21,98	8770	7,08	66583	12,46
10-25 iugăre	5977	14,82	6220	2,12	100000	18,71
25-50 iugăre	1506	3,73	1265	2,46	44050,5	8,24
50-100 iugăre	365	0,91	674	1,27	17369	3,25
peste 100 iugăre	366	0,90	4501	8,77	257150,5	48,15
Total	49330	100,00	51334	100,00	534483	100,00

Din acest tablou se desprinde aceeași repartiție vicioasă și antisocială a fondului funciar ca și în județul Mureș. Un număr de 38 684 de exploatații agricole țărănești (până la 10 iugăre) reprezentând 75,35% din total dețineau 115 913 iugăre, adică 21.68% din totalul fondului funciar, iar un număr de 8214 moșieri exploatau 414 570 de iugăre. Rezultă că unei proprietăți țărănești îi reveneau, în medie, 3 iugăre, iar unei proprietăți moșierești 50,47 iugăre.

Terenul expropriat, prin aplicarea punctului 29 din Instrucțiunile 13575/1922, a fost de 16 564 iugăre și 706 stp. din care 8 912 iugăre au fost destinate pentru împrumutarea unui număr de 7 685 țărani români, maghiari și germani, conform situației de mai jos⁵¹⁶.

Tabel nr. 68

<i>Naționalitatea</i>	<i>Numărul împrumutărilor</i>	<i>% din total</i>	<i>Suprafața atribuită (iugăre)</i>	<i>% din total</i>
Români	6092	79,27	7480	83,93
Maghiari	475	6,18	501	5,62
Germani	1118	14,55	930	10,45
Total	7685	100,00	8911	100,00

⁵¹⁶Vasile Popa, *op. cit.*, p. 94.

După cum rezultă din acest tabel, din totalul celor împrăprietăriți, românii reprezentau procentul cel mai ridicat. Acest lucru se datorează faptului că aceștia înregistrau și cel mai mare număr de persoane fără pământ sau cu pământ puțin, insuficient pentru o minimă existență. Conform recensământului maghiar din 1910, în județul Târnava Mare existau 8 593 astfel de proprietari agricoli, din care 73,52% români, 14,21% maghiari și 12,27% germani.⁵¹⁷ Prin urmare, numărul țărănilor români îndreptățiți la împrăprietărire era de 6 ori mai mare decât al germanilor.

În ceea ce privește beneficiul împrăprietării pentru țărăniile diferitelor naționalități din județ, acesta se prezenta astfel: 1,23 iugăre, în medie, pentru români, 1,05 iugăre pentru maghiari și 0,83 iugăre pentru germani. Această situație conduce la concluzia că reforma agrară din județul Târnava Mare a avut un caracter limitat care se datora și faptului că repartitia fondului funciar, la momentul înfăptuirii acestui act reparatoriu, fusese mai puțin antisocială și antinațională decât în altă parte.

Referitor la situația maghiarilor parțial deposedați la sfârșitul anului 1925, Consilieratul Agricol al județului Târnava Mare a întocmit o statistică, pe care a înaintat-o organelor centrale, la 9 ianuarie 1926.⁵¹⁸ Conform acesteia, se poate întocmi următorul tablou rezumativ:

Tabel nr. 69

<i>Categoriile de proprietate</i>	<i>Numărul proprietăților</i>		<i>Suprafața expropriată</i>	
	Expropriate	Expropriate ca absenteiști	Iugăre	Stp.
Peste 100 iugăre	9	4	7488	993
20-100 iugăre	13	2	775	762
Sub 20 iugăre	71	-	798	1011
Total	93	6	9061	2766

Din această statistică rezultă că un număr important de proprietăți aparținând cetățenilor de origine maghiară au fost expropriate, dar suprafața acestora reprezenta doar a șaptea parte din totalul suprafeței expropriate în județ, până în anul 1925. Prin urmare, celelalte șase părți proveneau de la 10 proprietari de altă naționalitate și din proprietăți aparținând statului, instituțiilor sau comunelor. O suprafață de 2 983

⁵¹⁷ *Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat*, vol 56, Budapest, 1915, p. 510.

⁵¹⁸ ANDJ-Mureș, Fond *Camera Agricolă*, dosar 70/1925, f. 723.

iugăre și 881 stp. provenea din exproprierea totală a celor 9 optanți maghiari din județ, înregistrați la Tribunalul de Arbitraj româno-maghiar de la Paris.⁵¹⁹

În ceea ce privește prețul terenului expropriat, o situație generală la nivelul județului nu poate fi reconstituită din lipsă de documente. Totuși, dintr-o statistică întocmită în martie 1929 pentru un număr de 23 comune rezultă că suma totală de plată stabilită pentru cele 17 761 iugăre expropriate se ridica la 16 476 620 lei, adică o medie de 927 lei pentru un jugăr. Făcând media pentru fiecare comună în parte se constată că despăgubirea varia între 1514 lei (Boiu) și 58 lei (Daneș). Pentru majoritatea comunelor, însă, media sumei plătite pentru un jugăr este cuprinsă între limitele 500-1000 lei, în funcție de categoria în care a fost încadrat terenul (arător, pășune, pădure, neproductiv etc.) și de fertilitatea solului.⁵²⁰

Dacă luăm în considerare prețurile exacte pentru cele 23 comune analizate, cât și media care rezultă pentru terenul expropriat, constatăm că, în majoritatea cazurilor, prețul unui jugăr a fost evaluat la circa 1000 lei, ceea ce nu a fost deloc păgubitor pentru cei expropriați, dar a reprezentat totuși o povară pentru țăranii împrăprietăriți, cu toate că statul a suportat jumătate din prețul aferent.

B. În cooperatie

În ceea ce privește participarea diferitelor naționalități, ***economia populară a fostului județ Mureș*** prezenta, la sfârșitul anului 1937, discrepanțe mult mai evidente decât cele sesizabile la nivelul întregii provincii.

Tabel nr. 70

Cooperative românești și minoritare
în fostul județ Mureș - Turda⁵²¹

<i>Total cooperative</i>	Din care					
	<i>Românești</i>		<i>Maghiare</i>		<i>Germane</i>	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
148	35	23,65	105	70,95	8	5,4

⁵¹⁹Idem, dosar 189/1928, f. 231.

⁵²⁰Vasile Popa, *op. cit.*, p. 109.

⁵²¹Calcululele au la bază *Anuarul Cooperatiei Române*, București, 1939, p. 516-517, 538-541, 560-563, 580-581, 592-593.

Tabel nr. 71

Cooperatori români și cooperatori minoritari
în fostul județ Mureș - Turda

Total coop.	Din care					
	<i>Cooperatori români</i>		<i>Cooperatori maghiari</i>		<i>Cooperatori germani</i>	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
21072	4886	23,2	15234	72,3	952	4,5

După cum rezultă din această statistică, românii din acest județ, care reprezentau 45,8% din totalul populației, erau cuprinși în sistemul cooperatist în proporție de 38,4%; maghiarii, cu 44,6 procente din întreaga populație, în proporție de 45,2%, iar germanii, cu 3,9 procente demografice, erau cuprinși în proporție de 16,4%.

În funcție de profil, situația cooperativelor se prezenta astfel.⁵²²

Tabel nr. 72

Profilul cooperativelor	Nr. cooperative	Din care					
		<i>Românești</i>		<i>Maghiare</i>		<i>Germane</i>	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
De credit	41	16	39,02	18	43,90	7	17,07
De consum	48	13	27,08	34	70,83	1	2,08
De aprovizionare	10	2	20,00	8	80,00	-	-
Forestiere	2	2	100,00	-	-	-	-
De producție (lăptării)	47	2	4,26	45	95,74	-	-
Total	148	35	23,65	105	70,95	8	5,4

În ceea ce privește profilul și mijloacele de exploatare, sistemul cooperatist mureșan prezenta următoarea situație:

Tabel nr. 73

- în mii lei -

Cooperative românești			Cooperative maghiare			Cooperative germane		
De credit	Econo-mice	Total	De credit	Econo-mice	Total	De credit	Econo-mice	Total
7162,4	4344,1	11506,5	3701,8	9125,7	12827,5	4791,1	44,1	4835,2

⁵²²Idem.

Din analiza acestor cifre, rezultă că instituțiile cooperatiste ale minoritarilor germani erau de două ori mai puternice decât ale românilor și de cinci ori decât ale maghiarilor. Această situație se datora și modalității de finanțare (cooperativele românești se finanțau prin capital social și credite, cele germane și maghiare prin depuneri și credite).

Din cele 105 cooperative maghiare din județul Mureș, 58 au fost fondate după Unire, pe când cele 8 ale germanilor au fost înființate în timpul regimului maghiar. Această situație evidențiază faptul că autoritățile românești nu au procedat la desființarea sau modificarea vechilor structuri ale economiei populare minoritare ci, dimpotrivă, au creat un cadru legislativ generos pentru crearea altora. Puterea economică a acestora nu a fost în nici un fel influențată de către statul român, ci doar de către modalitățile de organizare economică a fiecărei etnii, criza economică și legile de conversiune a datoriilor afectând în măsură egală toate cooperativele.

În anul 1937, situația sistemului cooperatist din județul Târnava Mare se înscria pe următoarele coordonate:

Tabel nr. 74

Cooperative românești și minoritare
în fostul județ Târnava Mare⁵²³

Total cooperative	Din care					
	<i>Românești</i>		<i>Maghiare</i>		<i>Germane</i>	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
113	22	19,5	77	68,1	14	12,14

Tabel nr. 75

Membrii instituțiilor cooperatiste
din fostul județ Târnava Mare⁵²⁴

Total membri	Din care					
	<i>Cooperatori români</i>		<i>Cooperatori maghiari</i>		<i>Cooperatori germani</i>	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
116762	2066	17,7	6060	51,9	3546	30,4

În funcție de profil, situația se prezenta în felul următor:⁵²⁵

⁵²³ *Ibidem*, p. 568-569, 584-587, 594-595.

⁵²⁴ *Idem*.

Tabel nr. 76

<i>Profilul cooperativelor</i>	<i>Nr. cooperative</i>	Din care					
		<i>Românești</i>		<i>Maghiare</i>		<i>Germane</i>	
		<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>	<i>Nr.</i>	<i>%</i>
De credit	89	17	19,1	65	73,0	7	7,9
De consum	22	5	22,7	10	45,5	7	31,8
Diverse	2	-	-	2	100	-	-
Total	113	22	19,5	77	68,1	14	12,4

Sistemul cooperatist din județul Târnava Mare era atât de dezvoltat la momentul Unirii încât, dintre cele 91 de cooperative minoritare existente la sfârșitul anului 1937, doar 6 fuseseră fondate în timpul regimului românesc.

Din punctul de vedere al mijloacelor de exploatare, se poate întocmi următoarea situație:

Tabel nr. 77

- în mii lei -

<i>Cooperative românești</i>			<i>Cooperative maghiare</i>			<i>Cooperative germane</i>		
<i>De credit</i>	<i>Economice</i>	<i>Total</i>	<i>De credit</i>	<i>Economice</i>	<i>Total</i>	<i>De credit</i>	<i>Economice</i>	<i>Total</i>
8441,5	1030	471,5	37450,3	459,1	7909,4	830,3	1201,7	2032

Din cele 91 cooperative minoritare, existente în anul 1937, 39 funcționau fără beneficii, iar celelalte 52 înregistrau un profit de 533 401 mii lei (108 894, cooperativele germane și 424 507 lei cele maghiare).

Sub raportul beneficiilor, toate cooperativele din România au avut mult de suferit de pe urma crizei economice și a legilor de conversiune. Începând din 1929, beneficiile generale au cunoscut o curbă descendentă înregistrându-se, în 1933, doar 22,7% din profitul consemnat la începutul perioadei de criză. Această cădere a dezorganizat administrația, iar capitalurile, nemaifiind remunerate, au fost într-o continuă scădere.

⁵²⁵ Idem.

Din anul 1935, profiturile au început din nou să crească, dar fără ca în 1937 să ajungă la nivelul anului 1929. În același timp, s-a înregistrat o diferență considerabilă între evoluția înregistrată de cooperativele economice românești și de cele minoritare, pentru primele creșterea fiind de 85,3%, iar, pentru cele din a doua categorie, de 199,3%. Pentru cooperativele de credit însă, diferența a fost mult mai mică și în favoarea cooperativelor românești: 17,5% față de 14,2%⁵²⁶.

În consecință, ponderea totală a beneficiului, în 1937, a fost mai mare pe ansamblul cooperativelor economice și mai mică pentru cele de credit. În felul acesta se explică faptul că instituțiile cooperatiste maghiare din județul Mureș (17,1% de credit și 82,9% economice) înregistrau un profit mai ridicat decât cele germane (87,5% de credit și 12,5% economice). Situația era identică și pentru județul Târnava Mare în care cooperația maghiară era reprezentată de 50% unități economice, iar cooperația germană doar 15,5%.

C. În industrie, comerț și sistemul bancar

O analiză și o evaluare corectă a raportului dintre români și minoritari în plan economic, în cele două județe puse în discuție, presupune necesare considerații generale asupra specificului economic al Transilvaniei și al mentalității populației românești din acest spațiu geografic, elemente fără de care judecățile elaborate ar fi, în mod sigur, eronate.

Cântărind situația din Ardeal, rezultă că minoritățile etnice au fost mult superioare românilor sub raport economic. Industria și comerțul, îndeosebi, se aflau aproape în totalitate în mâinile acestora. Dacă, prin reforma agrară s-a făcut dreptatea socială impusă de spiritul epocii respective pentru toți truiditorii pământului indiferent de naționalitate, cu industria și comerțul nu se putea proceda identic. Simpla înlocuire a unei firme minoritare cu una românească nu putea duce, totodată, la românizarea industriei și comerțului. Iluzii de acest gen au existat în primii ani după Unire, dar cei care le-au creat și le-au mediatizat s-au trezit repede la realitate, unii dintre ei încheindu-și bilanțurile cu mari deficite financiare. În domeniul amintit, numai libera concurență putea nivela, cu timpul, marele decalaj economic dintre români și minoritari. Noua situație presupunea, pentru români, o luptă grea care trebuia purtată, așa cum se exprima un publicist al perioadei respective, pe două fronturi: unul interior și altul exterior.⁵²⁷

Frontul interior era de ordin sufletesc. Educația de până atunci a românilor fusese orientată spre alte ocupații și cariere decât acelea ale comerțului și industriei,

⁵²⁶ *Ibidem*, p. XX.

⁵²⁷ Ion Băilă, *Minoritățile ca factor economic în „Societatea de mâine”*, III, 4-11 iulie 1926, p. 488-489.

cauzele acesteia decurgând, în cea mai mare parte, din lipsa suportului financiar necesar abordării unui asemenea domeniu. Chiar și în noua situație politică creată după război, lucrurile nu s-au schimbat prea mult, din acest punct de vedere. Tineretul alerga tot spre cariere academice cu scopul de a intra în politică sau în administrație, comerțul și industria fiind evitate. În această situație era necesar un travaliu bine precizat și susținut cu mult tact și cu puternice mijloace de către toți factorii de stat și de cei sociali, care, din păcate, nu a existat, sau se regăsea, de cele mai multe ori, doar în discursurile parlamentare.

Frontul exterior reprezenta rezistența opusă de minoritățile stăpâne pe industrie și comerț, iar înfrângerea sa presupunea obținerea victoriei pe cel interior.

Asaltul decisiv al celui de al doilea front prin intermediul măsurilor de corecție ale statului pentru a da satisfacție unor români obsedați de ideea că situația economică a minorităților trebuie serios zdruncinată pentru a putea fi mai ușor cucerită ar fi fost absolut greșită și păgubitoare, lucru pe care toate guvernele românești l-au intuit. Viața economică a minorităților a fost privită și tratată ca un factor integral al vieții de stat, nefiindu-i provocată nici o amputare din considerente politice meschine.

Dacă înțelepciunea de care a dat dovadă statul român în acest domeniu este, fără îndoială, de admirat, de condamnat este, totuși, lipsa de sprijin financiar pentru elementul românesc din orașele preponderent maghiare și germane, care a avut drept efect menținerea, pe parcursul întregii perioade analizate, a situației moștenite din vechiul regim. Forța economică a maghiarilor a rămas aceeași, mai cu seamă în întreprinderile comerciale și industriale din orașele cu populație maghiară, unde, în strânsă legătură cu aceste stabilimente industriale, s-au dezvoltat și consolidat instituțiile bancare. În orașele cu specific german, sașii au rămas o forță indiscutabilă, în special pe tărâm industrial. Ei au fost cei dintâi care au știut să utilizeze în mod practic marea bogăție a Transilvaniei, gazul metan. Imediat după terminarea războiului, aceștia au edificat în orașul Mediaș, de pildă, care, din punct de vedere al debușeelor, era foarte bine situat, în jur de zece fabrici. Marea industrie săsească era bine reprezentată și la Sibiu și Brașov, dar și în alte centre mai mici. La Cisnădie, de exemplu, aproape toate casele au fost transformate în ateliere de țesătorie în care se produceau postavuri și alte articole textile de foarte bună calitate.

Sub raport comercial, tot sașii au fost cei care au deținut supremația. În orașele germane din Ardeal, ca și la sate, de altfel, comerțianții erau aproape în totalitate sași. În acest mediu, foarte greu a putut pătrunde vreun comerciant evreu. În orașele maghiare, în schimb, comerțul a fost, în cea mai mare parte, în mâna evreilor.

În acest context, privind lucrurile din punct de vedere al structurii etnice a populației din cele două orașe ale județului Mureș, respectiv Târgu-Mureș și Reghin,

cât și a lipsei de capital a burgheziei românești, întreaga viață economică din această perioadă a purtat o puternică amprentă maghiară, germană și evreiască.

În orașele județului Mureș, primele structuri economice, specifice capitalismului, au apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la scurt timp după revoluția burghezo-democratică de la 1848-1849, prin convertirea capitalului, acumulat din comerțul cu cereale, alcool și lemn, în capital industrial. Pe de altă parte, vechea și puternica economie de breaslă s-a destrămat, transformându-se, treptat, în mica industrie capitalistă. La fel ca și cele 24 de bresle, industria incipientă a cuprins aproape întreaga gamă a meseriilor. Preponderența atelierelor meșteșugărești cu personal redus a constituit o caracteristică pentru această ramură economică chiar și între cele două Războaie Mondiale.

Transportul feroviar, apărut în jurul anului 1870, a avut consecințe importante în precizarea specificului industriei mureșene, prin dezvoltarea apreciabilă a industriei forestiere ca urmare a înlocuirii transportului cu plutele pe Mureș accesibil doar primăvara și toamna.⁵²⁸ De asemenea, industria alimentară, îndeosebi cea a spirtului, a avut un rol considerabil în dezvoltarea capitalistă a județului. Până la introducerea căii ferate, aceasta a avut o situație privilegiată ca urmare a prețului redus al materiilor prime agricole pe care producătorii nu le puteau transporta și vinde în altă parte. Capitalul acumulat în această industrie a fost investit în alte ramuri, în special în cea forestieră și a materialelor de construcție.

Schimbarea regimului politic și a apartenenței statale a constituit, așa cum demonstrează cifrele statistice, un moment favorabil pentru continuarea ritmului de dezvoltare atins în epoca antebelică și chiar pentru depășirea acestuia. Sub umbrela juridică a legislației economice românești, liberală și permisivă, vechile întreprinderi industriale, comerciale și de credit și-au continuat activitatea, numărul celor din urmă crescând considerabil. Puterea acestora, îndeosebi a întreprinderilor cu profil alimentar, a crescut și ca urmare a reformei agrare din 1921, în urma căreia, cea mai mare parte din capitalul obținut de marii proprietari funciari drept despăgubire în urma expropriierilor a fost valorizat prin bănci și industrii de procesare a produselor agricole. Astfel, din cele 111 întreprinderi industriale, înregistrate la Camera de Comerț și Industrie Târgu-Mureș, în anul 1926, majoritatea aveau profil alimentar și de procesare a lemnului. Dintre acestea, lăsând la o parte cele 4 stabilimente industriale aflate în proprietatea orașelor Târgu-Mureș și Reghin (o uzină de gaz, 2

⁵²⁸Rácz Lajos, *Erdely vasut - politikaja*, Marosvasarhelyi, 1917, p. 58; A.G. Gociman, *Industria și comerțul lemnului din Bazinul Mureșului superior*, Cluj, 1929, p. 26-28.

uzine electrice și o moară), 102 se aflau în proprietatea minoritarilor și doar 5 în cea a românilor.⁵²⁹ (vezi Anexa X)

În stadiul actual al cercetării nu dispunem și de alte statistici generale privind numărul întreprinderilor mari care s-au înființat în județul Mureș pe parcursul întregii perioade investigate, iar în privința naționalității proprietarilor și al capitalurilor acestora, informațiile lipsesc aproape în totalitate.

Un aspect demn de remarcat, însă, este faptul că în urma legilor de naționalizare a întreprinderilor industriale și a instituțiilor bancare din teritoriile alipite României în anul 1918, conform cărora acestea erau obligate să accepte și participarea capitalului românesc în proporție de 50%, în consiliile de administrație ale acestora au pătruns și unii investitori români care, în marea lor majoritate, făceau parte din rândul politicianilor epocii. Dar, această împletire a capitalului străin cu cel românesc nu a schimbat cu nimic caracterul naționalitar al stabilimentelor respective.

Un caz, care vine în sprijinul afirmației făcute, este cel al întreprinderilor forestiere de pe Valea Mureșului care, înainte de 1918, aparținuseră sau fuseseră sub controlul unor societăți sau firme austro-ungare. În conformitate cu prevederile Tratatului de la Versailles, bunurile germane și austro-ungare din România trebuiau confiscate. Pentru a scăpa de sub incidența acestuia, firmele amintite au fuzionat cu diferite societăți elvețiene și italiene schimbându-și doar eticheta și sediile, proprietarii și directorii rămânând, în general, aceiași.

Industria de cherestea din Valea superioară a Mureșului era sub controlul a trei conerne străine: „Foresta”, „Ofa” și „Lomas”. Acestea au funcționat oficial ca firme românești de stat, iar în consiliile lor de administrație se aflau politicieni din partide diferite, foști miniștri, guvernatori și directori ai Băncii Naționale și ai Băncii Române, precum: Tancred Constantinescu, N.N. Săveanu, G. Macavescu, I. V. Stârcea, Constantin Dumitriu ș.a. Cu toate acestea, ani îndelungați, contabilitatea și corespondența acestor societăți a fost condusă în limba germană, sugerând astfel dependența lor de capitalul străin.

O situație asemănătoare se întâlnea și la stabilimentele industriale și la instituțiile bancare minoritare din Târgu-Mureș. Astfel, Constantin Coandă era vicepreședinte la „Agrar” *Takarekpenztár Részvénytársasag Marosvásárhelyi*, iar Constantin Bucșan, Vasile Goldiș, Duiliu Zamfirescu erau membri ai instituției amintite.

⁵²⁹ANDJ-Brașov, Fond *Inspectoratul Industrial Brașov*, dosar 52/1926, f. 3 – 8; pentru situația din anul 1925, vezi și *Indicatorul Industriei Românești*, București, 1925, passim; special pentru orașul Reghin, vezi Szabo Mihai, *Reghinul între cele două războaie mondiale. Dezvoltarea economică*, în „*Marisia*”, IX, 1979, p. 555 - 563.

Ștefan Cicio - Pop a fost, o perioadă de timp, directorul *Rafinării de petrol din Târgu-Mureș*.⁵³⁰

Caracterul accentuat maghiar și evreiesc al industriei mureșene iese și mai mult în evidență în municipiul Târgu-Mureș, unde populația românească reprezenta, în 1920, doar 12,7% din total.

Tabel nr. 78

Tabloul industrișilor din Târgu-Mureș, în anul 1924⁵³¹

Industriași calificați				Industrii legate de permise				Industrii mici, fabrici			
Români		Minoritari		Românești		Minoritare		Românești		Minoritare	
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
62	4,73	1248	95,27	50	11,82	573	88,18	7	6,54	100	93,46

În ceea ce privește numărul brevetelor și al permiselor industriale eliberate în 1924, situația se prezintă în felul următor:⁵³²

Tabel nr. 79

Industriași calificați				Industrii legate de permise				Industrii mici Fabrici			
Români		Minoritari		Românești		Minoritare		Românești		Minoritare	
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
14	16,67	70	83,33	25	53,19	22	46,81	-	-	2	100

În anul amintit, cele 996 de brevete pentru fabricarea alcoolului în județul Mureș au fost eliberate pentru 395 români (38,65%), 224 maghiari (22,49%), 66 germani (6,63%) și 321 evrei (32,23%).⁵³³

Caracterul preponderent minoritar al industriei din județul Mureș rezultă și din componența *Uniunii Industriașilor și Patronilor din Târgu-Mureș*. La 20 ianuarie 1940, din organismele de conducere ale acesteia făceau parte 9 maghiari și evrei maghiarizați și un român, respectiv Iacob Emanoil, director de fabrică în Lunca

⁵³⁰ANDJ-Mureș, *Fondul personal Simion Fuchs*, dosar 76, f. 9.

⁵³¹„Orașul”, 1 mai 1925, p. 94

⁵³²Idem.

⁵³³Idem, 1 martie 1925, p. 40

Bradului.⁵³⁴ De asemenea și componența Camerei de Comerț și Industrie din Târgu-Mureș, căreia îi erau arondate și județele Ciuc și Odorhei, prezenta o majoritate minoritară. În anul 1937, tabloul administrativ al acesteia avea următoarea configurație etnică.⁵³⁵

Tabel nr. 80

<i>Servicii</i>	<i>Total</i>	Din care:	
		<i>Români</i>	<i>Minoritari</i>
Consiliul de administrație	5	3	2
Secția comercială	21	1	10
Secția industrială	14	4	10
Membrii de drept și delegați	4	2	2
Comisia de control	2	2	-
Funcționari	7	4	3
<i>Total</i>	<i>43</i>	<i>16</i>	<i>27</i>

O emblemă a industriei mari târgmureșene a fost, la vremea respectivă, *Fabrica de zahăr*, întreprindere de mare importanță pentru întreaga regiune. Fondată, în 1893, de către un grup de mari proprietari agricoli, din rândul marilor acționari au făcut parte, la început, și cultivatori de sfeclă, care participau cu terenul destinat pentru cultură. Capitalul străin a fost reprezentat de firma germană Singhausen care a devenit principalul acționar cu valoarea mașinilor livrate. După Unire, uzina a intrat în sfera marilor trusturi și carteluri ale capitalului străin conjugat cu cel româno-maghiar.

Dependența de capitalul străin și de cel minoritar rezultă, în primul rând, din structura Consiliului de administrație care, în 1939, avea următoarea componență⁵³⁶:

Tabel nr. 81

<i>Numele și prenumele</i>	<i>Naționalitatea</i>	<i>Funcția</i>
Teleky Arcthur	maghiară	Vicepreședinte
Harșia Ioan	română	Membru

⁵³⁴Fekete Emanoil, director de fabrică în Târgu-Mureș; Charap Iuliu, director de fabrică în Gălăuțaș, Ruhig Ladislau, Golstein Ernest, Darvas Maurițiu, industriași din Târgu-Mureș; Lakatos Alexandru, Nusbaum Iosif, Breckner Wilhelm, Reti Ernest și Forray Wilhelm, avocați în Târgu-Mureș (ANDJ-Mureș, Fond *Primăria Târgu-Mureș, Comisia Centrală Electorală*, dosar nr. 173/1939, f. 16).

⁵³⁵*Anuarul Camerelor de Comerț și Industrie*, București, 1937, p. 183-184.

⁵³⁶ANDJ-Mureș, Fond *Fabrica de zahăr Târgu-Mureș*, dosar 179, f. 317.

C. Th. Vasiliu	română	Membru
Degenfel Cristofor	maghiară	Membru
Keleti Petru	maghiară	Membru
Krausz Maurițiu	evreu	Membru
Winkler Ioan	maghiară	Membru
Domany Maurițiu	maghiară	Membru
Egry Aurel	maghiară	Membru
Wottitz Sola	maghiară	Membru
Kramer Alex.	slovacă	Administrator
Christescu Lazăr	română	Cenzor
Schmidt Francisc	slovacă	Cenzor
Quittner Paul	slovacă	Cenzor

În ceea ce privește naționalitatea și cetățenia personalului superior și inferior folosit, statistica înaintată Ministerului Economiei Naționale, în anul 1939, se prezenta astfel:

Tabel nr. 82

Personalul Fabricii de zahăr din Târgu-Mureș,
în anul 1939

Categoría de personal	Cetățeni români				Alții	Cetățeni străini	Total
	R.	M.	G.	E.			
Administrativ superior	-	1	-	-	-	-	1
Administrativ inferior	8	4	4	2	-	-	18
Asimilat cu lucrători calificați	1	8	-	1	-	-	10
Asimilat cu lucrători necalificați	12	12	1	-	-	-	25
Tehnic inferior	2	7	2	-	1	2	14
Lucrători calificați	20	64	8	-	9	1	102
Lucrători necalificați	39	59	8	1	-	-	107
Total	82	155	23	4	10	3	277

R.=români M.=maghiari G.=germani E.=evrei A.=alții

Prin adresa nr. 57476, din 23 septembrie 1939, Ministerul Economiei Naționale, Serviciul pentru formarea și utilizarea personalului românesc, făcea cunoscut că, în ședința din 18 august 1939, Comisia pentru încadrarea personalului românesc luând în discuție situația întreprinderii „Fabrica de zahăr din Târgu-Mureș și împrejurimi S.A.” a constatat că sunt îndeplinite dispozițiile Legii pentru utilizarea

personalului românesc în întreprinderi.⁵³⁷ Aceasta, în situația în care românii reprezentau doar 30,26% din întreg personalul întreprinderii.

Cazul acestei fabrici nu era singular și nu constituia, deci, o excepție. La *Fabrica de oglinzi „Hamlet”*, aflată în proprietatea unui român, din cei 54 de angajați, 18 erau români, 10 maghiari și 26 erau evrei.⁵³⁸ La *„Astra”. Fabrică de lichioruri și comerț cu băuturi* din Reghin, administrată de un român și de un sas, din cei 13 lucrători, 4 erau români, 3 maghiari, 2 germani și 4 evrei.⁵³⁹ La *S.A. Pentru prelucrarea de Piele Brută* din Târgu-Mureș, întreg Consiliul de administrație era format, în 1935, din 5 evrei (Schwartz Dezideriu, Grünwald Carol, Rosenberg Emanoil, soția lui Grünwald Carol, Spiker Carol), iar cenzori erau 3 evrei. Din cei 249 de salariați, 43 erau români, 143 maghiari, 10 germani și 53 erau evrei.⁵⁴⁰ La *S.A. Forestiera*, din Toplița, lucrau, la 31 decembrie 1930, 115 salariați, dintre care: 39 români, 50 maghiari, 5 germani și 21 evrei.⁵⁴¹

Trebuie precizat, însă, că numărul redus al lucrătorilor români de la întreprinderile forestiere, comparativ cu cei de alte naționalități, nu s-a datorat numai refuzului patronilor de a-i angaja, ci și inapetenței pe care o manifestau țărani români pentru munca în fabrici, pe care o considerau o rușine.

Referitor la firmele individuale, cu greu am putut reconstitui situația pentru 166 dintre ele.⁵⁴² Cauzele sunt multiple, dintre acestea detașându-se lipsa documentelor, starea rea a celor existente (multe nefiind lizibile) sau necompletarea chestionarelor solicitate de către ministerul de resort.

Din datele care ne-au fost accesibile, se desprinde faptul că 22 de firme românești, din totalul de 166, foloseau un personal de 100 de salariați din care: 39 români, 33 maghiari și 28 evrei. Prin urmare, 39% români și 61% minoritari. Celelalte 144 de firme maghiare, germane și evreiești aveau, în total, 479 de salariați, dintre care: 79 români, 306 maghiari, 75 germani și evrei. Deci, 15% români și 85% minoritari. Dacă analizăm structura națională a personalului pe un eșantion de 22 de firme minoritare, comparativ cu personalul din cele 22 de firme românești amintite, se desprinde concluzia că patronii români foloseau de cinci ori mai mult personal de altă naționalitate decât patronii minoritari, luând în calcul, în primul rând, elementul românesc.⁵⁴³

⁵³⁷ *Ibidem*, f. 330.

⁵³⁸ ANDJ-Brașov, Fond *Inspectoratul Industrial Brașov*, dosar 47/1935.

⁵³⁹ *Idem*.

⁵⁴⁰ *Idem*, dosar 82/1935, f. 14.

⁵⁴¹ *Idem*, dosar 10/1930, f. 25.

⁵⁴² ANDJ-Brașov, Fond *Inspectoratul Industrial Brașov*, dosar 24/1935, 46/1935, 47/1935.

⁵⁴³ *Idem*, dosar 1/1928, f. 221, 222.

Referitor tot la folosirea personalului românesc de către întreprinderile aparținând etnicilor minoritari, în anul 1928, a fost întocmită, de către Dumitru Gafton, inspectorul industrial pentru orașul Târgu-Mureș, o situație oficială în care erau analizate 12 fabrici.

Conform acesteia, *Rafinăria de petrol din Târgu-Mureș*, avea 50 de angajați stabili printre care se afla doar un singur român, în calitate de zidar. Fabrica avea un capital de bază în valoare de 2 milioane lei, aparținând unui număr de 10 acționari, care aveau în posesie 10220 acțiuni.⁵⁴⁴

Fabrica Ardeleană de spirt S.A. avea 13 angajați, printre care nu se găsea nici un român. Capitalul de bază, de 5 milioane lei, aparținea unui număr de 13 acționari, care aveau 1250 de acțiuni a 4 000 de lei.⁵⁴⁵ Între membrii direcțiunii și ai comitetului de supraveghere nu se găsea, de asemenea, nici un român.

La *Fabrica de Cărămizi și Țigle S.A.* din Mureșeni, între cei 12 angajați permanenți, se găsea un singur român, în calitate de supraveghetor. Capitalul de bază se cifra la 1 500 000 lei.⁵⁴⁶ *S.A. pentru industria de lemne Târgu-Mureș* avea 9 angajați stabili, între care se numărau și 2 români, respectiv un fochist și un paznic de noapte.⁵⁴⁷ *Fabrica de bere Adalbert Bürger* avea, printre cei 54 de angajați stabili, și 11 români: un funcționar inferior, 4 dogari, 5 lăcătuși, un fierar, un strungar și un sofer.

Prima moară automată „Ludovic Schottel” avea 2 angajați români.

Cu un singur angajat român erau menționate *Fabrica Ludovic Bustya și Moara Agnes*, întreprinderea contelui Carol Teleky. Fără nici un angajat român erau enumerate: *S.A. pentru industria de lemne Mestitz*, *S.A. industria de lemne a vechiului scaun Mureș*, *S.A. Deda-Bistra* și *Fabrica de săpun Brechner*.

Conform săptămânalului „*Gazeta Mureșului*”, în 1934, în nici una dintre întreprinderile particulare de exploatare a lemnului nu se găsea vreun român ca director de fabrică sau ca funcționar. Conducătorii acestor stabilimente industriale erau, în cea mai mare parte, evrei. În 1925, scria gazeta amintită, din cele 43 de

⁵⁴⁴ Alfred Löwenbach, 2000; Aladar Baruch și Eugen Baruch din Budapesta, peste 2050; Jaques Axenfeld, 1000; S.A. Helicos, 3000; Martin Singer, 1000; Cicio Pop, 200; Gheorghe Zajzon, 670; Gheorghe Szidorior, 150; Simon Koffler, 150.

⁵⁴⁵ La 16 aprilie 1927, situația acestora era următoarea: Baro Neumann din Arad, 775 de acțiuni, Szana Sigismund, 175; Fuchs Ignațiu, 50; Fux Arnold, 40, Emeric Abraham, Bodo Weisz, Chimmel Alexiu, Tausig Iosif, Hamler Iosif, Schwartz Sigismund, Szentpetery Odon cu câte 25; Laszlo Iacob, 10; Aurel Socol, din Cluj, 25.

⁵⁴⁶ Posesorii acțiunilor, care erau, totodată, și membrii comitetului director, erau următorii: Rederer Francisc, cu 5548 de acțiuni; Adalbert Bürger, cu 893; Fekete Andor, cu 92; Gyulai Pal, Lakatos Alexandru, Nagy Emeric, Geza Petras și Sebes Eugen, cu câte 10 bucăți.

⁵⁴⁷ Acționarii acestei întreprinderi erau 5 evrei: Ozias Goldenberger, cu 2000 de acțiuni, Eugen Oscar, Elemer Isac, Samoilă Goldenberg și Emeric Heipler, fiecare cu câte 1950 de acțiuni.

fabrici de cherestea de pe valea Mureșului, doar două erau românești. Din cele 202 gatere, 10 aparțineau românilor și 192 societăților evreo-maghiare.

În întreprinderile mari de prelucrare a lemnului, structura națională a personalului era următoarea: la *Lomas* (Gălăuțaș), 100% minoritar; la *Ofa* (Toplița), 95% minoritar; la *Samm* (Toplița), 100% minoritar; la *Lomas* (Deda), 95% minoritar; la *Foresta* (Reghin), 100% minoritar. Din personalul minoritar, 80% îi reprezenta pe evrei, iar restul de 15% alte minorități.⁵⁴⁸

Elementul românesc a fost slab reprezentat nu numai în întreprinderile etnicilor minoritari, ci chiar în cele aparținând statului care îi preferau pe minoritari în locul românilor. Astfel, din fabricile de cherestea ale statului, din localitatea Ierbuș, începând cu data de 15 ianuarie 1933, au fost concediați toți muncitorii români de la încărcatul și descărcatul vagoanelor, tăiatul și repartizarea buștenilor etc. Cei aproximativ 200 de muncitori români înlăturați proveneau din comunele Jabenita și Solovăstru și lucraseră la fabricile amintite încă de la înființarea acestora. În situația în care acești muncitori aveau familii numeroase, de 1-10 copii și fiind lipsiți și de proprietăți agricole, au ajuns pur și simplu muritori de foame. În locul lor, administrația fabricilor, în fruntea căreia se aflau doi români, respectiv inginerul Filip (?) și subinginerul Dumitrescu (?), a angajat muncitori secui din comunele Lăzarea, Ditrău și Remetea, județul Ciuc, care nu mai lucraseră niciodată la aceste întreprinderi și veneau, uneori, de la 150 de km distanță.⁵⁴⁹ La aceste stabilimente industriale ale statului - mai scria publicația „*Înainte*” - numărul minoritarilor din serviciile mai puțin importante era mai mare decât în fabricile particulare. Toți conducătorii căii ferate înguste de pe Valea Gurghiului, de exemplu, erau în majoritate maghiari. La fel, mecanicii de întreținere, șefii de echipe, funcționarii și chiar unii dintre ingineri.⁵⁵⁰

În condițiile diminuării numărului de muncitori români din întreprinderile aparținând minoritarilor, se constată tot mai mulți acționari români în consiliile de administrație ale acestora. Astfel, de exemplu, dintre cei nouă membri ai Consiliului de administrație al fabricii de mobilă „*Szekely și Rety*”, din Târgu-Mureș, șase erau români (gen. I. Trăilescu - președinte, Al. Grigoriu, I. Harșia, Paul Rățescu, Alexandru Eliad și Nicu Ioanid - membri).⁵⁵¹ În sprijinul afirmației anterioare, de remarcat este și faptul că între anii 1926-1934, din totalul de 882 muncitori, folosiți de această fabrică, doar 58 au fost români.⁵⁵²

⁵⁴⁸ „*Gazeta Mureșului*”, Târgu-Mureș, 12 august 1934.

⁵⁴⁹ Idem.

⁵⁵⁰ Arhivele Naționale ale României, Fond *U.G.I.R.*, dosarul 30/1938.

⁵⁵¹ „*Înainte*”, Târgu-Mureș, 23 februarie 1933.

⁵⁵² ANDJ-Mureș, Fond *Székely și Réti, Fabrica de Mobile Ardeleana S.A. Târgu-Mureș*, dosar nr. 14/1926-1934, f. 1-72.

Aceeași situația, în ceea ce privește structura națională a patronilor și lucrătorilor, o regăsim și în sectorul industriei mici, respectiv a meseriașilor. Conform singurei statistici generale care s-a mai păstrat, cea întocmită în anul 1931, situația celor din județul Mureș se prezenta astfel: 5274 meseriași-patroni, 1980 calfe și 1033 ucenici.⁵⁵³

Tabel nr. 83

Categoria	Români		Maghiari		Germani		Evrei		Alții	
Meseriași – patroni	1148	21,77	2898	54,95	394	7,47	689	13,06	145	2,75
Calfe	369	18,64	1259	63,58	136	6,87	142	7,17	74	3,74
Ucenici	219	21,20	655	63,40	58	5,61	94	9,10	7	0,68

La nivelul celor două orașe ale județului, statistica amintită înregistra următoarea situație: 1444 meseriași-patroni, 1226 calfe și 583 ucenici (pentru orașul Târgu-Mureș) și 591 meseriași-patroni, 326 calfe și 190 ucenici (pentru orașul Reghin).⁵⁵⁴

Tabel nr. 84

Orașul	Categoria	Din care									
		Români		Maghiari		Germani		Evrei		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Târgu-Mureș	Meseriași-patroni	131	9,07	1096	75,90	10	0,69	204	14,12	3	0,20
	Calfe	178	14,51	67	70,71	26	2,12	89	7,25	66	5,38
	Ucenici	81	14,38	413	73,75	7	1,24	60	10,65	2	0,35
Reghin	Meseriași-patroni	85	14,38	202	34,18	236	39,93	67	11,34	1	0,17
	Calfe	70	21,47	162	49,69	65	19,94	29	8,90	-	-
	Ucenici	60	31,57	89	46,84	29	15,26	12	6,32	-	-

Referitor la comercianții din județul Mureș, investigația noastră s-a soldat doar cu rezultate parțiale. Din *Anuarul Camerelor de Comerț și Industrie* pe anul 1937 rezultă că, în județ, ființau 2 163 de firme comerciale individuale și 215

⁵⁵³ANDJ-Brașov, *Fond Inspectoratul Muncii Brașov*, dosar 19/1931, f. 37-43.

⁵⁵⁴Idem.

sociale, fără a se face vreo mențiune despre naționalitatea proprietarilor. În aceste condiții, sursa de bază o reprezintă *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Târgu-Mureș*, care a apărut cu regularitate între anii 1931 și 1940, cât și unele relatări din presa timpului, acceptate cu destulă indulgență și cu mult discernământ.

În ceea ce privește municipiul Târgu-Mureș, o *Dare de seamă* a primarului amintea, în anul 1924, că numărul total al comercianților din oraș se cifra la 883, dintre care 27 români și 856 minoritari.⁵⁵⁵ Comparând această situație cu cea din anii 1931 - 1940, rezultă că aceste procente s-au menținut, cu ușoare creșteri și descreșteri, de-a lungul întregii perioade investigate.

Una dintre cauzele numărului redus al comercianților români din Târgu-Mureș s-a datorat și chiriilor foarte ridicate. „*Legea chiriilor* - scria periodicul „*Mureșul*”, în anul 1924 - *lovea în interesele naționale prin faptul că făcea imposibilă existența comerțului românesc cinstit și capabil de concurență /.../ Datorită acestei legi, s-a desființat unica prăvălie de coloniale românească din Târgu-Mureș, cooperativa „Mureșul”, ca urmare a perceperii unei chirii pe local de 64 000 lei /.../ Acest local, proprietate a statului, a fost oferit fraților Nussbaum.*”⁵⁵⁶ Aceeași cauză a șubrezit și comerțul românesc din orașul Reghin. Conform unei alte gazete românești din Târgu-Mureș, dintre comercianții reghineni, 94% erau minoritari, cu toate că ponderea demografică a românilor reprezenta, în 1930, 19,5 procente din totalul populației.⁵⁵⁷

La nivelul întregului județ, activitatea comercială a avut un caracter predominant evreiesc. Întrucât nu cunoaștem cu exactitate numărul firmelor comerciale, individuale sau colective, înființate până în anul 1931, nu putem alcătui o statistică completă a acestora. Prin urmare, ne rezumăm, spre exemplificare, la anul 1937, când, din *Buletinul* amintit, reiese că s-au înscris în Registrul comerțului un număr de 315 firme individuale. Dintre acestea, 79 erau românești (25,08%), 109 maghiare (34,60%), 12 germane (3,81%) și 115 (36,51%) evreiești. Raportate la numărul populației, rezultă că românii înregistrau, la acest capitol, un minus de participare de 20,72 procente, maghiarii unul de 8 procente, germanii de 0,09 procente, iar evreii un plus de 33,11 procente.⁵⁵⁸

Referitor la ***instituțiile minoritare de credit din județ***, la 1 aprilie 1937, își desfășurau activitatea un număr de 16 bănci și 10 sucursale, fără ca sursele oficiale să indice și apartenența acestora. Coroborând sursele editate cu cele de

⁵⁵⁵Emil A. Dandea, *Dare de seamă despre starea generală a municipiului Târgu-Mureș, în anul 1924*, p. 45-47.

⁵⁵⁶„*Mureșul*”, Târgu-Mureș, 1 mai 1924.

⁵⁵⁷„*Glasul Mureșului*”, Târgu-Mureș, 14 aprilie 1935.

⁵⁵⁸ *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Târgu-Mureș*, 1937.

arhivă, rezultă că dintre cele 16 bănci, șase aparțineau românilor, opt maghiarilor și două germanilor; șapte din cele zece sucursale erau românești și trei maghiare.⁵⁵⁹

După cum rezultă din *Anuarul Româin pentru Finanțe 1923-1924. Compass*, nu se poate delimita cu precizie caracterul etnic al băncilor și instituțiilor minoritare de credit întrucât consiliile de administrație ale acestora erau foarte eterogene, din ele făcând parte acționari din rândul tuturor etniilor de bază ale județului (vezi și Anexa XI)

Majoritatea băncilor minoritare și-au continuat activitatea pe toată perioada interbelică, multiplicându-și capitalurile și beneficiile. Pentru exemplificare, ne-am limitat la un număr de trei bănci evreo-maghiare pentru care am găsit bilanțurile pe diferiți ani. Astfel, *Societatea Anonimă Cassa de Economie „Agrar”* din Târgu-Mureș, una dintre instituțiile de credit cele mai puternice din Ardeal, la care participa cu capital și Banca Comercială Italiană din Milano, avea, în 1924, un capital social de 12 milioane lei și un beneficiu de 2,9 milioane. După numai 6 ani, capitalul social crescuse la 20 milioane, iar beneficiul la 4,9 milioane lei.⁵⁶⁰ *Banca de Scont din Târgu-Mureș*, care, în 1924, avea un capital social de 3 milioane lei și un beneficiu de 0,5 milioane, în anul 1930 înregistra un capital propriu de 10,5 milioane și un beneficiu de 4,4 milioane.⁵⁶¹ *Cassa de Economie din Târgu-Mureș S.A.* dispunea, în 1924, de un capital de 6 milioane lei. În același an, beneficiul net se ridica la suma de 952 462 lei. În 1930, bilanțul său înregistra un capital de 20 milioane și un beneficiu de 5,9 milioane.⁵⁶²

În cadrul complexului economic național interbelic, **fostul județ Târnava Mare** a avut o prezență comercială și industrială intensă în toate ramurile de activitate economică. Luând drept indicator de bază valoarea producției marfă, rezultă că județul Târnava Mare, cu 886 527 mii lei, se afla pe locul al patrulea din 20 de județe industrializate ale Transilvaniei, cu patru locuri mai sus decât județul Mureș, care prezenta, în 1933, o valoare de 516 448 mii lei.⁵⁶³

⁵⁵⁹ ANDJ-Mureș mai păstrează, parțial, fondurile: Banca Comercială și de Credit „Ardeleana” S.A. Târgu-Mureș (1920-1939); Banca Creditul Național Agricol (1938-1940); Banca de Economii și Credit Reghin (1920-1937); Banca de Scont și Schimb din Ardeal (1938-1940); Banca de Scont SAT Târgu-Mureș (1927-1940); Banca „Mureșana” S.A. din Reghin (1920-1940); Banca Națională a României (1929-1940); Banca Românească S.A., sucursala Târgu-Mureș; Banca Ardeleană S.A. din Târgu-Mureș, (1920-1940); Banca „Toplițana” din Toplița (1927-1937).

⁵⁶⁰ *Societate Anonimă Cassa de Economie Agrar Târgu-Mureș*, Exercițiul XXXIV-lea, 1930, Târgu-Mureș 1931; vezi și Traian Nichiciu, *Les banques hongroises de Transylvanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, II, nr. 1, 1935, p. 83.

⁵⁶¹ „*Szekelyföld*”, Târgu-Mureș, 5 martie 1931.

⁵⁶² Idem, 8 martie, 1931.

⁵⁶³ Dezséri György, *A mai erdély magyar középsztyály*, în „*Korunk*”, februarie 1933, p. 115-123.

Ca și în județul Mureș, comerțul și industria acestui județ au prezentat un puternic caracter minoritar, îndeosebi german și evreiesc. Dintr-o statistică realizată în 1943, cu ocazia sărbătoririi a 25 de ani de la realizarea Unirii, rezultă că, în anul 1940, funcționau, în județ 53 de întreprinderi industriale cu statut de fabrică, dintre care 14 erau firme românești sau cu capital majoritar românesc (26,42%). Cele 53 de fabrici aveau un personal de 7 619 lucrători, românii cu 4223 de angajați reprezentând 55,43% (vezi și Anexa XII).⁵⁶⁴ Dintre aceștia, 2 292 (54,27%) lucrau în fabricile românești, iar restul în cele germane.

Comparativ cu județul Mureș, situația elementului românesc de la firmele germane era cu mult superioară față de cea din județul amintit, faptul datorându-se atât spiritului german, mai puțin dominat de naționalism, cât și specificului multor întreprinderi (de îmbrăcăminte și încălțăminte) care produceau pentru industria de apărare a țării.

În ceea ce privește comerțul din județul Târnava Mare, acesta constituia apanajul covârșitor al populației minoritare, îndeosebi germane. Astfel, de pildă, în *Registrul Comerțului* erau înscrise, la 24 aprilie 1933, un număr total de 1 221 de firme individuale, dintre care 960 (78,62%) minoritare.⁵⁶⁵

Amintita statistică din 1943, înregistra, la nivelul anului 1940, un număr total de 44 de întreprinderi comerciale, dintre acestea doar 14 erau românești sau cu capital majoritar românesc (31,82%). Personalul era format din 427 de lucrători (109 români și 318 minoritari). Din cei 109 români, 78 erau angajați la firmele românești și 31 la cele 30 de firme germane și maghiare (vezi și Anexa XIII).⁵⁶⁶

Mișcarea economică a județului Târnava Mare nu s-ar fi putut dezvolta și atinge cote atât de înalte fără un puternic sprijin financiar. În anul 1924, nevoile de credit ale agriculturilor, industriașilor și comercianților erau satisfăcute, parțial sau total, de 15 bănci (10 germane, 3 românești și 2 maghiare) și de 7 sucursale, 3 germane și 4 românești. Din analiza structurii sociale a consiliilor de administrație rezultă că și în județul Târnava Mare finanța săsească și maghiară reprezenta o împletire a capitalului industrial cu cel provenit din agricultură, prin despăgubirile primite de către proprietarii de pământ expropriati.

În anul 1938, în patrimoniul celor 13 bănci și filiale din județ (7 săsești, 5 românești și 1 maghiară) exista un capital de peste 230 de milioane lei, 86,95%, din acesta, aflându-se în depozitele băncilor minoritare.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ *Monografia județului Târnava Mare*, Sighișoara, f.a., p. 284-296.

⁵⁶⁵ *Ibidem*, p. 285-288.

⁵⁶⁶ ANDJ - Brașov, Fond *Inspectoratul Muncii Brașov*, dosar 134/1938, f. 5-6.

⁵⁶⁷ *Monografia județului Târnava Mare*, p. 312-316.

Tabel nr. 85

Bănci românești și bănci minoritare în fostul județ Târnava Mare, în anul 1938

<i>Bănci și sucursale minoritare</i>	<i>Capital</i> (în mii lei)	<i>Bănci și sucursale românești</i>	<i>Capital</i> (în mii lei)
I. Bănci săsești			
1. Banca Poporului S.A. – Sighișoara	20 000	1. Banca Română S.A. – Sighișoara	10 000
2. Banca Industrială S.A. – Sighișoara	20 000	2. Banca „Furnica” (Făgăraș) - sucursala Sighișoara	10 000
3. Banca de Economii și Credit S.A. - Rupea	8 000	3. Banca „Albina” (Sibiu) - sucursala Mediaș	100 000
4. Banca de Păstrare și de Credit S.A. - Mediaș	18 000	4. Banca „Ajutorul” S.A. - Șeica Mare	1 000
5. Cassa de Păstrare S.A. – Homorod	1 000	5. Banca „Cetatea” S.A. – Rupea	4000
7. Cassa de Păstrare S.A. – Rupea	1 000	-	-
7. Banca Generală de Economii S.A. (Sibiu) – sucursala Mediaș	139 500	-	-
II. Bănci maghiare			
8. Banca Târnăvaneană S.A. – Sighișoara	4 114	-	-
Total	221 614	Total	126 000

Din tablou rezultă că, numeric, institutelor de credit românești (bănci și sucursale) reprezentau 38,46% din totalul băncilor din județ, iar din punct de vedere al capitalului, cel românesc reprezenta 36,25% din întregul disponibil.

Cap. VI

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ȘI CULTELE MINORITARE DIN TRANSILVANIA INTERBELICĂ. CAZUL FOSTELOR JUDEȚE MUREȘ-TURDA ȘI TÂRNAVA MARE

6.1. Starea învățământului minoritar din România interbelică

În afară însușirii și cultivării limbii de stat, ca instrument comun de înțelegere între toți cetățenii, autoritățile românești au lăsat minorităților etnice întreaga libertate în organizarea învățământului minoritar, cât și dreptul de a-și folosi limba maternă în limite compatibile cu viața unui stat organizat.

Problema învățământului confesional a fost considerată, atât de către maghiari cât și de germani, cardinală pentru conservarea identității etnice și culturale. În virtutea acestei priorități, minoritatea germană a refuzat, la început, plata directă de către stat a cadrelor didactice care funcționau în școlile confesionale, pentru ca acestea să rămână la distanță de influența acestuia.⁵⁶⁸

Până în stadiul actual al cercetării, nu s-a realizat un studiu de referință care să abordeze, în ansamblu, problematica învățământului confesional și privat din România interbelică. Lipsa unei asemenea lucrări a condus, de-a lungul vremii, la proliferarea unor exagerări care au fost generate tocmai din cunoașterea lacunară a acestui subiect. Începând cu anul 1938, odată cu înființarea *Comisariatului General pentru Minorități* și apoi a ministerului de resort, problematica minorităților din România a cunoscut o atenție mai specială în ceea ce privește studierea diferitelor sale aspecte și înregistrarea arhivistică a rezultatelor obținute. Până la momentul

⁵⁶⁸În referatul privind situația juridică a școlilor germane din Basarabia întocmit de reprezentanți ai bisericii și ai Partidului Parlamentar German din Transilvania împreună cu reprezentanții forurilor similare din Basarabia, în 18 octombrie 1923, se spunea, la punctele 6 și 7, că: „Învățătorii germani au primit, din păcate, în ultimii ani, subvenții destul de mari din partea statului, fără ca comuna să fi intervenit în vreun fel. Guvernul nu a condiționat în nici un fel acordarea subvențiilor /.../. Din păcate, trebuie să remarcăm că majoritatea sau chiar toți învățătorii din cele mai frumoase și prospere comune, fiind plătiți de către stat, se află în întregime sub influența acestuia”. Sau la punctele 10 și 11: „Germanii au hotărât încă din vara anului 1920, în cadrul congresului și al sinodului, să-și subvenționeze singuri învățătorii”, iar „comunele au luat atitudine față de tendințele de românizare dispuse de guvern...” (ANDJ-Sibiu, Fond Consiliul Național Săsesc, nr. 847, sau *Minoritățile naționale din România 1919-1925*, p. 620-623).

amintit, singurele date cu caracter general și global privind situația învățământului minoritar din țara noastră provin, în majoritatea cazurilor, din răspunsurile pe care guvernele românești trebuiau să le formuleze în legătură cu petițiile pe care minoritarii din România, îndeosebi maghiarii, le-au înaintat Societății Națiunilor.

Conform acestora, instrucțiunea școlară a minorității maghiare din România era asigurată, în anul 1930, de 1424 instituții de învățământ, din care: 879 școli primare confesionale, 483 școli (sau secțiuni) primare de stat, 52 de școli secundare confesionale și 10 școli (sau secțiuni) secundare de stat.

Pentru funcționarea acestora, statul român alocase 77 441 756 lei, din care: 103 666 284 lei pentru școlile primare de stat, 26 629 900 lei pentru școlile secundare de stat, 7 145 872 lei pentru seminariile confesionale și pentru personalul didactic și administrativ al școlilor confesionale și 3 000 000 lei pentru școlile primare și secundare confesionale. „*Repartizate pe școli – aprecia C. Antoniadă – sumele alocate școlilor confesionale ar putea să reprezinte și mai mult dacă, într-o aceeași localitate, unde există o școală de stat mai mult decât suficientă pentru numărul copiilor, confesiunile nu s-ar complăce în a întreține școlile lor, adică școli în plus*”.⁵⁶⁹ Trebuie menționat aici și faptul că, pe lângă sumele acordate de stat pentru plata cadrelor didactice, școlile confesionale și private minoritare beneficiau și de o parte din cota de 14%, pe care bugetele locale o puneau la dispoziția învățământului și bisericilor.

Conform unei statistici, din anul 1937, întocmită de Ministerul Instrucțiunii Publice, situația școlilor confesionale și particulare din România și a susținătorilor acestora se prezenta astfel:⁵⁷⁰

Tabel nr.86

Susținători de școli	Limba de predare	Număr școli		Număr posturi de învățători	
		Grădinițe	Primare	La grădinițe	La școlile primare
Episcopia romano-catolică Timișoara	maghiară	4	20	4	41
	germană	20	4	7	152
	crașoveană	-	1	-	1
Episcopia romano-catolică	maghiară	3	7	5	87
	germană	-	1	-	1
	slovacă	-	2	-	2

⁵⁶⁹ *Minoritățile naționale din România 1925-1931*, București, 1996, p. 449-456.

⁵⁷⁰ Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 942/1937, f. 193-194.

Oradea	română	-	1	-	1
Episcopia romano-catolică Satu-Mare	maghiară	2	6	3	57
	germană	-	8	-	44
	română	-	3	-	3
Episcopia romano-catolică Alba Iulia	maghiară	-	171	-	396
	germană	-	3	-	2
	română	-	1	-	1
Cons. Dirigent reformat Cluj	maghiară	-	48	-	547
Oficiul episcopal reformat Oradea	maghiară	-	133	-	247
	germană	-	1	-	1
	cehă	-	1	-	1
Consistoriul regnicolar ev. C.A. Sibiu	maghiară	-	1	-	1
	germană	39	277	61	726
	română	1	2	1	9
Superintendența ev. C.A. Arad	maghiară	-	4	-	9
	slovaco-rom.	-	-	-	-
Consist. bis. unitarian Cluj	maghiară	-	1	-	1
Episcopia catolică București	maghiară	-	33	-	50
Episcopia catolică Iași	română	1	12	1	93
	polonă	-	4	-	37
Episcopia catolică Iași-Vicariatul General al Bucovinei	polonă	-	2	-	6
	germană	1	-	2	-
	polonă	-	3	-	7
Fundăția școlară poloneză din Cernăuți	română	1	1	2	5
	poloneză	-	6	-	20
Comunități italiene	italiană	2	7	2	28
Comunități bulgare	bulgară	-	7	-	43
Comunitatea musulmană din Durostor	turcă	-	1	-	15
Comunitatea iugoslavă din București	sârbo-croată	-	1	-	3
Comunități elene	greacă	-	5	-	38
Comunități armene	armeană	2	5	7	31
Uniunea comunităților izraelite din Ardeal și Banat cu sediul la Cluj	română	3	26	4	82
Comunități izraelite	ebraică	6	35	9	166
	română	24	67	36	404
Școli susținute de persoane particulare sau de societăți	română	3	29	171	3
Mitropolia greco-catolică Blaj	română	1	1	2	1
Episcopia unită din Cluj	română	1	1	1	4
Total		114	420	338	3468

Din acest tabel rezultă faptul că, din totalul școlilor confesionale din România, 91,8% funcționau în Transilvania, iar din totalul dascălilor, 76,9% deserveau aceste școli.

Integrarea învățământului minoritar, sub toate aspectele sale, în sistemul educațional românesc a avut loc fără nici o rezistență din partea populației majoritare și a noilor autorități statale întrucât acesta nu întâlnea în România întregită un teren arid. Politica școlară antebelică a Vechiului Regat, care constituia un stat cu o omogenitate etnică aproape perfectă (93% din populație era de etnie românească), a avut în vedere și pe cei care conviețuiau cu românii, asigurându-le dreptul la știința de carte. Înainte de Primul Război Mondial, de exemplu, germanii din Vechiul Regat beneficiau de 30 de școli, cu un număr de 4 215 elevi, din care cea mai veche fusese fondată în 1853. Din punct de vedere al numărului de elevi germani, raportat la numărul de școli, România se situa, într-un clasament întocmit de profesorul W. Rein, de la Universitatea din Jena, pe locul 11 din 14 țări europene analizate.⁵⁷¹ Conform mărturiei lui Robitsch Ferencz, la București, de exemplu, existau „grupe întregi de case la dispoziția copiilor maghiari, care adăpostesc două grădinițe, școli primare și gimnazii, o școală profesională, o școală de băieți cu șase clase, o școală mixtă și o alta pentru ucenici. Numai Bucureștiul singur are (în școlile catolice) 15 învățători. Numărul copiilor care au urmat cursurile în școlile ungurești (catolice) era, în 1903/4, de 349 și s-a ridicat progresiv până la cifra de 1 839 în anul 1914.”⁵⁷² Acestor școli confesionale catolice li se adăugau cele aparținând cultului reformat: la București (2 școli), Ploiești, Pitești și Galați.

6.2. Starea învățământului minoritar în Transilvania interbelică

Atitudinea statului român în materie de politică școlară vis-à-vis de etnicii minoritari s-a concretizat, imediat după Unire, în principiile și directivele Consiliului Dirigent, primul organ administrativ tranzitoriu al Transilvaniei interbelice, care și-a asumat, în mod provizoriu, începând cu 1 Decembrie 1918, conducerea celor 26 județe desprinse din Ungaria. În lipsa suportului legislativ adecvat noii realități

⁵⁷¹Wilhelm G. Rein, *Nouveau Dictionnaire de Pédagogie et d'Instruction Primaire*, Paris, 1911, vol. I, p. 47; vezi și Răspunsul Guvernului român la Petiția Partidului Maghiar adresată Societății Națiunilor la data de 2 septembrie 1930, în *Minoritățile naționale din România 1925-1931*, p. 477-522.

⁵⁷²*A Româniilor Magyarok Naptára*, Budapeșt, 1915; vezi și *Minoritățile naționale din România 1925-1931*, p. 501.

politico-statale, s-au aplicat, în continuare, unele principii din legea maghiară privind egalitatea în drepturi a naționalităților, amendate pentru a corespunde noilor realități. Astfel, referitor la școli, *Decretul nr. 1 din 27 ianuarie 1919*, preciza: a) în școlile comunale, confesionale și particulare, limba de învățământ urma să fie fixată de către cei care întrețineau școala; b) în școlile primare de stat, învățământul urma să se desfășoare în limba majorității locuitorilor comunei; pentru etnicii minoritari se prevedeau clase paralele, în limba acestora, dacă exista un număr de elevi suficient pentru o normă de învățător; c) în școlile secundare de stat, învățământul urma să fie oferit în limba majorității locuitorilor din județul respectiv; d) în învățământul superior urma să se folosească limba majorității locuitorilor regiunii (art. 4).⁵⁷³

Acest decret nu rezolva decât în principiu problema limbii de învățământ. În realitate, din motive de ordin tehnic, el nu a putut fi aplicat, în anul școlar 1918/1919, întrucât, dintre cele câteva mii de învățători unguri foarte puțini știau să scrie și să citească în limba română. În aceste condiții, în anul școlar amintit, a fost menținută vechea organizare școlară maghiară pentru a se evita inconvenientele pe care le-ar fi întâmpinat elevii trecând brusc de la un regim școlar la altul. Prin urmare, *Circulara nr. 7*, din 22 decembrie 1918, invita întregul personal didactic din școlile de stat să rămână în funcții și să-și îndeplinească sarcinile conform noilor dispoziții: 1) în școlile primare de stat, istoria și geografia Ungariei se înlocuiau cu istoria românilor și cu geografia ținuturilor locuite de către aceștia; 2) elevii români erau dispensați de studiul limbii maghiare având la dispoziție 20 de ore săptămânal pentru studiul limbii române.⁵⁷⁴

Pentru inițierea profesorilor din școlile de stat cu predare în limbi minoritare în studiul limbii române, cât și în predarea istoriei și geografiei, Consiliul Dirigent a organizat, în cursul anului 1919, cursuri de vară gratuite la Brașov.

În situația în care Tratatul de pace cu Ungaria nu fusese încă semnat și dată fiind situația tulbură generată de starea de instabilitate politică din toamna anului 1918 și din primăvara celui următor, întregului corp didactic minoritar din învățământul de stat i-a fost solicitat jurământul de fidelitate față de Regele României.⁵⁷⁵ Cei care, din varii motive, nu și-au declarat atașamentul față de autoritățile românești, au fost lăsați, totuși, să funcționeze până la sfârșitul anului școlar 1918/1919, pentru a nu bloca învățământul maghiar ca urmare a

⁵⁷³ *Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania*, Cluj, 1929, p. 15.

⁵⁷⁴ Vezi în acest sens, Augustin Caliani, *L'enseignement minoritaire en Transylvanie*, (II), în „*Revue de Transylvanie*”, Cluj, 1934, I, 3, p. 302.

⁵⁷⁵ În legătură cu caracterul acestui jurământ de fidelitate vezi și Gh. Iancu, *Majorități și minorități în Transilvania interbelică*, p. 212, 219.

disponibilizării celor care refuzau depunerea jurământului. În următorul an școlar, s-a permis comunităților religioase maghiare să se ocupe de instrucțiunea elevilor, închiriindu-le chiar localurile școlilor de stat abandonate, măsură care se înscria în spiritul *Decretului privitor la organizarea învățământului primar*, din 4 septembrie 1919⁵⁷⁶.

Bisericile maghiare, îndeosebi, au profitat de spiritul acestei măsuri legislative, înființând școli confesionale chiar și în localitățile în care învățătorii maghiari rămăseseră la posturile lor din școlile întreținute de stat. În primii doi ani de la Unire, dinamica acestui tip de instituție de învățământ se prezenta astfel:⁵⁷⁷

Tabel nr.87

<i>Anul</i>	<i>Confesiunea</i>	Instituții școlare		
		<i>Școli primare</i>	<i>Școli secundare</i>	<i>Altele</i>
1918	Reformată	178	8	-
	Unitariană	27	2	-
	Romano-catolică	176	8	9
1919/1920	Reformată	573	30	-
	Unitariană	86	3	2
	Romano-catolică	275	10	27

Din acest tabel rezultă că, față de perioada anterioară Unirii, în anul școlar 1919/1920, numărul instituțiilor de învățământ confesionale maghiare (școli primare, școli secundare, altele), cunoscuse o creștere de 2 ori și ceva.

După semnarea Tratatului de la Trianon, care fixa definitiv frontierele României, toți funcționarii din Transilvania au fost din nou invitați, prin *Jurnalul Consiliului de Miniștrii nr. 1674/27 iunie 1920*, să depună jurământul de fidelitate în

⁵⁷⁶Acest decret, semnat de Valeriu Braniște, șeful Resortului Culte și instrucțiune publică, prevedea că: educația și instrucția primară, atât la orașe cât și la sate, era o obligație a comunei, a bisericii și a statului (II, 1); comuna trebuia să ridice localul școlar, să-l înzestreze cu mobilierul și rechizitele necesare și să-l mențină în stare corespunzătoare; tot comuna avea obligația de a asigura salariile corpului didactic, în măsura puterii sale de contribuție; la îndeplinirea acestor obligații față de buna desfășurare a învățământului participau atât biserica cât și statul (II, 3); acest tip de școală purta numele de școală primară națională (II,6); toate școlile primare comunale și de stat din comunele românești se transformau, încă din cursul anului 1919/1920, în școli primare naționale (*Decret privitor la reorganizarea învățământului primar*, Sibiu, 1919).

⁵⁷⁷Calcul realizat după datele din studiul lui Z. Străjanu, *Culte minoritare în Transilvania, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918/1928*, vol II, București, 1929, p. 835; vezi și Susanna Heiss, *Unele aspecte ale dinamicii învățământului naționalităților în primul deceniu interbelic*, p. 411.

decurs de o lună acordându-li-se un an pentru învățarea limbii române. Trebuie precizat, însă, că acest termen nu a fost respectat într-u totul, primele examene serioase fiind organizate abia după 14 ani. În urma acestei invitații, cea mai mare parte dintre învățătorii maghiari s-au conformat noii situații fiind reprimiți în școlile de stat.

Secretariatul general al Instrucțiunii Publice din Cluj, care a preluat funcția similară a Consiliului Dirigent, după ce acesta și-a încetat activitatea, în aprilie 1920, a emis două ordonanțe care puneau în evidență maniera statului român de tratare a învățământului minoritar din Transilvania.

Ordonanța cu nr. 19422/1920 stipula următoarele: 1) considerând instrucțiunea publică drept o problemă de stat, România era decisă să vegheze la educația și instrucțiunea primară a cetățenilor de limbă maternă; 2) în conformitate cu acest principiu, începând cu anul școlar 1919/1920, Ministerul Instrucțiunii Publice a înființat în toate școlile de stat, acolo unde confesiunile nu-și creaseră, încă, școli proprii, clase paralele pentru elevii maghiari, germani și ruteni, cu învățători din rândul naționalității respective, care urmau să predea în limba maternă a elevilor; 3) aceste dispoziții - preciza textul ordonanței - urmau să se aplice și în viitor; învățătorii trebuiau să fie numiți din rândul naționalității elevilor, în număr proporțional cu nevoile fiecărei localități; urmau să se tipărească manualele necesare și să se ia măsurile corespunzătoare pentru ca școlarii să primească instrucțiunea religioasă din partea preoților din confesiunea lor.⁵⁷⁸ În felul acesta, statul român introducea *principiul învățământului național* pentru toate minoritățile importante ca număr, în cadrul școlii publice, învățământ complet gratuit.

Începând cu anul școlar 1920/1921, învățământul public a fost restabilit în toată provincia. Ca urmare, *Ordonanța nr. 31356/1920* dispunea ca localurile închiriate confesiunilor religioase minoritare să fie înapoiate foștilor proprietari. În urma acestei măsuri, un număr de școli confesionale maghiare au fost nevoite să-și suspende activitatea din lipsă de spațiu. Cea mai mare parte, însă, au continuat să funcționeze în localuri improvizate, improprii pentru desfășurarea învățământului, fără material didactic și adesea fără personal calificat, în localități unde funcționau și școli publice cu limba de predare maghiară.

Școlile primare de stat din Transilvania, toate de limbă maghiară până în 1919, s-au transformat, în conformitate cu dispozițiile Decretului 1 al Consiliului Dirigent, adoptând ca limbă de învățământ maghiara, germana, româna ș.a., după limba majorității locuitorilor din zonele respective. În afara acestor școli, acolo unde exista populație minoritară în număr mai mic, au fost create secțiuni speciale.

⁵⁷⁸Augustin Caliani, *ibidem*, p. 302.

În această situație, numărul școlilor de stat, de limba maghiară, s-a diminuat considerabil în timp ce a crescut numărul școlilor celorlalte etnii defavorizate de vechiul regim maghiar. Pentru a restabili dreptul fiecărei naționalități la cultură națională, dispozițiile decretului amintit, referitoare la limba de învățământ din școlile publice, au fost aplicate și în instituțiile de învățământ secundar.

Aplicarea decretului s-a făcut în etape. În anul școlar 1918/19 limba maghiară a rămas singura limbă de învățământ în toate școlile. În anul școlar următor, limba română a fost introdusă în 12 licee *clasice* și *reale* și în trei școli superioare de fete la: Caransebeș, Lugoj, Făgăraș, Deva, Baia Mare, Sibiu, Turda, Dumbrăveni, Brașov. Oradea și Cluj, adică în județele cu majoritate românească. Maghiara și germana au rămas în continuare limbi de învățământ în toate școlile secundare confesionale.

Consiliul Dirigent, iar mai târziu celelalte organisme de stat care se ocupau cu instrucțiunea publică, au menținut, între 1919 și 1924, numeroase școli de limbă maghiară cât și secțiunile care funcționau pe lângă școlile publice românești chiar și în localitățile în care maghiarii erau minoritari și nu dispuneau de școli confesionale, pentru ca elevii, care își începuseră studiile în maghiară, înaintea sau în timpul războiului, să le poată continua și desăvârși în această limbă.

Ignorând aceste realități, reprezentanții bisericilor maghiare au continuat și după anul 1920 să înființeze școli confesionale chiar și acolo unde nu existau necesități sau condiții necesare pentru funcționarea acestora. Totodată, elevilor maghiari li se sugera, prin diverse promisiuni, să urmeze acest tip de școală și să ignore învățământul de stat, chiar dacă acesta se desfășura în limba maghiară.

Neputând rămâne indiferent față de această situație, statul român a intervenit, solicitând comunităților religioase minoritare să ia toate măsurile necesare pentru buna funcționare a unităților școlare confesionale nou înființate. În urma constatărilor făcute la fața locului de către reprezentanții Revizoratelor școlare, ale căror procese verbale de inspecție au fost semnate și de către conducătorii acestor instituții, școlile care îndeplineau condițiile de funcționalitate și se dovedeau viabile au continuat să-și desfășoare activitatea, celelalte, care duceau lipsă de elevi și de bază materială, au fost nevoite să-și închidă porțile.

Deși cifrele statistice sunt de cele mai multe ori contradictorii, tabloul școlilor primare de stat și confesionale din Transilvania anului 1923 se prezenta, cu o marjă de eroare de aproximativ 6%, în felul următor⁵⁷⁹:

⁵⁷⁹Alexandru Pteancu, *Il problema dell'insegnamento minoritario in Transilvania sotto gli ungheresi e sotto gli romeni*, București, 1940, Anexe; marja de eroare a fost stabilită prin compararea statisticii

Tabel nr. 88

Numărul școlilor elementare, după susținători și naționalitate, înainte și după 1918

Categoria școlilor	Înainte de 1918								
	Total	Din care							
		Românești		Maghiare		Germane		Altele	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
De stat	1497	-	18,9	1497	100	-	-	-	-
Comunale	507	96	100	305	60,1	26	5,1	80	15,8
Ortodoxe	1218	1218	100	-	-	-	-	-	-
Greco-catolice	1078	1078	-	-	-	-	-	-	-
Evangelice	269	-	-	8	2,9	261	97	-	-
Romano-catolice	388	-	-	388	100	-	-	-	-
Reformate	322	-	-	322	100	-	-	-	-
Unitariene	26	-	-	26	100	-	-	-	-
Israelite	42	-	-	42	100	-	-	-	-
Total	5367	2392	44,6	2608	48,6	287	5,3	80	1,5

Categoria școlilor	După 1918								
	Total	Din care							
		Românești		Maghiare		Germane		Altele	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
De stat	1686	1020	60,5	562	33,3	51	3,1	53	3,1
Comunale	447	318	71,1	38	8,5	38	8,5	53	11,9
Ortodoxe	1307	1289	98,6	-	-	-	-	18	1,3
Greco-catolice	1028	986	95,9	-	-	-	-	42	4,1
Evangelice	281	-	-	8	2,8	261	92,	12	4,3
Romano-catolice	404	-	-	371	91,8	33	9	-	-
Reformate	641	-	-	641	100	-	8,1	-	-
Unitariene	49	-	-	49	100	-	-	-	-
Israelite	32	-	-	-	-	-	-	32	100
Total	5875	3613	61,2	1669	28,4	383	6,5	210	3,6

Din această statistică rezultă, în primul rând, discriminarea evidentă care exista înainte de 1918 între populația maghiară și celelalte naționalități din Transilvania în domeniul învățământului. În situația în care, conform

învățământului primar minoritar, întocmită și publicată de același autor în două lucrări diferite: în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, p. 113 și în aceea la care facem referință.

recensământului regional din 1919, românii reprezentau 57,12% din întreaga populație a provinciei, maghiarii 26,46% și germanii 9,87%.⁵⁸⁰ Analizând situația în funcție de principiul reprezentării proporționale, rezultă că românii înregistrau, înainte de 1918, un minus de 12,39 procente, maghiarii un plus de 21,94 procente, iar germanii un minus de 4,5 procente. După Unire, raportul dintre indicii demografic și cel al reprezentării prezenta tendințe evidente spre echilibrare, românii înregistrând un plus de 4,38%, maghiarii de 1,94% iar germanii un minus de 3,35%. Situația negativă a germanilor la acest capitol s-ar putea datora faptului că, spre deosebire de maghiari, aceștia nu au acceptat, în primul deceniu interbelic, oferta școlară a statului, rămânând cantonați în sistemul școlilor confesionale susținute de Biserica evanghelică C.A., dar și numărului redus al copiilor de vârstă școlară, comparativ cu celelalte naționalități conlocuitoare.

Conform cifrelor oficiale, prezentate de Ion Pillat, senator și membru al *Asociației Române pentru Societatea Națiunilor*, într-un memoriu către Ministerul Afacerilor Externe, privind regimul școlilor minoritare maghiare din Transilvania, rezultă că sistemul de învățământ confesional al etniei amintite înregistrase o dinamică pozitivă, numărul școlilor de toate gradele cunoscând o creștere de 132 unități, adică cu 16,58 procente în plus față de anul de referință.

Pe lângă cele 874 de școli primare confesionale și 52 de școli secundare confesionale subvenționate parțial de la bugetul public, statul român mai întreținea încă 260 de școli primare de stat cu limba de predare maghiară și 223 de secțiuni maghiare, în total 483 de școli maghiare de stat. Adăugate celor confesionale, rezultă că învățământul primar maghiar dispunea, în 1930, de 1357 unități de învățământ înregistrând, față de 1923, un minus de 312 școli (23%), datorat atât schimbării limbii de predare, al creșterii normei didactice cât și desființării școlilor care nu îndeplineau condițiile de funcționare.

Școlilor secundare confesionale, li s-au adăugat școlile secundare de stat de la Oradea, Cluj, Arad și Timișoara, cu predare în limba maghiară, cât și cele 6 secțiuni maghiare de pe lângă școlile românești din Transilvania (licee, gimnazii, școli comerciale superioare).

Raportând numărul instituțiilor școlare la numărul populației pe care o deservea, rezultă că, în anul 1918, românii aveau o școală primară pentru 1 340 locuitori și o școală secundară pentru 161 621 locuitori. Sub administrația românească, maghiarii din Transilvania dispuneau de o școală primară pentru 966 locuitori și de o școală secundară pentru 21 435 locuitori.

⁵⁸⁰Vezi în acest sens „*Buletinul statistic al României*”, vol. XV, 1920, nr. 3, p. 156-157, sau *Minoritățile naționale din România 1918-1925*, p. 184.

Pentru întreținerea școlilor publice maghiare, statul român a cheltuit, în 1930, 103 milioane lei pentru școlile primare și 26 milioane lei pentru cele secundare. Pentru școlile confesionale, de exemplu, s-au acordat subvenții de 25 milioane lei, în 1929, și de 20 de milioane lei în 1930 (reducerea se explică prin efectele crizei economice).⁵⁸¹

În anul școlar 1939/1940, situația învățământului preșcolar și elementar minoritar se prezenta astfel: 93 de grădinițe de copii (52 maghiare, 30 germane, 6 evreiești, 5 alte etnii) și 1 637 școli (1 072 maghiare, 443 germane, 61 sârbești, 32 evreiești, 29 alte etnii).⁵⁸²

Învățământul secundar minoritar era deservit, în anul amintit, de 98 unități școlare (licee, gimnazii, școli normale, școli comerciale), 92 confesionale și 6 de stat, repartizate astfel: 74 maghiare, 18 germane, 6 evreiești.⁵⁸³

Conform datelor oferite de lucrarea la care am făcut referință, în anul școlar 1939/1940 în rețeaua învățământului elementar din România se aflau în activitate 900 de grădinițe, dintre care 807 românești (89,67%) și 93 minoritare (10,33%). Învățământul elementar era deservit de 6 207 unități școlare, dintre care 4 570 românești (73,63%) și 1 637 minoritare (26,37%). Din cele 1673 școli elementare minoritare, 308 erau susținute în totalitate de către stat, ceea ce reprezenta 18,4 procente.

Dacă sistemul românesc de învățământ, din perioada supusă atenției noastre, a fost sau nu performant, acest lucru rezultă cel mai bine și din analiza gradului de alfabetizare a populației.

Față de situația înregistrată de recensământul maghiar din anul 1910, în anul 1930, numărul celor care știau să scrie și să citească crescuse, în medie, cu 15,6 procente.⁵⁸⁴

Tabel nr.89

Gradul de alfabetizare al populației
din Transilvania interbelică

Provincii	Anul 1912 (%)	Anul 1939 (%)	Creșterea (%)
Transilvania istorică (cu Banatul)	52,5	67,3	10,8
Crișana și Maramureșul	45,2	65,7	20,5

⁵⁸¹ *Minoritățile naționale din România 1931-1938*, p. 102-123, Răspuns la memoriul contelui Ernest Zicky.

⁵⁸² Alexandru Pteancu, *op. cit.*, Anexe.

⁵⁸³ Idem .

⁵⁸⁴ *Ibidem*, p. 39

Dacă analizăm situația din 3 județe cu populație majoritar românească și din trei județe cu populație predominant maghiară se observă că primele înregistraseră o creștere de 20,4 procente, iar celelalte de 16,9.

Tabel nr.90

<i>Județe</i>	<i>Anul 1912 (%)</i>	<i>Anul 1939 (%)</i>	<i>Creșterea (%)</i>
Ciuc	58,9	76,4	17,5
Odorhei	69,1	85,0	15,9
Trei Scaune	66,9	84,3	17,4
Alba	40,8	64,0	23,2
Cluj	35,0	64,0	29,0
Someș	28,6	48,8	20,2

După cum rezultă din acest tabel, în anul 1910, județele maghiare amintite erau alfabetizate în proporție de 64,9 %, pe când județele românești, într-o proporție de 34,3%. Conform recensământului din 1930, județele românești, la care facem referire, erau alfabetizate în proporție de 58,9%, iar cele maghiare de 81,9%.⁵⁸⁵

6.3. Starea învățământului minoritar din fostul județ Mureș-Turda.

6.3.1. Învățământul primar

Realizarea unei situații privind învățământul primar și secundar din cele două foste județe supuse discuției întâmpină reale dificultăți care provin din caracterul lacunar și contradictoriu, uneori, al informațiilor puse în circulație, îndeosebi de mijloacele *media*, existente la epoca respectivă și de către puținele lucrări editate, în situația în care sursele arhivistice sunt destul de precare. În acest caz am acceptat drept surse primare de informație *Dăriile de seamă*, întocmite de Revizoratele școlare, la cererea Ministerului Instrucțiunii, informațiile oferite de publicațiile oficiale ale autorităților județene și Anuarele ministerului de resort.

⁵⁸⁵Vezi și Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, p.44.

Conform *Dării de seamă asupra învățământului primar din județul Mureș-Turda pe anul școlar 1924-1925*, în sistemul școlar mureșan funcționau, la data instaurării administrației românești, un număr de 256 unități școlare moștenite de la vechiul regim, din care: 46 școli de stat maghiare (nici una cu predare și în limba română), 134 școli profesionale minoritare și 76 școli profesionale românești. Acestea erau deservite de 408 învățători: 109 în școlile de stat, 210 în cele profesionale minoritare și 79 în școlile profesionale românești.⁵⁸⁶ Rezultă că numărul instituțiilor de învățământ românești reprezenta 29,69% din total, iar al învățătorilor 19,36 procente.

Întrucât nu cunoaștem numărul elevilor care frecventau aceste școli, pentru stabilirea procentului de participare al minorităților naționale la sistemul educațional județean, respectiv învățământul primar, vom raporta numărul acestor instituții la numărul populației fiecărei etnii. Obținem astfel, următoarea situație: o școală maghiară deservea 708 locuitori, o școală românească 787 locuitori, o școală germană 1 339 locuitori.

Luând drept bază de calcul numărul maghiarilor repartizați unei școli, o distribuție proporțională a instituțiilor de învățământ indică faptul că românii ar fi trebuit să beneficieze de 110 școli în loc de 76, iar germanii de 9 față de 5.

În anul școlar 1924/25, la numai 6 ani de la înfăptuirea Unirii, în rețeaua școlară a județului Mureș -Turda activau 206 școli primare, cu un număr de 525 învățători: 121 de școli de stat românești (dintre care 18 aveau și secțiuni maghiare) cu 210 învățători (170 români și 40 maghiari); 12 școli maghiare întreținute de stat (pe lângă care funcționau și 18 secțiuni românești), cu 80 de învățători (43 maghiari și 37 români); 155 de școli profesionale (149 maghiare și 6 germane) cu 235 învățători (223 maghiari și 12 germani). Din totalul celor 21 373 copii înscriși, 8 503 erau români (dintre care 583 evrei înscriși la școlile românești), adică 39,78%; 11 650 maghiari (54,51%); 873 germani (4,1%) și 870 evrei (4,1%).⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ Revizoratul școlar al județului Mureș-Turda, *Dare de seamă asupra învățământului primar din județul Mureș-Turda pe anul școlar 1924-1925* (în continuare *Dare de seamă...*), Târgu-Mureș, 1926, p. 46; după o statistică întocmită de Onisifor Ghibu, rezultă că numărul total al școlilor primare din județul Mureș-Turda, în 1918, era de 266, din care: 45 școli maghiare de stat, 43 școli profesionale românești (toate greco-catolice), 5 școli evanghelice- lutherane și restul școli profesionale maghiare (Arhivele Naționale ale României, *Fond personal Onisifor Ghibu*, dosar 372/1918-1919, f. 17-22).

⁵⁸⁷ *Dare de seamă...*, p. 6

Tabelul nr. 91

Școli românești și școli minoritare
în fostul județ Mureș-Turda⁵⁸⁸

<i>Limba de predare</i>	Starea învățământului primar în anul școlar 1918/1919					
	<i>Școli de stat</i>		<i>Școli confesionale</i>		<i>Total</i>	
	Nr. școli	Nr. înv.	Nr. școli	Nr. înv.	Nr. școli	Nr. înv.
Română	-	-	76	79	76	79
Maghiară	46	119	129	175	175	315
Gemană	-	-	5	14	5	14
Total	46	119	210	268	256	408

<i>Limba de predare</i>	Starea învățământului primar în anul școlar 1924/1925					
	<i>Școli de stat</i>		<i>Școli confesionale</i>		<i>Total</i>	
	Nr. școli	Nr. înv.	Nr. școli	Nr. înv.	Nr. școli	Nr. înv.
Română	121(18)	170(40)	-	-	121(18)	210
Maghiară	12 (18)	43(37)	149	223	161 (18)	303
Germană	-	-	6	12	6	12
Total	151	290	155	235	306	525

Numerele din paranteze reprezintă școlile cu secțiuni românești sau maghiare

Rezultă că din totalul de 306 unități primare de învățământ, 185 (școli și secțiuni) aparțineau etnicilor minoritari (adică 60,45%), iar din totalul de 525 învățători, 315 erau minoritari (59,9%). Prin urmare, în ceea ce privește numărul școlilor primare, se stabilea un echilibru aproape perfect în ceea ce privește participarea etniilor din județ la beneficiul educațional al statului român.

Față de anul 1918/1919, în anul școlar 1924/25 se observă un progres sesizabil în rețeaua educațională mureșană prin faptul că numărul total al școlilor crescuse cu 50 de unități, iar al învățătorilor cu 217 persoane. Dacă ne referim doar la învățământul minoritar, constatăm că numărul unităților școlare moștenite de la vechiul regim crescuse cu 5 unități, în timp ce numărul învățătorilor cunoscuse o diminuare de 14 persoane, fapt datorat și creșterii numărului de elevi pentru o normă didactică, respectiv 60, pentru clasele I-IV și 40, pentru clasele V-VII.

⁵⁸⁸ *Ibidem*, p. 47.

Dacă distribuim numărul elevilor înscriși în anul școlar 1924/25 la numărul unităților de învățământ existente, obținem următoarea situație: o școală pentru 74 elevi români, o școală pentru 65 elevi maghiari, iar pentru germani o școală la 145 elevi. Repartiția elevilor pe număr de învățători se prezenta astfel: 49 elevi pentru un învățător român, 38 pentru unul maghiar și 73 pentru un învățător german. Rezultă că situația cea mai rea, atât din punctul de vedere al numărului de școli, cât și al numărului de învățători o suportau germanii, care n-au solicitat, în primul deceniu intebelic, înființarea de școli de stat, decât cu rare excepții.⁵⁸⁹

Tabel nr. 92

Caracterul și numărul
școlilor primare minoritare în fostul județ Mureș - Turda
(1924/1925)⁵⁹⁰

Caracterul școlilor		Limba de predare			Nr. învățători
		Română	Maghiară	Germană	
Romano-catolice	U	-	3	-	11
	R	-	25	-	40
Evanghelice-reformate	U	-	3	-	10
	R	-	102	-	10
Unitariene	U	-	-	-	-
	R	-	13	-	14
Lutherane	U	-	-	2	4
	R	-	-	3	7
Evreiești	U	2	-	-	7
	R	-	-	-	-
Altele	U	-	-	-	-
	R	-	1	1	2
Total		2	147	6	235

U= urbane, R= rurale

Din cele 46 de școli de stat cu limba de predare maghiară, existente înainte de Unire, au fost naționalizate 31 cu 60 de învățători, care au fost transformate în

⁵⁸⁹În comuna Petelea, județul Mureș, de exemplu, învățământul primar german era reprezentat de o școală confesională evanghelic-lutherană C.A., care, în 1938, avea 70 de elevi. Din cauza dezbinării politice dintre sașii din comună, o parte din aceștia și-au înscris copii la școala primară de stat, care avea și o secțiune în limba germană. (ANDJ- Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 20/1923, f. 41).

⁵⁹⁰*Dare de seamă...*, p. 73.

școli de stat cu predare în limba română, având pe lângă ele și secțiuni în limba maghiară.⁵⁹¹

Rețeaua școlilor primare din municipiul Târgu-Mureș, care, în anul școlar 1924/1925, era frecventată de 10 769 elevi (3543 români, 5 981 maghiari și maghiarizați, 28 germani, 1 196 evrei, 21 țigani), adică 47,10% din totalul elevilor din județ, era formată din următoarele unități școlare: 2 grădinițe de stat și 2 particulare, 11 școli primare (6 de stat și 5 confesionale). Situația școlilor minoritare confesionale se prezenta conform tabelului următor:⁵⁹²

Tabel nr. 93

Școlile minoritare confesionale din Târgu-Mureș în anul școlar 1924-1925

Nr. crt.	Denumirea școlii	Proprietarul școlii	Fondul din care s-a edificat
1	Grădinița de copii maghiară	Bürger	Fond privat
2	Grădinița de copii evreiască	Comunitatea israelită	Patrimoniul cultului mozaic
3	Școala primară reformată de băieți	Episcopia reformată	Fondul episcopiei
4	Școala primară reformată de fete	Biserica reformată	Patrimoniul bisericii reformate
5	Școala primară romano-catolică de fete	Biserica romano-catolică	Patrimoniul bisericii romano-catolice
6	Școala primară romano-catolică de băieți	Ordinul călugărilor franciscani	Patrimoniul franciscan
7	Școala primară israelită	Comunitatea israelită	Patrimoniul cultului mozaic

⁵⁹¹În ceea ce privește naționalizarea școlilor confesionale maghiare, este de reținut faptul că înainte de anul 1918, școlile de acest fel din județele Sălaj, Solnoc, Dobâca, Cojocna, Turda-Arieș și Mureș-Turda, care au reclamat lipsa mijloacelor de susținere, au fost preluate de către statul maghiar pe bază de contract. Aceste contracte erau de două feluri: 1) unele biserici au cedat statului atât terenul cât și edificiul; 2) altele doar terenul pe care statul a zidit clădirea. În ambele cazuri, statul se obliga să respecte contractul doar atât timp cât în respectiva școală limba de predare era maghiara. Îndată ce această clauză își pierde valabilitatea, atât clădirea școlii cât și terenul ar fi revenit din nou bisericii respective, așa cum se stipula prin articolul 3 al acestor contracte. În baza celor amintite și ca urmare a dreptului de succesiune asupra patrimoniului statului maghiar de pe teritoriul României, statul român a preluat aceste școli fără să le schimbe caracterul și destinația. După cum era de așteptat, reprezentanții confesiunilor au protestat solicitând anularea acestor contracte.

⁵⁹²Idem, Fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 14/1924, f. 76.

Învățăământul primar minoritar din Reghin, al doilea oraș al județului, dispunea de o grădiniță de copii evanghelic-lutherană, o școală primară lutherană de băieți, o școală primară lutherană de fete, o școală primară romano-catolică, o școală primară reformată și o școală primară evreiască.⁵⁹³

În pofida faptului că primele măsuri luate de către Consiliul Dirigent al Transilvaniei în domeniul educațional nu făceau altceva decât să aplice, pentru întâia oară în Transilvania, dispozițiile *Legii pentru egala îndreptățire a naționalităților*, din anul 1898, în integralitatea ei, în condițiile de incertitudine politică generate de evenimentele din toamna anului 1918 și din anul următor, reprezentanții etnicilor minoritari din județul Mureș -Turda, îndeosebi elitele bisericilor maghiare, au adoptat, în general, o tactică de respingere a ofertei școlare românești. Considerând școlile cu predare în limba maghiară întreținute de stat drept „*ateliere de valahizare*”, comunitățile maghiare au deschis școli confesionale chiar și în localitățile în care învățătorii unguri rămăseseră la posturile lor, în școlile maghiare de stat. Un exemplu grăitor în acest sens, îl constituie și cazul școlii maghiare din comuna Ilioara. Fiind singura școală maghiară de stat amplasată într-un edificiu corespunzător, sub administrația românească ea a fost pusă la dispoziția elevilor din comună, învățăământul făcându-se în limba maghiară de către învățătorul Túzes István. Întrucât, acesta cunoștea și limba română, Revizoratul școlar al județului i-a solicitat să predea, parțial, și în românește pentru elevii români aflați pe cale de totală maghiarizare. După exemplul altor comune, însă, s-a înființat și aici o școală confesională reformată într-un local necorespunzător pentru desfășurarea procesului instructiv. Elevii români au fost atrași prin tot felul de promisiuni spre această instituție, școlii de stat nerămânându-i decât 10-15 școlari. În aceste condiții, *Reprezentanța* comunei amintite a cerut direct Ministerului Instrucțiunii închiderea școlii de stat și tragerea la răspundere a revizorului școlar de zonă pentru pretinsele pagube aduse prin susținerea acestei școli.⁵⁹⁴

⁵⁹³Ioan I Costea, *Școlile Reghinului*, Reghin, 1999, p. 18; Szabo Mihai, *Reghinul între cele două războaie mondiale. Viața culturală*, în „*Marisia*”, XI-XII, 1981-1982, p. 449-458.

⁵⁹⁴ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 20/1923, f. 46. Printr-o adresă din 3 ianuarie 1924, Inspectoratul regiunii Cluj solicita Ministerului Instrucțiunii închiderea școlii confesionale reformate din comuna Ungheni, județul Mureș, pentru motive de ordin administrativ și de dotare cu material didactic (exista doar o tablă pentru scris și 2 hărți). În plus, învățătorul suplinitor Ujlaki István era cetățean maghiar, care fusese și amendat pentru trecerea frauduloasă a frontierei dintre Ungaria și România. (Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Instrucțiunii, Direcția învățăământului particular*, dosar 627/1924, f. 1). În urma inspecției din 19 octombrie 1923 făcută de revizorul școlar Vasile Idu la școala confesională reformată din comuna Dumbrăvioara, județul Mureș, Revizoratul școlar județean solicita Directoratului regional al învățăământului din Cluj închiderea acestei școli din cauza gravelor neajunsuri constatate. În procesul verbal de inspecție, se consemna că o parte a

Majoritatea școlilor confesionale, care au continuat să funcționeze și după Unire fuseseră construite sau întreținute din banii locuitorilor din localitățile respective, indiferent de naționalitate sau confesiune. În acest sens, prim-pretorul plasei Mureșul de jos informa autoritățile județene despre mai multe astfel de cazuri, din care selectăm câteva reprezentative pentru afirmația făcută. În comuna Glodeni, de pildă, școala confesională reformată funcționa în localul cooperativei „Hangya”, la a cărei construcție contribuise cu material întreaga comună. Pe de altă parte, localul constituia proprietatea acționarilor băncii respective. De reținut este și faptul că fosta școală reformată fusese dărâmată în anul 1919, pentru a nu intra în posesia românilor. Pe locul acesteia s-a construit casa învățătorului reformat, deși suprafața destinată construcției fusese cumpărată, în anul 1908, de întreaga comună, cu suma de 3 200 de coroane. În comuna Maiad, școala confesională unitariană a fost edificată cu concursul tuturor locuitorilor, care contribuiseră cu muncă comunitară. În comuna Ernei, atât școala reformată cât și cea romano-catolică au fost construite din fondul destinat bisericilor, la care contribuiseră toți locuitorii comunei.⁵⁹⁵

În Darea de seamă amintită se sublinia că populația maghiară din județul Mureș nu s-a lăsat convinsă de îndemnul reprezentanților bisericilor istorice maghiare de a deschide școli confesionale în comunele în care statul român susținea deja câte una cu limba de predare a populației respective, cu atât mai mult cu cât întreținerea unei astfel de instituții îl costa pe contribuabilul maghiar în jur de 30-40 de mii de lei anual. În felul acesta, din cele 41 de comune în care existau școli de stat pe vremea regimului maghiar, în 17 nu s-au putut deschide școli confesionale, iar din cele 30 nou înființate, 4 au fost închise ca urmare a condițiilor necorespunzătoare în care funcționau, iar 6 au fost nevoite să-și închidă porțile din lipsă de elevi.⁵⁹⁶

Deschiderea de noi școli confesionale explică și diminuarea, în primii cinci ani de administrație românească, a numărului școlilor maghiare întreținute de stat,

elevilor a fost determinată, prin amenințări lansate chiar de la amvon, să urmeze această școală, care avea o mică sală de curs, amenajată în locuința preotului, timp în care cele trei săli corespunzătoare ale școlii de stat erau aproape goale. Raportul mai amintea că la această școală de stat, care avea trei învățători, atât instrucția cât și religia erau predate în limba maghiară. La 3 decembrie 1924, Inspectoratul Regional Cluj solicita Ministerului Instrucțiunii închiderea școlii. Tot acest document consemna că, în anul 1912, comunitatea religioasă reformată din Gurghiu și-a desființat de bună voie școala întrucât nu era cerută de necesitățile culturale. Nici după Unire, când a fost reînființată, nu răspundea acestor nevoi, deoarece aproape toți copiii maghiari se înscriaseră, nesiliți de nimeni, la secțiunea maghiară a școlii de stat, care o avea ca învățătoare calificată, pe Gere Rozalia. (*Ibidem*, f. 72).

⁵⁹⁵Idem, dosar 14/1924, f. 79

⁵⁹⁶*Dare de seamă...*, p. 69

de la 15 la 12, crescând în schimb numărul școlilor confesionale cu 20 de unități (de la 129 la 149). De-a lungul timpului, această situație s-a păstrat aproape neschimbată, școlile confesionale nemaifăcând obiectul măsurilor de desființare înregistrate în primul deceniu de după Unire.

În primii doi ani de la integrarea Transilvaniei în România întregită, ca urmare a atitudinii ostile a autorităților bisericești maghiare față de statul român, învățătorii unguri din școlile confesionale nu au beneficiat de plata salariilor de către Ministerul Instrucțiunii, iar subvenția provenită din cota de 14%, pe care comuna trebuia să o pună la dispoziția tuturor școlilor de pe teritoriul său era atât de mică încât slujitorii școlii, pentru a-și asigura existența, au devenit, nu de puține ori, zilieri, lucrând în parte porțiuni de pe pământul sătenilor înstăriți. În aceste condiții, era de înțeles faptul că problemele școlii erau lăsate pe planul al doilea⁵⁹⁷.

În ceea ce privește amintita cotă de 14% prevăzută în bugetele locale pentru întreținerea școlilor, din investigațiile făcute rezultă că nu de puține ori aceste sume au fost folosite în alte scopuri decât cele pentru care fuseseră prevăzute (repararea localurilor și dotarea școlilor cu material didactic și alte materiale necesare întreținerii acestora, completarea, în situații extreme, a salariilor etc.), având de suferit, în egală măsură, atât școlile românești cât și cele minoritare, confesionale sau particulare.⁵⁹⁸ În numeroase cazuri, se constată că, atât această cotă cât și suma corespunzătoare la care se referea art. 176, al. II, pct. 1 din Legea administrativă din 1938 care prevedea drept cheltuieli obligatorii din bugetul comunal întreținerea sau chiria localurilor necesare școlilor primare, încălzitul și iluminatul acestora, primeau alte destinații. În acest sens, se înscrie, de exemplu, și nemulțumirea formulată și înaintată celor în drept, de către preotul reformat din comuna Tâmpa (faptul reclamat fiind identic cu cel de la școala reformată din Logig), care nu primise subvenția de 6 000 de lei, necesară pentru acoperirea cheltuielilor materiale.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 20/1923, f. 41 și 46.

⁵⁹⁸Situația amintită s-a păstrat pe întreg intervalul de timp care face subiectul acestei lucrări. Prin adresa cu nr. 3/6 februarie 1939, de exemplu, înaintată de către directorul școlii primare de stat din comuna Bedeni către prefectura județului se aducea la cunoștință faptul că din suma de 20000 de lei destinată Comitetului școlar comunal se construise o toaletă comunală, pentru care fuseseră plătiți 3234 lei, deși costul real al acesteia fusese de 1964 lei. Pentru școală, în schimb, fuseseră alocați doar 4562 de lei. În lipsa fondurilor necesare, directorul școlii informa autoritățile județene că: „*N-avem cretă; n-avem harta Europei; n-avem ulei de frecat pe jos; nu mătură, /.../ Sobă am împrumutat de la școala primară de stat din Troița, veche de peste 100 de ani, iar în clasă nu pot ține de multe ori lecții, că ne îneacă fumul pe toți. În ce privește materialul didactic, lipsește cu desăvârșire...*” (ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, dosar 13374/1939, f. 10).

⁵⁹⁹*Ibidem*, f. 24.

Tot aceeași Dare de seamă consemna că, „în general am constatat la învățători multă bunăvoință pentru a atinge la școală maximul de progres de limba română și pentru a se perfecționa ei înșiși în cunoștința acestei limbi.”⁶⁰⁰

Progresul, pe care o parte a corpului didactic maghiar l-a dovedit cu ocazia controalelor efectuate de inspectorii școlari, s-a datorat și cursurilor de inițiere în tainele limbii române organizate de către Resortul Consiliului Dirigent și apoi de Ministerul Instrucțiunii Publice. Astfel, prin nota circulară nr. 4166/30 aprilie 1919, se anunța organizarea unui curs special pentru profesorii de la școlile confesionale secundare și normale, în scopul cunoașterii limbii și literaturii române, a istoriei și geografiei României.⁶⁰¹ Prin urmare, în vara anului 1921, atât învățătorii de la școlile maghiare, întreținute de stat cât și cei români, care studiaseră în școli neromânești, au fost trimiși în 12 orașe din Vechiul Regat, la cursuri complementare, îndeosebi pentru însușirea limbii române. Din cauza unor disfuncționalități intervenite în organizarea acestor cursuri, o parte din participanți, după ce au fost trimiși din oraș în oraș, la câteva zile au fost trimiși acasă.

Lipsa oricărui progres în învățarea limbii române nu s-a datorat doar relei voințe manifestată, uneori, în rândul profesorilor și învățătorilor maghiari, ci și unor evidente cauze de natură obiectivă. Faptul că un însemnat număr din rândul acestora care activau în comunele ungurești sau cu români maghiarizați, îndeosebi a celor cu vârstă înaintată, nu aveau ocazia să audă cuvânt românesc în afara școlii, s-a asociat cu lipsa unor studii aprofundate de însușire a limbii române, ca și cu lipsa oricărei înclinații spre învățarea unei limbi noi. Pentru înlăturarea acestor aspecte negative, Revizoratul școlar al județului Mureș a inițiat cercuri de conferințe pedagogice pentru învățătorii minoritari, în special în centrele de pe valea Nirajului (Acățari, Miercurea Nirajului și Eremitu), care se țineau la trei luni odată⁶⁰².

Dacă dascălii maghiari au dovedit, de cele mai multe ori, dorința de a se integra în sistemul românesc de învățământ, trebuie subliniat și faptul că piedicile cele mai serioase au fost puse de către amintitele autorități bisericești. Din numărul mare de documente existente la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Mureș, care fac referire la atitudinea conducătorilor bisericii maghiare față de conaționali lor care depuseseră jurământul de fidelitate față de statul român reținem, spre exemplificare, scrisoarea adresată prefectului județului Mureș de către învățătorul reformat Nagy Alexandru din Târgu-Mureș, strada Muzicanților nr. 32.

Căzut prizonier la ruși, în anul 1920 – istorisește autorul scrisorii datate cu 12 decembrie 1936 – în tabăra de prizonieri de la Vladivostok s-a făcut cunoscut că

⁶⁰⁰ *Dare de seamă...* p. 70.

⁶⁰¹ ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș, Comisia administrativă*, dosar 57/1921, f 3.

⁶⁰² Idem, 31 martie 1935.

acei care aparțin ținuturilor alipite României pot să se întoarcă acasă, pe cheltuiala statului român, cu condiția să depună jurământul de fidelitate. „După sosirea și reluarea postului de învățător din Găești – scria Nagy Alexandru – comitetul școlar reformat, în urma îndrumării episcopului de atunci, a refuzat categoric (prin Proces-verbal) plata salariului; nu numai, ci la ocuparea unui alt post au împiedicat. La cererea personală, când am mers la Cluj, episcopul Carol Nagy mă – amenințat cu vorbele aceste: «Am să mă răzbun atât pe D-ta cât și pe soția pentru că a-ți făcut apel la valachii!». După ce descrie toate șicanele la care a fost supus, învățătorul maghiar continua opinând că: „Aici trebuie să arătăm că statul român nu exercită controlul necesar. Nu se poate discuta că și statul are drept de control dacă Biserica reformată, în numele autonomiei, își face judecăți asupra sorților omenesți, călăuzită de răzburarea. Căci statul trebuie apăra interesele cetățenilor și funcționarilor prestați de jurământ. Dacă statul nu exercită control, așa cum exercită guvernul maghiar, atunci există în cadrul statului și un alt stat, un stat bisericesc reformat, legea a căruie este răzburarea”⁶⁰³.

Între cele două Războaie Mondiale, învățământul primar din județul Mureș-Turda a cunoscut o dinamică pozitivă, nespectaculoasă, dar totuși demnă de semnalat.

În anul școlar 1930/31, numărul școlilor primare de stat se ridica la 215, iar al cadrelor didactice la 416. Din cele 215 unități școlare, 26 aveau și secțiuni maghiare în care activau 75 de cadre didactice. Prin urmare, comparativ cu anul 1924/25, numărul școlilor de stat crescuse cu 64 de unități, iar al dascălilor cu 126 de persoane. Numărul secțiunilor maghiare cunoscuse și el o creștere cu 8 unități, iar al personalului didactic maghiar cu 35 de persoane.

Situația școlilor confesionale cunoscuse, la rândul său, o ameliorare sensibilă, după cum rezultă și din următorul tablou⁶⁰⁴:

Tabel nr. 94

<i>Confesiunea</i>	<i>Număr școli</i>	<i>Personal didactic</i>
Romano-catolică	27	50
Reformată	106	154
Unitariană	13	14
Evangelică C. A.	11	27
Mozaică	2	7
Total	159	252

⁶⁰³ANDJ-Mureș, Fond Prefectura județului Mureș, Acte confidentiale, Prefect, dosar 1937, f. 45-47.

⁶⁰⁴Vezi în acest sens „Gazeta oficială a județului Mureș”, Târgu-Mureș, 10 martie 1931, p. 26-27.

Față de anul școlar 1924/25, numărul școlilor confesionale minoritare crescuse cu 4 unități, iar al personalului didactic cu 17 persoane.

Analizând situația învățământului mureșan, din punct de vedere a participării proporționale a românilor și etnicilor minoritari la beneficiul educațional al statului român reiese că, dintr-un total de 400 unități școlare, un procent de 53,75% aparțineau românilor, iar restul etnicilor minoritari. Din 668 de cadre didactice, cele minoritare reprezentau un procent de 48,95% (327 persoane).

Referitor la starea învățământului din județul Mureș-Turda, la ședința ordinară a Consiliului Județean, din 2 martie 1931, consilierul maghiar Árkosi Jenő afirma că școlile și bisericile minoritare satisfăceau necesitățile culturale ale populației minoritare, fiind pentru acordarea cotelor de 14%, în primul rând, școlilor românești, care se prezentau într-o stare destul de proastă față de celelalte.⁶⁰⁵

În anul 1936, în rețeaua școlară primară a județului Mureș funcționau 254 de școli de stat cu 554 de cadre didactice. Dintre acestea, 16 școli aveau și secțiuni maghiare în care activau 55 de dascăli. Populația școlară înregistra un număr de 25 261 de elevi, din care 12 102 erau înscriși la școlile confesionale. Învățământul confesional se desfășura prin 156 de școli în care activau 261 de cadre didactice. Pe confesiuni, situația se prezenta astfel⁶⁰⁶:

Tabel nr. 95

<i>Confesiunea</i>	<i>Nr. școli</i>	<i>Nr. învățători</i>	<i>Elevi înscriși</i>
Reformată	103	160	7465
Romano-catolică	27	51	2116
Evanghelică C.A.	11	29	1567
Unitariană	13	15	713
Mozaică	2	6	241
Total	156	261	12102

Față de anul școlar 1930/31, numărul unităților școlare de învățământ primar se diminuase cu 13 școli, iar cel al cadrelor didactice cu 11 persoane. Pe ansamblul rețelei educaționale mureșene, numărul unităților școlare de învățământ primar aparținând etnicilor minoritari reprezenta 41,95% (172 școli), cu 4,3 procente în minus față de anul la care am făcut referință, iar cel al cadrelor didactice 38,77% (316 persoane), cu 10,18 procente în minus.

⁶⁰⁵Idem, p. 4.

⁶⁰⁶ANDJ- Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, doc. 13374/1939, f. 1-2.

Referitor la învățământul primar german din acest județ, din investigațiile făcute se desprinde faptul că acest grup etnic s-a mulțumit doar cu școala confesională oferită de Biserica evanghelică-lutherană. Sub regimul românesc, numărul acestor unități de învățământ s-a dublat reprezentând, în anul 1936, 2,68% din numărul total al școlilor primare din județ. Dacă în anul 1925, revenea o școală pentru 1 266 cetățeni români de naționalitate germană, în anul 1936 o școală germană satisfacea necesitățile culturale a 1 026 de locuitori sași. În această situație, chiar dacă procentul școlilor primare germane era cu 1,22% mai mic decât cel demografic, se înregistrase, totuși, un progres sesizabil. Situația rămăsese mult inferioară față de cea a românilor sau a maghiarilor în ceea ce privește numărul școlilor raportat la numărul populației. Pe școli, distribuția elevilor se prezenta astfel: o școală pentru 50 de români, o școală pentru 73 maghiari, iar germanii beneficiau de o școală pentru 142 elevi. În ceea ce privește numărul elevilor maghiari care reveneau unei școli, acesta a fost, cu siguranță mai mic dat fiind faptul că în acest calcul nu au fost introduși elevii maghiari care frecventau secțiunile maghiare ale școlilor românești, întrucât numărul acestora nu este cunoscut. Dacă acceptăm totuși o medie de 20 de elevi pentru o secțiune maghiară (minimul pe care îl prevedea legea), atunci situația elevilor pe număr de învățători se prezenta astfel: 38 elevi maghiari pentru un învățător, 28 elevi români pentru un învățător, iar la germani, 54 elevi pentru un învățător. Din acest punct de vedere, situația era satisfăcătoare, întrucât norma didactică era, în medie, de 50 de elevi.

Din situația prezentată, rezultă că starea învățământului primar german din acest județ a fost și a rămas, de-a lungul timpului, inferioară celorlalte etnii. Biserica lutherană C.A., care beneficia de o bună situație materială, nu s-a implicat atât cât ar fi trebuit în asigurarea logisticii necesare funcționării în condiții optime a învățământului confesional.

Pe lângă faptul că a fost refuzată inițiativa statului român de a înființa școli publice cu predare în limba germană, unii învățători sași nu respectau nici dispozițiile referitoare la școlile minoritare. Astfel, în urma unei inspecții făcute de Lazăr Chirilă la școala evanghelică săsească din Reghin, în 27 noiembrie 1924, acesta propunea aplicarea avertismentului de gradul doi pentru mai multe motive. Această instituție de învățământ, care trebuia să școlarizeze numai elevi de religie evanghelică-lutherană, era frecventată, la data întocmirii raportului, de 237 elevi din care: 117 evanghelici, 15 reformați, 24 romano-catolici, 18 greco-catolici români, 13 ortodocși, 49 evrei, 1 baptist. Istoria și geografia se tratau împreună. Instituțiile românești, se scria în raport, abia erau menționate. Despre Blaj și Alba Iulia, ca locuri istorice, nu li se vorbește niciodată elevilor. Învățătorul a replicat că a dezvălui elevilor semnificația istorică a acestor localități însemna a face politică.

În anul școlar 1939/40, situația învățământului primar confesional din județul Mureș-Turda se prezenta astfel :⁶⁰⁷

Tabel nr. 96

<i>Total școli</i>	Din care					<i>Total elevi</i>	Din care				
	Reformate	Romanocatolice	Unitariene	Evanghelice C.A.	Israelite		Reformați	Romano-catolici	Unitarieni	Evanghelici-luth.	Israeliti
154	102	27	12	11	2	11258	578	308	504	47	21

Imaginea pe care ne-o oferă statistica școlară a anului 1939/40, ne îndreptățește să afirmăm că starea învățământului primar minoritar s-a menținut constantă de-a lungul întregii perioade supusă investigației noastre. Acesta se desfășura printr-un număr de 170 de unități școlare (școli și secțiuni), reprezentând 40% din totalul instituțiilor de învățământ primar din județ. Pe etnii, situația școlilor se prezenta astfel: 59,9% din numărul total al unităților de învățământ primar aparțineau românilor, 37,02% maghiarilor, 2,59% germanilor și 0,47% evreilor. Față de structura etnică a populației din județul Mureș, observăm că românii înregistrau un plus de participare de 14,1%, maghiarii un minus de 7,6%, germanii un minus de 1,3%, iar evreii un minus de 0,2%.

Comparând situația școlară a celor două etnii predominante, românii și maghiarii, existentă în anii 1918/19 și 1939/40, concluzia care se poate formula este aceea că situația elementului maghiar a fost ceva mai bună în timpul regimului românesc, decât a românilor în timpul regimului maghiar. Dacă numărul unităților de învățământ maghiare, în anul școlar 1939/40, se afla sub procentul demografic cu 7,6%, și aceasta nu datorită, în exclusivitate statului român, în anul 1918/19 prezența românilor în sistemul maghiar de învățământ se afla sub ponderea demografică cu 10,27 procente.

Grădinițele de copii au avut mai mult caracterul unor pensuni decât al unor unități de învățământ preșcolar. În timp ce învățământul elementar era stipulat prin lege ca fiind obligatoriu și gratuit, în ceea ce privește funcționarea învățământului preșcolar nu exista nici un fel de reglementare care să impună

⁶⁰⁷ Ministerul Educației Naționale, Direcția învățământului particular și confesional *Tabloul școlilor primare și confesionale. Anul școlar 1939/40*, București, 1940, p. 51-55.

obligativitatea frecventării acestuia, lipsă care a condus la înființarea unui număr redus de astfel de unități de învățământ, în raport cu numărul ridicat al copiilor de vârstă preșcolară.

În județul Mureș, numărul grădinițelor a cunoscut o continuă creștere. Astfel, în anul 1924, în întreg județul funcționau 12 unități preșcolare, dintre care 9 de stat și 3 particulare minoritare. Cele de stat erau reprezentate de trei grădinițe urbane (două în Târgu-Mureș și una în Reghin) și 6 rurale (în comunele Band, Deda, Gurghiu, Sângiorgiu-Pădureni, Sovata și Toplița). Cele minoritare se repartizau astfel: una cu caracter confesional lutheran în Reghin și două în Târgu-Mureș (una cu limba de predare maghiară și cealaltă cu limba de predare ebraică).⁶⁰⁸ În anul școlar 1929-1930, se înregistrau 16 grădinițe, dintre care 12 de stat și 4 confesionale (două cu limba de predare germană, una cu limba de predare maghiară și una cu limba de predare ebraică). Grădinițele de stat au fost frecventate, în anul respectiv, de 942 de copii, dintre care 323 români (34,29%) și 619 minoritari (65,71%). Spre grădinițele confesionale s-au îndreptat 264 copii.⁶⁰⁹ În anul de învățământ 1930/1931, au funcționat 15 grădinițe (11 de stat, cu 13 educatoare și 4 particulare minoritare, cu 5 educatoare). Luând în considerare faptul că, în urma recensământului din 1930, numărul copiilor de vârstă preșcolară (între 5-7 ani) din județul Mureș se ridica la 11 475, rezultă că unei grădinițe îi reveneau, în medie, 765 copii, iar unei educatoare 637, lucru ce demonstrează insuficiența dezarmantă a acestei forme de învățământ preșcolar.⁶¹⁰ Înaintea anului școlar 1935-1936, fuseseră recenzați 12 090 copii între 5-7 ani, dintre care au frecventat grădinițele doar 2 767, adică 22,87%. Având în vedere faptul că statistica școlară a anului respectiv înregistra un total de 47 grădinițe, este evident că situația se prezenta cu mult îmbunătățită față de anii precedenți⁶¹¹.

6.3.2. Învățământul profesional

A constituit o preocupare ce își are sorginea în primele structuri ale economiei precapitaliste. La început, calificarea forței de muncă a fost lăsată în grija patronului, atelierul acestuia constituind, în același timp, școala ucenicilor. Cu timpul, când nevoia de perfecționare și specializare pe diferite profesii a devenit o necesitate evidentă pentru progresul economic, ucenicii capabili au fost îndrumați sau trimiși, de unele comunități religioase, în alte centre economice mai dezvoltate

⁶⁰⁸ *Dare de seamă...*, p. 55

⁶⁰⁹ „*Gazeta oficială a județului Mureș*”, XXXI, 30 decembrie 1930, p. 8-10.

⁶¹⁰ *Idem*, XXXII, 10 martie 1931, p. 26-27.

⁶¹¹ ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș*, doc. 13374/1939, f. 1-2.

sau chiar în străinătate, la meșteri mai pricepuți, pentru desăvârșirea cunoștințelor profesionale, îndeosebi pentru perfecționarea desenului.

În Transilvania, învățământul tehnic a avut o tradiție mai înaintată decât în celelalte provincii ale României unite. Astfel, în 1777, au luat ființă primele școli de desen. În 1783, crearea cursurilor de duminică pentru toți ucenicii devenea obligatorie. Acest sistem de învățământ muncitoresc duminical a continuat, cu oarecare modificări, până în 1884, când, prin Legea XVII industrială, instruirea prin școli a ucenicilor din diverse meserii a fost declarată obligatorie, iar angajarea lor s-a impus prin contract. În baza acestei legi, au luat ființă două categorii de școli pentru ucenici: *de stat și comunale*.

Școli de stat s-au înființat însă foarte puține. În 1918, din 140 de școli de ucenici din Ardeal, numai 12 erau de stat, toate celelalte fiind comunale.⁶¹² Întreținerea școlilor comunale era obligația primăriilor și se făcea din: taxe și amenzi, ajutor de la stat și dintr-un fond de 2% din impozitul direct către comună.

Ucenicul era obligat să frecventeze școala timp de 3 ani. Dacă avea mai puțin de 4 clase primare trebuia să facă, mai întâi, un an pregătitor. Corpul didactic era alcătuit din profesori titulari de catedră, din profesori și învățători angajați cu ora și din maiștri meseriași.

După unirea Transilvaniei cu România sistemul a rămas în vigoare aducându-i-se corecțiile necesare reclamate de noul stadiu de dezvoltare al economiei capitaliste românești.

Până în anul 1931, școlile de ucenici din România au fost subordonate Ministerului Instrucțiunii, după care au trecut în subordonarea Ministerului Muncii. În 1936, prin *Legea pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriilor*, școlile de ucenici au fost radical reorganizate. De la această dată, ele primesc denumirea de *Cursuri profesionale de ucenici*, care puteau fi înființate și întreținute de: Ministerul Muncii; județe sau comune; Camerele de muncă și Camerele de comerț și industrie; întreprinderile industriale sau comerciale de stat, județ, comună sau particulare; organizațiile legal constituite ale cultelor istorice, recunoscute prin lege; asociațiile profesionale, culturale sau confesionale, dacă membrii acestora erau cetățeni români. Cursurile organizate de stat, județe, comune, Camerele de Muncă, Camerele de Comerț și Industrie, întreprinderile industriale sau comerciale de stat, județene sau comunale erau gratuite.

Cursurile profesionale se împărțeau în trei categorii: 1) cursuri profesionale, pentru ucenici comerciali; 2) cursuri profesionale pentru ucenici industriali; 3) cursuri profesionale pentru ucenice.

⁶¹² *Monografia județului Târnava Mare*, p. 256.

Din cele 40 de școli industriale și comerciale pentru ucenici, care au funcționat în Transilvania interbelică, 4 își desfășurau activitatea în județul Mureș-Turda: 2 în Târgu-Mureș (una de ucenici industriali și una de ucenici comerciali); una de ucenici industriali și comerciali în Reghin și una de ucenici industriali și comerciali în Toplița. În timp ce școlile amintite din Târgu-Mureș și Reghin aveau un caracter comunal, cea din Toplița era susținută de către stat.

În anul școlar 1924/25, situația acestora se prezenta conform tabelului următor⁶¹³:

Tabel nr. 97

Localitatea	Numărul secțiilor sau al claselor		Numărul elevilor		Profesori
	Secțiunea română	Secțiunea minoritară	R	M	
Școala de ucenici industriali Târgu-Mureș	4	21	184	970	20
Școala de ucenici comerciali Târgu-Mureș	-	4	5	70	8
Școala de ucenici industriali și comerciali Reghin	4	-	116	174	3
Școala de ucenici industriali și comerciali Toplița	2	-	5	2	1
Total	10	25	310	246	32

Din această statistică rezultă că școlile profesionale din județul Mureș susținute de stat prin diverse forme (fie de la bugetul județului, fie din cel al ministerului de resort) însumau un număr de 35 de clase, din care, cele ale etnicilor minoritari (îndeobște maghiari și evrei) reprezentau 71,43% din total. În ceea ce privește numărul elevilor și naționalitatea acestora, disproporția dintre români și minoritari era și mai mare, în defavoarea primilor. Astfel, dintr-un număr total de 1 556 viitori muncitori calificați, românii reprezentau doar 19,92%, raportul fiind apoiat de cel al structurii naționale a industriei în acest județ.

Demn de remarcat este și dinamica ascendentă pe care a cunoscut-o, după Unire, numărul elevilor care au frecventat școlile de ucenici din Târgu-Mureș, situație care pune în evidență politica nediscriminatorie a statului român de pregătire a forței de muncă calificată. Dacă, în anul școlar 1918-1919, la școlile profesionale din oraș erau înscriși 488 elevi, în anul 1921-1922 numărul acestora crescuse deja la 758 (cu 55,33% mai mult decât în anul de referință), pentru ca, în

⁶¹³Dare de seamă...p. 65

1924-1925, numărul acestora să ajungă la 1 154 (cu 138,75% mai mult față de anul anterior Unirii). Din aceștia, 10% erau români, 8% evrei și restul maghiari⁶¹⁴.

În ceea ce privește caracterul acestor școli profesionale (de stat sau confesionale), trebuie menționat și faptul că unele dintre ele fuseseră predate statului încă înainte de 1918, din lipsa resurselor financiare. Un exemplu este și Decizia nr. 6/693 din 1916 a Consiliului orășenesc Târgu-Mureș, semnată de Bernády György, primarul orașului din perioada respectivă, prin care școlile comunale din oraș intraseră în patrimoniul statului ungar, devenind, astfel, școli publice și după 1 Decembrie 1918.⁶¹⁵ La 7 iunie 1923, municipalitatea a predat statului Școala superioară comercială și Liceul de Fete, pe lângă care urmau să se înființeze câte o secțiune maghiară.⁶¹⁶ Prin hotărârea Consiliului Municipal cu nr. 60/1928, s-a cerut Ministerului Instrucțiunii Publice să statifice și a doua școală de ucenici întrucât nu mai avea posibilitatea să o întrețină.⁶¹⁷

6.3.3. Învățământul secundar

Principalele instituții de școlarizare în cadrul acestei forme de învățământ au fost liceele. Pentru elevii de naționalitate maghiară sau germană s-au păstrat liceele de stat cu limba de predare maghiară sau germană, în toate clasele sau numai în parte, constituindu-se și secțiuni speciale cu limba de predare minoritară, pe lângă liceele de stat românești.

Unele secțiuni maghiare s-au depopulat cu timpul din cauză că elevii acestora au preferat să se înscrie la liceele confesionale sau, în cazul maghiarilor, au plecat în Ungaria. De remarcat este faptul că tendința elevilor maghiari a fost fie frecventarea școlilor confesionale maghiare, fie, când se înscriau la liceele de stat, să urmeze secția română.

Pe lângă licee, o altă formă de învățământ au constituit-o *școlile civile*, echivalente cu școlile medii din Basarabia, dar cu program mai redus decât al gimnaziilor din Vechiul Regat. Școlile civile din Transilvania erau școli medii, suprapuse celor 4 clase primare, cu un program asemănător gimnaziilor, fără limba latină, cu o tendință pronunțată spre studiile practice: noțiuni de agricultură, industrie, lucru manual, menaj etc. Absolvenții acestor școli puteau urma preparandiile normale, școlile militare, școlile comerciale, școlile de agronomie sau chiar liceele, în cazul în care susțineau un examen de diferență.

⁶¹⁴ANDJ-Mureș, Fond *Protopopiatul ortodox român Târgu-Mureș*, dosar 443/1921, f. 20.

⁶¹⁵"*Mureșul*", Târgu-Mureș, 10 iunie 1923.

⁶¹⁶Idem.

⁶¹⁷ANDJ- Mureș, Fond *Consiliul Municipal Târgu-Mureș*, dosar 108/1928, f. 140-141.

Rețeaua învățământului secundar din județul Mureș era formată din 8 unități școlare care funcționau în Târgu-Mureș (5 licee, 2 școli superioare comerciale, un conservator de muzică) și 3 în Reghin (două școli civile și un gimnaziu).

La 5 octombrie 1919, a fost înființat Liceul de stat „Alexandru Papiu Ilarian,” care avea și o secțiune în limba maghiară. Pentru elevii proveniți din școli cu alte limbi de predare, înainte de începerea anului școlar, se organizau cursuri de însușire a limbii române cu durata de șase săptămâni. Începând cu anul școlar 1923/1924, se înregistrează un număr tot mai mare de elevi de altă etnie care doreau să urmeze secțiunea română, determinați fiind atât de obligativitatea predării în limba română a *studiilor naționale* (istoria și geografia României, instrucția civică) și la liceele minoritare cât și de examenul de bacalaureat, pe care și elevii acestor licee trebuiau să-l susțină, la obiectele amintite, în limba română. Astfel, între anii școlari 1919/1920 și 1934/1935, liceul a școlarizat un număr total de 6 595 de elevi dintre care: 5 428 români (82,3%), 846 evrei (12,83%), 284 maghiari (3,76%), 48 germani (0,73%) și 42 de elevi de alte etnii (0,64%).⁶¹⁸

La 13 octombrie 1919, a luat ființă Liceul de Fete „Unirea”, susținut de stat, cu două secțiuni: română și maghiară. În primul an a funcționat numai cu clasele I și II. La începutul anului școlar 1920/1921 a fost transformat în școală medie, funcționând cu trei clase până la 1 noiembrie 1920 când a fost transformat din nou în liceu înființându-se și clasa a IV-a. În anul școlar 1922/1923, s-a înființat și clasa a V-a. În anul de învățământ 1923/1924, se contopește cu liceul de fete comunal maghiar înființându-se astfel și secțiunea maghiară cu 10 clase, al cărui curs inferior se va contopi cu școala medie de fete din localitate. În anul școlar 1923/1924, secțiunea română funcționa cu 8 clase și două paralele (I și II), iar secțiunea maghiară se reducea la două clase (a III-a și a IV-a), din lipsă de eleve.⁶¹⁹ În anul de învățământ 1925/1926, acest liceu a fost frecventat de un număr total de 366 eleve (288 românce și 78 minoritare) care, după confesiunea religioasă, se repartizau astfel: 157 ortodoxe, 124 greco-catolice, 13 romano-catolice, 24 reformate, 44 mozaice și 4 alte confesiuni.⁶²⁰

Instituțiile școlare confesionale de grad secundar care au funcționat în județul Mureș, pe parcursul întregii perioade analizate, au fost:

1) **Școala medie romano-catolică de fete din Târgu-Mureș**, cu local propriu, aparținând bisericii romano-catolice din oraș, cu 10 săli de clasă, cancelarie etc.; funcționa încă de la 1 septembrie 1897 cu drept de publicitate. Limba de

⁶¹⁸ Liceul „Alexandru Papiu Ilarian” 75 de ani, Târgu-Mureș, 1994, p. 20 și 26.

⁶¹⁹ Anuarul învățământului particular de grad secundar din România pe anul școlar 1923/1924, București, 1925, p. 98-99.

⁶²⁰ „Gazeta Mureșului”, III, nr. 3, 15 ianuarie 1933.

instruire era maghiara, în românește predându-se doar limba română, geografia și istoria României. Pe parcursul anilor a școlarizat numai copii maghiari, germani și evrei.⁶²¹

2) **Școala medie reformată de fete Târgu-Mureș**

Înființată în 1891, școala și-a continuat activitatea și după Unire, având local propriu cu 4 săli de clasă și drept de publicitate. Pe lângă obiectele cu caracter teoretic, școala mai avea și un curs de industrie tehnică pentru fete. Limba de învățământ era maghiara, doar limba română, istoria și geografia României predându-se în limba română și maghiară.⁶²² Absolvenții acestei școli au fost numai maghiari și evrei.

3) **Liceul Statusului romano-catolic transilvănean Târgu-Mureș**

A fost înființat în 1702, continuând să funcționeze în toată perioada dintre cele două Războaie Mondiale într-un local propriu cu 37 încăperi. Limba de predare a fost maghiara, în afara *obiectelor naționale* (limba română, istoria, geografia și constituția României). Pe parcursul perioadei analizate, această instituție de învățământ nu a cunoscut o evoluție spectaculară, fapt datorat vechimii sale, care i-a conferit, de-a lungul timpului, stabilitate și echilibru. Astfel, dacă în 1924, corpul profesoral era format din 21 de cadre didactice, dintre care 2 români și 19 de altă etnie,⁶²³ în anul școlar 1928/1929 numărul cadrelor didactice rămăsese același, iar elevii, care frecventau școala, în anul respectiv, erau în număr de 207 maghiari.⁶²⁴

4) **Colegiul reformat din Târgu-Mureș**

Înființat în anul 1557 (după alți autori, în 1718), această unitate de învățământ a aparținut Eparhiei reformate din Ardeal, aflându-se sub supravegherea și controlul acesteia.

La început, a funcționat doar ca liceu confesional cu 8 clase pentru ca, în 1939, instituția să aibă în componență un liceu de băieți, autorizat și cu drept de publicitate începând cu anul 1928 și o școală primară autorizată, în 1931.

În anul 1924, corpul profesoral era format din 20 de cadre didactice (2 români și 18 minoritari), iar numărul celor care frecventau școala se ridica la 466 elevi (1 român și 465 maghiari).⁶²⁵ În anul școlar 1938/1939, numărul cadrelor didactice se ridica la 32, dintre care și 7 români. Numărul elevilor care frecventau școala, în anul amintit, a fost de

⁶²¹ *Anuarul învățământului particular...*, p. 106-107.

⁶²² *Ibidem*, p. 107-109.

⁶²³ *Ibidem*, p. 109-110.

⁶²⁴ *Anuarul Liceului de băieți cu drept de publicitate al Statusului romano-catolic transilvănean din Târgu-Mureș pe anul 1928/1929*, p. 23-25 și 50 (publicație bilingvă).

⁶²⁵ *Anuarul învățământului particular de grad secundar din România ...*, p. 59.

349 (340 maghiari și 9 germani), dintre care 220 cursul inferior (clasele I-IV) și 129 cursul superior (clasele V-VIII)⁶²⁶.

5) **Școala civilă romano-catolică din Reghin**

A luat ființă în anul 1919, cu autorizația Inspectoratului regional pentru învățământ din Cluj, nr. 34560/1920. La început a funcționat cu 4 săli de clasă, în localul unei școli primare, fără material didactic, bibliotecă și sală de gimnastică. Pe lângă faptul că această școală nu era cerută de necesitățile culturale ale orașului, ai cărui locuitori erau în majoritate germani și români, aproape jumătate din elevii școlarizați erau de altă confesiune decât cea romano-catolică.

Aceste lipsuri au fundamentat adresa Inspectoratului regional din Cluj, din 2 iulie 1923, către Ministerul Instrucțiunii Publice, prin care se solicita retragerea dreptului de publicitate școlii medii romano-catolice din Reghin.⁶²⁷ Între timp, lucrurile au intrat pe făgașul lor normal, astfel că, în 1924, școala avea secții de băieți și de fete, fiecare cu câte 4 clase, de asemenea drept de publicitate.

În anul amintit, corpul profesoral cuprindea 6 cadre didactice, printre care și 2 români. Numărul elevilor înscriși se ridica la 101 (64 băieți și 37 fete) dintre care 3 români, 83 maghiari și 15 evrei.⁶²⁸

6) **Gimnaziul evanghelic C. A. din Reghin**

Funcționa din 1883 sub forma unui gimnaziu confesional de băieți cu 4 săli de clasă. Limba de predare era germana, iar instrucțiunea se făcea după programa școlilor secundare ale Bisericii Evanghelice C.A. din Ardeal.

În anul 1924, corpul profesoral cuprindea 9 cadre didactice, toate de naționalitate germană. În anul amintit, frecventau școala 160 elevi (4 români, 101 germani, 30 maghiari și 25 evrei).⁶²⁹

6.4. Starea învățământului minoritar în fostul județ Târnava Mare

6.4.1. Învățământul primar

Ca și în cazul județului Mureș, reconstituirea situației școlare a județului Târnava Mare, între cele două Războaie Mondiale, întâmpină reale dificultăți cauzate, atât de lipsa documentelor de arhivă sau edite, pe de-o parte, cât și de

⁶²⁶ *Anuarul colegiului reformat din Târgu-Mureș pe anul școlar 1936-1937, 1937-38 și 1938-1939*, p. 19-22 și 43 (publicație bilingvă).

⁶²⁷ Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 627/1924, f. 13-16.

⁶²⁸ *Anuarul învățământului particular...*, p. 103-104.

⁶²⁹ *Ibidem*, p. 105-106.

datele puse în circulație de către cele existente, care, de cele mai multe ori, sunt contradictorii.

Astfel, monografia județului, editată în 1943, dar care folosește informații culese în anul 1938 când se intenționa realizarea acesteia cu ocazia sărbătoririi a douăzeci de ani de la înfăptuirea Unirii din 1918, consemnează că, în ceea ce privește învățământul primar, românii, strânși în jurul bisericii și alături de această instituție, și-au înființat școli confesionale (ortodoxe și greco-catolice) aproape în fiecare comună din județ. În anul 1918, se scria în continuare, funcționau 102 școli primare confesionale românești (80 ortodoxe și 22 greco-catolice).⁶³⁰ Într-o altă sursă, de data aceasta de arhivă, sunt consemnate 103 școli românești (76 ortodoxe și 27 greco-catolice) care fuseseră statificate de către guvernul maghiar, în anul 1918.⁶³¹ La fel, prima sursă amintită consemnează un număr de 23 de școli maghiare (parte de stat, parte confesionale), iar a doua, 28 școli maghiare de stat. Contradicția dintre cele două surse de informație este evidentă întrucât, în acest caz, numărul școlilor maghiare de stat trebuia să fie de 131, având în vedere că statul maghiar nu întreținea nici o școală cu limba de predare română.

Din însemnările lui Onisifor Ghibu rezultă că numărul școlilor evanghelice-lutherane era de 93, cifră demnă de luat în considerare dat fiind că aceasta s-a menținut, cu foarte puține variații, pe tot parcursul perioadei interbelice.⁶³²

Deoarece nu cunoaștem numărul elevilor care frecventau aceste școli, suntem nevoiți, ca și în cazul județului Mureș, să raportăm instituțiile școlare la numărul populației pe care o deservea. Făcând referire la datele recensământului maghiar din 1910, obținem o școală pentru 550 de români, o școală pentru 580 germani și o școală pentru 832 maghiari. Situația școlară a maghiarilor este, în mod sigur, eronată, întrucât trebuia să fi existat și școli confesionale care, însă, nu sunt consemnate de aceste statistici. O situație mai completă ne este oferită de C. Martinovici și I. Istrate într-un dicționar al Transilvaniei, publicat în anul 1921. Conform acestora, rețeaua învățământului primar din județul Târnava Mare se prezenta astfel: din 231 unități școlare, 40 erau școli de stat cu limba de predare română (probabil cele statificate înainte de Unire); 190 erau școli confesionale (65 ortodoxe, 23 greco-catolice, 5 romano-catolice, 3 reformate, 1 unitariană și 93 evanghelice C.A) și o școală românească comunală.⁶³³ Rezultă că din totalul școlilor, 192 aparțineau românilor (55,84%), 9 maghiarilor (3,9%) și 93 germanilor

⁶³⁰ *Monografia județului Târnava Mare*, p. 218.

⁶³¹ Arhivele Naționale ale României, *Fond personal Onisifor Ghibu*, dosar 372/1918/1919, f. 17.

⁶³² *Ibidem*, p. 19.

⁶³³ C. Martinovici, I. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 26.

(40,26%). Față de ponderea demografică a fiecărei etnii, românii înregistrau un plus de reprezentare de 12,14%, germanii un minus de 3,64%, iar maghiarii un minus de 6,8 procente.

Din analiza publicată în Buletinul oficial al județului, rezultă că, la sfârșitul anului 1931, patrimoniul școlar al acestuia era format din 213 unități școlare de grad primar (118 școli de stat, 88 școli particulare fără drept de publicitate și 7 cu drept de publicitate) cu aproximativ 400 de săli de clasă și din 35 de grădinițe cu 35 săli de clasă.

Situația școlilor de stat, se spune în această informare, era detestabilă, jumătate din numărul localurilor fiind în stare necorespunzătoare de funcționare, lucru care se datora, în mare parte, nepăsării de care au dat dovadă conducerile comunelor față de acest tip de școală. În comparație cu acestea, situația școlilor particulare, cu și fără drept de publicitate era cu mult mai bună, majoritatea având clădiri proprii și bine întreținute. Cu toate acestea, suma prevăzută în bugetele locale pentru întreținerea localurilor școlare se împărțea între școlile de stat și cele confesionale, proporțional cu numărul elevilor înscriși.⁶³⁴

În anul 1932, se aflau în funcțiune tot 213 unități școlare (118 școli primare de stat și 84 particulare cu drept de publicitate) și 42 grădinițe de copii (34 de stat și 7 confesionale). În școlile de stat își desfășurau activitatea 254 de învățători, iar în cele confesionale 234, deși, pentru acestea erau prevăzute în bugetul statului 488 de posturi de învățători și învățătoare.

Sursa citată consemna că, în anul 1931, s-a prevăzut în bugetele comunelor suma totală de 3 948 192 lei, care a fost împărțită în funcție de proporția numerică a elevilor: 2 593 501 pentru școlile de stat și 1 354 691 pentru cele confesionale. În situația în care starea școlilor confesionale, în marea lor majoritate germane, era mai mult decât corespunzătoare procesului de învățământ, ca urmare a bunurilor patrimoniale ale Bisericii evanghelice C.A., susținătoarea acestora, în condițiile împărțirii sumelor pe criteriul proporționalității elevilor, școlile de stat, care nu dispuneau de averi proprii, se găseau în stare de inferioritate, așa cum rezultă și din următorul tabel⁶³⁵:

⁶³⁴ „Buletinul oficial al județului Târnava-Mare”, 16 decembrie 1931, p. 4-5.

⁶³⁵ ANDJ- Mureș, Fond Prefectura județului Târnava Mare, dosar 46/1932, f 13.

Tabel nr. 98

<i>Comuna</i>	<i>Sume alocate</i>	<i>Sume repartizate școlilor de stat</i>	<i>Sume repartizate școlilor profesionale</i>
Alma	18000	6000	12000
Biertan	120000	60000	60000
Bratei	78000	39000	39000
Criș	24000	8000	16000
Meșendorf	39000	15000	24000
Moșna	107000	30000	77000
Nemșa	33000	11000	22000
Richiș	54000	18500	35500
Ruja	50000	20000	30000
Șeica Mare	30000	10000	20000
Total	553000	217500	335500

Primele informații privind numărul elevilor din învățământul primar ne parvin odată cu anul 1932, când statisticile înregistrau un număr de 27 604 copii apti pentru învățământul preșcolar și elementar. Dintre aceștia, 6 242 aveau vârsta cuprinsă între 5-7 ani și 21 362 între 7-16 ani. Din cei de vârstă preșcolară, doar 1 944 se înscrieseră la grădinițe, iar din cei de vârstă școlară doar 17 092 (8084 români și 9094 minoritari) urmau cursurile școlilor primare.⁶³⁶

Coroborând situația din anul 1931 cu cea din 1932, comparativ cu anul 1921 obținem următoarea imagine a dinamicii învățământului primar din județul Târnava Mare pe o perioadă de 10 ani:

a) numărul total al școlilor elementare se diminuase cu 18 unități, de la 231 la 213;

b) din cele 213 școli primare, 118 erau școli de stat românești (55,4%) iar restul de 95 aparțineau minoritarilor;

c) din totalul de 488 de cadre didactice, 254 erau români (52,05%), iar restul minoritari; dacă cele 488 de posturi de învățători și de învățătoare din școlile minoritare subvenționate de stat s-ar fi ocupat în întregime, atunci numărul acestora ar fi reprezentat 65,77 procente;

d) unei școli minoritare îi reveneau, în medie, 95 de elevi, iar unei școli românești de stat, 68 elevi; unui învățător minoritar, 39 elevi iar unuia român, 32.

Din acest tablou rezultă două aspecte de reținut: 1) față de anul 1921, procentul școlilor românești se diminuase cu 0,44%; 2) pe acest fond de vizibilă

⁶³⁶ „Buletinul Oficial al județului Târnava Mare”, 10 mai 1932, p. 36-38.

stagnare, situația minoritarilor era inferioară elementului românesc, deși ponderea demografică reprezenta, conform recensământului din 1930, 44,8% români și 55,2% minoritari.

Acest tablou necesită unele amendamente, îndeosebi în ceea ce privește învățământul minoritar, care face subiectul analizei noastre. Până în anul 1932, nici o statistică școlară nu face referire la numărul școlilor maghiare (sau al secțiilor) întreținute în totalitate de statul român deși, așa cum consemnează unele documente, acestea existau. Astfel, în reclamația locuitorilor maghiari din comuna Grădinari, datată cu 28 martie 1927, împotriva școlii confesionale reformate, se spunea că: *„Subsemnații declarăm prin aceasta cum că cerem ca școala confesională reformată să se încuie și declarăm că copiii noștri vor merge la școala de stat din această comună și declarăm prin aceasta că de azi încolo nu vom mai contribui la plata învățământului confesional reformat cu nimic, nici cu bani, nici cu bucate”*.⁶³⁷

Refuzul maghiarilor din comuna amintită de a mai susține învățământul confesional avea drept cauză folosirea în interes privat a pământului și pădurilor care fuseseră destinate întreținerii acestor instituții. Acest lucru era valabil și pentru comunele cu majorități săsești în care, așa cum rezultă și din presa vremii, școlile românești erau puse intenționat în inferioritate de către însuși conducerea comunelor respective. Astfel, la adunarea generală a învățătorilor din județ, din 16 noiembrie 1930, învățătorul Teofil Dumitru, din comuna Mihai Viteazul, declara că: *„Structura lor (a comitetelor școlare – n.a.) este de rău augur pentru interesele școlii, căci majoritățile – deci sașii – nu pot vedea cu ochi buni progresele școlii românești, iar, ca culme, primarul sas prezidează comitetul școlar al școlii noastre /.../ Școlile minoritare au terenuri de cultură și păduri, dar nici un lemn nu a fost tăiat pentru trebuințele școlii, căci lemne capătă mai multe decât școala română de la comună, iar pădurea o vinde pe preț bur”*.⁶³⁸

Asemenea populației maghiare, și populația săsească a luat atitudine, începând cu al doilea deceniu interbelic, împotriva școlilor confesionale evanghelice, deosebit de costisitoare și fără rost în condițiile existenței școlilor de stat prin care învățământul se oferea gratuit. Astfel, sașii din comuna Petriș, care plăteau pentru fiecare copil care urma școala primară confesională taxe între 1 000-1 300 lei anual și-au retras cei 60 de copii de la școala primară săsească și i-au înscris la școala primară românească. Mai mult chiar, i s-a pus în vedere preotului evanghelic să

⁶³⁷ANDJ- Mureș, Fond Prefectura județului Târnava Mare, 10 mai 1932, p. 36-38.

⁶³⁸"Straja Târnavelor", Sighișoara, 16 noiembrie 1930.

părăsească de bunăvoie comuna, în caz contrar fiind amenințat cu scoaterea forțată, așa cum s-a întâmplat în comuna Veseud.⁶³⁹

Într-o notă informativă a Legiunii de Jandarmi Târnava Mare se scria că o parte din populația săsească, în special pătura de jos din comuna Copșa Mare, a hotărât să treacă de la religia evanghelic-lutherană la religia ortodoxă, iar copiii lor să urmeze cursurile la școala primară de stat, pe considerentul că nu mai pot suporta dările mari ce li se impuneau de către bisericile și școlile lor confesionale. La primăria comunală, unde au solicitat întocmirea formalităților legale, au fost amenințați de către notar că, procedând astfel, vor fi scoși din toate societățile, iar în caz de deces al vreunui membru din familiile lor, acela va fi înmormântat în cimitir cu țigani.⁶⁴⁰ De fapt, neacceptarea coviețuirii cu țigani a condus la ideea ca școlile confesionale săsești, în lipsa sprijinului venit din partea comunităților sărace, să fie întreținute de către stat, întrucât școlile românești erau frecventate și de țigani, ceea ce sașii nu puteau accepta⁶⁴¹.

Ținând seama de cele consemnate în documentele timpului, este firesc ca numărul școlilor minoritare, îndeosebi maghiare, să fi fost mai mare, dacă luăm în calcul și pe cele omise dar existente, iar pe de altă parte, în comunele săsești școlile evanghelice C.A. să fi fost mai populate, în condițiile refuzului evident al acceptării școlii de stat.

În anul 1938, învățământul primar din județ se desfășura în 120 de școli de stat (118 comunale și 2 orășenești), care aveau 275 de săli de clasă și un corp profesoral format din 286 cadre didactice.

Învățământul confesional primar avea la dispoziție 82 de școli săsești, cu 82 de localuri proprii, cu 293 de săli de clasă. În aceste școli își desfășurau activitatea 213 cadre didactice. Maghiarii aveau 12 școli cu localuri proprii, cu 27 săli de clasă și 26 de învățători. Evreii dispuneau de o școală cu 2 învățători.⁶⁴²

În anul școlar 1939/1940, situația învățământului primar confesional din județul Târnava Mare se prezenta astfel:

⁶³⁹ Arhivele Naționale ale României, Fond *Inspekția generală a Jandarmeriei*, dosar 11/1934, f. 215.

⁶⁴⁰ *Ibidem*, f. 328.

⁶⁴¹ *Ibidem*, f. 273.

⁶⁴² ANDJ- Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 3/1938, f. 8 și 9.

Tabel nr. 99

Total școli	Din care				Total elevi	Din care			
	Evanghelice C.A.	Reformate	Romano-catolice	Evreiești		Evanghelici C.A.	Reformați	Romano-catolici	Evrei
95	83	7	4	1	8994	7936	628	349	81

Coroborând datele din anul 1938 cu cele din anul 1939 și comparându-le cu cele din 1932, obținem următoarea imagine:

a) față de anii 1931/1932, numărul unităților școlare din învățământul primar crescuse doar cu două unități (0,93%);

b) numărul școlilor confesionale rămăsese același reprezentând 44,19% din total;

c) numărul cadrelor didactice se ridica la 527 din care: 286 în învățământul de stat (54,27%) și 241 în învățământul confesional (45,73%); trebuie menționat că în categoria învățătorilor de stat erau incluși și minoritarii maghiari, pe care, însă, statistica nu-i menționează în rubrică separată;

d) unei școli minoritare îi reveneau, în medie, 95 elevi, iar unui cadru didactic 37 de școlari, cifre care arată o situație normală, atâta timp cât pentru o catedră completă erau necesari 50 de elevi.

6.4.2. Învățământul profesional

În județul Târnava Mare, au funcționat: 3 cursuri profesionale de stat (Sighișoara, Mediaș și Rupea); un curs profesional comunal (Agnita) și 4 cursuri profesionale de ucenici ale Comunității Germane (Sighișoara -2, Mediaș, Agnita)⁶⁴³.

Cursurile profesionale românești de ucenici, respectiv cele de ucenici industriali din Sighișoara, Mediaș, Rupea și Agnita, au luat ființă după anul 1919, nici unul dintre acestea neavând, însă, localuri proprii, fiind chiriășele școlilor primare de stat din localitățile amintite. În schimb, unele dintre cursurile profesionale de ucenici ale Comunității germane din acest județ fuseseră înființate în timpul regimului maghiar funcționând fără nici o piedică și după anul 1918.

⁶⁴³Idem; vezi și *Buletinul Oficial al județului Târnava Mare*, 10 mai 1932, p. 36-38.

Astfel, *Cursul profesional de ucenici industriali din Sighișoara* luase ființă în anul 1873, cu titlul de școală comunală urbană de ucenici, susținută de primăria orașului. Până în 1919, școala a fost frecventată și de ucenicii români și ai celorlalte naționalități, care, apoi, erau angajați la patronii din Sighișoara. În anul 1934, școala a fost preluată de către comunitatea bisericească lutherană din Sighișoara.

Cursul profesional de ucenici comerciali germani din Sighișoara a fost înființat în anul 1924 și a fost susținut de comercianții sași din localitate. *Cursul profesional de ucenici industriali și comerciali germani din Mediaș* a luat ființă în anul 1873, ca școală comunală de ucenici industriali, susținută de primăria orașului. Secția comercială a fost înființată în anul 1911.

Cursul profesional de ucenici industriali germani din Agnita a luat ființă în anul 1937.

Între anii 1919-1940, cele 4 școli românești de ucenici școlarizaseră un număr de 9 267 viitori lucrători calificați, din care: 3 458 români (37,31%), 3 330 germani (35,93%) și 2 479 maghiari (26,76%).⁶⁴⁴ La rândul lor, cele 4 școli germane de ucenici școlarizaseră în aceeași perioadă, un număr de 5 935 de tineri lucrători, din care: 122 români (2,06%), 5 068 germani (85,39%) și 745 maghiari (12,55%)⁶⁴⁵.

Totalizând numărul ucenicilor școlarizați de cele opt școli românești și germane la un loc, obținem tabloul forței de muncă calificată din județ, care reflectă atât structura națională a economiei cât și atitudinea românilor față de integrarea minorităților naționale în complexul economic românesc. Astfel, dintr-un total de 15 562 absolvenți, 3 580 erau români (23%), 8 398 germani (53,96%) și 3 384 maghiari (23,04%). De remarcat este că elementele minoritare se aflau în superioritate față de români atât în școlile românești (31,75% români și 68,25% minoritari) cât, mai ales, în școlile germane (23% români și 77% minoritari).

6.4.3. Învățământul secundar

A fost reprezentat doar de școli românești și germane (săsești), celelalte etnii, mai restrânse ca număr, neavând asemenea instituții de învățământ. Școlile secundare românești s-au înființat la scurt timp după Unire, fiind cerute de necesități culturale locale.

Liceul de băieți „Principele Nicolae” din Sighișoara a fost inaugurat la 28 septembrie 1923, cu un număr de 180 elevi. La început a funcționat cu 5 clase, pentru ca, în anul școlar 1926-1927, să aibă 8 clase. În cele două decenii

⁶⁴⁴*Ibidem*, p. 260-261.

⁶⁴⁵*Ibidem*, p. 262-263.

interbelice (1923-1940), cursurile acestei școli au fost urmate de 4 194 de elevi, dintre care: 3 735 români (89,05%), 44 germani (1,05%), 310 maghiari (7,39%), 69 evrei (1,65%) și 33 alte etnii (0,86%).⁶⁴⁶

Liceul de stat pentru fete din Sighișoara s-a deschis, ca gimnaziu, în septembrie 1919. În anul 1924, acesta a fost transformat în liceu tip C, pentru ca, în 1930, să revină la categoria de gimnaziu. În această formă, a funcționat până în anul 1934, când, la cererile repetate ale populației românești din județ, Ministerul Instrucțiunii a revenit asupra deciziei din 1930, reînființând liceul, care, în 1938 a fost coborât din nou la rangul de gimnaziu. Pe parcursul a 20 de ani de învățământ, au fost școlarizate 3 024 eleve, dintre care: 2 496 românce (82,53%), 150 săsoaice (4,96%), 292 maghiare (9,63%), 85 evreice (2,81%) și o bulgăroaică.⁶⁴⁷

La 1 octombrie 1934 a fost înființat *Gimnaziul mixt de stat din Mediaș* care, până la 1 septembrie 1935, a funcționat cu o singură clasă. La 1 septembrie 1937, gimnaziul funcționa cu 4 clase. În șase ani (1934/1935-1939/1940), prin această școală au trecut 749 elevi, dintre care: 523 români (69,83%), 9 germani (1,2%), 60 maghiari (8,01%), 154 evrei (20,56%), 3 alte etnii.⁶⁴⁸

Între cele două Războaie Mondiale, în județul Târnava Mare au funcționat 5 școli secundare teoretice minoritare.

Liceul german „Episcopul G.D. Teutsch” a luat ființă în anul 1552. În 1619 această instituție a fost școală latină. A cunoscut o serie de reorganizări și transformări în anii 1850, 1883, 1921, 1928, și 1935, determinate de legile referitoare la organizarea învățământului secundar din Austria, Austro-Ungaria și România. Funcționa pe baza autorizației eliberată de Biserica lutherană din Transilvania, iar programa școlară era aprobată de Consistoriul regnicolar evanghelic-lutheran din Sibiu. Liceu confesional cu limba de predare germană și cu drept de publicitate, în 1924, avea 13 catedre, ocupate de profesori titulari toți germani și un număr de 329 elevi, dintre care 288 germani (87,54%), 30 maghiari (9,12%) și 11 români (3,34%). Între anii 1930-1940, numărul elevilor care au frecventat această instituție școlară a fost de 2 218, pe etnii situația prezentându-se astfel: 2 130 germani (95,86%), 55 maghiari (2,48%), 28 români (1,26%) și 5 evrei (0,4%).⁶⁴⁹

Liceul evanghelic-lutheran „Stephan Ludwig Roth” a fost înființat în anul 1604. Liceu cu limba de predare germană și cu drept de publicitate, în 1924,

⁶⁴⁶ *Ibidem*, p. 338.

⁶⁴⁷ *Ibidem*, p. 342.

⁶⁴⁸ *Ibidem*, p. 343.

⁶⁴⁹ *Anuarul învățământului particular de grad secundar din România în anul școlar 1923-1924*, p. 166-167.

funcționa cu două cursuri: inferior și superior, cu 8 clase și 3 clase paralele, cu secții clasice, moderne și reale. Corpul profesoral era format din 20 de persoane, toate de naționalitate germană, 17 titulari și 3 suplinitori⁶⁵⁰. În anul școlar 1923/1924 erau înscriși 358 elevi, dintre care: 297 germani (82,92%), 21 români (5,87%), 20 evrei (5,59%), 19 maghiari (5,3%) și 1 alte etnii⁶⁵¹.

Taxele, pe care trebuiau să le plătească cei care frecventau acest liceu erau diferențiate în raport cu religia acestora: a) pentru cursul inferior (clasele I-IV), 800 lei, elevii lutherani ; 4 800 lei, mozaicii și 2 800 lei cei aparținători altor confesiuni; b) pentru cursul superior (clasele V-VIII), 1 600 lei, elevii lutherani; 6 000 de lei, mozaicii și 4 000 de lei elevii aparținând celorlalte confesiuni.⁶⁵²

Între anii 1930-1940, au urmat cursurile acestui liceu un număr total de 2 086 de elevi, dintre care: 1925 germani (84,21%), 56 români (2,45%), 53 maghiari (2,32%), 40 evrei (1,75%) și 12 alte etnii (0,52%)⁶⁵³.

Școala normală evanghelică-lutherană de fete din Sighișoara a fost înființată în anul 1904 având doar curs superior. După Unire a funcționat ca școală normală cu 4 clase, suprapuse la 4 clase de școală medie sau la 4 clase primare superioare cu examenul de admitere. Având drept de publicitate, a eliberat diplome de învățătoare pentru școli primare cu limba de predare germană.

În anul 1924, numărul cadrelor didactice era de 11, toate de naționalitate germană, iar al elevilor de 131, toate săsoaice.

Între anii 1930-1940, școala a fost frecventată de 951 de eleve, 944 germane (98,23%) și 7 maghiare (1,77%)⁶⁵⁴.

Gimnaziul german de fete din Sighișoara a luat ființă în anul 1839, sub denumirea de *Școala primară superioară de fete ev. C.A.* Din 1897 până în 1928 a funcționat sub numele de *Școala civilă de fete ev. C.A.*, iar din 1928 până în 1940 de *Gimnaziul de fete ev. C.A.* Diplomele eliberate de această școală dădeau dreptul la frecventarea unei școli normale, comerciale și secundare reale. În 1924, cursurile școlii au fost urmate de 186 eleve (181 germane și 5 alte etnii), sub îndrumarea a 5 cadre didactice, de naționalitate germană. În al doilea deceniu interbelic, școala a fost frecventată de 952 de eleve, dintre care 942 germane (98,95%), 2 românce (0,21%), 6 evreice (0,63%) și 2 maghiare (0,21%).

În anul 1924 a fost înființat *Gimnaziul evanghelic C.A. de fete din Mediaș*, care, în 1935, a obținut și dreptul de publicitate. Din investigațiile făcute până în

⁶⁵⁰Idem.

⁶⁵¹*Monografia județului Târnava Mare*, p. 345.

⁶⁵²*Anuarul învățământului particular*, p. 163.

⁶⁵³*Monografia județului Târnava Mare*, p. 345.

⁶⁵⁴*Ibidem*, p. 346.

prezent, nu am reușit să stabilim numărul exact al elevilor care au absolvit această instituție școlară în perioada supusă analizei.

În afara instituțiilor școlare de grad secundar amintite, care au funcționat pe întreaga perioadă dintre cele două Războaie Mondiale, germanii au mai avut, cel puțin până în anul 1924, o unitate de învățământ susținută de Biserica Evanghelică C.A., cunoscută sub denumirea de *Școala civilă pentru băieți a comunității evanghelice lutherane* din Sighișoara, care elibera diplome valabile pentru frecventarea școlilor comerciale, secundare și reale. În anul școlar 1923/1924 erau înscriși 128 de elevi, 115 germani și 13 de alte etnii. Corpul didactic cuprindea 4 profesori diplomați, toți germani. Elevii care urmau această școală plăteau taxe cuprinse între 200 și 800 de lei pe an.

Deși beneficia de profesori calificați, de material didactic bogat și de o bibliotecă cu un număr apreciabil de volume (640 pentru profesori și 430 pentru elevi), această instituție s-a desființat, probabil din lipsă de elevi.

Comunitatea maghiară din acest județ, redusă ca număr în comparație cu cea română și germană, a înființat, la 1 septembrie 1919, *Școala civilă de fete romano-catolică* din Sighișoara, care, în 1924, funcționa cu 4 clase, având înscrise 94 eleve, 93 maghiare și o româncă. În anul amintit, corpul profesoral ara format din 6 cadre didactice, 3 profesori și restul învățători și învățătoare.⁶⁵⁵ În anul 1924, prin adresa cu nr. 6653/15 august, Inspectoratul regiunii IV Sibiu solicita Ministerului Instrucțiunii închiderea acestei școli pe considerentele: 1) susținerea unei școli secundare romano-catolice în orașul Sighișoara nu corespundea unei necesități reale, neputându-se asigura numărul corespunzător de eleve; 2) nu avea local propriu, nici material didactic, iar corpul profesoral era incomplet, lipsind profesorii de limba română și de dexteritate; 3) localul școlii era necorespunzător, 2 clase fiind plasate în locuința parohială, iar celelalte două în sălile de clasă ale școlii primare.⁶⁵⁶ În urma acestui demers, școala a fost desființată, cu toată intervenția făcută de Carol Gustav Mailath, episcopul romano-catolic al Transilvaniei.⁶⁵⁷

Dacă luăm în calcul doar elevii care au urmat o formă de învățământ secundar în perioada anilor 1930-1940, pentru care s-au păstrat date complete, rezultă că numărul total al acestora se ridică la 13 457 dintre care: 6 840 români (50,83%) și 6 617 minoritari (49,17%). Față de ponderea demografică, participarea minoritarilor la învățământul de grad secundar înregistra un minus de 6,03 procente. După o analiză atentă a situației demografice a fiecărei etnii în parte, se

⁶⁵⁵ *Anuarul învățământului particular*, p. 165.

⁶⁵⁶ Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Instrucțiunii, Direcția învățământului particular*, dosar 633/1924, f. 4.

⁶⁵⁷ *Ibidem*, f. 6

poate afirma că plusul românilor nu s-a realizat pe seama minoritarilor. Am mai arătat și cu altă ocazie că numărul copiilor aparținând germanilor, îndeosebi, a fost tot timpul mai mic decât al copiilor români, fapt care s-a datorat, în special, concepției asupra integrității proprietăților funciare. Astfel, conform recensământului populației din anul 1930, în județul Târnava Mare fuseseră înregistrați un număr total de 46 245 de copii, dintre care: 24 742 români (53,51%) și 21 503 minoritari (17491 germani și 4012 maghiari), adică 46,5%. Se înregistra, în felul acesta, o diferență în sporul de natalitate de 7 procente.⁶⁵⁸ Mai mult decât atât, între anii 1930-1940, numărul elevilor înscriși în învățământul primar a fost de 19 759, dintre care: 10 775 români (54,48%), 7 651 germani (38,72%), 1 265 maghiari (6,4%) și 97 alte etnii (0,49%). Așadar, 54,48% români și 45,2% minoritari, adică o diferență de 9,28 procente. Coroborând acest minus cu cunoscuta opțiune a germanilor și maghiarilor de a-și orienta copiii spre însușirea unei meserii practice, rezultă că situația din învățământul secundar era una normală.

6.4.5. Situația cultelor minoritare din România interbelică

Constituirea statului național unitar român a adus în cadrul României întregite, pe lângă o numeroasă populație minoritară din punct de vedere etnic, și o problemă confesională extrem de delicată.

Regatul României, în care Biserica Ortodoxă fusese singura biserică națională, s-a aflat, după Unire, în prezența unui număr de opt culte, fără a-l socoti și pe cel ortodox, și a unui însemnat număr de asociații religioase care cereau toate cu insistență să li se acorde drepturile de care beneficiaseră în fostele imperii dispărute.

Conform recensământului general din 1930, populația României în număr de 18 053 000 de locuitori era repartizată, după confesiune astfel: 13 108 227 ortodocși (72,6%), 1 427 491 greco-catolici (6,83%), 1 234 151 romano-catolici (6,83%), 710 706 reformați (9,94%), 398 759 lutherani (2,2%), 69 257 unitarieni (0,38%), 756 930 mozaici (4,19%), 185 486 mahomedani (1,02%), 60 522 baptiști (0,34%) și 101 471 diverși (0,56%)⁶⁵⁹.

Din punct de vedere al repartiției geografice și numerice, situația se prezenta astfel:

⁶⁵⁸ *Monografia județului Târnava Mare*, p. 103, 109-110.

⁶⁵⁹ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, p. XXIV-XXVII.

Tabel nr. 100

Cultul	Total credincioși	Din care în:			
		Vechiul Regat și Dobrogea	Transilvania	Bucovina	Basarabia
Ortodox	13108227	8053465	1932356	613358	2509048
Greco-cat.	1427491	21769	1385445	19266	983
Rom.-cat.	1234151	174946	947351	98347	13507
Reformat	710706	13125	696320	534	727
Lutheran	398759	28819	274415	20655	74870
Unitarian	69257	837	68330	67	23
Mozaic	756930	264038	192833	93101	206958
Mahomedan	185486	184870	419	49	148
Baptist	60522	2687	37829	145	18861

Credincioșii cultelor minoritare reprezentau 27,74% din populația țării, astfel că, dacă în Vechiul Regat proporția numerică a majoritarilor față de minoritarii confesionali fusese de 11:1, în noul stat român acest raport scăzuse la 4:1.

Majoritatea covârșitoare - 1 986 416 din 2 412 873 sau 82,32% - a credincioșilor principalelor culte minoritare (catolici, reformați, evanghelici-lutherani și unitarieni) se găseau răspândiți pe teritoriul Transilvaniei.

Credincioșii al căror cult nu a fost recunoscut prin lege au putut să-și practice religia, organizați în asociații a căror funcționare a stat sub regimul legilor privitoare la asociații și la întrunirile publice. În această situație s-a aflat cultul baptist care nu fusese recunoscut prin *Legea pentru regimul general al cultelor* din 1928. Regimul juridic al acestora a fost reglementat prin noul *Statut de organizare a cultului baptist din România*, votat de *Congresul general al comunităților bisericești baptiste*, ținut la Cluj, la 14 aprilie 1936 și aprobat prin Decizia ministrului cultelor nr. 5657 din 1940.

Sectele religioase interzise în România au fost: *Nazarinenii* (pocăiții), *Asociația internațională a studenților în Biblie* (mileniștii), *Advențiștii reformați*, *Secerătorii*, *Penticostalii* și *Inochentiștii*. Nerecunoașterea acestora prin lege s-a datorat doctrinelor pe care le propagau, care aduceau atingere legilor și instituțiilor statului și prin practici contraveneau ordinii publice.

Integrarea cultelor minoritare în viața cultural-spirituală a României interbelice s-a putut realiza numai printr-un compromis între diferitele concepții de organizare, prezente în provinciile alipite și în Vechiul Regat. În general, a fost adoptată concepția raportului dintre Stat și Biserică, așa cum a existat în Ungaria antebelică, respectându-se autonomia și egala îndreptățire a confesiunilor. Noul

regim al cultelor a fost extins la nivelul întregii țări, fiind aplicat și cultelor minoritare din Vechiul Regat, care, până la punerea în aplicare a legii, au avut un regim de exteritorialitate, bucurându-se de protecția unor puteri străine.

În conformitate cu articolul 8 din Constituția din 1923 și cu articolul 5 al celei din 1938, statul român a căutat să asigure drepturi autonome de organizare religioasă pentru toate minoritățile confesionale, nu numai pentru comunitățile secuilor și sașilor din Transilvania, așa cum prevedea art. 11 din Tratatul minorităților.

În momentul Unirii, situația economică a bisericilor minoritare era mult superioară celor ortodoxe, primele posedând terenuri de cultură agricolă atașate episcopiiilor și parohiilor, case parohiale și alte imobile, fonduri de binefacere și diverse fundații. În mod deosebit, cultul romano-catolic fusese susținut de către statul ungar cu vaste domenii agricole. Conform unei statistici, întocmită de Ministerul ungar al agriculturii, în 1895, domeniile ecleziastice din Ungaria antebelică acopereau o suprafață de 1 711 507 iugăre, adică aproape un milion de hectare. În jur de 600 000 de iugăre aparțineau bisericilor neortodoxe din Transilvania.⁶⁶⁰ În afara acestor domenii, fondurile catolice comune (*Fondul religios* și *Fondul de studii*) dispuneau, numai în Transilvania, de 61 330 de jugăre. Conform amintitului recensământ, pe baza căruia s-a întocmit statistica amintită, romano-catolicii dispuneau, în medie, de un iugăr pentru 10 credincioși, greco-catolicii de un iugăr pentru 7 credincioși, unitarienii de un iugăr pentru 78 credincioși, reformații de un iugăr pentru 89 credincioși, lutheranii germani de un iugăr pentru 325 credincioși, ortodocșii de un iugăr pentru 1 777 credincioși. Românii ortodocși din Transilvania, care, după recensământul maghiar din 1910, numărau 798 669 suflete, nu primiseră nici un fel de donație din partea statului. Prin reforma agrară din 1921, aceste domenii au fost expropriate, statul român plătind bisericile catolice rentă de expropriere ca și oricărui alt proprietar, pentru terenuri care constituiau propriul său bun, dobândit prin succesiune de la statul maghiar.⁶⁶¹ Prin urmare, statul român și-a expropriat o parte din patrimoniul său funciar pentru care a mai plătit și despăgubiri. Renta de expropriere s-a ridicat la sume considerabile, de mai multe sute de milioane de lei. Tot în termenii legii agrare, parohiile tuturor cultelor deposedate de bunurile imobile, au primit în

⁶⁶⁰ *A kincstári közalapítványi továbbá egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása*, Budapest, 1895; vezi și Gh. Ciuhandu, *Papism și ortodoxism în Ardeal. Studiu statistic și bisericesc de un om al bisericii*, Arad, 1922, p. 12-13.

⁶⁶¹ În Ungaria antebelică, proprietățile Bisericii romano-catolice au aparținut statului, Biserica nefiind decât uzufructuară. În urma unirii Transilvaniei cu România, acest drept de proprietate a trecut, prin succesiune, de la statul ungar la statul român. (vezi Gh. Ciuhandu, *Patronajul ecleziastic ungar în raport cu drepturile statului român*, Arad, 1928, p.32).

proprietate, până la 32 iugăre drept sesii parohiale. În felul acesta, totalul suprafețelor agricole primite de parohiile ortodoxe a fost de aproximativ 77 000 iugăre, de cele greco-catolice, de 26 000 iugăre, iar de celelalte culte, de 20 000 de iugăre⁶⁶².

În baza art. XIII din Concordatul cu Vaticanul, din 1927, statul român a constituit, numai în folosul romano-catolicilor, un fond ecleziastic numit *Patrimonium sacru* alimentat din renta terenurilor expropriate care, în definitiv, a constituit un nou cadou făcut acestui cult, în valoare de aproximativ o sută de milioane de lei.

În aceeași manieră, statul român a renunțat la propriile sale drepturi și în cazul bunurilor patronale. În urma abolirii îndatoririlor de patronat ecleziastic, prin art. XV din amintitul Concordat, toate edificiile sacre, casele parohiale și alte bunuri care trebuiau să intre în patrimoniul statului român, tot prin succesiune, au fost oferite, în posesiune perpetuă, cultului romano-catolic.⁶⁶³

Statusul catolic ardelean, nerecunoscut nici de Vatican, nici de guvernele românești, a întocmit un statut autonom pentru administrarea bunurilor bisericesti, creând astfel o stare de fapt ilegală. În cei dintâi ani ai regimului românesc, Consiliul Dirigent al Statusului a modificat Regulamentul pentru gestionarea acestor bunuri suprimând drepturile regale și ale statului, fără aprobarea Ministerului Cultelor. În această situație, statul român ar fi fost îndreptățit să ia cele mai energice măsuri pentru a-și impune drepturile, chiar prin dizolvarea acestei asociații lipsită de personalitate juridică. Totuși, din dorința de înțelegere, s-au inițiat tratative cu Sfântul Scaun care au dus la Acordul din 3 mai 1932. În virtutea acestuia, se constituia *Consiliul Diezezei Catolice de rit latin de Alba Iulia*, format din clerici și laici care a preluat, de la Statusul catolic, administrarea tuturor bunurilor transformate, conform convenției, în bunuri ecleziastice. Acest acord a fost ratificat prin Decretul-lege nr. 659 din 1 martie 1940, statul român cedând Bisericii Catolice bunuri valorând în jur de un miliard de lei, pe care, anterior, statul maghiar nu i le recunoscuse niciodată.⁶⁶⁴

⁶⁶²V. Nistor, *Les cultes minoritaires et l'église orthodoxe roumaine dans le nouveau budget de la Roumanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, II, nr. 1, 1935, p. 14-15.

⁶⁶³Patronatul ecleziastic suprem era un ansamblu de drepturi suverane pe care regii maghiari le-au exercitat în afacerile Bisericii Catolice. În virtutea acestui patronat, regele era acela care conferea toate demnitățile ecleziastice superioare. El numea mitropoliti, episcopii, abații etc., Papa rezumându-se doar la dreptul de confirmare. Regele maghiar conserva, administra, utiliza bunurile fundațiilor de binefacere și putea pune sub sechestru veniturile beneficiarilor care neglijau bisericile, cât și beneficiile încredințate acestora. Veniturile oficiilor vacante îi reveneau de drept, ca și succesiunea asupra averilor prelaților.

⁶⁶⁴ANDJ- Deva, *Fond personal Silviu Dragomir*, f. 37.

În timp ce cultele catolice de rit latin și greco-oriental erau bogat înzestrate material, Biserica Ortodoxă din Transilvania nu poseda, în 1910, decât 1 012 iugăre, drept donații din partea credincioșilor. Prin art. 25 din *Legea de organizarea a Bisericii Ortodoxe*, din anul 1925, s-a prevăzut constituirea unui fond general ecleziastic cu același obiect ca și *patrimoniul sacru* astfel ca Biserica națională a românilor să-și poată îndeplini în bune condiții misiunea sa spirituală și caritabilă. Din rațiuni economice, însă, nu i s-a acordat nimic cu toate că, în 1864, importante bunuri mănăstirești îi fuseseră pur și simplu confiscate fără nici o despăgubire.⁶⁶⁵

Prin legile care au reglementat raporturile dintre stat și culte, s-a prevăzut un ajutor financiar pentru necesitățile acestora concretizat în completarea salariilor personalului ecleziastic prin subvenții de la buget, dar numai după o prealabilă constatare a nevoilor urgente care nu puteau fi acoperite de veniturile pe care le realizau bisericile care reclamau ajutoare. Idealul era o biserică independentă de stat, din punct de vedere financiar, după modelul celor din S.U.A., Franța, Suedia, etc.

Pentru stabilirea cuantumului acestor subsidii, în 1925 s-a întocmit un inventar al proprietăților religioase, care evidenția și capacitatea de contribuție a credincioșilor pentru susținerea parohiilor. Cu prilejul discutării în Senat a *Legii de organizare a Bisericii Ortodoxe*, ministrul cultelor, Alexandru Lapedatu, a oferit un tablou sugestiv pentru formarea unei imagini cuprinzătoare asupra situației la zi a diferitelor culte și confesiuni din România.

Conform afirmațiilor sale, în țară își desfășurau activitatea 11 000 de parohii și 83 000 de filiale de toate confesiunile. Proprietatea funciară (pământ arabil, pășuni, livezi, vii etc.) era repartizată, cantitativ, astfel: 8 ha, în medie, pentru bisericile ortodoxe din Vechiul Regat, 17 ha pentru bisericile ortodoxe din Transilvania, 26 ha pentru bisericile greco-catolice, 33 ha pentru bisericile unitariene, 34 ha pentru bisericile reformate și 62 ha pentru bisericile evanghelice. Situația veniturilor declarate era următoarea: pentru bisericile ortodoxe din Transilvania, 1000 lei de parohie; pentru bisericile ortodoxe din Vechiul Regat, 10 400 lei; pentru bisericile greco-catolice, 10 500 lei; pentru bisericile unitariene, 47 500; pentru bisericile reformate, 64 600 lei; pentru bisericile romano-catolice, 67 000 lei; pentru bisericile evanghelice, 176 000 lei. În ceea ce privește capacitatea de contribuție a credincioșilor pentru susținerea parohiilor, rezultă că puteau să se întrețină, în mod integral, din propriile resurse: 2% din parohiile ortodoxe din Transilvania; 3% din parohiile ortodoxe din Vechiul Regat; 5% din parohiile greco-catolice; 21% din parohiile unitariene; 23% din parohiile reformate; 53% din parohiile romano-catolice; 85% din parohiile lutherane.

⁶⁶⁵V. Nistor, *ibidem*, p. 13.

În anul 1934, Ministerul Cultelor a înaintat Parlamentului *Legea de inventariere a bunurilor și veniturilor bisericilor românești și a celorlalte culte*, în vederea unei cât mai echitabile stabiliri a cuantumului subvențiilor, în conformitate cu art. 31 din Legea regimului general al cultelor.⁶⁶⁶ În afara acestor ajutoare, acordate pentru cheltuielile de întreținere și buna funcționare a lăcașurilor de cult, statul român întreținea de la buget personalul administrativ și de cult al fiecărei confesiuni, cât și seminariile confesionale minoritare. Din acest punct de vedere, se poate afirma că, prin regimul cultelor din România, bisericile minoritare din Transilvania au dobândit o situație mai bună decât o avuseseră în Ungaria antebelică. Astfel, dacă sub regimul maghiar, salariul preoților era plătit doar parțial de către stat, iar cealaltă din contribuția Fondului religios și din a episcopioilor, capitlurilor canonice și abațiilor, în România interbelică salariul a fost asigurat în întregime de către stat. Funcționarii serviciilor centrale din administrația bisericilor minoritare din Transilvania erau, de asemenea, bugetari la capitolul salarii, îngăduindu-se chiar creșterea numerică a acestora. Astfel, dacă pe timpul regimului maghiar, cancelaria Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia avea opt funcționari plătiți de către episcopie, în 1940, statul român plătea 10 funcționari plus șapte canonici. Cancelaria Episcopiei reformate din Cluj avea, în 1918, șapte funcționari, iar în 1940 un număr de 16, plătiți de la bugetul statului.

În timpul regimului maghiar, academiile teologice minoritare erau întreținute, în cea mai mare parte, de către episcopii, puține fiind cele care primeau subvenții. Statul român i-a plătit integral pe toți profesorii acestor instituții, cu excepția celor de la Academia Catolică din Oradea care dispunea de substanțiale venituri proprii. Pentru Academia teologică catolică din Alba Iulia, statul plătea, în 1940, 6 profesori, pentru cea din Timișoara 6 profesori, pentru Academia reformată din Cluj, 9 profesori, pentru Academia unitariană din Cluj, 7 profesori. Protopopilor, cărora statul maghiar nu le-a oferit vreo indemnizație specială, statul român le-a acordat un spor salarial special de 1 000 de lei pe lună. Pe lângă aceste facilități, întreg personalul bisericilor minoritare salariat de stat a beneficiat, împreună cu familiile, de o reducere de 50% din tariful căilor ferate.

Rezultatul inventarului din 1935 a stabilit situația reală, la momentul respectiv, la nivelul cultului și în interiorul acestuia, pe dioceze, apoi, în interiorul fiecărei dioceze, pe parohii. În ordine descrescătoare, situația materială a cultelor

⁶⁶⁶Articolul 31 din Legea cultelor stabilea 3 principii pe baza cărora statul acorda subvenții pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere a fiecărui cult: 1) ajutoarele erau fixate în raport cu numărul credincioșilor față de populația totală a țării, în funcție de situația materială a cultelor și cu nevoile lor reale; 2) ajutoarele erau acordate pentru necesități specifice și constatate care depășeau veniturile parohiilor; 3) aceste subvenții puteau fi retrase dacă se constata că bisericile provoacă sau întrețin agitații împotriva ordinii și siguranței statului sau violau în vreun fel dispozițiile legii.

se prezenta astfel: pe locul întâi cultele minoritare, pe locul doi Biserica greco-catolică, iar pe locul al treilea Biserica Ortodoxă. La rândul lor, cultele minoritare se repartizau astfel: cultul evanghelic, cultul romano-catolic și cultul unitarian⁶⁶⁷.

Personalul diferitelor culte care primeau subvenții de la bugetul statului, în 1935-1936, se prezenta în felul următor⁶⁶⁸:

Tabel nr. 101

Cultul	Episcopi	Consilieri	Protopopi	Preoți (Pastori)	Secretari
Ortodox	17	63	145	7804	3
Greco-cat.	5	34	75	1565	9
Rom.-cat.	6	17	26	655	7
Reformat	1	3	25	816	1
Unitarian	1	-	4	111	1
Lutheran	1	-	7	272	3
Total	31	117	282	11223	24

Din acest tablou rezultă că personalul de cult al Bisericii Ortodoxe, care păstora 13 108 227 suflete (72,6% din populația României), reprezenta 68,84% din numărul total al slujitorilor de cult. Inegalitatea devine și mai evidentă, analizând situația la nivelul fiecărei episcopii.

Tabel nr. 102

Pentru o episcopie	Număr preoți	Număr protopopi	Număr consilieri	Număr credincioși
Ortodoxă	459	9	4	764000
Greco-catolică	319	15	7	260000
Romano-catolică	109	4	3	183300
Reformată	816	25	-	660000
Unitariană	111	4	-	75000
Lutherană	272	7	-	300000

Din raportul între numărul total al credincioșilor și numărul personalului de cult rezultă că situația Bisericii Ortodoxe, față de cultele minoritare, a fost următoarea: la egalitate cu romano-catolicii; comparativ cu reformații, ortodocșii

⁶⁶⁷V. Nistor, *ibidem*, p. 16.

⁶⁶⁸Nu figurează clerul ortodox din Bucovina deoarece această provincie a avut un fond ecleziastic propriu, constituit din donațiile foștilor voievozi moldoveni, suficient pentru toate necesitățile materiale ale bisericilor și slujitorilor lor. Mitropolia arhiepiscopală a Bucovinei cuprindea în jur de 660000 de credincioși români și ucraineni, 3 consilieri, 10 protopopi și 326 de preoți.

trebuiau să aibă 18 episcopi, 55 consilieri, 461 protopopi, 15 430 preoți și 18 secretari, în total 15 982 salariați; față de unitarieni, 189 episcopi, 757 protopopi, 21 008 preoți și 189 secretari; față de evanghelici-lutherani, 32 de episcopi, 230 protopopi, 8 940 preoți și 99 secretari. Prin urmare, în raport cu cultele minoritare istorice, statul de funcțiuni al Bisericii Ortodoxe ar fi trebuit să numere 23 330 de salariați, adică cu 34% în plus față de câți avea în 1935, ceea ce demonstrează că, la acest capitol, bisericile minoritare din România întregită și-au păstrat vechile privilegii.

Tabloul comparativ al cheltuielilor bugetare pentru personalul cultelor, în perioada 1922-1940 este următorul:⁶⁶⁹

Tabel nr. 103

- în lei -

<i>Anul bugetar</i>	<i>Biserica Ortodoxă</i>	<i>Biserica greco-catolică</i>	<i>Culte minoritare</i>
1922/23	103547111	*	47395168
1923/24	131935228	22087707	28704527
1924/25	214591999	36052464	45889744
1925/26	301500000	51916856	50653675
1926/27	326964177	50161579	62638240
1927/28	504339903	84509333	111786663
1928/29	698363037	116306519	163209361
1929/30	732527524	123997665	173480713
1930/31	742128101	127432015	163740169
1931/32	592917671	102362769	153646288
1932/33	402949557	42771196	83197135
1933/34	369861532	63492042	72424583
1934/35	356239680	60239286	72364550
1935/36	344693210	57789690	54527439
1936/37	368586942	62778620	65308707
1937/38	463003663	74994620	65308707
1938/39	571381570	97994620	91604633
1939/40	571133770	97621220	91716810
Total	7796664675	1272508201	1597597112

Tabloul evidențiază faptul că din cele 10 666 769 988 lei, pe care statul român le-a cheltuit pentru salarizarea personalului de cult, 73, 09% au revenit

⁶⁶⁹ Popa Gheorghe, *Situația cultelor în România întregită, cu deosebită privire asupra cultelor minoritare*, ms, p. 99, în *Fondul personal Silviu Dragomir*, doc. 106.

*Pentru anul 1922/23, cheltuielile pentru Biserica greco-catolică sunt trecute împreună cu ale celorlalte culte, sub titlul *Cheltuielile pentru personalul cultelor catolice și cultelor diverse*

Bisericii Ortodoxe, 11,92% Bisericii greco-catolice și 14,18% cultelor minoritare. Aceasta, în situația în care personalul cultului ortodox reprezenta, în anul 1935, 68,78% din total, al cultului greco-catolic 14,46%, iar al cultelor minoritare 16,76%. Dacă împărțim sumele alocate pentru fiecare biserică sau confesiune la numărul credincioșilor, obținem următoarea situație: 26,30 lei pentru fiecare ortodox, 29,51 lei pentru fiecare romano-catolic, 44,39 lei pentru fiecare reformat, 72 de lei pentru fiecare unitarian, 28,31 lei pentru fiecare evanghelic-lutheran, 37,44 lei pentru fiecare mahomedan, 36,37 lei pentru fiecare mozaic și 40,48 lei pentru fiecare greco-catolic. Pentru personalul de cult, statul român a alocat, în medie, în anul bugetar 1935/36, următoarele sume: 42 931 lei pentru un ortodox, 34 235 lei pentru un greco-catolic și 27 862 lei pentru un minoritar. Diferențele existente între sumele alocate de stat pentru fiecare cult, în parte, se datorează veniturilor pe care le obțineau parohiile acestora.

6.6. Situația cultelor minoritare din Transilvania interbelică

Transilvania a reprezentat și după Unire locul de convergență și de coexistență a trei mari culte creștine: catolic de rit latin, grec sau armean; ortodox și protestant de toate nuanțele (evanghelic-lutheran, reformat sau calvin și unitarian).

Majoritatea românilor erau credincioși ai bisericii orientale sau ortodoxe, în timp ce aproximativ 2/5 din numărul total al acestora s-au îndreptat, începând cu anul 1701, spre biserica greco - catolică conservând, totuși, ritualul ortodox. Privite din punct de vedere național, cultul ortodox și cel greco-catolic reprezentau două confesiuni ale Bisericii românești.

După Reforma religioasă, germanii din Transilvania au îmbrățișat, aproape în totalitate, confesiunea evanghelică-lutherană, cunoscută și sub numele de Confesiunea de Augsburg (C. A.).

Maghiarii și secuii, excepție făcând doar o minoritate rămasă fidelă catolicismului de rit latin, au trecut în masă la o nouă biserică numită unitariană sau antitrinitară.

Această identificare a confesiunii cu naționalitatea a făcut ca în Transilvania anterioară revoluțiilor de la 1848, organizată politic pe baza unei constituții feudale, cele patru culte, pentru care optaseră maghiarii și germanii, să beneficieze de o situație privilegiată, la fel ca și naționalitățile respective. În plus, apartenența la unul din aceste culte constituia o condiție *sine qua non* pentru obținerea și pentru liberul exercițiu al drepturilor constituționale. Această legătură intimă între naționalitate și confesiune s-a menținut chiar și după propagarea ideilor moderne

de egalitate națională și politică care au zdruncinat serios privilegiile naționale și religioase. Chiar și între cele două Războaie Mondiale, în Transilvania persista o dualitate cult-naționalitate în toate domeniile vieții spirituale, culturale și patrimoniale. În aceste condiții, rezolvarea problemei confesionale din România, în mod satisfăcător și înțelept, soluționa, în același timp și într-o măsură considerabilă, și chestiunea minorităților etnice.

Cultul catolic număra, în anul 1935, 938 756 de credincioși (300 000 germani, iar restul maghiari); catolicii aveau 3 episcopate (Alba Iulia, Timișoara și Oradea), toate aflându-se sub jurisdicția Mitropoliei din București. Primul episcopat avea 251 de parohii, cu 345 468 de credincioși; al doilea 160 de parohii cu 450 802 credincioși, iar ultimul, 99 de parohii cu 142 486 credincioși. Fiecare episcopat avea câte un capitol de canonici numărând 8 membri la Timișoara, 10 la Alba Iulia și 12 la Oradea-Satu Mare și câte un seminar teologic pentru pregătirea clericilor. Plata întregului personal al cultului – clerici, profesori și angajați - era suportată de către stat.

Numeroaselor Ordine și Congregații de călugări, care se ocupau cu serviciul pastoral, cu instrucțiunea școlară și cu opere misionare sau filantropice, le aparțineau, în Transilvania, 44 de mănăstiri pentru bărbați și 116 pentru femei.

Opera culturală și de asistență socială a Bisericii catolice era susținută de un mare număr de societăți care își desfășurau activitatea sub conducerea clericilor și sub supravegherea episcopilor. Dintre acestea, amintim pe cele mai importante: *Uniunea populară catolică*, înființată în 1922, cu 170 de organizații și cu peste 20 000 de membri; *Asociația femeilor catolice*, *Academia catolică*, înființată în 1928, la Cluj, cu trei secții (literară, artistică și științifică).

Între anii 1930-1940, catolicii din Transilvania au construit mai mult de 50 de biserici și capele, întemeind și un mare număr de noi parohii.⁶⁷⁰

În ceea ce privește opera de învățământ, dacă, în 1918, în Transilvania funcționau 301 școli primare și 40 de școli secundare catolice, în anul școlar 1936-1937, numărul celor dintâi se ridicase la 366 (29 de grădinițe și 337 școli primare), iar al școlilor secundare la 59.⁶⁷¹

Cultul reformat număra 717 162 credincioși, toți maghiari din Transilvania. Avea două episcopate, la Cluj și Oradea (cel de al doilea înființat în 1926, în locul celui de la Debrecen), primul având 398 de parohii, iar al doilea 182, precum și o Academie teologică la Cluj. Întregul personal era plătit de la bugetul statului.

⁶⁷⁰Pentru amănunte vezi Vasile M. Teodorescu *op. cit.*, p. 54; *La Transylvanie*, Paris, 1946, p. 130-142.

⁶⁷¹Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 942/1937, f. 193-194.

Progresul înregistrat după Unire a fost consistent, comparativ cu al celorlalte culte minoritare. Pe lângă Episcopia din Cluj, funcționau: *Uniunea femeilor reformate*, fondată în 1927, având 450 de organizații locale, cu 25 000 de membri, cu 50 de cercuri biblice, cu 145 de școli duminicale; *Asociația tinerelor fete reformate*, fondată în 1921; *Asociația bărbaților reformați*, fondată în 1932; *Institutul diaconeselor*, înființat în 1922; *Serviciul pentru propaganda scrierilor religioase* creat în 1926 care, în primul său an de activitate, a difuzat 27 827 cărți și broșuri, iar în 1930, un număr de 51 508 cărți și broșuri; *Orfelinatul reformat*, înființat în 1928; *Spitalul reformat*, înființat în 1932.

La numai câțiva ani de la înființare, Episcopia din Oradea număra 218 școli duminicale cu 7 571 de elevi, 32 de cercuri biblice, o *Asociație a femeilor*, care grupa 15 organizații locale, 3 127 membri, precum și o *Asociație a tinerimii reformate* înființată în 1932.

În anul 1918, reformații beneficiau de 322 școli primare și de 15 școli secundare, iar în anul 1937, de 483 de școli primare, 17 școli secundare, 6 licee, 6 gimnazii, 2 școli normale, 3 școli comerciale. Urmând exemplul catolicilor, reformații din cele două diocenze au fondat, în 1932, o Academie teologică sub numele de *Academia Károly Gáspár*.⁶⁷²

Cultul unitarian avea 113 parohii și 72 000 de credincioși, toți de naționalitate maghiară. Acestea se aflau sub jurisdicția Episcopiei din Cluj, de altfel, singura din lume. Episcopatul avea o Academie teologică la Cluj întreținută, ca și restul întregului personal al cultului, de la bugetul statului. Tot în cadrul acestuia, funcționau *Societatea culturală Dávid Ferenc* și *Uniunea femeilor unitariene*.

Referitor la Academia teologică unitariană, trebuie subliniat faptul că în Ungaria antebelică acest cult nu a avut nici o școală superioară pentru pregătirea preoților. Despre această instituție, Gall Kálmán se exprima că „*situația strălucită a Academiei noastre teologice se datorește progresului și condițiilor politice generale. Guvernul României suportă cheltuielile materiale ale acestuia cu o impozantă obiectivitate*”.⁶⁷³ De reținut, este și faptul că această Academie pregătea preoți unitarieni și pentru Ungaria.

În anul 1937, Consistoriul bisericesc unitarian din Cluj întreținea un număr de 33 de școli primare.

Cultul lutheran german număra, în 1935, 274 415 credincioși, în marea lor majoritate germani. Cele 254 de parohii se aflau sub jurisdicția unei singure episcopii cu sediul la Sibiu. Lutheranii nu aveau academie specială pentru

⁶⁷²Idem.

⁶⁷³„*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, nr. 14, 1936, p. 69.

pregătirea preoților. Aceștia erau recrutați din rândul profesorilor din diferite școli care erau trimiși la studii în Germania.

Biserica evanghelică-lutherană din Transilvania funcționa pe baza Statutului organic al Bisericii regnicolare evanghelice C.A. din România, stabilit în anul 1927. Cele mai importante organizații ale lutheranilor germani au fost: *Gustav Adolf-Verein*, afiliată Centralei din Leipzig și *Frauen-Verein*.

În anul 1918, acest cult beneficia de 269 școli primare și 14 școli secundare, iar în 1937 de 285 școli primare (dintre care 40 de grădinițe) și de 21 școli secundare.

Cultul lutheran maghiar număra în jur de 30 000 de credincioși, care, înainte, aparținuseră de Episcopia din Budapesta și Nyiregyhaza. Pentru acest număr mic de credincioși, statul român a creat, în 1927, o superintendentă proprie la Arad.

Biserica lutherană maghiară care avea 25 de parohii, patrona o *Asociație a femeilor lutherane* maghiare, 3 cercuri biblice pentru tineret, 6 școli duminicale și un gimnaziu cu predare în limba maghiară.

Cultul mozaic avea, în Transilvania, 192 833 de aderenți de rituri diferite, dintre care ortodocșii cu Biroul Central, fondat în 1920, la Bistrița, iar neologii, cu Uniunea lor, fondată în 1922, la Cluj.

În 1937, Uniunea Comunităților izraelite din Ardeal și Banat, cu reședința la Cluj, avea un număr de 29 școli primare, dintre care 3 grădinițe.⁶⁷⁴

6.6.1. Situația cultelor minoritare din fostul județ Mureș-Turda

Referitor subiectul abordat de lucrarea noastră, trebuie avut în vedere, în primul rând, structura confesională a populației din aceste două județe, numărul lăcașurilor de cult și al personalului care le deservea, precum și situația patrimonială a fiecărui cult, în parte.

Întrucât, recensământul regional din anul 1919 nu a înregistrat locuitorii și după criteriul religiei, suntem nevoiți de a accepta datele oferite de cel din 1930, comparativ cu recensământul maghiar din 1910, cel mai apropiat de perioada supusă discuției. Astfel, *pentru județul Mureș și orașele sale aparținătoare*, putem întocmi următorul tablou.⁶⁷⁵

Tabel nr.104

⁶⁷⁴Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 942/1937, f. 193-195.

⁶⁷⁵*Recensământul general al populației României*, 1930, vol. II, Pl. LXXXVI, XCVI; vezi și Varga E. Árpád, *Erdely etnikai és felekezeti statisztikája*, vol. I, Budapest, Csikzereda, 1998, p. 22, 473, 478.

Ani	Total populație	Din care							
		Ortodoxi	Greco-catolică	Romano-catolică	Reformați	Evangelice CA	Unitarieni	Izraeliți	Alții
La nivel de județ									
1910	219589	31266	49911	30828	85692	6442	7894	7550	
1930	289546	41919	93897	35037	87713	11319	7651	10490	479
Târgu-Mureș									
1910	26779	1452	2286	7395	11546	616	685	2793	
1930	40058	5250	5442	8185	13924	727	1053	5215	262
Reghin									
1910	7310	144	1307	1305	1301	2578	38	637	-
1930	9290	303	1514	1568	2071	2126	52	1587	-

În anul 1938, serviciul divin din acest județ era asigurat prin 443 biserici și alte lăcașuri de închinăciune, repartizate astfel: 56 ortodoxe, 148 greco-catolice, 33 romano-catolice, 139 reformate, 12 evanghelice-lutherane, 19 unitariene, 17 case de rugăciune pentru adventiști, 3 case de rugăciune pentru baptiști și 16 sinagogi.⁶⁷⁶ Față de perioada anterioară Unirii, numărul total al acestora crescuse cu 84 unități, opera de construcție fiind sprijinită și de către stat, prin bugetele consiliilor județene și municipale. În anul 1930, de pildă, Consiliul județean Mureș, alocase pentru construcții de școli și biserici minoritare suma de 150 000 de lei, iar pentru școli și biserici românești 300 000 lei.⁶⁷⁷ De asemenea, s-au prevăzut bani și pentru întreținerea bisericilor minoritare dar, uneori, sumele alocate luau altă destinație. Un exemplu în acest sens îl constituie cazul comunei Voivodeni al cărui Consiliu era format, în majoritate, din maghiari. Aceștia au prevăzut în bugetul comunal pe anul 1935/1936 suma de 8 000 de lei pentru întreținerea bisericii reformate. La 23 aprilie 1935, numai pentru sfințirea drapelului corului reformat a fost cheltuită, tot din bugetul comunal, suma de 12 000 lei.⁶⁷⁸

Comparativ cu anul 1922, în anul 1938, situația numerică a bisericilor din județul Mureș se prezenta astfel:

⁶⁷⁶ *Enciclopedia României*, vol. II, p. 288.

⁶⁷⁷ „Gazeta Oficială a județului Mureș 19 decembrie 1930, p. 8.

⁶⁷⁸ ANDJ- Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș, Acte confidențiale*, dosar 49/1935, f.1.

Tabel nr. 105

<i>Ani</i>	<i>Total lăcașuri de cult</i>	Din care						
		<i>Ortodoxe</i>	<i>Greco- catolice</i>	<i>Romano- catolice</i>	<i>Reformate</i>	<i>Evanghe- lice C.A.</i>	<i>Unitariene</i>	<i>Evreiești</i>
1922	339	14	93	39	131	8	22	2
1938	423	56	148	33	139	12	19	16

Raportate la numărul credincioșilor fiecărui cult, obținem următorul tablou:
Tabel nr. 106

<i>Ani</i>	Pentru o biserică						
	<i>Ortodoxă</i>	<i>Greco- catolică</i>	<i>Romano- catolică</i>	<i>Reformată</i>	<i>Evangelică CA</i>	<i>Unitariană</i>	<i>Evreaască</i>
1922	2230	536	790	654	805	358	3775
1938	748	634	1061	631	943	402	655

Trebuie menționat că, în primul caz, rezultatul la care am ajuns prin analiza acestui raport poate fi relativ într-o oarecare măsură întrucât s-au luat în calcul numărul credincioșilor din anul 1910 și numărul bisericilor din anul 1922, iar pentru al doilea, numărul credincioșilor din 1930 și al bisericilor din 1938. Totuși, în mod orientativ, comparând situația din acest județ cu cea din județul Târnava Mare, rezultă, la prima vedere, o stare de fapt nesatisfăcătoare în domeniul vieții religioase. Numărul lăcașurilor de închinăciune pare a fi redus în raport cu numărul credincioșilor, dar media rezultată trebuie acceptată doar ca un element estimativ, deoarece stabilirea unei situații precise depinde de mai mulți factori, sesizabili sau mai dificil de identificat (gruparea sau dispersarea exagerată a elementelor etnice, gradul de religiozitate al acestora, apropierea sau depărtarea așezărilor umane etc.).

Din lipsă de documente nu putem întocmi o situație globală a patrimoniului funciar sau a veniturilor obținute de fiecare parohie pentru stabilirea unei ierarhii valorice între diversele culte ale județului. Din documentele Comisiei de expropriere și împrumutări nu rezultă ce suprafețe dețineau bisericile și mănăstirile înainte de reforma agrară din 1921, dar, o imagine apropiată de realitate se poate contura

urmărind diminuarea acestor suprafețe în urma exproprierii. Astfel: patrimoniul funciar al celor două Biserici românești s-a redus cu 2471,4 iugăre (220,05 aparținând Bisericii Ortodoxe, 1791,55 Bisericii greco-catolice și 459,44 aparținând celor două, fără să se specifice căreia dintre ele); al Bisericii romano-catolice cu 992,03 iugăre; al Bisericii reformate cu 2519 iugăre; al Bisericii unitariene cu 116 iugăre și al Bisericii evanghelice C.A. cu 2 000 de iugăre.⁶⁷⁹ Rezultă, deci, că bisericile reformate și cele evanghelice C.A. au fost cele mai dotate în timpul regimului maghiar, iar cele mai sărace erau bisericile ortodoxe, din moment ce suprafețele expropriate ale acestora reprezentau în jur de 6,13% din totalul suprafețelor bisericesti expropriate.

De asemenea, nu cunoaștem mărimea suprafețelor deținute de biserici după reforma agrară, dar dintr-o situație întocmită de aceeași comisie județeană, referitoare la categoriile de suprafețe deținute de diverși proprietari, printre cei care aveau între 25 și 50 de hectare se aflau: 6 biserici ortodoxe, cu un total de 195,11 ha; o biserică romano-catolică, cu 39,12 ha; 18 biserici reformate, cu 703,25 ha; 24 biserici greco-catolice cu 771,19 ha; 2 biserici lutherane cu 76,14 ha. Printre proprietarii care dețineau suprafețe funciare cuprinse între 50 și 100 de ha se aflau: 22 de biserici, cu un total de 1 663,74 ha (o biserică ortodoxă cu 59,57 ha; 2 biserici greco-catolice cu 111,75 ha; 14 biserici reformate cu 953,03 ha; o biserică unitariană cu 52,88 ha; 5 biserici lutherane cu 418,92 ha). Printre proprietarii cu peste 100 de ha erau înscrise: 3 biserici ortodoxe cu 528,95; o biserică greco-catolică cu 645,63 ha; 2 biserici romano-catolice cu 343,26 ha; 2 biserici reformate cu 413,59 ha; o biserică unitariană cu 230,76 ha și o biserică lutherană cu 218,15 ha.⁶⁸⁰ Rezultă, deci, că dintre cele 337 de biserici aparținând cultelor istorice din județul Mureș, 84 dețineau proprietăți funciare (pământ arabil, pășuni și păduri) cuprinse între 25 și peste 100 hectare: 10 ortodoxe, 27 greco-catolice, 3 romano-catolice, 34 reformate, 2 unitariene și toate cele 8 evanghelice C.A. Din totalul de 5 015 hectare, reprezentând categoriile de proprietate amintite, cele 37 de biserici românești (10 ortodoxe și 27 greco-catolice), care reprezentau 35,58% din totalul bisericilor românești, aveau în posesie 38,11%, restul revenind unui număr de 46 de biserici minoritare, care reprezentau 23% din totalul bisericilor minoritare. În acest caz chiar dacă nu cunoaștem suprafața deținută de restul bisericilor care se încadrau în categoria de proprietate 1-25 ha, putem conchide, totuși, că atât la români cât și la celelalte etnii ale județului Mureș, exista o diferență evidentă în ceea ce privește patrimoniul funciar eclesiastic, fapt care s-a manifestat, cu

⁶⁷⁹Idem, *Fond Comisia de expropriere și împrumutări a județului Mureș*, dosar 307, f. 1-10; vezi și Tereza Șerban, *ibidem*, p. 401-425.

⁶⁸⁰ANDJ- Mureș, *Fond Reforma agrară în județul Mureș*, dosar 320/1927, f. 15.

rezonanțe diferite, și în domeniul învățământului confesional. Totuși, este evident că parohiile aparținând populației minoritare aveau suficiente resurse economice din moment ce, în 1939, întrețineau un număr de 156 de școli confesionale (103 reformate, 27 romano-catolice, 11 evanghelice C.A., 13 unitariene și 2 mozaice). În plus, comunitățile evreiești din Sângeorgiu de Pădure și din Toplița întrețineau și școli religioase în sistemul „Talmud Thora”.⁶⁸¹

6.6.2. Situația cultelor minoritare din fostul județ Târnava Mare

Pentru **județul Târnava Mare**, conform unei situații privind numărul lăcașurilor de rugăciune și al personalului ecleziastic care le deservea, întocmită în 1939, se poate realiza următorul tablou:⁶⁸²

Tabel nr.107

Culte	Credincioși		Total	Biserici
	Membri	Preoți		
Ortodox	52855	101	52956	99
Greco-catolic	14894	37	14931	40
Romano-catolic	1981	8	1989	10
Evanghelic-lut.	52113	83	52196	77
Reformat	8739	14	8753	16
Unitarian	4729	8	4737	9
Mozaic	25	1	26	1
Armean-greg.	2	-	2	-
Sectanți	-	-	613	-
Total	136338	252	136203	252

Din analiza acestei situații rezultă că, din punctul de vedere al numărului de credincioși repartizați unei biserici, situația religioasă a românilor era ceva mai bună decât a etnicilor minoritari. Astfel, ortodocșii și greco-catolicii, împreună luați, aveau, în medie, o biserică pentru 487 de credincioși, iar minoritarii o biserică pentru 598 de credincioși.

În urma recensământului averilor bisericesti, din anul 1924, situația economică a bisericilor românești și minoritare se prezenta astfel:⁶⁸³

⁶⁸¹Arhivele Naționale ale României, Fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 627/1924, f. 48 și 56.

⁶⁸²Idem, Fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 25/1939, f. 143, 144, 145, 146.

⁶⁸³ANDJ- Mureș, Fond *Prefectura județului Târnava Mare*, dosar 25/1925, f. 1-8.

Tabel nr.108

<i>Cultul</i>	<i>Venitul</i> (în lei)	<i>Media pe o biserică</i> (în lei)	<i>Media pe un credincios</i> (în lei)
Ortodox	363713,31	3673,87	6,88
Greco-catolic	95705,77	2392,64	6,42
Romano-catolic	14586,00	1458,60	7,36
Evangelic-lutheran	1119998,60	14545,43	21,49
Reformat	30154,70	884,67	3,45
Unitarian	25496,00	2832,88	5,39

Din analiza matematică, rezultă că bisericile evanghelice C.A. erau cele mai bogate, urmate fiind de bisericile ortodoxe, de cele unitariene și apoi de celelalte culte. Sau, și mai precis, veniturile celor două confesiuni ale Bisericii Române, respectiv cea ortodoxă și cea greco-catolică, care, împreună asigurau serviciul religios pentru 50% din populația județului, reprezentau doar 27,85% din totalul veniturilor bisericesti. De remarcat este faptul că marea discrepantă existentă între veniturile Bisericii evanghelice C.A. și ale celorlalte culte, îndeosebi ale celui ortodox și greco-catolic, nu se datora, în mod deosebit, unor diferențe în ceea ce privește suprafața proprietății funciare, ci și în calitatea și repartitia geografică a exploatațiilor. Pe lângă faptul că pământul din patrimoniul bisericilor românești era de slabă calitate, comparativ cu cel al bisericilor evanghelico-lutherane, conform memoriului trimis Comisiei județene de evaluare, de către preotul George Țeposu din parohia Cincșor, acesta era și „sărac, neproductiv, la o depărtare de 3 km de la comună, în fundul unui pârâu, înconjurat din trei părți de pădurea cea mare a comunei /.../ Eclejia sau parohiunea economică a preotului săsesc și a personalului lor este situată în apropierea comunei, în locul cel mai de frunte, cel mai productiv din întreg pământul teritorial, neexpus la pericole.”

Din cele relatate în acest memoriu, rezultă și faptul că veniturile bisericilor lutherane puteau fi și mai mari decât cele înscrise în acte, întrucât Comisia de evaluare proceda, nu de puține ori, la diminuarea scriptică a acestora pentru ca, probabil, parohia respectivă să obțină ajutor și din partea statului. Astfel, preotul amintit scria că, de pe urma celor 5 iugăre de teren arabil și 3 iugăre de fânațe, se obțineau 1 090 lei, nu 2 096 lei, așa cum fusese evaluat. Pe de altă parte, deși venitul de pe un iugăr de pământ din dotarea bisericii lutherane era de peste 3 000 de lei, acesta fusese evaluat la 250 de lei.⁶⁸⁴

⁶⁸⁴ *Ibidem*, f. 15.

Deși, informațiile pe care le deținem nu ne permit investigarea în detaliu a situației patrimoniale a bisericilor din cele două județe, o concluzie se poate totuși formula și anume aceea că viața religioasă a etniilor conlocuitoare cu românii și-a continuat cursul său firesc, adaptat la noua realitate politico-statală. Atât maghiarii, cât și germanii, referindu-ne doar la minoritarii cu pondere demografică substanțială, au avut toate posibilitățile pentru a-și menține specificul spiritual, chiar dacă patrimoniul economic al acestora a suferit unele ajustări impuse de necesitățile economice și politice ale vremii. În nici un caz, însă, suportul economic nu a fost nici distrus, nici confiscat, așa cum dau de înțeles unele lucrări apărute între cele două Războaie Mondiale și republicate la sfârșitul secolului trecut. Mai mult chiar de atât, cultele minoritare care dispuneau, așa cum ne demonstrează cifrele, de reale posibilități financiare, au fost susținute și de la bugetul statului, în măsura necesităților constatate.

CAP. VII

PRESA MINORITARĂ DIN TRANSILVANIA INTERBELICĂ. CAZUL FOSTELOR JUDEȚE MUREȘ ȘI TÂRNAVA MARE

7.1. Considerații generale privind rolul presei

Pornind de la ideea că un fenomen social, politic sau cultural nu apare dacă nu este necesar pentru dezvoltarea societății umane, apariția presei a răspuns unor necesități de ordin social. Printre acestea, pe primul plan s-a situat dorința de informare a oamenilor. Primele jurnale apărute în secolul al XVII-lea (1610) îndeplineau, într-o mai mică măsură, o funcțiune socială, acestea fiind, la început, excelente vehicule pentru răspândirea noutăților de senzație. Din acest motiv, revistele care au apărut în Europa, la o jumătate de secol de la tipărirea primelor ziare având un caracter diferit de cel al jurnalelor amintite, s-au bucurat, de la început, de o mai largă audiență din partea cititorilor. Începând, însă, cu secolul al XIX-lea, existența jurnalelor câștigă teren și amploare, odată cu cristalizarea funcțiunilor sociale ale presei. Referitor la această renaștere a presei cotidiene și a celei periodice, W. Haacke, specialist în domeniu, distingea trei funcțiuni sociale ale presei: 1) funcția primară, de informare, exprimată prin formula *presa, agent de difuzare și de transmitere a noutăților*; 2) funcția secundară, *de documentare*, ca urmare a faptului că periodicele stochează constant material documentar care constituie, atât pentru contemporani cât și pentru generațiile următoare, o sursă istorică importantă; 3) *funcția educativă*, numită de sociologul amintit „*misiunea publică a presei*”⁶⁸⁵.

J.B.Duroselle consideră că studiul în sine al presei permite cunoașterea opiniilor unor elite. Adăugând că numeroase jurnale și reviste reproduc doar opiniile cititorilor pentru a face pe placul acestora, cel amintit sesizează și limitele funcțiunilor sociale ale presei. Trebuie ținut seama de faptul, afirmă autorul francez, că presa poate deveni un instrument de propagandă folosit de grupurile sociale

⁶⁸⁵W. Haacke, *Les fonctions sociales du journal*, în *La constantes de Europa*, Instituto de ciencias sociales, Barcelona, 1969, p. 695-704; a se vedea în acest sens și G. Weill, *Le journal. Origines, evolution et rôle de la presse périodique*, Paris, 1934; R.W. Nash, *Haw Newspaper Work*, Macmillan, Oxford, New York, 1964; Nicolae Dascălu, *Le régime de la presse de Roumanie pendant la période de l'entre deux-guerres*, în „*RRH*”, 1980, 2-3, p. 389-414.

bine definite sau de către stat. J.B. Duroselle consideră că presa permite evidențierea unor curente de opinie publică, dar nu oferă o imagine a forței acestor curente, chiar dacă luăm în considerare tirajul periodicelor⁶⁸⁶.

Afirmația sociologului amintit este corectă întrucât, de cele mai multe ori, tirajul ridicat al unor periodice nu reflectă întotdeauna cererea pieței ci doar forța financiară a editorilor care nu întotdeauna provine din banii cititorilor, aceștia acoperind doar aproximativ 30% din cheltuielile de producție. Pe de altă parte, prin măsuri administrative, tirajul supradimensionat este absorbit prin abonamente colective sau, pur și simplu, prin cumpărarea întregii ediții. Se poate totuși aprecia, că tirajul publicațiilor, chiar dacă nu constituie un indicator precis de evaluare, poate oferi o imagine aproximativă a forței economice a anumitor partide politice, instituții civile sau chiar a liderilor de opinie care animă publicațiile respective.

Referindu-se la presă și la rolul pe care aceasta îl joacă în societate, numeroși analiști apreciază influența deosebită a acesteia prin utilizarea formulei *presa, a patra putere în stat*. Această teză, credem noi, poate fi acceptată doar parțial și după caz, în funcție de etapa istorică și de țara în chestiune.

Analizând presa în general, pentru evitarea confuziilor, se cuvine, de la început, o precizare care decurge din însuși conceptul de presă. În limbajul cotidian, prin presă se înțelege totalitatea revistelor, jurnalelor și a publicațiilor cu apariție constantă, cu un profil și un program bine stabilit. În literatura de specialitate termenii presă, periodice sau publicații periodice sunt folosiți, în majoritatea cazurilor, cu aceeași semnificație. Un document oficial, din 1927, menționa că prin „*publicații periodice se înțelege jurnalele și revistele cotidiene sau periodice care apar în mod regulat și care au un caracter politic și cultural*.”⁶⁸⁷ Definiția este insuficientă întrucât, cu toate că publicațiile cu caracter cultural le includ și pe cele științifice și religioase, sunt omise periodicele cu caracter economic. În ceea ce privește distincția teoretică dintre jurnal și revistă, putem accepta în întregime precizările făcute de W. Haacke conform cărora „*jurnalul abordează doar subiectele care se corelează cu actualitatea și cu evenimentele cotidiene importante, pe când revista însoțește evoluția vieții politice, economice și culturale, cu detașare față de cotidian*.”⁶⁸⁸

⁶⁸⁶J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, P.U.F., Paris, 1964, p. 230.

⁶⁸⁷Arhivele Naționale București, Fond MPN, *Presa internă*, dosar 78, f. 37. Nicolae Dascălu, *ibidem*, p. 390.

⁶⁸⁸W. Haacke, *Généalogie et phénoménologie du périodique politique*, în „*Revista del instituto de Ciencias Sociales*”, Barcelona, 1970, p. 149-161.

7.2. Presa minoritară din România interbelică

Dintre toate domeniile vieții sociale a minorităților etnice din România interbelică presa a înregistrat cel mai spectaculos progres, fapt recunoscut și de către unii autori străini.

Otto Junghann și Max Böhm, în lucrarea intitulată *Etnopolitischer Almanach*, la capitolul *Die journalistische Zusammenarbeit*, referindu-se în mod special la presa minoritară din Europa centrală, indicau ca model de progres și dezvoltare presa minorității maghiare din România.⁶⁸⁹ C.A. Macartney, cunoscut om politic englez, afirma că regimul juridic al presei din România a permis minorităților etnice să dispună de un număr important de publicații periodice, situație rar întâlnită în celelalte țări din Europa care prezentau, din punct de vedere demografic, o situație identică cu a României.⁶⁹⁰

Referitor la presa minoritară din România, avem în vedere, în mod deosebit, ziarele și revistele publicate în această perioadă de către diversele grupuri minoritare, în limba respectivă. Singura excepție de la această regulă o reprezentau evreii, ale căror periodice apăreau nu numai în idiș sau ebraică, ci și în română, maghiară sau germană, în funcție de provinciile istorice în care locuiau. De asemenea, îndeosebi în Transilvania, din cauza condițiilor istorice specifice, au fost create publicații bilingve sau trilingve, respectiv în română-maghiară-germană. În funcție de limba în care au fost imprimate, se pot stabili următoarele categorii de jurnale și reviste minoritare: 1) maghiare, 2) germane, 3) evreiești (în idiș, ebraică, română, maghiară sau germană), 4) limbi slave (rusă, bulgară, ucraineană, poloneză, sârbă sau slovacă) și în alte limbi (turcă, albaneză, greacă, armeană). Prin urmare, presa minoritară din România interbelică cuprindea publicațiile a 13 grupe naționale minoritare.

Informațiile privind situația ziarelor și revistelor minoritare din România interbelică sunt incomplete, pentru primul deceniu interbelic, dar mai bogate după anul 1930. Acest lucru se datorează faptului că abia în februarie 1930, dată fiind importanța considerabilă a problemei, a fost creată o secție specială pentru studiul presei minoritare, așa cum exista și în Austria, Cehoslovacia, Germania, Polonia și Ungaria.

Conform publicației *Creșterea colecțiilor Bibliotecii Academiei Române*, în anul 1919, se înregistrau, la nivel național, 90 periodice minoritare, dintr-un total de 754, primite în anul respectiv. Dintre acestea, 38 erau maghiare, 26 germane,

⁶⁸⁹Otto Junghann und Max Böhm, *Etnopolitischer Almanach*, Leipzig, 1931, p. 16.

⁶⁹⁰C.A. Macartney, *Hungary and Her Successors, 1919-1937*, p. 314-315.

14 evreiești, 8 rusești, 2 grecești, unul bulgar, unul albanez etc.⁶⁹¹ *Anuarul General al României Mari*, fără a avea pretenția de a fi exhaustiv, consemnează, pentru anul 1920, 82 de publicații maghiare și 32 germane, dintr-un total general de 372 de ziare și reviste din țară.⁶⁹² Conform publicației bilunare *Buletinul Cărții* editată de Centrala Cărții din București, în anul 1922, se publicaseră în România 657 ziare și 524 reviste, din care 181 ziare și 75 reviste minoritare, deci 256 periodice minoritare, adică 21,26% dintr-un total general de 1 181. În ceea ce privește ziarurile, repartitia lor în funcție de limba în care apăruseră, era următoarea: 93 maghiare, 50 germane, 17 rusești, 5 bulgărești, 3 armeneste, 6 evreiești (idiș), 2 turcești, unul albanez și unul polonez. Din cele 73 de reviste minoritare, 51 erau maghiare, 21 germane și una albaneză.⁶⁹³

Pentru anul 1927, sursele indică un total general de 709 ziare, din care 110 în limba maghiară, 65 în germană, 25 evreiești (6 în românește, 9 în germană, 8 în idiș și 2 în maghiară); 54 de reviste, din care 110 minoritare; deci 310 publicații minoritare, din care, cea mai mare parte, aparțineau maghiarilor (110 ziare și 69 reviste) și germanilor (65 ziare și 30 reviste)⁶⁹⁴.

Pentru anul 1928, Gheorghe Adamescu inventariază, în lucrarea *Bibliographie de la Roumanie*, un număr de 1 732 de publicații, dintre care: 1 262 românești. 205 maghiare și 102 germane. Cele 470 jurnale și reviste minoritare (205 maghiare, 102 germane și restul alte minorități) reprezentau 27,13% din total, cifră destul de apropiată de ponderea demografică a minorităților din România.⁶⁹⁵

Pentru anul 1929, statistica oficială a presei consemnează 188 ziare și reviste minoritare, în 21 de județe, din care 96 maghiare, 63 germane, 6 evreiești, 5 ucrainene, câte 2 poloneze, rusești, turcești și bulgare, în două sau mai multe limbi. Cele 188 de periodice minoritare aveau un tiraj total de 510 666 exemplare, dintr-un total general de 1 336 934, pentru 66 județe.⁶⁹⁶ Dacă se adaugă și tirajul ziarelor și revistelor minoritare din București, care nu era cuprins în această situație,

⁶⁹¹Biblioteca Academiei Române, *Creșterea colecțiilor, 1916-1919*, București, 1929, p. 164-226.

⁶⁹²*Anuarul General al României Mari*, București, 1922.

⁶⁹³„*Buletinul Cărții*”, II, 1923, nr. 2, p. 36-46, nr. 3, p. 49-64, nr. 12, p. 250-260.

⁶⁹⁴*La presse roumaine*, București, 1927, p. 16-21. Pentru același an, Pamfil Șeicaru menționa 74 cotidiene dintre care: 39 în română, 10 în germană, 19 în maghiară (toate în Transilvania), 3 în rusă etc., în total 35 cotidiene minoritare, adică 47% din total. (Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Studii și documentare*, dosar 10, f. 32-34). Tot pentru același an, documentele de arhivă consemnează: 107 publicații periodice în maghiară, 37 în germană, 2 în poloneză, 3 în ucraineană, 4 în rusă, 2 în turcă, 5 în bulgară, 3 în idiș și 31 de ediții bilingve și trilingve, deci 194 de publicații minoritare, care reprezentau 38,04%, dintr-un total de 510, pentru 51 județe. (Idem, *Presa internă*, dosar 78 și 142).

⁶⁹⁵Gh. Adamescu, *Bibliographie de la Roumanie*, București, 1930, Anexa A.

⁶⁹⁶Nicolae Dascălu, *ibidem*, p. 116-117.

se obține un număr de aproximativ 600 000 exemplare care, repartizate pe totalul populației minoritare din țară, însemna un periodic pentru 8 minoritari în timp ce românii le revenea un periodic la 17 locuitori.

Un document oficial întocmit de Zenovie Pâclișanu, șeful secției speciale din cadrul Direcției Presei, notează, pentru anul 1932, 339 periodice minoritare, din care 170 maghiare. Dintre acestea, 133 fuseseră fondate după Unire (înainte de anul 1918 apăreau doar 37); dintre cotidiene, 27 fuseseră fondate după primul Război Mondial. Acest document mai evidențiază faptul că marile centre ale presei maghiare se aflau situate în zone unde populația maghiară era relativ redusă numericeste. În timp ce la Cluj, de exemplu, apăreau 43 periodice maghiare, la Oradea 28 și la Târgu-Mureș 15, la Odorhei apăreau 3, la Gheorgheni 2, la Târgu-Secuiesc 2 etc. Aproape toate periodicele maghiare erau proprietatea Partidului Maghiar, sau se găseau sub controlul real al acestuia.⁶⁹⁷ Presa germană, preciza autorul documentului, se situa pe locul al doilea, cu 106 titluri, din care 74 fondate după 1918. Din acest total, 13 erau cotidiene (8 create după Unire).⁶⁹⁸ Ziarele și revistele celorlalte grupuri minoritare erau mai puțin numeroase, fapt explicabil și prin ponderea demografică mai redusă a acestor minorități: 11 în rusă (7 cotidiene); 8 în ucraineană, 9 în bulgară (2 cotidiene) și 35 evreiești.

Tabloul presei minoritare din România anului 1934 este schițat de *Handbook of Central and East Europe*, care inventaria un total de 2 253 periodice, din care 1 645 în limba română, 273 în maghiară (150 ziare și 123 reviste), 176 în germană (131 ziare și 45 reviste), 27 în idiș etc. Cotidienele minoritare reprezentau, conform acestei surse, 58,1% din totalul general pe țară.⁶⁹⁹ Menționăm că cifrele prezentate de publicația elvețiană proveneau, în ceea ce privește România, din surse oficiale românești, aceeași situație aflându-se și la Direcția Presei.⁷⁰⁰

Pentru anul 1936, sursa elvețiană, anterior citată, menționează cifra totală de 2 295 periodice, din care 1 739 (75,77%) românești și 516 minoritare (24,23%). Cele minoritare erau repartizate în felul următor: 254 periodice în limba maghiară (142 ziare și 112 reviste), 126 în limba germană (87 ziare și 39 reviste), 18 în idiș (9 ziare și 9 reviste) etc.⁷⁰¹

Pentru anul 1939, sursele arhivistice înregistrează doar numărul ziarelor minoritare, fără alte detalii referitoare la grupurile etnice cărora le aparțin. Astfel, în

⁶⁹⁷ Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Presa internă*, dosar 224/1932, f. 1-8.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, f.9; vezi în acest sens și Vasile Ciobanu, *Betrachtungen zur siebenbürgisch-sächsischen Presse in der Zwischenkriegszeit*, p. 61-71.

⁶⁹⁹ *Handbook of Central and East Europe*, 1935, p. 710-711.

⁷⁰⁰ Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Presa internă*, dosar 291, f. 1-2, *Statistica publicațiilor apărând în România la 31 decembrie 1934*.

⁷⁰¹ *Handbook of Central and East Europe*, 1937, p. 706.

Tabloul ziarelor din provincie, întocmit de Serviciul de presă internă aparținând Direcției Presei sunt menționate, pe localități, principalele ziare: 307 în 84 localități din care 129 minoritare în 36 localități.⁷⁰² Într-un alt document din același an, sunt consemnate 120 ziare minoritare cu un tiraj total de 368 172 exemplare.⁷⁰³

Folosind informațiile obținute din sursele amintite, coroborate cu datele puse la dispoziție de publicațiile Bibliotecii Academiei Române, putem realiza următorul tablou statistic:

Tabel nr. 109

Anul	Total publicații (ziare+reviste)	Din care			
		Românești		Minoritare	
		Nr.	%	Nr.	%
1922	1181	925	78,32	256	21,68
1927	1263	953	75,45	310	24,55
1928	1732	1262	72,86	70	27,14
1930	1762	1312	74,46	450	25,54
1931	1621	1440	74,96	481	25,04
1932	2047	1570	76,70	477	23,30
1933	2179	1640	75,26	539	24,74
1934	2253	1645	73,01	608	26,99
1935	2351	1802	76,64	549	23,36
1936	2295	1739	75,77	516	24,23
1937	2343	1914	81,69	429	18,31
1938	2046	1684	82,30	362	17,70
1939	1656	1355	81,82	301	18,18
Total	25029	19241	76,87	5788	23,13

Reconstituirea principalelor aspecte ale evoluției presei minoritare din România interbelică evidențiază: 1) marele număr al periodicelor minoritare în raport cu ponderea demografică a populațiilor respective; media anuală a presei minoritare, în ansamblul presei din România, a fost de 23%; totodată, dat fiind faptul că presa minoritară era concentrată în provincie, ea reprezenta 40% din volumul presei locale din țară; 2) caracterului local al presei minoritare din țară i se alătură, în același timp, tirajul relativ redus, explicabil în primul rând prin numărul redus al minoritarilor în raport cu populația românească; 3) cotidienele minoritare ocupau un volum important din totalul pe țară (58,1%), în 1934; 4) în general,

⁷⁰² Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, dosar 438/1939, f. 46-54, *Tabloul ziarelor din provincie*.

⁷⁰³ *Ibidem*, f. 61-71, *Presa minoritară din România, 10 ian. 1939*.

numărul ziarelor a fost superior numărului revistelor (explicația se află în caracterul celor două grupe de publicații; ziarul, reflectând evenimentul cotidian, era mai important, în special pentru grupurile minoritare, în timp ce revistele, detașate de cotidian, aveau o importanță politică și economică mai redusă); 5) în totalul presei minoritare, ziarele și revistele maghiare și germane reprezentau 75%; din 16 grupuri minoritare, câte existau în 1930, 13 aveau presă proprie.

Tot în acest context, trebuie subliniat și faptul că numeroase edituri, tipografii și librării aparțineau etnicilor minoritari. Astfel, în 1935, 62% din tipografiile și 60% din librăriile din Transilvania aparțineau maghiarilor.⁷⁰⁴ În felul acesta, este explicabil că în această provincie istorică, între 1919-1933, au fost editate în jur de 500 lucrări științifice sau literare în limba maghiară, ceea ce depășea substanțial numărul înregistrat în acest domeniu, în perioada 1867-1918.⁷⁰⁵

7.2. Presa minorităților etnice din Transilvania

7.2.1. Presa maghiară

Într-un raport privind evoluția presei minoritare din Transilvania interbelică, întocmit de Raul Șorban pentru Ministerul Propagandei Naționale, la 19 iulie 1940, autorul acestuia sublinia că guvernele României, în decursul celor 22 de ani care trecuseră de la Unire, au ocolit problema presei minoritare. Altfel spus, statul român nu a influențat cu nimic organizarea, dezvoltarea și orientarea acesteia și nici nu a încercat, în mod sistematic, s-o direcționeze în serviciul intereselor românești, așa cum au procedat celelalte state europene cu minorități etnice.⁷⁰⁶

Imediat după Unire, puținele încercări de a influența presa minoritară și de a o pune în concordanță cu interesele statului au făcut mai mult rău decât bine, scria autorul amintit, deoarece ele nu s-au realizat nici în momentele favorabile, nici prin persoanele potrivite. Astfel, de pildă, cu sprijinul primului guvern Averescu, la București a luat ființă cotidianul „*Bukaresti Magyar Ujság*”, avându-l ca director pe Varjassy Lajos.⁷⁰⁷ Publicația a fost bine redactată, fiind scrisă, în cea mai mare

⁷⁰⁴Lajos György, *Az erdély magyarság szellem éléte*, 1926, p. 15; Nicolae Dascălu, *ibidem*, p. 725.

⁷⁰⁵Jencsó Elemér, *Az erdély magyar kőniv 15 esztendeje*, în „*Pastortűz*”, Cluj, 1933, nr. 10, p. 194-195; vezi și Nicolae Dascălu, *ibidem*, p. 725-726.

⁷⁰⁶ Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Studii și documentare*, dosar 97/1940, f. 1-11.

⁷⁰⁷Varjassy Lajos a fost prefect al comitatului și orașului Arad în timpul evenimentelor din anii 1918-1919. După instaurarea, la Budapesta, a guvernului Garbay, Varjassy a făcut parte din guvernul antibolșevic de la Szeged, condus de Károly Gyula. Este autorul interesantei lucrări memorialistice *Révolution, Bolchevisme, Réaction*, publicată la Paris, în anul 1931.

parte, de ziariști emigranți din Budapesta. Aceștia, însă, nu aveau nici cea mai vagă idee despre realitățile sociale din România, nici despre problemele reale ale maghiarimii din Ardeal, nici despre starea de spirit reală a acestei minorități. Cu puțin timp înainte, luase ființă la Cluj cotidianul „*Uj Világ*” (Lume nouă), redactat de Bela Maurer, dr. Bela Lengyel și de preotul Márton András. Ambele cotidiene și-au înscris în program fidelitatea față de statul român și acomodarea față de noile realități politice. În realizarea acestui program, au procedat, însă, atât de servil, cu atâta exces de zel și cu atât de mare nepricepere încât n-au reușit să stabilească nici un contact cu masele maghiare care considerau activitatea acestor ziare potrivnică intereselor lor, iar pe colaboratori, trădători de neam. Cititorii maghiari s-au dezinteresat foarte curând de aceste cotidiene, iar când guvernele românești au încetat să le mai subvenționeze, ele au dispărut, la sfârșitul anului 1920. În perioada anilor 1920-1940, numai unele reviste săptămânale de reportaj, de foarte prost renume, însă, au militat pentru cauza împăcării și „resemnării”, pe când presa maghiară serioasă a ajuns sub direcționarea, controlul și finanțarea Partidului Maghiar, deci, în mod indirect, a Budapestei.

În anul 1936, s-a încercat, fără succes însă, fondarea unui cotidian în limba maghiară pentru minoritarii unguri din unele județe transilvănene, îndeosebi pentru cele de graniță cu Ungaria, în vederea unei informări corecte și a promovării ideii de stat național român. Acest cotidian urma să fie condus de Ferenczy György, iar pentru menținerea lui ar fi fost necesar un număr de 4-5 000 de abonați din județele Satu Mare, Arad, Timiș, Sălaj, Cluj, Mureș, Trei Scaune, Odorhei, Brașov, Someș și Bihor.

Dacă, până în 1918, în Transilvania existau doar 18 cotidiene, după Unire maghiarimea ardeleană lipsită fiind de presa de la Budapesta a fost nevoită să-și creeze presa ei proprie.

Un fapt caracteristic pentru presa minorității maghiare din Transilvania, este acela că nu au existat ziare regionale de mare tiraj, ci doar organe de presă de interes local, însă, într-un număr foarte mare, dar cu tiraj redus. Tirajul unui singur cotidian din București („*Universul*” sau „*Cuvântul*”, de pildă) era mai mare decât tirajul celor 25 de cotidiene maghiare din țară existente în 1940 (150-160 000). Chiar și ziarele cu arie mare de circulație („*Keleti Ujság*”, „*Magyar Lapok*”, „*Brassói Lapok*”, „*Új Kelet*”) aveau un tiraj sub 10 000 de exemplare.⁷⁰⁸

În același raport este prezentat și un tablou al presei cotidiene și periodice maghiare din cei 22 de ani de suveranitate românească (1918-1940), care se prezintă astfel:

⁷⁰⁸ Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, Studii și documentare, dosar 97/1940, f. 5.

Tabel nr.110

Anul	Cotidiane	Total periodice
1918	18	100
1919	21	105
1920	21	135
1921	21	179
1922	23	235
1923	18	251
1924	19	241
1925	22	247
1926	22	201
1927	25	252
1928	23	257
1929	32	283
1930	34	309
1931	41	313
1932	51	304
1933	49	325
1934	38	224
1935	40	336
1936	39	303
1937	35	271
1938	28	182

După cum rezultă din acest tabel, între anii 1919-1922, se înregistrează o creștere a totalului periodicelor maghiare. După o etapă de stagnare, între 1922 și 1925, datorată și măsurilor represive îndreptate împotriva presei de stânga după scoaterea în ilegalitate a Partidului Comunist din România, numărul cotidianelor maghiare crește treptat, până în 1927, când se produce, iarăși, o scădere de scurtă durată. După acest an, are loc o creștere vertiginoasă astfel încât, din 1928 și până în 1932, deci numai în patru ani, numărul cotidianelor urcă de la 23 la 51. Deși, paradoxal la prima vedere, creșterea spectaculoasă a numărului ziarelor maghiare a fost în strânsă legătură cu criza economică, care a debutat în anul 1929. În condițiile regresiei economice, capacitatea de cumpărare a cititorilor a slăbit, aceștia nemaiputând plăti prețul de 3-5 lei al ziarelor. Din această cauză, au apărut numeroase „ziare populare”, la prețul de un leu. Acestea au atins un tiraj nemaîntâlnit de mare în istoria presei provinciale maghiare prin faptul că ziarele de un leu au fost tipărite cu conținut identic, însă sub titluri diferite. În statistica presei

maghiare, acestea au figurat ca jurnale deosebite și independente unele de altele. Astfel, de exemplu, ziarul „*Aradi Friss Újság*” era pus spre vânzare în diferite părți ale Transilvaniei, sub titluri diferite: „*Banati Friss Újság*”, „*Erdely Friss Újság*” și „*Brassoi Friss Újság*”.

După marea inflație a presei, cu începere din anul 1932, numărul cotidianelor maghiare a scăzut din nou, până în anul 1940, când se înregistra un număr de 25, revenindu-se, astfel, la nivelul anului 1927. Raportat la populația maghiară, acest număr de ziare era deosebit de ridicat, din moment ce, la 52 000 de maghiari, revenea un cotidian, pe când românilor le revenea un jurnal la 200 000 de suflete.

Dezvoltarea pe care a cunoscut-o presa și publicistica maghiară din România între anii 1919-1940 constituie o dovadă a tratamentului egal, de deplină libertate, cu mult superior regimului presei din monarhia dualistă din care făcuse parte și Transilvania. În acest sens, publicistul maghiar György Lajos afirma că, încă din primii ani de la Unire, s-a putut vedea progresul presei maghiare din România, prin cele 330 de publicații periodice, din care doar 87 apăruseră înainte de anul 1918, restul fiind fondate în timpul regimului românesc.⁷⁰⁹

Așa cum afirma și autorul maghiar, cotidianelor și periodicelor maghiare din România li s-au adăugat cele importate din Ungaria, exportul maghiar de ziare și reviste (România fiind singura dintre țările successorale care l-a acceptat) a cunoscut, conform statisticilor maghiare o progresie continuă începând cu anul 1926. În 1929, spre exemplu, România importa din Ungaria cărți, reviste și jurnale în valoare de 2 567 de pengö (aprox. 77 milioane lei) reprezentând 7 057 quintale, sau 70 de vagoane a câte o tonă fiecare. Ca urmare a atacurilor violente la adresa statului român, cotidienele politice din Ungaria, „*Pesti Hirlap*”, „*Magyarság*”, „*Nemzeti Újság*” și „*Pester Lloyd*,” au fost interzise în România.⁷¹⁰

În gazeta budapestană „*Új Magyarorság*”, din 23 august 1935, dr. Cséri János evidențiază creșterea insolită a publicațiilor maghiare din România făcând dureroasa constatare, pentru unguri, că o parte din aceasta ataca cu vehemență condițiile politico-sociale din Ungaria. Autorul menționa că o parte din această presă era

⁷⁰⁹ György Lajos, *A romániai magyar időszaki sajtó öt estendeje (1919-1923)*, în „*Erdelyi Irodalmi Szemle*”, Cluj-Kolozsvár, 1924, p. 239-244. Referitor la alte genuri publicistice, oficiosul clerului romano-catolic din Oradea, „*Erdelyi Lapok*” scria, la 4 martie 1936, următoarele: „*Conform precizării profesorului clujean, György Lajos, membru corespondent al Academiei ungare, mai înainte (de anul 1919- n.n.), în timp de 20 de ani au apărut tot atâtea cărți maghiare câte au apărut sub regimul românesc în 6 ani...*” (vezi și „*Universul*” din 29 august 1936).

⁷¹⁰ *Les importations des revues et des livres hongrois en Roumanie de 1926 à 1934*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1935, I, nr. 4, p. 505-508.

finanțată de cercuri politice maghiare, iar cealaltă de câteva cotidiene din Budapesta.

În anul 1936, Monoki István elabora o monografie a presei maghiare din România afirmând că producția acesteia atingea anual un număr de 300 publicații. Conform celor scrise de către autorul amintit, în anul 1935 situația presei maghiare din România se prezenta în felul următor: cotidiene – 39; săptămânale și reviste – 53; jurnale literare de critică, sociale și reviste – 82; reviste științifice și artistice – 18; jurnale și reviste religioase – 52; jurnale satirice – 8; jurnale sportive – 9; jurnale profesionale – 82; jurnale litografiate – 2.⁷¹¹ În anul 1941, Monoki István publica la Budapesta cea mai completă monografie a presei din Transilvania, în care erau inventariate 1 398 de publicații.⁷¹²

Referindu-se la situația presei maghiare din Transilvania, Mikes Imre realiza, în 1936, o statistică incompletă, dar care scotea în evidență faptul că grupul etnic de un milion și jumătate de maghiari din Transilvania dispunea de circa 30 de cotidiene și de 30-35 jurnale, cu un tiraj de 150 000 de exemplare.⁷¹³

7.2.2. Presa germană

Ca urmare a libertăților garantate prin legislația românească în domeniu, presa germană din Transilvania a înregistrat o dezvoltare deosebită între cele două Războaie Mondiale, fapt care ilustrează și progresul material și cultural al acestei comunități etnice din România.⁷¹⁴

De la apariția săptămânalului „*Theatral Wochenblatt*”, la 1 iunie 1778 până în 1944, în Transilvania au apărut în jur de 220 de periodice germane.⁷¹⁵ O

⁷¹¹Monoki István, *Romániában az 1935 évében megjelent román-magyar időszaki sajtó termékek címjegyzéke*, în „*Muzeum*”, nr. 10-12, Cluj, 1936, p. 315.

⁷¹²Monoki István, *A magyar időszaki sajtó a Román uralom alatt, 1919-1940*, Budapest, 1941.

⁷¹³Mikes Imre, *A Sajtó*, în *Metamorphosis Transylvaniae*, p. 37-38. Vezi și Virgil Pană, *Câteva considerații asupra presei maghiare și germane din Transilvania interbelică*, în „*Revista Bistriței*”, X-XI, 1997, p. 205-221.

⁷¹⁴A se vedea în acest sens *Jahrbuch der Deutschen in Rumänien*, Sibiu, 1927; *Etnopolitischer Almanach*, Wien und Leipzig, 1931, II, p. 16; Silviu Dragomir, *La Transylvanie et ses minorités ethniques*, p. 9; „*Observator*”, an V, nr. 3, ianuarie 1938; Emanoil Bucuța, *Statistica publicațiilor periodice din Transilvania*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, București, 1929, vol. II, p. 1294-1296; Nicolae Dascălu, *La presse des minorités nationales dans d'entre deux guerres (1919-1939)*, în „*Nouvelles Etudes d'Histoire*”, vol. XX, 1981, p. 45-61; Vasile Ciobanu, *Betrachtungen zur siebenbürgisch-sächsischen Presse in der Zwischenkriegszeit*, p. 61-71; *Die Zeit in der Zeitung, Beiträge zur rumänien-deutschen Publizistik*, hrsg. von E. Eisenburger und M. Kroner, Dacia- Cluj, 1977.

⁷¹⁵Vasile Ciobanu, *ibidem*, p. 61.

statistică comparată evidențiază faptul că cei 750 000 de germani din România beneficiau de 62 de ziare și reviste, cei 600 000 de germani din Iugoslavia de 24, cei 600 000 din Ungaria de 8, iar cei 700 000 de germani din Bucovina de 37.⁷¹⁶ După cum mărturisea și Franz Riedl, germanii din România au știut să folosească din plin totala libertate a presei garantată prin Constituție.⁷¹⁷

Între 1 ianuarie 1937 și 31 decembrie 1939, de exemplu, în România au apărut 186 de ziare și publicații periodice în limba germană. În toate centrele germane exista un cotidian sau cel puțin o gazetă bi sau trisăptămânală. În orașele de importanță majoră, s-au publicat chiar mai multe cotidiene. Astfel, la Sibiu, centrul politic și cultural al sașilor din Transilvania istorică, unde se afla și sediul Comunității Germane din România, apăreau, în luna ianuarie a anului 1940, două cotidiene și două gazete politice cu caracter ideologic și doctrinar.⁷¹⁸ La Timișoara, centrul politic și cultural al germanilor din Banat, apăreau șase cotidiene, din care două politice și de informație generală și patru de informație locală. Un important cotidian apărea la Brașov („*Kronstädter Zeitung*”), alt centru important al sașilor din Transilvania. La București, apărea, la sfârșitul anului 1927, un cotidian german („*Bukarester Tageblatt*”), în care preocupările minorității germane își găseau un larg ecou, jurnalul asigurând contactul între regiunile locuite de germani sau între aceste regiuni și germanii stabiliți în capitala României. După 10 ani de la realizarea Unirii, germanii din Transilvania beneficiau de 40 de cotidiene, din care 17 fuseseră fondate după anul 1918.⁷¹⁹

Ca urmare a procesului de omogenizare politică care i-a cuprins pe toți germanii din România într-o singură comunitate, tendința de simplificare și de consolidare a presei germane a devenit evidentă. Întrucât direcționarea politică devenise unitară, majoritatea publicațiilor germane s-au adaptat noii ideologii, rămânând puține ziare cu caracter polemic. Cele care și-au continuat apariția aveau o strategie bine definită. Unele dintre acestea se adresau unui grup țintă de cetățeni din regiunea în care apăreau, în timp ce trei sau patru jurnale erau difuzate în cercurile intelectuale germane din toată țara.

Prosperitatea presei germane din România, îndeosebi a celei din Transilvania, rezultă și din numărul publicațiilor care apăreau de două sau de trei ori pe săptămână. Dintr-un total de 50 de astfel de publicații care apăreau în anul

⁷¹⁶„*Der Auslanddeutsche*”, Stuttgart, nr. 12, 1928, apud Vasile Ciobanu, *idem*.

⁷¹⁷F. Riedl, *Das Südostdeutschum in den Jahren 1918-1945*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 1962, p. 50, apud Vasile Ciobanu, *ibidem*, p. 62.

⁷¹⁸Dr. P. Petrinca, Dr. G. Pintea, N.P. Smochină, *La stampa delle minoranze in Romania 1918-1940*, București 1940, p. 11-13.

⁷¹⁹Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 1296.

1940, doar 12 își începuseră apariția înainte de 1919, 9 aparținând perioadei 1919-1930, iar restul de 29 apăruseră după anul 1931.⁷²⁰

Dintre aparițiile periodice, săptămânalele germane cu specific profesional, care se adresau unui cerc constant de cititori, în special cele care se adresau sătenilor, au avut, în general, o situație materială bine consolidată. Astfel de publicații ofereau celor mai diverse categorii rurale posibilitatea de a-și cultiva gustul pentru literatură și dorința de informație. În orașe, toate categoriile profesionale își aveau propriul lor organ de presă care se ocupa cu problemele specifice acestora (de ex. „*Der Landbote*” și „*Arbeiter Zeitung*”, la Timișoara; „*Industrie Zeitung*” și „*Siebenbürgisch Handelszeitung*” la Brașov; „*Junggemeinde Siebenbürger*” la Sibiu etc.).

Din punct de vedere geografic, săptămânalele germane erau grupate astfel: 14 în Transilvania istorică, în centrele săsești; 20 în regiunea germanilor din Banat și unul pentru sașii din județul Satu-Mare.⁷²¹

Revistele periodice au avut o apariție constantă, fie săptămânală, bilunară, lunară sau trimestrială. Din cele 30, semnalate de Emanoil Bucuța în 1929, 11 apăreau la Sibiu, 9 la Timișoara, 4 la Brașov, 2 la Mediaș și câte una la Jimbolia, Cluj, Sighișoara și Careii Mari. Dintre acestea, doar 6 apăruseră înainte de 1919, restul fiind fondate după Unire.

Presă germanilor din Transilvania s-a remarcat printr-o preocupare deosebită pentru o activitate complexă și diversificată. Pentru populația germană din județul Satu-Mare, de pildă, apărea un săptămânal german la Carei („*Mitteilungen der deutschschwäbischen Volksgemeinschaft Satmar*”) care milita pentru revenirea germanilor maghiarizați la germanism. Faptul că cititorii cărora li se adresa studiaseră la școală în limba maghiară, nefiind obișnuiți, deci, să citească în limba germană, i-a determinat pe editorii acestei publicații să insereze și un rezumat în limba maghiară a articolelor publicate. Aceeași politică o promovau și publicațiile din Timișoara unde, sub regimul maghiar, au apărut doar două jurnale germane, ambele susținând, însă, acțiunea de maghiarizare.

Presă comunității germane din Transilvania ocupa locul al doilea în ansamblul presei minoritare din țară, prin volum și posibilități tehnice. Direcționarea politică unitară, coroborată cu ponderea demografică mai scăzută a germanilor în comparație cu elementul maghiar, explică numărul mult mai redus al publicațiilor germane (îndeosebi al cotidianelor), în comparație cu cele maghiare. În schimb, ca urmare a situației materiale foarte bună de care acestea beneficiau, tirajul lor a fost deosebit de ridicat. Exemple în acest sens sunt tirajele marilor cotidiene germane

⁷²⁰Dr. P. Petrinca, Dr. G. Pinte, N.P. Smochină, *op. cit.*, p. 15.

⁷²¹Idem.

transilvănene: „*Kronstädter Zeitung*”, cu 3 500 de exemplare, în 1934; „*Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt*”, cotidian sibian, cu un număr de 5 000 de exemplare; „*Extrapost*”, cotidian timișorean, cu 25 000 de exemplare etc.⁷²²

7.3. Presa minorităților etnice din fostele județe Mureș-Turda și Târnava Mare (1919-1939)

7.3.1. Presa de limbă maghiară

Presa minoritară din cele două județe nu a făcut excepție de la caracteristicile generale ale presei din România.

În anul 1920, presa maghiară din județul Mureș era prezentă în viața politică, economică și culturală a acestei comunități etnice cu un număr de 23 publicații (5 cotidiene și 18 periodice), față de presa românească reprezentată de 3 reviste. În anii următori, numărul publicațiilor maghiare s-a menținut constant în jurul unei medii de 27, diminuându-se doar în perioada regimului autoritar carlist când s-a redus ca număr și presa românească.

Comparativ cu presa românească, care nu a înregistrat de-a lungul perioadei analizate nici un cotidian, presa maghiară susținută financiar prin diverse surse a reușit tot timpul menținerea unui număr de 4-5 cotidiene. În intervalul 1919-1939 au apărut 185 publicații maghiare. Dintre acestea, 15 au fost cotidiene, 38 săptămânale, 3 apăreau de patru ori pe săptămână, 3 de două ori pe săptămână, 5 de două ori pe lună, 3 o dată pe lună, 8 anuare etc., fiind orientate: 48 pe probleme social-politice, 2 pe probleme ale tineretului, una pe probleme de istorie-arheologie-etnografie, 2 pe probleme de administrație publică, 2 de cultură, 13 de învățământ și de științe naturale, una de tehnică, 3 de agricultură, 4 de medicină și sănătate publică, 6 de educație fizică și sport, 8 de literatură, 25 de artă etc.⁷²³

Dacă la nivelul întregii țări ponderea presei minoritare în contextul general al presei din România era de circa 22%, județul Mureș prezenta o situație particulară deoarece din totalul de 285 publicații (185 maghiare, 2 germane, 98 românești), presa maghiară și germană reprezenta 65,6%.

⁷²²Pentru informații suplimentare în legătură cu o serie de publicații periodice se pot consulta Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Presa internă*, dosar 144, Index alfabetic pentru 44 periodice germane; E. Sigerius, *Die deutsche periodische Literatur Siebenbürgens 1778-1930*, în „*Ostland*”, VI, 1931, nr. 5-6, p. 116-123; 143-154; Dr. P. Petrinca, Dr. G. Pinteș, N.P. Smochină, *op. cit.*; „*Observator*”, V, 1938, nr. 7, p. 8-11.

⁷²³Vezi în acest sens Dimitrie Poptămaș, Iulia Mozes, *Publicațiile periodice mureșene 1795-1972*, Tîrgu-Mureș, Editura Fundația Vasile Netea, 2001.

O situație cu totul aparte, o prezenta presa evreiască din județul Mureș. În timp ce interesele acestei comunități, care reprezenta 3,4 % din populația totală a județului, erau susținute din punct de vedere publicistic doar de un săptămânal („*Zsidó élet*”) cu o apariție doar de câteva luni (20 aprilie- 8 iunie 1932) și de un anuar („*Noar*”), ambele scrise în limba maghiară, în schimb, în jur de 95% din proprietarii, directorii și redactorii șefi ai celor 184 publicații maghiare erau de origine evreiască. Referindu-se la acest aspect, cotidianul „*Universul*”, din 29 august 1936, consemna că la Târgu-Mureș apăreau, în anul respectiv, 6 cotidiene ungurești, scrise aproape exclusiv de evrei, cumpărate și susținute de maghiari și chiar de unii români.

Trebuie subliniat, însă, faptul că deși numărul cotidianelor maghiare a fost destul de mare, totuși acestea au avut un caracter periodic sau efemer, multe din ele dispărând la puțin timp de la apariție.

Față de populația maghiară a județului Mureș (123 317 locuitori, în 1930), tirajul acestor periodice a fost satisfăcător. Astfel, cele 16 publicații maghiare care apăreau în anul 1932 în acest județ însumau un tiraj de aproximativ 13 000 de exemplare. Împărțite la numărul maghiarilor, revenea un exemplar la 9 locuitori, cifră foarte apropiată de media pe țară (1 exemplar pentru 8 minoritari).⁷²⁴

Din cele 16 periodice amintite, 3 dintre acestea („*Marosvidék*”, „*Magyar Népegészségügy*” și „*Székelyföldi Néplap*”) circulau în toată Transilvania și chiar în Ungaria.⁷²⁵

Deși nu avem informații complete, dar cunoscând situația din alte județe transilvănene, putem afirma că numărul publicațiilor maghiare mureșene a fost completat cu marile periodice maghiare cu extinsă circulație în Transilvania: „*Keleti Újság*”, „*Ellenzék*” și „*Magyar Újság*” (toate trei din Cluj), „*Brassoi Lapok*”, „*Aradi Friss Újság*” etc.⁷²⁶

Cei 17 419 maghiari din fostul județ Târnava Mare au avut la dispoziție 7 publicații maghiare, dintre care: 3 săptămânale, 3 periodice, care apăreau o dată pe lună și un anuar. Ca urmare a caracterului efemer al acestora, cât și al tirajului redus, presa maghiară din acest județ a fost suplinită, ca și în fostul județ Mureș-Turda, de publicațiile maghiare din Transilvania și din Ungaria („*Tolnay Világ*”, „*Szinházi Magazin*”, „*Délibáb*”, „*Radio Élet*”, „*Radio Újság*” etc)⁷²⁷.

⁷²⁴Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Presa internă*, dosar 226/1932, f. 1-8.

⁷²⁵Idem.

⁷²⁶„*Gazeta Mureșului*”, din 24 iunie 1934, își informa cititorii că Biblioteca municipală din Târgu-Mureș era abonată și primea constant: „*Wild und Hund*”, „*Uhm*”, „*Das Magazin*”, „*Die Woche*”, „*Erdélyi Helikor*”, „*Pastortűz*”.

⁷²⁷ANDJ-Mureș, fond *Prefectura Județului Târnava Mare*, dosar 2/1940, f. 28-29.

Cu toate că majoritatea publicațiilor maghiare cu caracter social-politic se aflau sub influența Partidului Maghiar fiind finanțate și de Budapesta, aceste organe de presă, dintre care unele exaltau sub o formă moderată revizionismul și iredentismul,⁷²⁸ erau susținute financiar și din bugetele administrațiilor locale ale municipiilor, orașelor și chiar ale comunelor, în timp ce publicațiile românești mult mai sărace, nu se bucurau de același tratament.⁷²⁹

În anul 1929-1930, de pildă, presa maghiară fusese subvenționată cu 643 315 lei, prin urmare, afirma o publicație mureșană, primăria susținea întreaga presă minoritară din oraș.⁷³⁰ Prin deciziile cu nr. 26157/1933 și 2574/1934, Comisia interimară a municipiului Târgu-Mureș aproba suma de 20 400 lei reprezentând valoarea reclamelor pe care cinematograful local le publicase în lunile decembrie 1933 și ianuarie 1934, în paginile gazetelor locale „*Regely Újság*”, „*Maros*” și „*Deli Hirlap*”, deși existența unui singur cinematograful, într-un oraș de mărimea Târgu-Mureșului, nu necesita reclamă prin presă.

Din alte surse documentare, rezultă faptul că primăria orașului Târgu-Mureș acorda celor trei publicații amintite o subvenție lunară de 8 000 lei pentru respectivele reclame, iar, pe lângă aceasta, și alte sume pentru înserarea de diferite anunțuri.⁷³¹ Tot în această ordine de idei, ilustrativ este faptul că la 24 martie 1938, prin adresa confidențială cu nr. 9/1938, primarul orașului Mediaș îl informa pe prefectul județului Târnava Mare că, prin bugetul anului financiar 1937-1938, s-a acordat ziarului „*Megyessi Lapok*” suma de 8 000 lei pentru diferite anunțuri publicitare.

⁷²⁸În acest sens, amintim, cu titlu de exemplu, publicația „*Szekely Náplo*” („Foaia Secuimii”), care deplângea „*ceata învinsă și alungată de către foștii slujitori ai maghiarimii*”, luând în zeflema instituțiile românești și pe funcționarii români, prosternându-se, totodată, în fața amintirii regelui Ștefan al Ungariei, „*din adâncimea celei mai adânci umilințe*” (numărul din 20 august 1923). În numărul din 11 martie 1923, poporul român era caracterizat drept „*popor cu simț dur și lipsit de orice gust*”, iar România o țară balcanizată; în revista „*Flekend*” proprietatea ziaristului Ambrozie Zoltán s-a publicat, în numărul 10/11 noiembrie 1934, o imagine reprezentând harta fostei Ungarii în care era inclusă și Transilvania. (ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura județului Mureș, Acte confidențiale*).

⁷²⁹În raportul înaintat către organizația locală a Partidului Maghiar, consilierul municipal Rádo, viceprimar în același timp, scria printre altele, că la Consiliu ar fi fost depusă o cerere din partea unui ziar românesc din Târgu-Mureș, nou înființat (se referea la ziarul „Înainte”- n.n.), prin care se solicită ajutor din partea primăriei. Consilierul amintit afirma că, împreună cu ceilalți maghiari din consiliu, au respins această cerere. („Înainte”, 6 martie 1933). Un caz și mai elocvent îl reprezintă încercarea de împrăscare a publicației „Viitorul Mureșului”, în special a lui N.S. Ionașcu, Mihail Demetrescu și Emil Dandea, pentru datoria de 60843,80 lei provenită din imprimarea acestor publicații la tipografia primăriei. (ANDJ -Mureș, Fond *Consiliul Municipal Târgu-Mureș*, dosar 101, f. 86-87).

⁷³⁰„*Glasul Mureșului*”, 18 aprilie 1937.

⁷³¹ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura Județului Mureș*, dosar 64/1939, f. 78.

7.3.2. Presa de limbă germană

În ceea ce privește presa germană din județul Târnava Mare, în anul 1918, sașii din acest areal geografic dispuneau doar de patru periodice, dintre care nici un cotidian. De-a lungul perioadei 1918-1940, în acest județ au apărut un număr de 15 periodice germane care se împart în: 6 săptămânale, 2 bilunare, 3 lunare, 5 anuare și un număr de 3 periodice care apăreau o dată la două luni. Din totalul de 50 de titluri (26 românești, 5 maghiare și 19 germane), cât a reprezentat întreaga presă din județ în perioada amintită, în medie, presa germană a reprezentat 38% din total, un procent foarte apropiat de cel demografic (39,7%).

Cele 17 periodice germane și 2 în dialect săsesc („*Aufbau*” și „*Bäm*”) erau orientate spre informația social-politică (6), administrativă (2), sportivă (1) și culturală (1).

Dacă analizăm apariția anuală a periodicelor germane, în comparație cu cele românești și maghiare, obținem următorul tablou:

Tablel nr. 111

Anul	Total publicații apărute	Din care			
		Românești		Germane	
		Nr.	%	Nr.	%
1919	3	-	-	3	100,00
1920	4	1	25,00	3	75,00
1921	5	1	20,00	4	80,00
1922	6	2	33,33	4	66,66
1923	8	3	37,50	5	66,50
1924	11	4	36,36	7	63,34
1925	13	4	30,77	9	69,23
1926	12	3	25,00	9	75,00
1927	14	5	35,71	9	64,29
1928	10	5	50,00	5	50,00
1929	12	4	33,33	8	66,67
1930	13	6	46,15	7	53,85
1931	10	6	60,00	4	40,00
1932	10	6	60,00	4	40,00
1933	8	5	62,50	3	37,50
1934	10	6	60,00	4	40,00
1935	9	7	77,78	2	22,22
1936	9	7	77,78	2	22,22
1937	11	8	72,73	3	27,27
1938	10	5	50,00	5	50,00
1939	4	3	75,00	1	25,00

1940	6	5	83,33	1	16,67
Total	198	96	48,48	103	51,52

Din acest tabel rezultă că presa minoritară depășea și în acest județ presa românească, în ceea ce privește numărul aparițiilor anuale, iar presa germană, procentual, depășea ponderea demografică a sașilor cu 11,82%.

Întrucât, pentru publicațiile de interes local, cum erau și cele germane din județul Târnava Mare, tirajul acestora constituia un secret tănuț cu multă grijă de administrațiile acestora, informațiile pe care le deținem în acest sens sunt foarte limitate. Conform unui singur document, descoperit în Arhivele Naționale Mureș, în anul 1931, tirajul celor patru periodice germane care apăreau în județul Târnava Mare era următorul: „*Agnether Wochenblatt*” - 350 de exemplare, 300 abonați; „*Gross Kokler Bote*” – 1 300 de exemplare, 1 000 de abonați; „*Mediascher Zeitung*” 870 exemplare, 367 abonați; „*Jugendbundblatt*”- 1000 exemplare⁷³².

Dacă distribuim cele 3 420 exemplare ale celor 4 periodice la populația județului, revenea un exemplar la 17 persoane.

Presa germană din acest județ era suplinită de un număr impresionant de ziare politice, primite pe bază de abonamente particulare și de reviste sosite din Germania.⁷³³

Regimul juridic permisiv al presei românești a înregistrat unele perioade restrictive, îndeosebi în timpul repetatelor stări de asediu și chiar în afara acestora, atunci când s-a aplicat cenzura preventivă. Sub acest control s-au aflat, însă, atât activitatea publicistică românească cât și cea minoritară.

Pentru prima oară, starea de asediu și cenzura au fost declarate imediat după evacuarea trupelor de ocupație din România și au fost suspendate, temporar, prin decretul din 2 octombrie 1919. Totuși, acest act menținea interdicțiile privind atacurile la adresa Coroanei, a formei de guvernământ existente, a armatei, a Puterilor Aliate cât și incitarea la agitații sociale. În acest sens, circulara 40/1922 a Parchetului General de pe lângă Tribunalul din Târgu-Mureș atrăgea atenția

⁷³²ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura Județului Târnava Mare*, dosar 79/1931, f. 34.

⁷³³La 20 octombrie 1939, pe teritoriul județului Târnava Mare circulau următoarele: ziare politice: „*Völkischer Beobachter*”, „*Süddeutsche Ausgabe*”, „*Korddeutsche Ausgabe*”, „*Prager Presse*”, „*Berliner Tageblatt*”, „*Schullgartner*”, „*S. Kurier*”, „*Deutsche Allgemeine Zeitung*”, „*Börzenzeitung*”, „*Schlesische Tages Zeitung*”, „*Kölnische Zeitung*”, „*Wenes Wiener Tageblatt*”, „*Reimisch Westfälische Zeitung*”; reviste ilustrate: „*Die Woche*”, „*I.B. Illustrierte Beobachter*”, „*Berliner Illustrierte Zeitung*”, „*Leipziger Illustrierte*”, „*Interesante Blatt*”, „*Wiener Bilder*”, „*Kölner Illustrierte*”; ziare sportive: „*Grüne Post*”, „*Reichs Sportblatt*”, „*Turnzeitung*” (*Ibidem*, dosar 2/1940, f. 28-29).

editorilor de ziare că nerespectarea acestor condiții avea drept consecințe confiscarea și suspendarea publicațiilor în cauză.⁷³⁴

În spiritul acestor prevederi, care s-au menținut aproape în întreaga perioadă pusă în discuție, prima publicație mureșană, suspendată definitiv, a fost „*Marosvölgy Munkás*” (Muncitorul din Valea Mureșului), la 2 octombrie 1921. Organ în limba maghiară a aripii de stânga a Partidului Socialist, acest săptămânal a avut ca preocupare principală lupta ideologică pentru crearea Partidului Comunist din România și pregătirea primului său congres. Activitatea sa a fost continuată, însă, de săptămânalul socialist „*Előre*” (Înainte), redactat de Simó Geza, Kőblós Elek, Eugen Rozván, Jász Károly ș.a. Suspendată definitiv la 14 ianuarie 1923, programul acestei gazete a fost preluat și continuat de „*Fákliá*”, „*Egység*” (Unitatea) și „*Robot*.”⁷³⁵ Între 10 octombrie 1925 și 21 ianuarie 1926 a fost suspendată publicația „*A Villág*” (Lumea) din Târgu-Mureș, care, cu toate că milita împotriva politicii de asuprire și trădare a grofilor, bancherilor și moșierilor din conducerea Partidului Maghiar, împotriva șovinismului și a revizionismului, insera în paginile sale și articole cu caracter comunist.⁷³⁶ La 4 iunie 1926, este suspendată gazeta „*Hirado*” (Buletin de știri), în locul ei apărând, cu același program și cu aceeași politică, săptămânalul „*Friss Hirek*” (Știri proaspete). La 23 martie 1929, este suspendată publicația „*Ifjú Harcos*” (Tânărul luptător), a cărei activitate a fost continuată de gazeta ilegală „*Ifjú Munkás*” (Tânărul muncitor). La 7 noiembrie 1934, a fost adus la cunoștința redactorului responsabil Kádár János, cât și a proprietarului tipografiei „*Corvin*”, Fischer Francisc, ordinul de suspendare a ziarului „*Szekelyföldi Neplap*” (Gazeta poporului din secuime), publicația legală a Madosz-ului, pentru propagandă comunistă. Politica sa a fost continuată de săptămânalul „*A Nep Utja*”, suspendat și el la 14 decembrie 1934.⁷³⁷ Prin Ordinul Ministerului de Interne cu nr. 11235/9 octombrie 1936 a fost suspendat ziarul „*Új Szó*” (Cuvânt nou) din Târgu-Mureș, organ de luptă independent, aflat sub conducerea strungarului Szócs Karoly, care milita pentru promovarea ideilor comuniste.⁷³⁸

Aceste câteva exemple conduc la concluzia că majoritatea publicațiilor maghiare din județul Mureș suprimate de autoritățile românești a reprezentat-o cele care promovau politica Partidului Comunist, care, îndeosebi după congresul al IV-

⁷³⁴*Ibidem*, Fond *Parchetul tribunalului Târgu-Mureș*, dosar 896/1923, f. 29.

⁷³⁵Deszö J., *Tanácsmagyarországtól a Pireneusig*, Budapest, 1969, p. 76-78, apud Dimitrie Poptămaș, Iulia Mozes, *op. cit.*, p. 44-46.

⁷³⁶ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura Județului Mureș*, dosar 4/1926, f. 3; Dimitrie Poptămaș, Iulia Mozes, *op. cit.*, p. 246-247.

⁷³⁷ANDJ-Mureș, Fond *Prefectura Județului Mureș, Acte politice*, dosar 15/1934.

⁷³⁸*Idem*, dosar 14/1936.

lea din 1928, când s-a adoptat teza autodeterminării minorităților naționale până la despărțirea de stat, devenise identică cu revizionismul și iredentismul.⁷³⁹

Tot în acest context, trebuie amintit și faptul că nu numai publicațiile maghiare, care exaltau comunismul și revizionismul, au fost interzise. Într-o notă a Direcției Generale a Poliției, din 17 ianuarie 1934, se menționau câteva publicații de genul celor amintite, care au fost suprimate temporar sau definitiv. Din cele 24 de titluri care figurau pe această listă, 12 fuseseră definitiv suspendate pentru atitudinea comunistă și iredentistă. Printre acestea nu se afla, însă, nici o publicație din județele Mureș și Târnava Mare. Din cele 24 jurnale și gazete suspendate, temporar sau definitiv, 12 erau minoritare (11 maghiare și una rusească) și 12 românești.

În alte cazuri de acest gen, autoritățile i-au trimis în fața justiției pe autorii articolelor sau chiar publicațiile ca atare. În acest sens, o statistică întocmită de Ministerul de Justiție privind infracțiunile de presă comise de jurnaliștii minoritari din Transilvania, în perioada 1919-1934, menționează un număr de 701 ziarști (607 maghiari și 94 germani).⁷⁴⁰

Raportul, care conținea și statistica amintită, menționa faptul că între anii 1919-1934 numărul acuzațiilor pentru delikte de presă și politice crescuse de la 15 (în 1919) la 82 (în 1934). Acest spor s-a manifestat mai ales după anul 1930, adică odată cu resuscitarea acțiunii revizioniste maghiare. Județul Mureș se plasa pe locul doi, cu 114 acuzați, cifră care reprezenta 16,26% din totalul delicvenților. Majoritatea infracțiunilor comise erau calomniile de presă (55%) și agitații împotriva unității statului român (44%).

Printre cele 16 ziare minoritare, care au dat cel mai mare număr de acuzați, se aflau și publicațiile mureșene: „*Maros*” cu 25 (3,57%), „*Székely Napló*” cu 20 (2,85%), „*Reggeli Újság*” cu 15 (2,14%), „*Friss Újság*” cu 15 (2,14%) ș.a.

Din cei 129 acuzați din județul Mureș, 35 au fost achitați, 24 amnistiați, 44 condamnați, 2 grațiați, iar 24 se aflau în curs de judecată. Sentințele fuseseră pronunțate pentru 93 calomnii prin presă, 2 ofense aduse regelui și 10 acuzații contra statului.

Dacă comparăm numărul ziarștilor minoritari din Transilvania, condamnați de instanțele românești (607 într-un interval de 16 ani), cu numărul jurnaliștilor

⁷³⁹Punctul 2 al Rezoluției privind problema națională, elaborată în iunie 1928, la Harkov și adoptată de congresul al IV-lea al Partidului Comunist din România specifică, printre altele, că: „*Ținând seama de împlinirea complicată teritorială a României de după război /.../*” Partidul Comunist din România enunță următoarea lozincă în chestia națională: „*Autodeterminarea tuturor naționalităților până la despărțire. Partidul nostru trebuie să adauge la această lozincă fundamentală cerințele locale ale provinciilor, specifice în chestia națională*” (Adrian Năstase, *op. cit.*, p. 427-429).

⁷⁴⁰Arhivele Naționale ale României, Fond MPN, *Presa internă*, dosar 14/1926, f. 46-47;

români condamnați de instanțele ungare din perioada antebelică (1 535 într-un interval de 5 ani),⁷⁴¹ rezultă că, într-o perioadă de 5 ani, acestea condamnaseră de două ori mai mulți ziariști români decât instanțele românești, într-o perioadă de 16 ani.

Chiar dacă prin enunț era deosebit de severă, la nivelul județelor cenzura s-a dovedit a fi destul de permisivă cu publicațiile minoritare, ca urmare a flexibilității de care au dat dovadă cei abilitați cu aplicarea ei. Un exemplu ilustrativ în acest sens, este și cel oferit de către Pavel Popa, funcționar la Prefectura județului Mureș, care răspundea de cenzurarea textelor maghiare, fără însă să cunoască limba respectivă. În această situație, și-a luat ca ajutor pe funcționara Nagy Irma.

În condițiile politice ale anului 1938, când fruntariile stabilite prin Tratatul de pace de la Paris se prăbușeau rând pe rând, prin ordinul telegrafic cifrat nr. 304/1938 al Subsecretariatului de stat pentru propagandă se admitea doar publicarea telegramelor Rador sau a textelor cu conținut absolut similar, neadmițându-se titluri mari și alarmante referitoare la situația internațională. De asemenea, se admiteau doar comentariile care aveau ca subiect șansele de salvare a păcii. Erau, de asemenea, interzise articolele cu caracter revizionist, comunist și revanșard, cât și caricaturile ofensatoare la adresa șefilor de stat sau a guvernelor străine.

Din însemnările făcute pe această telegramă, rezultă că ea era adresată în primul rând ziarelor: „*Brassoi Lapok*”, „*Magyar Szó*”, „*Riport*”, „*Hirado*”, „*Regely Újság*” și „*Fleken*” din Târgu-Mureș. De asemenea, erau vizate și tipografiile târgumureșene: Kohn, Revesz Béla, Revesz Ernest, Benkő Ladislau, Corso, Bucur, Pax.

Ignorând aceste interdicții, firești, de altfel, dacă ținem seama de atmosfera politică a epocii, și ca urmare a activității subversive, comuniste, desfășurată de Radó Emeric, proprietarul și directorul publicației săptămânale „*Szenzácio*” din Târgu-Mureș, Ministerul de Interne a hotărât suspendarea definitivă a periodicului amintit. De asemenea, a fost respinsă cererea primăriei din Târgu-Mureș ca această revistă să-și schimbe titlul în „*Közérdek*.” Pentru propagandă revizionistă, la 16 octombrie 1938, ziaristul Gyulai Zsigmond, fostul redactor al ziarului „*Reggeli Újság*” a fost internat, pentru patru luni la penitenciarul din Târgu-Mureș.

⁷⁴¹ Idem.

Încheiere

Anul 1918 a reprezentat pentru poporul român împlinirea unui deziderat, care, de la Mihai Viteazul înapoi, a înflăcărat mintea și acțiunea patrioților români, ori de câte ori istoria a scos în prim plan posibilitatea și necesitatea statului național, respectiv unitatea politico-națională. În România întregită, pe baza liberei manifestări a dreptului la autodeterminare, alături de populația românească majoritară, și-au continuat propria existență un număr de 19 minorități etnice, așezate de-a lungul timpului în spațiul de etnogeneză al românilor, ca urmare a condițiilor istorice complexe și specifice acestei părți a Europei. Realizarea României Mari a avut efecte importante și pentru aceste grupuri de populație, care i-au sesizat semnificația și efectele benefice, subscriind, în bună parte, la Declarația de la 1 Decembrie 1918, care stipula egalitatea în drepturi pentru toate minoritățile conlocuitoare.

Întregirea națională a statului român, ca urmare a evenimentelor politice din cursul anului 1918, nu a avut un caracter conjunctural, așa cum și caracterul național și unitar al României nu este doar formal, lipsit de principalele elemente de susținere.

Temeiurile unității statale se află - după cum se exprima Ioan Lupaș - în întreaga evoluție istorică a românilor. Legitimitatea acesteia derivă, în primul rând, din unitatea geografică a teritoriului locuit de români, din originea, limba, religia, datinile și obiceiurile comune, din legile și puterea morală a conștiinței naționale. În această ordine de idei, caracterul național al noii construcții statale își află originile și în preponderența populației românești în fața celei de altă naționalitate, aproape în toate provinciile istorice reunite în 1918.

Majorităților românești din cele trei provincii li s-au adăugat și populațiile altor etnii care, fie înainte fie după 1 Decembrie 1918, și-au exprimat liber voința de integrare în noul stat român. Astfel: polonezii din Bucovina și-au făcut cunoscută atitudinea de sprijinire a dreptului românilor la autodeterminare și de susținere a unirii Bucovinei cu România la 28 noiembrie 1918; evreii, la 22 decembrie 1918; sașii din Transilvania la 8 ianuarie 1919; țigani la 27 aprilie 1919; șvabii din Banat la 19 august 1919; armenii la 9 decembrie 1919; rutenii și musulmanii din Dobrogea, la 13 decembrie 1919; slovacii din Banat, la 17 decembrie 1919 ș.a.m.d.

Maghiarii au manifestat la început rezerve față de Unire, rețineri care se datorau, îndeosebi, faptului că, prin integrarea politică a Transilvaniei în statul român, aceștia pierdeau situația privilegiată pe care o deținuseră secole de-a

rândul. Până la semnarea tratatului de la Trianon și ratificarea acestuia de către Parlamentul Ungariei, în aprilie 1921, unii liderii ai maghiarimii ardeleni au adoptat așa numita „rezistență pasivă” față de viața politică din România. Treptat, însă, în condițiile recunoașterii Unirii și pe plan internațional, integrarea minorității etnice maghiare în structurile noului stat român a avut loc tacit și gradual. Letargia acestui proces, explicabilă de altfel în condițiile unei asemenea rupturi politice, cu ample consecințe și în plan psihologic, a fost explicată cu obiectivitate și de Nicolae Iorga: „...în ce privește pe unguri, trebuie să recunoaștem că au și ei o inimă de om și aceasta a fost deprinsă a bate într-un anumit ritm și e o durere tragică în sufletul lor, așa că pentru a le vorbi trebuie să le facem cunoscut că noi nu-i considerăm ca străini pe pământul în care, de la 1100 se găsesc ca lucrători și apărători”⁷⁴².

Adeziunea minorităților etnice la noile realități politico-statale s-a făcut în condițiile liberei exprimări a voinței acestora, fără nici o presiune din partea autorităților românești. Această afirmație este susținută și de declarația șefului delegației săsești, Rudolf Schuller, care, cu prilejul înmânării generalului Berthelot, șeful misiunii militare franceze în România, a copiei declarației de la Mediaș, spunea: „Țin să precizez că unirea noastră cu românii s-a făcut în mod spontan și din propria noastră dorință și nu forțată, cum zic ungurii”.⁷⁴³

Recensământul general al populației României, din anul 1930, singurul efectuat între cele două Războaie Mondiale, a demonstrat că majoritatea absolută a locuitorilor era formată din români, care reprezentau 71,9%, diferența fiind reprezentată de etniile minoritare, dintre care maghiarii constituiau, la nivelul întregii țări, 7,9%; germanii 4,5%; evreii, 4,2%; ucrainenii, 3,2%; bulgarii, 2%; rușii, 2,3%; turcii și tătarii, 1%, iar restul din minorități și mai puțin numeroase. În fața acestei realități, este evident faptul că România nu avea nici un interes de a-și mai crea alte majorități demografice prin deznaționalizarea grupurilor etnice minoritare.

Pe baza analizei comparative a situației etniilor conlocuitoare în raport cu populația românească, modalitate de studiu pe care o considerăm cea mai potrivită în abordarea mult discutatei *chestiuni minoritare* din România interbelică, concluzia care rezultă este că minoritarii din țara noastră s-au bucurat de aceleași drepturi și libertăți politice ca și populația românească majoritară. În rezolvarea acestei probleme, inedită și complexă pentru statul român, s-a folosit un principiu modern și adecvat realităților de natură etnică rezultate din melanjul național specific acestui spațiu geografic, cel al *egalității de tratament*. Prin această afirmație, nu

⁷⁴²N. Iorga, *Propaganda în străinătate*, în *Politica externă a României*, 1927, p. 275.

⁷⁴³*Delegația sasă remite pergamentul Unirii*, în „*Dimineața*”, 18 ianuarie 1919; vezi și Rudolf Schuller, *Politische Erinnerungen*, Hermannstadt, 1940, p. 58-59.

dorim, însă, să acredităm și să punem în circulație ideea că, în România interbelică, problema minorităților etnice a fost complet soluționată. Acest lucru nu s-a întâmplat, din varii motive, în nici unul dintre statele aflate în aceeași situație. Pe de altă parte, trebuie subliniat și faptul că imperfecțiunile democrației românești interbelice au fost suportate, în egală măsură, de către întreaga populație, indiferent de originea sa etnică.

Majoritatea grupurilor etnice minoritare, cu pondere demografică substanțială, se găseau în Transilvania, provincie care a creat cele mai multe probleme statului român. Neputându-se adapta noilor realități politice, o parte a elitelor maghiare, nostalgice vechiului imperiu, au susținut interesele revizionismului ungar, punând în circulație așa numita „*problemă minoritară*”, pe care au cultivat-o cu obstinație, atât în rândul conaționaliilor cât și în fața forurilor internaționale. Nemulțumirilor maghiarilor li s-au alăturat și cele ale germanilor, care rezultau din interpretarea greșită a *Rezoluției* de la Alba Iulia. O analiză științifică a vieții economice, politice și culturale a etniilor conlocuitoare, din perioada supusă atenției, dovedește, însă, că această problemă nu a avut, nici pe departe, amploarea și profunzimea care i s-au atribuit.

Pornind de la realitatea că România interbelică nu a reprezentat un adevărat paradis pentru minoritățile sale etnice, investigația noastră, bazată pe documente edite și inedite, în cea mai mare parte, demonstrează că nici reversul medaliei nu poate fi credibil.

Ca urmare, putem afirma cu convingere că, în perioada investigată, etniile minoritare s-au bucurat de aceleași drepturi și libertăți politice, având același statut în toate sferile existenței sociale, ca și populația românească majoritară.

Referitor la regimul juridic, statul român a acceptat Tratatul pentru protecția minorităților, pe care l-a semnat la Paris, în 9 decembrie 1919 și l-a ratificat la 26 septembrie 1920. Prevederile acestuia, referitoare la acordarea cetățeniei cât și la facilităților de natură administrativă, școlară și culturală, necesare pentru conservarea identității etnice și naționale, au fost înserate în toate legile și actele normative cu caracter juridic, care au reglementat aceste domenii.

Concluzia care se conturează privind acest aspect al problemei este că reglementarea juridică a regimului minorităților din România interbelică s-a caracterizat prin recunoașterea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor țării, indiferent de originea lor etnică, de religie sau de limbă. Modificări substanțiale au intervenit doar în perioada de maximă apropiere față de Germania nazistă și mai ales după amputările teritoriale din vara anului 1940. În acest context, trebuie subliniat, însă, și faptul, deosebit de important pentru cei pe care îi preocupă acest subiect, că la baza reglementării juridice a regimului minorităților din România nu s-au aflat doar angajamentele semnate la Paris, în timpul Conferinței de Pace, ci, în

primul rând, aversiunea poporului român față de orice politică de asimilare forțată sau de deznaționalizare. Această trăsătură, caracteristică mentalității românilor, a contribuit, într-o măsură considerabilă, la aplanarea diferendelor dintre majoritari și minoritari și s-a oglindit cel mai bine în textul Rezoluției Adunării Naționale de la Alba Iulia. Această declarație de principii, născută din entuziasmul revoluționar al momentului respectiv, reflectă hotărârea românilor de a nu se transforma din oprimați în opresori.

După cum demonstrează analiza și interpretarea documentelor oficiale, cât și a rapoartelor întocmite de către reprezentanții Genevei, care s-au deplasat în România la epoca respectivă, minoritățile etnice din țara noastră și-au continuat propria lor existență politică, economică și culturală, fără vre-o obstrucție din partea statului român, care nu a făcut nici o diferențiere de ordin rasial, lingvistic, religios sau etnic între cetățenii săi.

Referitor la viața politică, populația minoritară a beneficiat de aceleași drepturi ca și cea românească majoritară, în ceea ce privește organizarea în partide și alte organizații politice, prin intermediul cărora și-au putut trimite reprezentanți în Parlamentul României. Faptul că nu au avut o reprezentare exponențială pe măsură nu s-a datorat piedicilor puse de către autoritățile române ci, mai cu seamă, unor disfuncționalități din interiorul acestor organizații, cât și a distribuției spațiilor a minoritarilor din județele transilvănene. Din investigațiile noastre rezultă, însă, că minoritarii s-au regăsit într-un număr considerabil, care depășea cu mult ponderea lor demografică la nivelul întregii țări, în toate structurile politico-administrative și economice românești. Tot „*seismelor*” politice din interiorul acestor grupuri i se datorează și reprezentarea, sub indicele demografic, a maghiarilor și germanilor în unele structuri administrative ale Transilvaniei interbelice, inclusiv ale celor două județe folosite drept studiu de caz.

În ceea ce privește integrarea – înțelegând prin această sintagmă participarea necondiționată – în organismul economic românesc, prezența etnicilor minoritari a cunoscut o curbă constant ascendentă.

Reforma agrară românească din anul 1921, atât de contestată, de critică și incriminată de către reprezentanții politici ai minoritarilor, a condus la înjumătățirea marilor proprietăți, indiferent de caracterul etnic al acestora, dar, în același timp, a redus considerabil marele decalaj economic dintre sat și oraș. Faptul că ponderea celor împrăștiți a înclinat balanța spre țărani români are la bază două cauze obiective, uneori ignorate de către analiștii actului juridic și a consecințelor sale: 1. repartizarea proprietății funciare din Transilvania era complet defavorabilă românilor; 2. principiul fundamental care a stat la baza acestei reforme a fost, în primul rând, punerea în posesie a țăranilor care nu aveau nici un fel de proprietate funciară.

În diversele ramuri ale industriei românești interbelice, poziția minoritarilor a fost deosebit de elocventă. Faptul că statul român nu a distrus industria minoritarilor în favoarea celei românești o dovedește și poziția economică a acestora, supradimensionată, îndeosebi, în județele în care indicele lor demografic era minor, comparativ cu al românilor.

La fel de solidă a fost prezența minoritarilor în comerț și în sistemul bancar. În Cluj, de exemplu, unde românii reprezentau 61% din totalul populației, ponderea lor în rândul patronilor de firme comerciale a fost, în anul 1937, de doar 20,58%. Dintre cele 411 unități bancare existente în Transilvania, în anul 1934, 237 aparțineau minoritarilor, adică 57,66 procente.

În ceea ce privește învățământul minoritar, atât cel de grad primar cât și cel de grad secundar, statul român, respectându-și semnătura de pe angajamentele internaționale, a înființat unități școlare sau secțiuni cu predare în limba maternă pe lângă școlile de stat pentru majoritatea etniilor conlocuitoare care au solicitat acest lucru. Mai mult chiar, personalul școlilor confesionale a fost sprijinit, ori de câte ori a fost posibil, fie de la bugetul statului, fie prin intermediul ministerului de resort, fie prin organisme locale.

După Unire, statul român s-a confruntat și cu o problemă confesională extrem de delicată. Dacă până atunci, Regatul României, în care Biserica Ortodoxă era singura biserică națională, nu cunoscuse nici o agitație religioasă (numărul neînsemnat de catolici, protestanți, israeliți și musulmani neridicând probleme serioase), în noile realități de după război, România s-a găsit dintr-o dată în prezența unui număr de opt culte (fără a-l socoti și pe cel ortodox) și a unui însemnat număr de asociații religioase, care solicitau cu insistență să fie recunoscute prin lege. Noile culte veneau cu tradiții proprii, cu organizări specifice, cu interese, nu de puține ori, străine și opuse vieții naționale românești. Acestora li se adăuga și o foarte vie conștiință a drepturilor lor.

Prin puternica lor organizare și prin numărul impozant de credincioși, cultele minoritare din Transilvania, căpătau o importanță cu totul specială. În afara celui catolic, tuturor celorlalte, statul maghiar le recunoscuse personalitatea juridică și autonomia în gestionarea propriilor afaceri, cu rezerva unui drept de control și supraveghere. Problema confesională din această provincie s-a agravat și mai mult din cauza strânsei sale legături cu cea politică. În aceste condiții, problema confesională devenise, pentru România, o veritabilă chestiune de stat, iar pentru a evita posibile perturbări interne, autoritățile românești au trebuit să dovedească o deosebită înțelegere și prudență.

În ceea ce privește presa minoritară, care, la vremea respectivă, a reprezentat principalul mijloc de valorificare a libertății de opinie, a cunoscut, atât în întreaga Transilvanie, cât și în cele două județe investigate, creșteri numerice

importante, peste 50% din periodicele și cotidienele care apăreau la sfârșitul perioadei interbelice fiind fondate după Unire.

Pe lângă produsele *media*, numeroase edituri și librării existente la epoca respectivă aparțineau etnicilor minoritari. Astfel, în 1935, 62% din tipografia și 60% din librăriile din Transilvania erau maghiare sau evreiești. Așa se explică și faptul că pe durata anilor 1919-1933, în această provincie au fost editate în limba maghiară în jur de 5 000 de cărți cu caracter științific sau literar, ceea ce depășea cu mult cifra înregistrată în acest domeniu în tot intervalul 1867-1918.

În încheiere, putem afirma că, atât integrarea minorităților din România interbelică în organismul statal românesc, cât și asigurarea unui climat favorabil pentru menținerea acestora ca elemente etnice distincte, s-au înscris printre preocupările factorilor politici serioși, care au căutat și au găsit mijloace și modalități pentru rezolvarea acestor probleme. Faptul că soluționarea lor nu a fost totală și nu a cunoscut tot timpul o dinamică ascendentă s-a datorat și unor factori și mentalități de natură internă sau externă.

La început, noul stat român a întâmpinat serioase dificultăți, generate de faptul că vechiul Regat nu se confruntase niciodată cu o asemenea problemă, ale cărei dimensiuni deveniseră evidente abia după război. În această situație, cei numiți să rezolve chestiunea au văzut-o fie sub impresia imediată a primei conflagrații mondiale, confundându-i, la început, pe sașii și șvabii din Transilvania și Banat, cu germanii ocupanți, iar pe maghiari cu politicienii de dincolo de Tisa, fie, mai târziu, prin prisma intereselor de partid. Politica de parteneriate cu organizațiile minoritare, la nivel central sau pe plan local, în condițiile lipsei de transparență, a generat, nu de puține ori, efecte perverse și mentalități vicioase.

Politica minoritară a statului român a avut de suferit și din cauza unei administrații nepregătită suficient pentru a o implementa la nivelele inferioare. Este un lucru știut și recunoscut că majoritatea nemulțumirilor, amplificate peste măsură, însă, ori de câte ori a fost cazul, erau determinate și de lipsa de tact cu care organele administrative au tratat chestiunile de acest gen. Mulți funcționari au dovedit exces de zel, căutând să schimbe lucrurile de pe o zi pe alta, fiecare crezându-se îndreptățit să aplice legile după propria-i convingere politică sau după propriul său grad de cultură.

Începând cu deceniul al patrulea al secolului trecut, spiritele s-au inflammat și mai mult din cauza agresivității mișcărilor revizioniste și fasciste, care promovau naționalismul extremist, sub toate aspectele sale. Acestea au făcut victime, în rândul elitei politice românești, îndeosebi, doi dintre prim-miniștrii României, respectiv I.G. Duca și Armand Călinescu, fiind asasinați pentru atitudinea lor democratică.

Majoritaires et minoritaires dans la Transylvanie d`entre les deux guerres mondiales

- Résumé -

Les interférences entre les peuples limitrophes, les particularités géographiques d`établissement des roumains, la complexité des réalités historiques à laquelle l`esprit et les termes des Traités de Paix (1919-1920) s`y sont ajoutés ont situé la Roumanie devant un problème complètement inconnu jusqu`alors: *la question des minorités ethniques*.

Jusqu`aux événements de décembre 1989, à la suite desquels le régime totalitaire a quitté la scène politique de la Roumanie, ce sujet, peu connu, a été soigneusement occulté par l`historiographie marxiste, à l`intention de créer une illusoire harmonie sociale. En partant de ces considérations, l`auteur trouve opportunément d`aborder une telle problématique, proposant comme méthode de travail le principe de la représentation proportionnelle des minorités ethniques de la Transylvanie dans les structures politiques, économiques et dans la vie culturelle et spirituelle de cette province historique, telle comme il en était inscrit dans la Résolution d`Alba Iulia et dans les constitutions des années 1923 et 1938, aussi, par la syntagme de l`égalité de traitement.

L`étude de cas sur les départements de Mureş et Târnava Mare, qui occupe un espace substantiel dans l`économie du livre, se justifie par le fait que les deux unités administratives sont des véritables emblèmes pour le sujet mis en discussion, surtout pour l`importance démographique des éléments minoritaires représentatifs dans l`ensemble de la population (les hongrois du département Mureş et les saxons de Târnava Mare).

La plupart de groupes ethniques minoritaires importants démographiquement se sont trouvés en Transylvanie, province qui a créé, de ce point de vue, le plus grand nombre de problèmes à l`État roumain d`entre les deux guerres mondiales.

Au niveau du pays entier, conformément au recensement général de l`an 1930, c`étaient les roumains qui formaient la majorité absolue de la population de la Roumanie (79,9%), la différence étant représentée par les hongrois (7,9%), les allemands (4,5%), les juifs (4,2%), les ukrainiens (3,2%), les russes (2,3%), les bulgares (2%), les turcs et les tartars (1%) etc. Au niveau de la Transylvanie, les

roumains représentaient 57,8%, les hongrois 24,4%, les allemands 9,8%, les juifs 3,2%, les slovaques, serbes et tziganes 4,8%.

Cette réalité démographique a déterminé l'État roumain à procéder à la réglementation juridique du régime des nationalités cohabitantes. Le Traité pour la protection des minorités, signé par la Roumanie, à Paris, le 9 décembre 1919, stipulait entre les autres: " le gouvernement roumain s'engage à accorder à tous ses habitants protection pleine et entière quant à leur vie et leur liberté sans distinction d'origine, de nationalité, de langue, de race ou de religion". Le texte du traité était en parfaite concordance avec la doctrine du droit international qui préconisait relativement aux minorités ethniques l'octroi de deux catégories importantes de droits: 1) le droit à la citoyenneté de l'État sur le territoire duquel vivaient les minorités respectives; 2) la liberté des cultes, de l'enseignement et d'utilisation de la langue maternelle. De la première catégorie énoncée dérivait : a) le droit à la protection de la vie et de la liberté individuelle; b) des droits civils et politiques; c) l'égalité devant les lois de l'État. De la seconde catégorie dérivait: a) les droits des minorités de fonder des institutions religieuses, culturelles etc. et de bénéficier de fonds publics; b) des droits spéciaux d'autonomie locale en matière de religion et d'enseignement dans la zone où les minoritaires formaient la majorité de la population. Toutes les stipulations de Traité pour la protection des minorité ont été inséré dans les constitutions de la Roumanie, comme principes, et puis dans les lois spéciales.

En partant de la réalité que la Roumanie d'entre les deux guerres mondiales n'a pas représenté un véritable paradis pour ses minorités ethniques, notre investigation demontre que ni même le revers de la medaille ne peut pas être pris en considération.

En ce qui concerne la participation des minoritaires à la vie politique, surtout au Parlement roumain, les hongrois et les allemands ont participé à toutes les élections parlementaires qui se sont déroulées en Roumanie pendant la période de l'entre les deux guerres. Pourtant, ils n'ont pas réuni le pourcentage démographique quoiqu'ils ont participé aux élections générales tant sur les listes de leurs propres organisations politiques qu'aussi sur les listes des partis roumains. Dans un régime politique démocratique, comme celui de la Roumanie d'entre les deux guerres mondiales, quand les conditions de participer aux organismes supêmes de l'État ont été les mêmes pour tous les citoyens du pays, le nombre réduit des députés et sénateurs minoritaires dans le for législatif suprême a été dû tant à leur dispersion dans l'espace transylvain parmi la population roumaine majoritaire, qu'aussi aux dissensions apparues dans leurs organisations politiques. Au niveau locale, pourtant, le nombre des maires et des conseillers communaux, urbains et municipaux a été très rapproché ou identique, même, avec leur

représentation démographique pour toutes les localités où les minoritaires cohabitaient avec les roumains.

À propos de la participation des hongrois de Roumanie, en nombre de 1425507 (en 1930), à la vie parlementaire, sur une population totale de 18057028, il faut souligner que ceux-ci ont été représentés, durant la période mise en discussion, par un nombre de 147 députés et sénateurs, tandis qu'en Hongrie, les 1283535 minoritaires (sur une population totale de 8430588 habitants, en 1920), n'ont eu aucun représentant au Parlement de Budapest.

En ce qui concerne les fonctionnaires publics, il faut souligner que les seuls conditions pour occuper des postes dans l'administration d'État ont été la connaissance de la langue roumaine et le serment de fidélité envers le roi de la Roumanie. En dépit de toutes les accusations prononcées contre l'État roumain, dans le monde entier, par les représentants des minorités, le fait que des examens de langue roumaine ont été organisés dans l'année 1934, aussi, démontre que les fonctionnaires minoritaires n'ont pas été congédiés en totalité par le régime roumain. D'ailleurs, même les documents découverts et insérés dans ce livre prouvent, à leurs tour, l'affirmation ci-dessus.

Quant à la présence des minoritaires devant et dans la justice, l'État roumain a pris toutes les mesures afin que ceux-ci puissent employer leur langue maternelle et d'être jugés par des représentants de leur sein. En parlant de magistrats minoritaires, notre investigation met en évidence le fait que leur nombre a été insignifiant en comparaison d'indice démographique, la situation étant dûe, surtout, aux salaires, correspondants au statut de budgétaires. D'autre part, la majorité des magistrats roumains des régions avec une population mixte connaissaient et employaient les langues des minoritaires en relations avec les justiciables. En échange, aux barreaux, ils étaient plus d'avocats minoritaires que de roumains.

D'ailleurs, en ce qui concerne l'utilisation de la langue maternelle, il n'y a eu aucune restriction dans la presse, l'enseignement, les publications, dans le commerce, les relations particulières etc.

Dans la vie économique de la Transylvanie, la présence des nationalités cohabitantes a enregistré une courbe constamment ascendante.

En ce qui concerne l'application de la réforme agraire de 1921, l'étude des documents produits par les organismes qui l'a mis en pratique et de la littérature de spécialité denote que la grande majorité des ayant droit, sans distinction de nationalité, a bénéficié des effets de cette loi, tant dans la Transylvanie entière, qu'aussi dans les deux départements analysés. D'autre part, les minoritaires qui s'occupaient de l'agriculture ont créé des associations économiques et des cooperatives qui ont bénéficié de toutes les stipulations des lois. En 1937, au

niveau de la Transylvanie, la situation de la coopération était la suivante: de celles 2222 coopératives de diverses profiles, 1019 (45,86%) appartenaient aux roumains, 776 (34,92) aux hongrois et 427(19,22) aux allemands.

Dans différentes branches de l`industrie roumaine de l`entre deux guerres, les minoritaires occupaient un position particulièrement importante. Ainsi, en 1937, sur les 29077 firmes industrielles individuelles existantes, 14217 avaient des propriétaires roumains (48,9%) et 14860 des propriétaires des rangs des ethniques minoritaires (51,1). La position économiques des minoritaires était visible, notamment dans les régions où, sans former la majorité de la population, ils représentaient un taux important. Ainsi, par exemple, dans le département de Timiș-Torontal, en 1935, sur 330 entreprises industrielles existantes, seulement 7 appartenaient aux roumains (2,12 %). Sur 313 sociétés anonymes, 14 étaient roumaines (4,24%). Les 42 grandes entreprises du département employaient en tout 8843 engagés dont 7194 (81,35%) étaient minoritaires. Dans le département de Târnava Mare, qui fait l`objet d`étude dans cet livre, fonctionnaient, en 1940, 53 entreprises au statut de fabrique, dont 14 appartenaient au capital roumain où majoritaire roumain (26,42%).

Dans le commerce, la position des minoritaires était des plus solides. Selon les statistiques du Ministère de l`Économie et de l`Industrie, au niveau de l`année 1937, sur les 173145 firmes commerciales individuelles existantes en Roumanie, 83821 (48,4%) étaient roumaines, les autres 89324 (51,6%) appartenant aux minoritaires, dont les Juifs représentaient 32,7%. Dans la ville de Cluj, par exemple, où sur l`ensemble de la population, les roumains représentaient 61%, les hongrois 30,1% et les juifs 2%, la répartition des 2373 firmes, enrégistrées en 1937, selon l`origine ethnique des propriétaires était la suivante: 467 firmes roumaines; 1101 juives, 51 allemandes et 44 diverses. Dans le departement de Mureș, sur les 315 firmes individuelles, inscrites dans le registre commercial, en 1937, 79 (25,09 %) appartenaient aux roumaines, 109 (34,6) aux hongrois, 12 (3,81%) aux allemands et 115 (36,51%) aux juifs.

En ce qui concerne le systeme de crédit de la Roumanie, de nombreuses banques appartenaient aux ethniques minoritaires. Ainsi, sur 7733 institutions financière importantes du pays, inclusivement les filiales, 55,8% appartenaient aux minoritaires. Au niveau de la Transylvanie, sur 363 banques existant dans cette province, en 1937, l`on comptait 156 roumaines (42,98%), 99 hongroises (27,27%), 66 allemandes (18,18%) et 42 juives (11,57%).

L`éducation des ethniques minoritaires de Roumanie a fait l`objet des différentes lois qui ont organisé l`enseignement préuniversitaire d`entre les deux guerres mondiales. Ainsi, l`article 7 de la Loi pour l`enseignement primaire de l`État, promulguée le 24 juillet 1924, stipulait que dans les communes où la

population parlait une autre langue que le roumain, le Ministère de l'Instruction Publique devra créer des écoles où les cours seront faits dans la langue de la population respective. A son tour, la Loi pour l'enseignement secondaire d'État, promulguée en 1928, établissait la nécessité de la création, dans les régions où les nationalités cohabitantes formaient la majorité de la population, de sections dans le cadre des écoles secondaires d'État où les cours soient faits dans la langue de la minorité en question. Il faut souligner qu'une même stipulation n'était pas inscrite dans le Traité pour la protection des minorités, et par conséquent la Roumanie n'était pas obligée d'accorder cette facilité. La Loi sur l'enseignement privé, du 19 décembre 1925, a été considérée comme un code culturel pour les minorités ethniques de Roumanie parce qu'elle réglementait en détail l'enseignement de celles-ci dans le cadre des jardins d'enfants et des écoles primaires et secondaires. L'article 1 de la loi stipulait la possibilité de l'éducation d'enfants aussi en dehors de l'enseignement d'État, soit en écoles privées appartenant aux cultes, aux communautés religieuses ou aux personnes privées, ainsi qu'en famille. La langue d'enseignement dans les écoles privées, dont les cours étaient suivis par des enfants ayant une autre langue maternelle que celle de l'État, était fixée par les personnes responsables de l'entretien de l'école (art. 35 et 41). Les mêmes personnes nommaient le directeur de l'école privée et tous les membres du corps enseignant (art. 16), étant les seules responsables de l'administration et de la direction pédagogique de l'institution, le Ministère de l'Instruction Publique se réservant uniquement le droit de contrôle (art. 64). En respectant les conditions de la loi, les certificats d'études délivrés par les écoles privées avaient la même valeur que ceux émis par les écoles d'État.

L'État roumain a manifesté une sollicitude particulière aussi quant à la formation du corps enseignant des écoles appartenant aux ethniques minoritaires. Ainsi, par un Ordre du Ministère de l'Éducation Nationale (no. 89677/1939) l'on a introduit, comme objet d'étude extraordinaire, les langues des minoritaires dans certains écoles normales d'État, à savoir: le hongrois dans les écoles normales de Cluj, Arad et Târgu-Mureș; l'allemande, dans celles de Cernăuți, Sibiu et Caransebeș le serbe, dans celle de Timișoara. D'autre part, les budgets nationales ont prévu des subventions substantielles destinées à compléter le salaire des membres du corps enseignant des écoles confessionnelles minoritaires. Par exemple, au budget du pays pour 1939-1940, l'on a prévu une subvention de 30 millions lei, dont 20 millions pour les écoles hongroises. En outre, sur les budgets des municipales et des communes a été prélevé un cote de 14% pour être répartie à toutes les écoles, soit roumaines soit minoritaires, qui fonctionnaient dans les localités en question. Grâce aux conditions législatives, la situation de l'enseignement minoritaire de la Transylvanie, dans l'année scolaire 1939-1940, se

présentait comme suit: sur un nombre totale de 900 de jardins d`enfants, 93 (c`est à dire 10,33%) étaient minoritaires (52 hongroises, 30 allemandes, 6 juives et 5 d`autre nationalités) et sur un nombre totale de 6207 écoles primaires, 1637 (26,37) appartenaient aux minoritaires (1072 hongroises, 443 allemandes, 61 serbes, 32 juives, 29 d`autres nationalités). Dans l`enseignement secondaire minoritaire l`on comptait: 98 institutions scolaires

(des lycées, gymnases, écoles normales et commerciales), 92 confessionnelles et 6 d`État, réparties comme ainsi: 74 hongroises, 18 allemandes et 6 juives.

Les nationalités cohabitantes de la Roumanie étaient minoritaires aussi sur le plan religieux, la population roumaine majoritaire étant orthodoxe. Au niveau de Transylvanie, sur 5549806 habitants, 1392356 étaient orthodoxes, 947351 uniates, 696320 réformés, 274415 évangéliques-luthériens, 68330 unitariens, 178810 mosaïques, 419 mahométans, 45781 d`autres confessions. La Constitution de 1923 (art. 22), de même que celle de 1938 (art. 19), garantissaient la liberté de la conscience et des cultes ainsi que leur égalité. Ces principes étaient amplement développés dans la loi du Régime générale des cultes, du 12 avril 1928. Quant à l`Eglise catholique du pays, son statut légal fut encore réglémenté par le Concordat entre la Roumanie et Saint-Siège, du 12 juin 1929. L`accord stipulait la liberté des rapports, sur le plan spirituel, entre les catholiques de Roumanie et le Saint-Siège (art.4), l`égalité entre le culte catholique et les autres cultes du pays (art. 10), la liberté de créer des paroisses (art. 12), la liberté de fonder et d`entretenir des écoles confessionnelles (art. 19) etc. Le budget national affectait des fonds importants au diverses cultes du pays, desquels bénéficiaient, de mêmes, les cultes minoritaires de Transylvanie, rapportés à leurs nécessités bien documentées. Ansi, durant la période d`entre les deux guerres, sur 10,5 milliards lei, dépensés pour la rétribution du personnel de culte, 15,26 % ont été reparti aux cultes minoritaires dont le personnel représentait 16,76% du total. L`État roumain a approuvé la création et a financé, en Transylvanie, deux nouvelles organisations religieuses: l`évêché réformée d`Oradea (1926) et la Superintendance luthérienne d`Arad. D`autre part, il faut souligner que les dirigeants des cultes historiques reconnus par la loi (le culte gréco-catholique ou uniате, le culte catholique, le culte réformé ou calviniste, le culte évangélique-luthérien, le culte unitarien, le culte arménien-grégorien, le culte mosaïque et le culte mahométan) étaient sénateurs de droit. En outre, des nombreuses associations et institutions socioculturelles ont été fondées et entretenues par les cultes minoritaires, dont la Ligue populaire catholique (1922), l`Académie catholique (1928), la Ligue des femmes de l`église réformée etc.

De tous les domaines de la vie sociale des minorités ethniques de la Roumanie d'entre les deux guerres, c'était la presse qui a enregistré le progrès le plus spectaculaire, fait reconnu aussi par quelques auteurs étrangers. Ainsi, Otto Junghann et Max Böhm, dans leur œuvre intitulé *Etnopolitischer Almanach* (Leipzig, 1931), au chapitre *Die journalistische Zusammenarbeit*, se rapportant spécialement à la presse minoritaire de l'Europe Centrale, indiquaient comme modèle de progrès et développement la presse de la minorité hongroise de Roumanie. A son tour, C.A. Macartney, l'homme politique anglais reconnu, affirmait que le régime juridique de la presse de Roumanie permettait aux minoritaires d'avoir à leur disposition un nombre important de publications périodiques, une situation rarement rencontrée dans les autres pays de l'Europe qui présentaient, de point de vue démographique, une situation pareille avec celle de la Roumanie. En effet, les chiffres viennent confirmer pleinement cette réalité. La moyenne annuelle de la presse minoritaire, dans l'ensemble de la presse de Roumanie, était de 23%.

Pour ce qui est de la presse hongroise de Transylvanie, si en 1918 il n'y avait que 18 quotidiens de langue hongroise, en 1932 l'on en comptait 51 sur le nombre totale de 304 publications, dont 133 parues après l'Union. En ce qui concerne la presse allemande, sa prospérité résulte, aussi, du nombre des publications parues de deux ou trois fois par semaine. Sur un totale de 50, parues en 1940, seulement 12 étaient fondées avant de l'an 1919, 9 appartenant à la période 1919-1930 et le reste, après 1931. D'autre part, de nombreuses maisons d'éditions et librairies existantes en Transylvanie appartenaient aux divers représentants des nationalités cohabitantes. En 1935, par exemple, 62 % des imprimeries et 60% des librairies étaient hongroises.

L'analyse comparative de la situation des minoritaires vis-à-vis de la population roumaine majoritaire, fondamentée sur des documents et des statistiques officielles, fait ressortir l'idée fondamentale selon laquelle dans la Roumanie d'entre les deux guerres mondiales, sans aucune modification spéciale pendant la dictature royale, les minoritaires du pays ont joui de possibilités plénières pour la libre manifestation de leurs justes aspirations économiques, culturelles et politiques et grâce aux droits et libertés dont elles ont bénéficié en égale mesure que tous les citoyens du pays, ont eu une intense vie politiques et culturelle-spirituelle, de même qu'une position économique extrêmement solide et importante. Il est incontestable que les régimes démocratiques roumains, de même que celui de la dictature royale (1938-1940) ont présenté une série de carences, vices ou restrictions, mais tout cela s'est répercuté sur tous les citoyens du pays, sans distinction de nationalité, de religion ou de langue.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. IZVOARE

A. Arhive

a) Arhiva Națională Istorică Centrală

- fond Președinția Consiliului de Miniștri
- fond Ministerul Propagandei Naționale
- fond Ministerul Instrucțiunii
- fond Ministerul Educației Naționale
- fond Reforma agrară din 1921
- fond Ministerul Industriei și Comerțului
- fond Ministerul de Interne - Direcția Administrației de Stat
- fond U.G.I.R.
- fond Direcția Generală a Poliției
- fond Inspectoratul General al Jandarmeriei
- fond personal Sabin Manuilă
- fond personal Onisifor Ghibu

b) Arhive județene

- Ahivele Naționale –Direcția Județeană Mureș, fonduri: *Prefectura județului Mureș, Primăria municipiului Târgu-Mureș, Prefectura județului Târnava Mare, Parchetul Tribunalului Târgu-Mureș, Comisia de expropriere și împrumutări a județului Mureș, Reforma agrară din județul Mureș, Comisia județeană pentru expropriere și împrumutări Târnava Mare, Camera agricolă a județului Mureș, Camera agricolă a județului Târnava Mare, Camera de comerț și industrie Târgu Mureș, Camera de comerț și industrie Târnava Mare, Asociația comercianților Târgu Mureș, Banca comercială și de credit „Ardeleana” S.A. Târgu- Mureș, Banca de scont SAT Târgu-Mureș, Banca „Frăția” S.A. Sighișoara, Banca „Mureșana” S.A. Reghin, Banca de economii și credit Reghin, Casa de economii „Agrar” S.A. Târgu-Mureș, Colecția de documente a Muzeului Județean Mureș, Colecția de documente a muzeului raional Sighișoara, Colecția de evidență cadastrală, Colecția de manuscrise, Colecția registre de cetățenie, Colegiul reformat Târgu-Mureș, Conservatorul de muzică Târgu-Mureș, Consistoriul districtual evanghelic C.A. Sighișoara, Cooperativa de consum Reghin, Cooperativa de credit Gurghiu, Curtea*

de Apel din Târgu-Mureș, Gimnaziul romano-catolic Târgu-Mureș, Inspectoratul școlar Târnava Mare, Judecătoria mixtă Târgu-Mureș, Judecătoria populară mixtă Sighișoara, Judecătoria mixtă Reghin, Legiunea de jandarmi Târnava Mare, Liceul comercial Târgu-Mureș, Parchetul general al Curții de Apel Târgu-Mureș, Parchetul Tribunalului Târnava Mare, Tribunalul județului Mureș, Tribunalul județului Târnava Mare, Parohia evanghelică (Batoș, Logig, Sighișoara, Uila), Parohia reformată (pentru 93 de localități), Parohia romano-catolică Târgu-Mureș, Parohia unitariană (pentru 8 localități), personal Bernádi György, personal Antalffy Endre, personal Fuchs Simion, Turnovski Sándor, familial Bissingen.

- Arhivele Naționale – Direcția Județeană Brașov: Fond *Inspectoratul de Muncă*.

- Arhivele Naționale – Direcția Județeană Alba: Fond *Rezidența regală Mureș*.

- Arhivele Naționale – Direcția Județeană Hunedoara: Fond *personal Silviu Dragomir*.

B. Ediții de documente

Adrian Năstase, Drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale. Vol. 3. Reglementări în dreptul românesc (1918-1989), București, 1998.

Minoritățile naționale din România: 1918 - 1925. Documente. Coordonatori: Ioan Scurtu și Liviu Boar. București, Arhivele Statului din România, 1995.

Minoritățile naționale din România. 1925-1931. Documente. Vol. II. Coordonatori: Ioan Scurtu și Ioan Dordea. București, 1996.

Minoritățile naționale din România. 1931-1938. Documente. Vol. III. Coordonator: Ioan Scurtu, București, 1999.

România și minoritățile. Colecție de documente. Târgu-Mureș, Ed. Pro Europa, 1997.

II. LUCRĂRI GENERALE

Ancel, Jean; Eskenasy, Victor: *Bibliography of the Jews in Romania*, Tel Aviv, 1991

Balogh, Arthur: *La protection internationale des minorités*, Paris, 1930

Bányai, L.: *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971

Basilescu, Nicolas: *La réforme agraire en Roumanie*, Paris, 1919

Beer, Klaus P.: *Zur Entwicklung des Parteien und Parlamentssystem in Rumänien 1928-1933*, 2 vol., Bern, 1983

Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cultelor, București, 1928 (Reeditată în 2001)

Botoran, Constantin: *Chestiunea protecției minorităților și tentativa marilor puteri de a se amesteca în treburile interne ale României și ale altor state mici, în România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*, Cluj-Napoca, 1983

Brătianu Gheorghe: *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, București, 1940

Cernea, Radu: *Le problème minoritaire. La Roumanie et le révisionism*, Paris, 1936

Ciato, Aurel: *Problema minoritară la noi*, Cluj, 1929

Ciomac, Ion Luca: *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*, București, 1931

Ciuhandu, Gh.: *Patronatul eclesiasitic ungar în raport cu drepturile statului român*, Arad, 1924

Csedö, Adalbert: *Reforma agrară în Ungaria și Ardeal*, Teză de doctorat, Oradea, 1935

Dașcovici, N: *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, Ed. Al Terek, 1936

Djuvara, Mircea: *Trebuie oare să semnăm Tractatul cu Austria?* București, 1919

Dobrescu, Aurel: *Legea agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Cu îndrumări și deslușiri*, Sibiu, 1922

Duparc, Jaques Fouque: *La protection des minorités de race, de langue et de religion, Étude de droit des gens*, Paris, 1922

Eastern European Minorities 1919-1980. A Handbook, ed. Horak M. Stephan, Littleton-Colorado, 1985

Evans, J.D.E.: *That Blue Danube*, London, 1935

Georgescu, Jean: *La presse periodique en Roumanie*, Oradea, 1936

Ghilezan, Liviu: *Contribuțiuni la noua reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș*, București, 1921

Gillard, Marcel: *La Roumanie nouvelle. La société roumaine et les minorités ethniques. La crise economiques. L'évolution politique*, Paris, 1922.

Gociman, A.: *România și revizionismul maghiar*, București, 1934

György Béla, *Iratok a Romániai országos Magyar Párt történetéhez 1*, Csíkszereda-Kolozsvár, 2003

Iancu, Carol: *Emanciparea evreilor din România (1913-1919)*, București, Ed. Hasefer, 1998

Ivan, Marcel: *Evoluția partidelor noastre politice. În cifre și grafice*, Sibiu, 1933

Lapedatu, Alexandru: *Noul regim al cultelor în România. Cuvântări rostite în Senat și Adunarea Deputaților*, București, 1928

Lazăr, Iacob: *Biserica dominantă și egala îndreptățire a cultelor*, Arad, 1936

Macartney, A.C.: *National Stat and National Minorities*, Oxford and London, 1934

Mateiu, I.: *Politica bisericească a statului român*, Sibiu, 1931

Mateiu, I.: *Valoarea Concordatului cu Vaticanul*, Sibiu, 1929

Mitrány, David: *The land and the peasant in Rumania. The war and agrarian reform 1917-1921*, London, 1930

Neumann, Victor: *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Timișoara, 1990

Olteanu, I.: *Capitalul național din Ardeal și problema conversiunii*, Sibiu, 1934

Pană, Virgil: *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918 și 1940*, Târgu-Mureș, Ed. TIPOMUR, 1996

Politics and political in Romania, London, 1936

Pop, Valer: *Acordul de la Roma*, Cluj, 1934

Pușcariu, Sextil: *Memorii*, București, Ed. Minerva, 1978

Rácz, István, *Tanulmányok Erdély történetéről* Debrecen, 1988

Șandru, D.: *Reforma agrară din 1921*, București, 1975

Schuller, Rudolf: *Politische Erinnerungen*, Hermannstadt, 1940

Seșanu, Romulus: *Principiul naționalităților*, București, Ed. Albatros, 1996

Titulescu, Nicolae: *Documente diplomatice*, București, 1967

Siebenbürgen, herausgegeben von der Ungarischen Historischen Gesellschaft, Budapest, 1940

Sofronie, G.: *Natura juridică a Concordatului de la Roma*, Cluj, 1939

Sofronie, G.: *Protecțiunea Minorităților sub regimul Societății Națiunilor*, Oradea, 1930

Steinacker, Harold, *Das Südost deutschum im rithmus der europäische Geschichte*, Innsbruck, 1954.

Sterbling, Anton: *Kontinuität und Wandel in Rumänien und Südosteuropa*, München, 1997

Suciu, Petru: *Proprietatea agrară în Ardeal. Scurt istoric al dezvoltării ei*, Cluj, 1931

Szász, Zsombor: *Erdély Romániában népkisebbség tanulmány*, Budapest, 1937

Theodorian, Carada: *Acțiunea Sfântului Scaun în România de acum și de întotdeauna*, București, 1936

Tichner, Henriette: *Roumanie and her religious minorities*, London, 1925

Tilea, V.V: *Acțiunea diplomatică a României*, Sibiu, 1925

Titulescu, N.: *La Société des Nations et les Minorités*, Paris, 1929

Vlădoianu, V.N: *La protection des minorités en droit international*, Paris, 1921

III. LUCRĂRI SPECIALE

Antonescu, Mihai: *Regimul agrar român și chestiunea optanților unguri*, București, 1928

Antonescu, Petre: *Pădurile din Ardeal și Tratatul de la Trianon*, București, 1931

Balling, Mads Ole: *Vom Reval bis Bukarest. Statistisch-biografisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Östmittel und Südosteuropa 1919-1945*, Kopenhaga, 1991

Binder, Ludwig; Scheerer, Josef: *Die Bischöfe der evangelischen A.B. in Siebenbürgen*, vol. II, *Die Bischöfe der Jahre 1867-1969*, Köln, Wien, 1980

Böhm, Johann: *Die deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919-1933. Mit einem Literatur*, Beiträge von Dr. Wolfgang Knapp, Ippesheim, 1993

Borbély, Andor; Fall, Endre: *A román Érdelyben*, Budapest, 1936

Bosoancă, Traian; Opris, Ilarie Gh.; *Alegerile Parlamentare din județul Mureș 1919-1939*, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, 2004

Ciobanu, Vasile: *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Ed. Hora, 2001

Ciuhandu, Gh.: *Papism și ortodoxism în Ardeal sau porfiră și cunună de spini. Studiu statistic-bisericesc*, Arad, 1922

Cloos, Reinert: *Zur Geschichte der deutschen in Rumanien 1935-1945*, Bad Tolz, 1988

Cohen J.J.: *The sages of Transylvania 1630-1944*, Jerusalem, 1989

Cutcutache, Constantin: *Un mare conflict internațional: optanții unguri ai Transilvaniei și reforma agrară din România*, București, 1931

Dezső László, *A kisebbségi életajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok (1929-1940)*, Cluj-Napoca, 1997

Dobrescu, Vasile: *Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872-1918*, Târgu-Mureș, 1999

Dobrin Caius, Jean: *Les optants hongrois et le réforme agraire roumaine*, Paris, 1929

Dragoș, Gh.: *Cooperația în Ardeal. Istoric - situația actuală - perspective*, București, 1933

Eisenburger, Eduard und Kroner Michael: *Sächsisch - schwäbische Chronik, Beitrag zur Geschichte der Heimat*, Bukarest, 1976

Ghibu, O.: *Catolicismul unguresc în Transilvania și politica religioasă a statului român*, Cluj, 1924

Ghibu, Onisifor: *Un anahronism și o sfidare: Statul romano-catolic ardelean. Studiu istoric juridic*, Cluj, 1931

Gyárfás, Elemér: *Statusul catolic ardelean și Acordul de la Roma*, Cluj, 1933

Hermann, Karl, Theil: *Rumänien. Land in Werden. Aufstieg eines Volkes*, Berlin, 1938

Hügel, Kaspar: *Das Banates deutsche Schulwesen in Rumänien von 1918 bis 1944*, München, 1968

- Iancu, Carol: *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Ed. Hasefer, 1996
- Iancu, Gheorghe: *Problema minorităților etnice din România în documente ale Societății Națiunilor*, Cluj-Napoca, Ed. ARGONAUT, 2002
- Iorga, N: *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal. Expunere din izvor competent*, București, 1919
- Iorga, N.: *Histoire de l'enseignement en pays roumains*, București, 1933
- Jakabffy, Elemér: *Erdély statisztikája. A romániához csatolt egység volt magyar terület lakosságának nemzeti, felekezeti és kulturális községekénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján*, Lugoș, 1923
- Jakabffy Elemér, Páll György, *A bánsági magyarság húsz éve Romániában (1918-1938)*, Budapest, 1939
- Jekeli, H.: *Die Entwicklung des siebenbürgisch - sächsischen höheren Schulwesens von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Mediasch, 1930
- Jinga, Victor: *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ed. II, Brașov, 1995
- Jivan, Iosif: *Composoratele de pădure din Transilvania - Banat și controlul statului*, Gherla, 1936
- Kipper, Christian: *Die Deutsche Minderheiten problematik in Rumänien. Der Sonderweg der Bukowina deutschen*, München-Augsburg, 1991
- Kiss, Pál: *A Református Kollégium története*, Marosvásárhely, 1941
- Kiss, Pal: *Marosvásárhely története*, Budapest, 1942
- Köpeczi, Bela: *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990
- Kotzian, Ortfried: *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien*, Augsburg, 1983
- B. Kovács András, *Syabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye: 1918, 1944-1948, 1996*, Kriterion könyvkiadó, Bukarest – Koloysvár, 1997
- La reforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations, mars-juillet 1923*, Paris, 1924
- Leon, N., G.: *La Transylvanie et la politique économique de la Roumanie*, Cluj, 1943
- Liess, Felix: *Die Entwicklung der siebenbürgisch-sächsischen Banken in der Nachkriegszeit*, Thuring, 1937
- Ligeti, Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban*, Cluj, 1941
- Manuilă, Sabin: *Aspects démographiques de la Transylvanie*, București, 1938
- Marburg, Ernst: *Der rumänisch-ungarische Optantenstreit vor dem Gemischten Schiedsgericht und dem Völkerbund*, Leipzig, 1928
- Miege, W.: *Das Dritte Reich und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1933-1938. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Volkstums politik*, Bern-Frankfurt, 1972
- Mikó Imre, *Huszonkét év. Az Erdélyi Magyarság Politikai Története. 1918 December 1 -től - 1940 Augusztus 30 - ig*, A Studium kiadása, Budapest, 1941

Mikó, Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, Cluj, 1932

Monoki, István: *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt, 1919-1940*, Budapest, 1941

Monoki, István: *Romániában az 1935 évében meg jelent román-magyar időszaki sajtó termékek címjegyzéke*, Cluj, 1936

Naționalitatea maghiară din România, București, Ed. Kriterion, 1981

Onișor, Victor: *Situația juridică a statului romano-catolic ardelean și fondurile administrate de el*, Cluj, 1934

Oschlies, Wolf: *Rumänien deutsches Schicksal 1918-1988. Wo Deutsch zur Sprache der Grabsteine wird*, Köln-Wien, 1988

Pállos, Albert: *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely. Népoktatási intézményeinek története*, Marosvásárhely, 1896

Petrasco, N.N.: *La réforme agraire roumaine et les reclamations hongroises*, București, 1931

Popa, Vasile: *Reforma agrară din 1921 în județul Târnava Mare*, teză de doctorat, Cluj, 1975

Popovici, Iosif: *Problema școalelor minoritare din Ardeal și Banat*, Cluj, 1925

Poptămaș Dimitrie, Mozes Iulia : *Publicațiile periodice mureșene 1795-1972*, Târgu-Mureș, Editura Fundația Vasile Netea, 2001

Pteancu, Alexandru: *Il problema della insegnamento minoritario in Transilvania sotto gli ungheresi e sotto gli romeni*, București, 1940

Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975, Hrsg. von E. Wagner, Köln-Wien, 1981

Reinerth, Karl, M.: *Zur politischen Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918-1928*, Tirol, 1993

Roth, Harold: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln, Weimar, Wien, 1996

Schunn, Wilhelm: *Die Nachbarschaften der Deutschen in Rumänien*, Sibiu, 1937

Smochină, N., P.; Pinteă, G.; Petrinca, P.: *La Stampe delle minoranze in Romania (1918-1940)*, București, 1940

Straubingen, J.: *Die Schwaben in Sathmar*, Stuttgart, 1927

Teodorescu, Vasile, M.: *Transilvania sub maghiari și români*, București, 1941

Teutsch, Friedrich: *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, Band I, 1150-1699; Band II, 1700-1917, Sibiu (Hermannstadt) 1921-1922

Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie, Sibiu, 2001

Wagner, Ernst: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Bonn, 1988

Wittstock, Erwin: *Die Liquidierung des sächsische Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben - Richter - Waldungen*, Schässburg, 1931

IV. STUDII ȘI ARTICOLE DE REFERINȚĂ

- Ambruster, Adolf și Jaeger, Herbert F.: *Über die Einstellung der deutschen Bevölkerung Siebenbürgens und des Banats zur Vereinigung von 1918*, în „*Revue Romaine d'Histoire*”, VIII, nr. 6, 1968, p. 1087-1098
- Bălan, N.: *Biserica Ortodoxă și Concordatul*, în „*Revista de Teologie*”, 1929, XIX, p. 209-226
- Balogh, Júlia: *A román kormányzat iskola politikája Erdélyben (1918-1948)*, în „*Történelmi Szemle*”, 1987-1988, nr. 3, p. 267-294
- Balogh, Júlia: *Bildungswesen der ungarischen Minderheit in Rumänien zwischen 1918-1940*, în „*Études Historiques Hongroises*”, vol. II, 1990, p. 281-395
- Bănescu, Petre: *L'encadrement politique des minorités ethniques de Roumanie* în „*Revue de Transylvanie*”, V, nr. 4, 1939, p. 468-489
- Berindei, Dan: *Mehrheit und Minderheiten im Nationalstaat Rumänien 1918-1945*, în *Nationalbewegung in Europa 1914-1945*, Berlin, 1999, p. 315-326.
- Biró Sándor, *A kolosvári egyetem a román uralom alatt*, în „*Magyar Kisebbség*”, 1997, nr. 3-4, p. 101-127.
- Bozga, V.: *Considerații cu privire la reforma agrară din 1921*, în „*Studii și Cercetări Economice*”, 1972, nr. 4, p. 189-201
- Bucuța, Emanoil: *Statistica publicațiilor periodice din Transilvania*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, București, 1929, p. 1291-1304
- Bunescu, Traian: *Atitudinea naționalităților conlocuitoare față de independența și suveranitatea României în perioada anilor 1918-1940*, în „*Studii de istorie a Banatului*”, 9, 1983, p. 157-184
- Cambon, Jules: *La Roumanie et la question agraire en Transylvanie*, în „*Revue des deux Mondes*”, 1927, XCVII, tome XLII, p. 614-623
- Calliani, Aug.: *L'enseignement minoritaire en Transylvanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1934, I, p. 153-179, 300-308
- Carmilly-Weinberger Moshe: *Jewish historiography of Transylvania, Banat and Croația*, în *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877-1977*, New York, 1986, p. 238-241
- Ciobanu, Vasile: *Betrachtungen zur siebenbürgisch - sächsischen Presse in der Zwischenkriegszeit*, în „*Forschungen zur Volks - und Landeskunde*”, 29, 1986, 1, p. 61-78
- Ciobanu, Vasile: *Das Minderheitenproblem in den Programmen rumänischer Parteien während der Zwischenkriegszeit*, în *Minderheit und Nationalstaat Siebenburgen seit dem Ersten Weltkrieg*, Köln, Weimar, Wien, 1995, p. 59-72

- Ciobanu, Vasile: *Die politische Organisierung der Siebenbürger Sachsen im ersten Jahrzehnt der Zwischenkriegszeit*, în „Forschungen zur Volks - und Landeskunde”, 31, 1988, 1, p. 41-51
- Ciobanu, Vasile: *Organizarea național-politică a germanilor din România 1919-1944*, în „Anuarul Institutului de cercetări Socio-Umane”, Sibiu, 1995, p. 121-134
- Ciobanu, Vasile: *Über die siebenbürgisch sächsische Industrie der Zwischenkriegszeit*, în „Forschungen zur Volks - und Landeskunde”, 36, 1993, 1, p. 78-93
- Ciobanu, Vasile; Vlaicu, Monica: *Germanii din România și Marea Unire. Studiu și documente*, în *Unirea din 1918 - Împlinire și speranța*, Sibiu, 1994, p. 123-212
- Cipăianu G., Iancu G.: *Les minorités dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres et la Société des Nations*, în *Colloquia*, 1995,2, nr. 1-2, p. 159-171; *TransR*, 1996, 5, nr. 2, p. 136-147(l. engleză)
- Cipăianu George, Iancu Gheorghe: *Die Minderheiten in Rumänien der Zwischenkriegszeit und der Völkerbund*, în *Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum*, Cluj, 1996, p. 272-290
- Connert, Fritz: *Zur Frage der Agrarreform in Siebenbürgen*, în „*Nation und Staat*”, 1, 1927/1928, p. 238-264
- Csucsujá, István, *Partidul Social-Democrat din România și problema minorităților în perioada interbelică*, în „*A.I.I.C.N.*”, 1989, 32, p. 265-272
- Dascălu, Nicolae: *The economic Political - cultural Life of the Coinhabiting Nationalities in România, betwen the Two World Wars*, în „*Nouvelle Etudes d'Histoire*”, VI/2, București, 1980, p. 191-202
- Dascălu, Nicolae: *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România*, în „*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*”, Iași, XX, 1983, p. 51-66
- Dașcovici, N: *Recursul minorităților la Societatea Națiunilor*, în „*Societatea de mâine*”, II, nr. 34-35, 1925, p. 595-598
- Dragomir, Silviu: *La politique minoritaire de la Roumanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1934-1935, I, p. 214-218
- Felan, Ada: *Parlamentari evrei în primele opt legislaturi interbelice* în „*Buletinul Centrului Muzeului și Arhivei istorice a evreilor din România*”, București, 1997, nr. 1, p. 42-51
- Ferenczi, Niculae: *Presa periodică maghiară din România în ultimii zece ani (1919-1928)*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, p. 1305-1308
- Fisher-Galați, Stephen, *A nemzeti kisebbségnek problémája Romániában. Állandóság vagy változás*, în „*Korunk*”, 1994, 5, nr. 12, p. 76-83
- Ghibu, O.: *Statistica învățământului în Ardeal*, în „*Societatea de Mâine*”, 1925, II, p. 219-222

- Ghibu, Onisifor: *Contribuție la problema ordinelor religioase din România*, în „*Familia*”, 1935, I, nr. 9, p. 29-45
- Ghitta, Maria: *Între ideologie și mentalitate: problema minorităților din România în primul deceniu interbelic*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, Cluj-Napoca, 1998, vol. 2, p. 333-347
- Giannini, Amedeo: *L'accordo per l'interpretazione dell art. 9 del Concordato rumeno*, în „*Europa Orient*”, 1932, XII, p. 361-377
- Giurgiu, Aurel: *Implicațiile unirii asupra creditului bancar transilvănean*, în „*Studii de istorie a economiei și gândirii politice românești*”, Cluj-Napoca, 1978, p. 77-97
- Giurgiu, Natalia: *Evoluția populației din Transilvania între recensămintele din anii 1910 și 1930*, în *Studii de istorie a economiei și gândirii economice românești*, Cluj-Napoca, 1978, p. 13-22
- Glück, Eugen: *Contribuții cu privire la integrarea evreilor din Transilvania în viața politică și religioasă a României (1918-1922)*, în „*S.C. Satu Mare*”, 1996, 13, p. 219-228
- Gyárfás, E.: *Le concordat et les catholiques de Transylvanie*, în „*Glasul Minorităților*”, 1929, VII, nr. 6, p. 217-247
- Gyéánt, Ladislau: *Evreii din România - destin istoric*, în „*Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*”, 1995, 34, p. 73-87
- György Béla, *Reformmozgalom a Romániai Országos Magyar Pártban (1926-1927)*, în „*Magyar Kisebbség*”, 2003, nr. 1, p. 123-125
- György, Lajos: *A Romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje*, în „*Erd. Irod. Szemle*”, 1924, LVI (I) p. 239-257
- Herman, Albert: *Das Schulwesen der Sachsen Zwischen den beiden Weltkriegen*, în „*Südostdeutsche Vierteljahresblätter*”, München, 1965, 1, p. 88-93
- Iacobescu, Mihai: *Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema ocrotirii minorităților naționale*, în „*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*”, XXV, 1982, p. 149-174
- Iancu, Gheorghe: *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Series Historia, fasc. 1, 1974, p. 103-132
- Iancu, Gheorghe: *Informations concernant le problème des minorités de Roumanie dans les documents de la Société des Nations (1923-1926)*, în „*Transylvanian Review*”, 1, 1992, p. 29-55
- Iancu, Gheorghe : *Majorități și minorități în Transilvania la sfârșitul primului război mondial*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj-Napoca, XXXII, 1993
- Iancu, Gheorghe: *Die politische Haltung der Banater Schwaben im Jahre 1919*, în „*Kulturraum mitlere und untere Donau: Traditionen und Perspektiven des zusammenlebens*”, Reșița, 1995, p. 199-209

- Iancu, Gheorghe: *Problema minorităților din România în organizații internaționale (1918-1940)*, în *Transilvania între medieval și modern*, Cluj-Napoca, 1997, vol. 2, p. 37-45
- Iancu, Gheorghe, *Die Haltung der Siebenbürgen Sachsen zur Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien*, în "Semesterblätter", München, 1998, 12, nr. 1-2, p. 92-97
- Iorga, N.: *Les origines et l'état actuel des nationalités dans la Grande Roumanie*, în „*Arhiva socială*”, 1926, VI, p. 18-35
- Jinga, Victor: *Germanii în economia transilvană*, în „*Transilvania*”, 73, 1942, nr. 2-3, p. 86-129
- Klein, Gustav, Adolf: *Viața economică germană din Ardeal, Banat și Satu Mare în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918-1928*, p. 571-584
- Kovács, András: *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye: 1918, 1944-1948, 1996*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1997
- Kräuter, Francisc: *Germanii din Banat*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, p. 639-648
- Kristóf, G.: *Transilvanizmus*, în „*Erd. Irod Szemle*”, 1926, III, p. 277-304
- Manuilă, Sabin: *Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania*, în „*Arhiva Socială*”, 1929, VIII, p. 91-211
- Manuilă, Sabin: *Le développement des centres urbains en Transylvanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1934, I, p. 445-460
- Manuilă, Sabin: *Les problèmes démographiques en Transylvanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1934, I, p. 45-60
- Manuilă, Sabin; Filderman, W; *Regional development of the Jewish population in Romania*, în „*Genos*”, Roma, 1957, XIII, nr. 1-4, p. 153-165
- Mateiu, I.: *Doctrina Partidului Național-ardelean privitoare la problema minorităților*, în „*Democrația*”, 1927, XV, nr. 1, p. 56-69
- Meitani Radu, *Le traité pour la protection des minorités devant la Commission des Nouveaux États et des Minorités*, în „*Revue de Transylvanie*”, Cluj, 1938, IV, nr. 3-4.
- Mikó Imre, *Erdélyi politika*, în „*Magyar Kisebbség*”, 1998, nr. 3-4, p. 110-117.
- Moldovan, Valer: *Le nouveau régime des cultes en Roumanie et les minorités confessionnelles*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1935, I, p. 287-289
- Nagy Lajos, *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában (Fejezetek)*, în „*Magyar Kisebbség*”, 1995, nr. 2, p. 30-48.
- Olteanu, Al.: *Le mouvement politique hongrois en Roumanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1936, II, p. 183-203
- Petrini, Emil: *Reforma agrară*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, p. 285-314

Pteancu, Alexandru: *Învățăământul particular și minoritar din Transilvania (1918-1928)* în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, p. 1107-1127

Reinerth, Karl: *Die Deutschen siebenbürgens zwischen den Weltkriegen*, în „*Siebenbürgische Semesterblätter*”, 4, 1990, nr. 1-2, p. 32-51

Retegan, Simion: *Aspetti della legislazione rumena riguardanti le minoranze nazionali nel periodo interbelica*, în *Le minoranze trale due guerre*, Bologna, 1994, p. 209-223.

Roșca, Avram: *The contribution of the Jews to the Industrial development and modernization of România 1900-1948*, în „*The Ease of Bucharest*”, Tel Aviv, 1993, p. 235-245

Roșca, S.: *Organizarea economică și financiară a sașilor din Ardeal*, în „*Buletinul Institutului Economic Român*”, 1935, XIV, p. 7-15

Roth, Harold: *Die Bukarester Minderheiten-ministerien der Zwischenkriegszeit*, în „*Siebenburgische Semesterblätter*”, 4, 1990, 1-2, p. 52-72

Rus, Traian: *Aplicarea legii de reformă agrară celor în drept*, în „*Marisia*”, 1981-1982, 11-12, p. 391-405

Rus, Traian: *Aplicarea legii de reformă agrară din 1921 în așezările județului Mureș*, în „*Marisia*”, 1979, 9, p. 443-474

Rus, Traian: *Reforma agrară din 1921 în Transilvania și naționalitățile conlocuitoare*, în „*Revista de istorie*”, 1983, 36, nr. 4, p. 333-348

Russu, Jaques: *Quelques considérations sur la réforme agraire en Transylvanie*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1936, II, p. 371-392

Saizu, I.: *Menirea învățăământului în modernizarea României contemporane (puncte de vedere din perioada interbelică)*, în „*A.I.I.A. „A.D. Xenopol”*”, XXI, 1984, p. 247-262

Șandru, D.: *Considerations sur la structure de la propriété fonciere rurale de Roumanie pendant l'entre deux guerres*, în „*Revue Roumaine d'Histoire*”, 1976, 15, nr. 4, p. 585-604

Șandru, Dumitru: *Autonomia Transilvaniei în propaganda germanilor din România*, în „*Xenopolitana*”, 1997, 5, nr. 1-4, p. 210-218

Săulescu, N.: *Quelques aspects de l'agriculture transylvaine*, în „*Revue de Transylvanie*”, 1935, I, p. 489-497

Sigerius, Emil: *Die deutsche periodische Literatur Siebenbürgens, 1778-1925*, în „*Deutsche Politische Hefte*”, 1925, V, nr. 8-9, p. 43-51

Șoneriu, Ioan: *Aspecte din dinamica demografică a județului Mureș (1930-1970)*, în „*Studii și materiale*”, Tg. Mureș, 1972, 3-4, p. 573-590

Stoica, Vasile: *Minoritatea noastră germană*, în „*Arhiva Socială*”, 1926, VI, p. 104-114

Stoica, Vasile: *Problema minorităților noastre. Ungurii și secuii din România*, în „*Arhiva Socială*”, 1923, IV, p. 700-717

Străjanu, Z.: *Culte minoritare în Transilvania 1918-1928*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, p. 835-843

Szabo, Mihai: *Evoluția demografică a orașului Reghin*, în „*Studii și comunicări*”, 11, Reghin, 1982, p. 19-26

Szürkás, Ecaterina: *Schimbări în structura demografică și social-economică a populației municipiului Târgu-Mureș (1930-1966)*, în „*Revista statistică*”, 1972, 21, nr. 2, p. 74-80

Tschurl, Max: *Biserica regnicolară evanghelică C.A. (confesiunea de la Augsburg) în cei din urmă zece ani*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918-1928*, p. 823-834

Turzai, Maria: *Premisele înființării MADOSZ-ului - organizație democratică și antifascistă a naționalității maghiare din România*, în „*Cercetări de științe sociale*”, Tg. Mureș, 11, 1984, p. 427-452

V. PRESĂ

„*AGNETHER WOCHENBLATT*” (Foaia săptămânală a Agnitei), Agnita, 1925-1938

„*AGNETHER ZEITUNG*” (Gazeta Agnitei), Agnita, 1920-1924

„*A MA*” (Ziua de azi), Târgu-Mureș, 1925-1933

„*AZ ELLENŐR*” (Revizorul), Târgu-Mureș -Marosvásárhely, 1922-1925

„*AZ ELLENZÉK*” (Opoziția), Târgu-Mureș -Marosvásárhely, 1920-1940

„*DÉLI HIRLAP*” (Jurnalul de amiază), Târgu-Mureș -M. Vásárhely, 1927

„*DÉLI ÚJSÁG*” (Ziarul de amiază), Tîrgu-Mureș, 1932-1933

„*DRUM DREPT*”, Târgu-Mureș, 1936-1938

„*ERDÉLYI DÉLI HIRLAP*” (Jurnal ardelenesc de amiază), Tîrgu-Mureș, 1933-1934

„*FRISS HIREK*” (Ultimele știri), Târgu-Mureș, 1925-1929

„*GLASUL MUREȘULUI*”, Târgu-Mureș, 1934-1940

„*GLASUL POPORULUI*”, Târgu-Mureș, 1929-1934

„*GLASUL TÂRNAVEI*”, Sighișoara, 1936-1937

„*GROSS-KOKLER BOTE*” (Curierul Târnavei Mari), Schässburg, 1920-1940

„*HETFŐI HIREK*” (Știri de luni), Târgu-Mureș -Marosvásárhely, 1921-1931

„*HIRADÓ*” (Buletin de știri), Marosvásárhely, 1920-1940

„*MAGYAR KISEBBSÉG*”, Lugoj, 1922-1940

„*MAROS*” (Mureșul), Târgu-Mureș, 1927-1933

„*MAROSVIDÉK*” (Ținutul Mureș), Târgu-Mureș, 1933-1941

„*MEDIASCHER ZEITUNG*” (Ziarul Mediașului), Mediasch, 1919-1924

„*MEDIASCHER ZEITUNG FÜR SÄCHSISCH-DEUTSCHE VOLKSPOLITIK*” (Ziarul Mediașului pentru politica populară a sașilor și germanilor), Mediaș, 1920- 1924

„REGGELI ÚJSÁG” (Ziarul de dimineață), Târgu – Mureș - Marosvásárhely, 1931-1940
 „REVUE DE TRANSYLVANIE”, Cluj, 1934-1940
 „SÄCHSISCH-REGENER NACHRICHTEN” (*Informația Reghinului săsesc*), Reghin-Sächsisch Regen, 1932-1938
 „SCHÄBBURGER ANZEIGEN” (*Buletinul Sighișoarei*), Sighișoara-Schäbburg, 1938
 „SZÉKELYFÖLD” (Secuimea), Târgu-Mureș -Marosvásárhely, 1920-1937
 „ZSIDÓ ÉLET” (Viața evreiască), Târgu-Mureș, 1932
 „TRANSILVANIA”, 1920-1940
 „TRANSYLVANIAN REVIEW”, Cluj-Napoca, 1992-2001
 „TRIBUNA”, Cluj, 1920-1940
 „MAGYAR KISEBBSÉG”, Lugoj, 1922-1940
 „TRANSYLVANIAN REVIEW”, Cluj-Napoca, 1992-2001
 „DÉLI HIRLAP” (Jurnalul de amiază), Târgu-Mureș -M. Vásárhely, 1927
 „DÉLI ÚJSÁG” (Ziarul de amiază), Târgu-Mureș, 1932-1933
 „AZ ELLENÖR” (Revizorul), Târgu-Mureș -Marosvásárhely, 1922-1925
 „AZ ELLENZÉK” (Opoziția), Târgu-Mureș -Marosvásárhely, 1920-1940
 „ERDÉLYI DÉLI HIRLAP” (Jurnal ardelenesc de amiază), Târgu-Mureș, 1933-1934
 „FRISS HIREK” (Ultimele știri), Târgu-Mureș, 1925-1929
 „HETFŐI HIREK” (Știri de luni), Târgu-Mureș -Marosvásárhely, 1921-1931
 „HIRADÓ” (Buletin de știri), Marosvásárhely, 1920-1940
 „A MA” (Ziua de azi), Târgu-Mureș, 1925-1933
 „MAROS” (Mureșul), Târgu-Mureș, 1927-1933
 „MAROSVIDÉK” (Ținutul Mureș), Târgu-Mureș, 1933-1941
 „REGGELI ÚJSÁG” (Ziarul de dimineață), Târgu-Mureș – Marosvásárhely, 1931-1940
 „SZÉKELYFÖLD” (Secuimea), Târgu-Mureș-Marosvásárhely, 1920-1937
 „ZSIDÓ ÉLET” (Viața evreiască), Târgu-Mureș, 1932
 „SÄCHSISCH-REGENER NACHRICHTEN” (*Informația Reghinului săsesc*), Reghin-Sächsisch Regen, 1932-1938
 „AGNETHER ZEITUNG” (Gazeta Agnitei), Agnita, 1920-1924
 „AGNETHER WOCHENBLATT” (Foaia săptămânală a Agnitei), Agnita, 1925-1938
 „GROSS-KOKLER BOTE” (Curierul Târnavei Mari), Schäbburg, 1920-1940
 „MEDIASCHER ZEITUNG FÜR SÄCHSISCH-DEUTSCHE VOLKSPOLITIK” (*Ziarul Mediașului pentru politica populară a sașilor și germanilor*), Mediaș, 1920-1924
 „MEDIASCHER ZEITUNG” (*Ziarul Mediașului*), Mediasch, 1919-1924
 „SCHÄBBURGER ANZEIGEN” (*Buletinul Sighișoarei*), Sighișoara-Schäbburg, 1938
 „GLASUL MUREȘULUI”, Târgu-Mureș, 1934-1940
 „GLASUL POPORULUI”, Târgu-Mureș, 1929-1934
 „GLASUL TÂRNAVEI”, Sighișoara, 1936-1937

ANEXE

Tratatul pentru protecția minorităților

sau Cap. I din *Tratatul dintre Principalele Puteri Aliate și Asociate și România*, din 9 decembrie 1919

Art. 1 - România se obligă ca stipulațiile cuprinse în art. 2-8 din prezentul capitol să fie recunoscute ca legi fundamentale astfel ca nici o lege, nici un regulament și nici un act oficial să nu fie în contrazicere sau în opoziție cu aceste stipulații și ca nici o lege, nici un regulament și nici un act oficial să nu aibă precădere față de ele.

Art. 2 - România se obligă să acorde tuturor locuitorilor fără deosebire de naștere, de naționalitate, de rasă sau de religie, deplina și întreaga protecție a vieții și libertății lor.

Art. 3 - România recunoaște ca supuși români, de plin drept și fără nici o altă formalitate, orice persoană domiciliată la data punerii în vigoare a prezentului tratat, în cuprinsul teritoriului integral al României inclusiv teritoriile ce i-au fost atribuite prin tratatele de pace cu Austria, Ungaria și Bulgaria, sau teritoriile ce vor putea să-i fie atribuite, afară de cazul când zisa persoană s-ar putea prevala de altă naționalitate decât cea austriacă, ungară sau bulgară.

Cu toate acestea, supușii austrieci, unguri sau bulgari, în vârstă de mai mult de 18 ani, vor avea facultatea, în condițiile prevăzute prin zisele tratate, să opteze pentru orice altă naționalitate le-ar fi deschisă. Opțiunea bărbatului va atrage pe aceea a femeii și opțiunea părinților va atrage pe a copiilor în vârstă mai mică de 18 ani.

Persoanele care au exercitat dreptul de opțiune de mai sus vor trebui, în cele 12 luni care vor urma, să-și strămute domiciliul în statul pentru care vor fi optat, în afară de dispozițiile contrarii ale tratatelor de pace cu Austria, Ungaria și Bulgaria. Ele vor fi libere să-și păstreze bunurile imobiliare ce au pe teritoriul român. Ele își vor putea duce bunurile mobile de orice fel. Pentru aceasta nu li se va putea impune nici o taxă de ieșire.

Art. 4 - România recunoaște ca supuși români, de plin drept și fără nici o altă formalitate, persoanele de naționalitate austriacă, ungară sau bulgară care s-au născut pe teritoriile cedate României prin tratatul de pace cu Austria, Ungaria și Bulgaria din părinți care au domiciliat acolo cu toate că, la data punerii în vigoare a prezentului tratat, ele propriu zis nu locuiau acolo.

Cu toate acestea, în cei doi ani care vor urma după punerea în vigoare a prezentului tratat, aceste persoane vor putea declara înaintea autorităților române

competente din țara lor de reședință că renunță la naționalitatea română și ele vor înceta din acel moment de a mai fi considerate ca supuși români, în privința aceasta, declarația bărbatului se va considera că atrage pe a femeii, iar cea a părinților pe a copiilor în vârstă de mai puțin de 18 ani.

Art. 5 - România se obligă să nu aducă nici o piedică exercițiului dreptului de opțiune prevăzut în tratatele încheiate sau care urmează să fie încheiate de puterile aliate și asociate cu Austria, Ungaria și Bulgaria și îngăduind celor interesați să dobândească sau nu naționalitatea română.

Art. 6 - Naționalitatea română va fi dobândită de plin drept, prin simplul fapt al nașterii pe teritoriul român, de orice persoană care nu poate, prin naștere, invoca vreo altă naționalitate.

Art. 7 - România se obligă a recunoaște ca supuși români, de plin drept și fără nici o formalitate, pe evreii locuind în toate teritoriile României și care nu s-ar putea folosi de nici o altă naționalitate.

Art. 8 - Toți supușii români vor fi egali înaintea legii și se vor bucura de aceleași drepturi civile și politice fără deosebire de rasă, de limbă, sau de religie.

Deosebirea de religie, de credință sau de confesiune va trebui să nu păgubească pe nici un supus român în ceea ce privește folosința drepturilor civile și politice, în special pentru admiterea în slujbe publice, funcțiuni și onoruri sau întru exercitarea diferitelor profesii și industrii.

Nu se impune nici o restricție contra liberei întrebuintări pentru orice supus român a unei limbi oarecare, fie în relațiile private sau de comerț, fie în materie de religie, de presă sau de publicații de orice natură, fie în adunările publice.

Cu toată stabilirea de către guvernul român a unei limbi oficiale, se vor acorda înlesniri rezonabile supușilor români de altă limbă decât cea română, pentru întrebuintarea limbii lor fie oral, fie în scris înaintea tribunalelor.

Art. 9 - Supușii români aparținând minorităților etnice, de religie sau de limbă, se vor bucura de același tratament și de același garanții de drept și de fapt ca și ceilalți supuși români. Vor avea mai ales drept egal de a înființa, de a conduce și de a controla pe propria cheltuială, instituții de binefacere, religioase sau sociale, școli și alte stabilimente de educație, cu dreptul de a întrebuinta în mod liber limba lor în ele și de a-și exercita liber religia lor.

Art. 10 - În materie de învățământ public, guvernul român va acorda, în orașele și județele unde locuiește o proporție considerabilă de supuși români de altă limbă decât română, înlesniri potrivite spre a asigura ca în școlile primare instrucțiunea să fie dată în limba lor proprie copiilor acestor supuși români. Această stipulație nu va împiedica guvernul român de a face obligatoriu învățământul limbii române în zisele școli.

În orașele și județele unde locuiește o proporție considerabilă de supuși români care aparțin minorităților etnice, de religie sau de limbă, se va asigura acestor minorități o parte echitabilă în folosirea și împărțirea sumelor ce ar putea fi atribuite din fondurile publice prin bugetul statului, bugetele municipale sau altele, pentru scopuri de educație, de religie sau de caritate.

Art. 11 - România primește să dea, sub controlul statului român, comunităților secuilor și sașilor din Transilvania, autonomia locală în ceea ce privește chestiunile religioase și școlare.

Art. 12 - România consimte, ca, în măsura în care stipulațiile articolelor precedente ating persoane care aparțin minorităților de rasă, de religie sau de limbă, aceste stipulații să constituie obligațiuni de interes internațional și să fie puse sub garanția Societății Națiunilor. Ele nu vor putea fi modificate fără consimțământul majorității consiliului Societății Națiunilor.

Statele Unite ale Americii, Imperiul britanic, Italia și Japonia se obligă să nu refuze consimțământul lor la orice modificare a ziselor articole, care ar fi aprobată în forma convenită de o majoritate a Consiliului Societății națiunilor.

România consimte ca fiecare membru al Consiliului Societății Națiunilor să aibă dreptul de a semnală atenției Consiliului orice infracțiune sau primejdie de infracțiune la oricare din aceste obligațiuni și ca Consiliul să poată proceda în așa chip și să dea instrucțiuni ce ar părea mai nimerite și mai eficace, după împrejurări.

România consimte, ca, în caz de divergență de opinie asupra unor chestiuni de drept sau de fapt cu privire la aceste articole, între guvernul român și una dintre puterile aliate și asociate sau oricare altă putere, care ar fi membră în Consiliul Societății Națiunilor, această divergență să fie considerată ca un diferend cu caracter internațional, conform cu termenii articolului 14 din pactul Societății Națiunilor. România consimte ca orice diferend de acest fel, dacă cealaltă parte o cere, să fie deferit Curții permanente de justiție internațională. Decizia Curții permanente va fi fără apel și va avea aceeași putere și valoare ca și o decizie dată în virtutea articolului 13 din pact.

ANEXA II**Rezultatul alegerilor de deputați din Ținutul Mureș (1939)
Circumscripția Mureș**

<i>Categoria</i>	<i>Numele și prenumele</i>	<i>Județul</i>	<i>Nr. voturi obținute</i>	<i>Obs.</i>
<i>Agricultură și muncă</i>	Dobrotă Ilie	Făgăraș	70374	Ales
	Adămoiu Iacob	Sibiu	63749	Ales
	Orosz Carol	Odorhei	61647	Ales
	Daian Ioan	T-va Mare	59654	Ales
	Togănel Ștefan	Mureș	57215	Ales
	Maior Victor	Mureș	55281	Ales
	Boroș Victor	Mureș	52884	Ales
	Rațiu Simion	Mureș	51640	Ales
	Wolf Helmuth	Sibiu	50160	-
	Toldalagi Mihail	Mureș	44222	-
	Radeș Ovidiu	Alba	42447	-
	Niculescu D.J.	T-va Mare	40474	-
	Hedrich Hans	T-va Mare	39901	-
	Aron Ioan	Făgăraș	37796	-
	Stoianovici Nicolae	Mureș	36293	-
Ciorbea Aurel	Alba	31814	-	
Șerbu Grigore	Alba	29522	-	
<i>Industrie și comerț</i>	Teleki Adam	Alba	4830	Ales
	Tompa Ludovic	Turda	4.555	Ales
	Prall Gustav	Sibiu	3933	Ales
	Gust Waldemar	Sibiu	3355	Ales
	Martin Nicolae	Sibiu	3251	Ales
	Ciupe Aurel	Mureș	3102	-
	Stoica Tudor	T-va Mare	2911	-
	Cloos Fritz	Sibiu	2775	-
	Ionescu Eliade	Alba	2712	-
	Tanu Dumitru	Alba	2492	-
	Dinopol Gheorghe	T-va Mică	2421	-
	Ionescu N.Licuș	Alba	2221	-
<i>Ocupații intelectuale</i>	Baciu Aurel	Mureș	6901	Ales
	Kovacs Aurel	Ciuc	6598	Ales
	Filo Francisc	Odorhei	6374	Ales
	Comșa Nicolae	Sibiu	6259	Ales
	Mihu Dionisie	Sibiu	5831	Ales
	Popa Ilie	T-va Mare	5314	Ales
	Simonetti Pompiliu	Sibiu	5271	Ales

	Pop Corneliu	T-va Mare	5207	Ales
	Gruia Bazil	Alba	5182	-
	Goga Teodor	T-va Mică	4921	-
	Ceușanu Al.	Mureș	4546	-
	Cușută Ioan	Alba	3951	-
	Hamza Ioan	Ciuc	3885	-

Anexa III

Comisiile interimare din comunele rurale ale fostului județ Mureș-Turda, în martie 1934

Comuna	Total consilieri	Din care		Numele și prenumele consilierilor minoritari
		Români	Minoritari	
Abud	5	1	4	Kalman Nicolae, Nagy Nicolae, Nagy Ludovic, Ferenczy S. Martin
Acățari	5	-	5	Kiss Francisc, Szátmári Ștefan, Gál Iosif, Dosa Alex. Olah Ludovic
Adrian	5	3	2	
Aluniș	5	3	2	Ördög Ștefan, Szász Gaspar I. Iosif
Apalina	5	2	3	Molnar Șt., Bartha G. I. G., Kelemen Ioan
Archiud	5	5	-	
Band	5	3	2	Lőrinczi Albert, Bartha Alexa
Batoș	5	1	4	Fleischer Ștefan, Fleischer Ioan 246, Lutz George 263, Kreutner Ioan 303
Băița	5	5	-	
Băla	5	5	-	
Bărdești	5	5	-	
Bâra	5	-	5	Kosa Sigismund, Nagy N. Ioan, Nagy Dominic, Varga Carol, Tökes Samuilă
Bedeni	5	-	5	Havadtői Toma, Friss Iosif, Simon Ioan, Havadtői Carol, Simon Ludovic
Beica de Jos	5	3	2	Fabian Iosif I. Francisc, Kiss Francisc I. Iosif
Beica de Sus	5	5	-	
Bereni	5	-	5	Istvánffy Ștefan, Szabadi Dionisie, Kacso Petru, Tökes Ludovic, Nagy L. Alexandru
Berghia	5	3	2	Talfi Daniel, Soos Anton
Beu	5	-	5	Papp Eugen, Iszlai Alexa, Schmidt Ioan, Székely Daniel, Székely Mihail
Bilbor	5	5	-	
Bolintineni	5	5	-	

Borsec	5	2	3	Kolbert Alexandru, Bajko Grigore, Siklodi Ludovic
Bozed	5	5	-	
Bozeni	5	2	3	Kiss Ioan, Szöverfi Gheorghe, Terebes Mihail
Brăteni	5	5	-	
Brâncovenesti	5	3	2	Medve Ștefan, Sutö Ioan
Breaza	5	3	2	Ujlaki Ioan, Brassai Alexandru
Budiul Mic	5	-	5	Padar Anton, Tövisi Anton, preot, Tövisi Eugen, Moreh Adalbert sen., Mașos Vasile
Budurleni	5	5	-	
Buza	5	-	5	Janosi Carol, Szentmartoni Balint, Szabo Gavril, Majai Dominic, Lőrinczy Ludovic
Cașva	5	5	-	
Căcuciu	5	5	-	
Călugăreni	5	-	5	Szilvester I., Acs I., Siklodi I., Ambrus I., Berecki I.
Călușer	5	-	5	Kilyén Dănilă, Dobos Ladislau, Fabian Ștefan, Kopondi Gheorghe, Magyari Dionisiu
Căpușu de Câmpie	5	5	-	
Câmpenița	5	-	5	Toth Iuliu, Bandar Ioan, Barabosi Ludovic, Nagy Dominic, Iszlai Dionisie
Cându	5	-	5	Siklodi Al., Kátai L., Kátai A. P., Kacso I. Boldijar, Kátai P.
Cerghid	5	5	-	
Cerghizel	5	5	-	
Ceușul de Câmpie	5	3	2	Balogh Adalbert, Jeney Iosif
Chiherul de Jos	5	5	-	
Chiherul de Sus	5	5	-	
Chinar	5	2	3	Radnoti Alexandru, Raduly Iosif, Orbán Ioan
Ciba	5	-	5	Sipos Mihail, Sipos Martin, Sipos Petru, Toth Francisc, Tövisi Valentin
Cinta	5	3	2	Vásárhelyi Samoilă, Dotai Mihăilă
Cocoși	5	-	5	Gidofalvi Dionisiu, Imre Mihail, Görög Martin, Kiss Anton, Dioszeghi Carol
Comlod	5	5	-	
Comori	5	5	-	
Corbu	5	5	-	
Corbești	5	-	5	Székely Grigore, Kapas Iosif jun., Gérgenyi Carol, Kopos Francisc lui Roza, Kapas Petru senior

Corunca	5	1	4	Kiss Anton, Nehez Ioan, Kiss Dominic, Balizs Carol jun.
Cozma	5	5	-	
Crăciunești	5	2	3	Jani Ladislau, Magos Petru, Sipos Ludovic
Cornești	5	-	5	Sipos Pavel, Doczi Sigismund sen., Henter Martin, Székely Francisc, I. David, Széssz Ludovic
Cotuș	5	-	5	Kacso Adalbert, Racz Ștefan, Janosi Ștefan, Magyari Anton, Sofalvi Francisc
Cristești	5	-	5	David Iacob, Lázár Ioan, Boer Gheorghe, Aszalos Ștefan jun., Aszalos Ioan I. Ioan
Crăești	5	5	-	
Cuieșd	5	2	3	Timar Dominic, Maki Francisc, Farazadi Ștefan
Culpiu	5	4	1	Zongor Dominic
Curteni	5	-	5	Domahidi Iosif, Nemes Francisc, Máthyás Francisc, Domahidi Carol, Raduly Martin
Dămieni	5	-	5	Kovacs Mihai, Toth G. Emeric, Bereczki Ioan, Feher Ludovic, Orbán Antoni
Deda	5	5	-	
Dedrad	5	-	5	Krebelder Matei 389, Dinger Ioan 473, Waldemar Keintzel, Göttfert Ioan 144, Grager Ioan 106
Deleni	5	5	-	
Delureni	5	5	-	
Dileul Vechi	5	3	2	Jakab Ludovic, Simon Ludovic
Dileul Nou	5	-	5	Korodi Ioan, Toth Ioan, Szolo Geza, Szakács Iosif, Szakács Albert sen.
Drojdii	5	-	5	Szabadi D., Suba L., Pasztor I., Szabadi Șt., Demeter Fr.
Dumbrava	5	5	-	
Dumitrești	5	-	5	Rigmanyi Anton, György Anton, Novak Iosif, Balog Alexandru, Bereczki Iosif
Dumbrăvioara	5	1	4	Nagy Carol, Berekméri Ștefan I. Andrei, Vajda Andrei, Mozes Petru
Ercea	5	5	-	
Eremieni	5	-	5	Nagy Adalbert, Tordai Adalbert, Szabo Grigore, Majai Iosif, Balogh Iuliu
Eremitu	5	-	5	Kacsó Geza, Koszta Vasile jun., Kakucs Albert, Székely Gheorghe, Nyulas Augustin
Ernei	5	1	4	Szakács Dionisiu, Nemes Alexandru, Markus Anton, Nemes Alexandru I. Lazar
Fărăgău	5	5	-	

Fânațe	5	5	1	Szekeres Ștefan
Filea	5	5	-	
Filpișu Mare	5	3	2	Nagy Ioan, Bartha Ioan
Filpișu Mic	5	4	1	Deméni Ștefan
Foi	5	-	5	Aszalos M., Jani I., Toth I., Erdős Fekéte, Anton I.
Frunzeni	5	5	-	
Gălăuțaș	5	5	-	
Găești	5	-	5	Kiss Victor, Orbán Gheorghe, Nagy Gheorghe, Nagy Carol, Bálasz Iosif
Gălățeni	5	-	5	Kuti Carol, Cseh Dominic, Gál Dănilă, Gál Iosif, Nagy Ludovic
Gălești	5	-	5	Keresztesi Sigismund, Nagy Dionisie, Kerecsztesi Adalbert, Kovacs Adalbert, Csiki Sigismund
Ghinești	5	-	5	Adorjáni Gligore, Nagy Alexandru, Fülöp Dionisiu, Ferenczy Alexandru, Suba Farkas
Glăjărie	5	2	3	Bacskai Andrei, Vas Ștefan, Bacskai Ștefan I. Francisc
Glodeni	5	3	2	Fekete Gheorghe, Székely Nicolae
Goreni	5	5	-	
Gornești	5	4	1	Kolcsar Ludovic
Grebenișu de Câmpie	5	5	-	
Grușor	5	-	5	Szalai Vasile, Bardosi Ludovic, Janosi Petru, Kovacs Ludovic, Pap Martin sen.
Gurghiu	5	2	3	Sara Ignat, Rittersburg Iosif, Keresztszegi Francisc
Habic	5	5	-	
Hărțău	5	5	-	
Herghelea	5	4	1	Nagy Anton
Hodac	5	5	-	
Ibănești	5	5	-	
Iara de Mureș	5	-	5	Péntek Gheorghe, Csécs Alexandru, Cseke Alexandru, Nagy Adalbert, Pentek Francisc I. Iosif
Icland	5	-	5	Balog Ladislau jun., Fülöp Gavrilă, Fülöp Dionisiu, Kilyén Carol, Máthe Ludovic
Iclandu Mare	5	5	-	
Iclânzul	5	5	-	
Ideciu de Jos	5	-	5	Satler Mihail, nr. 162, Konnerth Ioan, nr. 195, Karschti Ioan, nr. 165, Weber Toma, Motta Toma

Ideciu de Sus	5	-	5	Schuster Gheorghe nr. 11, Motz Ioan, nr. 1, Klein Mihail, nr.146, Leprich Gheorghe, nr. 152, Motz Ioan, nr. 9
Idicel	5	5	-	
Iedu	5	-	5	Felfalusi Coloman, Nyárádi Gheorghe, Balint Anton, Nagy Gheorghe jun., Domokos Ștefan
Ierņuțeni	5	3	2	Zsigmond Ioan, Pap Ioan
Ihod	5	-	5	György Lázár, Bala Balint, Demeter Pavel, Bako Adalbert, Balog Ladislau
Ilieni	5	-	5	Kakasi A., Kakasi Al., Berkeszi I., Dosa Șt, Tollas Fr.
Ilieși	5	4	1	Cseresznyes Lázár
Ilioara	5	2	3	Keresztély Ioan, Tomási Alexa, Demeter Francisc
Iobăgeți	5	2	3	Pálffy Ioan, Nagy Ludovic, Fazakas M. Iosif
Isla	5	1	5	Szöcs Ioan jun., Fekete Iosif, Szánto Francisc, Kátai Francisc, Fazakas Coloman
Iuda	5	5	-	
Ivănești	5	5	-	
Jabenița	5	5	-	
Lăureni	5	5	-	
Leordeni	5	-	5	Fekete Viktor, Dosa Samuilă, Pető Anton, Fekete Francisc, Fabian Carol jun.
Lechincioara	5	4	1	Mezei Gligor jun.
Lechința	5	5	-	
Logig	5	4	1	Lessel Mihai
Luca	5	-	5	Benkő Andrei, Matyás Ludovic, Kakasi Gligor, Tollas Gheorghe, Bartha Ludovic
Lueriu	5	5	-	
Lunca	5	5	-	
Lunca-Bradului	5	4	1	Pater Ernest
Măgherani	5	-	5	Kacso Toma, Tökes Grigore, Iszlai A. Alexandru, Kacso Boldizsar, László Francisc
Maia	5	-	5	Nagy Ștefan, Siko Ludovic sen., Derzsi Ioan, K. Siko Ludovic, Kacso Petru
Maiad	5	2	3	Kovács Carol, Fekete Iosif, Gambos Iosif
Maiorești	5	5	-	
Mădăraș	5	2	3	Friedrich Francisc, Nemeth Lazar, Nagy Iosif
Mărculeni	5	-	5	Kacso I. Carol, Siklodi M. Ladislau, Bartus Carol, Siko Mihail, Bodoni Mihail
Mătrici	5	-	5	László Francisc jun., Cseresznyes Anton, Toth Anton, Kovács L.. Francisc, Bako

				Boldizsar
Merișor	5	5	-	
Miercurea-Niraj	5	2	3	Kacso Ștefan, Imre Zoltán, Csinady Ludovic
Milaș	5	4	1	Gabor Iosif
Milășel	5	5	-	
Mitrești	5	-	5	Ambrus Ioan, Nagy Dionisie, Szabo Sigismund, Adam Mihail, Kiss Ludovic
Moșuni	5	3	2	Szánto Grigore, Zsido Dominic
Moișa	5	5	-	
Morăreni	5	5	-	
Morești	5	4	1	Nagy Alexandru
Mura Mare	5	5	-	
Mura Mică	5	5	-	
Mureșeni	5	5	-	
Mureșmort	5	2	3	Bakos Ioan, Marton I. Ioan, Ördög Iosif
Murgești	5	1	4	Bara Ștefan, Moreh Coloman, Gombos Carol, Sarca Simion
Nazna	5	5	-	
Nadășa	5	5	-	
Neaua	5	-	5	Simon Iosif, Mihály Francisc, Török Adalbert, Osvath Dionisiu, Nemes Samuilă
Nicolești	5	-	5	Burian Gavril, Máthyás Anton, Imreh Adalbert, Troznai Anton, Bartha Ludovic
Oaia	5	2	3	Paizs Ludovic, Csatlos Anton, Orbán Iosif
Oarba de Mureș	5	5	-	
Ocnița	5	5	-	
Ogari	5	3	2	Adorjan Alexandru, Kali Moise
Onuca	5	2	3	Banga Alexandru, Koos Ioan, Koos francisc
Oroi	5	5	-	
Orosfaia	5	5	-	
Orșova	5	5	-	
Păcureni	5	4	1	Mező Ioan
Pădureni	5	-	5	Füzesi Iosif, Nagy Ludovic, Tolvaly Iosif, Nagy Dionisiu, Szász Carol
Păingeni	5	2	3	Tolvaly Alexandru, Szilagyi Petru, Kardos Iosif
Pănet	5	2	3	Pete Iuliu, Siko Ioan I. Iosif, Bartha Zoltán, I. Grigore
Păsăreni	5	2	3	Szöverfi Iuliu, Kiss Grigoriu, Szabo Alexandru
Periș	5	1	4	Pásztor Mihail, Mark Carol, Molnár Ștefan, Tárök Petru
Petea de Câmpie	5	5	-	

Petelea	5	3	2	Gellner Ioan 334, Dienesch Ioan 233
Petrilaca	5	-	5	Nagy Alexandru, Nagy Andrei, Kiss Gheorghe, Harcsa Ioan I. Ioan, Biro Ioan
Pietriș	5	5	-	
Pinticu	5	5	-	
Poarta	5	5	-	
Pogăceaua	5	5	-	
Porcești	5	3	2	Nagy Ioan, Barabás Stefan
Porumbeni	5	3	2	Zolyomi Coloman, Makkai Ioan
Posmuș	5	4	1	Lindert Martin
Rigmani	5	-	5	Borbély Ladislau, Kiss Ioan, Veres Dionisie jun., Sipos Petru, Veres Gaspar
Răstolița	5	4	1	Clózel Oscar
Râciu	5	5	-	
Râpa de Jos	5	5	-	
Râpa de Sus	5	5	-	
Roteni	5	2	3	Nagy Alexandru jun., Ferenczi Mihail, Osváth Elemér
Rușii Munți	5	5	-	
Satul-Nou	5	-	5	Magyari Dominic, Vetési Francisc, Magyari Ioan, Lézár Ioan, Kali Andrei
Săbed	5	-	5	Rend Dominic, Fülöp Ludovic, Csecs Iosif, Szekely Alexe, K. Nagy Simion
Săcalu de Câmpie	5	5	-	
Săcalu de Pădure	5	5	-	
Sălcuța	5	5	-	
Sârmaș	5	5	-	
Sărățeni	5	-	5	Toth Pavel, Berecki Carol, Biro Samuilă, Adorjani Arpad, Biro Emeric
Sântana Nirajului	5	-	5	Kiss Iosif, Foris Mihail, Martin Iosif, Szász Iosif, Bereczki Ladislau
Sâmbriași	5	-	5	Berecki Mihai, Bako Zs., Ferenczi M, Bako J. Bala A.
Sâncraiu de Mureș	5	3	2	Berki Alexa, Nagy Ioan
Sângeorgiu de Câmpie	5	5	-	
Sângeorgiu de Mureș	5	2	3	Varo Vasile, Boni Grigoriu, Tordai Francisc
Sângeru de P.	5	4	1	Fülöp Iosif
Sânișor	5	2	3	Kelemen Victor, Gaspar Iuliu, Zelko Vasile
Sânmărgrita	5	5	-	

Sânmărtinul de Câmpie	5	5	-	
Sânmihaiu de Pădure	5	5	-	
Sântandrei	5	1	4	Csismadia Gheorghe, Molnar Gheorghe, Balogh Samuilă, Tökes Alexandru
Sântioana	5	3	2	Magos Andrei, Bartus Paul
Sântu	5	5	-	
Sânvășii	5	-	5	Bustya I., Pataky Șt., Lörinczi N, Szöverfi II., Mikö .L.
Solovăstru	5	5	-	
Sovata	5	1	4	Domokos Martin, Csortan Fr., Vas Al., Mester Petöfi
Stânceni	5	5	-	
Stupini	5	5	-	
Subcetate	5	5	-	
Suseni	5	3	2	Székely Alexandru, Demeter Carol
Suveica	5	-	5	Szász A., Barabás Al., D. Nagy Iosif, Varga Dominic, Szöverfi Iosif Kocsis
Șăușa	5	5	-	
Șerbeni	5	5	-	
Șincai	5	5	-	
Șopteriu	5	5	-	
Șardul-Nirajului	5	1	4	Fekete Alexandru, Adorjáni Dionisie, Fekete Iosif, Bartha Nicolae
Șilea-Nirajului	5	-	5	Kacso L. Beniamin, Kovács Iosif, Lakatos Francisc, Kuzstos Ladislau, Forrai Toma
Tâmpa	5	-	5	Nagy Iosif, Simon Gavril, Magyari Ladislau jun., György Carol, Soo Dominic
Teaca	5	4	1	Fronius Ștefan
Teleacul	5	5	-	
Tirimia	5	4	1	Lászlo Ștefan
Tirimioara	5	3	2	Nagy Andrei, Elek Gheorghe
Toldal	5	4	1	Fekete Francisc
Tonciu	5	-	5	Erce Ștefan I. Hajto, Corbai Nagy Gheorghe, Bartha Nicolae I. Gabor, Nagy Ștefan, Erce Andrei
Torba	5	-	5	Tökes Alexandru, Kacso Carol, Kakasi Zoltán, Biro Mihai jun., Benedekfi Ioan
Toplița	5	5	-	
Țiptelnic	5	5	-	
Troița	5	-	5	Pasztor Iosif, Kakasi Béla, Péterfi Emeric, Berecki Carol, Tamás Ioan

Vadu	5	-	5	Varga Sigismund, Nagy Dionisiu, László Alexandru, Györfi Ioan, Szász Ioan
Vădaș	5	-	5	Garda Andrei, Sántha Iosif, Némethi Grigore, Csizmadia Coloman, Pál Blaj
Vărgata	5	-	5	Kiss Alexandru, Kiss Sigismund, Mihaly Dionisie, Szabo Paul, Kovács Ludovic
Voivodeni	5	1	4	Kereszturi Mihail, David Mihail Iovász, Bányai Alexandru, Pataki Ștefan
Uila	5	-	5	Schatz M., Herbert I., Faar I., Schatz I. Maurer I.
Ulieș	5	5	-	
Ungheni	5	4	1	Kakasi Samuilă
Urisiu de Jos	5	5	-	
Urisiu de Jus	5	5	-	
Urmeniș	5	5	-	
Vaideiu	5	5	-	
Veța	5	5	-	
Voiniceni	5	5	-	

Anexa IV

Tabloul viceprimarilor din fostul județ Mureș-Turda, decembrie 1939

Nr. crt.	Comuna	Numele ajutorului de primar numit
I. Plasa Band		
1	Band	Szabo Ștefan
2	Căpușul de Câmpie	Andrei Teodor
3	Dileul-Nou	Halmagyi Francisc
4	Dileul-Vechi	Titu Ioan
5	Fânațe	Dogar Iacob
6	Grebenișul de Câmpie	Șăulean Vasile
7	Iclandul-Mare	Mureșan Vasile
8	Iclânzul	Muntean Constantin
9	Lechința	Brustur Petru
10	Mădăraș	Vila Ioan
11	Oroiul de Câmpie	Oltean Gheorghe
12	Oroiul	Jurca Ioan
13	Oarba de Mureș	Roiban Ioan
14	Petea de Câmpie	Micu Teodor
15	Sânărăghita	Codarcea Teodor
16	Șăulia	Stoica Iacob
17	Tiptelnic	Varhegyi Gheorghe
18	Vaideiu	Oltean Gheorghe
II. Plasa Gurghiu		
1	Cașva	Simon Mihăilă
2	Comori	Ciurba Nic. I. Pintilie
3	Glăjărie	Bocskai Andrei
4	Gurghiu	Menyei Andrei
5	Hodac	Fărcaș Traian
6	Ibănești	Gluga Nicolae
7	Jăbenița	Suciu Teodor
8	Orșova	Muntean Ifrim
9	Solovăstru	Georgică Loghin
III. Plasa Mercurea-Niraj		
1	Adrianul-Mare	Fechete Emeric
2	Adrianul-Mic	Adorjani Francisc
3	Abud	Nagy Iosif
4	Beu	Pop Iosif
5	Buza	Marton Iosif

6	Bedeni	Szakacs Ștefan
7	Călugăreni	Gruber Ioan
8	Cându	Katai F. Beniamin
9	Dămieni	Ianka Ludovic
10	Eremitul	Costea Vasile
11	Gălești	Marton Ludovic
12	Ghinești	Farkas Gheorghe
13	Hodoșa	Kovacs Gheorghe
14	Ihod	Györi Nicolae
15	Isla	Rethi Anton
16	Iobăgeni	Fechete Ioan
17	Lăurenii	Căliman Gheorghe
18	Mărculeni	Sukosd Adalbert
19	Mătrici	Kajcsa Ioan
20	Maiad	Nagy Andrei
21	Maia	Bagyi Alexandru junior
22	Mitrești	Ciocola Andrei
23	Măgherani	Tokes Iosif
24	Mercurea-Niraj	Magyari Carol
25	Moșuni	Zsido Iuliu
26	Neaua	Adorjani A. Andrei
27	Rigmani	Vereș Ladislau
28	Sânvășii	Toth Ludovic
29	Simbriași	Bako Acațiu
30	Sântana-Nirajului	Bereczki Lazăr
31	Sântandrei	Iacob P. Ioan
32	Sânșimon	Adalbert
33	Șilea-Nirajului	Kacso Zs. Iosif
34	Sărățeni	Alexandru Achim
35	Șardul-Nirajului	Adorjani Adalbert
36	Tâmpa	Szasz Ioan
37	Troița	Bereczki Bela sen.
38	Vadu	Kovacs Francisc
39	Vărgata	Fazakas Francisc
40	Vădaș	Bodoni Alexandru
41	Veța	Căliman Gheorghe
IV. Plasa Mureșul de Jos		
1	Acățari	Bajnoczi Dionisie
2	Budiul Mic	Tovisi Emeric
3	Bolintineni	Truța Iuliu
4	Ciba	Imre Alexandru
5	Cornești	Nagy Francisc
6	Crăciunești	Muntean Gheorghe
7	Cinta	Magyari Francisc

8	Cocoși	Dioszeghi Carol
9	Cristești	David Iacob
10	Corbești	Sigheti Carol
11	Cerghid	Oprea Ioan
12	Cerghizel	Boitoș Dumitru
13	Foi	Szabo Carol
14	Gălățeni	Nagy Alexă sen.
15	Găești	Matefi Dominic
16	Grușor	Szalai Sighismund
17	Ilieni	Kakasi Andrei I. Anton
18	Leordeni	Fabian Iuliu I. Alexă
19	Luca	Benko Ioan
20	Mureșeni	Pascu Ioan
21	Murgești	Szilagyı Ioan
22	Nicolești	Matyas Samuilă
23	Oaia	Pușcaș Martin
24	Păsăreni	Szoverfi Grigore
25	Stejeriș	Kiss Carol
26	Suveica	Doșa Alexandru
27	Șăușa	Șuteu Ioan
28	Tirimia	Chirilă Dumitru
29	Ungheni	Suciu Dumitru Cojan
V. Plasa Mureșul de Sus		
1	Bărdești	Pelea Ștefan
2	Berghia	Szegedi Alexă
3	Câmpenița	Szasz Laurențiu
4	Ceuașul de Câmpie	Vizi Victor
5	Coronca	Georgișor Ioan
6	Cuieșd	Farczadi Alexandru
7	Chinari	Cibi Vasile
8	Curteni	Bokor Francisc
9	Dumbrăvioara	Mozes Gheorghe I. Petru
10	Glodeni	Bucșa Teodor
11	Hărtău	Szilagyı Emeric sen.
12	Herghelia	Nistor Teodor
13	Iedul	Nagy Adalbert
14	Merișor	Fărcaș Teodor I. Vasile
15	Moișa	Roșca Ioan I. Teodor
16	Morești	Gabor Gheorghe
17	Porumbeni	Zolyomi Coloman
18	Păcureni	Kovacs Dionisie
19	Păingeni	Csegedi Alexandru
20	Pânet	Siko Mihail
21	Sâncrai	Coman Martin

22	Sântana de Mureș	Căliman Petru
23	Sântioana de Mureș	Chiorean Matei
24	Voiniceni	Rusu Ioan
VI. Plasa Râciu		
1	Băla	Cotoară Pavel
2	Milășel	Ungur Vasile I. S.
3	Pogăceaua	Florea Macavei
4	Râciu	Beșineu Avram
5	Sânmărtin	Săcărea Teodor
6	Șincai	Tărnăvean Petru
7	Ulieș	Cucuiet Ioan
8	Urmeniș	Popșor Simion
VII. Plasa Reghinul de Jos		
1	Apalina	Barta George I. Gheorghe
2	Beica de jos	Cozma Francisc
3	Beica de sus	Borda Simion I. On.
4	Breaza	Szabo Matei
5	Căcuciu	Mărcuș Ilie I. Vasile
6	Chiherul de jos	Oltean Simion
7	Chiherul de sus	Scridon Alexandru
8	Ercea	Milășan Ioan
9	Filpișul-Mare	Pap Gheorghe
10	Gornești	Berekmeri Mihail
11	Habic	Cotârlă Vasile
12	Ilioara	Demeter Francisc
13	Iara de Mureș	Gal Adalbert
14	Iernuțeni	Bogdan Petru
15	Mura-Mare	Matei Vasile
16	Mura-Mică	Mare Augustin
17	Nadășa	Marcu Teodor I. Simion
18	Onuca	Koss Gheorghe
19	Pădureni	Baki Petru
20	Periș	Molnar Ștefan
21	Petrilaca de Mureș	Siklodi Iosif
22	Petelea	Dienesch Ioan 233 A.
23	Poarta	Pantea Petru
24	Serbeni	Gramă Vasile I. D.
25	Sănmihaiul de pădure	Bucin Vasile I. T.
26	Sântu	Toncean Vasile
27	Sângerul de Pădure	Radu Petru
28	Teleacul	Haba Teodor
29	Toldal	Lako Petru I. I.
30	Urisiul de jos	Botoș Simion
31	Urisiul de sus	Neagu Simion

32	Voivodeni	Bincio Ioan I. I.
VIII. Plasa Reghinul de Sus		
1	Aluniș	Szasz Gaspar 1. Iosif
2	Brâncovenesti	Sutö Ioan
3	Dedrad	Gottfert Ioan 263
4	Deleni	Brătean Gavril 1. Mihai
5	Dumbrava	Tamba Manoilă
6	Goreni	Radu Vasile
7	Idicel	Șagău Alexă
8	Ideciul de jos	Jeger Ioan 249
9	Ideciul de sus	Wachsmann Gheorghe
10	Luieriu	Câmpean Ioan
11	Mureș-Mort	Marton Francisc
12	Porcești	Panga Ioan Nuțu
13	Râpa de jos	Crăciun Nicolae
14	Rușii-Munți	Piștănilă Mihail
15	Suseni	Cota Simion
16	Săcalul de Pădure	Cengher Iacob
17	Vătava	Ghermann Ilie
IX. Plasa Teaca		
1	Archiud	Fiscutean Ioan 1. Alex.
2	Băița	Ceteraș Toma
3	Batoș	Kreutner Ioan
4	Brăteni	Radu Alexandru
5	Budurleni	Stat Ioan 1. Simion
6	Comlod	Gereb Alex. 1. Alex.
7	Cozma	Graur Ioan 1. Alex.
8	Fărăgău	Căbuț Ioan
9	Filpișul-Mic	Florea Iosif
10	Frunzeni	Sârbu Ioan 1. Gavril
11	Iuda	Hordoan Ioan
12	Logig	Sas Maftעי
13	Lunca	Holca Ioan
14	Milaș	Precub Alexandru
15	Ocnita	Pop Iacob
16	Orosfaia	Logigan Teodor
17	Pinticu	Lup Andrei 1. Andrei
18	Posmuș	Vărva Grigore
19	Socolul de Câmpie	Bogdan Zaharie
20	Stupini	Pop Simion
21	Teaca	Muller Mihail
22	Tonciu	Geti Ioan 1. Ștefan
22	Uila	Herbert Iacob 134
X. Plasa Toplița		

1	Borsec	Ivan Gheorghe
2	Corbu	Catrinoi Savu
3	Gălăuțaș	Truța Vasile 1. N.
4	Lunca-Bradului	Croitor Teodor a M.
5	Răstolița	Gliga Dănilă
6	Sărmaș	Țăran Dumitru 1. Ilie
7	Stânceni	Pașcan Gheorghe
8	Subcetate	Hurubă Petru

ANEXA V**Tabloul notarilor din județul Mureș (1938)**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Naționalitatea	Funcția	Localitatea
1	Abraham Benedict	Evreu	Notar cercual	Tonciu
2	Andrei Eugen	Română	Notar cercual	Archiud
3	Avram Liviu	Română	Notar cercual	Dileul Vechi
4	Balint Paul	Maghiară	Notar comunal	Petelea
5	Băncilă Ioan	Română	Notar cercual	Suseni
6	Bârsan Artenie	Română	Notar cercual	Șardul Nirajului
7	Blaga Remus	Română	Notar cercual	Iobăgeni
8	Bogdan Constantin	Română	Notar comunal	Eremitul
9	Boțian Petru	Română	Notar cercual	Vătava
10	Catarig Teofil	Română	Notarcomunal	Hodac
11	Cengher Gheorghe	Română	Notar cercual	Băla
12	Cerghezan Gh.	Română	Notar cercual	Sântana de Mureș
13	Cerghezan Ioan	Română	Notar cercual	Lunca Bradului
14	Cheri A. Liviu	Română	Notar comunal	Ernei
15	Chețan Simion	Română	Notar cercual	Sântioana de Mureș
16	Chifor Ioan	Română	Notar cercual	Iedu
17	Ciot Gheorghe	Română	Notar comunal	Borsec
18	Cornea Ioan	Română	Notar cercual	Petrlaca de Mureș
19	Csibi Alexandru	Maghiară	Notar comunal	Corbu
20	Csiki Adalbert	Maghiară	Notar cercual	Măgherani
21	Csorvasi Iosif	Maghiară	Notar cercual	Neaua
22	Deak Arpad	Maghiară	Notar cercual	Hodoșa
23	Demeter Iuliu	Maghiară	Notar cercual	Chiherul de Sus
24	Drăgan Ioan	Română	Notar cercual	Rușii Munți
25	Dumitru Gheorghe	Română	Notar cercual	Tirimia
26	Eger Adalbert	Maghiară	Notar cercual	Poarta
27	Ferenczi Iuliu	Maghiară	Notar cercual	Milaș
28	Frâncu Alexandru	Română	Notar cercual	Glodeni
29	Gaber Martin	Germană	Notar cercual	Sărmaș
30	Georgiu Iosif	Română	Notar comunal	Bilbor
31	Golea Miron	Română	Notar cercual	Broaza
32	Gub Martin	Maghiară	Notar cercual	Iuda
33	Henger Vasile	Maghiară	Notar cercual	Călușer
34	Hienz Ioan	Germană	Notar cercual	Pinticu
35	Kelemen Iosif	Maghiară	Notar cercual	Săbed
36	Kerekes Ioan	Maghiară	Notar cercual	Luca

37	Kiss Geza	Maghiară	Notar cercual	Gălești
38	Kovacs Francisc	Maghiară	Notar cercual	Gurghiu
39	Laiu Petru	Română	Notar comunal	Toplița
40	Marcu Vasile	Română	Notar cercual	Deda
41	Marmaroși Ludovic	Evreu	Notar cercual	Pănet
42	Mătea Victor	Română	Notar cercual	Ibănești
43	Miclea Dănilă	Română	Notar cercual	Ungheni
44	Moga Damian Aron	Română	Notar cercual	Band
45	Moga Dumitru	Română	Notar cercual	Râciu
46	Moldovan C-tin	Română	Notar cercual	Cozma
47	Morariu Ioan	Română	Notar cercual	Șăulia
48	Moreh Victor	Maghiară	Notar cercual	Urmeniușu
49	Mosora Horea	Română	Notar cercual	Dedrad
50	Motora Vasile	Română	Notar cercual	Mădăraș
51	Mureșan Alexandru	Română	Notar cercual	Gornești
52	Mureșan Leontin	Română	Notar cercual	Beica de Jos
53	Mureșean Liviu	Română	Notar cercual	Mureșeni
54	Nașcu Augustin	Română	Notar cercual	Sovata
55	Pasere Sabin	Română	Notar cercual	Oaia
56	Pereni Iuliu	Română	Notar cercual	Sângeorgiul de Mureș
57	Peter Ștefan	Maghiară	Notar cercual	Voivodeni
58	Pop Augustin	Română	Notar cercual	Crăciunești
59	Pop Augustin	Română	Notar cercual	Teaca
60	Pop Iacob	Română	Notar comunal	Subcetate
61	Pozsonyi Ignăție	Maghiară	Notar cercual	Ilioara
62	Preda Lazăr	Română	Notar cercual	Lunca
63	Rethi Moise	Maghiară	Notar cercual	Bereni
64	Roman Augustin	Română	Notar cercual	Apalina
65	Roman G. Ioan	Română	Notar cercual	Brâncovenеști
66	Sasu Vasile	Română	Notar cercual	Păingeni
67	Sângeorzan Ioan	Română	Notar cercual	Sâncraiu de Mureș
68	Sebestyen Ludovic	Maghiară	Notar cercual	Batoș
69	Simion Vasile	Română	Notar cercual	Șincai
70	Suciu Victor	Română	Notar cercual	Călugăreni
71	Sugo Iosif	Maghiară	Notar cercual	Jabenita
72	Szabadi Emeric	Maghiară	Notar cercual	Pogăceaua
73	Szell Ioan	Maghiară	Notar cercual	Ideciul de Jos
74	Szilagyı Arpad	Maghiară	Notar cercual	Căpușul de Câmpie
75	Târnăveanu Gh.	Română	Notar cercual	Ceuașul de Câmpie
76	Tolan Vicențiu	Română	Notar cercual	Troița
77	Ursu Simion	Română	Notar cercual	Păsăreni
78	Vasiliu Emil	Română	Notar cercual	Aluniș
79	Vlad Ioan	Română	Notar cercual	Mercurea Nirajului
80	Zsigmond Francisc	Maghiară	Notar cercual	Gălățeni

ANEXA VI

**Tabel cu primarii, membrii Delegațiilor
Permanente
și notarii comunali din județul Târnava Mare (1926)**

Nr. crt.	Comuna	Numele primarului	Numele consilierilor din Delegația Permanentă	Numele notarului
1	Agârbiciu	Mihai Ioan	Boariu Ioan, Boariu Ioan 274	Hudea Zaharia
2	Agnita	Femingel W.	Prunea A., Andrei Gh.	Müller Fr.
3	Agostin	Ionescu Gh.	Oni Nicolae, Grozea Nicolae	Boeriu Andrei
4	Albești	Pavel Micu	Nicolae Petru, Ilie Pinteana N.	Duca Dumitru
5	Alma	Schenk Ioan	Krestel Andrei, Fridsmann I.	Mild Gustav
6	Apold	Schuller Ioan	Göckel Mihail, Morariu Em.	Kosa Moise
7	Apoșul	Zillmam Ioan	Klöss A., Örend I.	Schuller Petru
8	Archita	Hermann Ioan	Dârjan Dumitru, Schenker I.	Horea Gh.
9	Ațel	Paul Mihăilă	Popa Vasile, Lindemann Șt.	Salzer Ioan
10	Bărcuț	Wagner Carol	Joantă Nicolae, Wagner M.	Weidner Iosif
11	Bânghiș	Câmpean Nic.	Szócs O., Mălăncrăvean S.	Roth Ioan
12	Beia	Neburger Fr.	Nietsch Gh., Mușunoiu Ioan	Schuller Petru
13	Beșești	Gavrea Ioan	Lungociu I., Mila I.	Mihu Ioan
14	Beșa	Fabian Ioan	Theisz Ioan, Sighișorean Art	Wormer W.
15	Biertan	Popoviciu Ioan	Moldovan D., Simonis C.	Wälther Gh. I Cândeia Nic. II
16	Boarta	Hila Ioan R.	Hila Dumitru Vulcan, Dórr A.	Teașiu Andrei
17	Bogata-Olt.	Bârsan Nicolae	Buta Andrei, Buta Gheorghe	Reichert Carol
18	Boier	Ganea Ioan	Buzogány Ioan, Stoica Ioan	Schneipner En.
19	Brateiu	Popa Gh.	Manciu Chirian, Marian Șt.	Ferencz Adal.
20	Buia	Irimie Ioan	Schepp I. Valter, Crăciun Gl.	Reichert Pavel
21	Bunești	Muntean Ioan	Lautner Andrei, Nohoi Lazăr	Christiani Vict.
22	Buzd	Moldovan Ach.	Siegmund Mihăilă, Nechel Șt	Ferencz Adal.
23	Cața	Gaboș Gh.	Petri Gheorghe, Kasper A.	Meedt Ioan
24	Caveș	Comșa Simion	Bârsan I., Vecerzan I.	Roth Ioan
25	Călvesăr	comisie inter.	Botezan L. Florea	
26	Cloașterf	Figuei Petru	Fernoga Gh., Antoni Ioan	Rosler Mihai
27	Copșa Mare	Ioan Dragomir	Bretz Mihail, Klózs Andrei	Lienerth Mihail
28	Copșa Mică	Buchendrea D.	Benkő Ioan, Orban Nicolae	Agyagasi Gavr.
29	Crihalma	Toader Gh.	Vlad Eftimie, Vlad Gheorghe	Popa Emilian
30	Criș	Vasile Jerca	Schuster Mihail, Morariu Nic.	Konsiesth Arth.
31	Criț	comisie inter.	Hermel Andrei	

32	Cuciulata	Rabocea Nic.	Morariu Șt. Gh., Cirica Andr.	Schaaser Mart.
33	Daia	Zottler Mihail	Goga Ioan, Schneidt Toma	Fillef Mihail
34	Daneș	comisie inter.	Hotea Ioan	
35	Dăișoara	Arsenie Bucur	Oancea I., Marcu Gh.	Jahni Enric
36	Dârlos	Crăciun Nic.	Mantsch Dănilă, Băcui Chir.	Orbole Iuliu
37	Dealul Fr.	Bransch Mihail	Hirist T., Muscă D.	Boier Ioan
38	Dopca	Kallos Iosif	Buga Al., Szen Alexandru	Reichert Carol
39	Drăușeni	Iacobi Gh.	Iosif Ioan, Petri Ioan	Iacobi Mihail
40	Dupușul	Klein Andrei	Schuster Ioan, Stirner Iuliu	Salzer Ioan
41	Fântâna	Jeoca Gh. Nic.	Ciulei Zaharie, Chiția Al.	Cojocariu C.
42	Felța	Șerb Ioan	Wagner Ioan, Hrug Daniel	Fleischer Eug.
43	Fișer	Bartesch Mihai	Nohoi Gh., Arz Mihail	Bardocz Adalb.
44	Frâua	Zank Mihail	Schoger Ioan, Maurer Ioan	Lang Mihail
45	Ghijasa de Jos	Samotă Ioan	Samotă D-tru, Neaga Nic.	Nicolae Giurgiu
46	Ghijasa de Sus	comisie inter.	Nicolae Giurgiu	
47	Grânari	Baba V. Ioan	David Ioan, Pita Mihail	Nicoară Ioan
48	Hoghiz	Toth Ioan	Scânteia Nicodim, Révész I.	Cojocariu C.
49	Hendorf	Constantin Ilie	Piros Nicolae, Sottler Ioan	Gassner Mihail
50	Hetiur	comisie inter.	Oszváth Arpad	
52	Homorod	Aldea Ioan	Bretz Andrei, Danil Ioan	Binder Ioan
53	Hundrubeichiu	Orend Martin	Braniște Il., Gottschling M.	Binder Enric
54	Iacobeni	Martin Mihail	Grommes Martin, Pitici Ioan	Schmidt Ioan
55	Ighișul Nou	Luca Mateiu	Hann Ioan, Opriș M. Nicolae	Tausch Pavel
56	Ighișul Vechi	Sălcăian Nic.	Căluțiu Iosif, Braicu Ioan	Ioan Roth
57	Jaslea	Roth Georg	Schuller George, Oprea Emil	Fleischer Eug.
58	Jibert	Borcoman Ioan	comisie interimară	Buzea Nicolae
59	Jovric	Mircea Ieronim	Rimner Andrei, Kloos Gh.	Seiler Ioan
60	Lupșa	Bucinmean I.	Chiția Ilie, Chiția Aron	Schaaser Mart.
61	Mateiaș	Vancea Ștefan	Nicula A., Leancu Ștefan	Reichert Carol
62	Măgărei	Holerga Ioan	Lazăr Ioan, Ghermann D.	Stoian Octav.
63	Mălâncrav	Müller Andrei	Krentzer Friedrich, Pop Ioan	Roth Ioan
64	Mercheașa	Mehinger Ioan	Greger Andrei, Schiopu Gh.	Butta Ioan
65	Merghindeal	Nicoară Iosif	Schweider I., Muntean P.	Iacob Ioan
66	Mesendorf	Goos Ioan	Figuli Ioan, Langa Ioan	Walesch Gh.
67	Metiș	Schenker P.	Schobel M., Schobel Petru	Broos Ioan
68	Mighindoala	Muntean Ioan	Bozosan Nic., Szanto Martin	Reichert Pavel
69	Mihaileni	Știrbeu Alexa	Bobelca Ioan, Vlad Ioan D	Amberger Fr.
70	Mihai-Vit.	Baciu Victor	Pora Ioan, Oțelea Emanoil	Rosler Mihai
71	Moardăș	Mihu Ioan	Bucur Vasile, Radu Ioan	Amberger Fr.
72	Mojna	Connerth D.	Pildner Ștefan, Cristea V.	Wachsmann I.
73	Motișul	Schuster Gh.	Stroia Ioan, Fronius Dănilă	Romul Aron
74	Nemșa	Bartmus Gh.	Müller Reinhold, Boeriu Dion	Midd Gustav
75	Netuș	Zimmermann I.	Șandru Ilie, Schaaser Mihail	Wester Ioan
76	Noiștat	Iacobi Martin	Kielsch Simion, Buzdugei B.	Wester Ioan

77	Noul-Săsesc	Urs Zaharie	Schlager Mihail	Müller Rudolf
78	Ormeniș	Nagy Iosif	Halmagyi Ioan, Gyeró Ioan	Boercu Andrei
79	Paloș	Marian Nicolae	Codrea Nicolae, Gyeró Ioan	Câmpean Ioan
80	Petiș	Frățilă Aron	Lóprich Mihail, Scóverh Ioan	Reichert Pavel
81	Proștea	Datcus Em.	Bloos Gh., Gherghel Ștefan	Steilner Edwin
82	Racoșul de J	Antal Ioan	Kulcsar Ioan, Zsigmond Ioan	Geszit Ioan
83	Răvășel	Boilă Ioan	Offner Iuliu, Bela Ioan nr. 20	Amberger Fr.
84	Retișul	Coman Ioan	Drăgan Ioan, Cociș Emil	Pop Ioan
85	Richișul	Nemesitz Laur.	Drotlef Friedrich, Popa Trif	Avram Crișan
86	Roadeș	Knall Martin	Binder Ioan, Crețes Nicolae	Buta Ioan
87	Rondala	Teutsch Andrei	Beer Șt., Urs Z., Hienz I.	Müller Rudolf
88	Ruja	Fleischer M.	Morariu N., Bucholzer M.	Măsariu Miron Matei M. Timoenagel A.
89	Rupea	Flagner Fr.	Koll Rudolf, Danciu Nicolae	
90	Saroșul	Winkler Ioan	Krestel M., Păcurar Alex.	Hietsch Ioan
91	Saschiz	comisie inter.	Kasper Andrei	
92	Schistat	Căpriță Nic.	Gärtner Toma, Uncheșel I.	Grecu Gh.
93	Seleușul	Broos Ioan	Florea Iustin, Weber Andre	Lang Gustav
94	Soardu	Regulă Mihail	Diac Mihail, Nagy Ioan	Scheipner Enr.
95	Șaeș	comisie inter.	Nan Mihail	
96	Șapartok	Buzaș Zaharie	Cristea Patriche, Imre Carol	Fredel Ioan
97	Șălcău	Canciu Pavel	Gergel Ioan, Popa Ioan	Amberger Fr.
98	Șoala	Schneider M.	Neagu Gligor, Schuller Mart.	Agyasi Gavril
99	Ștenea	Borcoman Ioan	Bercan Nicolae, Gröef Ioan	Binder Andrei
100	Ticușul V.	comisie inter.	Melchior Andrei	
101	Ticușul-Nou	Frățilă Ioan	Roșală Ioan, Dumitru Gh.	Popa Emilian
102	Țelina	Modoi Gh.	Mihai Dumitru, Vlad Ambr.	Pop Ioan
103	Ungra	Noaghi	Wagner Gh., Șerban Ioan	Biba Samuil
104	Valchid	Herberth Mihail	Schell Friedrich, Rotar Nic.	Borzo I.
105	Văleni	Novac Gh.	Bogdan Nicolae, Kovacs L.	Stoichiță Ilie
106	Vard	Avram Aurel	Bodea Emanoil, Tiriba Nic.	Arz Gheorghe
107	Vânători	Teșculă Z.	Todoran Vasile, Nagy Andrei	Doctor Oct.
108	Viscri	Merckel Ioan	Becheș Ioan, Hamsordi M.	Guist Martin
109	Vorumloc	Chisăliță Ioan	Hentea Ioan, Sontag Gh.	Romul Aron
110	Vulcan	Halner Ioan	Frölich Andrei, Weiss Fr.	Fredel Ioan
111	Zlagna	Vulcan Chirian	Barth Simion, Vulcan Simion	Szikszay Felix
112	Șeica-Mare	Ioan Bucur	Phleps I. jun., Orlandea Z.	Botezan Horea
113	Șeica-Mică	Gierscher P.	Mai Ioan, Bernhardt Mihail	Frank Mihail
114	Ștenea	Rațiu Nicolae	Știrbețiu Ioan, Radu Ioan	Teașiu Andrei
115	Veseud	Badiu Nicolae	Mescka Iosif, Hilca Dumitru	Teașiu Andrei

ANEXA VII**Consilierii comunelor rurale din județul Târnava Mare,
după alegerile locale din anul 1934**

Nr. crt.	Comuna	Numele primarului	Numele viceprimarului	Total consilieri	<i>Din care</i>	
					Români	Minoritari
1	Agârbiciu	Vintilă Valeriu	Felmer Gh.	10	5	5
2	Agnita	Orendi Wilh.	Frățiciu Ioan	10	3	7
3	Agostin	Ionescu Gh.	Oțelea Gh.	10	10	-
4	Albești	Tenea Pavel	Tenea Gheorghe	10	8	2
5	Alma	Krestel Andrei	Căban Vasile	10	4	6
6	Apold	Moldovan Teo.	Binder Mihail	10	4	6
7	Apoșul	Zillmann Ioan	Kloss Andrei	10	2	8
8	Archita	Baciu Gh.	Binder Gh.	10	5	5
9	Ațel	Schuster Ioan	Florea Zaharie	10	4	6
10	Axente S.	Rotar Achim	Schuster Daniel	10	4	6
11	Bârghis	Roman C. Nic.	Roman Șt. Ioan	10	8	2
12	Beia	Dobre Iosif	Binder Ioan	10	4	6
13	Beșa	Depner Mihail	Sighișorean Ioan	10	4	6
14	Biertan	Hauser Carol	Rotariu Ioan	10	4	6
15	Boarta	Duca Dumitru	Constantin Arnie	10	10	-
16	Bogata Olt.	Cristan D-tru	Cotea Pavel	10	10	-
17	Boiu	Fintoc Mihai	Buzogany D.	10	3	7
18	Buia	Irimie Ioan	Tatu Nicolae	10	8	2
19	Bunești	Curta Ioan	Chelemen Nic.	10	5	5
20	Buzd	Iacob Emil	Neckel Daniel	10	5	5
21	Calvasar	Anghilină D-tru	Achim Ioan	10	10	-
22	Cața	Petri Gheorghe	Micu Ioan	10	4	6
23	Cloașterf	Antoni Ioan	Fleșariu Gh.	10	4	6
24	Copșa Mare	Dragomir Iosif	Schuller Gustav	10	5	5
25	Copșa Mică	Mărginean I.	Orban Francisc	10	4	6
26	Coveș	Târziu Ioan	Cioca Dumitru	10	10	-
27	Crihalma	Crețu Ioan	Solomon Ioan	10	7	3
28	Criș	Barbu Avisalon	Schuster Ioan	10	5	5
29	Criț	Folberth Mihail	Suciu Ioan	10	3	7
30	Cuciulata	Răbocea Ioan	Niciu Ioan	10	10	-

31	Dacia	Stanciu Ioan	Dootz Ioan	10	5	5
32	Daia	Hening Martin	Mânzar Ioan	10	4	6
33	Daneş	Mosorta Er.	Constantin I.	10	8	2
34	Dăişoara	Bucur Vasile	Pumnea Ioan	10	10	-
35	Dârlos	Păucean V.	Ungar Ştefan	10	7	3
36	Dealul-Fr.	Frank Andrei	Muscă Ioan	10	4	6
37	Dopca	Kalos Toma	Coman Moise	10	4	6
38	Drăuşeni	Petri Ioan	Palei Ioan	10	4	6
39	Dupuşul	Rether Ioan	Suciu Traian	10	4	6
40	Fântâna	Matei Nicolae	Roşca Rosalin	10	10	-
41	Fişer	Merkel Andrei	Bercan Iosif	10	4	6
42	Floreşti	Sandu Petru	Schuster Mihai	10	4	6
43	Ghijasa de Sus	Hercoi Zosim	Pârvu Moise	10	10	-
44	Hendorf	Constantin Ilie	Hallner Gh.	10	5	5
45	Hetiur	Hundorfean M.	Konradt Pavel	10	5	5
46	Hoghiz	Kadar Francisc	Pantilimon Gh.	10		
47	Homorod	Tontsch Andrei	Neagiul Ioan	10		
48	Iacobeni	Bernaţi Ioanic.	Schuff Petru	10		
49	Ighişul Vechi	Sălcăian Nic.	Stimarui Dr.	10	10	-
50	Ighişul Nou	Deac Ştefan	Radler Ioan	10	5	5
51	Jacul	Buzaş Mihail	Iliescu Vasile	10	10	-
52	Jibert	Wagner Ioan	Dumbravă Ioan	10	5	5
53	Laslea	Făgărăşan Nic.	Seiler Ioan	10	3	7
54	Lupşa	Criţar Ioan	Roşală Nicolae	10	10	-
55	Mateiaş	Brotea Remus	Sorea Ioan	10	5	5
56	Mălâncrav	Berger Mihail	Pop Vasile	10	4	6
57	Mercheasa	Schmidt Ioan	Boldea Gh.	10	5	5
58	Mesendorf	Tomuţia Tudor	Töpfer Martin	10	3	7
59	Mighindoala	Badiu Sirian	Floca Isidor	10	6	4
60	Mihăileni	Duşa Ioan	Macavei Nicolae	10	10	-
61	Mihai Viteazul	Baciu Victor	Bărdaş Ioan	10	10	-
62	Metiş	Schobel Petru	Göckel Martin	10	-	10
63	Moardăş	Mihu Ioan	Lösch Martin	10	5	5
64	Moşna	Deac Terente	Povară Ioan	10	10	-
65	Motişul	Schuster Gh.	Linder Ştefan	10	1	9
66	Mobile	Martini Mihail	Braişte Ilarion	10	4	6
67	Nemşa	Gärtner Simon	Maierean Ioan	10	3	7
68	Netuş	Konnerth M.	Şandru Ilie	10	3	7
69	Noiştat	Wagner Mihail	Turcu Ioan	10	3	7
70	Noul-Săsesc	Lupşa Ioan	Wonner Ioan	10	3	7
71	Pelisor	Holirga Vasile	Holerga Nicolae	10	5	5
72	Petişul	Frăţilă Aron	Dörr Mihail	10	3	7
73	Proşteia	Ductuş Em.	Klein Mihail	10	7	3

74	Racașul de Jos	Szabo Dionisie	Kolcsár Ioan	10	3	7
75	Răvășel	Albu Nicolae	Rampelt Martin	10	5	5
76	Retișul	Bârsan Nicolae	Cătana Zosim	10	8	2
77	Richișul	Fernengel Carl	Axente Traian	10	3	7
78	Roadeș	Pandrea Ioan	Binder Gheorghe	10	4	6
79	Roandola	Lang Ioan	Băluț Naftanailă	10	3	7
80	Ruja	Buholzer M.	Bologa Iosif	10	4	6
81	Rupea	Danciu Gh.	Baltres Carol	10	5	5
82	Saschiz	Maurer Mihail	Morar Ioan	10	4	6
83	Seleușul	Weber Andrei	Pușcaș Gh.	10	3	7
84	Stenea	Dan Ioan	Crișca Ioan	10	10	-
85	Șaeș	Mânzar Pantil.	Müller Ioan	10	4	6
86	Șaportoc	Cristea Pavel	Kocsis Ștefan	10	5	5
87	Șaroșul	Marcu Gh.	Untch Martin	10	4	6
88	Șalcău	Popa Axente	Comșa Ioan	10	10	-
89	Șeica-Mare	Oțelea Am.	Scheider Reinh.	10	6	4
90	Șeica-Mică	Weber Petru	Câmpean Petru	10	3	7
91	Șoala	Rampelt Fr.	Timar Pamfilie	10	4	6
92	Șoard	Regulă Mihail	Bucur Gheorghe	10	9	1
93	Ticușul Nou	Ganea Gh.	Chisăliță Gh.	10	10	-
94	Țeline	Radu Ambr.	Drăgan Nicolae	10	10	-
95	Țopa	Gligor Emanoil	Boitoș Ilie	10	10	-
96	Ungra	Oprea Nicolae	Jakobi Mihail	10	4	6
97	Valchid	Herbert Mihail	Rotar Teodor	10	4	6
98	Vânători	Șonea Vasile	Nagy Alexandru	10	7	3
99	Vărd	Tecușan Val.	Avram Nicolae	10	7	3
100	Veseud-Ag.	Varga Arsenie	Ehrlich Andrei	10	4	6
101	Vecerd	Hanea Teodor	Florea Trifan	10	10	-
102	Veseud-Șeica	Cosman Vasile	Veceza Mihail	10	7	3
103	Viscri	Becheș Ioan	Schuster Mihail	10	3	7
104	Vorumloc	Hentea Ioan	Muntean Ioan	10	10	-
105	Vulcan	Hallner Gh.	Lutsch Andrei	10	-	10
106	Zlagna	Mălău Nicolae	Popa Dionisie	10	6	4

ANEXA VIII

Tabloul consilierilor comunali , al primarilor și viceprimarilor din județul Târnava Mare după efectuarea alegerilor complementare din anul 1937

Nr. crt.	Comuna	Numele primarului	Numele viceprimarului	Total consilieri	Din care	
					R	M
1	Aqârbiciu	Vintilă Valeriu	Felmer Gh.	10	6	4
2	Agnita	-	-	10	3	7
3	Agostin	Ionescu Gh.	Oțelea Gh.	10	10	-
4	Albești	Micu Pavel	Sârbu Damas.	10	9	1
5	Alma	Dengel Andrei	Radu Gh.	10	4	6
6	Apold	Moldovan Teo.	Schuller Ioan	10	6	4
7	Apoșul	Kloos Andrei	Untch Andrei	10	2	8
8	Archita	Chelemen Gh.	Schenker Ioan	10	6	4
9	Ațel	Florea Zaharie	Toțea Visalom	10	4	6
10	Axente-Sever	Rotar Achim	Schuster Dani	10	4	6
11	Bârghiș	Roman C. Nic.	Roman Fl. Ioan	10	9	1
12	Beia	Cernea Nic.	Klein Andrei	10	4	6
13	Beșa	Wulkesch Fr.	Nicoară Nic.	10	2	8
14	Biertan	-	-	10	4	6
15	Boarta	-	-	10	7	3
16	Bogata-Olteană	Leoca Gh.	Ioan Ștefan	10	10	6
17	Boiu	Stoica Ioan	Buzogany Ioan	10	7	3
18	Brateiu	Iacob Emil	Hintz Ionas	10	5	5
19	Buia	Irimie Ioan	Crăciun Mihail	10	9	1
20	Bunești	-	-	10	5	5
21	Calvasar	Anghilina D-tru	Ignat Dumitru	10	10	-
22	Cața	Petri Gheorghe	Micu Ioan	10	4	6
23	Cloașterf	Antoni Ioan	Fleșarui Gh.	10	4	6
24	Copșa-Mare	Klein Mihail	Chifor Ioan	10	6	4
25	Copșa-Mică	Buchendrea D.	Orban Francisc	10	4	6
26	Coveș	Târziu Ioan	Cioca Dumitru	10	10	-
27	Crihalma	Crețu Ioan	Solomon Ioan	10	10	-
28	Criș	Barbu Avisalon	Schuster Ioan	10	5	5
29	Criț	Folberth Mihail	Suciu Ioan	10	3	7

31	Cuciulata	Răbocea Ioan	Darie Ioan	10	10	-
32	Dacia	Stanciu Ioan	Oprea Gh.	10	7	3
33	Daia	Goga Ioan	Schmidt Toma	10	4	6
34	Daneș	Mosora Erof.	Constantin Ier.	10	8	2
35	Dăișoara	Pumnea Ioan	Rățoiu Ioan	10	10	-
36	Dârlos	Păucean V.	Solomon Ioan	10	7	3
37	Dealul Frumos	Pătulea Ioan	Musca Ioan	10	5	5
38	Dopca	Kallos Toma	Botoman Victor	10	5	5
39	Drăușeni	Preidt Matei	Pelei Ioan	10	5	5
40	Dupușul	Retter Ioan	Suciu Traian	10	7	3
41	Fântâna	Matei Ioan	Anghel Simion	10	10	-
42	Fișer	Hâlmu Simion	-	10	5	5
43	Florești	Sandru Petru	Wagner Laur.	10	5	5
44	Ghijasa de Sus	Călin Iosim	Călin Valer	10	10	-
45	Grânari	-	-	10	2	8
46	Hendorf	Constantin Ilie	Glatz Ioan	10	6	4
47	Hetiur	Hundorfean M.	Drechsler Ioan	10	5	5
48	Hoghiz	Kadar Francisc	Pantelimon P.	10	5	5
49	Homorod	Tontsch Andrei	Noaghiu Ioan	10	5	5
50	Iacobeni	Bernati I.	Schiff Petru	10	3	7
51	Ighișul Vechi	Ionescu Mihail	Rusu Nicolae	10	10	-
52	Ighișul-Nou	Radu Vasile	Hann Mihail	10	6	4
53	Jacul	-	-	10	10	-
54	Jibert	Wagner Ioan	Dumbrava Ioan	10	5	5
55	Laslea	Făgărășan Nic.	Seiler Ioan	10	3	7
56	Lupșa	Crețar Ioan	Ghițea Aron	10	10	-
57	Mateiaș	-	-	10	10	-
58	Mălâncrav	Pop Vasile	Schapes Ioan	10	5	5
59	Mercheașa	-	-	10	5	5
60	Mesendorf	Tomuțea Tudor	Topfer Martin	10	3	7
61	Mighindoala	Badiu Sirian	Muller Ioan	10	7	3
632	Mihai Viteazul	Baciu Nicolae	Bârdaș Ioan	10	10	-
64	Mihăileni	Dușa Ioan	Jurcă Silvestru	10	10	-
65	Moardăș	Mihu Ioan	Radu Petru	10	5	5
66	Moșna	Deacu Terente	Povară Ioan	10	5	5
67	Motișul	Schobel Petru	Schenker Ioan	10	1	9
68	Motișul	Linder Ștefan	Ehrmann Ioan	10	1	9
69	Mobile	Martini Martin	Ciochina P.	10	4	6
70	Nemșa	Gartner Simion	Măcran Ioan	10	3	7
71	Netuș	Kommerth M.	Sandru Ilie	10	3	7
72	Noistat	Wagner Mihail	Sbârcea Em.	10	3	7
73	Noul-Săseșc	Lupșa Ioan	Wonner Ioan	10	3	7
74	Paloș	-	-	10	10	-
75	Pelișor	Holerga Vasile	Holerga Nic.	10	5	5

76	Petiș	Schuller I., 64	Schuller I., 80	10	3	7
77	Proștea	-	-	10	5	5
78	Racășul de Jos	Szabo Dionisie	Ghiuri Lazăr	10	3	7
79	Răvășel	Albu Nicolae	Loprîch Mihail	10	6	4
80	Retișul	-	-	10	9	1
81	Richișul	Fernengel Karl	Dâzbea Nic.	10	3	7
82	Roadăș	Tântărean Ioan	Binder Gh.	10	4	6
83	Roandala	Băluț Naft.	Weber Mihai	10	3	7
84	Ruja	Rachus Gh.	Cândea Nic.	10	2	8
85	Rupea	Danciu Gh.	Boldres Carol	10	6	4
86	Saeș	Mânzar Pantel.	Muller Martin	10	3	7
87	Saschiz	Maurer Mihail	Morariu Ioan	10	4	6
88	Sălcău	Coman Vasile	Herciu Alexa	10	10	-
89	Seleușul	Pușcaș Gh.	Weber Gh.	10	3	7
90	Șapartoc	Boian Nicolae	Sardy Iosif	10	5	5
91	Șaroșul	Marcu Gheorghe	Mathes Danil	10	4	6
92	Șeica-Mare	-	-	10	9	1
93	Șeica-Mică	Weber Petru	Câmpean P.	10	3	7
94	Șoala	Timariu Pamf.	Coman Ioan	10	5	5
95	Șoard	Regulă Mihail	Bucur Gh.	10	9	1
96	Ștenea	Dragotă Nic.	Finica Ioan	10	10	-
97	Ticușul-Nou	Ganea Gh.	Frățilă Nicolae	10	10	-
98	Țelin	Modoi Miron	Moldovan Nic.	10	10	-
99	Țopa	Marcu Petru	Boitoș Gh.	10	10	-
100	Ungra	Matei Ioan	Lang Mihail	10	4	6
101	Valchid	Lander Gh.	Bârsan Ioan	10	4	6
102	Vărd	Ticușan Val.	Moraru Nicolae	10	7	3
103	Vânători	Coman Vasile	Nagy Alex.	10	7	3
104	Vecerd	Hanea Teodor	Marcu Aug.	10	10	-
105	Veseud	Coman Vasile	Veceza Mihail	10	10	-
106	Veseud-Agnita	-	-	10	3	7
107	Viscri	Ludwig Mihail	Becheș Ioan	10	3	7
108	Vorumloc	Șteflea Aug.	Băcilă Vasile	10	4	6
109	Vulcan	Zeigler Gh.	Lutsch Andre	10	-	10
110	Zlagna	Hoțea Ioan	Mihai Nicolae	10	6	4

R.-Români M.-Minoritari

ANEXA IX**Tabloul notarilor din județul Târnava Mare,
la 12 octombrie 1934**

<i>Nr. crt.</i>	<i>Numele notarului</i>	<i>Localitatea unde a funcționat</i>	<i>Anul numirii</i>	<i>Naționalitatea</i>	<i>Religia</i>
1	Breckner Ioan	Agnita	1909	germană	ev.luth.
2	Mateiu Matei	Agnita	1922	română	ortodoxă
3	Roth Ioan	Bârghiș	1911	germană	ev.luth.
4	Stirbețiu Aurel	Dealul-Frumos	1927	română	ortodoxă
5	Fleischer Eugen	Ghijasa de Sus	1913	germană	ev.luth.
6	Gassner Mihail	Hendorf	1906	germană	ev.luth.
7	Binder Enric	Iacobeni	1911	germană	ev.luth.
8	Sziksag Bodorg	Ighișul Nou	1904	maghiară	rom. cat.
9	Lene Ioan	Movile	1933	română	ortodoxă
10	Hudal Adalbert	Netuș	1924	svab	ev.luth.
11	Wachshmann I.	Pelișor	1913	germană	ev.luth.
12	Muntean Ioan	Apoșul	1934	română	gr. catolică
13	Amberger Fr.	Retișul	1910	germană	ev.luth.
14	Wonnerth Wilhelm	Veseud	1923	germană	ev.luth.
15	Meeburger Fr.	Beia	1931	germană	ev.luth.
16	Christiani Andrei	Bunești	1924	germană	ev.luth.
17	Popa Emilian	Cața	1919	română	ortodoxă
18	Știrban Nicolae	Crihalma	1931	română	gr. catolică
19	Regman Emil	Cuciulata	1932	română	ortodoxă
20	Lahni Enric	Dacia	1922	germană	ev.luth.
21	Radu Gheorghe	Dăișoara	1933	română	ortodoxă
22	Buta Ioan	Dopca	1926	română	ortodoxă
23	Ștefan Ioan	Drăușeni	1931	română	ortodoxă
24	Bardocz Albert	Fișer	1917	maghiară	unitariană
25	Boamfă Gh.	Grânari	1923	română	ortodoxă
26	Cojocariu Cornelia	Hoghiz	1925	română	gr. catolică
27	Popeneciu Alex.	Homorod	1923	română	gr. catolică
28	Bercan Ioan	Jibert	1927	română	ortodoxă
29	Dragoman Matei	Mercheașa	1934	română	ortodoxă
30	Magdun Ioan	Paloș	1932	română	gr. catolică

31	Gâdea Mihail	Racășul de Jos	1919	română	ortodoxă
32	Kannerth Arthur	Roadeș	1921	germană	ev.luth.
33	Magdun Bucur	Rupea	1933	română	ortodoxă
34	Timperagel Fr.	Rupea	1924	germană	ev.luth.
35	Pep Augustin	Ticușul Nou	1920	română	gr. catolică
36	Boeriu Constantin	Ungra	1928	română	ortodoxă
37	Guist Martin	Viscri	1914	germană	ev.luth.
38	Salzer Ioan	Ațel	1907	germană	ev.luth.
39	Constantin Ilie	Biertan	1929	română	ortodoxă
40	Florea Nicolae	Brateiu	1932	română	ortodoxă
41	Agyasi Gavrilă	Copșa-Mică	1910	maghiară	reformată
42	Csato Anton	Dârlos	1923	maghiară	rom. cat.
43	Teașiu Andrei	Ighișul Nou	1911	română	gr. catolică
44	Horea Alexandru	Moșna	1919	română	gr. catolică
45	Lienerth Mihail	Nemșa	1924	germană	ev.luth.
46	Crișan Avram	Richișul	1919	română	gr. catolică
47	Nietsch Ioan	Șaroșul	1911	germană	ev.luth.
48	Aron Romul	Vorumloc	1919	română	gr. catolică
49	Duca Dumitru	Albești	1902	română	gr. catolică
50	Oswalth Arpad	Apold	1917	maghiară	reformată
51	Moise Nicolae	Archita	1932	română	ortodoxă
52	Banciu Victor	Boiu	1927	română	gr. catolică
53	Pleșa Ioan	Mihai-Viteazul	1934	română	ortodoxă
54	Tansch Pavel	Copșa Mică	1917	germană	ev.luth.
55	Schuller Petru	Criș	1914	germană	ev.luth.
56	Pop Pompeiu	Criț	1916	română	gr. catolică
57	Kossa Moise	Daia	1910	maghiară	reformată
58	Nicoară Ioan	Daneș	1919	română	ortodoxă
59	Țifrea Nicolae	Hetiur	1931	română	ortodoxă
60	Fieltsch Mihail	Laslea	1911	germană	ev.luth.
61	Roth Ioan	Mălâncrav	1919	germană	ev.luth.
62	Arz Andrei	Mesendorf	1932	germană	ev.luth.
63	Müller Rudolf	Noul Săsesc	1909	germană	ev.luth.
64	Doctor Octavin	Saschiz	1918	română	ortodoxă
65	Lang Gustav	Seleuș	1908	germană	ev.luth.
66	Hann Mihail	Șaeș	1908	germană	ev.luth.
67	Borzo Inocențiu	Valchid	1906	română	gr. catolică
68	Iliovici Matei	Vânători	1933	română	ortodoxă
69	Fredel Ioan	Vulcan	1914	germană	ev.luth.
70	Hudea Zaharie	Agârbiciu	1920	română	ortodoxă
71	Lang Mihail	Axente-Sever	1909	germană	ev.luth.
72	Giurgiu Nicolae	Boarta	1919	română	ortodoxă

73	Orbok Iuliu	Buia	1916	maghiară	unitariană
74	Mardun Ioan	Mihăileni	1933	română	ortodoxă
75	Reichert Pavel	Moardăș	1917	germană	rom.cat.
76	Horea Botezan	Șeica-Mare	1924	română	ortodoxă
77	Szava Andrei	Șeica-Mică	1934	maghiară	rom. cat.
78	Broos Ioan	Meteș	1926	germană	ev.luth.

Anexa X

Întreprinderile industriale înregistrate la Camera de Industrie și Comerț din Târgu-Mureș (1926)

Județul Mureș

Nr. crt.	Denumirea firmei	Sediul social	Denumirea întreprinderii	Localitatea unde funcționează
1	Grünwald Elias	Târgu-Mureș	Fabrică de apă gazoasă	Târgu-Mureș
2	Klein Mihail și Varodi Mendel	Târgu-Mureș	Fabrică de apă gazoasă	Târgu-Mureș
3	Neumann Maurițiu	Târgu-Mureș	Fabrică de apă gazoasă	Târgu-Mureș
4	Singer Pincas	Târgu-Mureș	Fabrică de apă gazoasă	Târgu-Mureș
5	S.A. Uzinele de Aragonit	Târgu-Mureș	Fabrică de articole de aragonit	Târgu-Mureș
6	„Transylvania”. Fabrică de Armături și Mașini S.A.	Târgu-Mureș	Fabrică de Armături și Mașini	Târgu-Mureș
7	Fabrica Metalurgică „Alfa”	Târgu-Mureș	Fabrică de articole din metal	Târgu-Mureș
8	Bürger Albert. Fabrică de bere și lichior	Târgu-Mureș	Fabrică de bere și lichior și butoaie	Târgu-Mureș
9	Fabrica de cărămizi a orașului	Târgu-Mureș	Fabrică de cărămizi	Târgu-Mureș

10	Fabrica de cărămizi și lut S.A.	Târgu-Mureș	Fabrică de cărămizi și de lut	Târgu-Mureș
11	S.A. Fabrica pentru lucrarea oaselor și de clei a Casei de Economie „Agrar” din Târgu-Mureș	Târgu-Mureș	Fabrică pentru prelucrarea oaselor și de clei	Târgu-Mureș
12	Deda-Bistra S.A. pentru Exploatare de Lemne	Târgu-Mureș	Fabrică de cherestea	Târgu-Mureș
13	S.A. „Ardeleana” pentru Industrie de Moară și Comerț de Marfă	Târgu-Mureș	Fabrică de cherestea și moară	Târgu-Mureș
14	S.A. pentru Industria de lemne și Moară	Târgu-Mureș	Fabrică de cherestea și moară	Târgu-Mureș
15	S.A. Industria Lemnului și Comerț de Mărfuri	Târgu-Mureș	Fabrică de cherestea	Târgu-Mureș
16	Uzina de gaz a orașului	Târgu-Mureș	Uzină de gaz	Târgu-Mureș
17	Frații Krausz	Târgu-Mureș	Fabrică de licheur și bomboane	Târgu-Mureș
18	David Paneth	Târgu-Mureș	Fabrică de mățuri	Târgu-Mureș
19	Fabrica de Mobilă Ardeleana S.A. Szekely și Petry	Târgu-Mureș	Fabrică de mobilă	Târgu-Mureș
20	S.A. Ardeleana pentru valorificarea vinului „Victoria” fabrică de oțet	Târgu-Mureș	Fabrică de oțet	Târgu-Mureș
21	Gavril Nagy și Fii	Târgu-Mureș	Fabrică de piele și tăbăcărie	Târgu-Mureș
22	„Kalnay”	Târgu-Mureș	Fabrică de pietre de moară	Târgu-Mureș
23	Fabrica de săpun „Breckner”	Târgu-Mureș	Fabrică de săpun	Târgu-Mureș

24	Moara „Hedwig”. Frații Goldstein	Târgu-Mureș	Moară	Târgu-Mureș
25	Moară Sistematică Ludovic Schattel	Târgu-Mureș	Moară	Târgu-Mureș
26	Fabrica de zahăr din Târgu-Mureș și împrejurimi S.A.	Târgu-Mureș	Fabrică de zahăr	Târgu-Mureș
27	Rafinăria de Petrol din Târgu-Mureș S.A.	Târgu-Mureș	Fabrică de petrol	Târgu-Mureș
28	Uzinele Electrice ale orașului	Târgu-Mureș	Uzine electrice	Târgu-Mureș
29	S.A. pentru Industrie de Piele brută Târgu-Mureș	Târgu-Mureș	Fabrică de prelucrare a pieilor brute	Târgu-Mureș
30	Bustya Ludovic antreprenor de edificare	Târgu-Mureș	Fabrică de cherestea și lemn pentru construcții	Târgu-Mureș
31	Benkő Ladislau. Tipografie	Târgu-Mureș	Tipografie	Târgu-Mureș
32	Lakatos și Szabo, tipografie, librărie și compactorie	Târgu-Mureș	Tipografie	Târgu-Mureș
33	Nagy Samuilă	Târgu-Mureș	Tipografie	Târgu-Mureș
34	Tipografia „Concordia” Gaman	Târgu-Mureș	Tipografie	Târgu-Mureș
35	Istitut literar și Tipografie Bolyai S.A. pe Acțiuni	Târgu-Mureș	Tipografie	Târgu-Mureș
36	Tipografia comunală	Târgu-Mureș	Tipografie	Târgu-Mureș
37	Revesz Bela	Târgu-Mureș	Tipografie	Târgu-Mureș
38	Fabrica de sticlă S.A. din Târgu-Mureș	Târgu-Mureș	Fabrică de sticlă	Târgu-Mureș
39	Fabrica de oțet „Vinegra” Sugar și Soții	Târgu-Mureș	Fabrică de oțet	Târgu-Mureș
40	Moară Sistematică a Orașului Reghin	Reghin	Moară sistematică	Reghin

41	Adalbert Szabo	Reghin	Tâmplărie de mobilă și construcții	Reghin
42	Schonauer Kloos și Daniel	Reghin	Tâmplărie de mobilă și construcții	Reghin
43	Frații Herman și Wilhelm Robert	Reghin	Dărăcitoare de lână	Reghin
44	Brânzărie „Lauri”	Reghin	Brânzărie	Reghin
45	Klemens Hugo	Reghin	Fabrică de salam	Reghin
46	Mendel Farkas Fii	Reghin	Fabrică de spirt	Reghin
47	Müller Ioan	Reghin	Fabrică de cărmizi	Reghin
48	Mara Iosif	Reghin	Fabrică de piele	Reghin
49	Uzina electrică a orașului	Reghin	Industria pentru energie electrică	Reghin
50	Bucur Mihăilă	Reghin	Fabrică de căruțe	Reghin
51	Haltrich Gheorghe Ioan	Reghin	Industria de piele	Reghin
52	Schneidhoffer și Schon	Reghin	Fabrica tâmplărie de mobile și construcții	Reghin
53	Depner Iosif Robert	Reghin	Fabrică de trăsuri	Reghin
54	Coop. tăbăcarilor	Reghin	Industria de despicarea pieii	Reghin
55	Weber Edmond	Reghin	Tâmplărie de mobilă și construcții	Reghin

56	Prima cooperativă a pălărierilor din Reghin	Reghin	Industria de pălărie	Reghin
57	„Librăria Nouă”	Reghin	Tipografie	Reghin
58	Schwab Frederic	Reghin	Industria de piele și talpă	Reghin
59	Urban Rudolf	Reghin	Tâmplărie de mobilă și construcții	Reghin
60	S.A. Norbert Schonauer	Reghin	Fabrică de piele	Reghin
61	S.A. pentru Comerțul cu lemne din Reghin	Reghin	Turnătorie de fier	Reghin
62	„Ardeleana”. Industria pentru lemn special	Reghin	Industria pentru lemn de instrumente muzicale	Reghin
63	Hamlet Lazariu	Reghin	Dărăcitoare de lână	Reghin
64	Lehel Adalbert	Reghin	Industria pentru lemn special	Reghin
65	Hausbeitner Frederic	Reghin	Fabrică de piele	Reghin
66	Prima Fabrică de Brânză	Reghin	Fabrică de brânză	Reghin
67	Pete Iuliu și cons.	Pănet	Moară	Pănet
68	Györfi Ștefan	Hărtău	Moară	Hărtău
69	Cont. Haller Gh.	Dileul V.	Moară de apă	Dileul Vechi
70	Codarcea Iuliu și Soli	Râciu	Moară	Râciu
71	Dogar Vasile și Soții	Ulieș	Moară	Ulieș
72	Dogar Vasile și Soții	Pogăceaua	Moară cu forță motrică	Pogăceaua
73	Lorinczi Atilla	Band	Moară	Band
74	Văd. Sandor Paul	Band	Moară	Band
75	Lorinczi Bela	Band	Moară	Band

76	Orban Carol	Mădăraș	Moară	Mădăraș
77	Succ. Szekeres Ioan	Mădăraș	Moară	Mădăraș
78	Domeniul Gudeamesterhaze și Graussel. Gheorghe Soc. Forestieră pe Acțiuni	Lunca Bradului	Fabrică de cherestea	Lunca Bradului
79	S.A. Forestiere Toplița Română	Arad	Fabrică de cherestea	Toplița-Română
80	Frații Jam	Toplița-Română	Fabrică de cherestea	Toplița Română
81	S.A. Valea Mureșului pentru Exploatare de Lemne	Brașov	Fabrică de cherestea	Toplița-Română
82	S.A. Lomaș. Intreprindere și Export de Lemne	Gălăuțaș	Fabrică de cherestea	Răstolița
83	S.A. pentru Comerțul de Lemne	Galați	Fabrică de cherestea	Filea-Sălasdru
84	S.A. pentru Industria de Păduri	„Foresta” Galați	Fabrică de cherestea	Deda
85	Eltető Iosif	Mureș-Mort	Fabrică de spirt	Mureș-Mort
86	Frater Bela	Porcești	Fabrică de spirt	Porcești
87	Fabrica de cărămizi cu aburi S.A.	Suseni	Fabrică de cărămizi	Suseni
88	Văd. Eltető Adalbert și Fii	Suseni	Fabrică de spirt	Suseni
89	Succ. Schwartz Mendel	Reghin-sat	Moară sistematică	Reghin sat
90	Wermescher și Messer	Reghin	Fabrică de spirt	Breaza
91	Hirsch Leib	Poarta	Moară pe benzină	Poarta
92	Grof Zichy Vladimir	Voivodeni	Moară	Poarta
93	Grof Zichy Vladimir	Voivodeni	Fierăstrău cu forță de apă	Poarta
94	S.A. pentru Comerțul de lemne	Ierņuțeni	Gater	Ierņuțeni
95	Erarul Român arendat de cooperativa Gurghiul	Ierņuțeni	Gater	Ierņuțeni

96	Hügel Leopold	Ierņuteni	Moară	Ierņuteni
97	Matskasi Ștefan	Ierņuteni	Moară	Ierņuteni
98	Baron Huszar Ladislau	Apalina	Moară	Ierņuteni
99	S.A. Fabrică de cărămizi	Petelea	Fabrică de cărămizi	Petelea
100	Vecserka Iosif	Periș	Moară	Periș
101	Veres Carol	Ilioara	Moară	Ilioara
102	Moldovan V. și Aron	Șerbeni	Moară	Șerbeni
103	Heinrich Iosif și Lateș	Beica de Jos	Moară	Beica de Jos
104	Fruchte Maurițiu	Ernei	Moară	Ernei
105	Banyai Carol	Iedu	Moară	Iedu
106	Cont. Teleky Carol	Dumbrăvioara	Moară	Dumbrăvioara
107	Văd. Csiki Francisc	Sângeorgiu	Moară	Sângeorgiu
108	Kohn Samuilă	Sântioana	Moară	Sântioana
109	Kiss Ilca	Ceuăș	Moară	Ceuăș
110	Racz Gheorghe	Ceuăș	Moară	Ceuăș
111	Nagy Arpad	Călugăreni	Moară	Călușeri
112	Kali Emeric	Secăreni	Moară	Săcăreni
113	Vitalis Alex.	Păingeni	Moară	Păingeni
114	Succ. Mariaffy Ludovic	Cornățel	Fabrică de spirt	Cornățel
115	Mudra Aloisui și Soții	Sâncraiu de Mureș	Fabrica de săpun „Gloria”	Sâncraiu de Mureș
116	Lupan și Mudra	Sâncraiu de Mureș	Fabrica de oțet „Transilvania”	Sâncraiu de Mureș
117	Fabrica de cărămizi și țigle Mureșeni S.A.	Târgu-Mureș	Fabrică de cărămizi și țigle	Mureșeni
118	Fabrica de spirt „Ardeleana” S.A.	Târgu-Mureș	Fabrică de spirt	Mureșeni
119	Fabrica de Piele din Mureșeni S.A.	Târgu-Mureș	Fabrică de Piele	Mureșeni

120	Dr. Marton Ștefan	Miercurea-Niraj	Fabrică de spirt	Miercurea-Niraj
121	Bethlen Ștefan	Săbed	Moară	Săbed
122	Roman Constantin	Șincai	Moară	Șincai

ANEXA XI

Bănci românești și bănci minoritare în județul Mureș (1924)

<i>Localitatea</i>	<i>Denumirea instituției de credit</i>	<i>Caracterul național</i>	<i>Consiliul de administrație</i>
Târgu-Mureș	„Albina” Institutul de Credit și Economii – sucursală	Românesc	
	Banca Ardeleană și Casa de Economie S.A. (Cluj) – sucursală	Evreo-maghiar	
	Banca Comercială de credit Ardeleană S.A.	Maghiar	Grof Teleki Artur, Matskasi Istvan, grof Toldalagi Laszlo, Adrian Popescu, Toldalagi Laszlo-jun., Harșia Ioan, Iovag Fehrentheil Gusztav, Baro Kemeny Pal, Seibriger Emil, Nemes Elek
	Banca de Scont din Târgu-Mureș S.A.	Evreo-maghiar	Florian Petru, Geza Petras, Dudutz Antal, Farkas Imre, Fekete Andor, Gyarfás Elemér, Hintz Zoltan, Nagy Imre, Reichardsperg Jozsef, Reder Ferenc, Sogan Kalman, Stoina

Târgu-Mureș			Petre, Ugron Andras.
	Banca Generală de Comerț S.A.	Românesc	Eugen Vancu, Nicolae Oprean, Emil Suciu, Sabin Boldor, Ioan Tatian, Alexandru Simion, Dumitru Oprean, Ioan Oprean, Ștefan Buzea, Ioan Beu, Coman Sagan, Valer Ghibu
	Banca Marmorosch Blank et co. S.A. (București) – sucursală	Evreiesc	
	Banca Națională a României (București) – sucursală	Românesc	
	Cassa de Economie - Kozhasznu-S.A.	Maghiar	Nierges Gabor, Csiszar Lajos-jun., Tothfalusi Jozsef, Kadar Laszlo, Vadady F. Sandor, Ferencz M. Zsigmond, Farkas Samu, Nirsch Gusztav, Kiss Lajos
	Banca Românească S.A. (București) – sucursală	Românesc	
	Casa de Economie din Târgu-Mureș S.A.	Evreo-maghiar	Winkler Janos, Harmath Sandor, grof Haeler Gyorgy, Inczedi-Jaksmann Nandor, Smilovits Jakab, Nicolae Teodorescu, Mittelmann Armin, Keleti Peter, Aurel Baci, Drexler Bela
	Cassa de	Evreo-	Cr. Kemeny Akos, Halasz Jozsef, Bernady Gyorgy, Burger Albert, Bodor Pal, Fekete Mano, Czitrom

	Schimb Ardeleană	maghiar	Oszkar, Et. Allinei, Izsak Izsak
	Societatea Anonimă Cassa de Economie „Agrar”	Evreo-maghiar	E.T. Allievi, C. Coandă, Paul de Bodor, Jules Arsenovici, Luigi Barberio, Bernady Gyorgy, Constantin Bucșan, Emanuel Fekete, Mino Gianzana, V. Goldiș, Leon Heilpern, Kelemen Adam, Adolph Rossi, Schwartz Sigismund, Martin Tischler, Lodovics Toeplitz
	Societatea Cooperativă a Agrarienilor Secui	Evreo-maghiar	grof Toldalagi Laszlo, Fehrentheil Gusztav, Baro Kemeny, Gardos Jozsef, grof Bethlen Balint, Drexler Bela, Inczedi Joksmann Nandor, Ugran Andras, Gero Mor, Bodor Pal, Czitrom Oszkar
	Banca Ardeleană și Casa de Economie S.A. (Cluj) – sucursală	Evreo-maghiar	
Reghin	Banca Industrială și Comercială S.A.	German	Samuel Kloss, Johann Muller. Iosef Keppich, Carl Dienesch, Carl Kosch, Enul Wermescher, Edmund Schiffbaumer
	Cassa de Economie din Târgu-Mureș S.A.	Evreo-maghiar	
	Cassa de Depunere S.A.	German	Michael Dienesch, Hugo Schiffbaumer, Hermann Wachner, Samuel E. Keintzel, Carl Kasper, Fritz Hausleitner
	Cassa de Păstrare și Credit din	Evreo-maghiar	br. Kemeny Akos, L. Bodor Pal, Schmidt Ferencz, Mischinger Miklos, Dozsa Endre, Elteto Daniel, Elteto Jozsef, Farkas Balasz, Fekete Mano, Gal Sandor,

	Reghin și Jur S.A.		Mark Albert, Mark Endre, Z. Szabo, Bela Kalman, Z. Szabo Odon, Szasz Marton, Truția Eugen
Toplița	„Cerbul” Banca Populară S.A.	Românesc	Bogdan F., Buzea Ioan, Gliga Nicolae, Bucur Mihai, Ghibulcutean Simion, Bucur Ioan, Zehan Simion, Dumbravă Aurel, Dredetian Janos
	„Mureșiana”. Institut de Credit și Economii S.A.	Românesc	Vasile Duma, Petru Ciobotar, George Căzan, Ioan Harșia, Simion Sbârcea, Ioan Pop, Ioan Popescu
	Cassa de Păstrare S.A.	Evreo-maghiar	Kadar Gyula, Schmidt Ferencz, Agoston Ignacz, Urmanczi Jeromos, Popescu Sabin, Popescu Ioan
	„Cetatea” Bancă Economică Comercială S.A. (Brașov) – sucursală	Românesc	
	Valea Murăș. Bancă Poporală S.A.	Româno-evreiesc	Cristea Alexandru, Lam Janos, Lam Ferencz, Cristea Alexandru, Sbârcea Simion, Berman Leon, Palfy Endre, Pop Alexandru
Miercurea-Niraj	Societate Anonimă Cassa de Economie „Agrar” (Târgu-Mureș) – sucursală	Evreo-maghiar	
Bandul de Câmpie	Cassa de Economii Bandul de Câmpie și Jur S.A.	Maghiar	Patrubany Miklos, Egerhazi Istvan, Albani Octavian, Ferencz M. Szigmond, Orban Karoly, Popa Emanuel, Sandor Istvan, Szekeres Denes, Szekeres Tamas

ANEXA XII

Principalele întreprinderi industriale din județul Târnava Mare (1940)

Nr. crt.	Numele întreprinderii, localitatea și specificul	Anul fondării	Personalul întreprinderii					
			R	M	G	E	Alții	Total
1	Carol Adlef-Sighișoara, fabrică de talpă și piele	1895	10	16	3	-	-	29
2	„Broser”-Sighișoara, fabrică de spirt	1850	3	5	1	-	-	9
3	Berth & Tichy-Sighișoara, mașini agricole și piese de schimb	1929	14	5	3	-	-	22
4	Fabrica de cărămidă și țigle S.A.-Sighișoara	1923	45	3	12	-	-	60
5	„Hercules-Sighișoara, fabrică de cărămizi și țiglă S.A.	1907	83	12	35	10	-	140
6	Albert Ligner-Sighișoara, moară sistematică (1891), țesătorie mecanică și vopsitorie cu aburi(1923)	1891	10	11	4	-	-	25
7	Wilhelm Löw-Sighișoara, prima țesătorie mecanică de bumbac din Ardeal, vopsitorie și apretură cu aburi	1843	34	24	18	-	-	76
8	Fabrica de postav „Frații Zimmermann”-Sighișoara	1872	19	64	4	-	-	87
9	M. Matzak-Sighișoara, țesătorie și vopsitorie de bumbac	1878	12	16	21	-	1	50

10	Daniel West & Fii-Sighișoara, fabrică de mașini și turnătorie de fier	1882	25	15	8	-	-	48
11	Uzinele comunale S.A.-Sighișoara	1903	17	25	3	-	-	45
12	Țesătorie mecanică de mătase S.A.	1924	154	62	33	-	-	249
13	„Sanitaria”-Sighișoara, instrumente chirurgicale și atelier de reparații „Frații Kraft”	1922	8	13	3	-	-	4
14	Iosif B. Zimmermann-Sighișoara, talpă și piele	1887	7	6	2	-	-	15
15	Johann Leonhardt-Sighișoara, fabrică de rom și licheururi	1846	1	-	-	-	-	1
16	Frânghieria Istok Albert-Sighișoara	1934	8	-	7	-	-	15
17	Ottmar Essigmann-Sighișoara, țesătorie și vopsitorie	1925	20	9	8	-	-	37
18	„Karres”-Mediaș, fabrică de piele S.A.	1881	295	329		-	-	759
19	Wilhelm Sturzer& comp. Mediaș, fabrică de postav	1888	9	6	1	-	-	16
20	„Olimpus” S.A.-Mediaș, articole de înmormântare și voaluri de mirese	1922	8	6	5	-	-	19
21	„Pharmabit” S.A.-Mediaș, produse chimice	1938	2	4	1	-	-	7
22	Prima fabrică de sticlă cu gaz metan S.A.-Medoaș	1921	288	27	28	1	-	344
23	H. Rosenauer & comp.-Mediaș, fabrică de șuruburi și nituri	1918	80	60	30	-	-	170
24	„SETA”,Societate electrică transilvană pe acțiuni-Suc. Mediaș	1929	4	17	2	-	-	3

25	„UCSAM”, Uzinele comunale S.A.-Mediaș	1932	6	35	8	4	1	64
26	Uzinele de modelat și emailat S.A. „Westen”-Mediaș	1921	319	166	157	1	5	551
27	Uzinele „Ideal” Schembra S.A.-Mediaș, biciclete, cărucioare pentru copii și jucării	1936	105	51	27	-	39	222
28	„Vitrometan”-Mediaș, fabrică de sticlărie S.A.	1922	431	153	265	54	77	980
29	Fritz Auner-Mediaș, fabrică de salam și conserve	1895	29	48	17	-	38	132
30	Richard Auner-Mediaș, fabrică de salam, conserve și mezeluri	1920	11	19	4	-	35	69
31	Ing. I. Klinger-Mediaș, țesătorie și imprimerie textilă	1928	95	15	9	-	-	119
32	„IRTI”-Mediaș, fabrică de țesături imprimate S.A.	1922	481	136	135	8	4	764
33	Hans Haydl-Mediaș, atelier de pensule	1937	2	-	3	-	-	5
34	Arhitect Albert Kligenpohr-Mediaș, construcții	1920	9	6	10	-	-	25
35	Arthur Binder-Mediaș, ceasornicărie	1898	-	12	-	-	-	12
36	Petru Coroș-Mediaș, pantofărie de lux	1923	8	1	1	-	-	10
37	„Gloria”-Mediaș, fabrică de cărămizi și țiglă	1932	4	4	-	-	-	8
38	„SIEBAG”, Societate ardeleană pentru instalarea și construirea conductelor de gaz metan natural-Mediaș	1924	30	45	8	1	1	105

39	„Textila”, fabrică de broboade și basmale S.A.-Rupea	1930	6	15	7	-	-	28
40	N. Apolzan, fabrică de brânză-Rupea	1900	2	-	-	-	-	2
41	„SETA”-Sucursala Agnita, societate electrică transilvană pe acțiuni	1930	1	5	-	-	-	6
42	Prima fabrică de piele din Agnita S.A.-Agnita	1893	12	22	1	-	1	36
43	Andree& Ehrmann-sucursala Agnita, fabrică de piele	1900	56	43	7	-	-	106
44	A. Bonfert -Agnita,atelier de tricotate	1927	9	1	21	-	-	31
45	A. Rehner – Agnita,atelier de tricotate	1934	29	65	4	-	-	98
46	Fabrica de spirt și moară S.A.-Agnita	1885	6	7	1	-	-	17
47	Teodor Stoica–Agnita,materiale de construcții	1888	5	-	2	1	-	8
48	Mina de bazalt S.A.-Racășul de Jos	1933	10	-	31	-	-	41
49	Lăptăria „Dumitru Costea”-Criș	1935	3	2	-	-	-	5
50	Cezare Pacher-Criș, lăptărie și brânzeturi	1928	1	-	-	-	-	151
51	Mine de granit Poeni-Racășul de jos	1895	34	-	9	-	180	306
52	Soc. Națională de gaz-Mediaș	1911	1219	87	60	2	10	1378

ANEXA XIII**Întreprinderi comerciale din județul Târnava Mare (1940)**

Nr. crt.	Numele întreprinderii, localitatea și specificul	Anul fondăr	Personalul angajat					Total
			R.	M.	G.	E.	Alții	
1	Miron Neagu – Sighișoara, librărie tipografie	1929	14	1	-	1	-	16
2	Roman Robu-Sighișoara, librărie, papetărie, tipografie și editură	1937	15	2	1	-	-	18
3	Ilarion Braniște – Sighișoara, librărie	1937	2	-	-	-	-	2
4	„Apollo” S.A. – Sighișoara, cinematograf	1938	2	3	1	-	-	6
5	I. L. Heisshaimer – Suc. Sighișoara, alimente, coloniale, vopsele	1843	5	42	6	-	-	53
6	V. Kotsch & Comp. – Sighișoara, librărie, papetărie, articole de birou și agenție teatrală	1926	-	1	-	-	-	1
7	Fr. Olah & Comp. – Sighișoara, fierărie	1892	-	3	-	-	-	3
8	Creditul Minier S.A. - Sighișoara, distribuția produselor petrolifere	1928	3	1	-	-	-	4
9	Albert Brotschi – Sighișoara, parfumerie	1928	-	1	-	-	-	1
10	Sanatorium S.A. – Sighișoara, sanatoriu chirurgical	1925	-	5	4	-	-	9
11	I. B. Misselbacher Sen. S.A. – Sighișoara, coloniale, articole alimentare, textile, manufactură și sticlărie	1818	6	9	2	-	-	57
12	Iohann Essigmann – Sighișoara, manufactură	1901	1	29	2	-	-	32
13	Frații Hubatsch – Sighișoara, brutărie, coloniale	1912	5	12	4	-	-	21
14	Mosora Aurel – Sighișoara, exploatări de păduri(1919) , hotel „Steaua”(1923) , export de animale(1939)	1919	22	2	2	1	-	27
15	„Progresul” Cooperativă bancară și economică – Sighișoara, magazine de coloniale, fierărie, mașini agricole, depozit de sare și cereale	1939	12	-	-	-	-	12
16	Iulius Ambrosius. Postăvărie și agenție comercială – Sighișoara, stofe și furnituri pentru croitorie	1928	-	2	1	-	-	3

17	F. Petrovits -Sighișoara, comerț cu sticlărie porțelanuri	1893	2	12	1	-	-	15
18	G. Lukas, ceasornicar – Sighișoara, comerț cu ceasuri și reparații	1928	-	5	1	-	-	6
19	Iosef Bazant ceasornicar – Sighișoara	1920	-	2	-	-	-	2
20	Iulius Petrovits – Sighișoara, fierărie	1919	-	9	-	-	-	9
21	Farmacia „La Vulturul” H. Lingner – Sighișoara, medicamente	1745	-	-	2	-	-	2
22	Farmacia „Hygea” F. Ernst – Sighișoara, medicamente	1925	1	1	-	-	-	2
23	Farmacia „La Leu” August Salmen – Sigh.	1720	-	1	1	-	-	2
24	Farmacia „La Coroana” Dr. Victor Capesius – Sighișoara, medicamente și pansamente	1820	1	3	-	-	-	4
25	Parfumeria „Radler” – Sighișoara	1923	-	4	-	-	-	4
26	Comerțul Român S.A. - Suc. Mediaș, comerț cu fier	1931	2	-	-	-	-	2
27	Drotleff & Feder – Mediaș, manufactură textilă	1922	-	2	-	-	-	2
28	Friedrich Oberth – Mediaș, fierărie, sticlărie, porțelanuri	1856	1	10	1	-	-	12
29	Hansel & Gretel – Mediaș, dulciuri și tutungerie	1934	-	1	-	-	-	1
30	G.A. Reisenberger – Mediaș, librărie și articole de birou	1908	-	1	-	-	-	1
31	„Mureșul” D. Năstase - Mediaș, birou de vămuiri și expediție	1926	2	-	-	1	-	3
32	Heinrich Connert – Mediaș, articole de fier, scule, materiale de construcție, unelte agricole, articole de menaj etc.	1854	-	16	-	-	-	16
33	„Viile și Pivnițele Dr. Alfred Ambrosi” – Mediaș, vinuri	1934	6	41	3	-	-	50
34	Carol Falk s.i.n.c. – Rupea, fierărie, ciment, coloniale	1871	-	2	-	-	-	2
35	Victor & Hugo Gross - Rupea, manufactură și articole mixte	1931	-	1	-	-	-	1
36	Heinrich Lahni – Rupea, textile, manufactură	1938	1	2	1	-	-	4
37	Mihail Roth – Rupea, coloniale și depozit de bere	1935	-	3	-	-	-	3
38	Ioniță Spornic & Comp. - Rupea, benzină și accesorii	1927	-	-	-	-	-	-
39	Ioan Spornic & Comp. - Rupea, restaurant	1939	2	-	-	-	-	2

40	Victor Teutsch – Rupea, comerț cu piele	1931	-	2	-	-	-	2
41	Adolf Wagner – Agnita, coloniale, sticlă, mașini agricole	1905	-	2	-	-	-	2
42	Vasile Lascu & Comp. - Homorod, hotel, băuturi spirtoase	1939	3	-	-	-	-	3
43	Ioan Maftei & Comp. - Palos, cârciumă și băcănie	1938	-	-	-	-	-	-
44	Petru Roșca -Șeica Mare, coloniale și mărfuri mixte	1934	1	-	-	-	-	1

ANEXA XIV**Bănci românești și bănci minoritare în județul Târnava Mare (1924)**

<i>Localitatea</i>	<i>Denumirea instituției de credit</i>	<i>Caracterul național</i>	<i>Consiliul de administrație</i>
Sighișoara	Banca Poporului S.A.	German	S. Both, Iosif Leonhardt, Martin Theil, H. Matzak, Alfred Pomarius, M.A. Zikeli, Albert Ambrosius, Daniel Zimmermann, Georg Hinter, Carl Adleff
	Banca Națională a României (București) – sucursală	Românesc	
	Banca Unită pentru Industrie și Hipotecă S.A.	German	Johann Wolf, Wilhelm Löw, Carol Seraphim, Carol Baumgarten, Johann Essigmann, August Leonhardt, Albert Lingner, Fritz Melzer, I.B. Misselbacher, I. B. Teutsch, I. B. Zimmermann, Julius Adleff, Clemens Markus
	Cassa de Păstrare Târnava S.A.	Maghiar	Grof. Bethlen Balint, Gyarfás Elemér, Lazar Bela, Apathy Gyula, Nagy Bela, Cseh Zoltan, Dichler Gyula
	„Târnăveana”. Institut de Credit și Economii S.A.	Românesc	Ioan Muntean, Toma Cornea, Onoriu Sas, Ambrozius Stoicoviciu, Mihăilă Gavrilă, Nicolae Manta
	„Albina”. Institut de credit și Economii S.A. – sucursală	Românesc	
	Banca Franco-Română (București) – sucursală	German	
	Banca de Păstrare și de Credit S.A.	German	Sam. Karres, Friedrich Obert, Hans Baumann, Göllner Karl, Klingenspohr Friedrich, Lukas Johann, Mantsch Karl, Mathes Karl, Rosenauer Fritz, Schmidt Daniel, Schuster J., Soos

Medias			K., Theiss M.
	Banca Medieșană S.A.	German	Karl Oberth, Eduard Theil, Bell Iulius, Buresch Johann, Connert Heinrich, Dorschlag Conrad, Folbert Otto, Hendrich Hans, Jekeli Hermann, Romer Carl, Garthmann Gustav, Zikeli Michael
	Banca Viticolă a României (București) – agenție	German	
	Cassa de Păstrare Generală S.A.	Evreo-maghiar	Veisz Jozsef, Novak Rezsö, Prescuria Ioan, Mozes Jakab, Kolener Arpad, Deutsch Armin, Farkas Wilmos, Roman Dionisie, Szollosi Samu, Mendel L. Samuel, Ronay Elemér, Revesz Mor
	Casa Generală de Economii (Sibiu) – sucursală	German	
	Cassa de Păstrare și Anticipare S.A.	German	Bell Iulius, Brekner Michael, Buresch Johann, Connert Heinrich, Dorschlag Conrad, Folberth Otto, Hendrich Hans, Jekeli Hermann, Karres Josef, Oberth Carl, Tavolato Pietro, Theil Eduard
	Institut de Scrisuri Fonciare al Băncilor Ardelene S.A.	German	Kelp Gustav, Oberth Carl, Markus Friedrich, Graeser Felix, Göllner Karl, Csallner Gusztav, Wolf Johann, Markus K., Dorschlag Conrad, I.B. Misselbacher, Iosif Karres, Iuliu Adleff
Banca Industrială S.A.	German	Friedrich Hann, Hans Breckner, David Breckner, Johann Brenner, Wilhelm Andree, Michael Glatzer, Friedrich Gunne, Michael Lutsch, Adolf Wagner, Heinrich Lang, Heinrich Zikeli, Friedrich G. Lustig	
„Frăția” Institut de Credit și Economii S.A.	Românesc	Ioachim Muntean, Ioachim Părau, Nicolae Gavrea, Bârsan Alexandru, Pavel Crișan, Ilie Știrbeț, Emanoil Datus, Ioan Savu, Vasile Boca	

Agnita	Institut de Economii și Credit S.A.	German	Pfarrer Georg Barthmes, Daniel Rehner, Friedrich Breckner, Fridrich Hager, Joh. K. Schuller, Iulius Hügel, M. Maurer, Joh. Luttlek, P. Obersth, Joh. Brekner, Gustav Hügel, Carl Essigmann, Wilhelm Fernengel, Michael Schuster, Friedrich Muller
	„Cordiana”. Institut de Credit și Economii S.A. (Fofeldea) – sucursală	Românesc	
	Cassa de Păstrare S.A.	German	Walther Johann, Cristiani Friedrich, Simonis Georg
	„Cetatea”. Bancă Economică Comercială S.A. (Brașov) – sucursală	Românesc	
	„Economia”. Cassă de Împrumut și Păstrare S.A.	Românesc	Emilian Stoica, Ioan Brotea, Ironim Buzea, Ioan Bârsan, Ioan Săracu, Dionisie Bucur, Gheorghe Andron, Zacheiu Borcoman